

AHÎ EVRAN ANISINA TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI-XII

Editör

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

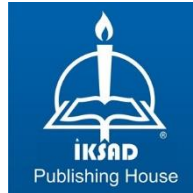
AHÎ EVRAN ANISINA TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI-XII

Editör

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Ankara

2021

Copyright © 2021 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2021©

ISBN: 978-625-8007-92-3
Cover Design: İbrahim KAYA
December / 2021
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

AHÎ EVRAN ANISINA TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI-XII

EDİTÖR

Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

YAZARLAR

- Bölüm 1 : Sümeyye EKİNCİ
Bölüm 2: Doç. Dr. Fatma İnce SANCAKLI
Bölüm 3: Öğr. Ü. Tarkan TUZCUOĞULLARI
Bölüm 4: İsmail BERKTAŞ
Bölüm 5: Müslüm PEKMEZCİ
Bölüm 6: Ahmet TÜRKEŞ
Bölüm 7: Prof. Dr. Litvin A.A. & Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ & Gökhan ARSLAN
Bölüm 8: Dr. Enver DEMİR
Bölüm 9: Mustafa ASLAN & Nuri ÖZTÜRK
Bölüm 10: Dr. Öğr. Ü. Hüseyin Hilmi ALADAĞ
Bölüm 11: Dr. Öğr. Ü. H. Kamil BİÇİCİ
Bölüm 12: Mehmet YAPRAK
Bölüm 13: Dr. Öğr. Ü. Orhun Burak SÖZEN
Bölüm 14: Dr. Hüseyin KURŞUN
Bölüm 15: Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ & Rıza KESKİN
Bölüm:16: Dr. Öğr. Ü. Yılmaz KAVAL
Bölüm 17: Dr. Ali KOÇ
Bölüm 18: Dr. Derya SEMİZ ÇELİK
Bölüm 19: İlker İbrahim AVŞAR
Bölüm 20: Ömer ATICI & Doç Dr. Fikret ALINCAK & Nesibe Kevser TOYCU
Bölüm 21: Hüseyin ÖZTÜRK
Bölüm 22: Mehmet Ali DEMİR & Doç. Dr. Hacı Murat ŞAHİN & Dr. Öğr. Üyesi Zarife PANCAR
Bölüm 23: Tuba AKALIN & Doç Dr. Fikret ALINCAK

Editörün Notu

Bu kitapta yer alan bölümler sosyal bilimlerin tüm disiplinlerini içermektedir. Bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluğu yazarlara aittir.

Bu eseri Prof. Dr. Turan Yazgan'ın Aziz hatrasına ithaf ediyorum...

EDİTÖRDEN

Pîr-i Türkistan olarak bilinen Ahmed Yesevî, Orta Asya Türklerinin dinî ve tasavvufî hayatında derin izler bırakmış, mutasavvıf, şair ve Yeseviyye tarikatının kurucusudur. Ahmed Yesevî'ye bağlı Erenler için “Horosan Erenleri” tabiri kullanılmıştır. 13. yüzyılın ilk yarısında Moğol istilası yada farklı nedenlerden dolayı Horasan'dan Anadolu'ya gelen Horasan Erenlerinin Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük hizmetleri olmuştur.

Horasan Erenleri, Anadolu'ya geldiği sıralarda bir taraftan Selçukluların taht kavgaları, diğer taraftan Moğol istilası altında olan ülke, siyasi ve ekonomik bir buhran içerisindeydi. Horasan Erenleri buradaki Hristiyanlık merkezine karşı Türk birlik ve beraberliğini sağlamak, Anadolu'yu Türkleştirmek ve İslamlaştırmak için Türk halkına öncülük ederek çaba sarf etmiştir.

Ahmet Yesevi ışığını yeni topraklara taşımakla görevli olan Horasan Erenleri, belirli bölgelerde kurdukları tekke ve zaviyeler ile halka her anlamda hizmet vererek, halkın manevi dünyasını zenginleştirmiş, gönülleri savaşıyor yada korkutarak değil, fethederek kazanmayı başarmıştır. Ahmet Yesevi dervişleri dinine ve devletine bağlı, disiplinli, kimseye el açmayan, elinin emeği ile geçinen örnek insanlardır. Anadolu, sadece siyasi ve askeri fetihlerle kazanılmamıştır. Anadolu'nun bu yeni sahipleri insanlara güven vererek, Ermeni ve Rumlar için bile bir güven ve umut kaynağı olmuştur.

Anadolu'ya gelen Horasan Erenlerinden bazıları; Kırım ve Balkanlarda Sarı Saltık, Bursa'da Geyikli Baba, Niyâzabad'da Avşar Baba, Zile'de Şeyh Nusret, Karadeniz-Batova'da Akyazılı, Merzifon'da Pır Dede, Tokatta Gajgaj Dede, Filibe yolu üzeri Adatepe'de Kıdemli Baba Sultan, Unkapanı'nda Horaz Dede, Bigadiç'te Barak Emre, Bozok sancağı civarında Osman Dede, İstanbul'da Karaca Ahmet, Karamanda Yunus Emre, Sulucakarahöyük'te Hacı Bektâş-ı Velî, Konya'da Mevlânâ, Kayseri'de Ahî Evran ve daha niceleridir.

Ahî Evran'da Ahmet Yesevi dervişleri zincirinin çok önemli bir halkasıdır. Asıl adı Şeyh Nasîrüddin Mahmûd Ahî Evran b. Abbas'dır. Evran ismi “yılan, ejderha”, “gök, kâinat” anlamlarını taşır ve Ahi Evran'ın efsanevi kişiliğini yansıtmaktadır. Tarihi olaylar karşılaştırıldığında Ahî Evran'ın Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hacı

Bektâş-1 Velî ile çağdaş olduğu görülmektedir. 15. yüzyılda kaleme alınan *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'ne göre Hacı Bektaş-1 Velî ve menkıbevî şahıslarla yakın ilişkisi söz konusudur ve tipik bir sûfi dervişidir.

Prof. Dr. Mikâil Bayram'ın tespitlerine göre Ahî Evran 1171 yılında doğmuştur. Horasan ve Maverahünnehir'de alimlerden eğitim görmüş, Ahmet Yesevî'nin öğrencilerinden tasavvufî eğitim almıştır. Ahî Evran 1204 yılında Bağdat'a gelerek Şeyh Evhadüddîn Kirmanî ile tanışmış ve onun aracılığıyla fütüvvet teşkilatına girmiştir. 1205 yılında Kirmanî ve Muhyiddin İbn Arabî ile Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. Ahî Evran, Anadolu'ya geldikten sonra yaklaşık yirmi yıl kadar Kayseri'de yaşamış, burada Evhadüddîn Kirmanî'nin kızı olan Fatma Hatun ile evlenmiş ve ona "Bacıyan-ı Rum" teşkilatını kurdurmuştur. Ahî Evran Anadolu'da bir çok şehir gezmiş ve bu vesileyle, Ahîlik teşkilatının kuruluşunda önemli bir rol üstlenmiştir. Daha sonra Kırşehir'e yerleşerek vefatına kadar yaşamını burada sürdürmüştür. Ahî Evran'ın 1262 veya 1300-1317 yılları arasındaki bir tarihte vefat ettiği öngörülmekte ve 93 yıl yaşadığı rivayet edilmektedir.

Ahî kelimesi Arapça "kardeşim" anlamını taşır. Ahîlik bir dayanışma ve kardeşlik modeli oluşturarak, "Hakka hizmet, halka hizmet" anlayışıyla hareket eder. Adalet, dayanışma, denge, güven oluşturularak toplumda refah ve huzuru sağlamak esastır. İslam'ın ilk yıllarında sanatkâr ve zanaatkârlar arasında birlik kuran "fütüvvet" anlayışıyla benzer özellikler gösterir. Türk örf ve adetleri ile fütüvvet anlayışının sentezi sonucu oluşan bir düşünce sistemidir. Ahîlik, ahlaki olmayan her türlü davranışa karşıdır. Tarihî bir kimliğe sahip olan Ahî Evran'ın debbağlık zanaatını icra ettiği ve esnafın pîri sıfatıyla Anadolu'da yükselen bir ışık olduğu görülmektedir. Kırşehir'de bulunan Ahî Evran Zâviyesi zanaatçıların ve debbağların manevî merkezi olmuş, Pîr olarak kazandığı itibar Osmanlı Devleti döneminde Rumeli, Bosna ve Kırım'a kadar yayılmıştır.

Ahîlik ekonomik sisteme etik bir düzen getirerek, çalışmayı, üretmeyi, dayanışmayı, kaliteli üretimi, kanaatkarlığı, helal kazanç ve alın terini esas almıştır. Ahiler tekke ve zaviyelerde tasavvufî eğitim vererek, "Kim ki iyi insan iyi müslümandır; kim ki iyi müslüman iyi insandır" anlayışıyla topluma insan yetiştirmişlerdir. Ayrıca gündüzleri ustalar tarafından çırak ve kalfalara uygulamalı zanaât eğitimi verilmiş,

gerektiğinde askeri eğitim de verilmiştir. Diğer taraftan “Bacıyan-ı Rum” teşkilatı ile kadınlar da eğitilmişlerdir. Gerek ev işleri konusunda gerekse meslek sahibi olarak üretime katkı sağlamışlardır. Ahîlik insan ilişkileri, dürüstlük, misafirperverlik, yardımlaşma, adalet gibi konularda Anadolu Türk halkının milli karakterini belirlemiştir.

Ahîlik evrensel değerler taşımaktadır. Manevi tesirlerini günümüze kadar yaşatmak için çeşitli farkındalıklar oluşturulması gerektiği ve bu anlamda Ahîlik anlayışının günümüz Türk kültür medeniyetine sosyal, kültürel, eğitim, dini, ahlaki, siyasal, ekonomik alanlarda olumlu katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz. *Ahî Evran Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-XII* başlıklı bu kitapta, emek katkı ve desteklerini esirgemeyen saygıdeğer akademisyenlerimize, yazarlarımıza, doktora öğrencim Semra Çerkezoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

Kitabımızın yayınlanma aşamasında, bizden emek ve desteklerini esirgemeyen İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başkanı Sayın Mustafa Latif Emek'e, İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başkanışmanı Sayın Sefa Salih Bildirici ve Sayın İbrahim Kaya'ya teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

İÇİNDEKİLER

Editörün Notu.....	ii
EDİTÖRDEN	v
İÇİNDEKİLER	ix
BÖLÜM 1	1
MOĞOL İSTİLASI DÖNEMİ'NDE SİYASİ OTORİTE OLARAK AHİLİK	
Sümeyya EKİNCİ	
BÖLÜM 2	21
İMADEDDİN ZENGİ VE URFA'NIN FETHİ	
Doç. Dr. Fatma İNCE SANCAKLI	
BÖLÜM 3	53
FERGANA VADİSİ VE KAN TERLEYEN ATLAR	
Öğr. Gör. Ö. Tarkan TUZCUOĞULLARI	
BÖLÜM 4	69
HAÇLI SEFERLERİ ESNASINDA DOĞU VE BATI KİLİSELERİNİ BİRLEŞTİRME ÇABALARI	
İsmail BERKTAŞ	
BÖLÜM 5	105
BİZANS İMPARATORİÇESİ ZOE (1028-1050)	
Müslüm PEKMEZCİ	
BÖLÜM 6	125
BİZANS TOPLUMUNDA KADIN VE BİR KADIN HÜKÜMDAR ÖRNEĞİ: İMPARATORİÇE IRENE	
Ahmet TÜRKES	

BÖLÜM 7	173
AMİRAL ALEKSANDR VASİLYEVİÇ KOLÇAK'IN HAYATI	
Prof. Dr. LİTVİN A.A	
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ	
Gökhan ARSLAN	
BÖLÜM 8	215
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE LEYLİ VE NEHARİ BİR EĞİTİM KURUMU: MEKTEB-İ OSMANİ (1310/1893)	
Dr. Enver DEMİR	
BÖLÜM 9	237
OSMANLI DEVLETİNDE EKONOMİ VE KAPİTÜLASYONLARIN EKONOMİYE ETKİSİ	
Mustafa ASLAN	
Nuri ÖZTÜRK	
BÖLÜM 10	271
ARMALAR ÜZERİNE: TÜRK-AVRUPA ETKİLEŞİMİ VE OSMANLI ARMASINA DAİR AVRUPA'DA HAZIRLANMIŞ BAZI ESERLER	
Dr. Hüseyin Hilmi ALADAĞ	
BÖLÜM 11	289
BEŞİKTAŞ SİNAN PAŞA CAMİSİ SAATLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
Dr. Öğr. Üyesi H. Kamil BİÇİCİ	
BÖLÜM 12	319
ORTADOĞU KAVRAMI VE ORTADOĞU JEOPOLİTİĞİ'NİN ARKA PLANI	
Mehmet YAPRAK	

CHAPTER 13	343
RE-INTERPRETATION OF TURKISH NATIONALİZM FROM SYSTEMS PERSPECTIVE WITH POST-MODERN EMPHASIS	
Assist. Prof. Dr. Orhun Burak SÖZEN	
BÖLÜM 14	375
ZYGMUNT BAUMAN'IN TOPLUMSAL SINIF VE EŞİTSİZLİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	
Dr. Hüseyin KURŞUN	
BÖLÜM 15	397
GIDA TEDARİK ZİNCİRİNİN GIDA GÜVENLİĞİ VE GIDA KRİZİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ	
Rıza KESKİN	
BÖLÜM 16	481
VARVARA OYUNU USTASI MEHMET YILDIZ UNESCO YAŞAYAN İNSAN HAZİNESİNE UYGUN MU?	
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz KAVAL	
BÖLÜM 17	495
İĞDIR İLİ AĞIZLARINDA BAZI HASTALIK ADLARININ ANLAM VE YAPILARI	
Dr. Ali KOÇ	
BÖLÜM 18	509
SEYAHAT İŞLETMELERİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM OLARAK YENİ DAĞITIM KABİLİYETİ (NDC- NEW DİSTRİBÜTİON CAPABILITY)	
Dr. Derya SEMİZ ÇELİK	
BÖLÜM 19	529
UÇANGÖZ EKONOMİSİ VE TAŞIMACILIKTAKİ FIRSATLAR	
İlker İbrahim AVŞAR	

BÖLÜM 20 549

**GENÇLİK VE SPOR İL MÜDÜRLÜĞÜNDE GÖREV YAPAN
PERSONELİN SPOR TESİSLERİNİN YETERLİLİĞİNE İLİŞKİN
GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ (GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİ)**

Ömer ATICI

Doç. Dr. Fikret ALINCAK

Nesibe Kevser TOYCU

BÖLÜM 21 575

**SPORTİF REKREASYON AKTİVİTELERİNİN MAHKÛMLARIN
STRES DÜZEYLERİNE OLAN ETKİSİ**

Hüseyin ÖZTÜRK

BÖLÜM 22 593

**SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİNDE ÖĞRENİM GÖREN
ÖĞRENCİLERİN İNTERNET BAĞIMLILIK DÜZEYLERİNİN
FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Mehmet Ali DEMİR

Doç. Dr. Hacı Murat ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Zarife PANCAR

BÖLÜM 23 629

**GENÇLİK VE SPOR İL MÜDÜRLÜĞÜ'NDE GÖREV YAPAN
PERSONELLERİN İLETİŞİM BECERİLERİNİN FARKLI
DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (GAZİANTEP İLİ
ÖRNEĞİ)**

Tuba AKALIN

Doç. Dr. Fikret ALINCAK

BÖLÜM 1

MOĞOL İSTİLASI DÖNEMİ'NDE SİYASİ OTORİTE OLARAK AHİLİK

Sümeyya EKİNCİ*

*İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Malatya/
Türkiye, sumeyyaekinci.44@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0001-6090-471X>

Giriş

Ahîlik , XII. yüzyılın ilk yarısından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Anadolu’da etkili olan önemli bir Türk-İslam teşkilatıdır. Öte yandan Ahîlik , temel ilkeleri, değerleri ve gayeleri ile insanı ele alan insana değer veren ve insanı ön plana çıkaran bir teşkilattır. Tarih boyunca Türk- İslam toplumunda önemli görevler icra eden Ahi Teşkilatının ismi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Genel kânaat Arapça “kardeşim” manasına gelen “ahi” kelimesine dayandığı yönünde ise de eski Türkçe ’de cömert anlamını taşıyan “akı” kelimesinden türetildiğine dair görüşler de bulunmaktadır.¹ Ayrıca Ahiliğin kaynağını fütüvvet teşkilatına bağlayanlar bulunduğu gibi lonca teşkilatına da bağlayanlar bulunmaktadır. Lakin Ahîlik her iki kurumdan etkilenmiş olmasına rağmen kaynağını tamamen eski Türk gelenek ve göreneklerinden alarak Anadolu’ da teşekkül etmiş olan yerli ve milli bir teşkilattır.²

Ahiliğin ortaya çıkış şartlarının iyi anlaşılması önemli bir mevzudur. Bu nedenle bu şartlar hakkında bilgi verdikten sonra asıl meseleye giriş yapmak daha isabetli olacaktır. Bilindiği üzere Türklerin İslamiyet’i kabulü dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir. 634 yılından itibaren Arabistan sınırları dışına ulaşan İslam dini yarım yüzyıl gibi bir süre zarfında ticaret, fetih ve kültür yoluyla Türk dünyasına tesir etmiş ve 150 yıllık bir zaman içinde Türkler bu dini tanıma şansı

¹ Yakup Karasoy, “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. XVI, s. 1-23.

² Fatma İnce, ” Yerli ve Milli Bir Esnaf Teşkilatı : Ahilik”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. XXXV, 2019, s.323-337.

bulmuşlardır.³ Nihayetinde 940'lı yıllarda Karahanlı Devleti hükümdarı Saltuk Buğra Han (942-955) müslüman olmuş ve Abdülkerim adını almıştır. Saltuk Buğra Han'ın İslamiyet'i resmi din ilan etmesiyle Türkler kitleler halinde İslam dinine girmeye başlamıştır.900 senesinde Oğuz Yabgu Devlet'inde subaşı olan Selçuk Bey İslamiyet'i kabul etmiş ve Cend şehrine yerleşerek Oğuz Yabgusuna karşı cihat ilan etmiştir. Türkler bu olaydan tam 80 yıl sonra Selçuklu Devleti'ni kurarak İslam dünyasının lideri konumuna gelmişlerdir.⁴

Maveraünnehir dolaylarında IX. asrın ikinci yarısında İran'ı zapt edip, Anadolu sınırlarına ulaşan Selçuklu Türkleri, Sultan Alparslan (1064-1072) komutasında 1071'de Malazgirt Ovası'nda Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmışlardır. Bu zaferi takiben Anadolu'ya dağılan Türkler köy, kasaba ve şehirlere yerleşmişlerdir. Lakin bu ilk göçte anayurdun büyük ve medeni şehirlerinin esnaf ve sanat erbabı Türkistan'da kalmıştır.⁵

Anadolu Selçuklu Devleti, I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) zamanında en parlak devrini yaşamıştır. Bu dönemde Konya, Karaman, Sivas, Akşehir, Kayseri, Ankara ve Kırşehir gibi bilim ve kültür merkezlerinde alim, tüccar ve sanatkarlar çoğalmıştır.⁶ Lakin bu

³ Abdülkerim Özeydin, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü", *Türkler*, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.239-262.

⁴ Abdülkerim Özeydin, "Selçuk Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI, TDV Yay., İstanbul 2009, s. 364-365.

⁵ İbnü'l Adim, *Buğyetü't-taleb di Tarihi Haleb*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 1982, s.24.

⁶ İnce, a.g.m, s. 329.

ihtişam uzun sürmemiştir. Zira Anadolu Selçuklu Devlet’inde yaşanan taht kavgaları nedeniyle zayıflayan devlet, Altınordu, Memlük ve İlhanlı Devletlerinin Anadolu’daki faaliyetleri ile uğraşmak zorunda kalınca daha güçsüz bir duruma düşmüştür. Türkiye Selçuklu Devleti en ağır darbeyi Köseadağ Savaşı ile alacak ve bu savaşla birlikte İlhanlılara tabi hale gelecektir.⁷

Anadolu’da başlayan bu Moğol tahakkümü Anadolu halkını her cihetten olumsuz etkilemiştir. Böyle bir atmosfer içerisinde Mevlana, Hacı Bektaş Veli ve Ahi Evran gibi Türk uluları halkı olumsuz ruh halinden kurtarmak ve milli duyguları ayakta tutabilmek için büyük çaba sarfetmişlerdir. Lakin herbiri bunun için farklı yollar izlemişlerdir. Örneğin Mevlana, Konya’da yöneticilere ahlak ve hoşgörü telkinleri yaparken Hacı Bektaş köylü ve göçebe halk ile alakadar olmuştur. Ahi Evren ise esnaf ve sanatkar birlikleri oluşturarak sanat ve ticareti canlandırmıştır.⁸

Anadolu Selçuklu Devleti, Moğol tahakkümüne girince ortaya çıkan siyasi düzensizlikler şehir hayatında önemli değişikliklere sebep olmuştur. İşte bu tür dönemlerde şehirlerin idaresi bir ahi liderinin eline verilmiş ve bu sayede ahiler hem kendi şehirlerini hem de çevrelerinin asayişini sağlamışlardır. Siyasi istikrar olmayınca şehirler, ahiliğe ve

⁷ Salim Koca, “ Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu’nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. XXXVII, 2014, s.35-84.

⁸ Neşet Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi”, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.I, S.II-III, s. 79.

esnaf birliklerine dayanarak belediye ve idari işlerinde kendi kendilerine yetmeye çalışmışlardır.⁹

Ahilerin Moğollara Karşı Tutumu

Fütüvvet teşkilatının Anadolu'ya girişini müteakiben Mecduddin İshak ile beraber Anadolu'ya gelen birçok tasavvuf erbabından birisi de Ahi Evren'dir. Ahi Evren bir süre Kayseri' de ikamet etmiştir. 1227 yılında ise I. Alâeddin Keykubat'ın (1222-1237) isteğiyle Konya'ya yerleşmiştir.¹⁰ Ahi Evren ve çevresindeki Ahilerin Sultan Alâeddin (1222-1237) ile iyi ilişkiler içerisinde olmaları teşkilatın başkent Konya başta olmak üzere bütün Anadolu topraklarında hızla yayılmasını ve çok sayıda taraftar toplamasını sağlamıştır. Lakin Sultan Alâeddin'in öldürülmesi ve yerine II. Giyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) geçmesiyle işler tersine dönmüştür. Babasına muhalif bir şahsiyet olan Sultan Giyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) babasının icraatlarına karşı olduğu gibi onun dostlarına karşı da dostane duygular beslememekteydi. Bundan ötürü her geçen gün biraz daha güçlenen ahi nüfuzunu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. II. Giyaseddin (1237-1246) bu amaçla tahkikat başlatmıştır. Ahi Evren ve etrafındaki ahileri tutuklatmış. Türkmen zümreleri üzerinde yoğun bir baskı kurmuş ve çok sayıda Ahi ve Türkmen'i öldürmüştür.¹¹

⁹Ziya Kazıcı, "Ahilik ", TDV İslam Ansiklopedisi, C.I, TDV Yay., İstanbul 1988, s.542.

¹⁰ Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 187.

¹¹Kayhan Atik," Ahilik ve Siyaset", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II,S. XIII, 2011, s.63.

Babai isyanından yaklaşık üç yıl sonra, 1243 senesinde Anadolu Selçuklu Devleti Köseadağ 'da Moğollar karşısında ağır bir hezimete uğramış ve Anadolu'nun idaresi fiili olarak Moğolların eline geçmiştir.¹²Ahilerle Moğollar arasındaki ilk mücadelede bu olayı müteakiben gerçekleşen Kayseri kuşatılmasında yaşanmıştır. Kayseri'yi zapt eden Moğollar Ahi ve bacıları ait iş yerlerini, evleri yağmayıp yakıp yıkmışlardır.¹³ Moğolların Kayseri'yi ele geçirmeleri hakkında önemli bilgiler veren Ebu'l Ferec istilacıların şehre girince yağmada bulduklarını, halkı işkencelere tabi tuttuklarını, kendilerine karşı gelerek şehrin savunmasını yapan on binlerce insanı öldürdüklerini, genç erkek ve kızları esir ettiklerini kaydeder.¹⁴ Moğolların ahileri öldürmeleri, teşkilatlarını dağıtmaları, kurulu düzeni bozmaları, birçok ahiyi esir etmeleri ve yaptıkları zulümler ahi zümreleri üzerinde çok ağır tesirler bırakmıştır. Bu durum Moğollara duyulan kin ve nefreti uzun süre canlı tutmuştur.

Moğolların Kayseri'yi zaptı sırasında esir alınan genç kızlardan biri Bacı teşkilatının lideri Fatma Bacı'dır. Kaynaklarda Evhadüddin Kirmani'nin kızı olduğu zikr edilen Fatma Bacı 18 yıl Moğolların

¹² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 475.

¹³ İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara 1941, s.220.

¹⁴ Ebu l Ferec, *Abul Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999,s.542.

elinde esir kalmıştır.¹⁵ Bu olay Ahilerin Moğollara bakışını göstermesi bakımından daha açıklayıcı fikirler verebilir.

Ahi Evren Kırşehir’de yaşantısını sürdürürken bir yandan da gerek sufi gerekse bir ahi reisi ve eğitimcisi olarak teşkilatlandığı esnaf ve sanatkarlara sanat ve ticaret ahlakını öğretip onları tek bir gaye ve tek bir çatı altında toplayarak Moğol istilası altında her geçen gün artan kaos ortamında Anadolu’nun huzur ve güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Ahi Evren bundan sonraki hayatını da ahileri teşkilatlandırarak ve Moğollara karşı mücadeleleri organize etmekle geçirmiştir.¹⁶

Anadolu Şehirlerinin İdaresinde ve Korunmasında Ahiler

Ahi teşkilatları istila dönemi ve akabinde İlhanlı tahakkümünün iyice hissedilmesiyle birlikte şehirlerin korunması, ticari hayatını idame edilmesinde, güven ve huzurun sağlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. İstilanın ilk anından itibaren Anadolu şehirlerinin Moğollara karşı korunmasında büyük mücadele veren ve bu uğurda ağır kayıplara uğrayan her zaman olduğu gibi yine ahiler olmuştur. Moğollara karşı Anadolu’yu savunan ahiler, Anadolu Selçuklu Devletinin Moğol tabiiyetine girdiği dönemlerde de mücadelelerine

¹⁵ Mikail Bayram, “Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-i Rum), Teşkilatın Kurucusu Fatma Bacı Kimdir”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. I, 1981, s. 57-72.

¹⁶ Mustafa Akkuş, “ Moğol Tahakkümü Döneminde Şehirlerin Korunmasında Ahiler”, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu (5-7 Ekim 2017) Bildiriler II*, Kırşehir 2018, s.617.

devam etmişler ve Moğol boyunduruğuna karşı çıkan bey veya emirlerin de yanında yer almışlardır.¹⁷

Memlük Sultanı Baybars'ın (1260-1277) 1277 yılında Anadolu'ya gelerek Elbistan Ovası'nda İlhanlı ordusunu yok etmesi, İlhanlı hanı Abaka'yı hayli kızdırmıştı. Ayrıca Abaka bu yenilginin müsebbibi olarak Pervane Muinüddin Süleyman'ı görmüş ve onu öldürmüştür.¹⁸ Bu olay neticesinde Anadolu tamamen İlhanlı boyunduruğuna girmiştir. Bundan ötürü Selçukluların ülkedeki askeri ve idari gücü büyük oranda azalmıştır. Anadolu' da asayiş ve emniyet bozulmuş. Bu kaos ortamı Ahilerin rollerini ve önemini daha da artırmıştır. Yine bu dönemde silahlı güce sahip olan ahiler şehirlerin korunmasında, huzur ve asayişin sağlanmasında önemli görevlerde bulunmuşlardır.

Ahiler üstlendikleri bu rollerini daha sonraki dönemlerde de devam ettirmişler ve yoğun olarak uç bölgeler olmak üzere Anadolu'nun birçok şehrinde emniyet ve idareyi onlar sağlamıştır. Selçuklu iktidarının askeri ve idari gücünün zayıfladığı ve kaos ortamının hüküm sürdüğü dönemde şehirlerdeki huzur ve güveni sağlayarak önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir. Anadolu'yu gezen ünlü seyyah İbn Batuta esrinde” *Bu ülkenin adetine göre bir şehirde hükümdar bulunmadığı takdirde hükümeti ahiler yönetir*” demektedir. Yine İbn Batuta Ahi liderlerinin her yönleriyle tıpkı bir hükümdar olduklarını kaydeder. Ahilerin birçok vasfını saydıktan sonra İbn Batuta, ahilerin yaşadıkları

¹⁷ Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011, 252-260.

¹⁸ Muharrem Kesik, “Muinüddin Süleyman Pervane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, TDV Yay., İstanbul 2006, s. 92.

şehirlerdeki zorbaları yola getirdiklerini, onlara katılan kötü kişileri ortadan kaldırarak huzur ve sükuneti sağladıklarını söyleyerek Ahîlik teşkilatının dünyada eşi ve benzerinin olmadığını ifade eder.¹⁹

İstila sürecinde Kayseri'nin korunmasında aktif rol oynayan ahiler, uzun süre şehri savunarak Moğollara ağır kayıplar verdirmişlerdir. Lakin Moğol ordusu komutanı Baycu Noyan'ın tam muhasarayı kaldıracağı sırada Selçuklu Devleti'nin Kayseri Subaşı Hacıkoğlu Hüsameddin, Baycu ile anlaşma yaparak Moğolların şehre girmesine izin vermiştir. Kayseri'ye giren Moğollar, Ahi teşkilatlarını dağıttıkları gibi Ahileri topluca imha etmiştir.²⁰ Bu büyük katliamdan uzunca bir süre sonra Kayseri'de tekrar teşkilatlanmaya başlayan Ahiler şehrin emniyetini sağlama noktasında üzerlerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir. Yine bu dönemde Kayseri'de Ahi Emir Ali adındaki bir ahi lideri şehirdeki idari ve askeri boşluğu doldurarak kentin emniyetini sağlamıştır. Kayseri'nin en önde gelen ahilerinden olan ve bir bey olduğu zikr edilen Ahi Emir Ali ayrıca kendisine ait seyfi bir ahi kolunu idare etmiştir. Kaynaklarda Emir-i Kebir unvanıyla anılan ve çevredeki ahilerin en önde geleni olarak tasvir edilen ayrıca İbn Batuta'nın şanlı bir bey olarak vasıflandırdığı Ahi Emir Ali'nin Kayseri'nin yönetici sınıfından olduğu anlaşılmaktadır.²¹

Moğolların yağma ve katliamına uğrayan Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri hiç şüphesiz Sivas'tır. Bu dönemde Sivas'ta Erzurumlu Hoca, Ahi Muhammed Divane, Ahi Çelebi ve Ahi Emir

¹⁹ İbn Batuta, *Seyahatname I*, (Çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul 2000, s. 404.

²⁰ İbni Bibi, a.g.e, s.220.

²¹ İbn Batuta, a.g.e, s.415.

Ahmed Divane, Ahi Çelebi ve Ahi Emir Ahmed gibi birçok ahi liderleri bulunmakta ve şehrin idare ve emniyetinde faal roller oynamaktaydılar. Mesela İbn Batuta Ahi Çelebi'yi şehrin ileri gelenlerinden sayar ve diğer ahilerden üstün görüp onlarla kıyaslayarak şu ifadeleri kullanır;” Ahilerin ileri gelenlerinden olup rütbece Ahi Bıçakçı 'dan üstündür”.²² Ayrıca kaynaklarda şehirdeki ahilerin lideri olan Erzurumlu Hoca'nın şehirden kovulmaya çalışıldığı aktarılmaktadır. Eflaki'nin aktardığına göre Erzurumlu Hoca ve çevresindeki Ahiler halkla birleşip kendilerine karşı koymuşlar, Moğol Noyan askerleri ile yardıma gelmiş ve duruma hakim olmuştur. Eflaki'nin ayak takımı diye bahsettiği Ahilerin lideri olan ve Sivas'ın emniyet ve huzurunun sağlanmasında rolü olan Erzurumlu Hoca'nın birkaç gün içinde öldürüldüğü anlaşılmaktadır.²³ Zira Eflaki'nin aktardığı bilgiler ışığında Ulu Arif Çelebi'ye karşı gelen bu ahi liderinin Moğollar tarafından ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Moğolların bu katı tutumundan sonra Eflaki'ye göre Ahi Muhammed Divane ve diğer ahiler tövbe edip mürit olmuşlardır.²⁴ Diğer taraftan Sivas'ın ileri gelen ahilerinden olan Ahi Emir Ahmed ile ilgili fehmetli, bahadır kelimelerinin kullanılması bize onun aynı zamanda kılıç sahibi, kahraman ve cesur bir kişi olduğunu göstermektedir. Ahi Emir Ahmed aynı zamanda o tarihlerde benzerini gördüğümüz Ahi teşkilatı bünyesinde yer alan ve buldukları bölgenin

²² İbn Batuta, a.g.e, s. 416.

²³ Ahmed Eflaki, *Menakibu'l- Arifin II*, (Çev. Tahsin Yazıcı), MEB Yay., İstanbul 1995, s. 180-182.

²⁴ Eflaki, a.g.m, s. 182.

nizam ve asayişini sağlayan büyük bir ahi topluluğuna hükmediyordu.

25

Selçuklu Devleti'nin başkenti ve Anadolu'nun en büyük şehri olması hasebiyle Konya'da sürekli Moğolların ve çevrede hüküm süren beyliklerin özellikle de Kahramanoğullarının saldırılarına ve yağmalarına maruz kalmıştır. Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Sahib Fahreddin Ali'nin Kayseri'ye gitmelerini fırsat bilen Kahramanlılar Konya üzerine yürümüştür. Bunu haber alan başta ahi lideri Ahi Ahmed Şah ve Ahi Ahmed olmak üzere İğdişbaşı Fahreddin ve şehrin ileri gelenleri şehri müdafaa kararı almışlardır. Kahramanoğulları şehri kuşatmışlarsa da Ahilerin savunması karşısında yalnızca şehrin çevresini harap ederek bir başarı elde edemedi geri çekilmişlerdir.²⁶

Ahi Ahmed Şah ve Ahilerin Konya'nın korunması ve huzurunun sağlanmasında oynadıkları roller ile ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Bunlardan biri 18 Ocak 1284 tarihinde III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in iki oğlunun Konya da Selçuklu tahtına oturmaları sırasında destek için Kahramanoğlu Güneri Bey'e beylerbeylik, Eşrefoğlu Süleyman Bey'e ise saltanat naipliği vermeleri neticesinde ortaya çıkan kargaşada gerçekleşmiştir. Anlatılanlara göre bu iki beyin Konya önünde görünmesi halk arasında ikilik yaratmış ve Keyhüsrev'in hatununa bağlı askerler Sahib Fahreddin Ali'nin taraftarlarına saldırmışlar. Lakin Ahiler bu kavgayı büyümeden engellemiştir. Ahi Ahmed Şah ve Ahi

²⁵ Akkuş, “ Moğol Tahakkümü Döneminde Şehirlerin Korunmasında Ahiler ”,s.620.

²⁶ *Tarih-i Al-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, (Terc. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşkuner), Atıf Yay., Ankara 2014, s. 49.

Ahmed ile şehrin kadısı Siracüddin'nin araya girmesi ile olaylar yatıştırılmıştır.²⁷

Kendi mali sistemlerini Anadolu'da tatbik eden Moğollar vergilerin tahsili için merkezden yüksek mevkili memurlar göndermişlerdir. Artık Selçuklu hükümdarlarının sultan olarak sadece adları kalmış ve hanlar tarafından kendilerine tahsis edilen dirliklerin gelirleri ile hayatlarını idame ettirmektedirler. Bu yeni durum şehir hayatında ahilerin önemini büsbütün artırdı. Ahiler artık şehirdeki bütün halkın hak ve menfaatlerini koruyan reisler konumuna geldiler. Bu devirde Konya'daki ahilerin başı olan Ahi Ahmed Şah yalnızca silahlı mücadele de değil şehrin iktisadi sıkıntılarını çözme noktasında da etkili roller almıştır. 1288 yılında Sahip Fahrettin Ali'nin ölümü üzerine vezir olarak Anadolu'nun mali idaresine Müciruddin Emir Şah ile Fahreddin Kazvini memur tayin edilmişlerdi.²⁸ Kazvini Selçuklu ülkesinin batı kanadının mali işleri ile ilgilenmekteydi. Lakin Kazvini dirayetli ve iyi bir maliyeci olmadığından ötürü vergileri artırması ve yeni vergiler getirerek halka zulm etmesi karışıklıklara sebep olmuştur. Konya ahilerinin reisi Ahi Ahmed Şah yanında kethüdası ve yiğitleri ile Kazvini'nin yanına giderek kanunlara aykırı olan vergilerden dolayı şikayette bulunmuşlardır. Lakin Kazvini Ahi Ahmed Şah'a bu kalabalığı başıma sen topladın diyerek ona sert sözlerle hitap etmiştir. Ahi Ahmed Şah'ın Konya halkını ve esnafını korumak için yaptıkları

²⁷ Mazlum Şahin Demir, “ Moğol Sömürüsüne Karşı Bir Başkaldırı: Konya Muhafızı Ahi Ahmedşah”, *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, S. II, 2020, s. 155.

²⁸ Demir, a.g.m, s.155.

sonuç vermiş ve Kazvini 1290 yılında Argun Han'ın emri ile Tebriz meydanında idam edilmiştir.²⁹

Ahi Ahmed Şah'ın Konya halkını Moğol katliamından kurtardığına dair birçok menkıbe mevcuttur. Anadolu genel valisi şehzade Geyhatu Anadolu seferi sırasında 50 bin kişilik ordusu ile Konya'ya gelmiştir. Rivayet edildiğine göre şehzade Geyhatu Konya'yı zapt ederek yağmalamak arzusunda iken Mevlana'nın şehzadenin rüyasına girmesi neticesinde şehzade bu arzusundan vazgeçmiş ve Mevlana'nın türbesini ziyaret etmiştir. Geyhatu bu sırada iki-üç bin kişilik mahiyeti ile Konya'ya girerek birtakım ziyaretlerde bulunmuş ve Konya'nın ileri gelenlerinden Ahi Ahmed Şah'ı kendisine baba edinmiştir³⁰. Bir başka rivayete göre ise Ahi Ahmed Şah Geyhatu'nun huzuruna çıkarak ona bir çok hediye takdim etmiştir. Nitekim Ahi Ahmed Şah'ın Geyhatu ile görüşüp onun gönlünü hoş etmesi Konya halkını yağma ve kıyımdan kurtardığı gibi fazla vergilerden de kurtarmış olması muhtemeldir.³¹

Ahi Ahmed Şah'ın Konya halkına karşı yaptığı hizmetler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Kaynaklarda geçen ifadelere göre 1296 tarihinde Gazan Han'ın (1295- 1304) Konya'ya gelen elçisinin halka karşı zulm etmesi, onun Ahi Ahmed Şah tarafından kentten kovulmasına sebep olmuştur.³² Bu durum Ahi Ahmed Şah'ın ölümüne sebep olacak olaylardan birini teşkil etmesine rağmen Konya halkının teveccühünü kazanmasına vesile olmuştur. Şelçukname'de bu olaydan bir yıl sonra

²⁹ Turan, a.g.e, s. 610.

³⁰ Turan, a.g.e, s. 604.

³¹ Eflaki, a.g.e, s. 331.

³² Atik, a.g.m., 65.

28 Temmuz 1298 tarihinde Ahi Ahmed Şah'ın Şarabsalar tarafından öldürüldüğü zikr edilir.³³ Bu Şarabsalar 'ın kim olduğu kaynaklarda geçmemekle birlikte II. Giyaseddin Mesud'un (1282-1296,1302-1308) adamlarından biri olması ihtimaldir. Zaten daha sonra tahta çıkan Feramurz oğlu Alaeddin Keykubat'ın (1298-1302) emri ile bu Şarabsalar Konya ileri gelenleri ve Ahi Çaruk tarafından 14 Ekim 1298 tarihinde öldürülmüştür.³⁴

Moğol İstilasası sonrasında Konya çevresinde bulunan Ahilerin önemli sığınma merkezlerinden biri Ereğli'dir. Selçuklular döneminde Ahi Şihabuddin ve Şeyh Bedreddin Ereğli'de ahileri himaye etmişler ve burayı önemli bir ilim merkezi haline dönüştürmüşlerdir.³⁵ Öte yandan 18 yıllık bir esaret hayatından sonra Bacıyan-i Rum'un kurucusu Fatma Bacı'nın Ereğli'ye gelmeye çalışması buranın bu dönemde ne kadar korunaklı ve ehemmiyetli bir ahi merkezi olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak, Şeyh Bedreddin ve Ahi Şihabuddin' ne kadar dayanan Kahramanoğulları ile iyi ilişkiler içinde olmaları, ahilerin faaliyetleri ve istilaya karşı tutumları Moğolların dikkatinin buraya çevrilmesine sebep olmuştur. Moğollar burada büyük bir yağma, talan ve yıkıma girişmişlerdir. Öte yandan şehrin korunmasında önemli rolleri bulunan Ahi Zekeriya ve ahi lideri ile birlikte birçok ahi bu katliamlarda Moğollar tarafından öldürülmüştür.

³³ Demir, a.g.e, s.156.

³⁴ *Tarih-i Al-i Selçuk*, s. 67.

³⁵ Doğan Yörük," XV. Yüzyılda Karaman Topraklarında Ahiler ve Ahi Vakıfları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.XX, 2007, s.668.

Bu dönemde ahilerin önemli merkezlerinden biri de Ankara'dır. Moğolların Kayseri'yi işgal etmesiyle birlikte birçok ahi ve bacı Ankara bölgesine gelerek yerleşmiştir. Moğol tahakkümü döneminde Ahi Şerafeddin, Ahi Hüsameddin, Ahi Yusuf ve Ahi Süleyman gibi ileri gelen ahi liderleri Ankara'da düzenli bir teşkilat kurarak mümkün mertebede müstevlileri şehirden uzak tutmuşlar, şehrin siyasi, sosyal ve iktisadi hayatını zenginleştirerek eserlerin telif edildiği bir yer haline dönüştürmüşlerdir.³⁶ Öte yandan Ankara'da Moğolların hakimiyeti uzun sürmemiş, Moğollardan sonra ise Beyliklerin Ankara'ya hakim olduğu dönemde dahi devamlı bir beyliğin hakimiyeti altına girmemiştir. Ayrıca şehrin 1344 yılından sonra Osmanlı hakimiyetine girmesine kadar Ankara'ya ahiler hakim olmuştur.³⁷

Moğol tahakkümü döneminde Kayseri, Sivas, Ereğli, Ankara ve Konya örneğinde olduğu gibi Anadolu'nun diğer kent ve yerleşim yerlerinde birçok ahi kentin korumasında ve güvenliğinin sağlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Mesela Erzurum'da Ahi Duman, Gümüşhane'de Ahi Mecduddin, Malatya'da Ahi Ahmed gibi ahi liderleri buldukları şehirlerin asayiş ve emniyetinden sorumlu önemli ahi liderleridir. Yine Niğde'de Ahi Çaruk, Denizli'de Ahi Sinan ve Ahi Duman, Bursa'da Ahi Şemseddin, Balıkesir'de Ahi Sinan, Kastamonu'da Ahi Nizameddin ve Sinop'ta Ahi İzzeddin Çelebi gibi birçok ahi lideri

³⁶ M. Ali Hacıgökmen., “Ankara Ahilerinin Ticarî Faaliyetleri ve Baciyân-i Rûm Hakkında Bir Araştırma”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.XVIII, S.XVIII, 2005, s.185-211.

³⁷ Hacıgökmen, “Kadı Burhaneddin Devletinde Ahilerin Faaliyetleri”, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S.XVI, 2006, s. 215-224.

buldukları şehrin ticari hayatını düzenlerken asayişini ve güvenliğinin sağlanmasında da önemli görevler ifa etmişlerdir.³⁸

Sonuç

Ahîlik XII. asrın ilk yarısından itibaren Anadolu’da etkili olmaya başlayan bir Türk-İslam teşkilatıdır. Ahiliğin kelime anlamı ve kaynağı ile alakalı farklı görüşler mevcuttur. Çalışmanın başında da izah ettiğimiz gibi Ahîlik kelimesinin Arapça kardeş anlamına gelen ahi kelimesinden türetildiğini söyleyenler bulunduğu gibi Türkçe akı kelimesinden geldiğini ifade edenler de bulunmaktadır. Öte yandan Ahiliğin kaynağını Fütüvvet teşkilatına bağlayanlar olduğu gibi Lonca teşkilatına bağlayanlar da vardır. Lakin Ahîlik bu iki teşkilattan etkilenmişse de kaynağını tamamen eski Türk gelenek ve göreneklerden alan yerli ve milli bir teşkilattır.

Ahîlik teşkilatının askeri, sosyal, iktisadi ve siyasi olmak üzere birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Ahiler özellikle XIII. yüzyılda merkezi otoritenin iyice zayıfladığı bir devirde şehir hayatında yalnızca iktisadi yönden değil siyasi açıdan da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Merkezi otoritenin zayıfladığı kaos ve kargaşanın ortaya çıktığı dönemlerde siyasi ve askeri güçlerini göstermişlerdir. Ahîlik teşkilatının Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde oynadığı siyasi roller önemli olmakla birlikte siyasi fonksiyon açısından en önemli mevkie gelmesi Moğol istilası devrinde olmuştur. Bu dönemde Anadolu şehirlerinin korunmasında faal roller oynayan Ahiler üstlendikleri bu roller sayesinde halk nezdinde önemli bir

³⁸ Şahin, a.g.m, s. 191 vd.

konuma yükselmişlerdir. Bu dönemde Selçuklu idaresinin zayıflaması ile şehirlerin idaresi ve emniyeti için bir Ahi reisi başa getirilerek idari ve askeri açıdan kendi kendilerine yetmeye çalışmışlardır.

Moğol istilası döneminde Anadolu'nun birçok önemli şehri yağma ve katliamlara maruz kalmıştır. Konya, Kayseri, Sivas ve Ereğli gibi birçok önemli şehir Moğol zulmüne uğramıştır. İşte bu tür bir atmosfer içinde olan Anadolu şehirleri ilim adamları ve Ahiler sayesinde hayatlarını idame etmeye çalışmışlardır. Konya'da Ahi Ahmed şah, Kayseri'de Ahi Emir Ali, Sivas'ta Ahi Emir Ahmed gibi birçok Ahi reisi şehirlerin korunmasında ve güvenliğinin sağlanmasında önemli roller oynamışlardır. Selçuklu idaresinin zayıfladığı bu gibi dönemlerde ahi reisleri yerel idareler kurarak buldukları şehrin ve çevresinin emniyet ve asayişini sağlamışlardır. Öte yandan Ankara Ahileri bu konuda farklı özellikler barındırmaktadır. Zira Ankara'da Moğol hakimiyeti kısa olmuş ve hatta Beylikler döneminde dahi Ankara tamamen bir beyliğin hakimiyetine girmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Ankara'ya hakim olmasına kadar Ankara' da bir Ahi yönetimi söz konusudur.

Konya, Kayseri, Sivas ve Ankara örneğinde olduğu gibi Anadolu'nun diğer şehirlerinin korunmasında ve emniyetinin sağlanmasında Ahiler önemli görevler icra etmişlerdir. Netice itibari ile söylenebilir ki Anadolu' da asayiş ve düzenin bozulup kaos ve kargaşanın hakim olduğu dönemlerde Ahilik teşkilatı önemli görevler üstlenerek şehirlerin korunmasında ve düzenin sağlanmasında aktif roller oynamışlardır.

Kaynaklar

- Akkuş, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011.
- Akkuş, Mustafa, "Moğol Tahakkümü Döneminde Şehirlerin Korunmasında Ahiler", *III. Uluslararası Ahîlik Sempozyumu (5-7 Ekim 2017) Bildiriler II*, Kırşehir 2018, s. 614- 626.
- Atik, Kayhan," Ahîlik ve Siyaset", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II,S. XIII, 2011, s. 57-73.
- Bayram, Mikail, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-i Rum), Teşkilatın Kurucusu Fatma Bacı Kimdir", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. I, 1981, s. 57-72.
- Çağatay, Neşet, "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.I, S.II-III, s. 61-84.
- Demir, Mazlum Şahin," Moğol Sömürüsüne Karşı Bir Başkaldırı: Konya Muhafızı Ahi Ahmedşah", *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, S. II, 2020, s. 150-160
- Ebu l Ferec, *Abul Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999.
- Eflaki , Ahmed, *Menakibu'l- Arifin II*, (Çev. Tahsin Yazıcı), MEB Yay., İstanbul 1995.
- Hacıgökmen, M. Ali, "Kadı Burhaneddin Devletinde Ahilerin Faaliyetleri", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S.XVI, 2006, s. 215-224.
- Hacıgökmen M. Ali, " Ankara Ahilerinin Ticarî Faaliyetleri ve Baciyân-i Rûm Hakkında Bir Araştırma", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.XVIII, S.XVIII,. 2005, s.185-211.
- Ibn Batuta, *Seyahatname I*, (Çev. A. Sait Aykut), YKY, İstanbul 2000.

- İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara 1941.
- İnce, Fatma, “Yerli ve Milli Bir Esnaf Teşkilatı : Ahilik”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. XXXV, 2019, s.323-337.
- Karasoy, Yakup , “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. XVI, s. 1-23.
- Kazıcı, Ziya, “Ahilik “, TDV İslam Ansiklopedisi, C.I, TDV Yay., İstanbul 1988, s. 540-542.
- Kesik, Muharrem, “Muinüddin Süleyman Pervane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, TDV Yay., İstanbul 2006, s. 91-93.
- Koca, Salim, “ Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. XXXVII, 2014,s.35-84.
- Özaydın, Abdülkerim, “ Türklerin İslamiyet’i Kabulü”, *Türkler*, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.239-262.
- Özaydın, Abdülkerim, “Selçuk Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI, TDV Yay., İstanbul 2009, s. 364-365.
- Şahin, Haşim, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- Tarih-i Al-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, (Terc. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşkuner), Atıf Yay., Ankara 2014.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Yörük, Doğan, XV. Yüzyılda Karaman Topraklarında Ahiler ve Ahi Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.XX, 2007, s.664-684.

BÖLÜM 2

İMADEDDİN ZENGİ VE URFA'NIN FETHİ

Doç. Dr. Fatma İNCE SANCAKLI*

*Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4579-6703>

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü/Malatya/
fatma.ince@inonu.edu.tr

Giriş

Zengiler hanedanlığının kurucusu İmadeddin Zengi'dir. İmadeddin, hanedanlığının temellerini Halep ve Musul merkez olmak üzere atmıştır. İmadeddin Zengi, Kasımüddevle Aksungur'un oğludur. Kasımüddevle Aksungur (1087-1094), Sultan Alparslan¹ zamanında Selçukluların hizmetine girmiş, Alparslan'ın (1063-1072) ölümünden sonra ise onun oğlu Melikşah (1072-1092), tarafından Halep valiliğine getirilmiştir. Melikşah'ın (1072-1092) ölümünden sonra ise Tutuş (1094-1095)- Berkyaruk (1092-1104) mücadelesinde Berkyaruk (1092-1104) tarafında yer almış, bunun için Tutuş (1094-1095) ile mücadele etmek zorunda kalmış, bu mücadelede de hayatını kaybetmiştir.²

Aksungur (1087-1094) öldüğü zaman, o esnada yedi yaşında bulunan tek oğlu İmadeddin Zengi, Halep Kalesi'nde bulunmaktaydı. İmadeddin Zengi, babasının ölümünden sonra hem Selçuklu sultanları hem de Halep emirleri tarafından korunup kollanmıştır. 1096 senesinde Kerboğa, Sultan Berkyaruk adına Musul'a el koymuştur. Musul'un Berkyaruk'un eline geçmesinden sonra İmadeddin Zengi de gulamları ile birlikte bu şehre getirilmiş ve kendisine bu şehirden iktalar verilmiştir. İmadeddin Zengi burada Musul Valisi Mevdud tarafından

¹ Alparslan hakkında detaylı bilgi için bkz. Speros Vryonis, "A Personal History of the History of the Battle of Mantzikert", *E Byzantine Mikra Asia*, Athens 1998, s.225-244, Çev. Pınar Kaya Tan, "Malazgirt Savaşı'nın Tarihine Dair Kişisel Bir Değerlendirme", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII / 1, 2018, s.283-298.

² Gülay Ögün Bezer, "Zengiler", *Türkler Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.803.

haçlılara karşı düzenlenen seferlere katılmış ve bu seferlerde kazandığı başarılar ona büyük bir şöhret kazandırmıştır.³

Zengi'nin göstermiş olduğu bu başarılar ona sadece büyük bir ün kazandırmamış aynı zamanda onun büyük mevkilere gelmesini de sağlamıştır. İmadeddin, 1122 senesine kadar Musul'da kalmış, daha sonra da Sultan Mahmud, Musul Valisi olan Porsuki'yi Irak Şihneliğine getirince Zengi de ona katılmıştır. Porsuki, Hile Emiri Dubeys⁴ ile yaptığı savaşta yenilince Zengi'ye daha çok güvendiğinden onu “*Vasıt Şihneliği*”ne atamıştır. Basra şehrinin çöl Araplarının saldırı ve akınlarına uğraması üzerine Porsuki, Zengi'ye Vasıt'a ilaveten Basra'yı da vermiştir. Zengi kendisine verilen bu bölgelerde kendi hâkimiyetini mükemmel bir şekilde tesis etmiştir.

Bu arada 26 Kasım 1126 Cuma günü Musul'un Selçuklu Valisi Aksungur Porsuki, Cuma namazı için gittiği caminin avlusunda Batınîler tarafından öldürüldü. Porsuki'nin ölümü üzerine yerine oğlu İzzettin Mesud geçmiştir. Ancak onun da çok kısa bir süre sonra ölmesi üzerine Musul valiliğinde kısa süreli bir boşluk yaşanmıştır. Emirlerden Çavlı, Bağdat'a bir heyet yollayarak, Sultan Mahmud'dan şehrin idaresini kendisine vermesini istemiş fakat giden heyet, Çavlı'nın yerine Zengi'yi tercih ettiklerini Sultan'a arz edince Sultan da oğlu

³ İbnü'l Esir'e göre İmadeddin Zengi, babası Aksungur'un vefatı anında 10 yaşında bulunmaktaydı. İbnü'l Esir; *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, X., çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s.147, Bezer, agm, s.103.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Pınar Kaya Tan, “Irak Selçuklu, Abbâsî Hilâfeti ve Büyük Selçuklu Üçgeninde Kudretli Hille Emîri: Dubeys B. Sadaka”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.16, 2020, s.225-249.

Alparslan'ın atabeyliği vazifesini de Zengi'ye vererek, onu Musul valiliğine tayin etmiştir.⁵

Bağdat'tan ayrılan Zengi, Musul'a ulaşır ulaşmaz burada işlerini düzene sokmaya başlamıştır. Nasıruddin Çakar'ı Musul Kalesi'ne ve Musul'a bağlı bölgelerin yönetimine, Calahuddin Yağısıyan'ı devlet hacipliğine, Bahauddin Şehrinari'yi vilayetin ve ileride fethedilecek ülkelerin kadı'l-kudatlığına tayin etti. Bu arada Çavlı da, Musul'a gelen Zengi'ye itaat etmek zorunda kaldı. Zengi Musul vilayetinde kaldığı sürede kendisine ve ailesine özgü denebilecek bir devlet kurmuş, bu devleti gittikçe genişletmiş ve kendisini bölgede büyük bir hükümdar durumuna getirmiştir.

İmadeddin Zengi Türk-İslam birliğini gerçekleştirme yolunda önemli seferler gerçekleştirirken, ona muhalif olan isimler de boş durmuyorlardı. Şöyle ki, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, aralarındaki anlaşmazlıkları çözümleyebilmek amacıyla amcası Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'i ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında Hile Emiri Dubeys b. Sadaka da bulunmaktaydı. Dubeys b. Sadaka, Sultan Mahmud'dan, Musul, Cezire ve Şam bölgelerinin valiliğine kendisinin atanması talebinde bulundu. Dubeys'in bu istekleri, Sultan Sencer tarafından da

⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi 8953-1136*) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrand D. Andresyan, TTK, Ankara 2000, s.286. Emir Çavlı tarafından Bağdat'a gönderilen heyetin içerisinde Kadı Bahaeddin, Bahauddin Şehrezûri, Selahuddin Yağısıyanî gibi değerli isimler bulunmaktaydı. Bunlar yolda İmadüddin Zengi'nin yakın arkadaşlarından Nasıreddin Çakır ile görüşmüşlerdir. Nasıreddin Çakır, Musul Valiliği için en uygun ismin İmadeddin Zengi olduğu konusunda bu heyeti ikna etmiştir. Heyet de Sultan Mahmud'un yanına gittiklerinde Çavlı yerine İmadeddin Zengi'nin Musul valisi olması için tavassutta bulunmuşlardır. İbn Vâsıl, *Müferricul-Kürüb fi Ahbâr-ı Beni Eyyûb*, I, yay. A. Şeyyal, Kahire 1957, s.31.

desteklenmekteydi. Bu durumdan haberdar olan İmadeddin Zengi, hızla Bağdat'a gelerek, hem Sultan Mahmud'a hem de halifeye bol miktarda mal ve para vererek, Onları Musul'u Dubeys'e verme fikrinden vazgeçirmiştir.⁶

Bu şekilde Musul'daki hâkimiyetini sağlamlaştıran İmadeddin Zengi, en büyük hedeflerinden birisi olan Dımaşk'ı ele geçirmek için harekete geçmiştir. İmadeddin Zengi, Dımaşk Atabeyi Börü'den haçlılar ile mücadele etmek için yardım talebinde bulundu. Börü de bunu kabul ederek, Hama valisi olan oğlu Sevinç komutasındaki bir orduyu İmadeddin Zengi'nin yardımına gönderdi. Ancak İmadeddin Zengi önce Sevinç'i esir aldı arkasından da Hama'yı ele geçirdi. İmadeddin Zengi'nin Hama'dan sonraki hedefi Hıms'tı. Ancak şehri kuşatsa da herhangi bir başarı elde edemedi geri dönmek zorunda kaldı.⁷

İmadeddin Zengi'nin en büyük hedeflerinden birisi İslam birliğini gerçekleştirmektir. Bir taraftan bu amaçları doğrultusunda faaliyet gösterirken diğer taraftan da bu hayalini gerçekleştirmesinin önünde en büyük engel teşkil eden haçlılar ile de mücadelesini devam ettirmiştir.

⁶ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, IV, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1984, s.94-95. İbn Kesir'e göre, Sultan Mahmud'un ve halifenin İmadeddin Zengi'nin bu isteğini kabul etmelerinin ayrı ayrı sebepleri vardı. Sultan Mahmud, Dubeys'in Mısır valiliğine getirilme isteğini kendisine karşı amcası Sultan Sencer tarafından hazırlanmış bir tuzak olarak görmekteydi. Sultan Sencer, bu yolla, Mahmud'un Irak'taki nüfuzunu sarsabilir ve Irak saltanatını onun elinden alabilirdi. Halife ise Dubeys b. Sadaka'dan hoşlanmamaktaydı. Çünkü Dubeys daha önceden kendisine karşı düşmanca bir politika izleyerek, Bağdat üzerine saldırılar düzenlemiş ve aynı zamanda da haçlılar ile birlikte Müslümanların karşısında savaşmıştı. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, X, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000, s.199.

⁷ Muhammed Suheyl Takkûş, *Tarihu'l-Eyyubiyîn fi Mısır ve Bilâdi's-Şâm ve İklimi'l-Cezîre*, Beyrut 1999, s.166-117, Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s.89-91.

Bu amaçla 1129-1130 yılları arasında Antakya-Halep arasında bulunan ve haçlılar açısından önemli bir mevki olan Esârib Kalesi'ni almayı başarmıştır. Ancak tam bu esnada Artukluların kendisine karşı birleştiklerini haber aldı. İmadeddin Zengi, bundan dolayı yönünü kuzeye çevirerek, birleşik Artuklu ordusunu hezimeteye uğratmış ve Dara'yı da ele geçirmiştir.⁸

İmadeddin Zengi, 1131 senesinde Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un ölüm haberini aldı. İmadeddin, bunun üzerine Halife Müsterşid'e (1118-1135) haber göndererek, hutbeyi, Sultan Mahmud'un yetiştirmek üzere kendi yanına verdiği Alparslan adına okutmasını istedi. Zengi'nin Alparslan'ı sultan seçtirmekteki maksadı, bu küçük emirin ismiyle otoriteyi bizzat kendi ellerine almaktı. Fakat Halife Müsterşid (1118-1135), Alparslan'ın henüz küçük bir çocuk olup, sultanlığa uygun olmadığı gerekçesi ile Zengi'nin teklifini kabulden kaçındı. Zengi'ye, Sultan Mahmud'un ölmeden önce oğlu Davud'u İsfahan'da kendisine veliyaht tayin etmiş olduğunu, eyalet valilerinin de yeni sultan Davud adına hutbe okumaya başladıklarını bildirdi. Bunlara ilaveten, Selçuklu hanedanının büyüğü, Horasan ve Maveraünnehr'in Sultanı Sencer'in görüşünü beklemekte olduğunu yazdı.⁹

1132 yılında Azerbaycan Emiri Mesud, İmadeddin Zengi ile dostluk kurdu ve Irak Selçuklu tahtını ele geçirmek mücadelesinde ondan yardım istedi. Bunun karşılığında, kendisine tabi olan Erbil şehrinin valiliğini teklif etti. Neticede Mesud ile Zengi, Halife'nin hutbeyi

⁸ İbnü'l Esir, *age.*, X., s.38-39.

⁹ Hasan, *age.*, s.96.

Mesud adına okumasını sağlamak ve onu Irak sultanı olarak tanınmasını sağlamak için Bağdat üzerine yürümeye karar verdiler. Ancak Mesud'un kardeşi Selçukşah, Mesud'dan önce büyük bir ordunun başında Bağdat'a doğru harekete geçmişti. Ama Bağdat yolundayken İmadeddin Zengi'nin yürüyüşünü engelleyebilmek için de Tekrit tarafına yönelmişti. Burada yapılan savaşta İmadeddin, büyük bir bozguna uğrayarak, geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. İmadeddin Zengi, bu yenilginin ardından tekrar Musul'a dönmek mecburiyetinde kaldı. İmadeddin'in Musul'a geri dönmesine de Necmeddin Eyyüb (d.?-ö.1173) yardım etmiştir.¹⁰

Bütün bu yaşananlar sonrasında Sultan Sencer, İmadeddin Zengi ve Dubeys b. Sadaka'yı¹¹ çeşitli vaadler karşılığında kendi yanına çekti ve onlara Bağdat üzerine yürüyerek, Irak'taki hutbeyi Muhammed Tapar'ın torunu, Mahmud'un oğlu Tuğrul adına okutmalarını emretti. Tuğrul, İmadeddin zengi ve Dubeys b. Sadaka sayesinde kısa bir müddet dahi olsa Irak Selçuklu tahtına oturmayı başardı ancak daha

¹⁰ İbnü'l Esir, *age.*, X., s.257, Hasan, *age.*, s.96. Necmeddin Eyyüb'un bu davranışı, Abbasi Halifeliği tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu olaydan birkaç sene sonra Necmeddin Eyyüb'un kardeşi Şirkûh, bir Selçuklu memurunu öldürmüş, bu olay üzerine Bihrûz el-Hâdim, Necmeddin Eyyüb'dan kardeşini tutuklayıp, Tikrit'e gelen memura teslim etmesini istemiştir. Bu şartlar altında Irak'ta kalma şansları olmadığını düşünen Necmeddin Eyyüb ve Şirkûh, İmadeddin Zengi'ye müracaat etmişlerdir. Zengi de onların daha önceden kendisine yardım etmeleri dolayısıyla yardım etmeyi kabul etmiştir. Böylece 1138 tarihinden itibaren Necmeddin Eyyüb ve Şirkûh, İmadeddin Zengi'nin hizmetine girmişlerdir. Ali Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyubiler, (Selahaddin Eyyubi'nin Devleti)*, Çev. Abdülhadi Timurtaş, Kent Yayınları, İstanbul 2005, s.65-66, Lyons Malcolm Cameron- D.E.P. Jackson, *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, Çev. Zehra Savan, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s.11, İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s.5, Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s.51-62.

¹¹ İbnü'l Esir, *age.*, XI, s.47-48.

sonradan Mesud İmadeddin Zengi ve Dubeys'i yenilgiye uğratarak ve arkasından da amcası Sencer'i ikna ederek, Irak Selçuklu tahtına oturmayı başardı. Yaşanan bu mücadele İmadeddin'in hem Halife Müsterşid (1118-1135) ile hem de Mesud ile arasının açılmasına sebebiyet verdi. Nitekim Halife Müsterşid (1118-1135), 1133 senesinde yaklaşık 30.000 kişiden meydana gelen bir birliğin başında Musul üzerine yürüdü ve şehri muhasara etti. Halife Müsterşid'in (1118-1135) Musul kuşatmasında olmasını fırsat bilen Mesud, Bağdat'ı ele geçirebilmek amacıyla Dubeys b. Sadaka'dan aldığı yardım ile de Bağdat'ı kuşatmıştır. Bunu haber alan Halife, Musul kuşatmasını kaldırıp, İmadeddin Zengi ile anlaşarak, hızla Bağdat'a dönmek zorunda kalmıştır.¹²

Halife'nin Musul'dan ayrılmasından sonra İmadeddin, Şûş, Kevâşî, Akru'l-Humeydiyye ve Hakkâriye bölgesinin bazı kalelerini ele geçirdi. Bunun hemen arkasından da 1134 senesinde Hısn-ı Keyfa'da Artuklu Hükümdarı Davud'u da ağır bir mağlubiyete uğrattı. Arkasından da 1133-1134 yılları arasında Diyarbakır'ı kuşattı ve Sur Kalesi ile Hamidiye Kürtleri'nin elinde bulunan El-Akr, Şûş, Hakkâri ve Gevaş'ı da ele geçirdi. Bunun hemen akabinde de en büyük hedeflerinden olan Dımaşk'ı kuşattı ancak Halife el-Müsterşid Billah elçilerini İmadeddin Zengi'ye göndererek, Dımaşk hâkimi Melik Alparslan Mahmud ile aralarında anlaşma sağlamalarını istemiştir.

¹² İbnü'l Esir, *age.*, XI, s.47-48.

Bunun üzerine İmadeddin Zengi de Halife'nin bu isteğine uyarak, Dımaşk üzerindeki muhasarayı kaldırmıştır.¹³

Ancak İmadeddin Zengi, buna rağmen Dımaşk'dan vazgeçmemiştir ve Dımaşk'ı eline geçirebilmek amacıyla da eline geçen bütün fırsatları değerlendirmiştir. Nitekim 1132 tarihinde İmadeddin Zengi'nin eline böyle bir fırsat geçmiştir. Bu tarihte Dımaşk Atabeyi Börü hayatını kaybetmiş onun yerine geçen oğlu İsmail de halka ve emirlere karşı oldukça kötü muamelelerde bulunmaktaydı. Halk ve emirler İsmail'e cephe alınca da İsmail, Dımaşk karşılığında İmadeddin'den yardım talep etmiştir. İmadeddin Zengi, bu durumu fırsata çevirebilmek amacıyla hemen yola çıkmış ancak yoldayken İsmail'in öldürülüp, yerine kardeşi Şihabeddin Mahmud'un getirildiğini haber almıştır. Buna rağmen ileri hareketine devam eden İmadeddin, Dımaşk'a kadar gelmiş ancak Dımaşk'ın fethi yine sonuçsuz kalmıştır. İmadeddin, Şihabeddin Mahmud ile bir anlaşma yaparak geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁴

İmadeddin Zengi'nin en büyük hedefi haçlılara karşı koyabilecek, birleşik bir cephe oluşturabilmektir. Bunun için de Musul, Suriye ve el-Cezire bölgelerini birleştirmek istiyordu. İmadeddin Zengi'nin tutumu, Sultan Mesud ile aralarının düzelmesini de sağlamıştı. Bu arada İmadeddin Zengi de Kuzey Suriye'ye yönelen tehlikenin büyüklüğünün farkına varmıştı. Haçlılar, Halep şehrini tehdit ediyorlardı. Bunun için söz konusu tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla Sultan Mesud'a kadısını

¹³ İbnü'l Esir, *age.*, XI., s.48.

¹⁴ Alptekin, *agm.*, s.108-109.

göndererek, yardım istemeye karar verdi. Ancak kadı, yardıma gönderilecek kuvvetlerin, İmadeddin'e karşı kullanılabileceğinden korktuğunu belirterek, ona şöyle dedi: *“Vallahi, ülkenizin elinden alınmasından korkarım. Sultan bunu bahane ederek kuvvetlerini gönderir, sözde yardıma gelen bu kuvvetler, ülkemizi elimizden alırlar.”*¹⁵

Ancak İmadeddin Zengi, İslamiyetin menfaatini şahsi menfaatine tercih etti. Kadısını, İslami ruhu canlandıran şu yüce cevabıyla reddederek, şöyle dedi: *“Haçlılar, ülkemize göz koymuşlardır. Halep şehrini ele geçirecek olurlarsa, Suriye ve dolaylarında İslam yok olur. Her halükârda Müslümanlar, kâfirlerden daha hayırlıdır.”*¹⁶

1138 yılı Ramazan ayı içinde, Sultan Mesud'un elçisi, Hıms şehri civarında olan İmadeddin Zengi'ye ulaştı. Haçlılara karşı kazanmış olduğu zaferlerden dolayı onu Sultan adına tebrik etti. Sultan tarafından gönderilen hil'atleri ve hediyeleri takdim etti. Sultan Mesud ile İmadeddin Zengi arasındaki ilişkilerin bozulmasının sebebi, Sultan Mesud'un İmadeddin Zengi idaresindeki toprakları 1143 tarihinde istila etmeye teşebbüs etmesidir. Sultan Mesud'un bu işe teşebbüs etmesinin sebebi ise İmadeddin'in emirliği altındaki toprakların genişlemiş olması ve İmadeddin'in servet ve savaş gücünü artırmış olmasıdır. Sultan Mesud'un kendisine karşı bu tavrını bilen İmadeddin Zengi ise civar eyaletlerin emirlerini Sultan Mesud'a karşı kışkırtarak, onun kendisi ile uğraşmasına fırsat vermemeye çalışmıştır. Bu politika ile bir

¹⁵ Hasan, *age.*, s.99.

¹⁶ Hasan, *age.*, s.99.

taraftan Musul'da nüfuzunu kuvvetlendirmiş, bir taraftan komşu Müslümanlar aleyhine ülkesini zenginleştirmiş, diğer taraftan da haçlılar ile savaşmaya muvaffak olmuştur. İmadeddin'in haçlılara karşı kazandığı zaferler, Sultan Mesud'un ona karşı takip ettiği siyaseti değiştirmesini sağlamıştır. Artık Sultan'ın ona karşı siyaseti, haçlı tehlikesini uzaklaştırmada oynadığı büyük rol sebebi ile sulh zemini üzerine oturuyordu. Çünkü İmadeddin'in devleti gerçekte Sultan Mesud'un ülkesine dahi ulaşabilecek haçlı tehlikesine karşı sağlam bir set oluşturunuyordu.¹⁷

Urfa Haçlı Kontluğu'nun Kuruluşu (1098-1149) ve Baudouin de Boulogne (1098-1100) Dönemi

Urfa Haçlı Konluğu'nun kurucusu. Haçlı müelliflerince adı Baldevinus, Baldiunus, Baldıynus, İslâm kaynaklarında da buna uygun olarak Boğdvin şeklinde telaffuz edilen Baudouin, sadece Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurucusu olarak kalmamış aynı zamanda, Kudüs Haçlı Devleti'nin ilk resmî kralı olarak 1118 yılına kadar yaşamış ve idari, siyasi ve askeri icraatıyla Doğu Frank Devleti'nin resmi anlamda kurucusu olmuştur. Haçlı seferlerinin başlangıcında, Baudouin de Boulogne'nin henüz diğer büyük haçlı reisleri arasında sayılabilecek bir hüviyete sahip olmadığını görmekteyiz. Baudouin De Boulogne'nin babası Boulogne Kontu II. Eustache, annesi ise Aşağı Lotharingia Dükü II. Gottfried'in kızı ve vârisesi Ida'dır. Doğum tarihi tam olarak

¹⁷ Hasan, *age.*, s.100, İbnü'l Esir, *age.*, XI, s.38.

bilinmemekle birlikte 1061-1070 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir.¹⁸

Boulogne Kontluğu'nun Manş Kanalı'nın iki sahilinde bulunan arazisi büyük ağabeyi III. Eustache'nin idaresindeydi. Anne tarafından tevarüs edilen, Aşağı Lotharingia ise Alman İmparatoru IV. Heinrich tarafından oğlu Konrad'a tevcih edilmek üzere geriye alınmıştı. Sadece Andernes bölgesindeki Bouillon Şatosu ile civarındaki araziden müteşekkil kalmış bulunan düklük bölgesine ise ailenin ikinci çocuğu olan Godefroi hâkimdi. Bu sebeple Baudouin herhangi bir mülke sahip değildi. Ailesi tarafından ruhani mesleğe intisabı kararlaştırılmış, o da Reims, Cambraive Liege'deki ruhban okullarında tahsil etmişti. Ancak Baudouin de Boulogne yaratılışı itibariyle ruhani mesleğe pek uygun değildi. Nitekim, bir müddet sonra tahsilini yarıda bırakarak ağabeyi Godefroi de Bouillon'un hizmetine girmiştir.¹⁹

Görüldüğü üzere, Baudouin de Boulogne'nin ailevi durumu, kendisinin yurdundan büyük ümitler beslemesine müsait değildi. Bu yüzden Papa II. Urbanus'un çağrısını büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. I. Haçlı Seferi esnasında, seferin Macaristan'da geçen kısmını Macar Kralı Kalman'ın yanında rehin olarak geçirmiş, ordu Belgrad'a varınca iade olunmuştu. 23 Aralık 1096'da İstanbul önüne gelen Godefroi, Bizans İmparatoru Aleksios'un kendisine vasallık yemini etmesi teklifini reddedince, Haçlılar'ın iaşesi Bizanslılarca kesilmiştir. Godefroi de Bauillon bundan telaşa kapılarak tereddüt içine düşmüşken, Baudouin

¹⁸ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, I, TTK, Ankara 1994, s.1-4

¹⁹ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu(1098-1118)*, I, s.1-4

derhal İstanbul varoşlarını yağmalamaya başlamıştı. Onun takındığı bu kesin tavır İmparator'un da tavrını değiştirmesini sağlamıştır. Ancak Baudouin, 5 Nisan 1097'de diğer haçlı gruplarının gecikmesi üzerine bu vasallık yeminini etmiştir. Baudouin'in bu yemini ederken samimi olmadığı daha sonraki hareketlerinden görülecektir.²⁰

Baudouin de Boulogne, daha İznik önündeki mücadele sırasında Bizans İmparatorluğu ve bu devletin doğu sınırlarındaki durumu ile yakından ilgilenmeye ve bu hususlarda kendisini aydınlatacak kimselerle tanışmaya başlamış görünmektedir. Baudouin de Boulogne bu esnada Bizans İmparatorluğunun zindanlarından kaçarak İznik'te haçlı ordusuna katıldığı bildirilen Bagrat adında bir Ermeni sergerdesi ile tanışıp onu maiyetine almıştır. Baudouin de Boulogne de Bagrat ile tanıştıktan sonra, haçlı seferinin yolu üzerinde bulunan Ermeniler ile bağlantı kurmak ve mümkün olduğu takdirde Türkler tarafından büyük bir tazyik altında tutulduğunu öğrendiği bu kavmin oturduğu topraklar üzerinde kendisine bir hâkimiyet sahası bulmak fikrinin geliştiği kolayca anlaşılmaktadır.²¹

Baudouin de Boulogne, ilk önce Kilikya Bölgesi'nde faaliyet göstermiş ancak daha sonradan Bagrat'ın kendisini ikna etmesi ve Fırat Bölgesi Ermenilerinden kendisini bölgeye davet eden mesajlar alması üzerine Kilikya'dan ayrılarak Maraş'a gelmiştir. Birleşik haçlı ordusu, 17 Ekim 1097 tarihinde, güneye, Antakya üzerine hareket ederken Baudouin de Boulogne bu ordudan ayrılmış ve Urfa'ya doğru harekete geçmiştir.

²⁰ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu(1098-118)*, I, s.1-4.

²¹ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu(1098-118)*, I, s.6-7

Baudouin de Boulogne, ilk önce yolu üzerindeki Râvendân ve Tell-Bâşir kalelerini Türklerin elinden aldı ve sonra Hristiyan halkın sevinç gösterileriyle karşıladığı Urfa'ya gitti. Fakat Baudouin de Boulogne'nin sevgiye değil kendisi için bağımsız bir hâkimiyet kuracak ortama ihtiyacı vardı. Bir ay içerisinde bu ortamı yakaladı ve kendisini manevi oğul olarak kabul etmiş olan şehrin Ermeni hâkimi Thoros'u bertaraf ederek plânını gerçekleştirdi. Böylece, hem de bir Hristiyan'ın elinden alınmak suretiyle doğuda ilk haçlı devleti kuruldu. (10 Mart 1098).²²

Urfa'nın yeni efendisi Kont Baudouin'in hâkimiyeti iki ay sonra Antakya'yı haçlı kuşatmasından kurtarmak amacıyla Musul'dan yola çıkmış bulunan Kürboğa'nın ordusu tarafından şehrin üç hafta kuşatılmasıyla tehdit edildi. Ancak, şehrin sağlam surları bu kuşatmaya dayandı ve tehlike atlatıldı. İbnü'l Esir'in bu savaşla ilgili olarak anlattıklarına göre Türkler savaşmaya istekli davranmamışlardır. Öyle ki, İbnü'l Esir "*Hiçbir Müslüman ne kılıç çekti, ne mızrak ve ne de bir ok attı.*" demektedir. Antakya önlerinde Kürboğa'nın ordusunun yenilmesinden sonra bölgedeki güçleri zayıf gören Baudouin de Boulogne, Artukoğlu Sökmen'in yeğeni, Belek'in elinde bulunan Seruç'u işgal etti (1101). 1101 yılında Artukoğlu Sökmen, Seruç'u almak için harekete geçti. Önce bir başarı elde ettiyse de sonra, Baudouin de Bourg'un (II. Baudouin) büyük kuvvetler ile üzerine gelmesiyle geri çekilmek zorunda kaldı.²³

²² Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu(1098-118)*, I, s.7.

²³ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu(1098-118)*, I, s.7.

Baudouin de Boulogne, Seruç'un yanı sıra Samsat'ı da ele geçirmiştir. Böylece sınırları kesin olarak belli olmasa da, kontluğunun topraklarını genişletmiş oldu. Bu arada, Tophnuz adında zengin bir Ermeni beyinin tek vârisesi olan kızıyla evlendi. Antakya'nın alınışından sonra kendi yanına gelen birçok haçlı şövalyesi sayesinde askeri gücü arttıkça, Ermenilere sırt çevirdi; Ermenileri buldukları mevkilerden uzaklaştırdığı gibi bunlara ait olan toprakları da kendi adamlarına verdi. Ermenilerin ödemek zorunda bırakıldıkları vergiler de eskisinden az değildi. Bu durum onları yeni efendilerinden kurtulmak çabasına itti. Fakat suikast planı öğrenildi. Baudouin, suikastçileri yakalatıp hapse attırdı. Elebaşlarının gözlerini oydu. Birçoklarının burunları, el ve ayakları kesilerek şehirden kovuldu. Olayla ilgisinden şüphe duyularak zindana atılan birçok Ermeni canlarının başışlanması için yalvarıp yakardılar ve ancak 20.000, 30.000 hatta 60.000 altın ödemek suretiyle canlarını kurtarabildiler. Baudouin de Boulogne'nin bu acımasız davranışı Ermenileri sindirdi. Artık, Batılı dindaşlarının kendilerine yardımının ne anlama geldiğini öğreniyorlardı. Ancak, Baudouin de Boulogne'nin Urfa'daki hâkimiyeti 2,5 yıl sürdü. Kudüs'ün zaptından sonra burasının yönetimine seçilmiş olan ağabeyi Godefroi'nin 18 Temmuz 1100'de ölümünden sonra aldığı davetle onun yerine geçmek üzere Kudüs'e çağrıldı. Bu sebeple Baudouin, Urfa Kontluğu'nun idaresini kuzeni Baudouin de Bourg'a bırakarak Kudüs'e gidip kral unvanı ile idarenin başına geçti.²⁴

²⁴ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri, Dünya Yayınları*, İstanbul 1997, s. 74 75.

Yeni Urfa Kontu, Mardin'in doğu taraflarına kadar bir sefer yaparak civarı yağmaladı ve döndü. Irak'taki ve Suriye'deki Selçuklu beylerinin birbirine düşmesi, Baudouin de Bourg'a sınırlarını genişletme imkânı veriyordu. Baudouin, Musul ile Kudüs arasında bulunan Müslümanların birbirleri ile bağlantılarını kesmeyi düşünmekteydi. Özellikle Musul-Halep bağlantısı bu noktada önemli idi. Baudouin ve Joscelin (teyzesinin oğlu) ile Bohemond ve Tancred'in de yardımı ile Türklere saldıran haçlılara karşı Musul Emiri Çökürmüş ve Artukoğlu Emir Sökmen harekete geçtiler. İki ordu Habur Irmağı kenarında Resul Ayn mevkiinde karşılaştı.²⁵

Harran Bölgesi'nin hâkimiyeti, Musul ve Meyyafarikin bölgelerinin ele geçirilmesi hususunda Haçlılar birlikte hareket etmekteydiler. Ancak zaman zaman Haçlılar'ın ihtilafa düşmesi onların Irak konusunda başarısız olmalarının sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Nitekim 7 Mayıs 1104 tarihinde yapılan Harran Savaşı öncesinde Antakya Kontu Bohemond ve Tancred ile ters düşen Boudouin'in savaş sırasında yalnız kalması Türklerin başarılı olmasında etkili olmuştur. Harran Savaşı'nın sonunda Franklar kaçarken Boudouin'nin atı çamura saplanmış ve Artukoğlu Emir Sökmen'in kuvvetleri onu esir almışlardır. Bohemond ile Tancred ise pusuda oldukları halde Baudouin'e destek vermeyerek kaçmayı tercih etmişlerdir. Sökmen, kaçan haçlı kuvvetlerini takip ederek onlardan birçoğunu öldürmüştür. Bu sırada Musul Emiri Çökürmüş tutsak Baudouin'i Sökmen'in çadırından aldırmıştır.

²⁵ Güray Kırpık, *Haçlılar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 131-132.

Çökürmüş sefere devam ederek Harran'ı almış, Urfa'yı 15 gün kuşatmış ve şehri alamayarak Baudouin ile birlikte Musul'a dönmüştür. Antakya ve Kudüs haçlı kontlarından Baudouin de Bourg'un serbest bırakılması için 35 bin dinar ve 160 Müslüman esirin serbest bırakılmasını talep etmiştir.²⁶

Baudouin, 1104 tarihinden 1108 tarihine kadar Musul emirlerinin elinde esir olarak kalmıştır. Böylece haçlı kontlukları Musul'a karşı daha dikkatli hareket etmişlerdir. Baudouin de Bourg esir düşünce Urfa Kontluğu'na bir Norman prensi olan Tancred geçmiş ve Baudouin için istenilen fidye-i necatı ödemeye yanaşmamıştır. Bu gelişme ile Urfa Kontluğu, Antakya Norman Prenslğine bağlanmış olmaktadır.²⁷

Baudouin, 1108'de esareten dönünce Tancred ve Richard Urfa'nın hâkimiyetini geri vermek istemediler. Baudouin bir hayli mücadeleden sonra Urfa'ya sahip olabildi. Bu çıkar kavgası ise Urfa ile Antakya arasındaki ilişkileri bozdu ve iki taraf arasındaki husumet, kontluğun yıkılışına kadar sürüp gitti. Bu arada Ermeniler, haçlı reisleri arasındaki geçimsizliği Lâtin hâkimiyetinden kurtulmak için bir fırsat saymışlardı. Ama başarılı olamadılar. Baudouin de Bourg da selefi gibi Ermenilere çok sert davrandı. Büyük zulüm ve işkencelerle pek çok kişinin gözlerini oydu. Ermeni Başpiskoposu Stepanus, gözlerinin oyulmasını ancak çok miktarda para ödemek suretiyle engelleyebildi. Ermeniler bir kez daha sindirilmişti. Musul Valisi Mevdud'un 1110

²⁶ Kırpık, *agt.*, s. 131-132.

²⁷ Kırpık, *agt.*, s. 131-132.

yılında başlayan seferi Urfa Kontluğu'nun geleceği bakımından bir dönüm noktası oldu.²⁸

Musul Valisi Emir Mevdud ve Sökmen El-Kutbî Urfa'yı kuşatmışlar ancak Kudüs Kralı I. Baudouin, Trablus Kontu Bertrand, Ermeni Gog Vasil, Ermeni Apilgarip ve Antakya Prensi Tancred birleşerek Harran Bölgesi'ne gelmişler, bu durumda Mevdud da Harran tarafına gelerek Haçlılar'a karşı savaş hazırlığı yapmıştır. Bu sırada haçlılardan Tancred, müttetikleri ile anlaşmazlığa düşerek bölgeden ayrılmıştı. Başlarında Kudüs Kralı Baudouin'nin bulunduğu haçlı ordusu geri çekilirken Musul Emiri Mevdud onlardan birçoğunu öldürmüştür. Bu hadise, Büyük Selçuklu Devleti'nin Irak ve Suriye savunmasında etkili olduğunu gösteren önemli bir hadisedir.²⁹

Kontluğun Fırat'ın doğusunda kalan kısmı bu sefer sonunda tahrip edildi ve bölge halkının çoğu nehrin batı tarafına göçtü. Bu sefer sonrasında kontluğun toprak kaybından ziyade geliri azalmıştı. Urfa'nın ilk kontu Baudouin gibi Baudouin de Bourg'un da mal ve mülke, paraya düşkünlüğü sonsuzdu. Urfa'ya geldiği ilk yıllarda onun para koparmak için kayınpederine oynadığı oyun hâlâ dillerdeydi. Baudouin, Malatya hâkimi Ermeni Gabriel'in kızı Marpha ile evlenmişti. Zengin kayınpederine adamlarına borcu olduğunu ve bu parayı ödeyemediği takdirde sakalını kesmeye yemin ettiğini söyleyerek ondan 30.000 altın istemişti. Sakalın erkeklik simgesi

²⁸ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 75.

²⁹ Kırpık, *agt.*, s. 134.

olduğuna inanan ve damadının bu yüzden itibarını kaybetmesini istemeyen Gabriel de kuzu kuzu altınları vermişti.³⁰

Baudouin, Mevdud'un seferleri yüzünden uğradığı gelir kaybını telafi etmek amacıyla kuzeni Joscelin'e kontluğun batısında vermiş olduğu zengin Tell-Başir bölgesini geri almaya karar vermişti. Baudouin de Bourg, Joscelin'i Urfa'ya çağırarak hiç beklenmedik bir şekilde hapse attırmıştı. Anonim Süryani Vekayinâmesine göre 1422 selefki yılında (Miladi 1112 yılı) Baudouin'in Joscelin'e darıldığını, onu hapsederek ıstırap çekmesine sebep olduğunu, Joscelin'in hapisten kurtulduktan sonra Kudüs'e gittiğini ve Kral I. Baudouin tarafından Galilaea prinkepsliğine getirildiğini belirtilmekte, İbn al-Kalanisi de bu bilgiyi teyit etmektedir.³¹

Baudouin de Bourg için Joscelin'den geri aldığı toprakların geliri yeterli olmadı. Kontluğun kuzeyinde Ermenilerin elindeki bölgede bulunan Rabân, Keysun, Gerger, Birecik gibi şehirleri, onların gözünün yaşına bakmadan kendi hâkimiyeti altına aldı. Birecik'in idaresini teyzesinin oğlu Galeran du Puiset'e verdi. 1118'de I. Baudouin'nin ölümünden sonra Kudüs Krallığına II. Baudouin de Bourg seçilince kısa süre için de olsa Galeran bütün kontluğun idaresini eline aldı. Fakat 1119 sonbaharında Urfa Kontluğunun başına Joscelin de Caunteray getirildi.³²

³⁰ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 75-76.

³¹ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu(1098-118)*, I, s.154.

³² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.76.

Joscelin, 1119 sonbaharında idareyi eline alır almaz, büyük bir cüretle kontluğun Müslüman komşuları üzerine yağma akınları tertiplemeye başladı. Ona bu imkânı veren ise bütün haçlıların gözünü yıldırılmış olan büyük Türk mücahidi İlgazi'nin, Selçuklu Devleti'nin diğer bölgelerinde cereyan eden olaylarla ilgilenmek üzere, Suriye'den ayrılmış olmasıydı. 1122 yılında İlgazi batıya döndü. Yanında, haçlı döneminde Türk dünyasının yetiştirdiği en büyük kahramanlardan birisi olan yeğeni Belek de vardı. Aynı yıl içinde Haçlılar'a karşı girişilen sefer İlgazi'nin ölümü yüzünden başarılı olamadı ama Urfa Kontu Joscelin'in 100'e yakın seçkin adamı ile birlikte Belek'in pususuna düşerek esarete sürüklenmesi haçlılar için büyük bir darbe oldu. Joscelin ve adamlarının Harput'ta hapsedildiği haberini alan Kudüs Kralı II. Baudouin onları kurtarmak için hemen koşup kuzeye geldiyse de o da Belek tarafından esir edilerek Harput'ta zindana atıldı. Bu durum Haçlılar'ın geleceği bakımından felaketti. Ancak Türk-İslâm dünyasına unutulmaz bir başarı kazandıran ve silinmez bir şöhrete ulaşan Belek'in ölümü, Haçlılar'ı, hiç olmazsa bu an için, yok olup gitmekten kurtardı.³³

Belek'in ölümünden sonra Joscelin ve II. Baudouin'in esaretten kurtulmaları Haçlılar'ı Türk dünyasına karşı yeni saldırılara teşvik etti. Fakat bu defa önlerine başka bir Türk kumandanı Aksungur Porsuki çıktı. İslâm dünyasını içine düştüğü bunalımdan kurtaran ve böylece İlgazi ve Belek'e kıymetli bir halef olduğunu ispat eden Aksungur, adil

³³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.79-80.

ve akıllı idaresiyle herkesin sevgisini kazanarak Kuzey Suriye’de bütün Müslümanları birleştiren bir otorite oldu.³⁴

Kısa bir hâkimiyetten sonra Aksungur’un ölümü Urfa Kontluğu bakımından sevindirici olabilirdi ama şimdi de tarih sahnesine İmadeddin Zengi çıkıyordu. Joscelin’in başka sorunları da vardı. 1126 sonbaharında Antakya’ya gelerek babasının mirasını devralan II. Bohemund ile Azâz şehrinin mülkiyeti yüzünden çıkan kavga iki yıl sürdü. 1130’da II. Bohemund’un ölümü ise Antakya’nın idaresini yeniden Joscelin’in omuzlarına yükledi. Ama 1131 yılında Joscelin de öldü. O yılın sonbaharında kuşattığı Tell-Aran Kalesi önünde kazılan tünelin içindeyken tünel çökünce ağır surette yaralanmıştı. Durumu ümitsizdi. Tam bu sırada Danişmentli Emir Gazi’nin kontluk arazisine bir akın yaptığını haber almış ve Türk beyini durdurmak görevini oğlu Joscelin’e vermek istemişti. Fakat oğlunun Danişmentliler’e karşı çıkmaması üzerine, bir sedye üzerinde ordusunun başına geçerek Danişmentliler’e karşı yürüdü. Ancak Dülük şehrine varıldığında öldü ve buradaki kiliseye gömüldü. Tarihçi Süryani Mikhail, Emir Gazi’nin Joscelin’in ölümünü haber alınca âlicenaplık göstererek savaşı durdurduğunu ve Franklar’a reislerinin ölümü dolayısı ile taziyede bulunduğunu kaydetmiştir.³⁵

Urfa’nın Fethi (1144)

I. Joscelin’in ölümünden sonra yerini kendisinin adını taşıyan oğlu II. Joscelin almıştır. I. Joscelin’in, Ruben hanedanından Kilikya Ermeni

³⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.79-80.

³⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 78.

Hükümdarları Thoros ve Leo'nun adı bilinmeyen bir kızkardeşi ile yapmış olduğu ilk evliliğinden 1113 yılında, babası Tiberios ve Galilaea hâkimi iken doğduğunu bildiğimiz II. Joscelin, babasının ölümü sırasında henüz 18 yaşındaydı.³⁶ Saltanatının ilk yıllarında kontluğunu, Zengi'nin Suriye bölgesinden ayrılmış olması sebebiyle, oldukça rahat idare etti. Bu arada hem Artuklularla hem de Zengi'nin Halep'teki kumandanı Savar ile mücadelelerde bulundu. 1136'da Antakya Prinkepsi olan Raymond de Poitiers ile ilişkileri başlangıçta iyiydi. Bizans İmparatoru İonnes Komnenos'un 1137/1138 yılında Suriye üzerine yaptığı seferde, İmparator'a karşı birlik olmuşlardı. Fakat zamanla ikisi arasındaki geçimsizlik gerçek bir düşmanlığa dönüştü.³⁷

Bu arada İmadeddin Zengi de Urfa'yı almak için harekete geçmiş bulunuyordu. İmadeddin, birkaç defa Dımaşk şehrini egemenliği altına almaya teşebbüs etmiş; ancak haçlı ordularının Dımaşk atabeyine yardım etmeleri sebebi ile bu siyasetini gerçekleştirmeye muvaffak olamamıştır. Bütün çabalarına rağmen Dımaşk'ı ele geçiremeyen Zengi, adının hutbede okunması ile yetinerek dikkatini Haçlılar üzerine çevirmiştir. Zaten bu esnada, Urfa Kontluğu'na bağlı süvari birlikleri; Rakka, Nusaybin ve Amid'e kadar sokulmuşlar, Mardin civarı ile Harran'ı da tehdit altına almışlardır. Bunun üzerine Irak Selçuklu Sultanı Mesud, kendisine bağlı Musul Atabeyine Urfa'nın fethini emretmiştir.³⁸

³⁶ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu(1098-118)*, II, s. 101-102,

³⁷ Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.78.

³⁸ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 78-79.

Zengi, haçlıların arasındaki anlaşmazlıkları dikkatle izlemiş 1144 yılına gelindiğinde Urfa'ya taarruz için uygun fırsatı yakalamıştır. Bu dönemde kontluğun Bizans İmparatorluğu ile arası açılmıştır. Aynı zamanda Urfa ile haçlı yöneticileri de birbirlerini sevmemekte ve anlaşmamaktadırlar.³⁹

Kudüs Krallığı ise etkili bir yardım gönderebilecek durumda değildi. Ancak bütün bu avantajlara rağmen Urfa çok güçlü surlara sahiptir. İmadeddin Zengi, II. Joscelin'in orada olmadığı bir sırada şehri kuşatmaya karar verdi. Beklediği an da pek gecikmedi. Artuklu Hükümdarı Kara Arslan'ın yardım çağrısını kabul eden Joscelin'in şehirden uzaklaştırıldığı kendisine bildirilince derhal harekete geçti. İmadeddin Zengi, Urfa önüne gelince İslâmî kaide ve geleneklere uygun olarak kan dökülmesini ve şehrin harap olmasını önlemek için şehre haber göndererek teslim olmalarını talep etti. Bu arada, şehirde kumandayı ele alacak yüksek rütbeli bir asker olmadığından, müdafaa işleri şehrin Lâtin Başpiskoposu II. Hugue'nin elinde bulunmaktaydı. Hugue teslim olmayı reddetti. Çünkü Urfa'dakiler, Antakya'ya ve Kudüs'e gönderdikleri haber üzerine süratle yardımlarına koşulacağını sanıyorlardı.⁴⁰

Şehrin teslimi reddetmesi üzerine Zengi, Urfa'nın bütün etrafını kuşattı. Ordusunu Urfa etrafında yerleştirdikten ve şehir halkının dış dünya ile bağlantısını tamamen kestikten sonra Zengi, şehrin ve surların dövülmesi emrini verdi. Yanında her türlü kuşatma aleti ve mancınıklar

³⁹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 78-79, Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995, s.256.

⁴⁰ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 78-79.

getirmişti. Bir taraftan surlar dövülür ve şehir halkı devamlı ok atışları ile canından bezdirilirken, bir taraftan da, Halep'ten getirildiği anlaşılan, surların zayıf ve altı kazılmaya müsait yerlerini bilen nakkablar kuzey suru altına lağımlar kazmaya başladılar.⁴¹

28 Kasım 1144'de başlayan şehrin kuşatması üç haftadan fazla sürdü. 24 Aralık 1144 günü şehre giren Türk birlikleri kısa zamanda savunmayı kırdılar. İç kaleye sığınmaya çalışan halkın çoğu, Lâtin Başpiskoposu Hugue kendi emri olmadan kapıların açılmamasını emrettiğinden bu kapıların önünde sıkıştı ve arkadan gelenlerin tazyikiyle birbirini ezip öldürdü. Urfa'nın yerli Hristiyan halkını kaderiyle baş başa bırakarak iç kaleye çekilmiş olan haçlı garnizonu da iki gün sonra teslim oldu. Böylece Urfa yeniden Türk-İslâm dünyasına kazandırılmıştı.⁴²

Büyük fetih henüz Urfa Kontluğu'nun varlığına kesin bir son vermiş değildi ama haçlı teşekküllerine şimdiye kadar vurulan darbelerin en etkilisi ve en anlamlısı idi. Urfa'nın Hristiyanlar için taşıdığı önemi pek iyi takdir eden ve haçlıların bu şehrin üs edinerek El-Cezire ve Suriye Müslümanlarına yarım asırdan beri ne kadar zarar verdiklerini bilen Müslüman âlemi bayram etmekte ve fethin kahramanını alkışa, hediye ve unvanlara garketmekteydi.⁴³

İmadeddin Zengi, Urfa'dan Fırat'ın doğusunda ikinci büyük Frank müstahkem mevki olan Serûc üzerine yürüdü; burası da ocak ayı içinde

⁴¹ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu(1098-118)*, II, s. 145.

⁴² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.79.

⁴³ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu(1098-118)*, II, s. 149.

düştü. Zengi, bundan sonra nehrin esas geçit yerine hâkim bulunan Birecik üzerine gitti. Ancak buradaki Frank garnizonu inatçı bir direnme gösterdi. Bir kere Joscelin çok yakındaydı. Tam bu sırada Zengi, Musul’da karışıklıklar çıktığı haberini aldı. Birecik kuşatmasını kaldırarak süratle doğuya yöneldi. Kendisi hâlâ ismen sadece Sultan Mesud’un oğlu olan Alparslan’ın emrinde Musul atabeyi idi. Zengi, Musul’a ulaştığında Alparslan’ın kendi nüfuz ve otoritesini korumak için atabeyin buradaki vekili Sakar’ı öldürmüş olduğunu öğrendi. Bu, Alparslan bakımından böyle bir harekette bulunmak için hiç de müsait bir an sayılmazdı. Çünkü bir Hristiyan devletinin başkentini fetheden bir kimse olarak Zengi, bütün İslâm dünyası nazarında haiz olduğu itibarın doruk noktasında bulunmaktaydı. Alparslan, tahtından indirildi, danışmanları öldürüldü. Halifeye gelince o, Zengi’ye sultan ve fatih unvanını tevcih etmiş ve kendisine hediyeler ile yüklü bir elçi heyeti göndermişti.⁴⁴

İmadeddin Zengi’nin Ölümü

İmadeddin Zengi, Urfa’yı ele geçirdikten sonra birleşik bir İslami cephe oluşturma faaliyetlerine yeniden döndü. Ancak bunun için önünde iki engel vardı: Birisi Cezire Bölgesi’nde hâlâ kendisine tabi olmayan Câber Kalesi diğeri ise Dımaşk’tı. İmadeddin Zengi ilk olarak Ukayloğullarından Mâlik b. Sâlim’e ait olan Caber Kalesi’ni ele geçirmek için harekete geçti. Zengi, Menbiç Emiri Hassan b. Gümüştekin’i de aracı koyarak, Mâlik bin Sâlim’den kalenin teslimini

⁴⁴ Fazıl Bayat, “İmadeddin Zengi ve Musul Atabeyliği”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.818.

istedi. Zengi, Mâlik'e şu şekilde haber gönderdi: “*Şayet kaleyi teslim razı olursa benim adıma ona pek çok iktalar ve bol miktarda para vereceğimi garanti et, kabul etmezse kaleyi zorla alıncaya kadar kuşatmayı sürdüreceğime ve ondan sonra kendisini bırakmayacağıma yemin ettiğimi ve ‘o zaman seni bana karşı kim müdafaa edecek?’ dediğimi söyle.*” Ancak Zengi, Emir Mâlik’ten olumsuz yanıt aldı. Bu durum üzerine de kaleyi tamamen kuşattı. Ancak kuşatma devam ederken bir sabah Zengi’nin cansız bedeni ile karşılaşıldı.⁴⁵

İmadeddin Zengi’nin ölümü ile alakalı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden ilkinde göre Zengi, hadımı Yarankuş tarafından öldürülmüştür. Çünkü Zengi onu kendi kadehinden içki içerken yakalamış ve ertesi gün cezalandıracağına dair yemin etmiş, bunun üzerine Yarankuş da onu gece uyuduktan sonra yatağında öldürmüştür.⁴⁶ Diğer bazı kaynaklara göre ise Zengi, Caber hâkiminin adamları tarafından öldürülmüştür.⁴⁷ Her iki ölüm rivayetinde de ismi ön planda olan tek kişi Yarankuş’tur. Nitekim Yarankuş daha sonradan İmadeddin Zengi’nin oğlu Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından yakalanarak, öldürülecektir. İmadeddin Zengi’nin ölümünden sonra

⁴⁵ İbnü’l Esir, *age.*, XI, s.103.

⁴⁶ İbn el-Âdim, *Buğyetü’l-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim, TTK, Ankara 1989, s.469-471, İbnü’l Ezrak, *Tarihu Meyyâfârikîn ve Amid*, Trk. Trc. Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi, Artuklular Kısmı, Araştırma, İnceleme ve Notlarla çev. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992, s.80, İbn Hallikan, *Vefeytü’l-A’yan ve Enbau Ebrai’z Zaman*, Trans. Baron Mac- Guckin de Slane, İbn Khallikan’s Biographical Dictionary, I, III, IV, Lübnan 1970, s.541.

⁴⁷ İbnü’l Esir, *age.*, XI, s.104, İbn Kesir, *age.*, XII, s.407, Gregory Abû’l Farac, *Abû’l Farac Tarihi*, II, TTK, Ankara 1999, s.381.

oğullarından Seyfeddin Gazi Musul'a, Nureddin Mahmud b. Zengi de Haleb'e hakim olacaktır.

SONUÇ

Bilindiği üzere İslamiyet'in kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılması ve İslamiyet'i kabul eden Türklerin, Anadolu'yu fethederek Bizans sınırlarına dayanmaları gerek Bizans Devleti'nde gerekse batılılarda ciddi endişelerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bütün bunların neticesinde 1095-1291 yılları arasında yaklaşık iki yüz sene boyunca devam edecek olan haçlı seferleri başlamıştır. Bu seferlerin düzenlenmesinde, Bizans'ın batıdan istediği yardım oldukça önemli bir yere sahiptir. Haçlıların, doğuya düzenledikleri ilk sefer, 1096 tarihinde başlamıştır. Bu ilk sefer neticesinde, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın uygulamış olduğu stratejik bir takım hatalar dolayısıyla, Türkler yenilgiye uğramış, ciddi toprak kayıplarına uğramışlar ve adeta Orta Anadolu'ya hapsolmuşlardır.

Bu seferin sonunda, Anadolu'da birçok haçlı kontluğu kurulmuştur. Bu kontluklardan bir tanesi de 1098 tarihinde Boudouin de Boulogne tarafından kurulan Urfa Haçlı Kontluğu'dur. Urfa, jeostratejik konumu dolayısıyla oldukça önemli bir bölgedir. Böylesine önemli bir bölgenin haçlıların eline geçmesi Türkler arasında büyük bir üzüntüye sebebiyet vermiştir. Urfa yeniden, 24 Aralık 1144 tarihinde Zengiler hanedanlığı'nın kurucusu olan İmadeddin Zengi tarafından ele geçirilmiştir. İmadeddin Zengi'nin en büyük hedeflerinden bir tanesi haçlılara karşı birleşik bir İslami cephe oluşturabilmektir. Zengi, bundan dolayı diğer Türk hükümdarları ve beyleriyle arasındaki

sorunları ortadan kaldırıp, kendi şahsi hırslarını bir kenara bırakarak, bu emeline nail olacak ve haçlıların birbirleri ile olan mücadelesinden de faydalanarak, Urfa'yı yeniden Türk-İslam dünyasına kazandırmıştır. Urfa'nın yeniden Türklerin eline geçmesi, Batılıların telaşlanmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü Urfa'dan sonra sırada Antakya ve Kudüs vardır. Bu tehlikeyi fark eden haçlılar, Urfa'nın kaybından sonra II. Haçlı Seferi ile Türklerin karşısına çıkmışlardır.

Sonuç olarak; Zengiler hanedanlığının kurucusu olan İmadeddin Zengi, kendi şahsi çıkarlarını bir kenara bırakmış, bu sayede bir Hristiyan devletini fetheden kumandan olarak, Türk-İslam tarihinde hak ettiği itibarı kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- Alptekin, Coşkun; *Dimaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Bayat, Fazıl; “İmadeddin Zengi ve Musul Atabeyliği”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002,s.814-824.
- Beyyumi, Ali; *Kuruluş Devrinde Eyyubiler, (Selahaddin Eyyubi'nin Devleti)*, Çev. Abdülhadi Timurtaş, Kent Yayınları, İstanbul 2005.
- Cameron Lyons Malcolm, D.E.P. Jackson; *Selahaddin Kutsal Savaşın Politikaları*, Çev. Zehra Savan, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.
- Demirkent, Işın; “Haçlılar”, *DİA*, XIV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.525-546.
- Demirkent, Işın; *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayınları, İstanbul 1997.
- Demirkent, Işın; *Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1118)*, I, TTK, Ankara 1994.
- Gregory Abû'l Farac; *Abû'l Farac Tarihi*, II, TTK, Ankara 1999
- Hasan, İbrahim Hasan; *İslâm Tarihi*, IV, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1984.
- İbn el-Âdim, *Buğyetü't-Taleb fi tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim, TTK, Ankara 1989.
- İbn Hallikan; *Vefeytü'l-A'yan ve Enbau Ebrai'z Zaman*, Trans. Baron Mac- Guckin de Slane, İbn Khallikan's Biographical Dictionary, I, III, IV, Lübnan 1970.
- İbn Kesir; *el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, X, Çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000.
- İbn Vâsıl; *Müferricul-Kürûb fi Ahbâr-ı Beni Eyyûb*, I, Yay. A. Şeyyal, Kahire 1957.
- İbnü'l Esir; *İslam Tarihi El Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, X., XI., Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

- İbnü'l Ezrak, *Tarihu Meyyâfârikîn ve Âmid*, Trk. Trc. *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi, Artuklular Kısmı*, Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çev. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1992.
- Kaya Tan, Pınar; “Irak Selçuklu, Abbâsî Hilâfeti ve Büyük Selçuklu Üçgeninde Kudretli Hille Emîri: Dübeys B. Sadaka”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.16, 2020, s.225-249.
- Kırpık, Güray; *Haçlılar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Öğün Bezer, Gülay; “Zengiler”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 803-813.
- Öztürk, Murat; *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019.
- Polat, İbrahim Ethem; *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Vadi Yayınları, Ankara 2006.
- Sevim, Ali, Erdoğan Merçil; *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995.
- Takkûş, Muhammed Suheyl; *Tarihu 'l-Eyyubiyîn fî Mısır ve Bilâdi 'ş-Şâm ve İklîmi 'l-Cezîre*, Beyrut 1999.
- Urfalı Mateos; *Urfalı Mateos Vekayinamesi 8953-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrand D. Andresyan, TTK, Ankara 2000.
- Vryonis, Speros; “A Personal History of the History of the Battle of Mantzikert”, *E Byzantine Mikra Asia*, Athens 1998, s.225-244, Çev. Pınar Kaya Tan, “Malazgirt Savaşı'nın Tarihine Dair Kişisel Bir Değerlendirme”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII / 1, 2018, s.283-298.

BÖLÜM 3

FERGANA VADİSİ VE KAN TERLEYEN ATLAR

Öğr. Gör. Ö. Tarkan TUZCUOĞULLARI

Gaziantep Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği, Gaziantep,
Türkiye, tarkanfolk@hotmail.com

GİRİŞ

İlkel yaşantı içerisinde ihtiyaç duyulan her ne varsa ihtiyacın giderilmesine yönelik eyleme dönüşmüş ve o yönde davranışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu süreç hiçbir zaman sona ermemekle birlikte günümüzde de bu eylem doğal olarak devam etmektedir. Bu eylemler ve ortaya çıkan davranışlar, insan hayatını kolaylaştırmaya yönelik birçok keşfin ve icadın bulunmasını ve insanlık hizmetine sunulmasına yol açmıştır. At ve ata dair her şeye de bu tür ihtiyaca yönelik eylemler sonucunda ulaşılmıştır. Ata sahip olmak ve onu ehlileştirmek başlı başına bir devrim niteliği taşır.

Avcılık kültürü içerisinde hayvanların etinden faydalanmak ve bütün hayvanlara av gözüyle bakmak o şartlar altında doğal görülebilir. Ancak Türkler at üzerinde hâkimiyet kurarak yaşantılarını farklı bir boyuta taşıdılar. “Hayvanların peşinden av için koşarken çok daha sonraları onlara sahip olmak ve eğitmek için çaba sarf ettiler. Bu çobanlık kültürüne geçişte önemli rol oynamıştır” (Tuzcuoğulları, 2021). Çobanlık, kültürü içerisinde at yetiştirmek besleme açısından konargöçerliği zorunlu kılar. Çünkü yerleşik toplumlar tarım ile uğraşırken at ve diğer hayvanları otlatacak alan bulamazlar. Bu durum yaylacılığı mecbur hale getirmiştir. Atın ilk olarak Altay Dağları ile Tanrı Dağları arasında ehlileştirildiği ve oradan diğer bölgelere yayıldığı düşünülmektedir. Literatüre bakıldığında her millet atı ilk evcilleştiren olarak kendini ön plana çıkartmaktadır. “Ancak bölgede bulunan fosiller ve milletlerin, kültürlerin gelişimi incelendiğinde en azından bu bölgede atı ilk kullananların Türkler olduğu yönünde

kuvvetli izler mevcuttur” (Öztürk,2014). “Sahanın uzman araştırmacılarından Christian, yaptığı tetkikler sonucunda” (Kalkan,1997) “Şimali kurgandaki I a tabakasında bulunan at kemiklerinin M.Ö. dördüncü bin yılın ilk yarısına ait olduklarını tahmin etmektedir.”(Batu,1951). Alfodin, Portriatz ve Koppers gibi tarihçilerde atın ilk olarak kuzeyli Türkler tarafından ehlileştirildiğini yazmışlardır. At ile ilgili bazı kurganlarda çıkan buluntular ve kayalara işlenmiş at rölyefleri arkeolojik olarak incelendiğinde bu tarihleri işaret etmektedir. Roux; “Prototürklere tarihlerinin en önemli devrimlerinden birini yaptırmıştır. Bir avcılık ve toplayıcılık uygarlığından, bir hayvancılık uygarlığına; ren geyiği kültüründen at kültürüne geçmelerini sağlamıştır” (Roux, 1997) derken aslında bazı buluntularda bu görüşünü desteklemektedir. Arkeolojik buluntulara bakıldığında atların ren geyiği şeklinde tasvir edildiği görülmektedir. Dahası attan önce ren geyiğinin ehlileştirildiğini ve hatta günümüzde dahi doğu Türkistan’da ve Moğolistan’ın kuzeyinde bu alışkanlığın devam ettiğini biliyoruz. “Ren geyiği kendini koruma içgüdüğü ile hareket eden ve tehlikeden uzaklaşma eğilimi gösteren ve aslen çok kolay ehlileştirilebilen bir hayvandır. At ise tamamen özgürlüğüne düşkün bir yapıya sahiptir. Bu anlamda atı evcilleştirmek çok daha zordur. Ancak, bunun başarılması büyük bir devrim niteliğindedir” (Tuzcuoğulları, 2021).

Atın evcilleştirilmesi ve at üzerine yapılan uygulamalar onu savaşta ve ulaşımda vazgeçilmez kılmıştır. Bu gelişim diğer uygarlıklara da fayda sağlamıştır. Koppers bununla ilgili şunları söylemiştir. “Atın evcilleştirilmesi ve atlı çoban kültürünün ortaya konması ilk Türklere

bağlanabilir. İnsanlık tarihinde ulaşılan bu başarı kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalade gelişmeler doğurmuştur” (Koppers, 1983).

“Göçebe çobanlığa imkân sağlayan yapısıyla at, Bozkır Kültürünün vazgeçilmez bir parçası olmuş hatta bir kısım araştırmacının bu kültürü atlı kültür veya atlı göçebe kültürü olarak adlandırmasına neden olmuştu. Atın ehlileştirilmesi ve bu şekilde kullanılmağa başlanması göçebe çobanlığın da başlamasına imkân vermişti. Bozkır kültürü at yetiştiriciliği olmadan gerçek vasıflarına sahip olamazdı” (Onay, 2015).

“Bir diğer araştırmacı W. Schmidt ise Orta Asya’da oturan ve çok eski bir zamanda avcılık hayatından hayvanları ehlileştirmeye geçen ilk kavim Türkler olmuştur. At Türkler tarafından ehlileştirilmiştir ve Türkler ata binen ilk insanlar olarak görünmektedir, şeklinde söylediği belirtilmiştir” (Erdoğan,2019). Kaşgarlı Mahmut, “Divanu Lügat’t-Türk” adlı eserinde “At Türkün Kanadıdır” şeklinde ifadede bulunmuştur. Yine, Kaşgarlı’nın “kuş kanadıyla, er atıyla” sözü eskilerin dilinden düşmeyen özdeyişlerdendi.

“Ural ve Altay Dağları arasında uzanan step bölgesi, büyük erken göç kültürünün merkezi olmuş, hayvan besleyen atlı göçebe uygarlığının buradan çevreye yayıldığını” (Ögel, 1971). Biraz önce bahsettiğimiz yayılmanın ilk olarak bu bölgeden olduğunu anlıyoruz.

Efsaneler ve Atların Kökenleri

Atların tipleri; yaradılış efsaneleri ile özdeşleştirilmektedir. At kökenleri; özellikleri ön plana çıkartılarak fantastik isimler aldıkları

görlür. “Şükrü Elçin atların yaratılış efsanelerini köklerine göre dört grupta toplamıştır; Gökten inenler, mağara-toprak kökenliler, rüzgârdan doğanlar, sudan çıkanlar” (Emiroğlu&Yüksel, 2009). Dört doğuş kökeni efsanevi bir yapıya sahiptir. Zaten Tükler de dört mevsim, dört yön ve dört sembolik hayvan gibi sistematik yapılar yerini bulmuştu. Dolayısıyla bu dört köken, yani dört unsur (rüzgâr – su – gök – toprak) hayat için gerekli temel kaynaklardı.

Tüm uygarlıklar ve kurulduğu yerler nehir kenarlarıdır. Bu durum insanların doğal ihtiyaçlarına göre meydana gelir. Türk kavimleri de doğal olarak suyun bulunduğu yerlerde yerleşimlerini yapmışlardır. Tabi ki su hayatın kaynağıdır. Bu yüzden Türk inancında su unsuru “Deniz Han” olarak adlandırılır. Toprak ise ürünün bereketin sembolüdür. Özellikle nomad kültürü toprağa olan bağımlılığı taşımaktadır. Mağara ise korunmak için en uygun yerdi. İnsan topraktan doğmuştu ve kutsal olan atında buradan doğması çok doğaldır. Bu yüzden Türk mitinde “Dağ Han” olarak adlandırılır. Ateş ise, ısı ve günün aydınlanması ile bağlantılı bir inanç sistemi içerisinde görlür. Her şeyin doğuşu ile doğrudan ilgilidir. Bu yüzden inanç sisteminde “Gök Han” olarak adlandırılır. Rüzgâr ise, hava unsuru ile irdelemek gerekir. Hava ve dolayısıyla nefes alıp vermek hayatın kaynağını oluşturur. Her şeyin bu sistem ile hayat bulması, onunla canlanıp vücut bulması şeklinde düşünülebilir. “Atlar ve onların soyları, toplum belleğinde, onları en asil ve en nitelikli varlıklar olmasını gerektiriyordu. Mitlerde yer alan soyları ile ilgili motiflerinde alelade varlıkların yeri olmayıp, tanrılarla ve onun kutsadığı varlıklarla ilgili olabilirdi. İnsan için hayatın kaynağı ne ise, at içinde orijin aynı idi.

İnsan için evren ve onun unsurları ne anlama geliyorsa, at içinde aynı şeyler idi” (Öngel, 2001). Zaten bunu Türk’ün yaşayışında, gündelik hayatının her anında atın var olduğundan anlayabiliyoruz. “At, onu evcilleştirdiklerinden beri eski Türklerin gönüllerinde “kutlu” bir hayvan olarak kardeşleri ve eşleri gibi sevilip, hazarda ve seferdeki yaşamlarında ayrılmaz bir parça olarak kabul edilir. Böylece Türk halk kültüründe at yavaş yavaş dinsel inançlarına da etki eder” (Keleş,2016). Haliyle at bu kadar önemli iken inanç sistemi içerisinde yer almaması düşünülemezdi.

Fergana İli ve Fergana Vadisi

Çinliler, Fergana’yı diğer birçok kaynakta Ta-van ya da Da-van (Davan) ili-ülkesi olarak tanımlamaktadır. Davan yani Fergana İli Fergana vadisinin güneyinde fakat vadinin içinde yer alan önemli bir yerleşim merkezidir. Fergana Vadisi; kuedye Çust-Kasensay-Pazar Korgan, güneyde Oş ve Fergana ili arasında kalan, batıda Beşançık’dan doğuda Kara-su’ya kadar uzanan alanı kapsamaktadır.

“Fergana Vadisi alanı, vadinin kendisi ve çevresindeki dağ yamaçları da dahil olmak üzere Syr. Derya Nehri’nin üst kısmı olarak anlaşılmaktadır; 200 km’den fazla uzanır ve yaklaşık 120 km genişliğindedir. Yükseklikleri 350 ile neredeyse 6000 m arasında değişir. Bitki örtüsü 18 türe ve çok sayıda küçük birime ayrılmıştır” (Arifkhanova,1967). Vadi, o bölgede görülen en geniş yaylalar ve yaylaların sıra dağlarla birleştiği önemli bir coğrafik konuma sahiptir. Çevresinde az sayıda ve zorlu geçitlere imkân tanıyan dağlar; bu

bölgenin iyi korunmasını, yani bölgeye kolay ulaşımın yapılamamasını sağlamaktadır. Bu durum bölgeyi daha da izole hale getirmiştir.

Böylesine geniş bir bitki örtüsü ve değişik yüksekliğe sahip vadi, yılın her mevsimi beslenme açısından insanlar ve pek tabii atlar için vazgeçilmez bir alan sunmaktadır. At yetiştiriciliğinde atın beslenmesi çok önemlidir. Diğer bir unsur atın; yılın belli bir döneminde yıldıya bırakılması, yani serbest bırakılmasıdır. Zaten “Kan Terleyen Atların” türeyiş efsaneleri ile bu durum örtüşmektedir.

“Ta-van’da 60.000 aileden müteşekkil 300.000 insan yaşamaktadır. Asker sayısı 60.000 dir. Ta-van kuzeyde Kang-kü / Kenger, güneyde Büyük Guratlarla komşudur. Lok-na Krallığı Eski Ta-van’dır. Başkenti; Kui-san kalesidir. So-lik / Kaşgar’ın kuzeybatısındadır” (Grost; Asena, (2011). Anlaşıldığına göre her aileden bir kişi asker olarak görev yapmakta ve ihtiyaç olduğunda ordunun kurulması için katkıda bulunmaktadır. Bu durum diğer bir çok Türk kavimlerinde geçerli olan bir yöntemdir.

Fergana ve daha doğuda yer alan “Oş” yani “Si-su” Çinlilerin ilgi duyduğu bölgeler olmuştur. Yüksek dağlarla çevrili bu bölge Çinliler için ulaşılması zor, asker sevkiyatının kolay yapılamadığı, çevre karakolların ya da kalelerin az olduğu bir bölge olduğunu söyleyebiliriz. Çinlilerin Fergana’yı uzun bir süre baskı altına alamadığını han dönemi kayıtlarından da anlıyoruz. Çünkü zaman açısından çok kolay ulaşılacak bir bölge değildi ve sefer sırasında çok kayıplar verilebilirdi. Buna sebep biraz önce bahsettiğimiz coğrafi konum ve o bölgeye ulaşana kadar küçük kale ya da karakolların

olmayışıdır. Zira Çinliler genelde bu tür büyük seferlerde küçük karakollara ihtiyaç duyarlar.

Han Hanedanlığı döneminde saray tarihçisi: Sima Chyan tarafından, Çine olan konumu açısından “Fergana Vadisi şu şekilde anlatılmaktadır; Güneybatıda veya Han’ın batısında 10 bin li (5760 km) mesafede yer alır. Orada nüfus çiftçilikle uğraşır. Pirinç, buğday eker, üzümden şarap yaparlar” (Jabbonov, 2000; Yunusova&Usarov,2019).

Kan Terleyen Atlar

“Türkler ata verdikleri önemi gündelik hayatın her aşamasında yansıtmışlardır. Cenaze törenlerinden düğün merasimlerine kadar toplumsal yaşamın her aşamasında at Türkler için değerli bir unsur olarak yer almıştır” (Erdoğan,2019). Eski Türklerde at kutsallık taşıyan bir mertebede bulunmaktaydı. Edebi eserlere bakıldığında da atın tanrısal bir kökten geldiği ve kutsal olduğu inancı görülmektedir. Yakut destanlarında, Altay Abakan destanlarında ve Şor, Ay Mökö daha birçok destanda bu mistik düşünceyi görmek mümkündür. Fergana Vadisinde ortaya çıktığı söylenen “Kan Terleyen Atlar” (Cennet Atları, Semavi Atlar) olarak da bilinmektedir.

Yine, bu atların kanatlı atlardan türemiş olduğu söylenmektedir ki, efsanelerde geçen dört tip kökenden biri olan “Gök Kökenli Atlardan” geldiği ve “Göksel Atlar” olarak adlandırıldığı görülür. “Çinliler Fergana atlarını Kan Terleyen Koşucular, Göksel Atlar olarak anıyorlardı”(Abdirakunov, 1995; Emiroğlu&Yüksel, 2009). “Chang Ch’ien İmparator Wu-ti’ye Davan (Fergana) da kanatlı atlardan türemiş olan ve kan terleyen asil atlar (argamak) bulunduğundan söz etmişti”

(Gumilev, 2002). Çin Hükümdarı Wu-ti bu efsanevi ve güçlü atlara sahip olmak istedi. Çünkü kuzeyde yetişen bozkır atları Çinlilerin her zaman ilgisini çekmiştir. Bu konuda Çin kaynakları; “Hun, arazisi, Çin arazisinden farklı olarak onlardan bazı beceri ve ustalıklar talep etmektedir. Dağlara tırmanır ve inerler, dağların karşısındaki derin vadilerden geçerken, dağlardan gelen sel sularıyla mücadele ederler, doğal olarak Çin atları, Hunların atlarıyla mukayese edilemez” (Sinor,1974; Onay,2015). Velhasıl İmparator Fergana atlarının Çine getirilmesi için emir verdi. Bu girişim barışçıl bir yaklaşım taşıyordu. İmparatorun bu atlara bu kadar ilgi duymasının sebebi bu atlar hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmasındadır. Çünkü Chang Ch’ien imparatora şunları söylemişti; “Davan ülkesinde yüksek dağlar vardır. Bu dağlarda yakalaması imkânsız atlar dolaşır. Bu yüzden benekli kısrakları seçerek dağ atlarıyla çiftleşmeleri için dağın eteklerine salarlar. Bu kısraklardan kan terleyen taylor doğar” (Gumilev, 2002). Bunları duyan Wu-ti Fergana iline göndermek üzere bir heyet hazırlattı. “Altından bir at yaptırdı ve ayrıca bin altın ile birlikte kalabalık bir elçi heyetini Fergana’ya yolladı. Ferganalılar ise bu altından ata itibar etmediler ve Çin’in uzak olduğunu, bir sefer yapamayacağını düşünerek kendi hazineleri gördükleri atlarını vermediler” (Ercilasun, 2019).

Bu hediye ve altınlar Ferganalıları çok cezp etmemişti. Onlar daha fazlasına sahipti zaten. “Van’da her türlü Han malı fazlasıyla vardı ve onlar şöyle düşünüyordu: Han çok uzaktadır ve Han orduları bu güne kadar tuz gölü (Lonpur) civarında sayısız hezimetler yaşadı. Eğer onlar Lunpur’dan kuzeye yönelerek Kuçar veya Kaşgar üzerinden (Batı Türkistan) gelmeye kalkıştırlarsa Hunların saldırılarına maruz kalırlar.

Güney güzergâhını (Hotan ve Yerkent) takip ederlerse, çölde su ve yiyecek ve ot sıkıntısı çekerler... O halde Han bize bir şey yapamaz. Atlar bizim en kıymetli mal varlığımız. Han'a niye verelim ki! Ve Han elçilerine at vermeyi reddettiler. Rencide olan Han heyeti başkanı kızgınlıkla altın at heykelini parçaladı ve kaçı”(Grout&Asena, 2011). Anlaşıyor ki barışçıl olarak gelen heyetin başkanı bur durumda aşağılandığını hissetti ve öfke ile hediyeği yere fırlatarak kırdı. Ancak bu durum Ferganalıları kızdırmıştı. “Fergana Beyi, doğu komşusu Yü-çing beyine haber vererek heyeti öldürttü ve mallarını yağmaladı” (Ercilasun, 2019). Elçinin yaptığı hareket Fergana Beyini sinirlendirmiş olmalı. Ancak bu durum çok daha sonraları zulme dönüşecekti.

Bu olaydan sonra Çin Fergana'ya birkaç kez ordu göndermeye kalksa da başarılı olamadı. Ne var ki; “M.Ö. 101'de acımasız bir kuşatmayla Fergana'yı ele geçirdiler” (Ercilasun,2019). Çin ordusunun başındaki komutan çok acımasız biriydi. Fergana halkına zulüm ederek, acımasızca öldürttü. Bu trajik olaya sebep aslında Çin hükümdarının bunu onursal bir meseleye dönüştürmesindedir. M.Ö. Yüzlü yıllarda gerçekleşen bu seferlere bakıldığında Çin için çok uzak olan bu seferler çokta karlı gözükmemektedir. Roux'a göre çok kayıp veren Çin ordusu ancak “300 damızlık at”(Roux,2014) Çine getirebilmiştir. Ayrıca bu seferler sonrasında Çini iflasa götüren süreç başlamış oldu. Böylece Han Hanedanlığının sonu gelmiş oldu. Başka bir ayrıtı ise şudur; “Hunların Çin'i ciddi biçimde rahatsız etmeye başladığı Mao-tun döneminden (M.Ö. 209-M.Ö. 174) beri, Çin iyi cins at ihtiyacını karşılayamamıştır. Bu süre yüz yıldan fazladır”(Öztürk, 2014).

Bundan sonra Fergana atlarının Çin'e gidiş yolu açılmış oldu. "Çin İmparatoru Wu-ti'nin zamanında Türk tarzı atlı birlikler ordunun temelini teşkil etmişti. Bu dönemde Çin, yerli atları tamamen terk ederek, Turfan bölgesinden getirilen ve kaynaklarda (kan terleyen atlar) diye anılan, efsanevi Türk atlarına dönmüştü" (Gömeç, 2012). Burada bahsi geçen Turfan Fergana'nın kuzey doğusunda 1400 km uzakta, şimdiki Sincan Uygur Özerk Bölgesinde bulunmakta. Ancak, kan terleyen atlar için genelde bütün kaynaklar Fergana'yı işaret etmektedir. Çin'in Fergana atlarına sahip olma konusuna geri dönecek olursak Çin için sorunlar bitmiş değildi. Bu atlar özel atlardı, bakımından beslenmesine kadar ve hatta veterinerliğine kadar özen istiyordu. "Bunlar adi at yemi yemezler, iyi bakmak için yonca ile beslemek gerekir. Çin'de yonca bulunmadığı için, bunu Batı Asya'dan getirmeleri gerekiyordu" (Eberhard, 1942). Aynı durum Çevgen oyununda kullanılan atlar içinde geçerli değil miydi? Çinliler o atlar içinde benzer girişimlerde bulunmuş, barış zamanlarında yapılan karşılıklı alışverişlerde atlar takas olarak kullanılmıştı. Ne var ki kuzeyden gelen atlar çoğu zaman yaşlı, işe yaramaz durumda olanlardı. Böyle olmasa bile kuzeydeki iklim ve şartlar ile güneydeki iklimin farklı olduğunu biliyoruz.

Bu Fergana atlarının beslenme mevzusu çeşitli Çin kaynaklarında benzer şekilde tekrar edilmiştir. Bunlardan bir başkasında ise "Fergana halkı için (yonca ile beslenen iyi atları vardır). Atlar ülkenin her tarafında çok iyi olarak bilinirler. Kan terlerler ve bir gök atından üredikleri söylenir" (Öngel,2001) denilmektedir. Yine, "M.Ö. 126 yılında Fergana'ya gelen Cjyan Tsyau adlı Çinli gezgin: Soylu ve güzel

atları çok. Bu atlardan koşarken ter ile birlikte kanda çıkar. Bu atlar tanrı (gök) atlarının soyundan gelirler” (Öngel, 2001) diye belirtmiştir. Öyle anlaşılıyor ki yukarıda bahsettiğimiz, İmparator Wu-ti döneminde kadar gerek gezginler ve gerekse elçiler zaman zaman bu atlar ile ilgili vesikalar tutmuşlar, atların efsanevi tarafı ve gücü hakkında bilgi sahibi olmuşlar. “Bu atlar o kadar çok beğenilmişti ki, bu özel atların hakkında şiirler bile yazıldı (Gömeç, 2012).

Çin İmparatoru Wu-ti'nin zamanında Türk tarzı atlı birlikler ordunun temelini teşkil etmişti. “Çin, Hunlardan başka ülkelerle de ticaret yapıyordu fakat bilhassa at yönünden dayandıkları tek ülke Hun'lardı. Hunların M.Ö 58 tarihinden itibaren başlayan siyasi ve iktisadi çöküşlerinin tesirleri Çin'de de görülmeğe başladı. Çünkü ata ihtiyacı olan Çin bu ihtiyacını Hunlardan sağlayamayınca zor durumda kalmıştır” (İzgi,1978;Onay,2015). Bu atlar savaşta, ulaşımda fark yaratan türdendi. Çin bu atlara sahip olarak çevresindeki uygarlıklarla baş edebilecek gücü bulabilecekti.

Öte yandan, anlaşıldığına göre bu atlara sahip olmak onlar için bir prestij meselesi haline gelmiş olmalı. Belki de atların türeyişine ilişkin efsaneler; göksel atlardan türemiş olması ve kutsallık içermesi gibi durumlar Çinlileri etkilemiş olabilir. Zira Çin edebi eserlerine baktığımızda onlara ait mitlerde de benzer motifleri görmek mümkündür.

Sonuç olarak, Türkler atı ehlileştirerek insanlığa önemli bir katkıda bulunmuşlardır. Atın ehlileştirilmesi kadar ona uygulanan kolon, üzengi, eğer, dizgin gibi unsurlarda bazı özellikler kazandırmıştır.

Özellikle üzenği ve ona dayalı tekniklerin geliştirilmesi savaşta üstünlük kazanmalarına sebep olmuştur. Çünkü bu uygulamalar sayesinde atın üzerinde dörtlüğe giderken sağa, sola ve hatta geriye dönüp ok atmak süvarilikte ulaşılan son nokta idi. Bu mahareti sergileyen savaşçıların atları da o derece özel olmalıydı. Bu yüzden Çin her zaman kuzeyde yetiştirilen atlara sahip olmayı istemiştir. At üzerindeki savaşçılıkları mükemmel düzeyde olan Türk ve Moğol topluluklarına karşı durabilmek için onların kullandıkları atlar gibi kuvvetli atlara sahip olmalıydılar. Bu yüzden Fergana Vadisinde yetiştirilen “Kan Terleyen Atlar” ilgi odağı idi. Bu atlar doğal ortamda yetişir ve vadinin kendilerine sunduğu bitkilerden her mevsim faydalanma şansına sahiptirler. Koşarken kan terlediklerine inanılan bu atların en büyük özelliği hırçın ve özgürlüklerine düşkün olmalarıdır. Çünkü vadi onlara yüzlerce kilometrelik dağ ve yaylalardan oluşan bir bölge sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdirakunov, T. (1995). Eski Çin Yazma Eserlerindeki Tanrı Atları, Türk Kültüründe at ve Çağdaş Atçılık, Türkiye Jokey Kulübü. İstanbul, s. 120-121.
- Arifkhanova, M.M. (1967). Vegetation of the Fergana Valley, pp. 295.
- Batu, S. (1951). Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi, Ankara, s.10.
- Eberhard, W. (1942). Çin'in Şimal Komşuları, (Çev. Nimet Uluğtog) Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Baskı, Ankara.
- Emiroğlu, K. & Yüksel, A. (2009). Yoldaşımız At, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, s.18.
- Ercilasun, K. (2019). Türk Tarihinde Asya Hunları, Degah Yayınları, I. Baskı, s. 91.
- Erdoğan, A. (2019). Orta Asya Türk Kültüründe Atın yeri ve Önemi, 5. Uluslar arası Kültür ve medeniyet Kongresi, (Antakya, 12-14 Nisan 2019)
- Gömeç, S. (2012). Türk Hun Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara, s.104.
- Gumilev, N.L. (2002). Hunlar, Selenge Yayınları, s. 139.
- Grost, J.M. & Asena, A. (2011). Hunlar ve Türkistan, Pan Yayınları. İstanbul, s.275.
- Jabbanov, M. (2000). Fergana Vilayeti, Tarixing, Turkestanskly sbornik'da yorit illshi (XIX asr. Oxiri-XX asr. Boshlari). Tarix fonları namzadi ilm. Draji olish uchun yozil. Diss-T/X.
- Kalkan, M. (1997). Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy atının Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm, Erdem, Sayı 27, s.1129-1142.
- Keleş, N. (2016). İndo-Germen/Alman ve Turan/Türk Kavimleri Halk Kültüründe Atla İlgili İnançlar, Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat, Pamukkale Üniversitesi, Padam Yayınları 1, s.251-299.
- Koppers, W. (1983). İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik. Belleten. 5-522, s.471.
- İzgi, Ö. (1978). XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticari, Münasebetler, Tarih Enstitüsü Dergisi, C.IX, S 9, s.95.

- Onay, İ. (2015). Bozkır Kültüründe At Yetiştiriciliği ve Çin İle Olan İktisadi, Siyasi İlişkilerdeki Yeri, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/13, s. 215-234.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*. I. Baskı. M.E. Basımevi. İstanbul.
- Öngel, H.B. (2001). *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ereğ Matbaası. Ankara, s.129.
- Öztürk, M. (2014). Asya Hun Devleti'nde Atın Yeri ve Önemi, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring 2014, p. 943-950.
- Tuzcuoğulları, Ö.T. (2021). Eski Türklerde At Arabalarının Ortaya Çıkışı ve Kullanım Amaçları Üzerine Bir Çalışma, 4. Uluslar arası Piri Reis Dil Tarih Coğrafya Kongresi (Ankara, 10-12 Ekim 2021).
- Roux, J.P. (1997). *Türklerin Tarihi*, (Çev: Galip Üstün) Milliyet Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Roux, J.P. (2014). *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık*, Kabalcı Yayınları. İstanbul, s. 98.
- Sinor, D. (1974). What is Inner Asia, *Altaicacollecta*, Bonn Conference.
- Yunusova, X. & Usarov, U. (2019). Some thoughts about agriculture and traditions of Fergana Valey, *Scientific Journal of the Fergana state University*, Volume 2, Article 10, p.58-61.

BÖLÜM 4

HAÇLI SEFERLERİ ESNASINDA DOĞU VE BATI KİLİSELERİNİ BİRLEŞTİRME ÇABALARI

İsmail BERKTAŞ*

*İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Malatya/
Türkiye, metehann_4444@hotmail.com//orcid.org/0000-0003-3353-0932

Giriş

Roma İmparatorluğunda Hristiyanlık I. yüzyıldan itibaren yayılma göstermiş III. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Hristiyan misyonerler tarafından Suriye, Kuzey Afrika, Avrupa'nın güney sahilleri ve Anadolu'nun büyük bir bölümü Hristiyanlaşmıştı. Bu yayılma ile birlikte Hristiyanlar, devletin baskı ve zulmüne de maruz kalmıştı. İmparatorluk içerisinde Hristiyanlara yönelik bu baskıyı kıran ve Hristiyanlığın kaderini değiştiren imparator Constantinus (306-337) olmuştur.¹

Hristiyanlık, başlangıcında Yahudilik içerisinde meydana gelen bir hareket iken daha sonra Roma İmparatorluğu içerisinde yayılma alanı genişlemiştir. Böylece imparatorluk ile Hristiyanlık arasında bir bağ oluşmuş ve oluşan bu bağ her iki taraf üzerinde olumlu ve olumsuz izler bırakmıştır. Hristiyanlık, kiliselerin artmasıyla birlikte zamanla imparatorluğun kontrolü altına girmiştir. İmparator Constantinus'un (306-337), Hristiyanlığa karşı olumlu tavırları din ile devlet arasındaki ilişkiyi güçlendirmiştir.²

Constantinus'un (306-337), Milan Fermanıyla Hristiyanlar üzerindeki baskıyı kaldırması ve onlara ayrıcalıklar vermesiyle birlikte imparatorluğun çoğu yerinde kiliseler yapılmaya başlamıştır. Verilen bu serbestlikle birlikte Hristiyanlığın ortaya çıktığı kutsal yerlerde bir

¹ Özlem Benli, *Haçlı Seferleri'nde Kilise ve Papalığın Rolü (1074-1204)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2019, s. 1-2.

² Bekir Zakir Çoban, "Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm", *Milel ve Nihal*, c. X, S. 2, İstanbul 2013, s. 14.

canlanma yaşanmıştır. Constantinus (306-337), Petrus ve Pavlus'un mezarları üzerine kiliseler yaptırdığı gibi annesi Azize Helena'nın da 326'da Kudüs'e yapmış olduğu ziyareti sırasında İsa'nın mezarının üzerine yapıldığına inanılan "Kutsal Mezar Kilisesi" yapımına vesile olmuştu.³

Hz. İsa'nın dünyaya geldiği yıllarda Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan Filistin'de Yahudiler farklı mezheplere bölünmüş ve dini konularda çıkar için kullanılmıştı. Kudüs'teki kutsal mabedi ticaret haline getiren Yahudiler, putperest Romalılardan kurtulma çabası içerisine girmişlerdi. Hz. İsa'nın telkinleriyle uyanan halk bir müddet sonra Roma'nın baskısıyla karşı karşıya kalmıştı. Baskılar sonucu içinde çözümler başlayan Hristiyanlık, Pavlus'un ortaya atmış olduğu fikirlerle daha karmaşık bir hal almıştı.⁴

Pavlus, Hristiyanlığı yayma girişiminde bulunurken ortaya atmış olduğu fikirler içinde büyük sorunlara neden olanı sünnet meselesi olmuştu. Pavlus, pagan dünyasında Hristiyanlığın yayılabilmesi için Yahudi geleneğinden vazgeçilip yeni bir Hristiyan geleneğinin başlatılması gerektiğini savunmuştu.⁵ Yahudilikten gelen bir grup İsa taraftarının, kurtuluşa ermek için Tanrı'nın hukukuna bağlı kalmak gerektiğini, özellikle sünnetin şart olması hususunda Antakya'daki Hristiyanlarla

³ Ahmet Türkan, "Başlangıcından Günümüze Kudüs Latin Patrikliği", *Milel ve Nihal*, c. X, S. 2, İstanbul 2013, s. 31.

⁴ Ayşe Yılmaz, *Sosyal ve Siyasi Olayların Konsillere Tesiri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Konya 2010, s. 6.

⁵ Sedat Altunkanat, "Hristiyanlıkta Monofizit ve Diyofizit Kristolojinin Konsiller Açısından Değerlendirilmesi", *Kesit Akademik Dergisi*, c. VI, S. 24, 2020, s. 393.

tartışmaya girmesi ilk kıvılcımların başlamasına neden olmuştu.⁶ Sünnet meselesinde Helen Yahudilik kökeninden gelen Hristiyanlar sünnetin gereksiz olduğunu vurgularken Yeruslaim kökenli Hristiyanlar ise sünnet olayının devam etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Karşı zıt görüşlerin ortaya çıktığı bu gibi tartışmaları bir sonuca bağlamak için 49’da ilk genel toplantı yapılmış oldu. Yeruslaim Toplantısı’nda Helen kökenli Hristiyanlar ağırlığını koyarak sünnet yasasını ortadan kaldırmışlardır. Böylece toplantı sonrası alınan kararlar Hristiyanlar arasındaki ilk ayrılıkların başlangıcını da beraberinde getirmiş oluyordu.⁷

IV. yüzyıla kadar merkezi bir iradeye bağlı olmadan yayılma gösteren Hristiyanlık kendi içerisinde ciddi bir ihtilafı karşılaşmamıştı. Bu döneme kadar Hristiyan topluluk üç piskoposluk ile idare ediliyordu. Mısır’da İskenderiye Piskoposluğu, Batı’da Roma Piskoposluğu ve Antakya Piskoposluğu da Doğu Hristiyanları üzerinde idare sağlıyordu.⁸

Farklı görüşlere sahip bu Piskoposlukların etkisiyle Hristiyanlığın 300 yıllık süre içerisinde farklı felsefi akımlara, kültürlere ve hatta Doğu dinlerinin savunduğu birçok görüşün etkisiyle karmaşık bir hal aldığı görülmüştür. Hristiyanlığın, Roma’nın devlet dini olarak görülmesin-

⁶ Alparlan Yalduz, “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XII, S. 2, Bursa 2003, s. 259-260.

⁷ Mazlum Şahin Demir, Rüstem Çurku, “Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Noktası: Kalkedon Konsili”, *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, c. I, S. 1, Ankara 2020, s. 65.

⁸ Ramazan Adıbelli, “Doğu Hristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış”, *Milel ve Nihal*, c. X, S. 2, İstanbul 2013, s. 135.

den sonra Hristiyanlıkta farklı görüşlere sahip gruplar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu gruplar kendi fikirlerini savunduğu gibi diğer bütün grupları “heretik” sapkın olarak görmüştür. Bu gruplardan en önemli olanı Ariusçulardır.⁹

Kiliseler Arasındaki İhtilafları Arttıran Fikirler ve Gelişen Olaylar

M.S. 318-323 yılları arasında İskenderiye’de ortaya çıkan ve kısa süre içerisinde bütün Akdeniz şehirlerinin Hristiyan cemaatleri arasında tartışmalara neden olan Arius olmuştur. Arius’un başlatmış olduğu Ariusçuluk, Hz. İsa’nın tabiatı (tanrısallığı ve beşeriliği) hakkındaki tartışmalar üzerine ortaya çıkmış ve etkisi IV. yüzyılla sınırlı kalmayarak uzun yıllar devam etmiştir. Antakya’da eğitim almış Arius, Tek Tanrı’nın mutlaklığına vurgu yapmış, Hz. İsa’nın Tanrısallığının ezeli-edebi olmadığını bilhassa bunun kendisine “Baba Tanrı” tarafından verildiğini savunmuştur.¹⁰

İskenderiyeli Aleksander’ın fikir ve yorumlarına ters düşen Arius’un ortaya atmış olduğu teslis Hristiyanlık içindeki tartışmaları iyiden iyiye alevlendirmiştir. Aleksander, Arius’un fikirlerine karşı çok uğraş verse de bir sonuç alamamış ve Arius’un fikirleri tüm Roma’da tartışılma konusu olmuştur. Constantinus (306-337), bozulan din birliğini korumak için Cordoba Piskoposu Hosius’u görevlendirmiş ve iki taraf arasındaki ihtilafları halletmek amacıyla 324’te Antakya’da bir sinod

⁹ Fatma İnce, “Bizans Devleti’ndeki Ariusçuluk Tartışmalarının Hristiyanlık Üzerindeki İzleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 42, Konya 2019, s. 325-331.

¹⁰ Turhan Kaçar, “Ebioniteler’den Arius’a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XLIV, S. 2, Ankara 2003, s. 188.

toplanmıştı. Toplanan sinodda bir netice alınamayınca konunun çözümü İznik Konsili'ne gitmiştir.¹¹

325'te Roma İmparatoru Constantinus (306-337), Hristiyan kiliselerinin koruyuculuğunu üstlenerek Piskoposları İznik'te toplanacak ilk Ekümenik Konsile davet etmişti. Konsilin amacı İskenderiye kilisesinin önde gelen ismi Arius ile kendi Piskoposu arasındaki "İsa'nın baba ile aynı Öz'den olup olmadığı" konusundaki karmaşıklığın çözümüdür.¹² Konsilin sonunda İsa'nın baba ile aynı özden olduğunu ifade eden "Home-Evsions" kabul edilmiş, oğulun zamanın birinde baba ile bir olmadığını iddaa edenler ise kilise tarafından mahkûm edilmiştir. Konsil aynı zamanda fikirlerini mahkûm ettiği Arius'u da sürgün etmiştir.¹³ İznik Konsili Arius mezhebini mahkûm etmekle Arianizm fikirlerine son veremediği gibi yeni mezhep ve farklı yorumların oluşmasına sebep olmuştur.¹⁴

IV. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Roma'nın Doğu ve Batı olarak ayrılması Hristiyanlığın kaderini de değiştirmiştir. Batı'da Hristiyanlık Latinlerin kökenine bağlanırken Doğu'da ise Doğu Roma merkeze alınarak Grek mirasına sahip çıkılıp Hristiyanlık yayılmaya devam

¹¹ Fatma İnce, "Heretizme Karşı İlk Tepki: İznik Konsili", *Mehmet Akif Ersoy Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-X*., Ed. Yunus Emre Tansu, İksad Yayınevi, Ankara 2021, s. 315-334.

¹² Sevcan Yıldız, Ayşegül Doğrucan, "Hristiyan Konsilleri ve İkonoklast Akımlara Etkileri", *Al-Farabi*, c. VI, S. 1, 2021, s. 81.

¹³ Mustafa Baş, "Kıpti Kaynaklarında İznik Konsiline Göttüren Süreç ve Arius", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XV, S. 2, Adana 2015, s. 98.

¹⁴ A. A. Vasılev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, c. I, Ankara 1943, s. 68.

etmişti. Böylece Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ayırımı daha belirginleşmiş olmuştur.¹⁵

V. yüzyılın başına gelindiğinde Nesturilik adı altında adını Antakyalı bir keşiş olan Nestorios'tan alan yeni bir hristolojik bölünme meydana gelmiştir. Nestorios, Meryem'e "Theotokos" (Tanrıyı doğuran) olarak nitelendirilmemesini savunuyordu. Nestorios, İsa'nın ilahi ve insani yanlarının tek bir kişide birleştirilmediği ama birbirleriyle bağlantılı olduğu bir kristoloji de geliştirmişti. Nestorius'un bu kristoloji yorumu 431 Efes Konsili'nde mahkûm edildi.¹⁶ Aforoz edilen Nestorios ve görüşlerini savunanlar II. Efes Konsili'nde (449) mağlubiyet alarak kiliseden uzaklaştırılmış oldular. İmparator Marcianus 'ta (450-457), Nestorius'un fikirlerinin tekrar yayılma göstermesi üzerine 451'de Kadıköy Konsili'ni toplamıştı.¹⁷ Konsilde İsa'nın "Tam teşekkül etmiş, birbirinden ayrılmaz ancak birbirine de karıştırılmaz iki tabiatı" olduğuna yer verilmiştir. Bununla birlikte İskenderiye'nin öncülük ettiği Monofizit (Tek tabiatçı) anlayış yok sayılmıştır. Ayrıca Meryem'in "Theotokos" (Tanrı doğuran) olduğu kabul görmüştür. Netice olarak Doğu kiliseleri itikadı ayrılıklar yaşayarak İskenderiye Kıpti, Antakya Süryani ve Habeş Kiliseleri, Gregoryen Ermeni Kilisesi

¹⁵ Veli Akın, *Küreselleşme Sürecinde Ekümenik Patrikliğin İnşası*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çanakkale 2007, s. 9-10.

¹⁶ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, (1. basım), çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 85-86.

¹⁷ Koçali Özipek, *Hakkari'deki Nesturi Kiliseleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 2016, s. 20.

ana gövdeden koparak ayrılmışlardır.¹⁸ Bu ayrılmaların sonucu olarak Doğu Hristiyanlığının Batı'dan tamamen kopmasına neden olmuştur.¹⁹ Ayrıca konsil sonrası “Hz. İsa'nın çifte doğasını” reddeden ve bunun yerine “İsa'daki beşeri tabiatın tanrısal tabiat tarafından emildiğini” dolayısıyla “İsa'nın tek tabiatlı olduğunu” ileri süren Doğu Hristiyanlarını tanımlamak için Monofizit terimi kullanılmaya başlanılmıştır.²⁰

Doğu ve Batı kiliselerinin ayrılığını derinleştiren konulardan biride “İkon” olmuştur. Doğu Roma'yı içten ve dıştan yaşamış olduğu sıkıntılı dönemlerinde topluma iyice yerleşen “İkon kültü” olağan üstü güç ve mucizeler atfedilen dini tasvirlerin adeta tapınıma haline gelmesidir. İnsanüstü güce sahip olduğuna inanılan “İkonlar” imparatorların otoritesini zayıflatmaya yetmiştir.²¹ İmparator III. Leon (717-741) bütün azizleri tasvir eden “İkonları” imha ettirmek üzere bir ferman yayınladı. Papa III. Gregorius, Doğu Roma'daki tasvir düşmanlığını topladığı konsilde mahkûm etti. Bununla birlikte Doğu Roma ile Roma (papalık) arasındaki uçurumun derinleşmesi devam etmiş oldu.²²

¹⁸ Ayşe Kan, *IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2020, s. 80.

¹⁹ Hacer Akdaş, *Hristiyanlığın Kurumsallaşmasında İlk Dönem Konsillerinin Rolü*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kahramanmaraş 2009, s. 40.

²⁰ Turhan Kaçar, “Doğu Roma Dünyasında Monofizit Reaksiyon ve İmparator Justinianus”, *Colloquium Anatolicum*, S. 9, 2010, s. 310.

²¹ Fatma İnce, “Bizans Devleti'nde İkonacılık-İkonakırcılık ve Bunun Sümela Manastırı'ndaki Yansımaları”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Değişim Yayınları*, c. II, İstanbul 2016, s. 1219-1220.

²² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (7. baskı), çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2011, s. 153.

Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ayrılığı kesinleştiren olay 1054'teki “Schisma” (Kesin ayrılık) olmuştur. Bu ayrılıkla birlikte İstanbul kilisesi ile Roma kilisesi arasındaki bağlarda tamamen kopmuş oluyordu.²³

Seferlerin Başlamasında Papalığın Rolü

Haçlı Seferleri'nin ortaya çıkışında Ortaçağ Avrupa toplumunun siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerinin yanında en önemli mesele dini unsurlar teşkil etmektedir. En büyük etkiye sahip Batı kilisesi hem bozulan düzene çare aramak hemde artan kudretini Doğu'ya hâkim kılmak istemişti.²⁴ “Kutsal toprakları kurtarmak” sloganıyla başlayan Haçlı hareketinin asıl amacı bütün Hristiyan âleminin tek efendisi olma gayesini gerçekleştirme arzusu teşkil etmiştir.²⁵ Hristiyan âleminin içinde yaşadığı mezhepsel ayrılıklar ve ağırlığını oluşturan Katolik anlayışının “Heretik” kabul gördüğü diğer yaklaşımları ortadan kaldırma isteği ön plandadır. Dini farklılıklar nedeniyle Roma, İskenderiye, İstanbul, Kudüs ve Antakya önemli birer merkez haline gelmiştir. Roma'nın etkisiyle değişim gösteren Hristiyanlık kendi içinde çok farklı görüşlere ayrılıp birbiri ile çelişen büyük küçük birçok grubu ortaya çıkartmıştır.²⁶

²³ Züleyha Akan, *I. Haçlı Seferi*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Çorum 2020, s. 13.

²⁴ Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *Tarih Dergisi*, S. 35, İstanbul 1994, s. 66.

²⁵ Tuğba Akın, *Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Manisa 2011, s. 10.

²⁶ Mehmet Şimşir, “Ortaçağlarda Düzenlenen Haçlı Seferinin Gerçek Nedenleri Üzerine Bir Çalışma”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 45, Konya 2018, s. 99-100.

Haçlı Seferleri, 1096'da başlayarak 1291'de Latinlerin Doğu'daki son noktası olan Akka'dan çıkarılmalarına kadar yaklaşık 200 yıllık zaman içerisinde gerçekleştirilmiş askeri harekâttir.²⁷ Hristiyanların kutsal yerlerini korumayı ya da inançsızlara karşı verilen mücadelede dindaşların yanında yer almayı amaç edinen askeri seferler daha 1060'larda Burgonya ve Languedoc şövalyelerinin Kastilya ordusuyla İspanya'da savaşa gitmeleriyle başlamıştır. Batı kilisesinde Papalığı ve politikalarını etkileyen reform hareketleri kutsal toprakların Selçuklular tarafından tehdit edilmesiyle aynı döneme rastlamaktadır.²⁸ Avrupa'nın güney doğusunda Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında meydana gelen siyasi güç dengesini kazanarak elinde tutan Müslümanlar olmuştur. Güçlü sosyo-ekonomik altyapı sayesinde İslam kültürü çarpıcı bir şekilde Endülüs'te yayılma imkânı bulmuştur. Avrupa'ya karşı ortaya konulan siyasi, sosyal ve kültürel tehdit en başından itibaren buradaki Müslümanlara karşı askeri müdahaleyle ilk Haçlı Seferi gerçekleştirilmiş olup Avrupa'nın Doğu'ya düzenleyeceği seferlerin ilk denemesi de burada yapılmış oluyordu.²⁹

Batı'da kullanılan Haçlı birliğinin daha büyüğü oluşturularak Doğu'ya sevk ettirilebilirdi. Bunun için 1094 sonbaharında Roma'dan ayrılan Papa II. Urbanus (1088-1099), Papalığın otoritesinin sınırı olmadığını göstermek için gelmiş olduğu Piacenza'da ilk büyük konsilini toplamış

²⁷ Ebru Altan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Tarih Lisans Programı, İstanbul 2010, s. 7.

²⁸ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, (1.basım), çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 188.

²⁹ Ali Zerdüş Güler, *III. Haçlı Seferi*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalı, İstanbul 2018, s. 1-2.

oldu. Konsile, imparator I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) elçileri ile Batı Kiliselerinden iki yüz piskopos, dört bin papaz ve otuz bin kişilik halk kitlesi katıldı. İmparatorun elçileri Bizans'ın içinde bulunduğu durumu anlatarak Selçuklu Türklerinin Doğu Hristiyanlarını tehdit ettiğini ve İstanbul surlarına dayandıklarını anlatarak imparatorun Papalıktan ücretli asker talebinde bulunduğunu bildirdiler.³⁰ II. Urbanus (1088-1099), konsildeki konuşmasında İstanbul'un dini açıdan önemine vurgu yaparak Bizans'a yardım gerekçesini belirtmiş oldu. Papa II. Urbanus (1088-1099), sözlerinin devamında; *“Bu nedenle Tanrı sizlere cesaret verip tıpkı İsa'nın müjdecileri gibi sizin de, zamanla uzaklarda yaşayan Hristiyanlara yardım edip, bir an önce topraklarımızdaki bu adi yarışa son vermenizi sağlamak için defalarca sizleri, tüm sınıflara mensup insanları, şövalyeleri ve yaya askerleri, fakir ve zenginleri sevk ediyorum”* ifadelerini kullanmıştı. II. Urbanus (1088-1099), “topraklarımız” ifadesiyle 1054'teki “Schisma” ile Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ayrılmasına karşılık olarak Hristiyan âleminin birleştirilmesini dile getiriyordu.³¹

II. Urbanus (1088-1099), konsil sonrası çok iyi hazırlanmış bir turla Fransa'nın birçok yerine giderek sefer için halkın dini şevkini uyandırmıştı. Etkili konuşmalarıyla şehirleri gezen Papa II. Urbanus (1088-1099), Clermont'ta gelince burada bir konsil topladı.³² 27 Kasım

³⁰ Benli, a.g.t., s. 35-36.

³¹ Serpil Çılgın, *II. Urban'ın I. Haçlı Seferi Propagandası*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tekirdağ 2019, s. 78.

³² Sayime Durmaz, *Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı – XI.-XIII. Yüzyıllar -*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2004, s. 5.

1095 tarihinde toplanan Konsil’de etkili konuşmasını yapan. II. Urbanus (1088-1099) Doğu’daki din kardeşlerinin yardıma ihtiyacı olduğunu öne sürerek Haçlı Seferleri’ni resmen başlatan şu sözleri söylemiştir: “Sizin yardımınıza ihtiyacı olan ve bunun için yalvaran doğudaki kardeşlerinize hemen yardım götürmeniz gerekmektedir... Türkler onlara saldırıp Roma topraklarına kadar ilerlediler. Gittikçe daha fazla Hristiyan topraklarını ele geçirip savaşlarda onları yedi defa yendiler. Birçok insanı öldürüp esir aldılar, kiliseleri yıktılar. Tanrı’nın krallığını harap ettiler. Eğer onlara müsaade ederseniz Tanrı’ya inananları yenip topraklarını fethetmeye devam edecekler... Burada bulunanlara sesleniyorum; aramızda bulunmayanlara ve ayrıca Hristiyan askerlerine de. Oraya gidecek herkes için söylüyorum. İster ovada yürüyün ister denizi geçin ister kâfirle dövüşün. Zincirlenmiş hayatınız sona erdiğinde günahlarınız af olacak! Tanrı’nın bana verdiği yetkiyle bunu herkese bahşediyorum...”³³

I. Aleksios Komnenos’un (1081-1118) ücretli asker talebini fırsata çeviren II. Urbanus (1088-1099), Haçlı Seferleri çağrısı yaparak sefere katılanların günahlarının affolunacağını dile getirerek imparatorun isteğini savaş için haklı bir neden olarak göstermek istiyordu. Papa’nın asıl maksadı Hristiyan din kardeşlerine yardım etmekten ziyade Roma Kilisesi’nin gücünü Haçlı Seferleriyle yaygınlaştırmaya çalışmaktı.³⁴

³³ Sevtap Gölgesiz Karaca, “I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu’nun Siyasi Durumuna Bakış”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, S. 4, Edirne 2012, s. 150.

³⁴ Züleyha Nurata Özdemir, *IV. Haçlı Seferi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mersin 2018, s. 8.

Haçlıların Doğu Seferleri

Haçlılar yola ilk çıktıklarından itibaren, Avrupa'nın içlerinde Yahudi katliamı başlatmışlardır. Yapılan bu katliamların asıl nedeni Hristiyanlar ve Yahudiler arasında önceden gelen husumetin halen canlı tutulmasıydı. Haçlılar öyle bir vahşet yapmıştır ki çocuk, kız, kadın demeden Yahudileri vahşice öldürmüşlerdi. Bunu gören Yahudi anneler, çocuklarının boğazlarını kendi elleriyle kesmişlerdi. Kudüs Krallığı'nın ilk hükümdarı olan Godefroi de Bouillon da; “*Musevilerin kanını akıtarak İsa'nın çarmıha gerilmesinin öcünü aldıktan ve Avrupa'da Yahudi adını taşıyanların kökünü tamamen kazıdıktan*” sonra yoluna sağlam bir şekilde devam edeceğine yemin ediyordu.³⁵

1096'dan itibaren Bizans topraklarına girmeye başlayan Haçlılar imparator I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) emri altına girmek istememiş ve Anadolu'ya geçmişlerdir. 20 Ekim 1097'de Antakya önlerine gelen Haçlılar şehri kuşatma altına alırken Doğu'da bağımsız bir devlet kurmak isteyen Boudouin Urfa'da ilk Haçlı devletini kurmuş oluyordu. Ardından Bohemund liderliğinde Antakya Prensiği ve Trablus Kontluğu kurulmuş oldu. Kudüs'ü de ele geçirmek isteyen Haçlılar 15 Temmuz 1099'da şehre girmeyi başarmış ve Doğu'da ilk krallıkları olan Kudüs Krallığı'nı da kurmuş oldular.³⁶

³⁵ Emrullah Kaleli, “Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa'da Antisemitizm (1096-1190)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. XIII, S. 1, 2013, s. 25-26.

³⁶ Yasemin Özdemir, *IV. Haçlı Seferi ve Latin Döneminde Konstantinopolis / İstanbul'da Yok Olan, Kaçırılan Mimari Öğeler ve Eserler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, İstanbul 2019, s. 8.

Kudüs'te bulunan Fâtîmi valisi İftiharüddevele, Haçlıların Kudüs'e geldiğini öğrenince tedbirlere koyularak su kuyularına zehir katmış ve Hristiyanları da hainlik etmemeleri için dışarı çıkarmıştı. Fâtîmî valisi kuvvetli önlemlerle surları da sağlama alsada Haçlıların saldırısına dayanamayarak şehri onlara teslim etmişti.³⁷ Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar şehirde büyük bir katliam başlatmış oldu. Yahudileri havralara doldurarak yaktıkları gibi Müslümanları da bir hafta boyunca kılıçtan geçirmişlerdir. Haçlılar, Yahudi ve Müslüman kıyımından sonra büyük bir törenle Hz. İsa'nın kabrinin olduğuna inandıkları "Kutsal Mezar kilisesine gitmişlerdir. O güne kadar tüm Hristiyanların ortak ayin yaptıkları bu kiliseye Doğu kilisesine bağlı (Rum, Kıpti, Ermeni, Süryani, vb.) Hristiyan gruplar sokulmadığı gibi Hz. İsa'nın çarmıha gerilip öldürüldüğü haçın yerini söylemeyen rahiplerde işkence altına alınmıştı.³⁸

Godefroi de Bouillon, Kudüs'ün Haçlılar tarafından alınmasından sonra "Kutsal mezarın savunucusu" olarak Kudüs'teki idarenin başına geçti. Dindar bir kişiliğe sahip Godefroi de Bouillon krallık tacını reddettiği gibi kutsal ülkenin en yüksek hâkiminin İsa'nın kilisesi olduğunu savundu. Kudüs kilisesine birde Patrik atayan Godefroi bu hamlesiyle Kudüs kilisesini Papalığa bağlamış oldu.³⁹

Haçlıların asıl maksatları da buydu. Ele geçirilen şehirlerde ilk iş olarak Latin Piskoposların yerleştirilmesi işi önde geliyordu. Latin

³⁷ Akan, a.g.t., s. 82-83.

³⁸ Ahmet Ocak, "Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu-Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. XIV, S. 3, Bolu 2014, s. 144.

³⁹ Türkan, a.g.m., s. 37-38.

hiyerarşisinin başında Kudüs ve Antakya olmak üzere bu iki patriklik vardı. Kudüs Patrikliği Sur, Kayseriye, Nazareth, Rabbot-Moab olmak üzere dört başpiskoposluktan oluşmaktaydı. Antakya Patrikliğinin yargısal yetkisi altında el-Bâre, Tarsus, Misis ve Urfa başpiskoposlukları bulunmaktaydı. Kudüs ve Antakya'daki Ortodoks Rum Kilisesi'nin yerini patrikler alınca Ortodoks kilisesinin aleyhine bir durumda ortaya çıkmış oluyordu.⁴⁰

II. Urbanus'un (1088-1099) Clermont Konsili'ndeki konuşmasında "Doğulu Hristiyan kardeşler" vurgusunu yaparken Doğulu yerli Hristiyanlar bunlara dâhil edilmemişti. Papalık, yerli Hristiyanları Monofizit olarak kabul etmiş ve onları "heretik" (sapkın) olarak nitelmişti. Bu hususu belgeler nitelikteki sözler Antakya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra II. Urbanus'a (1088-1099) gönderilen mektupta "*Türkleri ve inançsızları mağlup ettiklerini ancak Grekler, Ermeniler, Süryaniler ve Yakubiler gibi sapkınların üstesinden gelemediklerini*" belirterek Papa'dan biran önce gelmesini otoritesi ve gücüyle bütün sapkınları yok etmesini istemişlerdir.⁴¹

Haçlıların ele geçirerek kurmuş oldukları Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepsliği ve Kudüs Krallığı ilerleyen zaman içerisinde kendi aralarında bir takım anlaşmazlıklara düşmüşlerdi. Haçlıların içine düşmüş olduğu durumdan faydalanmayı bilip başarı sağlayan İmadeddin Zengi (1128-1146) olmuştu. 1127'de Musul bölgesinin yönetimini ele alan ve Halep hâkimiyetiyle gücünü Suriye'nin kuzeyine

⁴⁰ Türkan, a.g.m., s. 41-42.

⁴¹ Aydın Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", TTK, *Belleten*, c. LXXVII, S. 279, 2013, s. 377.

kadar uzatan atabeg İmadeddin Zengi (1128-1146), Haçlı yöneticileri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Urfa'yı 1144'te fethetti.⁴²

Urfa'nın Türkler tarafından fethi, Avrupa'da büyük bir üzüntüye sebep oldu. Urfa Kontluğu, Haçlı devletleriyle Müslümanlar arasında sınır karakolu gibi görev yapıyordu. Başta Antakya olmak üzere Kudüs Krallığını da tehlikeye atıyordu.⁴³ Papa III. Eugenius (1145-1153), Doğu'daki durumun ciddiyetini anlayarak 1 Aralık 1145'te bir Papalık bildirgesi yayınlayarak yeni bir Haçlı seferi çağrısı yaptı. Sefere iştirak edeceklerin günahlarının affolunacağını ve geride kalan mallarının da kilisenin güvenliği altında tutulacağını taahhüt ediliyordu.⁴⁴ Hazırlığını tamamlayan Haçlı orduları ayrı ayrı yola çıkarak Kudüs'e ulaşmak istediler. III. Konrad'ın (1138-1152) öncülüğünde Almanlar ve VII. Louis (1137-1180) öncülüğünde Fransızlar kayıplar vererek 1148'de Akka'ya ulaştılar. Büyük orduların gelmesiyle birlikte toplanan Haçlılar Dımaşk'a sefer düzenledilerse de başarısız oldular. Düzenlenen bu seferde ağır kayıplar veren Haçlılar bir şey elde edemedi ve Avrupa'ya geri dönmek zorunda kaldılar.⁴⁵

İkinci Haçlı seferinin başarısız oluşu Avrupa'da bazı değişikliklere yol açmıştı. Bizansla işbirliği içerisinde olan III. Konrad (1138-1152) ölmüş yerine ise Friedrich Barbarossa geçmişti. Almanların başına

⁴² Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, (1. baskı), Dünya Yayınevi, İstanbul 1997, s. 78.

⁴³ Gülsüm Uçar Altunkaynak, *Bizans Dünyasında Haçlı İmajı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Programı, İstanbul 2019, s. 85.

⁴⁴ Emrullah Kaleli, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2011, s. 230.

⁴⁵ Benli, a.g.t., s. 73-74.

gelen Barbarossa Bizans-Alman ilişkilerini bozmuştu. Bununla birlikte kendini Batı'nın imparatoru olarak gördüğü gibi Bizans'ın üstünlüğünü reddetmekte ve Papalığa karşıda savaş açmış durumundaydı.⁴⁶ Friedrich Barbarossa 1159'da yapılan Papalık seçimlerine müdahale ederek açıkça Batı kilisesine meydan okumuştur. Bizans imparatoru I. Manuel (1143-1180) ise Papalığın düşmüş olduğu durumundan faydalanarak Alman hükümdarına karşı Papalığın yanında yer almak istiyordu. Bu sayede Avrupa'nın Bizans'a karşı olumsuz bakış açısı değişecek ve Papalığa yardım sayesinde de Bizans'ın kudreti artacaktı. I. Manuel'in (1143-1180) asıl amacı kendisinin Hristiyan âleminin imparatoru olarak kabul edilmesinin karşılığında Bizans'ın da Papalığın uhrevi otoritesini kabul edeceğini düşünüyordu. Fakat Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki çatışma imparatorun bu düşüncesine en büyük engeldi. Aynı zamanda Papalar sadece uhrevi gözeticiler olarak kalmayıp imparatorlar üzerinde de etkin rol oynamak istiyordu.⁴⁷

Batı'da meydana gelen olaylar bunlarken Doğu'da ise gelişen olaylar Haçlılar için tam bir hezimet olacaktı. Nureddin Mahmud b. Zengi (1146-1174), komutanı Şîrkûh'u görevlendirerek Mısır üzerine sevk etmiş ve Şîrkûh 1167'de burayı ele geçirmişti. Mısır'ın Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi Haçlılar arasında bir felaket olarak görülmüştü. Zengi'nin ölümünden sonra ise iktidarı komutanı Selahaddin Eyyübî (1169-1193) ele geçirdiğinde Kudüs Krallığı'nda büyük bir iktidar mücadelesi baş göstermişti. Avrupa ve Bizans'tan da

⁴⁶ Uçar Altunkaynak, a.g.t., s. 91-92.

⁴⁷ Kaleli, a.g.t., s. 274-275.

yardım alamayan Kudüs, Müslümanların baskısı altına girmişti. Selahaddin Eyyubi (1169-1193), çaresizlik içerisinde kalan Kudüs'ün üzerine giderek 1187'de burayı ele geçirdi. Daha öncesinde iyi ilişkiler kuran Papalık ve Barbarossa, Kudüs'ün Müslümanların eline geçmesi üzerine harekete geçmiş ve Papanın isteği doğrultusunda Barbarossa Haçı kabul ederek Kudüs için yola çıkacaktı.⁴⁸

1189'da Regesburg'tan hareket eden Barbarossa, Bizans topraklarına gelince burada sorunlar yaşamış ancak sekiz ay sonra Anadolu'ya geçebilmişti. 27 Nisan'da Alaşehir'e geldiğinde buradaki Hristiyan halkın saldırısına uğrayan Barbarossa en çok kaybı Uluborlu'dan Konya'ya geçişi sırasında yaşadı. Selçukluların saldırısına maruz kalan Alman imparatoru büyük kayıplar vererek 10 Haziran 1190'da Göksu Irmağı'nı geçmek isterken ne şekilde olduğu bilinmeyen ani bir ölüm yaşadı.⁴⁹

Alman imparatorunun ani ölümünden sonra yoluna devam eden Haçlı birlikleri 21 Haziran'da Antakya'ya ulaştı. Haçlılar burada III. Bohemund tarafından karşılandı. Fakat ordunun disiplinsiz ve azlığı gören III. Bohemund çareyi geride gelen İngiltere ve Fransa krallarında aramak zorunda kaldı.⁵⁰ İngiltere ve Fransa krallarının da Doğu'ya gelmesiyle Akka üzerine saldırı gerçekleşti. Bütün Haçlı kuvvetlerinin

⁴⁸ Ocak, a.g.m., s. 145-146.

⁴⁹ Rahime Deniz, "Üçüncü Haçlı Seferi Sırasında Antakya Haçlı Prensiği (1189-1192)", *Belek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmalar Dergisi*, c. II, S. 1, 2020, s. 11-12.

⁵⁰ Harun Korunur, *Itinerarium Peregrinorum Et Gesta Regis Ricardi Işığında III. Haçlı Seferi (1189-1192)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun 2019, s. 61.

ani hücumu karşısında Akka garnizonu şehri 12 Temmuz 1191'de teslim etmek zorunda kaldı. Akka'nın elden çıkması Selahaddin Eyyubi (1169-1193) ve ordusunun moral seviyesini büyük oranda etkiledi. Akka önemli bir liman kentiydi ve Haçlıların eline geçmişti. Akka'yı ele geçiren Haçlılar ilk olarak kiliseleri Papalığı temsil eden birinin öncülüğünde hizmete açmış oldular. Diğer yandan en önemli sorunlardan birini teşkil eden Kudüs meselesini halletmek için bir araya gelen Haçlı liderleri toplantı düzenlediler. Toplantıda Kudüs meselesiyle birlikte ele geçirilen yerlerde kimin hangi bölgeleri idare edeceğinin belirlenmiş olmasıydı.⁵¹

İngiltere Kralı Richard (1189-1199), Arsuf, Yafa, Daron'da başarılar göstermiş olsada Kudüs'e ulaşma başarısı gösterememişti. 2 Eylül 1192'de Selahaddin Eyyubi (1169-1193) ile üç yıl sürecek bir barış anlaşması yapmak zorunda kalan Richard (1189-1199), anlaşma yaptıktan sonra Fransa kralı Philippe ve Avusturya Herzöğü Leopold gibi Doğu'dan ayrılarak ülkesine dönmüştür. Bununla birlikte III. Haçlı seferide sollanmış oldu.⁵²

III. Haçlı Seferi sonrası Haçlılar, Kıbrıs ve Akka'yı ele geçirmeleriyle Akdeniz ve bölgelerinde daha iyi tutunmayı başarmışlardı. Çok geçmeden Yafa ve sahil kenarlarındaki bazı kalelerin Eyyubilerin eline geçmesi Papa İnnocentius'u (1198-1216) harekete geçirmişti. Papa, Fransa'ya haber göndererek yeni bir Haçlı seferi için görüşmelerin

⁵¹ Hüseyin İpek, *III. Haçlı Seferi*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Çorum 2020, s. 55-58.

⁵² Aslı Yenigüllü, *XIII. Yüzyıl'da Anadolu Selçukluları ve Latinler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, İzmir 2014, s. 30.

başlamasını istiyordu.⁵³ Ayrıca Bizans'ın giderek gücünün düşmesi Avrupa'nın gözünden kaçmamış, Bizans'ın ortadan kaldırma fırsatı da doğmuştu. Kilise ayrılıkları ve Yunanlılara duyulan öfke bu fırsatı kaçınılmaz kıldığı gibi Haçlıların kendi başarısızlıklarını örtmek için Bizans'ı hainlikle suçlamalarındaki öfke ve Bizans'ın zenginliği de doğmuş olan fırsatın önünü iyice açıyordu. İstanbul'da 1182'de yaşanan Latin aleyhtarı olaylarla birlikte katliamların yaşanması da Bizans'a saldırmanın haklı yanlarını gösteriyordu.⁵⁴

Papa III. İnnocentius (1198-1216), makamının ilahi kaynaklı ve evrensel yetkiye sahip olduğu görüşündeydi. Bu görüşü de hatalı inançlarıyla Doğu'da duran Bizans'a kabullendirmek gerekti. Papa, kiliseleri birleştirerek üstün gücünü kabul ettirmek için imparator III. Aleksios ve İstanbul patriği ile yazışmalarında onlardan, “Tüm kiliselerin anasını ve başı” Roma Kilisesi'nin evrensel yetkisini tanımalarını istedi. Dolayısıyla Papa, tüm dünyada Katolikliği yerleştirmek, Papalığın egemenliğini kurmak için önünde duvar olan Bizans'ı ortadan kaldırmak istiyordu.⁵⁵

Başlangıçta Haçlılar, Mısır'a giderek İslam'ın gücünü kırmakla ve Kudüs'ü tekrar zapt etmek istiyordu. Fakat Venedik Dükü Enrico Dandolo'nun sefere müdahalesi sonucu sefer Mısır yerine İstanbul

⁵³ Fatma İnce, “Geoffrai de Villehardouin'in Kroniğine ve Çeşitli Kaynaklara Göre IV. Haçlı Seferinin İstanbul Üzerindeki Etkileri”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler I*, Ankara 2011, s. 627,

⁵⁴ Betül Sezer, *XI.- XIII. Yüzyıllarda Bizans Kilisesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2006, s. 66.

⁵⁵ Sayime Durmaz, *Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı -XI- XIII. Yüzyıllar -*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2004, s. 111-112.

üzerine yapılmıştı.⁵⁶ İstanbul önlerine gelen Haçlılar büyük kısmı, gelmiş oldukları Venedik gemileriyle Haliç'ten içeri girmiş, Fransız askerlerde karadan atlarla şehre girmeyi başarmıştı. İlk olarak Haliç'e bakan kısımlar ateşe verilmiş şiddetli çatışmalar sonucu gücünü hissettiren Latinler, imparatorluğuna yardımı için geldikleri IV. Aleksios'a Ayasofya'da taç giydirerek Bizans'ın imparatorluğuna getirmişlerdi.⁵⁷

Haçlılar sayesinde imparatorluk koltuğuna oturan IV. Aleksios, Papaya yazdığı mektubunda, “*Papayı, Hristiyan âleminin başı olarak görmeyi ve Bizans Kilisesi’ni de tüm gücüyle buna yönlendirmeye söz vermiş olduğunu*” yazmıştı. Aleksios, İnnocentius’a, “*Seleflerinin onun seleflerine gösterdiği bağlılığı göstereceğine ve Bizans Kilisesini de buna doğru bükeceğine*” yemin ediyordu. Papa III. İnnocentius ise imparatorun Kilise Birliğini istemesinden “*kız’ın*” (İstanbul Ortodoks Kilisesi) ‘anne’sine (Roma Katolik Kilisesi)” geri dönmesinden memnun olduğunu belirtiyordu.⁵⁸

Bizans’ın, Latinler arasında taksimi yapıldıktan sonra İstanbul’un yönetimi sağlanmış ve Venedik Dükü Dandolo, patrikliğe kendi adamını atayarak İstanbul’un Papalığa değil de Venedik’e bağlanmasını sağlamıştı. Papa III. İnnocentius (1198-1216), patrik atamasına kızsada daha sonra Dükün, Hristiyanlığa büyük hizmet ettiğinden ve Tanrı’nın

⁵⁶ Demirkent, a.g.e., s. 170.

⁵⁷ Semavi Eyice, “Bizans İmparatorluğunun Çöküşünün Başlangıcı”, *Divân İlmi Araştırmalar Dergisi*, s. 189-190.

⁵⁸ Abdurrahman Onur Çalışır, *Latin Kaynaklarına Göre Dördüncü Haçlı Seferi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2020, s. 119-120.

onu Haçlı yemininden azat ettiğini kabul etmiştir. Bizans İmparatorluğunun yıkılması da Tanrı'nın takdiri olarak görülmüştür. İnançsızların yapılan seferle Tanrı'nın arzusuyla doğru yola girdiklerini böylece gerçek amacın Kutsal topraklara gitmek olan Haçlı Seferi'nin Bizans'ı alması Avrupa'da Hristiyanlığın bir zaferi olarak görülmüştür.⁵⁹

Haçlıların Bizans üzerindeki hâkimiyetinden sonra 1215'te düzenlenen Lateran Konsili'nde Kutsal toprakları kurtarma düşüncesiyle ticari açıdan önemli bir konuma sahip olan Mısır'a bir Haçlı Seferi düzenleme kararı alındı. III. İnnocentius Haçlı Seferi çağrısıyla V. Haçlı ordusu toplanmaya başladı. Kurulan yeni ordu 1217'de Doğu'ya gelerek Beysan, Sayda ve eş-şefik havalisini yağmaya tuttu.⁶⁰

1219 Şubat ayında el-Adiliye'yi ele geçiren Haçlılar burada bir müddet kaldıktan sonra 5 Kasım 1219'da Dimyat'ı zapt ettiler. Haçlılar, Dimyat'taki şehir halkını köle olarak sattı ve çocuklar vaftiz edilerek kilisenin hizmetine verildiler. Haçlıların bundan sonraki ilerleyiş noktası Kahire olacaktı. Fakat Nil'in taşması ve Müslümanların bentleri açarak geçiş yollarını su altında bırakması Haçlıları durdurmaya yetti. Müslümanların saldırısı sonucu büyük kayıplar veren Haçlı ordusu 28 Ağustos'ta barış istemek zorunda kaldı. Sekiz yıllık bir barışla birlikte Haçlılar Dimyat'ı da boşaltmış ve böylece V. Haçlı Seferi'de emellerini gerçekleştirilmeden son bulmuş oldu.⁶¹

⁵⁹ Benli, a.g.t., s. 111-113.

⁶⁰ Şehri Karakaş, "V. Haçlı Seferi ve Haçlıların Dimyat'ı Zaptı", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. I, S.2, Erzurum 2016, s. 8.

⁶¹ Altan, a.g.e., s. 186.

Beşinci Haçlı Seferi sonrasında Akka kralı Jean de Brienne 1222’de Avrupa’ya giderek hem Papa ile krallığının geleceğini görüşmek hem de on bir yaşındaki kızı Jolende için uygun eş bularak krallığını güçlendirmek istemişti. Nihayetinde görüşmeler sonrası kızı Jolende için uygun eş olarak Alman İmparator’u II. Friedrich (1220-1250) uygun görüldü. Akka kralının kızıyla evlenen imparator Haçlı devletinin kralı olarak Haçlı seferine çıkmak zorunda kaldı. II. Friedrich (1220-1250) binlerce savaşçıdan oluşan ordusuyla 1227’de Doğu’ya gitmek için denize açıldı.⁶² İmparator II. Friedrich (1220-1250), yola çıktıktan bir müddet sonra hastalanmış ve ordusundan ayrılarak İtalya’ya da dinlenmeye çekilmişti. Eyyübî sultanı ise daha öncesinde II. Friedrich (1220-1250) ile diplomatik ilişkiler kurmuş, Suriye’de hüküm süren kardeşine karşı imparatora ittifak önerisinde bulunarak karşılığında da Kudüs’ü vermek istediğini bildirmişti. Kudüs’e varıldıktan sonrada Eyyubi sultanı ile 1229’da Jafta anlaşması yapan imparator bu anlaşmayla Kudüs’ü teslim almıştır.⁶³

Haçlı Seferleri tarihinde benzeri görülmeyen bir anlaşma sonrası hiç savaşılmadan Haçlılar Kudüs’ü yeniden ele geçirmiş oldular. Kudüs’e giren imparator Friedrich (1220-1250), “Kutsal Mezar Kilisesi” taç giymek istiyordu. Fakat Akka’da oturan patrik, imparatorun aforozlu olmasından dolayı Kudüs’teki bütün dini törenleri yasaklamıştı. Bundan dolayı “Kutsal Mezar Kilisesi” içindeki törene din adamlarıyla birlikte baronlarda katılma gösterememişti. Friedrich (1220-1250),

⁶² Demirkent, a.g.e., s. 195-198.

⁶³ Çıvgın, a.g.e., s. 218.

krallık tacını kendi elleriyle başına koymak zorunda kalmıştır. Tüm bunları hazmedemeyen imparator Kudüs'ten ayrılmak zorunda kaldı.⁶⁴

1243 Haziran'ında Papalık tahtına çıkan IV. İnnocentius, Avrupa'da kilise içinde sorunları hallettikten sonra Doğu'ya yeni bir sefer için hazırlıklara başladı. 1245'te Lyon Konsili'nde Filistin'den gelen Beyrut piskoposu Galeran ile Antakya patriği Albert, Doğu'ya acil bir sefer yapılmasını istiyorlardı. Bunun üzerine Papa, Fransa kralı IX. Louis (1226-1270) ile temasa geçerek onun Haçlıların başında yeni sefere iştirak edeceğini istiyordu. Papa'nın isteğini kabul eden Louis (1226-1270), Haçlı ordusuyla yola çıkarak 4 Haziran 1249'da Dimyat önlerine geldi.⁶⁵

IX. Louis (1226-1270), Dimyat'ı ele geçirdikten sonra Kahire'ye girmenin hesabını yapıyordu. Öncelikle bunun için Fransa'dan gelen takviye birliklerini beklemeyi istedi. Kardeşi Poitiers kontu Alphonse, Papalığın bağışları ve kendine bağlı bölgelerde toplamış olduğu paralarla büyük bir ordu kurmuştu. Fransa'da gelecek olan bu ordu Dimyat'ta bulunan Haçlılar için büyük bir önem taşıyordu. Louis, ordusuna katılan yeni birliklerle birlikte 20 Kasım 1249'da Dimyat'tan ayrılarak Mısır üzerine harekete geçti.⁶⁶

IX. Louis (1226-1270), Mısır'a ilerleyip Kahire'ye ulaştıktan sonra burada başarı sağlayarak kesin bir zafer kazandı. Fakat Haçlı birlikleri Mansura surlarının önünde takılıp kaldılar. Salgın hastalığının

⁶⁴ Altan, a.g.e., s. 201-202.

⁶⁵ Demirkent, a.g.e., s. 211-212.

⁶⁶ Kübra Gül Özdemir, *VII. Haçlı Seferi*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Çorum 2020, s. 39-40.

gelmesiyle birlikte güçten düşen Haçlılar, Mısırlı Müslümanlar tarafından ağır bir darbe aldılar. Haçlılar alınan darbe sonucu dağıldıkları gibi kralları Louis Müslümanlara esir düştü. Yüklü bir fidye karşılığı serbest bırakılan Louis (1226-1270), Dimyat'ı terk etmek zorunda kaldı. Böylece VII. Haçlı Seferi başarıya ulaşmadan bitmiş oldu.⁶⁷

Doğu'da kalan bir kısım Hristiyanlar ise 1247'den beri irtibatta oldukları Moğolları Haçlı krallıklarının yardımına çağırdı. 10 Şubat 1258'de Bağdat'a giren Hulagü, Abbasi hilafetine son verdi. İslam dünyası hilafet merkezini kaybetmiş oldu. Moğollar, Bağdat'ta büyük katliamlar yaparak Müslüman olanları kılıçta geçirdi. Kiliselere sığınan Hristiyanlar ise Hulagü'nün Hristiyan eşi tarafından affedildiler. Bağdat'tan sonra Elcezire'ye giren Moğollar 1260'da Meyyâfârikîn'i zapt ettiler. Burada da Müslümanlar katledilirken Hristiyanlara dokunulmadı. Antakya önlerine gelen Hulagü'nün yanına Ermeni kralı Hethum ve damadı Antakya-Trablus hâkimi VI. Bohemund gelerek itaatlerini bildirdiler. Antakya içlerine gelerek burada Ortodoks Hristiyanların daha fazla olduğunu gören Hulagü, İznik Bizans imparatorunun isteği üzerine Antakya Patrikliğine Ortodoks Patrikliğini getirdi. Bununla birlikte Doğu Hristiyanlığı bir kez daha Papa üzerinde üstünlük kurmuş oldu.⁶⁸

Moğol komutanı Kitboğa ise Hulagü'nün emriyle Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini yanına alarak Memlûklüler üzerine yürüdü. Kutuz ve

⁶⁷ Çıvgın, a.g.e., s. 219.

⁶⁸ Altan, a.g.e., s. 235-236.

Baybars'ın (1260-1277) savaş taktiği karşısında Ayn Câlût'ta yenilgi alan Kitboğa esir düşerek öldürüldü. Moğolların bu yenilgisi yerli Hristiyanların da yenilgisi oldu. Müslümanlar tekrar güçlendiği gibi Hristiyanlar tam tersine zayıflamış bir vaziyette kaldılar. Kazanılan Ayn Câlût zaferi Doğu'daki Haçlı devletlerinin çöküşünü hızlandırmış oldu.⁶⁹

Moğollara karşı zafer kazanan Baybars (1260-1277), Memlük sultanlığına geldikten sonra Mısır ve Suriye'de hâkimiyetini güçlendirerek Moğollarla iş birliği yapan Hristiyanlar üzerine yürümek istedi. Öncelikle Ermeni Krallığı ve Antakya Haçlı Prinkepsliği üzerine gidecekti. 24 Ağustos 1266'da Çukurova Ermenilerini yenilgiye uğratan sultan Baybars (1260-1277) adeta Kilikya Ermeni devletini yıkmış oldu. Daha sonra Antakya önlerine gelen Baybars (1260-1277), şehri 18 Mayıs 1268'de fethetti. Antakya'nın Memlüklülerin eline geçmesiyle Haçlıların önemli bir Latin devleti de çökmüş oldu.⁷⁰

Fransa kralı Louis (1226-1270) ise Mısır ve Kudüs için 1267'de yeni bir Haçlı Seferi düzenleme kararı aldı. Sefer hazırlıklarını tamamlayan Louis (1226-1270), seferin yönünü kardeşi Charles'in etkisiyle Tunus'a çevirdi. Charles'in amacı Tunus üzerinden Güney İtalya'yı ele geçirerek bütün Akdeniz ve çevresine hâkim olmaktı. Louis (1226-1270) ise kardeşi Charles'in, Kudüs ve Mısır hâkimiyeti için Tunus'un stratejik yönden çok önemli olduğu yönündeki sözlerine inanmıştı. 18 Temmuz 1270'de Kartaca önünde karaya çıkan Haçlılar salgın hastalık

⁶⁹ Demirkent, a.g.e., s. 238-239.

⁷⁰ Altan, a.g.e., s. 238-239.

yüzünden Kral Louis'te (1226-1270) dâhil binlerce Haçlı ölmüştü. Charles ise çok az kalmış Haçlı ordusunu alarak İtalya'ya dönmek zorunda kaldı. Böylece VIII. Haçlı Seferi'de hiçbir gelişme göstermeden sonlanmış oldu.⁷¹

IX. Louis'in (1226-1270) yapmış olduğu amacından uzak başarısız seferinden sonra İngilizler ve Aragonlular yeni bir Haçlı Seferiyle yola çıktılar. Akka'ya gelen Haçlılar hiçbir başarı göstermeden geri dönmek zorunda kaldılar. Memlûklüler ise 1289'da Trablus Şam'ı ele geçirdikten sonra 1291'de Akka'ya ve daha sonra geri kalan tüm Latin krallıklarına hâkim oldular. Böylelikle Haçlı Seferleri sona ermiş Suriye-Filistin hattındaki bütün Latin krallıkları 200 yılın sonunda tümüyle ortadan kalkmış oldu.⁷²

Sonuç

Haçlı Seferleri XI. yüzyılın sonunda başlayarak XIII. yüzyılın sonuna kadar devam eden dünya tarihinde büyük izler bırakmış olaylardan biridir. Doğu'daki Hristiyanları kurtarma adı altında dini motiflerle süslenmiş Haçlı Seferleri'nin asıl amacı Batı Hristiyanlarının Doğu Hristiyanları üzerinde kurmak istediği üstünlük gayesiydi. Bu maksatla II. Urbanus'un 27 Kasım 1095'te Clermont Konsili sırasında yapmış olduğu çağrı Haçlı Seferleri'nin ilkinin gerçekleştirilmiş oldu.

Birinci Haçlı Seferi sırasında Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta dört ayrı devlet kurulmuştu. Gerçek manada başarı gösteren sefer Birinci Haçlı Seferi olmuştu. Latinlerin Doğu'da almış oldukları bu yerlerde

⁷¹ Altan, a.g.e., s. 239-240.

⁷² Çıvgın, a.g.e., s. 220.

öncelikle Papalığa bağlı patriklikler kurulduğu görülmüştü. Ayrıca Haçlı Seferleri Doğu'daki Hristiyanların yardımına gitmekten ziyade tam tersi onları “heretik” olarak gördüğü için bütün Doğu Hristiyanlarını kılıçtan geçirmişti. Yeryüzünün görmüş olduğu en büyük katliamlardan birini gerçekleştiren Haçlılar, Yahudi Hristiyanları ve yerli Hristiyanların sağ kalanlarını ise kiliselerinden uzaklaştırmıştı.

Bizans imparatorluğu ile mücadeleye giren Haçlı kralları Urfa'nın 1144'te Müslümanların eline geçmesiyle zor duruma düşmüş nihayetinde Kudüs'ün 1187'de fethi Haçlıların Doğu'daki varlıklarının gücünü yitirmelerine sebep olmuştu. Müslümanlar tarafından ele geçirilen Latin devletlerinde Papalığa karşı adımlar atılarak Ortodoks papazlar patrikliğe getirilmişti. Papalığın emri altında Doğu'ya gelen Latinler burada Yahudi, Müslüman, Ortodoks ve yerli Hristiyanlara zulümler yapmıştı. Müslüman Türk sultanları ise Ortodoks ve Doğu Hristiyanlarını koruma altına almıştı. Latinlerin kapattığı veya Katolik kilisesine çevirmiş oldukları Doğu Hristiyanlarının kiliseleri Müslümanlar sayesinde tekrar açılmış ve kiliseler yeniden eski hallerine dönüştürülmüştü. Her ne kadar Doğu kiliseleri Batı kiliselerine itaate zorlanmış olsada Türklerin vermiş olduğu mücadele karşısında Papalık, Doğu'da emellerine ulaşamamıştır. Papalığın gücünü Doğu'ya kabul ettirmede en büyük engel teşkil eden Bizans ise 1204'te Haçlıların işgali ile dağılmıştır. İstanbul'un Haçlılar tarafından zapt edilmesi Doğu'daki Haçlı kuvvetlerinin varlığını uzatmayı sağlamıştı.

XIII. yüzyılın ortalarından itibaren gücünü hissettiren Memlüklüler, Mısır ve Suriye’de varlıklarını hissettirerek Latinler üzerine büyük darbeler vurmuştur. Memlük sultanı Kutuz ve komutanı Baybars, Ayn Câlût savaşında Moğolları yenilgiye uğratmıştı. Kutuz’dan sonra Memlük sultanlığına gelen Baybars, bölgedeki gücünü arttırarak Haçlı krallıklarını ortadan kaldırmaya başlamıştı. Özellikle Trablus Şam ve Akka’yı ele geçiren Memlüklüler, geride kalan tüm Latin krallıklarının hâkimiyetini kazanarak yaklaşık 200 yıllık bir askeri harekâtı sonlandırmıştır. Haçlı Seferlerinin bitmesiyle kiliseleri birleştirme çabaları sonuçsuz kalmıştır.

Kaynakça

- Adıbelli, Ramazan; “Doğu Hristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış”, *Milel ve Nihal*, c. X, S. 2, İstanbul 2013, s. 133-172.
- Akan, Züleyha; *I. Haçlı Seferi*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Çorum 2020.
- Akdaş, Hacer; *Hıristiyanlığın Kurumsallaşmasında İlk Dönem Konsillerinin Rolü*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kahramanmaraş 2009.
- Akın, Tuğba; *Haçlı Seferleri ve Doğu Hristiyanları*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Manisa 2011.
- Akın, Veli; *Küreselleşme Sürecinde Ekümenik Patrikliğin İnşası*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çanakkale 2007.
- Altan, Ebru; *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Tarih Lisans Programı, İstanbul 2010.
- Altunkanat, Sedat; “Hıristiyanlıkta Monofizit ve Diyofizit Kristolojinin Konsiller Açısından Değerlendirilmesi”, *Kesit Akademik Dergisi*, c. VI, S. 24, 2020, s. 389-413.
- Baş, Mustafa; “Kıpti Kaynaklarında İznik Konsiline Götüren Süreç ve Arius”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XV, S. 2, Adana 2015, s. 89-101.
- Benli, Özlem; *Haçlı Seferleri’nde Kilise ve Papalığın Rolü (1074-1204)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2019.
- Çılgin, Serpil; *II. Urban’ın I. Haçlı Seferi Propagandası*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tekirdağ 2019.

Demirkent, Işın; “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *Tarih Dergisi*, S. 35, İstanbul 1994, s. 65-78.

Demirkent, Işın; *Haçlı Seferleri*, (1. baskı), Dünya Yayınevi, İstanbul 1997.

Deniz, Rahime; “Üçüncü Haçlı Seferi Sırasında Antakya Haçlı Prenslığı (1189-1192)”, *Belek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmalar Dergisi*, c. II, S. 1, 2020, s. 1-22.

Durmaz, Sayime; *Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı – XI.-XIII. Yüzyıllar -*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2004.

Durmaz, Sayime; *Haçlılar ve Doğu Hristiyanlığı –XI- XIII. Yüzyıllar -*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2004.

Eyice, Semavi; “Bizans İmparatorluğunun Çöküşünün Başlangıcı”, *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, s. 183-208.

Gölgesiz Karaca, Sevtap; “I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu’nun Siyasi Durumuna Bakış”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, S. 4, Edirne 2012, s. 141-153.

Gül Özdemir, Kübra; *VII. Haçlı Seferi*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Çorum 2020.

Haldon, John; *Bizans Tarih Atlası*, (1. basım), çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

İnce, Fatma; “Bizans Devleti’nde İkonacılık-İkonakırcılık ve Bunun Sümela Manastırı’ndaki Yansımaları”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Değişim Yayınları*, c. II, İstanbul 2016, s. 1217-1232.

İnce, Fatma; “Bizans Devleti’ndeki Arianizm Tartışmalarının Hristiyanlık Üzerindeki İzleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 42, Konya 2019, s. 325-331.

- İnce, Fatma; “Geoffrai de Villehardouin’in Kroniğine ve Çeşitli Kaynaklara Göre IV. Haçlı Seferinin İstanbul Üzerindeki Etkileri”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler I*, Ankara 2011, s. 623-646.
- İnce, Fatma; “Heretizme Karşı İlk Tepki: İznik Konsili”, *Mehmet Akif Ersoy Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-X* ., Ed. Yunus Emre Tansu, İksad Yayınevi, Ankara 2021, s. 315-334.
- İpek, Hüseyin; *III. Haçlı Seferi*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Çorum 2020.
- Kaçar, Turhan; “Doğu Roma Dünyasında Monofizit Reaksiyon ve İmparator Justinianus”, *Colloquium Anatolicum*, S. 9, 2010, s. 307-332.
- Kaçar, Turhan; “Ebioniteler’den Arius’a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XLIV, S. 2, Ankara 2003, s. 187-206.
- Kaleli, Emrullah; “Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa’da Antisemitizm (1096-1190)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. XIII, S. 1, 2013, s. 21-35.
- Kaleli, Emrullah; *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batlılar (1096-1204)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2011.
- Kan, Ayşe; *IV. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2020.
- Karakaş, Şehri; “V. Haçlı Seferi ve Haçlıların Dimyat’ı Zaptı”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. I, S.2, Erzurum 2016, s. 7-26.
- Korunur, Harun; *Itinerarium Peregrinorum Et Gesta Regis Ricardi Işığında III. Haçlı Seferi (1189-1192)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun 2019.

- Nurata Özdemir, Züleyha; *IV. Haçlı Seferi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mersin 2018.
- Ocak, Ahmet; “Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu-Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. XIV, S. 3, Bolu 2014, s. 133-155.
- Onur Çalışır, Abdurrahman; *Latin Kaynaklarına Göre Dördüncü Haçlı Seferi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2020.
- Ostrogorsky, Georg; *Bizans Devleti Tarihi*, (7. baskı), çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2011.
- Özdemir, Yasemin; *IV. Haçlı Seferi ve Latin Döneminde Konstantinopolis / İstanbul’da Yok Olan, Kaçırılan Mimari Öğeler ve Eserler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı, İstanbul 2019.
- Özipek, Koçali; *Hakkâri’deki Nasturi Kiliseleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 2016.
- Sezer, Betül; *XI.- XIII. Yüzyıllarda Bizans Kilisesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2006.
- Şahin Demir, Mazlum, Rüstem Çurku, “Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Noktası: Kalkedon Konsili”, *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, c. I, S. 1, Ankara 2020, s. 63-69.
- Şimşir, Mehmet; “Ortaçağlarda Düzenlenen Haçlı Seferinin Gerçek Nedenleri Üzerine Bir Çalışma”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 45, Konya 2018, s. 95-120.
- Türkan, Ahmet; “Başlacısından Günümüze Kudüs Latin Patrikliği”, *Milel ve Nihal*, c. X, S. 2, İstanbul 2013, s. 29-61.

- Uçar Altunkaynak, Gülsüm; *Bizans Dünyasında Haçlı İmajı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Programı, İstanbul 2019.
- Usta, Aydın; “Haçlılar ve Doğu Hıristiyanları Arasındaki İlişkiler”, TTK, *Belleten*, c. LXXVII, S. 279, 2013, s. 365-402.
- Vasılev, A. A. ; *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, c. I, Ankara 1943.
- Yalduz, Alparslan; “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XII, S. 2, Bursa 2003, s. 257-296.
- Yenigüllü, Aslı; *XIII. Yüzyıl’da Anadolu Selçukluları ve Latinler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı, İzmir 2014.
- Yıldız, Sevcan, Ayşegül Doğrucan; “Hıristiyan Konsilleri ve İkonoklast Akımlara Etkileri”, *Al-Farabi*, c. VI, S. 1, 2021, s. 78-89.
- Yılmaz, Ayşe; *Sosyal ve Siyasi Olayların Konsillere Tesiri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Konya 2010.
- Zakir Çoban, Bekir; “Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm”, *Milel ve Nihal*, c. X, S. 2, İstanbul 2013, s. 13-27.
- Zerduş Güler, Ali; *III. Haçlı Seferi*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalı, İstanbul 2018.

BÖLÜM 5

BİZANS İMPARATORİÇESİ ZOE (1028-1050)

Müslüm PEKMEZCİ *

* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Malatya/TÜRKİYE muslumpekmezci81@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0001-6416-3624>

GİRİŞ

Ortaçağ olarak adlandırılan ve sınırları belirlenmeye çalışılan bir dönemde kadın algısı, her toplumda farklı şekilde algılanmış ve değerlendirilmiştir. Özellikle bu algılama ve değerlendirme ölçütü, kabul edilen dinin etkisinde gelişmiştir.¹Bu dönemin farklı coğrafyalarında, kadınlara gösterilen muameleler ise ister istemez farklılık göstermektedir. Ortaçağ Avrupa'sı özellikle yeni ortaya çıkan Hıristiyanlık dinini sancılı bir sürecin ardından kabul edebilmiştir. Bizans tarihinde ise bu sancılı dönem; Büyük Constantinus'un din konusunda aldığı kararlar sonucu birçok gruplaşmanın meydana geldiği bir evreye tezahür etmiştir.² Bu cümleden olmak üzere Hıristiyanlık dinini kabul eden Avrupa toplumlarında kadına iki farklı pencereden bakılmış ve konumlandırılmıştır. Kutsal kitapları olan İncil'de ki Meryem tasvirine bakıldığında bir kutsiyet ile deyim yerindeyse göklere çıkarılmış şekilde bahsedilen kadın, Hz. Âdem'in eşine gelindiğinde ise ilk günahı işleyen, kötü, günaha teşvik eden bir şekilde anlatılmaktadır. Aslında elimize geçen bu metinlerde dikkat etmemiz gereken asıl husus dönemin kalem tutanlarının din adamları olduğudur. Çünkü bilindiği gibi din adamlarının temiz ve günahsız olmaları

¹ İslamiyet öncesi ve sonrası Türklerde ve büyük dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te kadın algısı hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz; Ömer Faruk Harman, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV İstanbul 2001, s. 82-86; Mehmet Âkif Aydın, "İslâm'da Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul 2001, s. 86-94.

² Detaylı bilgi için bkz; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, (Çev. Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018 s. 64-85.

gereklidir. Kısacası ruhban sınıfı olarak da bilinen din adamları günahkâr olarak gördükleri kadınlardan uzak durmaya yeminlidir.³

Kadın aslında bir birey olarak görülse de Ortaçağ da bunun hiçbir önemi ve değeri olmamıştır. Kadından beklenen tek şey kendi istek ve arzularını bir tarafa bırakması ve kendinden beklenenleri yerine getirmesidir.⁴ Daha açıklayıcı olmak gerekirse doğdukları anda kendilerini bir savaşın içinde bulan kadınlar hep başkalarının tahakkümü altında kalarak günlerini geçirmişlerdir. Kadınların ilk olarak babalarının daha sonra evlendikleri adamın baskısı altında olduğunu söylemek doğru olacaktır. Sürekli baskı altında tutulan kadınların evlenene kadar çok katı kurallara tabi tutulduğu ve bu yapıların kendilerine zarar gelmemesi için ortaya konulduğu genel kabul olarak görülmüştür.⁵ Evlendiklerinde ise bakire olmaları gereken kadınlara kiminle evlenecekleri, sevip sevmeyecekleri ve hatta aralarında nasıl bir yaş farkı olacağı hiç sorulmamış ve tepkileri önemsenmemiştir.⁶ Roma imparatorluğunda geçerli olan evlenme yaşı kadında 12 erkeklerde ise 14 olarak kabul edilmiş bu şekliyle Bizans

³ Yücel Aksan, “Ortaçağ Avrupa’sında Fahişelik”, Edebiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 2017, s. 97

⁴ Seher Parlak, “Ortaçağ’da Kadın Olmak”, Doç. Dr. Numan Durak Aksoy Anısına, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Matbaa ve Basımevi, 2017, s. 11.

⁵ Aslında kadının sürekli bir baskı altında tutulmasının bir diğer nedeni olarak da ortaçağ gibi bir dönemde batıl inanç olarak ta kabul edilen aklın almadığı olaylara yani gizli güçlere sahip bir yaratık ve kötülükler yapabileceklerine inanılmasıdır. Ayrıca bakınız; Ülkü Akdemir, *Bizans İmparatorluğunda Sosyal Hayat İçerisinde Kadının Konumu*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2018, s.50-51.

⁶ Gülgün Köroğlu, “Bizans’ta Kadın ve Kadın Takıları”, *Osmanlı Arşiv ve Araştırma Merkezi*, Şubat 2010, s. 2.

imparatorluğunda da devam etmiştir.⁷ Bu dönemde Avrupa’da kadının görmediği değeri Türk toplumlarında görmekteyiz. Öyle ki Türk devlet yönetiminde dahi kadının söz sahibi olduğu hatta sefer veya barış zamanlarında görev aldıkları bilinmektedir. Orta Asya Türk Devletleri’nde baş kadın anlamında kullanılan “il-Bilge” tanımlaması, Anadolu’da kurulan Türk Devletleri’nde adını hükümdarın otağı olan Hatuna verilen isim olan “Terken/ Türkan” unvanına bırakmıştır. Türk kadını özellikle Selçuklular, Harezmşahlar ve Karahanlılar’da sadece hükümdara ve siyasi olaylara müdahale etmekle kalmamakta, devlet yönetimi adına alınan kararlarda da etkili rol oynamaktadırlar.⁸ Bu duruma en güzel örnek Selçuklu hükümdarı Melikşah’ın eşi Terken Hatun’dur.⁹ Türk Toplumunda kadının bu denli kıymetli görülmesi ise ilk dönemlerden itibaren siyasi, askeri ve sosyal açıdan erkekler gibi her türlü faaliyetlere katılabiliyor olabilmesinden kaynaklıdır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Türk kadının aksine Avrupa’da kadınların görevleri kendilerinden istenileni yapmaktı. Ancak bu noktada kadınları ortaçağ Avrupa’sında iki kısma ayırmak icap etmektedir. Köylü ve şehirli olarak yapacağımız bu ayırmda köylü kadınlarının görevi kendi üstlerindeki sınıfların ihtiyaçlarını

⁷ Akdemir, s. 58

⁸ Rabia Tuncay, *Ortaçağ Avrupası’nda Ve Orta Asya’sında Kadın Algısı*”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2019, s. 8.

⁹ Kocası ve aynı zamanda Selçuklu hükümdarı olan Melikşah’ın ölmesiyle birlikte oğlu Mahmud’un başa geçmesi yönünde izlediği siyasetin devlet içerisinde nasıl bir güç ve etkisi olduğu konusunda oldukça fazla bilgi vermektedir. Detaylı bilgi için bkz;Nurullah Yazar, “Melikşah’ın Ölümünden Sonra Terken Hatun’un Oğlu Mahmud’u Sultan Yapma Çabaları”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2011, X - XX, s. 211-219.

karşılacaktır. Buradaki ihtiyaçtan kastımız giysilerin yıkanması, ev işlerinin yapılması, hayvanların bakımı vb. olarak görülmektedir. Şehirli kadınlar ise bira mayalamak, kasiyerlik yapmak, müşteri çekmek ve hizmetçilik yapmak gibi sorumluluklar taşımaktadır.¹⁰ Aslında her iki tarafta buldukları ortamlardaki şartlara bağlı olarak hareket etmektedirler.¹¹

Birde bu kadınların yani halkın dışında sarayda yetişmiş ya da saraya bir şekilde getirilmiş olan kesimi söz konusudur. Bunlar soylu veya üst sınıfları temsil ettiklerinden dolayı alt sınıflara göre daha fazla haklara sahip kimselerdi. Bizans İmparatorluğundaki saray çevrelerinde bulunan, siyasi ve dini konularda güç sahibi olan kadınların hepsi okuryazar olmakla birlikte iyi eğitimliydi. Bizans İmparatorluğunda imparatoriçenin ayrı bir konumu vardı. İmparatorla evlenince taç giyiyor ve o andan itibaren imparatorluk hanedanlığının aktarımcısı olarak görülüyordu. Gösterişli giysilerini giyerek kendi kadınlarının eşliğinde, törenlerde ve ayinlerde yer alıyordu. Şölenlerde yöneticisiyle birlikte bir masası vardı. İmparator öldüğünde arkasında tahta çıkacak bir erkek varis bırakmadığında bir kadın tahta çıkarak kendi başına ülkeyi yönetebilir ya da sivil veya askeri aristokratlar arasından imparator olarak idareyi eline alacak uygun bir eş seçebilirdi. Ancak tüm sınıflardaki kadınlar için en önem verilen şey annelik durumunu

¹⁰ Daha detaylı bilgi için bkz; Fatma İnce, *Büyük Selçuklu Devleti ve Bizans Devletinde Hanedan Kadınları*, Onur Kitap, İstanbul 2020, s.83; Georges Duby ve Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi Ortaçağ'ın Sessizliği*, (Çev. Ahmet Fethi) II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1992, s.179-180.

¹¹ Daha detaylı bilgi için bkz; Özlem Genç, "Ortaçağ Avrupa'sında Kadın", Lotus Yayınları, Ankara 2011, s. 243-274.

yaşamalarıydı. Anne olamayan bir kadın her sınıfta dışlanır ve aşağılanırdı. Anne olan bir kadın ise yasal olarak çocuklarını yetiştirmede kocasıyla eşit haklara sahip olabilirdi.¹² Bu dönemde çeşitli şekillerde toplum içinde görevler edinen kadınının siyaset ve iktidar mücadelesinde aktif rol oynadığı da görülmektedir.¹³

İMPARATORİÇE ZOE (ZOİ)

Makedon hanedanlığından İmparator VIII. Konstantin (1025-28)¹⁴ ve İmparatoriçe Helena'nın çocukları olarak dünyaya gelen prenses Zoe Karbonopsina 978 yılında Konstantinopolis'te doğmuştur. VIII. Konstantin'in Bizans İmparatorluğu tarihinde etkili bir kimliğe sahip olan eşi Helena'dan üç kız çocuğu olmuştur. Bunlar sırasıyla Evdoki, Zoe ve Theodora'dır. Kardeşlerin en büyüğü olan Evdokia, çiçek hastalığından muzdarip olduğundan kendisini kilise hayatına adanmıştır. Zoe ve Theodora ise Makedon hanedanlığının son temsilcileri sıfatıyla Bizans tarihinde önemli bir rol oynayacaklardır.¹⁵ Üç kız kardeşin ortancası olan Zoe tarihte Zoe Porphyrogenita olarak anılmaktaydı. Bu Zoe'nin İmparatorluk sarayının erguvan renkli odasında doğmuş olduğunu göstermektedir. Bu nedenle İmparatorlukta her zaman önemli

¹² İnce, s.90.

¹³ Duby ve Perrot, s. 75.

¹⁴ Kardeşi II. Basileios'un varisi olarak ilerlemiş yaşında tahta çıkan İmparator VIII. Konstantinos devleti idare kabiliyet ve sorumluluğuna sahip olmayan bir kişiliğe sahiptir. Konstantinos tahta çıktığı andan itibaren idari işleri başkasına bırakarak zamanını kardeşi döneminde dolan devlet hazinesini düşüncesizce israf etmekle geçirmiştir. O'nun bu karakteri Zoe ' de dâhil diğer aile üyelerinde fazlasıyla görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Georgy Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 296-297; Radi Dikici, *Şu Bizim Bizans*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007, s.261-276.

¹⁵ Ostrogorsky, s.297; Akdemir, s.102.

bir kişi ve taht için daima önde gelen bir isim olmuştur. Fakat kendisi hayatı boyunca devlet işleri ve toplumsal olaylar ile ilgilenmemiştir. Zoe yaşamını şık giysiler giyinmek, mücevherler takmak, kokular sürmek ve gününün büyük kısmını ayna karşısında makyaj yaparak geçirmek gibi zevk aldığı uğraşlarla harcamaktaydı. Bizans modasına öncülük eden Zoe bir giydiğini bir daha giyemez fiyatı ne olursa olsun dünyanın her tarafından pahalı kumaşlar, taşlar, kokular getirtirdi. Fakat ne gariptir ki Bizans tarihinde İmparatorluk tebaası tarafından Zoe kadar sevilen ve saygı gören bir başka kadına rastlamak çok zordur.¹⁶ Ayasofya’da ki tasvir ve mozaiklerden çok güzel bir kadın olduğu anlaşılan Zoe’nin ilk evliliğini 50 yaşında yapmış olması da oldukça şaşırtıcıdır. Çok geç yaşta evlenmiş olmasına rağmen ilk evlilik teklifini 23 yaşında Alman İmparatoru III. Otto’dan almıştır. Ancak Alman İmparatoru’nun beklenmedik ölümü üzerine bu evlilik gerçekleşmemiştir. II. Evlilik teklifini yine bir Alman İmparatorundan almıştır. Alman İmparatoru II. Conrad, oğlu Henry’e, Zoe’yi istemiştir. Ancak Henry’nin 10 yaşında olması nedeniyle Zoe bu teklifi reddetmiştir.¹⁷ Böylelikle Zoe babası VIII. Konstantin’in ömrünün son yıllarında İmparatorluğun geleceğini düşünerek sevgili kızını evlendirme kararını alacağı ana kadar bekâr bir prenses olarak hayatını geçirmiştir.

Tahta çıkışının henüz ilk yıllarında ilerlemiş yaşında etkisiyle sağlık problemleri yaşayan ve erkek bir evladı bulunmayan İmparator

¹⁶ Radi Dikici, *Bizans’ı Anlamak*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2016, s.182-183.

¹⁷ Akdemir, s.102.

Konstantinos için tahta kendisinden sonra kimin geçeceği önemli bir sorun teşkil etmekteydi.¹⁸ Kızlarının yaşı da hayli ilerlemişti. Üstelik o dönemde kadınların İmparatorluğu yönetmesi söz konusu dahi değildi. Bu sebeple güzelliği dillere destan kızı Zoe için uygun bir eş aramaya başladı. Birçok seçenek arasından Zoe, Romanus Argryus'u¹⁹ beğendi. Asil bir aileden gelip o dönem 60 yaşlarında evli bir adam olan Romanus' un mevcut evliliğini sonlandırıp Prenses Zoe ile evlenmesi hususunda İmparator Konstantin bizzat tehditlerde bulunmuştur. Bu tehditlerin sonucunda Romanos karısını boşamış 10 Kasım 1028 günü Ayasofya'da yapılan törenle 50 yaşındaki Prenses Zoe ile evlenmiştir. Bu evlilikten 2 gün sonra İmparator Konstantin ölünce III. Romanus Argryus Bizans'ın yeni İmparatoru olmuştur.²⁰

Tahtın yeni sahibi Romanus Argryus yakışıklı olmasının yanında yükseldiği konuma uygun kültür ve ırfana sahip bir adamdı. Fakat hayalperest biriydi. Büyük Roma İmparatorlarını taklit eder. Kendisine büyük Roma İmparatoru Marcus Aurelius'u örnek alırdı. Bu ruh halinin yanında Makedon Hanedanlığına son verip kendi hanedanlığını kurma derdine düşmüştür. Hedefi uğruna İmparatoriçesi Zoe'den çeşitli şekillerde çocuk yapma yolları aramışsa da bu konuda başarılı olamamıştır. Sonuç alamaması üzerine Zoe'den sıkılmış ve kendisine bir metres edinmiştir. Bununla da yetinmeyip eşinin harcamalarını kısıtlamaya başlamıştır. Kocasını ile arasının iyice bozulduğu bu

¹⁸ Ostrogorsky, s. 298.

¹⁹ İmparatorun uzaktan akrabası olan Argryus, eparkhos, yani Konstantinouple'un asayişini sağlayan, sirk partilerinde düzeni koruyan ve loncaları kontrol eden bir nevi belediye başkanıdır. Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 276.

²⁰ Ostrogorsky, s.298. ; Dikici, *Bizans'ı Anlamak*, s.181.

dönemde Zoe, yeni bir aşka yelken açmıştır. Mihail adındaki bu genç devletin önemli kademelerinde görevli olan Orfanotrofus'un en küçük kardeşi idi. Abisinin teşvikiyle Zoe ile tanışan Mihail 23 yaşında, uzun boylu, yeşil gözlü oldukça yakışıklı bir delikanlıydı. İmparatoriçe, Mihail'i İmparator'un hizmetkârları arasına katmıştır. Ayaklarından rahatsız olup yürümekte zorluk çeken İmparatorun ayaklarını ovarak rahatlamasını sağlayan Mihail bu sayede Zoe ile rahatça görüşmektedir. İmparator'un kız kardeşi yaşanan yasak ilişki konusunda kendisini defalarca uyarmıştır. Fakat İmparator ciddi sara hastası olan Mihail'in böyle bir ilişki için yetersiz olduğunu düşünmüş belkide olanlara göz yummuştur.²¹ Bu süreçte İmparatorun rahatsızlığı iyice artmış ve 11 Nisan 1034'te ölmüştür.²² Birçok Bizans tarihçisi İmparatorun ölümünde Zoe'nin parmağının olduğunu düşünmektedir.²³ İmparatorun öldüğü günün akşamında Zoe genç aşığıyla evlenmiştir.²⁴ Böylece İmparatorun ayaklarını ovmakla görevli uşak resmen Bizans İmparatoru ilan edilerek IV. Mihail olarak tahta çıkmıştır. (1034-41)²⁵

Zoe, büyük bir aşkla bağlı olduğu genç İmparatorun tahta çıkışıyla sevince kapılsa da bu durum uzun sürmeyecekti. Ağır sara hastası olan

²¹ Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 276- 278,

²² Dikici, *Bizans'ı Anlamak*, s. 182.

²³ Kocasından kurtulmak isteyen Zoe, O'nu her gün küçük dozlar halinde zehirlemiştir. İmparatorun yüzü ve organları yavaş yavaş şişmiş, saçları ve dişleri dökülmeye başlamıştı. Ölümü gecikince bir gün banyo yaptığı sırada hizmetçileri kafasını suya daldırmak suretiyle onu boğmuşlardır. Auguste Bailly, *Bizans Tarihi II*, (Çev. Haluk Şaman), Tercüman Yayınları, s. 263.

²⁴ İmparatorun ölümü üzerine devrin patriği apar topar saraya çağrılmış evlilik töreni icra edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 278-279.; Dikici, *Bizans'ı Anlamak*, s.182.

²⁵ Ostrogorsky, s. 300.

IV Mihail'in hastalığı günden güne artmakla beraber önceki İmparatorun arkasından Zoe ile yaptıklarını hatırladıkça derin bir vicdan azabı duyuyordu. Zoe'nin İmparatora olan sevgisi artarak devam ederken; Tanrısal bir cezaya çarptırıldığını düşünen IV. Mihail suç ortağı olarak gördüğü İmparatoriçeye karşı iğrenir hale gelmişti. Tanrının O'nu affetmesi için dua etmekteydi. Bütün bunların yanında genç İmparator devlet işleri ile alakadar olmuş. Aşırıya kaçan harcamalar ve israfa son vermek için adımlar atmıştır. İlk iş olarak Zoe'nin harcamalarına son vermiştir. Böylece 1035 yılından itibaren Zoe için zor günler başlamıştır. İmparatorluğun vermiş olduğu sorumluluklarının farkında olan IV. Mihail devletin ekonomi meselelerini Abisi Orfanotrofus'a bırakmış kendisi ise dış ilişkiler ve askeri meselelerle alakadar olmuştur. Dürüst ve adil bir yönetim sergileyen İmparator halkın içinde bulunduğu durumu öğrenmek için geceleri kıyafet değiştirerek durumu teftiş eder. Görevlerini yerine getirmeye çalışırdı. Ancak önemli bir kusuru vardı, hasta olmasına rağmen aşırı alkol alımından geri durmazdı. Bunun yanında yönetimi boyunca dört erkek kardeşine önemli müsamahalarda bulunup devletin önemli kademelerine ataması onun yönetim hatalarındandır. Özellikle abisi Orfanotrofus tam bir felaketti. Ekonomik gücü elinde bulunduran bu adam acımasızca vergileri yükseltiyor. Vergilerden gelen gelirleri kendisi için ayırıyordu.²⁶ Hatalı kararlarına rağmen İmparatorluk görevlerinin bilincinde olan IV. Mihail isyan içinde olan Bulgarlar üzerine sefere çıkmıştır. Ülkesinin dış sorunlarını büyük ölçüde çözen

²⁶ Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s.280.

ve Bulgar seferinden başarıyla dönen İmparatorun hastalığı iyice artmış ayakta duracak hali kalmamıştı. Çok geçmeden 10 Aralık 1041 günü öldü.²⁷

IV. Mihail'in ölümüyle ortaya yeniden bir İmparatorluk sorunu çıktı. Yeni İmparatorun kim olacağı tartışılırken çözümü yine IV. Mihail'in abisi Orfanotrofos buldu. Yeğeni olan ve bir önceki İmparatorla aynı ismi taşıyan Mihail'i İmparatoriçeye tavsiye etti. Yapılan bu öneri üzerine İmparatoriçe, Haliçteki gemi yapımı tezgâhlarında kalafatçı olarak çalışan Mihail'i kendisine evlat olarak edindi. Böylece bu zat V. Mihail olarak tahtın yeni sahibi oldu. Başlarda İmparatoriçe ve amcası Orfanotrofos'a karşı sahte bir hürmet gösteren V. Mihail zamanla değişmiş ve gerçek yüzünü gösterir olmuştu. Bir İmparatora yakışmayacak davranışlar sergiliyordu. Amcasına karşı büyük bir düşmanlık besliyordu. Bizans İmparatorluğu tarihinin en niteliksiz, düzeysiz ve ikiyüzlü kişiliklerinden olan V. Mihail ilk olarak Amcası Orfanotrofos'u Midilli adasına sürmüştür.²⁸ Orfanotrofos burada 1043 yılında ölür. Pek sevilmeyen Orfanotrofos'un bu hal edilmesine kimse sesini çıkarmamıştır. Bununla yetinmeyen V. Mihail'in sonraki hedefi ise İmparatoriçe Zoe'dir. İmparator, Zoe'ye karşı küstah bir tavır takındı. İmparatoriçe bir şey söylediği zaman onu duymazlıktan geliyordu. Danışma meclisi odasına girmesini yasakladı ve saray hazinesini kullanma hakkını tamamen elinden aldı. O'na bir savaş esiri muamelesinde bulunarak gülünç duruma düşürdü. Bütün bu

²⁷ Dikici, *Bizans'ı Anlamak*, s.183.

²⁸ Dikici, *Bizans'ı Anlamak*, s. 184.

zulümlerinden sonra İmparatoriçenin kendisini zehirleyeceğini iddia ederek odasından sürüklemek suretiyle Zoe'yi saraydan kovdu. Asılsız birçok suçlamadan sonra İmparatoriçe bir gemiye bindirilerek Büyükada'ya götürüldü. Burada Bizans geleneklerine uyularak tahtından edilen İmparatoriçe'nin saçları traş edildi.²⁹ Böylece V. Mihail amacına ulaşmış tahtın tek sahibi olmuştu. ³⁰ Fakat bu amaçla yaptığı son hamle beklemediği bir sonuç doğuracaktı. Senatoya, kendisine karşı kurulan bir komploya engel olmak için İmparatoriçeyi cezalandırdığını bildiren V. Mihail halk, soylular ve kilise'nin büyük tepkisiyle karşılaştı. Halkın ortaya koyduğu tepki büyük bir isyana doğru gidiyordu. Öyle ki İmparatoriçe'nin tahttan indirildiğine yönelik kararnameyi okuyan vali taşa tutulmuştur. Özellikle kadınlar İmparatoriçe için en önde koşarlar ve *“Nerede, o tek ve asil imparatoriçe, nerede? Nasıl cüret eder bu adi doğumlu herif, böyle asil bir aileden gelen kadına el kaldırmaya?”* diye bağırmağa başlarlar. İmparatorun aile üyelerinin malikânelerine saldırılar olur. Olayların kontrolden çıkmak üzere olduğunu fark eden İmparator derhal Zoe'yi geri getirtir. Fakat halkın öfkesi dinmek bilmez. Kalabalık kitleler bu defa Zoe'nin 15 yıldır bir manastırda yaşayan kız kardeşi Theodora'nın getirilmesi ister. Bunun üzerine Theodora bulunduğu manastırdan zorla getirildi. Zoe ve Theodora erguvan renkli imparatoriçelik kıyafetleriyle 19 Nisan 1042 gecesini Ayasofya'da yapılan bir törenle devletin yöneticileri olarak ilan edildiler. Kalafatçı V. Mikail ise saklandığı Aziz

²⁹ Bailly,s.264.

³⁰ Işın Demirkent, *Mikhaıl Psellos'un Khronographia'sı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 101.

Studius Manastırında yakalanarak gözlerine mil çekildi ve sürgün edildi.³¹

Bundan sonra iki kız kardeş Bizans İmparatorluğu tahtına beraber hükmetmeye başladılar. Ama devlet yönetimi tahta sahip olmanın çok ötesinde bir sorumluluktu ve kız kardeşler devleti yönetecek kapasiteye sahip değildi. Theodara ömrünün büyük bölümünü manastırda geçirmiş saray ve devlet yönetimi konusunda tecrübeye sahip olmayan bir azizeydi. Zoe ise saray hayatının keyfini çıkarmaya alışmış zevk ve sefa düşkün bir imparatoriçeydi. İki kız kardeş danışmanlarının yardımıyla devleti idare etmeye çalışsalar da yönetimden uzak halleri rahatsızlık yaratıyordu. Bir süre sonra öteden beri aslında birbirini hiç sevmeyen bu iki kardeşin arası açılmış. Bu durum hükümet yetkilileri arasında Zoe ve Theodora taraftarları olarak ayrımların yaşanmasına sebep olmuştur. 1042 yılına gelindiğinde İmparatorluk yönetimi için bir erkeğe ihtiyaç duyulduğu görülüyordu. Çözüm olarak o sırada 64 yaşında olan Zoe'nin evlenmesine karar verildi. Kendisine uygun bir eş arayan Zoe birçok talibinin arasından eski aşığı Konstantin Monomakus'ta karar kıldı.³² Vaktiyle Zoe'nin ilk eşi İmparator III. Romanus'a komplo hazırladığı gerekçesiyle sürgünde olan Konstantin Monomakus başşehir'e gelerek 11 Haziran 1042'de Nea Kilisesinde İmparatoriçe Zoe ile evlendi. Böylece 42 yaşındaki IX. Konstantin artık yeni Bizans imparatoru oldu.³³

³¹ Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s.285-286.

³² Bailly, s. 265.

³³ Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s.288.

IX. Konstantin, Bizans'ın soylu ailelerinden birine mensup olup hükümdarlık konusunda iradesi zayıf biriydi. O'nun taşıdığı ruh hali Zoe için mutluluk vericiydi. Zevkusefa düşkününü yeni imparator Zoe'nin kafa yapısına oldukça yatkındı. Aşırı harcamalar ve israf konusunda Zoe'nin en büyük teşvikçisi olmakla beraber kendi harcamaları konusunda da Zoe'den aşağı kalır tarafı yoktu. O dönemi yaşayan tarihçi Psellos, “*Konstantin hazineyi tüketti, öyle ki içinde geriye tek bir obolos (gümüş para) kalmadı. Şeref ve unvan bahşetmeye gelince de, gelişigüzel dağıtıldı.*” diye yazar.³⁴ Yine Psellos'un aktardığına göre; Bu dönemde saray üç bölüme ayrılmıştı. Konstantinos merkezde oturuyor, iki imparatoriçe ise imparatorun sağında ve solunda bulunuyorlardı. Zoe günlerini kokular sürüp eğlenmekle harcamaya devam ederken, Theodora her gün hazinelerini hesaplamakla uğraşıyordu.³⁵

Onlar bu hal ve tutum içerisindeyken İmparator IX. Konstantin, 7 yıldır ilişki yaşadığı Maria Sklerina adındaki genç ve güzel metresini saraya getirme derdine düştü. Zoe, imparatorun bu isteğine başta karşı çıksa da yaşantısına hiçbir şekilde karışılmayacağını garantisini alınca duruma razı oldu. Genç Maria'nın sarayda yaşamasına resmi bir kılıf uydurma adına kendisine Sebasta unvanı verildi. Böylece sarayda bir imparator, iki imparatoriçe ve birde Sebasta Maria³⁶ yaşamaya başladı. Fakat bu durum uzun sürmemiş genç Maria 1045'te aniden ölmüştür. İmparator

³⁴ Dikici, *Bizans'ı Anlamak*, s. 185.

³⁵ Bailly, s. 265-266.

³⁶ Sebasta derece olarak İmparatoriçe'den sonra gelir. Sebasta Maria hakkında detaylı bilgi için bkz; Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s. 289-290.

IX. Konstantin âşık olduğu kadını hiçbir zaman unutmamış. Sık sık mezarını ziyaret etmiştir.³⁷

IX. Konstantin'in hükümrânlığının son evresinin yaşandığı dönemde Bizans İmparatorluğu ülke içinde çıkan isyanlar, Ortodoks ve Katolik kilisesi arasındaki dini çekişmeler ile gerileme dönemine girmektedir. Bütün bu sıkıntıların yaşandığı dönemde İmparatoriçe Zoe keyfinden geri kalmıyor. Mutluluk içinde yaşıyordu. 18 Haziran 1050 Pazartesi günü Zoe yatmak için dairesine çekilmişti. Bu O'nun ertesi gün uyanabildiği son uykusu oldu. O'nun ölmüş olduğunu fark eden saray çalışanları hemen İmparatora ve kız kardeşi Theodora'ya haber verdiler. İmparatorlukta bir hafta yas ilan edildi. Daha sonra düzenlenen büyük bir törenle, Bizans tarihinin en renkli İmparatoriçesi Kutsal Havariler Kilisesi'nde toprağa verildi.³⁸ Zoe'nin ölümünün ardından 1056 yılında kardeşi İmparatoriçe Theodora'nın ölümü ile birlikte Bizans İmparatorluğunda Makedon Hanedanlığı dönemi kesin bir şekilde sona ermiş oldu.³⁹

SONUÇ

Ortaçağ'da kadının sosyal haklarının sınırlandırıldığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçeklik tarihin büyük devletlerinden Bizans'ta da kendini hissettirmiştir. Bununla birlikte birçok hukuki konuda kadın haklarının korunmasına özen gösterildiği görülmektedir. Bizans'ta

³⁷ Dikici, *Şu Bizim Bizans*, s.294.

³⁸ Dikici, *Bizans'ı Anlamak*, s. 186.

³⁹ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Melisa Matbaacılık, İstanbul 2016, s. 404.

ortaya konan bu anlayış diğer Avrupa ülkeleri tarafından da benimsenmiştir. Bu sebeple Roma ve Bizans'ın bu konuda Avrupa ülkelerine öncülük ettiği söylenebilir. Fakat ne yazık ki, Bizans toplumunda hukuki alandaki eşitlik sosyal hayata yansımamıştır. Bizans İmparatorluğu kadınların sosyal haklarının korunması, kadınların eğitimi ve sosyal yaşamda yer edinmeleri konusunda geri kalmıştır. Görüldüğü üzere ataerkil bir toplum yapısına sahip olan Bizans'ta buna karşın siyasi ve sosyal yapı içerisinde yer edinen pek çok kadın mevcuttur. Çok büyük bir kısmı hanedana mensup yâda soylu ailelerden gelen bu kadınlar yaptıklarıyla yaşadıkları döneme damga vurmuştur.

Sözünü ettiğimiz bu zümreden gelen kadınların en renklilerinden biri olarak niteleyebileceğimiz Zoe hayatı boyunca yaptığı birden fazla evlilikle Bizans yönetiminde etkili olmayı başarmış, bir kadındır. Taht naibliği ve imparatoriçe olmayı başaran bu kadın geldiği konumun sorumluluklarının bilincinden çok uzak bir yaşam sürdürmüş olmasına rağmen şaşırtıcı şekilde Bizans toplumu tarafından oldukça sevilmiş ve benimsenmiştir. Etki bırakan bu kadının bugün Ayasofya duvarlarında mozaiği dahi vardır. Yaptığımız çalışma ile hem dönemin kadın algısını hem de dönem içerisinde önemli bir yere sahip olmasına karşın yeterli ilgiyle karşılaşmamış Zoe Karbonopsina hakkında bilgi vermeye çalıştık.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Ülkü; *Bizans İmparatorluğunda Sosyal Hayat İçerisinde Kadının Konumu*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2018.
- Aksan, Yücel; “Ortaçağ Avrupa’sında Fahişelik”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2017, s. 95-109.
- Aydın, Mehmet Âkif; “İslâm’da Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul 2001, s. 86-94.
- Bailly, Auguste; *Bizans Tarihi II*, (Çev. Haluk Şaman), Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- Demirkent, Işın; *Mikhail Psellos’un Khronographia’sı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Dikici, Radi; *Şu Bizim Bizans*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007.
- Dikici, Radi; *Bizans’ı Anlamak*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2016.
- Duby, Georges ve Perrot, Michelle; *Kadınların Tarihi Ortaçağ’ın Sessizliği*, (Çev. Ahmet Fethi) II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1992.
- Genç, Özlem; “Ortaçağ Avrupa’sında Kadın”, Lotus Yayınları, Ankara 2011, s. 243-274.
- Gregory, Timothy E; *Bizans Tarihi*, (Çev. Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- Harman, Ömer Faruk, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul 2001, s. 82-86.
- İnce, Fatma; *Büyük Selçuklu Devleti ve Bizans Devletinde Hanedan Kadınları*, Onur Kitap, İstanbul 2020.
- Köroğlu, Gülgün; “Bizans’ta Kadın ve Kadın Takıları”, *Osmanlı Arşiv ve Araştırma Merkezi*, Şubat 2010.
- Ostrogorsky, Georgy; *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.
- Parlak, Seher; “Ortaçağ’da Kadın Olmak”.

Tuncay, Rabia; “Ortaçağ Avrupası’nda Ve Orta Asya’sında Kadın Algısı”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2019.

Vasiliev, Alexander A.; *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Melisa Matbaacılık, İstanbul 2016.

Yazar, Nurullah; “Melikşah’ın Ölümünden Sonra Terken Hatun’un Oğlu Mahmud’u Sultan Yapma Çabaları”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2011 X - XX, s. 211-219.

BÖLÜM 6

BİZANS TOPLUMUNDA KADIN VE BİR KADIN HÜKÜMDAR ÖRNEĞİ: İMPARATORİÇE IRENE

Ahmet TÜRKES*

* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Malatya/TÜRKİYE, ahmetr548@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-0669-0255>

GİRİŞ

Bizans İmparatorluğunda kadının yerini incelerken, kadının toplumdaki yerini belirleyen devletin dini Hıristiyanlığın esaslarına bakmak gerekmektedir. Hz. İsa'nın peygamberi olduğu dini yalnızca erkekler takip etmemiş, İsa peygamber kadınlara da seslenmiş ve uygulamalarda kadınlara da yer vermiş, onları toplumun bir parçası haline getirmek için uğraşmış ve hatta Hıristiyanlığın yayılma sürecine kadınları da katarak bu yeni dini ve kitabı -Yeni Ahid'i, yani İncil'i- daha geniş kitlelere ulaştırmak istemiştir. Yeni Ahid'de sadece erkekler değil aynı zamanda kadınlar da Hz. İsa'nın mesajlarının, öğretilerinin bir parçası olmuştur. İlk dönem Hıristiyanları arasında kadınlarda mevcuttur ve İncil'de yer alan ayetlerde verilen mesajlar arasında kadınları ve aile hayatını korumaya yönelik olanlar da mevcuttur. Hz. İsa'nın havarilerinden Aziz Pavlus, kadınların dini ayinlere katılmasını teşvik etmiş ancak bunu ve kadınları ilgilendiren toplumsal birçok konuyu belirli şartlara ve özellikle eşlerinin ya da velilerinin izinlerine bağlamıştır.¹ Daha sonraki süreçte maalesef kadın tedricen geri plana itilmiştir ki bunun başlangıcı 314 Milano Fermanı, yani Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini haline gelişidir. Pagan bir toplum olan Roma toplumu Hıristiyanlığı seçmiş fakat bu yeni dinin şartlarına uyulacağı yerde pagan adetleri Hıristiyanlığa sirayet etmiştir. Pagan kültürünün mimari yapısı, ayin tarzları, ruhban sınıfın elit ve aristokrat

¹ Aziz Pavlus'a göre kadın erkek için yaratılmıştır, kadınlar rabbe bağlı olduğu gibi kocalarına da bağlı olmalıdır. Kadın kocasına kat'i surette itaat etmelidir. Kadının kurtuluşu annelik görevini eksiksiz yapmasında, çocuklarını imanlı yetiştirmesinde ve iyi işler yapmasındadır. Ömer Faruk Harman, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul 2001, s. 85.

hale gelmesi, kadının toplum içerisindeki konumunun gerilemesi ve Hıristiyanlığın tamamıyla ataerkil bir yapıya kavuşması bu suretle gerçekleşmiştir. Giderek kadınlar günahkâr sayılmaya başlamış, özellikle Avrupa'da bu durum aile yapısının bozulmasına ve evliliğin azalmasına sebep olmuştur. Ortaçağ Hıristiyan dünyasında kadın algısı, 585 Macon Konsili'nde kadının insan olup olmadığı, ruhlarının mevcudiyeti durumunu tartışacak kadar kötüleşmiştir.²

Sosyal yaşamda, hukuksal ve toplumsal anlamda kısıtlanmalarına rağmen Bizanslı kadınlar, zamanla başta iş hayatında olmak üzere yer almışlar, bunun yanında sanatta da aktif olmayı başarmışlardır. Tekstil, kitap kopyalama, tiyatro - ki bu alanda çalışmaları, Bizans toplumunun tiyatroyu sevmesine rağmen kadın olmaları sebebiyle dışlanmalarına yol açmıştır-, sayıları çok az olmakla birlikte anıtsal resim sanatçıları ve minyatürcüler, edebiyat, yazarlık ve tarihçilik, müzisyenlik -ki bu Bizans imparatorluğunun ilk kuruluş yıllarından itibaren geçerli olan bir durum değildir çünkü Antik Yunan'dan gelen adet nedeniyle kadınların müzik aleti çalmasına iyi gözle bakılmamıştır-, ve bestekârlık -ancak bunlar daha çok 9. yüzyıldan sonra görülecektir-, şairlik kadınların meşgul oldukları sanat alanlarıdır.³ Kadınların gündelik hayatta aktif oldukları tasvirlerden görülmektedir. Bu tasvirlerde başta Havva ve Meryem olmak üzere soylu kadınlar resmedilmişlerdir. Halk tabakasından kadınlar yanlarında çocuklarıyla

² Ülkü Akdemir, *Bizans İmparatorluğunda Sosyal Hayat İçerisinde Kadının Konumu*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008, s. 35-38

³ Dilek MaktalCanko, "Bizans'ta Kadın Sanatçılar", *Sanat Tarihi Dergisi*, XXV - I, İzmir 2016, s. 111-134.

birlikte kalabalık bir biçimde, yün eğirirken, dokuma yaparken veya bağ-bahçe işleri görürken, süt sağarken görülmektedir.⁴

Soylu kadınlara bakıldığında, Bizans imparator eşlerinin çoğu zaman imparator ile eşit yetkileri paylaştığı görülmektedir. Bunun yanında, eğer imparator öldüyse ve yerine geçecek olan veliaht prensin yaşı henüz küçükse imparatoriçeler naiplik de yapmışlardır. Bazı imparatoriçeler yönetimi ele geçirmek amacıyla çoğu zaman imparatora karşı olan hanedan üyeleri ve ordu komutanları ile iş birliği yapmıştır. Bizans İmparatorluğunda hanedana mensup kadınlar taht naibi ve eş imparator olabilmektedir. İmparator eşleri genellikle, ülkenin sorunları ve saray siyasetinde aktif kişiler olmuşlardır. Bizans'a bağlı olan bölgelerde tekfur eşleri içinde benzer durum söz konusudur. İmparatoriçeler Augusta, Basilissa ve Despoina gibi unvanlar almışlardır.⁵ Bizans'ın ilk medeni kanunu sayılan "Ekloga" ile kadının toplumdaki yeri iyileştirilmeye çalışılmış, Ekloga'da ailenin korunmasına özen gösterilmiş, bu kapsamda; nişan, çeyiz, boşanma, yeniden evlenme, zina gibi konular üzerinde ayrıntılı şekilde durulmuştur.⁶ Bizans toplumunda aile içerisinde kadına değer verilmesinin esas nedenlerinden biri onun doğurganlığıydı.⁷ Tüm

⁴ Fatma İnce, "Selçuklu-Bizans Hanedan Kadınları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 76, Elazığ 2019, s. 146-147.

⁵ Akdemir, s. 52-58.

⁶ Akdemir, s. 64-65.; Ekloga, Justinianus devrinin yasalarına son vermiş ve yeni bir medeni kanun olarak yayınlanmıştır. İmparator III. Leo ve oğlu V. Konstantin tarafından yayınlanan Ekloga, ceza ve medeni hukuka nizam getirmiştir ve miras, kölelik, mülkiyeti hakkı, ticaret hukuku ve evlilik gibi konulara dair hükümler içermektedir. Esin Ozansoy, "Bizans'daIsaurion'larınEkloga'sına Göre Medeni Hukuk", *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, XII, İstanbul 1990, s. 184-186.

⁷ Akdemir, s. 69.

bunların yanında, aile içerisinde çok önemli olan kadın, sosyal hayatta ikinci plana atılmaktaydı. Ev dışına çıkarken kadınlar, elbiselerine dikkat etmek zorundaydılar. Sosyal yapı içerisinde ataerkil anlayışın hâkim olması nedeniyle erkeğin hâkimiyeti tartışılmaz ve kesindi.⁸ Kadınlar hukuki açıdan da erkeğin hamiliğine ihtiyaç duyardı.⁹ Duruma çocuklar açısından bakıldığında, kız çocuklarının doğdukları andan itibaren erkek çocuklara nazaran fırsat eşitliğinden mahrum oldukları, erkek çocuklarına oranla daha az eğitim aldıkları, bu eğitimin amacının ise çoğunlukla kendileri için seçilen erkekle evlendiklerinde evliliğin kadına yüklediği görevleri yerine getirebilmeleri olduğu görülmektedir.¹⁰

Bizans İmparatorluğunda din sosyal hayat içerisindeki en önemli etkenler arasındaydı. Kadınların en önemli sosyal hakları arasında ibadet etme hakkı bulunmaktaydı. Konstantinopolis'in imparatorluk merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda Ortodoksluğun merkezi olması, şehirde yaşayan kadın ve erkeklerde farklı bir psikolojisinin oluşmasına neden olmuş, bu sebepten dolayı Konstantinopolis'te - İstanbul- hem erkek hem de kadınların kilise, manastır faaliyetlerine katılımı diğer şehirlere göre daha fazla olmuştur. Erken Bizans döneminde kadınlar arasında azizlik yaygınken daha sonraki dönemlerde rahibelik ön plana çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte

⁸ Akdemir, s. 68.

⁹ Bu durum İmparator I. Justinianus devrinde yayınlanan geniş hukuk külliyatı *Digesta*'da da şu şekilde açıkça belirtilmişti: "Tutelaplerumquevirileofficiumest." yani "Vesayet büyük çoğunlukla erkeğin görevidir." Buse Aksaray, *Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiiil Ehliyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 25.

¹⁰ Aksaray, s. 39

her dönem erkek manastırlarının sayısı kadın manastırlarından fazla olmuştur. Manastıra kapanmak, gerek Bizans soylu kadınları gerekse halktan kadınlar arasında yaygın olarak görülmekteydi.¹¹

İmparatoriçe Irene

768 yılında, ikonoklast¹² politikaları nedeniyle Bizans tarihine bir ahlaksızlık ve kötülük canavarı olarak geçmiş olan, Isauria Hanedanından İmparator V. Konstantin Kopronymos -bebekken vaftiz anında kutsal sayılan suya dışkıladığı söylendiği için gübre veya dışkı anlamında bu ad verilmiştir- veya Caballiinos -seyis anlamına gelmektedir-¹³, en büyük oğlu IV. Leo'ya bir gelin almak istemiştir.¹⁴

¹¹ Akdemir, s. 70-71.; Romalı kadınların, 6. yüzyıl ve sonrasında, önceki devirlere göre toplumda daha fazla öne çıktıkları ve bir takım haklara sahip oldukları görülmektedir. Önceki dönemler, özellikle Hıristiyanlık öncesi ve Antik Roma döneminde kadının toplumsal konumu ve hukuki durumu için bkz. Hatice Palaz Erdemir, "Roma Vatandaş Hukukunun Konusu Olarak Kadın", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, LXIII, İstanbul 2016, s. 1-26.; Özlem Söğütlü Erişgin, "Roma Toplumunda Kadının Konumu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IV - II, Malatya 2016, s. 1-31.; Gülgün Köroğlu, "Bizans'ta Kadın ve Kadın Takıları", Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, s. 1-15.; Bizans'ta ve Hıristiyanlıkta kadının yeri hakkında genel bir inceleme ve kadının yerinin dönemlere ayrılarak incelenmesi için bkz. H. Şule Albayrak, *Kadın Olmak & İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 151-160.

¹² İkonoklast, ikona yok eden anlamına gelmektedir. İkonoklazm ise ikonaların kutsallığını inkâr eden ve ikonalara saygıyı reddeden, 8 ve 9. yüzyıla ait bir dini harekettir. Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium - Volume 1-2-3*, Oxford University Press, New York 1991, s. 975.

¹³ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İlgî Yayınları, İstanbul 2006, s. 63.

¹⁴ Isauria günümüzde İçel-Mersin bölgesidir. Diehl, s. 63; Hanedanın kurucusu Isauria'lı İmparator III. Leo'nun aslında Isauria'lı olmadığına dair kayıtlar ve bu konuda ortaya konulmuş argümanlar mevcuttur. 19. yüzyılın sonlarında Leo'nun Isauria'lı olmadığı, Germakeia (Maraş)'lı ve aslen Arap olup Arapçayı ve bir Doğu Roma vatandaşı olarak Rumca'yı fasih ve düzgün bir şekilde konuştuğu iddiası dile getirilmiştir. A. A. Vasiliyev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 297.

İşte bu gelin Irene olacaktır.¹⁵ İmparatoriçe Irene, muhtemelen 750 ile 755 yılları arasında Atina'da doğmuştur. Irene'nin neden seçildiğine dair tam bir açıklama yapılamamakta ve Irene'nin ikona taraftarı tercihleri göz önüne alındığında, seçim sürecinde dini görüşlerinin göz ardı edildiği görülmektedir.¹⁶ Irene bir yetimdir ve Orta Yunanistan'da siyasi önemi olan Sarantapechos (Sarandapechys) ailesinin bir üyesidir.¹⁷ Ailesi hakkında çok az şey bilinmesi gerçeği tarihçileri, Irene'nin tahtın varisleri için bir gelin seçmek için kullanılan bir "gelin şovu" yoluyla seçilen imparatorluk gelininin ilk örneği olma ihtimalini düşündürmeye yöneltmiştir. Gelin şovunda öne çıkmasının sebeplerinden birisi de onun dikkat çekici ve şaşırtıcı derecede güzel olmasıdır.¹⁸

¹⁵ Ayrıca IV. Leo daha öncede bir evlilik yapmıştı. İlk eşi bir Hazar Prensesi idi ve bu evlilikten sonra Leo'ya Hazarlı Leo denmişti. Vasiliyev, s. 298.

¹⁶ Irene'nin ailesi Atina çevresinde itibarlı olsa da, gücü Konstantinopolis'e ulaşacak kadar güçlü bağlara sahip değildi. V. Konstantinos'un ileride kendisine karşı koyacak güçlü ve etkili bir aileden uzak durmak adına Irene'yi seçmiş olma ihtimali göz önüne alınabilir. JungHye Lee, *Bizans Siyasî Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.12.

¹⁷ 752 yılında doğması muhtemel olan Irene, küçük yaşta babasını kaybetmesi üzerine amcası tarafından büyütülmüş ve 17 yaşında Konstantinopolis'e gelmiştir. Sedat Sayın, *Ortaçağda Doğu ve Batı Dünyasının Önemli Kadınları*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018, s. 54.; Yunanca Eikon sözcüğünden gelen ikon, tasvir, imge demektir. Genellikle yassı resimler, özellikle de ahşap üzerine yumurtalı boya tekniği ile yapılan resimler ya da özenle işlenmiş mozaikler, hatta fildişi ya da metal ve başka malzemelerden oluşturularak Doğu Kilisesi'nde Hz. İsa veya Azizleri temsil eden ya da bu amaçla kullanılan tasvirler ikon denir. JungHye Lee, *Bizans Siyasî ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık (İkonoklazm) Hareketinin Başlangıç Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s.5.

¹⁸ Irene'nin güzel bir kadın olduğu kayıtlarda geçmekle birlikte onun neden seçildiği tam olarak açık değildir. Meselenin yalnızca güzellik olmadığı düşünülebilir çünkü imparatorluk gelin adayları olarak düşünülebilecek güzel veya soylu kadınlarla doludur.

Irene, 1 Kasım 769'da Konstantinopolis'e gelmiş, Hiereia'dan -bugünkü Fenerbahçe semti- ipek kumaşlarla süslenmiş birçok savaş gemisi ve kadirge eşliğinde ve şehrin önde gelen adamları ve onların eşleri tarafından karşılanmış; 3 Kasım'da saray şapellerinden birinde nişanlanmış ve 17 Aralık'ta imparatoriçe olarak taç giyinmiş ve bunu, Büyük Saray'ın bitişiğindeki Daphne Sarayı'ndaki Aziz Stephen şapelinde bir evlilik töreni izlemiştir. 14 Ocak 771'de kayınpederinin adını verdiği Konstantin'i doğurmuş ve kayınpederinin Ağustos 775'te ölümü üzerine kocası IV. Leo tahta geçmiştir. Burada hali hazırda İmparator V. Konstantin'i anmış iken, Irene'nin tahtta kaldığı dönemi, öncesini ve sonrasını da siyasi ve dini açılardan derinden etkileyen ve etkisi 9. yüzyıl ortalarına kadar süren İkonoklazm-İkonofil tartışmalarından bahsetmek gerekir.¹⁹

İkonoklazma veya diğer adıyla tasvir kırıncılık, Isauria Hanedanı'nın kurucusu III. Leo ve devamında onun halefi V. Konstantin'in eseridir.²⁰

Bunun yanında John Julius Norwich onun köklü bir aileden gelmediğini ve ailesinin de belirsiz olduğunu zikretmiştir. John Julius Norwich, *Byzantium: The Early Centuries*, Alfred A. Knopf Inc., New York 1989, s. 366-367.; John Julius Norwich, *A Short History of Byzantium*, Vintage Books, New York 1997, s. 115.; *Aziz Philaretos'un Hayatı*, potansiyel imparatoriçeler için belirlenen katı güzellik standartlarını karşılayan kızları seçmek için imparatorluk tarafından elçilerin gönderilmesine dair prosedürler hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Lynda Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527-1204*, Routledge, Londra 1999, s. 73.

¹⁹ Garland, s. 73-74.

²⁰ Zaman içinde dini-siyasi-sosyal olayların tarihsel bir gelişim göstermesi ve Isauria devrinde artık ikonalara karşı müdahalenin başlaması durumununtarihi bir sürecin sonucu olduğu bir kenara bırakılırsa, zaman zaman Pagan inançlarında olduğu gibi resimlere, figürlere tapınmanın engellenmeye çalışıldığı ve ikonalara karşı ilk ciddi savaşın Isauria'lılar devrinde, yani tasvirlere, ikonalara tapınmanın hiç hoş karşılanmadığı bölgelerden -ki bu bölge Orta-Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesidir- gelen ve hanedanlığını kurmuş olan kişiler tarafından gerçekleştirilmesi de burada dikkate şayandır. Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul

7. Asrın başlarında dindar insanlar batıl inançlara dalmış, dini figür ve resimlere fazlaca tapınmaya başlamışlardı. Sayıları hatırı sayılır derecede artan manastırlar ve onların gitgide büyüyen servetleri, kiliselerin vergi muafiyetinin bulunması ve bu durumun imparatorluğun hazinesinin bu nevi gelirlerden mahrum bırakmasına yol açmış ve III. Leo, bilhassa V. Konstantin bu konuda bir adım atması gerektiğine karar vermiştir.²¹ İlk olarak resimler yasaklanmış ve bu hareketle resimlere gösterilen saygıda en kuvvetli hareket vasıtalarından biri olan rahipler hedef alınmış, nüfuzlarını kırma amacı

1994, s. 74.; İmparatorluğun doğusunda bulunan Hıristiyan Rum halkıuzun yıllar boyunca tasvirlerin dinen hoş karşılanmadığına inanan Musevi'lerle bir arada yaşamışlar ve nihayet İslamiyet'in doğması ve yayılması, İslam ordularının Bizans topraklarına akın yapmaları ile de İslamlarla karşılaşmışlardı. Sonuçta Emevi Halifesi II. Yezid de 723 yılında bir emirname yayınlamış, evlerdeki, camilerdeki ve kiliselerdeki resimlerin tahrip edilmesini emretmiştir. Bu durum göz önünde alındığı zaman ikonoklazmanın bu dönemde Bizans'ta ortaya çıkması tesadüfi bir durum olarak gözükmemektedir. Mehmet Aydın, "Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII - XIII, Konya 2002, s. 11-13.; İkonaklazma'yı yeniden canlandıran V. Leo'da doğu kökenli olup, Armeniakon teması menşeliydi. Bunun yanında Hıristiyan dünyasında tasvirlerle müdahale bir anda olmuş ve şaşılacak bir durum değildi. Tasvirler dindar Hıristiyanların zihnini uzunca bir süre meşgul etmişti ve müdahale her zaman düşünülmüştü. Nihayet 4. yüzyılın başlarında İspanya'nın Elviria bölgesinde toplanan bir konsilde "kiliselerde tablolar bulunmamasına ve duvarların kendine hürmet edilen ve tapılan hiçbir şeyin tasvirini ihtiva etmemesine" karar verilmişti. A. A. Vasiliev, s. 330. Bizans'da ikonoklazmanın başlamasından bir süre evvel bu uygulamayı Arap Emevî Devleti başlatmıştı. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 150.

²¹İkonoklazma'nın başlıca sebeplerinden birisi de nüfusun 5. yüzyıldan beri yaşanan büyük veba salgını ve savaşlarla azalması ve kalan nüfusunda kilise çevresinde toplanması sonucunda imparatorluğun can damarı olan toprakları işleyip üretim yapmaması ve üreyip nüfusun artmasını sağlamamasıdır. İmparatorlar, birazda bu faydasız nüfusun imparatorluğu yeniden canlandırması için böyle bir yola başvurmuştu. Norwich, *A Short History of Byzantium*, s. 114.; "Fatma İnce, "Bizans Devleti'nde İkonacılık-İkonakırıcılık ve Bunun Sümela Manastırı'ndaki Yansımaları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, Şenol Saylan-Betül Saylan, II, İstanbul 2016, s. 1219-1220.

güdülmüştür. 726 yılında III. Leo ilk emirnameyi çıkardığında aslında ikonalar tamamen yok edilmek istenmemiş, dindarların onları daha yüksek bir noktaya asmaları emredilmiş ve ikonalara aşırı tapınma durumuna bu şekilde çare aranmıştır. Alınan karar tabii olarak tepkilere yol açmış, Konstantinopolis, Hellas (Yunanistan), İtalya gibi imparatorluğun önemli bölgelerinde ayaklanmalarla karşılaşmıştır. Durumu haber alan Papa II. Gregorie ve halefi III. Gregorie önceleri ikonalara karşı olan bu hücumu kınamış ve daha sonra Lombard'lardan Bizans'a karşı yardım aramışlardır. Karara karşı ayaklanan halk yalnızca imparatora karşı asi olarak nitelendirilmemişler, ayrıca Tanrı'nın kendisine de isyankâr sayılmışlardır. İkona taraftarlarına asıl baskı 765 yılında başlamış, resimler imha edilmeye, manastırlar kapatılmaya veya kışla, yemekhane benzeri daha farklı yapılara dönüştürülmeye, manastırların mülklerine el konmaya ve rahipler hapsedilmeye ve sürülmeye başlanmıştır.²² İkona taraftarı üst düzey memurlar ülkenin dört bir yanına sürgüne gönderilmeye ve hatta idam edilmeye başlanmıştır ki, Patrik Konstantin de bunlardan biridir. Bu hücumlar ve temizlik hareketi beş yıl boyunca tüm şiddetiyle devam etmiştir. Bu süreçte Doğu Roma, yani Bizans imparatorluğu ile

²² Burada isyankâr halktan kasıt, kilise mensupları ve ikonofil devlet adamları çevresinde toplanan halkın küçük bir yekûnudur denilebilir. Çünkü eldeki kayıtlar halkın yaygın bir şekilde ikonoklazmaya destek vermediğini gösteriyordu ve halkın ikonalara karşı olmamasının yanında, ileride Irene'nin ikonofiliyi geri getirme çalışmaları sürecinde buna karşı çıkanlar V. Konstantin'e sadık ordu mensuplarıydı. Cyril Mango, *Bizans - Yeni Roma İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 111.

imparatorluğun batı kanadının ve Papalığın ilişkileri dini ve siyasi açıdan kopma noktasına gelmiştir.²³

Irene ve IV. Leo

776 Paskalya'sında IV. Leo, beş yaşındaki oğlu Konstantin'i İmparator olarak taçlandırmış ve aynı zamanda orduya, senatoya ve halka Konstantin ve onun soyundan başka hiçbir imparatoru kabul etmeyeceklerine dair yemin ettirmiştir.²⁴ Bu durum, Leo'nun hoşgörü gösterdiği Caesar Nikephoros'un etrafında toplanan, Leo'nun beş küçük üvey kardeşi tarafından bir komplonun fitilini ateşlemiştir.²⁵ Nikephoros sonraları birkaç kez daha Irene rejimine karşı muhalefetin merkezi olacaktır. Leo, dini politikasına keşişler arasından piskoposlar atayarak ve babası tarafından manastırlara dayatılan engelleri kaldırarak başlamıştır. 780'de, patrik Niketas öldüğünde Leo onun yerine, ikonoklazmı desteklemek için yemin etmek zorunda kalmasına

²³ Diehl, s. 67-70.; Isauria Hanedanı'ndan sonra hüküm süren V. Leo dönemi öncesinde, özellikle Irene ve oğlu Konstantin'in devri askeri açıdan başarısız dönemler olacak ve kamuoyunda, askeri başarısızlığın tasvir kültürüne bağlı olarak Allah'ın bir cezası olduğu yayılacaktır. Aydın, s. 10.

²⁴ İmparator imajının bu yeniden yapılandırılması, hanedan yönetiminin güçlendirilmesiyle kuşaktan kuşağa devam etti. Herakleios'tan itibaren hükümdarlar, taç giyme şekli bazen değişse de, en büyük oğullarını müşterek imparator olarak taçlandırıdılar. 776'da IV. Leo törene, sivil ve askeri yetkililerin yanı sıra eşrafın yemin etmek zorunda olduğu her iki imparatora da bağlılık yemini ekledi; Leo'nun yeni taç giyen oğlu Konstantin'den başka hiçbir imparatoru kabul etmeyeceğine dair bu yemin herkes tarafından kabul gördü. Jonathan Shepard, *The Cambridge History Of The Byzantine Empire C. 500–1492*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 274.

²⁵ Caesar Tetrarchi (dörtlü idare) döneminde, Augustus'un otoritesi altında yer alan ikincil hükümdar; ondan sonra daha genç olan hükümdar ve 7. yüzyıldan beri en yüksek mahkeme mevki için de kullanıldı; bu mevki normal olarak hükümdar oğullarına ayrılıyor, ama istisnai durumlarda başkalarına da veriliyordu. John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 270.

rağmen, İkonofil sempatisi olan Kıbrıslı Pavlus'u atamıştır. Yine de, Lent -Paskalya öncesi orucu- sırasında Leo, V. Konstantin'in 760'larda başlattığı ikonofillere yönelik zulmü sürdürmüştür.²⁶ Bir dizi önde gelen saray mensubu tutuklanmış ve hapsedilmiş, bazıları tedavi altındayken ölmüştür. Bu ara Irene'nin elinde de ikona bulunduğu fakat IV. Leo'nun onu yalnızca azarlamakla yetindiği kaynaklarda geçmektedir.²⁷

Bununla birlikte, Irene sarayı ikonofil destekçilerle doldurmaya çalışıyor olabilirdi, bu nedenle bu baskı, Leo'yu sarayını temizlemeye çalışan kararlı bir ikonoklast olarak göstermektedir. Leo'nun 8 Eylül 780'de ölümü, Irene'ye on yaşındaki oğlu Konstantin'in naibi olarak kendi politikalarını uygulama şansı vermiştir.

İktidar değişimi sorunsuz gitmemiş ve Irene'nin kayınbiraderi Nikephoros bir kez daha isyanın merkezi haline gelmiştir. Bu isyan, Leo'nun ölümünden sadece altı hafta sonra Ekim ayında Nikephoros'u Konstantin'den ve naibi Irene'den daha iyi bir seçim olarak gören ileri gelenler tarafından başlatılmış gibi görünmektedir. Diğerlerinin yanı

²⁶ İ İkonofil terimi "tasvir severler", aynı zamanda ikonodül, yani "imgelerin hizmetkârı" anlamına gelmektedir. İkonoklazm döneminde, ikonların kutsallığını ve ikona hürmetinin uygunluğunu savunanları ifade etmek için türetilmiş bir terimdir. Kazdhan, s. 977.

²⁷ Yapılan araştırmaya göresaray görevlileri bu ikonaları Irene için içeri sokmuşlardı. Bunu fark eden Leo bu görevlileri şiddetle cezalandırdı ancak Irene'yi yalnızca azarlamakla yetindi ona şu şekilde hitap etti: "İnancımızın ürkütücü ve saf sırları üzerine İmparator babama bu şekilde mi yemin ettiniz?". Kayıtlara göre aralarındaki karı-koca ilişkisi bitmiştir. Garland, s. 75.; IV. Leo'nunikonofillere baskısı sonucu Irene ile arası açılmıştır ve muhtemelen Irene ile Leo'nun VI. Konstantin'den başka çocukları olmamıştır. Sayın, s. 55.;Garland, s. 74-75.

sıra, Armeniakon'un eski strategosları Bardas²⁸, dromos logothete'si Gregory²⁹ ve excubitore Konstantin tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir ve yerlerine rejimin sadık yandaşları atanmıştır.³⁰ Irene, Nikephoros ve dört erkek kardeşini papaz olmaya zorlamış ve Noel Günü'nde Ayasofya'da alenen komünyon³¹ vermeye zorlamıştır; bu ceza hızlı, etkili ve merhametli sayılabilecek bir cezadır. Bunun yanında Nikeforos, Konstantin ve İrene'yi halkın önünde kutsamak zorunda kalmıştır.³²

İmparator Naibi Olarak Irene

Bundan sonra Irene genç imparator Konstantin'in naibi oldu. Bu oldukça normal bir durumdu ancak görünüşe göre Irene en başından beri bir vekilin geleneksel gücünden daha fazlasını üstleniyordu: ilk madeni paralarının üzerinde kendisinin ve oğlunun portreleri vardı. Konumunun güvensiz olduğunu hissetmiş olmalıydı, durum gerçekten de öyleydi ve onu güçlendirmek için 781'de Irene, oğlu Konstantin ile Frank Kralı Şarlman'ın kızı Rotrud'u evlendirmeye karar verdi. Bu durum ilk defa görülüyordu: Şarlman'ın babası III. Peppin, kızı

²⁸ Stratigos/Strategos bir general rütbesi, Bizans döneminde genellikle askeri bir bölge ya da thema'nın valisi ve buralardaki askerlerin komutanıdır. Haldon, s. 273.

²⁹ Dromos, Cursuspublicus için kullanılan Yunanca terimdir. Cursuspublicus ise Bizansta genel posta, nakliye ve yedek at sistemidir. Logothetis/Logothetes, maliye memuru, kelime anlamı muhasebecidir, 7. yüzyıldan itibaren tüm ana maliye büroları, çoğu zaman çok yüksek mevkili olan böyle memurlara bağlıydı. Haldon, s. 270-271.

³⁰ Excubitore, İmparator I. Leo tarafından Isauria dağlılarından (Toroslar) devşirilen küçük hassa muhafız birliği. 7. yüzyılda bir gösteri birliğine dönüşmüş, ama 760'larda V. Konstantinos'un döneminde ekskuvita adıyla ve daha büyük, faal bir elit alay olarak ihya edilmiştir. 11. yüzyılın sonunda ortadan kalkmıştır. Haldon, s. 271.

³¹ Komünyon, kutsanmış ekmek ve şarabın Hz. İsa'nın bedeni ve kanı olarak yenilmesi ve içilmesi ayinine verilen isimdir. Kazdhan, s. 545.

³² Sayın, s. 55.

Gisela'yı IV. Leo ile nişanlamıştı. Muhtemelen Irene'nin kararı, V. Konstantin'in Franklarla ilgili politikasının tersine çevrilmesi, Şarlman'ın desteğinin Bizans'ın Sicilya ve Güney İtalya'daki topraklarını güvence altına almasına yardımcı olacağı gerçeğinden etkilenmişti. Teklif, imparatorluk ailesiyle hiç evlenmemiş batılı bir prenses için büyük bir onurdu. Sakellarios Konstaes³³ ve Primikerios Mamalos³⁴, anlaşmayı düzenlemek için gönderildiler ve hadım Elissaios'u Rotrud'a Yunan harflerini ve dilini ve Roma imparatorluğunun geleneklerini öğretmek için bıraktılar. Bir sonraki yıl başka bir problem baş gösterdi. Irene'nin Şubat 781'de Sicilya'ya strategos olarak gönderdiği Elpidios'un iki ay sonra Caesars'ın partisine üye olduğu bildirildi. Irene onu geri istedi fakat Sicilyalılar onu teslim etmeyi reddettiğinde, Irene Elpidios'un karısını ve oğullarını kırbaçlattırdı, traş ettirdi ve hapsettirdi. Ertesi yıl, Elpidios'a karşı bir harem ağası olan aristokrat Theodore'un komutasında bir donanma gönderdi; Theodore'un adamları zafer kazandığında, Elpidios Afrika'ya kaçtı ve orada kendisini Roma imparatoru olarak kabul eden Araplara sığındı.³⁵

³³ Sakellarios, 7. yüzyıldan sonra diğer mali daireleri de gözetim altında tutan en yüksek maliye memurudur. Başlangıçta imparatorun kişisel hazinesi ya da para kesesinden sorumluydu (sacellum), Haldon, s. 273.

³⁴ Primikerios, balmumu tabletlerinde adı ilk sırada yer alan kişidir ve herhangi bir görevli grubunun kıdemli üyesidir. Terim, geç Roma döneminden Bizans'ın sonuna kadar çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Askeri, sivil, saray kıdemlileri ve dini olmak üzere bazı devlet görevlilerinin en kıdemli kişileri olarak düşünülebilir. Kazdhan, s. 1719-1720.

³⁵ Garland, s. 76.

781'de bir hadım olan Sakellarios John, Irene tarafından tüm Asya themata'larını denetlemekle görevlendirildi.³⁶ Doğu sınırına yapılan bir Arap saldırısı Michael Lachanodrakon (V. Konstantin'in generali) tarafından püskürtüldü ancak bu başarı, hadım Staurakios'a olan nefretinden Araplara sığınan Bucellarii'nin Strategos'u Tatzatios'un (Tatzates) iltica etmesiyle önemini yitirdi. Tatzates'in ilticası, Bizanslıların Arap halifesinin oğlu Harun Reşid'i ve devasa bir Arap ordusunu kuşatmasını engelledi. Irene'den farklı olarak Staurakios bir orduyu yönetebilirdi ve Tatzates'in önerisi üzerine Harun barış görüşmeleri talep ettiğinde, Magistros Peter³⁷ ve Domestikos Antony³⁸ ile Araplarla müzakereye giden Staurakios'du. Yeterli önlem almadıkları ve rehineleri ayarlayamadıkları için ele geçirilmişler, Tatzates ve Bucellarion'un birlikleri kaçmış ve Anadolu Arap saldırılarına açık hale gelmiştir. Bu nedenle Irene, üç yıllık bir ateşkes için Araplara yıllık 70.000 veya 90.000 dinar gibi devasa bir haraç ödemeyi, onlara 10.000 ipek giysi vermeyi ve geri çekilmeleri sırasında onlara kılavuzlar, erzak ve pazarlara erişim sağlamayı kabul etmek zorunda kalmıştır.³⁹

Irene'nin önemli seferlere liderlik etmek için hadımları kullanması, ordu içerisinde düşmanlığa neden olmuş olmalıdır. Şüphesiz Irene,

³⁶ Thema 7. yüzyılın ortasından itibaren askerlerin yerleştirildiği ve devşirildiği bir bölge; bir idari birim; böyle bir bölgede konuşlandırılan ordudur. Haldon, s. 273.

³⁷ Magistros yüksek rütbeli bir unvandır. Kelime etimolojik olarak Latin Magister Officiorum ile bağlantılıdır, ancak Byzantium Magistros'un geç Romalı memurla hiçbir ortak yanı yoktur. Kazdhan, s. 1267.

³⁸ Domestikos, dini, sivil ve askeri geniş bir yelpazedeki yetkilileri belirten bir terimdir. Kazdhan, s. 646.

³⁹ Garland, s. 76-77.

yerleşik ordu liderlerine çok fazla güvenemezdi çünkü ordu, özellikle doğu ordusu, güçlü bir şekilde Isauria yanlısıydı ve tamamı olmasa da çoğunluğu ikonoklasttı. Staurakios ayrıca ertesi yıl kuzey Yunanistan'daki Slavlara karşı gönderilmiş ve burada askeri prestijini telafi etmiş, Selanik'e ilerlemiş ve kuzey Yunanistan'ın Slavlarına haraç ödetmiş ve ganimet ve esirleri geri getirmiş; Peloponez'deki Slavlara bir baskın bile yapmıştır. Bu başarı Ocak 784'teki hipodrom oyunları sırasında kutlanmıştır. Mayıs ayında Irene, yanında oğlu Konstantin ve sayısız askerle birlikte, bir törenle Trakya'yı gezmıştır. Beroia şehri yeniden inşa edilmiş ve Irenoupolis -"Irene şehri" veya "barış şehri"- olarak yeniden adlandırılmış, Filippopolis'e kadar ilerlemiş ve Karadeniz limanı Anchialos'un yeniden inşasına karar verilmiştir.⁴⁰ Bu, Bulgar sınırının başarılı bir şekilde güçlendirilmesinin ve Slavlardan geri alınan toprakların yeniden yerleşiminin bir parçası gibi görünmektedir. Ayrıca "Makedonya" adında yeni bir thema kurulmuştur.⁴¹

Bulgar cephesindeki bu başarı ve ikonofil Batı ile evlilik ittifakının güvence altına alınmasıyla, Irene artık dini meseleler üzerinde hareket etmeye başlayabilirdi.⁴² İkonalara olan bağlılığından şüphe edilmiyordu

⁴⁰ Sıfırdan veyahut yeniden kurulan bu Bizans-Bulgar sınır şehirleri, taraflar arasındaki savaşlarda önemi haiz mevzilerdi ve Irene'nin buraların yeniden kurulması emrini vermesi tesadüf değildi. Shepard, s. 257.

⁴¹ Garland, s.77.

⁴² Irene'nin tasvir ibadetini canlandırmak istemesinin sebebi, imparatoriçenin tasvire duyduğu şahsi eğilimin yanı sıra benimsediği siyasette de aranabilir. Zira Irene tasvire karşı olan imparatorlar III. Leon ve V. Konstantinos gibi asker gücüne sahip değildi. Bu nedenle siyasi destek arayan Irene, önceki imparatorlar tarafından ağır baskı altında kalan tasvir taraftarları, keşişler ve manastırların desteğini almak için tasviri canlandırmak üzere harekete geçmişti. JungHye Lee, *Bizans Siyasi ve Sosyal*

ancak bu konuda aşırıya kaçılmış olabilirdi. Irene bir dizi kilise inşa ettirecek ve Prinkipo -Büyükada- adasında Meryem Ana Manastırı'nın kurdurtacaktı.⁴³

Devrin vakanüvisi ve keşiş Theophanes, Irene'nin dini politikasının 781'in ortalarında belirginleşmeye başladığını ima ediyor: "O andan itibaren dindarlar özgürce konuşmaya başladılar. Tanrı'nın sözü etrafa yayıldı, kurtuluş arayanlar herhangi bir engel olmadan dünyadan vazgeçebildiler, Tanrı'nın övgüleri göğe yükseldi, manastırlar düzeldi ve tüm iyi şeyler tezahür etti." Bu değişiklik, Trakya Surlarının Uzun Duvarları'nda, üzerine kehanet olarak oyulmuş "Mesih, Meryem Ana'dan doğacak ve ben o'na inanıyorum, ey güneş, beni Konstantin ve Irene'nin saltanatında tekrar göreceksin." yazılı bir tabutun keşfiyle damgasını vurdu. 784'te hastalanan ve bir manastıra çekilen, görünüşe göre ikonoklazm davasına hizmet etmekten tövbe eden, ancak ikona tapınmayı geri getirmek için herhangi bir adım atmaya isteksiz olan patrik Pavlus'un istifasıyla daha ileri tedbirler için bir fırsat doğdu. Pavlus'un istifa konuşması burada dikkate şayandır: "Keşke Tanrı'nın kilisesi baskı altındayken, diğer Katolik tahtlarından ayrı ve lanetlenmişken rahiplik tahtına hiç oturmasaydım!". Irene, Pavlus'un ikonoklazma bir son vermek için ekümenik bir konsilin toplanması gerektiği yönündeki tavsiyesini dinlemeleri için patrikleri ve seçilmiş

Tarihinde Tasvir Kırıcılık (İkonoklazm) Hareketinin Başlangıç Dönemi,s.62.; Tahtta kaldığı tüm süre boyunca Irene'nin başına gelen olayların ortaya koyduğu, davranışlarına usta ve ihtiyatlı olduğudur. İkonalara tapınmayı ani ve sert bir hareketle yeniden kurmasının imkânı yoktu çünkü kişisel durumu henüz yeteri kadar güçlü değildi. Auguste Bailly, *Bizans Tarihi I*, Kervan Kitapçılık, İstanbul, s. 175.

⁴³ Garland, s. 77.

senatörleri çağırdı, Tarasios'u Pavlus'un halefi olarak tayin etti, ancak din adamları sıradan kamu görevlileri olmadıkları için tayin hakkı Irene'nin elinde değildi. Theophanes, Pavlus'tan övgü dolu, saygıdeğer, hayırsever ve tüm saygıya layık gibi terimlerle bahseder ve hem halkın hem de hükümetin ona büyük güven duyduğunu belirtir. Pavlus, kilisede ikonoklastik politikalarından tövbe ediyor olarak sunulabilirse, bu, ikonofillerin ellerini büyük ölçüde güçlendirirdi ki bu noktadan itibaren kutsal ikonlar sorunu herkes tarafından açıkça tartışılmaya ve tartışılmaya başlandı.⁴⁴

Yedinci Ekümenik Konsil (787)

Tarasios, 784 Noel Günü'nde patrik oldu; hızla yükselen seküler bir kariyere sahipti ve imparatorluk sekreteri olarak atandı. Seçimi, kilise politikasının değiştiğine dair açık bir mesaj niteliğindedeydi ve Tarasios, henüz bir meslek sahibi değilken, Konstantinopolis'in dışındaki Stenon'da kendi mülkü üzerinde özel bir manastır kurmuştu. Irene, Magnaura sarayında halkı -bunlar senatörler, din adamları ve vatandaşlardı- topladı ve bir konsil konusunda bazı görüş ayrılıkları varmış gibi görünse de, konuyla ilgili kendi şüphelerine rağmen oybirliğiyle destek gördü. Açıkça, Irene meseleleri aceleye getirmek ya da ikonoklast sempatizanlarının muhalefetini kıskırtmak niyetinde değildi. Ağustos 785'te Tarasios, Papa Hadrian'a ikonoklast karşıtı bir inanç beyanı yazarken, Irene, Papadan toplanacak ekümenik konsil için elçiler göndermesini istedi: Tarasios ayrıca İskenderiye ve Antakya patrikhanelerine de haber gönderdi. Papa'nın yanıtı, bir meslekten

⁴⁴ Garland, s. 78.

olmayan kişinin patrikhaneye seçilmesini protesto niteliğindedi ancak ikonoklastlara karşı önlemler talep ederek bu konsile destek verdi ve Aziz Petrus'un Oikonomosu⁴⁵ olan Peter'ı ve Aziz Sabas'ın başrahibi Peter'ı temsilcileri olarak gönderdi. Ertesi yıl imparator Konstantin ve Irene adına imparatorluğun her yerinden piskoposlar çağrıldı. Konsil, 1 Ağustos 786'da Kutsal Havariler Kilisesi'nde, Irene ve Konstantin galeriden izlerken başladı. Konu tartışmaya açılırsa başarı ihtimali yüksek değildi ve piskoposların çoğu V. Konstantin ve IV. Leo tarafından atanırdı. Şehirde toplanan ikonoklast piskoposlar aslında bir konsilin toplanmasına karşı komplo hazırlığındaydılar, Tarasios aleyhine propaganda yaydılar ve Theophanes'e göre âlimler ve excubitors (imparatorluk muhafızlarının iki bölümü) subaylarının kışkırtmasıyla konsil kesintiye uğradı. Kilisenin önünde toplanan askerler, başpiskoposu ve diğer delegeleri öldürmekle tehdit etti. İmparatoriçe'nin hane halkının erkeklerini kullanarak onları kontrol etme girişimi başarısız oldu ve ikonoklast piskoposların 'Biz kazandık!' diye bağırması üzerine konsil dağıtıldı.⁴⁶

Irene durumu kurtarmak için hızlı hamleler yaptı. Konstantinos ve IV. Leo komutasında atanan askeri komutanların birçoğunu yavaş yavaş görevlerinden alabilmişti ve ordu esasen onun yönetimine sadıktı. Yine de bu durum ikonların restorasyonundan yana oldukları anlamına

⁴⁵ Oikonomos, bir din adamı, genellikle bir rahibe, bir din veya dini vakfın mülkünü, gelirini ve harcamasını yönetmekten sorumludur. Kadıköy Konsili (451), her piskoposun kendi ruhban sınıfından bir oikonomos atamasını ve kendi işlerini bizzat yönetmemesini şart koşuyordu. Karar, gerekliliği manastırları da kapsayacak şekilde genişleten ikinci İznik konseyi tarafından tekrarlandı ve detaylandırıldı. Kazdhan, s. 1517.

⁴⁶ Garland, s. 78-79.

gelmiyordu. V. Konstantin tarafından görevlendirilen şehirdeki seçkin birliği reformlarına engel olarak görünce, şehri ikonoklast birliklerinden kurtarmak için Staurakios'u kullandı. Doğu'daki bir Arap istilasına karşı bir sefer düzenlediği iddiasıyla, Staurakios, Trakya'da hizmet veren Asyalı themataları karşılaması ve yardım istemesi için gönderildi ve imparatorluk teçhizatı, Doğu'daki toplanma noktası olan Opsikion theması yakınlarındaki Malagina'ya gönderildi. Irene onların yerine Trakya ve Bithynia'dan thema alaylarının şehri ele geçirmelerini emretti; bunların büyük bir kısmı Slav olduğu için, güçlü ikonoklast görüşlere sahip olmayacaklardı. İsyancı birlikler Malagina'da kuşatıldı ve dağılmaları emredildi; teslim olduktan sonra aileleriyle birlikte şehirden sürüldüler ve taşraya gönderildiler. Bu seçkin gücün dağılmasının imparatorluğun savunmasını zayıflattığına şüphe yoktu, ama Irene bu hamlenin gerekli olduğunu düşünüyordu. Theophanes bize özellikle Irene'nin kendisine itaat eden adamlarla kendi ordusunu kurduğunu, başka bir deyişle kendine sadık askerler topladığını söyler. Aynı zamanda kendi kişisel muhafız kuvvetini de bu sırada ihdas etmiş olabilir.⁴⁷

Mayıs 787'de, bu kez İznik'te olmak üzere başka bir konsil topladı. Mekân seçimi ilginçtir ki İznik, popüler ayaklanmaların tehlikelerinden uzak bir yerdirdi ve Büyük Konstantin'in Arianizm'i kınadığı ilk büyük ekümenik konsili hatırlatacak bir yer olması bakımından da önemliydi.⁴⁸ 365 piskoposun katıldığı Yedinci Ekümenik Konsil,

⁴⁷ Garland, s. 79.

⁴⁸ İrene, karşıt görüşleri ile bilinen askerlerin bir grubunu Sarazen tehlikesi nedeniyle şehir dışına çıkarır ve İznik'teki Kutsal Bilgelik Kilisesi'nde bu konsili toplar. Fatma

ikonoklazmı reddetmek ve üç ikonoklast patriği ve destekçilerini aforoz etmek için eylül ayında bir araya geldi. Duruşmaları sıkı bir şekilde kontrol eden Tarasios, Sakkoudionlu Platon gibi daha aşırılık yanlısı keşişlerin protestolarına rağmen tövbe eden ikonoklastların katılmasına izin verdi. İkonoklazm açık bir şekilde bir sapkınlık olarak mahkûm edildi ve daha önce inatçı piskoposlar da dâhil olmak üzere tüm delegeler tarafından imzalanan ve 23 Ekim'de Konstantinopolis'teki Magnaura sarayına getirilen ve alınan kararlar, konsilin son oturumunda Irene ve Konstantin'e sunulmak üzere getirilen bir belgedeydi. Irene konsile başkanlık etti ve her zamanki uygulamasının aksine belgeyi önce imzaladı ve Konstantin ile Yeni Konstantin ve Yeni Helena olarak alkışlandı. Konsil'in kararlarına göre artık ikona kullanımı serbest kalmıştı ve bu durum, ikonaları gören insanların onlara ibadet etmesine değil, Tanrı'yı ve onun Kutsal Annesi'ni hatırlamasına vesile olacak ve imanını artıracaktı.⁴⁹

Anne ve Oğlu: Irene ve VI. Konstantin

Ortodoksluk restore edilmişti ancak tüm muhalefetin sona erdiğini varsaymak saflık olurdu. Genç İmparator Konstantin on yedi yaşındaydı ve teknik olarak hükümetin kontrolünü ele geçirme hakkına sahipti. Ama Irene, onun lehine bir geri çekilme belirtisi göstermediği gibi, ertesi yıl, yani 788'de Şarlman'nin kızı Rotrud ile olan evlilik sözleşmesini resmen feshetti. Şarlman, Rotrud'dan ayrılmaya isteksiz görünüyordu ve İznik Konsili'nden önce kızını Konstantinopolis'e

İnce, *Büyük Selçuklu Devleti ve Bizans Devletinde Hanedan Kadınları*, Onur Kitap, İstanbul 2020, s. 115.

⁴⁹ Garland, s. 80.

göndermeyi reddetmiş ve evliliği süresiz olarak ertelemişti. Irene durumdan en iyi şekilde yararlandı. Rotrud yerine bir gelin şovu aracılığıyla Konstantin için uygun bir gelin bulundu, kazanan aday Amnialı Maria oldu. Irene, imparatorluğu dolaşmak ve uygun ailelerden adayları seçmek için bir dizi ideal standartla donatılmış bir jüri heyeti gönderdi: kızların boyu, ayaklarının büyüklüğü ve muhtemelen belleri komisyon üyeleri tarafından ölçüldü. Irene, dikkatle seçilmiş bu olasılıklar arasında bile, Konstantin'in seçme özgürlüğüne izin verilmemesini elbette sağladı ve Maria, kendisini yoksullaştıran ve konumunu Irene'ye borçlu olan, Armeniakon themasının ileri gelenlerinden Philaretos'un torunuydu.⁵⁰ Kaynaklar gelini Irene'nin kendisinin seçtiğini açıkça belirtir ve on üç kızın Irene, Konstantin ve Staurakios'a takdim edildiğinden bahseder. Artık kendisi için kararlar verecek yaşta olan Konstantin, plan değişikliğinde isteksiz ve muzdarip olduğundan, Rotrud'la olan nişanının iptal edilmesinden mutsuzdu. Bu, kasım ayında Maria'yla gerçekleşecek düğünü için iyiye işaret değildi. Bu arada Şarlman ile ittifakın bozulmasıyla İtalya'da durumlar değişti ve şimdi saray hadımı İoannis'in komutasındaki Bizans kuvvetleri yenildiler; daha da kötüsü, Irene Araplar ve Bulgarlar karşısında da geriledi. Bu noktadan itibaren Konstantin ve Irene arasındaki ilişkiler daha da kötüleşti.⁵¹

⁵⁰ Askeri bölge teşkilatı mahiyetindeki themalar Isauria Hanedanı'nın kurucusu İmparator III. Leo tarafından genişletilmiş ve savunması daha kolay hale getirilmişlerdir. Diehl, s. 65.; Ayrıca Thema sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 197-201.

⁵¹ Garland, s. 80-81.

Bu arada Konstantin, az sayıdaki maiyeti, Magistros Peter ve iki asilzade ile Staurakios'u tutuklamak ve Sicilya'ya sürgün etmek için komplo kurdu; bundan sonra Konstantin, Staurakios'un, annesiyle birlikte hüküm sürme pozisyonunu kesinlikle üstlenecekti. Konstantin'in artık on yedi yaşında ve yasal olarak yönetime geçebilecek yaşta olduğu gerçeği göz önüne alındığında bu mantıksız bir arzu değildi. Belki de önemli ölçüde, Konstantin'in destekçilerinden biri olan yargıç Peter, V. Konstantin'in atanmasında ve 766/7 ikonoklast zulmünde onun yandaşlarından biriydi. İmparatorun planları, imparatoriçe ve imparatorun güvenlik için St. Mamas'taki saraya gitmesine neden olan ve Staurakios'a bir karşı plan yapma fırsatı veren bir olayla engellendi; Irene'yi Konstantin'e karşı kıskırttı, Konstantin'in maiyetindekilerin çoğu tutuklandı, sürüldü veya hapsedildi. Ayrıca bu durumdan Konstantin de nasibini aldı; darp edildi ve birkaç gün hapsedildi. Irene açıkça ilişkilerinde onun ast ve küçük rolünü güçlendirmeye çalışıyordu. Şimdi ordudan, o hayatta olduğu sürece Konstantin'in hüküm sürmesine izin vermeyeceklerine dair yemin etmesini ve protokolde adının Konstantin'in adının önüne koyması istendi. Theophanes'e göre Irene'ye itiraz etmek isteyen birçok kişi vardı ancak buna cesaret edememişlerdi.⁵²

Irene'nin naipliğinde askeri zaferlerin olmaması, VI. Konstantin'in büyükbabasını taklit edip orduları zafere taşıyacağı umutlarını doğurmuş olabilir: hem büyükbabası hem de babası Araplara karşı inisiyatif almış ve bazı başarılar elde etmişlerdi. V. Konstantin geçici

⁵² Garland, s. 81-82.

olarak Germanikeia (Kahramanmaraş), Melitene (Malatya) ve Theodosiopolis'i (Erzurum) ele geçirmiş, IV. Leo döneminde Bizans orduları 776 ve 778'de kapsamlı yıkıcı akınlar düzenlemiş ve Adata'ya (Toros Dağları eteklerinde bir kasaba) başarılı bir saldırı düzenlemişti. Irene'ye yemin eden, hükümdarlık konusunda güvence veren adamlar, 790 Eylül'ünde Armeniakon themasına geldiklerinde, sadece inkâr etmekle kalmadılar, aynı zamanda protokolde Konstantin'in adını Irene'ninkinden önce tutmakta ısrar ettiler. Nöbet komutanı Aleksios Mousele (veya Mousoulem), onlarla ilgilenmek üzere gönderildi, ancak kendi Strategosları Nikephoros'u hapsedtikten sonra onu komutanları olarak atadılar ve Konstantin'i tek imparator olarak kabul ettiler. Diğer themaların adamları Irene'nin atadığı kişileri hapse attılar ve Konstantin'i desteklerken Armeniakon örneğini izlediler. Ekim 790'da tüm alaylar, neredeyse ordunun yarısından fazlası, Bithynia'daki Atroa'da toplandı ve şimdi on dokuz yaşında olan Konstantin'in kendilerine gönderilmesini istedi. Irene ordudan korktu ve Konstantin'in gitmesine izin verdi. Birlikler Irene'nin otoritesini reddetti ve onu imparator olarak tanıdılar.⁵³

Konstantin sürgüne gönderilen hocası İoannis'i geri çağırdı ve İoannis'i ve büyükbabasının sadık generali ikonoklast Michael Lachanodrakon'u, onun sıkı destekçileri olan Armeniakon'a Irene'yi imparator olarak kabul etmeyeceklerine dair yemin ettirmeleri için gönderdi. Konstantin de Armeniakon theması askerlerinin başlarına seçtikleri Mousele'ı onayladı. Lachanodrakon'un seçimi orduya, imparatorun

⁵³ Garland, s. 82.

büyükbabasının askeri öncelikleriyle özdeşleştirdiği bir mesaj niteliğindedir. Hem Konstantin'de hem de orduda Irene'nin hadımlarına karşı bir tepki oluşmuştu. Aralık 790'da Konstantinopolis'e dönüşünde Konstantin, Staurakios'u yakalattı ve Armeniakon themasına sürgüne gönderdi; Irene'nin sırdaşı olan hadım Aetios ve diğer tüm hadımlar da sürgüne gönderildi. Ardından Irene, Eleutherios limanına bakan ve büyük miktarda para sakladığı Eleutherios sarayına hapsedildi. Bununla birlikte, tahttan indirilmedi, adı ve portresi ile madeni paralara basılmaya devam etti ancak Konstantin'in adı artık paraların ön yüzünde yer alacaktı.⁵⁴

Konstantin'in tek hükümdar olarak çabaları etkileyici değildi; Bulgarlarla küçük bir çarpışma her iki ordunun da çekilmesiyle sonuçlandı ve Araplara karşı çıkılan bir sefer de hiçbir şey elde etmedi. Ancak bu sadece bir başlangıçtı ve Konstantin, imparatorluğun en büyük iki tehdidine karşı ilerlemeye istekli olduğunu göstermişti. Daha sonra, 15 Ocak 792'de, birçok yetkilinin ısrarlarından sonra Irene'yi eş hükümdarı olarak geri çağırdı, imparatoriçe unvanını geri verdi ve daha önce olduğu gibi kendisinden sonra adının anılmasını sağladı. Bu süreçte Irene "Augusta", Konstantin ise İmparator, yani "Basileus" olarak anılacaktı. Kayıtlarda devlet görevi almasından yola çıkılarak Staurakios'un da sürgünden geri çağırıldığı da burada anılmalıdır. Yalnızca Armeniakon theması Irene'yi kabullenmeyi reddetmiş ve isyan ederek eski komutanları Mousele'yi geri istemiştir. Aleksios Mousele güvenlik garantisi altında o zaman Konstantinopolis'tedir ve

⁵⁴ Garland, s. 82-83.

bu istek ile beraber imparator olacağı söylentisi, Konstantin'in onu yakalatmasına ve hapsedmesine neden olmuştur.⁵⁵

Konstantin'in Temmuz 792'de Bulgarlara karşı çıktığı sefer yenilgiyle sonuçlanmış ve Mihail Lachanodrakon da dâhil olmak üzere birçok görevli ve ganimet Bulgarların elinde kalmıştı. Ordu Konstantinopolis'te geri geldiğinde, Konstantin'in amcası Nikephoros'u emekliliğinden geri çağırma ve onu imparator yapmaya karar verdiler. Sonuç olarak Konstantin, Nikephoros'u gözlerine mil çektirmiş ve diğer dört amcasının dillerini kestirmiştir. Ayrıca Aleksios Mousele'yi kör ettirmiştir ve bunu sebebi annesi ve Staurakios tarafından bunu yapmaması halinde imparator olacağına dair Mousele'ye karşı kıskırtılmasıdır.⁵⁶ Bununla beraber taht için olası tüm rakipler artık bertaraf edilmiştir. Konstantin'in saf ve uysal olmasının yanında Irene'nin buradaki eylemleri onun en kötü durumunu göstermektedir. Irene, ordunun desteğini Konstantin'in üzerinden çekmek amacıyla oğlunun korkularını kasıtlı olarak manipüle etmiş ve 790'da kendisini iktidardan indirmeye vesile olan Mousele'den intikamını almıştır. Konstantin ise 790'da Mousele'den annesine karşı destek görmüş ve imparator olmuştur.⁵⁷

Konstantin, Staurakios'u ortadan kaldırmak için başarısız bir komploya karışan destekçisi Theodore Kamoulianos'u, Mousele'nin yerine Armeniakon'a strategos olarak göndermişti. Mousele'nin kör edildiğini duyan Ermeniler (Armeniakonlular) yeni komutanlarını hapse attılar ve

⁵⁵ Garland, s. 83.

⁵⁶ Ostrogorsky, s. 167.

⁵⁷ Garland, s. 83.

böylece Konstantin kendi çıkarlarına tamamen sadık olan tek thema'nın desteğini kaybetmiş oldu. Kasım 792'de Bucellarii'nin strategosları olan Artaser ve Chrysocheres tarafından onlara karşı yapılan bir sefer, her iki tarafta da birçok kayıpla savaştan ayrılmasıyla ve Konstantin'in her iki komutanının da gözlerinin kör edilmesiyle sonuçlandı. Thema isyandayken, Konstantin diğer tüm themataların başında komutayı eline aldı. Mayıs 793'te Ermeniler, kendileriyle birlikte savaşan Ermeni birliklerinin kaçması nedeniyle yenildi. Ermeniler iki yılı aşkın bir süredir isyan halindeydi. Liderleri idam edildi, geri kalanı para cezasına ve müsaderelere tabi tutuldu ve themanın karargâhında görev yapan bin kişi, yüzlerine 'Ermeni komplocusu' dövmesi yaptırılmış ve zincirlere vurulmuş halde şehre getirildi ve ardından Sicilya'ya ve diğer adalara sürgüne gönderildi. Bu olay orduya genel olarak bir mesaj gönderdiyse bu mesaj Konstantin'in kendisine verilen hizmetleri kısa sürede unuttuğuydu.⁵⁸

Moechian (Zina) Tartışması

Irene ve Konstantin bir tür yumuşama sürdürmüş gibi görünüyordu, esasen ayrı ihtirasları vardı ancak Irene oğlu imparatorun çıkarlarına karşı çalışmaya devam etti. Kaynaklara göre anne-oğul arasındaki durum bir savaş alanını andırıyordu. Konstantin, belki de başlangıçta kendisi için seçilmiş olan talihsiz karısına karşı bir hoşnutsuzluk hissediyordu. *Tarasios'un Hayatı*, Konstantin'in Maria'nın kendisini zehirlemek için yaptığı bir komplo hikâyesini uydurduğunu, ancak buna kimseyi inandıramadığını söyler ve ayrıca, boşanmasına ve

⁵⁸ Garland, s. 84.

yeniden evlenmesine izin verilmediği takdirde, ikonoklazmı yeniden kurmakla tehdit ettiği de aktarır. Konstantin, metresi Theodote ile evlenmek istiyordu ancak karısı Maria'yı boşamadığı sürece bu mümkün değildi.⁵⁹ Maria kendi isteğiyle saraydan ayrılmış ve iki küçük kızı ile birlikte Prinkipo adasında Irene tarafından kurulan manastıra gitmiş, Irene ve Tarasios'un da rızasıyla rahibe olmuştur. Mayıs'ta Araplara karşı küçük bir başarının ardından, yabancı bir düşmana karşı ilk gerçek zaferini Ağustos ayında Konstantin, Theodote'u Augusta ilan ederek ve onunla kırk gün süren bir düğün ile evlenerek onu taçlandırmıştır.⁶⁰

Konstantin açıkça kiliseyle tartışmadan kaçınmayı umuyordu, ancak Irene'nin öngördüğü gibi, kilise kanunlarına aykırı olan bu ikinci evlilik hiçbir şekilde onaylanmadı ve yeniden evliliğinin yasallığı hararetle tartışıldı. Tarasios evlilik töreni kendisi yapmayacaktı, ancak ilmihalinin İmparatoriçe Maria'yı bir rahibe olarak adlandırmasına ve Kathara Manastırı'nın başrahibi Joseph'in İmparator ve Theodote'un evlenmesine izin vererek kilise ilkelerinden ödün vermişti. Sakkoudion Manastırı'nın başrahibi ve Theodote'un amcası olan Platon, Theodote onun yeğeni olmasına rağmen, muhalefete önderlik etti ve patrikle iletişimi bozarak, bu "zina eden" imparatorla uzlaşması nedeniyle onun aforoz edildiğini ilan etti; Konstantin önce onları uzlaştırmaya çalıştı, ancak 797'nin başlarında Platon'u hapsedmeye zorlandı ve Theodore ve

⁵⁹ Theodote, Irene'nin hizmetçilerinden biriydi. Bu alışılmadık evlilik düşüncesine Tarasios göz yumacaktı ancak keşişlerin çoğu bu evlilik isteğine karşı çıkacaktı. Fatma İnce, *Büyük Selçuklu Devleti ve Bizans Devletinde Hanedan Kadınları*, s. 116.

⁶⁰ Garland, s. 84-85.

kardeşi dâhil diğer keşişler kırbaçlandı ve Selanik'e sürüldü. Moechian veya Zina tartışması olarak bilinen tartışma, Irene'nin açıkça manastır kurumunun yanında, oğluna ve patriğe karşı olduğu gerçeğiyle daha da kötüleşti, çünkü Irene Konstantin'e karşı çıktı ve onu tahkir etti.⁶¹

Bir İmparatorun Ölümü

Konstantin ve Irene Ekim 796'da Prousa'daki (Brusa-Bursa) kaplıcalarda uzun süre kalmak için buradaki saraydayken, Theodote'un bir erkek çocuk doğurduğu haberi geldi. Muhtemelen erken doğan ve Leo olarak adlandırılan bebek, takip eden Mayıs ayında öldü. Bu süreçte muhtemelen Konstantinopolis'e dönmüş olan Irene, oğlunun yokluğunu fırsat bilerek ona karşı komplo kurdu. Bir torunun ve tahtın varisinin doğumu, Irene'in harekete geçmeyi seçmesi için alışılmadık bir zaman gibi görünmektedir. Konstantin açıkça kendisine karşı yapılan komplolardan habersizdi ve hala Irene ve bakanlarının karar vermesine izin veriyordu: Mart 797'de Araplara karşı bir sefer düzenlediğinde, ona Staurakios ve annesinin diğer arkadaşları eşlik ediyordu. Doğal olarak, bu noktada Konstantin'e karşı kazanılan bir zaferin psikolojik değerinden ve bunun onun ordu ve halk nezdindeki prestiji üzerinde yaratacağı etkiden korkuyorlardı. Arapların ayrıldığını bildirmek için izcilere rüşvet verildi ve imparator eli boş döndü.⁶²

Konstantin'in konumu zaten ciddi tehdit altındaydı. Oğlu Leo'nun 1 Mayıs'ta ölümünün ardından Konstantin evine, St. Mamas'a geçti. Annesinin destekçileri, muhtemelen tutuklanmasını ve kör edilmesini

⁶¹ Garland, s. 85.

⁶² Garland, s. 85-86.

planlayarak onu yakalamak için takip ettiler. Bunu öğrenen Konstantin, Anatolian themasına sığınmak niyetiyle yola çıktı. Karısı da şehirden kaçtı ve ona herhangi bir bilgi verilmeden annesinin arkadaşları tarafından eşlik edildi. Bu durum imparatorun kendi maiyeti içindeki ihanetin de göstergesidir. Bürokrasi ve asker Irene'in yanındaydı. Kendisine sadık subayları Eleutherios'taki sarayında topladı ve ardından imparatorluk sarayına girdi. Bu arada Konstantin yakalandı ve 15 Ağustos 797'de doğduğu Porphyra'ya hapsedilerek orada “acımasız ve acıklı bir şekilde kör” edildi. Vakanüvis Theophanes güneşin on yedi gün boyunca karardığını ve bunun imparatorun kör olmasından kaynaklandığını ve bunu herkesin böyle kabul ettiğini aktarmaktadır. Konstantin'in kör edildikten sonra gerçekten ölüp ölmediği tartışmalı bir konudur ve eğer öldüyse muhtemelen üstü kapatılmıştır.⁶³ Bundan sonra artık Irene tek başına iktidarı elde etmiştir.⁶⁴

Irene 'Basileus'

Irene'nin anayasal konumu, genel olarak kabul görmüş olsa da, artık anormal bir hal almış gözükmektedir. Bununla birlikte, V. Konstantin'in kör olmayan dört oğlu vardı. Irene evlenmeyi ve dolayısıyla kocasıyla veya kocası aracılığıyla hüküm sürmeyi seçme olasılığını düşünmemiş gibi görünüyor. Tek hükümdar olduğunu vurgulamak için iki tarafında da kendi tasvirinin bulunduğu altın sikkeler bastırdı ve sikke ve mühürlerde artık İmparatoriçe değil

⁶³ John Julius Norwich'e göre İmparator Konstantin annesi Irene'nin emriyle kör edildikten sonra acımasızca öldürülmüştür ve ölümünden sorumlu yegâne kişi Irene'dir. Norwich, *A Short History of Byzantium*, s. 118; Gözleri kör edilen Konstantin, yakalandığı enfeksiyon sonucunda da ölmüş olabilir. Sayın, s. 56.

⁶⁴ Garland, s. 86-87.

İmparator -dindar imparator Irene- unvanını kullanacaktı. Böylece “Eirene basilissa” unvanıyla tek hükümdar olarak sikke basan ilk Bizans İmparatoriçesi oldu.⁶⁵ İktidara duyduğu aşk belki abartılmış olsa da, imparatorluk statüsünü tebaasına sergilemekten çekinmediği açıktı: kendisini yalnız başına hüküm sürdüğü dönemdeki altın sikkelerinde, imparatorların konsil elbisesi gibi işlemeli bir cüppe içinde, elinde haçla tasvir ediliyordu. Irene'nin oğlunu kör etmesi, Şarlman'ı Roma imparatoru unvanını almaya teşvik etmiş olabilir: 25 Aralık 800'de Papa Leo'nun elinden taç giydi ve Papa Bizans imparatorluğu tahtının bir kadın tarafından işgal edildiği için teknik olarak boş olduğunu savundu.⁶⁶

Tahta daha yakın olan, IV. Leo'nun kardeşleri Ekim 797'de bir kez daha bir komplonun merkezindeydi, Ayasofya'ya sığınmaya ikna edildiler, çünkü orada bir kez halkın kendiliğinden içlerinden birini imparator ilan edeceği fikri vardı. Ayaklanma olmadı ve hadım Aetios onları çıkarmayı ve Atina'ya sürmeyi başardı. Mart 799'da bir başka komplo onları hapisten çıkarmayı ve içlerinden birini imparator yapmayı planladı ve henüz kör olmayan dördü gözlerini kaybetti.⁶⁷

⁶⁵ İmparatorluk makamının başkumandanlık makamıyla iç içe olduğu bir zamanda Irene'nin başkumandanlık sıfatını da üzerine alma hakkının olup olmadığı da ayrı bir tartışmadır. Ostrogorsky, s. 168.

⁶⁶ Irene'nin imparator olması ile taht boş sayılmış, Şarlman'ın Papa elinden taç giyilmesi ile de Şarlman'ın Roma imparatoru olduğu ilan edilmişti. Böylece 800 yılından itibaren, yüzyıllarca süren gelişmeler ile zemini hazırlanan ve ikonakırıcılık mücadelesi ile de artık iyice gün yüzüne çıkan ayrılıklar sonucunda artık Roma imparatorluğu dil, kültür, siyaset ve din bakımından, doğu ve batı olmak üzere iki parçaya bölünmüştü. Ostrogorsky, s. 170.; Garland, s. 87.

⁶⁷ Garland, s. 87.

Tek hükümdar olarak Irene'nin ilk eylemlerinden biri Platon ve Theodore'u serbest bırakmaktı; onları Konstantinopolis'teki Stoudios manastırının başrahipleri yapacaktı. Ayrıca Tarasios, "zina" evliliğini gerçekleştiren Katharalı Joseph'i görevden aldı. Her iki eylem de, VI. Konstantin'in yeniden evlenmesini ve manastır rakiplerine karşı zulmünü açıkça lanetledi. Ama Irene'in kuralı sorunsuz olmak değildi. Oğlunun ölümü saraydaki iktidar dinamiklerini değiştirmişti ve yönetimine şimdi, her ikisi de Irene'nin ölümünden sonra imparatorluğu akrabaları için güvence altına almayı amaçlayan hadımlar Staurakios ve Aetios arasındaki rekabet damgasını vurmuştu. 797/8'de düşmanlıkları artık kamuoyunda su yüzüne çıktı.⁶⁸

Irene Mayıs 799'da kritik bir şekilde hastalandığında, saraydaki rekabet yoğunlaştı: Aetios, Domestic ton Scholon Niketas Triphyllios'un desteğini kazandı ve imparatoriçeye, Staurakios'un imparator pozisyonunu hedeflediğini bildirdi. Irene, Hiereia sarayında bir devlet konsili topladı, ancak özür dileyen ve gelecekte sırtını korumaya hazırlanan Staurakios'u azarlamaktan ve tehdit etmekten biraz daha fazlasını yaptı. Şubat 800'de, Aetios ve Niketas'tan intikamının bir parçası olarak, imparatorluk muhafızlarına ve subaylarına para ve hediyelerle rüşvet vererek bir isyanın yolunu hazırladı ancak daha yüksek rütbeli subayların desteğinden yoksun görünüyordu. Hiçbir hadım imparator olmamış olsa da, imparatorluk emellerini beslemiş gibi görünüyor. Durumun farkında olan, muhtemelen Aetios aracılığıyla Irene, Büyük Saray'da başka bir eyalet konsili topladı ve

⁶⁸ Garland, s. 88.

onunla herhangi bir teması yasakladı; bu, Theophanes'e göre duruma bir dereceye kadar düzen getirdi: hükümetin istikrarı, artık tehlikeli bir şekilde Aetios'un muhalefetine bağlıydı. Durum, Staurakios ölümcül bir şekilde hastalanıp kan öksürür hale gelince çözüldü; buna rağmen iktidar hayallerinden vazgeçmedi. Doktorlar, keşişler ve büyücüler tarafından imparator olmak için yaşayacağına ikna edilmiş ve bu gerekçelerle Kapadokya'da Aetios'un birlikleri arasında Aetios'a karşı bir isyan başlatmıştır. Aetios haziranda öldü ve durumun nasıl olduğunu öğrenecek kadar yaşayamadı, ancak isyancılar tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Hükümet açıkça çöküyordu: hadımların açıkça taht için çekiştikleri ve sarayda destek ve güç için yarıştıkları bir durumdan sadece ordu değil, yönetim de rahatsız olmuş olmalıydı.⁶⁹

Hoşnutsuzluk ve Irene'nin Tahttan İndirilmesi

İmparatorlukta gündem bu şekilde iken, Şarlman Aralık'ta imparator olarak taç giydi ve bu durum Irene'in prestijini daha da ciddi şekilde sarstı. Bunu takiben Theophanes, Şarlman'ın Sicilya'ya bir deniz seferi yapmayı düşündükten sonra fikrini değiştirdiğini ve Irene ile evlenmeye karar verdiğini bize bildirir. Aetios artık esas olarak hükümetten ve silahlı kuvvetlerden sorumluydu. 801/2'de Aetios, kardeşi Leo'yu imparator yapmaya çalıştı: Asya themalarını (Anatolican ve Opsikion) kendisi kontrol ederken, onu Trakya ve Makedonya'nın strategosu olarak atadı. Aetios'un kendisi themaları yönetti ve Araplara karşı 800'de bir zafer kazandı ancak sonraki yıl yenildi. Bu dört thema stratejik olarak Konstantinopolis'e yakındı ve

⁶⁹ Garland, s. 88.

imparatorluğun askerlerinin üçte birinden fazlasına sahipti. Konumundan emin olarak diğer yetkililere hakaret etmedi ve “gururla dolu olduğundan, yetkili konumlardaki ileri gelenleri aşağıladı ve hiçbir şeyi hesaba katmadı”. Hoşnutsuz saraylılar isyan etmeye karar verdiler ve planları Şarlman ve Papa Leo'nun büyükelçilerinin gelmesiyle doğrulandı ve Irene'den onunla evlenmesini ve imparatorluğun iki yarısını birleştirmesini istedi. Bu, bir Bizans bürokratını yalnızca korkuyla doldurabilecek bir teklifi, Irene rıza göstermekten mutlu olmuş gibi görünüyordu ancak kabul etmesi ve onun yanında hüküm süren ve kardeşi adına iktidarı gasp eden Aetios'un etkisiyle engellendi. Şarlman'dan gelen elçiler hala şehirdeyken 31 Ekim 802'de şafak vakti Nikephoros hoşnutsuzları çevresinde topladı. Domestic ton Scholon Niketas Triphyllios ve Irene'nin akrabası Leo Sarantapechos da dâhil olmak üzere bir dizi yüksek rütbeli komplocu tarafından desteklendi. Irene o sırada Eleutherios'taki sarayındaydı. Chalke Kapısı'ndaki muhafızları, Aetios'un imparatoriçeyi kardeşi Leo'yu imparator ilan etmeye zorladığına ve bu nedenle Aetios'un planını engellemek için Nikephoros'u imparator ilan etmesi için gönderdiğine inandırdılar; gardiyanlar da törene isteyerek katıldılar. Eleutherios'un sarayı kuşatıldı ve gün ağarırken imparatoriçe Büyük Saray'a gönderildi ve hapsedildi. Nikephoros daha sonra Tarasios tarafından Ayasofya'da taç giydi.⁷⁰

İkonları restore etmedeki rolünden dolayı Irene'ye hâlâ saygı duyuluyordu, ama aynı zamanda saraydaki eski destekçileri tarafından terk edildiği de açıktı: Nikephoros'un kendisi, Irene'yi desteklediği için

⁷⁰ Garland, s. 89.

790'da görevden alınan Armeniakon'un strategos'u olabilirdi; Niketas Triphyllios hâlâ Domestic ton Scholon ve Leo Sarantapechos onun akrabasıydı. İsyân, pek sevilmeyen hadım Aetios'un, Irene Frankların evlilik teklifini kabul edemeden önce kardeşini tahta geçirmek için harekete geçeceği korkusuyla tetiklenmiş gibi görünmektedir. Irene ertesi gün tahta geçtiği için özür dileyen Nikephoros tarafından ziyaret edildi. Ona güvenliği ve bir hizmetçi tarafından metresiymiş gibi muamele gösterileceği hususunda garanti verdi ve hırsını kınayarak imparatorluk hazinelerinden hiçbirini saklamamasını istedi. Irene'nin birçok şey sakladığına dair söylentiler olmalıdır. Nikephoros, imparatorluk hazinelerinden hiçbirini saklamadığı sürece Eleutherios sarayını elinde tutmasına izin vereceğine söz verdi ve bu yönde yemin etti. Ancak onu, kendisinin inşa ettirdiği Prinkipo Adasındaki - Büyükada- Kutsal Meryem Manastırına başrahibe olarak kapattı ve daha sonra Kasım ayında Midilli'ye götürdü ve sıkı bir şekilde korunmasını emretti;⁷¹ belki de Irene bu arada yeniden imparatoriçe olmak için destek topluyordu. Süryani Mihael, Irene ve Aetios'un Nikephoros'u bazı keşişler tarafından suikasta uğratmaya çalıştıklarını kaydeder. Irene daha sonra Atina'ya sürgüne gönderildi, ancak Aetios geçmiş hizmetleri göz önünde bulundurularak kurtuldu. Temmuz 802'de Nikephoros'a karşı, Anatolikon strategos'u Bardanes Tourkos'un adamları tarafından imparator ilan edildiği bir isyan, Irene'yi destekliyor olabilirdi; Domestic ton Scholon olarak Bardanes, Irene'yi iktidara getiren ana destekçilerinden biriydi ve 799'daki zafer alayında

⁷¹ Sayın, s. 56.

atlarına liderlik eden dört aristokrattan biriydi. İsyan, başkent ve Bardanes sakinleri tarafından hoş karşılanmadı ve Bardanes bir manastıra çekildi. Yine de, Nikephoros'un oğlu ve varisi Staurakios'u Irene'nin yeğeni Theophano ile evlendirme kararı, şüphesiz ailelerinin hanedan iddialarını güçlendirdi. Irene 9 Ağustos 803'te öldü, ardından cesedi Prinkipo'daki manastırına nakledildi.⁷²

Irene: Başarılı Bir Hükümdar mı?

Irene, bir orduyu yönetememekten muzdaripti ve daha çok, kendi güvendiği hadımları lehine ikonoklast inançlarıyla bilinen deneyimli komutanları saf dışı bırakmayı tercih etmiş gibi görünüyordu. Bunlar zaman zaman saygın zaferler ve thema komutanlıkları kazanabilse de, bu durumun ordu tarafından kabullenilmesi veya ordunun sorunsuz çalışmasına yardımcı olması pek mümkün değildi. Ayrıca, Michael Lachanodrakon gibi, V. Konstantin tarafından atanan ikonoklastik komutanları ortadan kaldırarak ve kendi atadığı kişilerle orduyu yönetmeye çalışarak imparatorluğu askeri olarak belirli ölçüde zayıflatmıştır. Irene'nin themalar ile özellikle de Armeniakonla ilişkileri, baştan sona istikrarsızdı: olağanüstü General V. Konstantin'in altında çok sadık bir şekilde hizmet etmiş olan askerler, Konstantin'in torununu iktidardan uzak tutan ve 740'ların ve 750'lerin büyük zaferlerini yeniden üretemeyen bir kadın tarafından yönetilmek istemiyorlardı.⁷³ Ancak Irene Arap halifesi Harun Reşid ile karşı karşıya

⁷² Garland, s. 90-91.

⁷³ İmparator Herakleios döneminden beri imparatorlar bizzat ordunun başında savaşa giderlerdi ki bu gelenek neredeyse her yıl sefer çıkan Isauria'lı hükümdarlar devrinde aynen sürdürülmüştü. Irene'nin hükmetmesine karşı yükselen seslerin en kuvvetli dayanağı da buydu; bir kadın olarak Irene asker değildi, orduyu yönetemezdi ve bu

kalmıştı ve kendisinin ve yetkililerinin sınırlarını biliyordu. Tek hükümdar olarak Kapadokya ve Galatya'yı harap eden Araplarla hemen barış yapmak için görüşmeye başladı ancak bunda başarısız oldu. 798'de Araplar Malagina'ya kadar ilerlediler ve imparatorluğun savaş atları sürüsünü ele geçirmeyi başardılar. Bu küçük düşürücü olayı, 798/9'da Opsikion temasının askerlerini ağır bir yenilgiye uğratan ve kamp ekipmanlarını ele geçiren bir sefer de dâhil olmak üzere diğer baskın grupları izledi. Harun daha sonra dört yıllık bir ateşkese razı oldu ve bunun için Irene her yıl haraç ödemek zorunda kaldı. Irene tek başına iktidara geldikten sonra askeri faaliyetler önemli ölçüde azaldı. Bununla birlikte, Bizans büyük bir toprak kaybı yaşamadı ve Arap güçlerini zapt etmekte başarılı oldu. Uzun vadede Bulgaristan'da daha başarılı olmuştu, oradaki dört yeni Bizans kalesi Bulgar sınırını korumada oldukça etkiliydi ve saltanatının sonunda Bizanslılar artık Bulgarlara haraç ödemediler.⁷⁴

Irene'nin mali politikası başarısız değildi. Araplara ödenen büyük haraçlara ve vergi imtiyazlarına rağmen, saltanatının sonunda Nikephoros'a devretmesi gereken büyük nakit rezervleri vardı. Aslında paraya ve onun önemine değer vermiş gibi görünüyordu ve kendi sarayında gizli bir hazineye sahip olduğu söyleniyordu. Orduyu ve

sebeple hüküm sürmesi olanaksızdı. Jonathan Shephard, *The Cambridge History of the Byzantine Empire C. 500-1492*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 273.

⁷⁴ Irene, doğu ile kurduğu dış ilişkilerinde tamamıyla başarısızlığa uğrarken, batıda bazı açılardan başarılı olmuştu. Irene hükümetinin en başarılı dış politikası Balkan bölgesinde gerçekleşmişti. Batıda Makedonya teması kurulmuş, zarar gören kaleler tahkim edilmişti. JungHye Lee, *Bizans Siyasî Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)*, s.12.; Garland, s. 91.

yetkilileri oğluna karşı kazanmak için kullandığı şey kuşkusuz buydu. Ancak imparatorluğun rezervleriyle savurgan olduğu düşünülmüş olabilir: 801'de Irene, başkent için vatandaşların vergilerini havale etti ve başkente ulaşan deniz trafiğini kontrol eden Abydos ve Hieron'un gümrük vergilerini iptal etti. Bu önlemler ve birçok başka özgürlük, halk tarafından büyük bir teşekkürle yol açtı ve genel olarak, 799'da altın sikke bağıışı gibi, hayırseverlikle yapılmasına rağmen Irene'nin tüm bunları popülerliğini korumak uğruna yaptığı varsayıldı. Theodore the Stoudite, Irene'ye en gurur verici bir dilde yazdığı bir mektupta, bu indirimlerin ve fiyatların düşmesine neden olan rahatlamanın daha ayrıntılı ayrıntılarını verir, bazı esnaf gruplarını ve kaldırılan vergiler karşısında yaşadıkları rahatlamaı sayar ancak bunların çoğu, Irene'ye karşı dalkavuklukla da alakalı olabilir. Ayrıca, ölen kocalarının askerlik hizmeti yerine askerlerin dullarından talep edilen ödemelerin kaldırılmasına da atıfta bulunmaktadır. Irene'nin hayırsever kurumları, yetimhaneleri, pansiyonları, huzur evlerini, kiliseleri ve imparatorluk manastırlarını vergilerden muaf tutmuş olduğu da görülür.⁷⁵

⁷⁵ Tüm bu hoşnutluğun yanında, Irene'nin uygulamalarının ülkeyi mali krizin eşiğine getirdiğine ve tahttan indirilmesinin başlıca sebeplerinden biri olduğuna dair kayıtlar da mevcuttur. İmparatorluğun taşrasında ekilmeyen toprakların manastırların eline geçmesi, Konstantinopolis'te yaşayan vatandaşların konut ve tüketim vergisinden muaf tutulması ve Boğazlarda ithal eşyalara uygulanan gümrük vergilerinin yarıya indirilmesi mali krizin başlıca sebeplerinden sayılır. John Julius Norwich, *Bizans II Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, s. 19-20.; Garland, s. 91-92.

İkonalara Tapınmaya Dönüş

Irene'nin azize olarak anılmasına yol açan en büyük zaferi, sadece ikona tapınmayı yeniden canlandırmak değil, bunu barışçıl ve tartışmasız bir şekilde yapmaktır. Konstantinopolis'teki konsil dağıtıldığında, sadece bir yıl önce ikonoklast piskoposlar zaferlerini ilan ederken, İznik Konsili'nde alınan kararlara hiçbir piskopos karşı çıkmamıştır. Bu konuda Irene, ikonoklast piskoposları kin duymadan aralarına geri kabul eden Tarasios'a büyük ölçüde güvenmiştir. Bu vesileyle bir patrik seçimi olarak Tarasios ilham verici biriydi ve Irene, bakanlarını doğuştan gelen becerilerine göre seçme yetisine sahipmiş gibi görünüyordu. Sebebi ne olursa olsun, askeri seferler için bile, mümkün olduğu kadar hadımlara güvenmek zorunda olduğunu hissetmesi onun talihsizliği idi.⁷⁶ Irene'nin zaman ve mekân seçme konusunda da bir yeteneği varmış gibi görünüyordu. İznik'teki konsilin toplanması, içerdiği propaganda değeri konusunda iyi bir farkındalık gösterir.⁷⁷

Irene, ikonalara tapınmayı eski haline getirirken zorlanmış mıydı? Cevap muhtemelen hayır, ancak Irene katı ikonoklazm taraftarlarının tepkilerini zayıflatmak için nispeten yavaş hareket etmiş gibi görünüyor. Onun yönetimi altında, manastırın sanata yaptığı yatırımın geri döndüğüne dair kanıtlar vardır ve Selanik'teki Ayasofya ve Trakya'daki Bizye gibi bir dizi kilise ve Bithynia'daki birkaç manastır

⁷⁶ Bir hükümdar olarak Irene'nin seleflerinden farklı uygulamalarda bulunduğu aşıkardı. Oğlunun gözlerine mil çektirmiş ve sonrasında ölmesiyle hanedan aktarımını neredeyse imkânsız hale getirmiş, kendisine sadık olmayan ikonoklast yapıdaki seçkin askeri birliklerden kurtulması imparatorlukta güvenlik açısından zaafa yol açmış, meslekten olmayan bir patrik atamıştı. Shephard, s. 277.

⁷⁷ Garland, s. 92.

gibi bir dizi kilise onun hükümdarlığına atfedilebilir: St. Selanik, Konstantin ve Irene monogamlarıyla tarihlendirilebilir. *Patria* bize, VI. Konstantin ile birlikte, Aziz Anastasios'a bir kilise inşa ettirdiğini ve Pege'deki Theotokos Kilisesi'ni restore ettiğini bildirir ve ayrıca 'ta Libadia' olarak bilinen küçük bir St. Euphrosyne Manastırı kurmuş, St. Luke ve St. Eustathios'a kiliseler inşa ettirmiştir. Bu sanatsal canlanmanın bir parçası olarak, VI. Konstantin ve Irene'nin heykelleri gibi bir dizi önemli eserin yapımı da üstlenildi; Konstantin, hipodromda annesinin bronz bir heykelini diktirdi. Irene aynı zamanda insanına aktif bir biçimde hizmet eden bir hayırseverdi: yaşlılar için birkaç ev, fakirler için bakımevleri, xenodocheia (konaklama yeri olmayan gezginler ve hastalar için pansiyonlar) ve fakirler için bir mezarlık kurdurttu.⁷⁸

Irene'e yöneltilebilecek en ağır suçlama, elbette, oğlunun tahttan indirmesiyle ilgilidir. Konstantin'in kendi eylemleri onu haklı çıkarmak için kullanılamaz. VI. Konstantin dünyanın en dinamik hükümdarı olmayabilir, ama pek de bir şansı olduğu söylenemez. Yirmi altı yaşında öldüğünde, hâlâ annesi ve onun bakanları tarafından yönetiliyordu. Onun hakkında söylenebilecek en kötü şey, bir şeyleri taşıyabilecek kapasiteye sahip olmadığıdır, üç kez savaş ordusu başında bulunurken savaş yönetememiştir ki bunlar, 791 ve 796'da Bulgarlara karşı ve 797'de, annesinin destekçileri ona Arapların geri çekildiklerini bildirdiğinde Araplara karşı olan seferlerdir. Tecrübesi ve yetenekli komutanların tavsiyesi ile askeri uzmanlığı şüphesiz artacaktı ya da işinde iyi olanlara güvenmeyi öğrenecekti. Konstantin'e karşı

⁷⁸ Garland, s. 92-93.

yapılabilecek en büyük suçlamalardan bir diğeri de, hiç şüphesiz annesi ve danışmanları tarafından kasıtlı olarak teşvik edilen olgunlaşmamış olması suçlamasıdır. 793'teki Armeniakon teması isyanından 1000 isyancının yüzüne 'Ermeni Komplocusu' dövmesi yaptırma kararı çocukça bir karar olarak düşünülmemelidir çünkü bu daha önce de ikonofil taraftarların yüzüne ikonoklast temalı şiirlerin damgalanmasıyla benzer bir uygulamadır.⁷⁹

Irene'nin Konstantin'i kör etmesinde kendi konumunu güvence altına alma arzusundan başka bir şeyin sebep olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Büyükbabası ve babası altında hizmet etmiş olan ordu komutanları ve memurlarıyla birlikte olduğu doğrudur, ancak bu normal karşılanabilir çünkü onlar imparatorluğun tek güç merkezidir. Konstantin ikonoklazmı yeniden başlatmayı planlıyor olsaydı, Theophanes ve diğer kaynaklar bunu kesinlikle yazılarına aktarırlardı ve bunu Irene'nin eylemlerini haklı çıkarmak için kullanırlardı. Konstantin annesiyle birlikte İznik Konsili'nde ve ikonofilinin yeniden bir politika haline gelmesinde ve Euphemia'nın kalıntılarının geri alınmasında ve ayrıca inşa programlarında yer almıştır ve bunlara bakıldığında onun gizli bir ikonoklast olduğunu gösterecek hiçbir şey yoktur. Theophanes'in bir hükümdar olarak Irene hakkındaki olumsuz hükümleri, dokuzuncu yüzyılın ortalarında yazdığı ve Theophanes'e göre Irene'nin iktidar hırsı ve acımasız muameleleri, Irene'nin,

⁷⁹ Garland, s. 93.

imparatorluk ailesi ile evlilikler yapan diğer akrabalarında da görülüyordu.⁸⁰

Irene'in sorunu büyük ölçüde iktidarda kendini asla güvende hissetmemesi ile alakalı olmalıdır.⁸¹ Naiplik dönemi kayınbiraderlerinin isyanıyla başlamıştı ve askerlere ve bazı strategoslarına güvenemeyeceğini biliyordu. Başlıca müttefikleri, askeri operasyonları yönlendirmek için bile güvendiği hadım memurlarıydı ve diğerlerinin hain ve yoz oldukları kanıtlanmıştı. Irene, modern bilim adamları tarafından kendisine yöneltilen 'Hangi çağda olursa olsun, ortaçağ ya da modern, kötü bir kadındı ve daha da kötüsü, aciz ve sorumsuz bir prensesi' minvalinde eleştirileri hak etmiyordu. Yetenekli bir politikacı olduğu gerçeği, orduda ve bürokraside destek eksikliği göz önüne alındığında beş kayınbiraderi tehdidine karşı hayatta kalmasıyla ortaya çıkıyordu ve Irene gerçekten etkileyici bir başarıya sahip olarak tam övgüyü hak ediyordu.⁸²

SONUÇ

Kadının Bizans toplumundaki yerini ve ilk kez tek başına Bizans İmparatoriçesi olarak hüküm süren Irene'yi anlatmaya çalıştığımız bu çalışmamızda, kadının sahip olduğu ve mahrum bırakıldığı haklardan,

⁸⁰ Garland, s. 94.

⁸¹ Kimi tarihçilere göre ise Irene'nin faaliyetleri onun itidalli bir hükümdar olmasıyla değil entrikacı ve ikiyüzlü, hırsı kendisini tüketen ve her zaman güce susamış, imparatorluğa ihtilaf ve felaket getiren ve ayrıca Bizans tarihinin bile kaydettiği en iğrenç cinayetlerden birinin suçlusu olmasıyla alakalıydı. Norwich, *A Short History of Byzantium*, s. 115.

⁸² Garland, s. 94.

kadına aslında Hıristiyanlığın ve bu dine yeni girmiş olup onu büyük ölçüde tahrif eden pagan Roma toplumunun kadınlara bakışından, soylu kadınların ve toplumun alt tabakasında bulunan sıradan kadınların meşgul olduğu meslek dallarından, ayrıca İmparatoriçe Irene'nin saltanatı süresince yaşanan siyasi ve toplumsal olaylardan, dönemi, Hıristiyanları, Batı-Doğu Roma İmparatorlukları ve kiliseleri arasındaki ilişkileri ve Romalıları derinden etkileyen ve Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinin en büyük sebeplerinden biri olan İkonakırcılık faaliyetlerinden bahsettik.

Günümüzde, toplumun her alanında ayrılmaz bir bütün olarak görünen ve özellikle gelişmiş ülkelerde uyum içerisinde varlığını sürdüren kadın-erkek arasındaki durum geçmişte maalesef günümüzdeki gibi uyum içinde bulunmamaktaydı ve erkek egemen toplumlarda -ki bunlara en büyük örnekler Cahiliye Devri Arap Yarımadası ve büyük ölçüde pagan dönemi adetlerini sürdüren Hıristiyan Batı toplumlarıdır- kadın yaşamın çoğu alanında geri plana atılmış haldeydi. Ancak zaman içerisinde kadının varlığının ve gündelik yaşamın diğer bir parçası olduğunun kabul edilmesi kaçınılmazdı. İşte bu durum Romalılarda görülecek, milattan sonraki ilk 3 yüzyılda, kız çocuğuyken çoğunlukla yaşama hakkı bulunmayan, yaşı ilerleyince eşini seçme veya istediği zaman evliliğini bitirme gibi en temel haklardan yoksun olan ve yalnızca çocuk doğuran, bunun haricinde bir değeri olmayan kadın zaman içerisinde sanat icra edecek, meslek edinecek ve böylece hayatını kazanacak, aristokrat ve soylu eşlerinin yanında daha geniş haklara sahip olacak ve hatta onlarla eşit hale gelecek, imparatorların yanında imparatoriçe dahi olacaktır. Bunlardan biri olan Irene, Papa,

kilise görevlileri ve askerler tarafından her ne kadar imparatoriçe olarak kabul edilmese de elindeki imkânları sonuna kadar kullanacak ve oğlunun canına kıymak pahasına tahtı elde edecek ve Bizans İmparatorluğunu tek başına yönetecektir. İmparatorluğun doğu kesimi -bugünkü Doğu Anadolu bölgesi- hariç büyük ölçüde destek gören Irene, Roma halkına rağmen yapılan ve dayatılan reformu kaldıracak ve ikonalara tapınmak yeniden serbest bırakılacak, bu durumda onun destek görmesinin başlıca sebeplerinden olacaktır. Irene dini politikasını uygulamaya çalışırken karşılaştığı devlet içindeki muhalefetin yanında, Batı'da görece güçlü Bulgarlar ve doğuda, bugünkü anlamda devrin süper gücü sayabileceğimiz Abbasî Devletiyle karşılaşması onun en büyük şanssızlığı olacaktır. Saltanatı süresince giriştiği mücadeleler, getirdiği yenilikler, uygulamalar ve bunlara karşı aldığı tepkiler bir kenara bırakılırsa, onun her ne kadar iktidar hırsına sahip olsa dahi devrin şartlarına göre hareket ettiği aşikârdır. Tarihe mâl olmuş birkaç İmparatoriçe'den biri olan Irene'nin, azize olması veya entrikacı bir hükümdar olarak anılması bizce tarihe bırakılması gereken bir konudur.

BİBLİYOGRAFYA

- Akdemir, Ülkü; *Bizans İmparatorluğunda Sosyal Hayat İçerisinde Kadının Konumu*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008.
- Aksaray, Buse; *Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- Albayrak, H. Şule; *Kadın Olmak & İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Aydın, Mehmet; “Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII - XIII, Konya 2002, s. 5-14.
- Bailly, Auguste; *Bizans Tarihi I*, Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- Diehl, Charles; *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İlgı Yayınları, İstanbul 2006.
- Garland, Lynda; *ByzantineEmpresses: WomenandPower in Byzantium AD 527-1204*, Routledge, Londra 1999.
- Gregory, Timothy E.; *Bizans Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- Haldon, John; *Bizans Tarih Atlası*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Harman, Ömer Faruk; “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul 2001, s. 82-86.
- İnce, Fatma; “Bizans Devleti’nde İkonacılık-İkonakırıcılık ve Bunun Sümela Manastırı’ndaki Yansımaları”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, II, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 1217-1232.
- İnce, Fatma; *Büyük Selçuklu Devleti ve Bizans Devletinde Hanedan Kadınları*, Onur Kitap, İstanbul 2020.

- İnce, Fatma; "Selçuklu-Bizans Hanedan Kadınları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 76, Elazığ 2019, s. 137-153.
- Kazdhan, Alexander P.; *The Oxford Dictionary of Byzantium - Volume 1-2-3*, Oxford University Press, New York 1991.
- Köroğlu, Gülgün; "Bizans'ta Kadın ve Kadın Takıları", *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, s. 1-15.
- Lee, JungHye; *Bizans Siyasi Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- Lee, JungHye; *Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık (İkonoklazm) Hareketinin Başlangıç Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.
- Lemerle, Paul; *Bizans Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- MaktalCanko, Dilek; "Bizans'ta Kadın Sanatçılar", *Sanat Tarihi Dergisi*, XXV - I, İzmir 2016, s. 111-134.
- Mango, Cyril; *Bizans- Yeni Roma İmparatorluğu Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Norwich, John Julius; *A Short History of Byzantium*, Vintage Books, New York 1997.
- Norwich, John Julius; *Bizans II Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, KabalcıYayınevi, İstanbul 2013.
- Norwich, John Julius; *Byzantium: The Early Centuries*, Alfred A. Knopf Inc., New York 1989.
- Ostrogorsky, Georg; *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Ozansoy, Esin; "Bizans'ta İsaürion'ların Ekloga'sına Göre Medeni Hukuk", *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, XII, İstanbul 1990, s. 183-202.

Palaz Erdemir, Hatice; “Roma Vatandaş Hukukunun Konusu Olarak Kadın”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, LXIII, İstanbul 2016, s. 1-26.

Sayın, Sedat; *Ortaçağda Doğu ve Batı Dünyasının Önemli Kadınları*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018.

Shephard, Jonathan, *The Cambridge History of the Byzantine Empire C. 500-1942*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Söğütlü Erişgin, Özlem; “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IV - II, Malatya 2016, s. 1-31.

Vasiliyev, A. A.; *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Maarif Matbaası, Ankara 1943.

BÖLÜM 7

AMİRAL ALEKSANDR VAŞİLYEVİÇ KOLÇAK'IN HAYATI

Prof. Dr. LİTVİN A.A*

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ**

Gökhan ARSLAN***

*Kazan Federal Üniversitesi, Vatanseverlik Tarihi Bölümü, Kazan-Tataristan/Rusya Federasyonu. hist33rus@yandex.ru +89033077148

ORCID: 0000-0003-2337-3304. Scopus ID: 57201648291

**Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE. ytansu@gmail.com +905422673133 Orcid Id : <https://orcid.org/0000-0002-6183-5302>

*** Kazan Federal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Tarih Bilimleri ve Dünya Kültür Mirası Yüksek Okulu, Vatan Tarihi Bölümü, Kazan-Tataristan/RUSYA FEDERASYONU. g.arslan.89@hotmail.com. +905535982740
ORCID ID: 0000-0003-4997-5354

Giriş

Bu çalışmanın amacı Rusya tarihinde çok önemli bir rol oynayan ve soyağacı Osmanlı Devleti'nde vezirlik rütbesindeki İlyas Kolçak Paşa'ya kadar dayanan, Rus ordusunda amirallik unvanı kazanan ve Kolçak ailesi içerisinde en tanınan Amiral Aleksandr Vasilyeviç Kolçak'ın hayat hikayesini anlatmaktır. Bu çalışmada Amiral Aleksandr Vasilyeviç Kolçak'ın yaşamı aşama aşama inceleyerek, amiralin Rusya'daki hem askeri hem de siyasi faaliyetlerini anlatılarak değerlendirilmesi yapılacak ve Rusya'daki o dönemdeki siyasal ve toplumsal duruma değinilecektir.

İlk olarak İlyas Kolçak Paşa'dan başlanılarak Aleksandr Vasilyeviç Kolçak'a kadar Kolçak ailesi hakkında bilgiler verilecek olup akabinde Aleksandr Vasilyeviç Kolçak'ın detaylı yaşamı anlatılacaktır. Bu çalışma yapılırken Osmanlı ve Rus arşiv kaynakları ile birlikte güncel Rus literatüründen yararlanılacaktır. Bu çalışma ile Rus İç Savaşı'nın en önemli figürlerinden birinin tanıtımı yapılacaktır.

Kolçak Ailesi

Kolçak ailesinin soyağacı bundan 300 yıl öncesine, 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Hotin Kalesi Muhafızı İlyas Kolçak Paşa'ya dayanmaktadır. Rus literatürüne göre, İlyas Kolçak Paşa 1675 yılı civarında aslen Bosnalı bir Sırp olarak dünyaya gelmiş ve devşirilme sistemiyle Müslüman olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivinden edinmiş olduğumuz bilgilere göre İlyas Kolçak Paşa miladi 1728 yılında (H. 1140) Prizren Sancakbeyi ve Hotin Kalesi Solkol ağası

olarak atanmıştır.¹ İlyas Kolçak Paşa 1732 tarihinde Arnavutluk'taki Yanya'ya "Mir-i Miran" olarak atanmıştır.² 1736-1739 yıllarında Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasında savaşının patlak vermesiyle İlyas Kolçak Paşa İstanbul'a çağrılmış ve kendisine "vezirlik" payesi tevcih edilerek Hotin Kalesini savunması emredilmiştir.³ İlyas Kolçak Paşa, Ruslarla ana savaşlar Kırım cephesinde yapıldığı için Hotin Kalesinde önemli bir eylem gösterememiştir. 1738'de Avusturya ile yapılan savaşlarda Osmanlı ana ordusunun komutasını Veli Paşa üstlenirken, Kolçak İlyas Paşa sadece Hotin Kalesi ve çevresini savunmaya devam etmiştir. Rus Mareşal Burkhard Christoph von Munnich⁴ Stavuçani Muharebesi'nde⁵ Serasker Veli Paşa komutasındaki Türk ordularını yenilgiye uğratıldıktan sonra Hotin Kalesini kuşatmıştır. İlyas Kolçak Paşa'nın düşmanın 60 bin kişilik ordusuna karşı emrinde sadece 900 askeri kalması münasebetiyle Mareşal Munnich onurlu teslim olma koşullarını Ağustos 1739'da kabul etmiş ve kılıcını teslim etmiştir. Yanındaki esirlerle birlikte St. Petersburg'a götürülmüş ve Rus

¹ BOA. A.CDVNSMHH.d. 134. 986. H. 10.05.1140.

² BOA. İE. TCT. 14. 1593.

³ Mehmet Sereyya, *Sicill-i Osmani 3* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1996), 797.

⁴ Burkhard Christoph von Munnich, Rusça: Христофóр Антонович Миних (1683-1767). 1735-1739 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordularına komutanlık etmiş bir generaldir. Aslen Alman kökenlidir, Rus ordusu reformcusu ve Rus Helenizm'inin kurucu olarak kabul edilmektedir.

⁵ Stavuçani Muharebesi, 17 Ağustos 1739'da Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılmış ve Rus ordusunun zaferi ile sonuçlanan muharebenin adıdır. Stavuçani Hotin Kalesinin 12 km güneybatısında Osmanlı'nın eski Boğdan bölgesinde kalan bir kasabadır.

İmparatoriçesi Anna İvanovna⁶ tarafından kabul edilmiştir.⁷ Kolçak Paşa Belgrad Barışından sonra serbest bırakılmış, ancak geri dönüş yolunda Sultan I. Mahmut'un kalenin savaştan Ruslara teslimi bir ihanet olarak değerlendirilmesi sonucu idam kararı çıkarılmıştır. İlyas Kolçak Paşa bu haberi dostları vasıtasıyla Ukrayna'da -dönüş yolunda- öğrenmiş ve İstanbul'a geri dönmekten vazgeçerek oğlu Mehmet Bey ile Tomytomierz'e yerleşmiş ve burada 1743 yılında vefat etmiştir.

İlyas Kolçak Paşa'nın büyük oğlu Mehmet Bey (D.1708- Ö.?) bir süre sonra İslam'dan ayrılarak Ortodoksluğa geçmiş ve Rusya'ya bağlılık yemini ederek asalet unvanı almıştır. Hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mehmet Bey'in oğlu Lukyan Kharitonoviç Kolçak, 1765 yılında doğmuştur. Rus İmparatorluğu'nun Dinyester sınır boylarını korumak için 1803 yılında oluşturulan Bug Kazak ordusunda yüzbaşı rütbesiyle Türklerle olan savaşlara katılmıştır. Savaşlarda göstermiş olduğu cesaret ve kahramanlık için kendisine Kherson vilayetinin Tiraspol bölgesinden topraklar verilmiştir. Yüzbaşı Lukyan Kolçak'ın iki oğlu İvan ve Fedor babalarının ölümünden sonra mülkleri kendi aralarında paylaşmışlardır. Fedor Lukyanoviç askerlik hizmetini seçerek Rus ordusunda albaylık rütbesine kadar ulaşmıştır. İvan Lukyanoviç ise gelecekteki "Rusya'nın Yüksek Hükümdarı" olan Amiral Aleksandr Vasilyeviç Kolçak'ın büyük dedesidir. Babasından kalan malları satarak Odessa'ya yerleşerek Rus ordusunun hizmetine

⁶ Anna İvanovna, 1730-1740 yılları arasında hüküm sürmüş Rus İmparatoriçesi ve I. Petro'nun yeğenidir.

⁷ Paşanın isteği üzerine haremi ve 11 yaşındaki küçük oğlu Selim İstanbul'a gönderilmiş; büyük oğlu Mehmet Bey (35 yaşında) babasıyla birlikte Rusya'ya götürülmüştür.

girmiştir. İvan Lukyanoviç'in üç oğlu vardır: Vasily, Peter ve Aleksandr. Tüm çocukları donanmada görev yapmıştır. Vasily Ivanovich Kolçak, -Aleksandr Vasilyeviç Kolçak'ın babası- Odesa'da kalıtsal olarak soylu aileden 1837 tarihinde dünyaya gelmiş ve 1913 yılında ölmüştür. Vasily Ivanovich, Kırım Savaşı'nın patlak vermesiyle Rusya'nın Karadeniz Filosunda bir deniz topçu subayı olarak görev almış, Müttefiklerin Sivastopol çıkarması sırasında yaralanmış ve esir alınmıştır. Askeri hizmetler için askerin "George" unvanına layık görülmüştür.⁸ Savaşın sona ermesinden sonra Vasily Ivanovich Kolçak Rusya'ya dönerek eğitime devam etmiş ve Maden Mühendisleri Birliği Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Vasily Ivanovich Kolçak, daha sonra donanma için silah üreten bir fabrika da çalışmaya başlamış ve tümgeneral rütbesine yükseldiği Obukhov çelik fabrikasından emekli olmuştur. Eşi ise Odesa'nın kalıtsal olarak soylu bir aileden gelen Posokhova'nın kızı ve gelecekteki amiralin annesi Olga Ilyinichna'dır (1855-1894).⁹

Aleksandr Vasilyeviç Kolçak

Aleksandr Vasilyeviç, 4 Kasım 1874'te St. Petersburg yakınlarındaki Obukhov Çelik Fabrikalarında, bir deniz topçusu subayı olan bir asilzade ailesinde doğmuştur. 1885 yılına kadar babasının ve annesinin rehberliğinde evde kişisel eğitim görmüş, akabinde babası tarafından 6. St. Petersburg Klasik Spor Salonu'na kayıt ettirilmiştir. 1888'de

⁸ Vasily Ivanovich Kolçak hakkında bkz. Askeri ansiklopedi. STP., 1913. T. XIII (Военная энциклопедия. СПб., 1913. Т. XIII). <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/1679-t-13-koblents-kruz-fon-a-i-1913#mode/inspect/page/60/zoom/4>

⁹ İ.F. Plotnikov, *Rodoslovnaya Admirala Kolçaka* (Moskva: Publikatsiya İstoçnika, 2002), 134-153.

Aleksandr Vasilyeviç “kendi isteğiyle ve babasının desteğiyle” Deniz Harp Okulu’na kayıt olmuştur.¹⁰ Aleksandr Vasilyeviç, okul programına ek olarak gemilerdeki navigasyon hareketleri (seyir-seyrüsefer hareketleri) ile ilgilenmeye başlamış, Filandiya Körfezi ve Baltık Denizindeki eğitim çalışmalarında 472 gün geçirmiştir.

Bilimsel Çalışmalarının Başlangıcı

Aleksandr Vasilyeviç, 15 Eylül 1894'te Deniz Harp Okulu'ndan miçman¹¹ (deniz subayı rütbesi) rütbesiyle mezun olmuş ve hemen akabinde 7. Deniz Mürettebatına kayıt olmuştur. Yaklaşık bir yıllık süre zarfında Kronstadt Deniz Gömlemevi'nde¹² seyir konuları üzerine çalışmıştır. 1895'te Kronstadt'tan Uzak Doğu'ya yelken açan zırhlı kruvazör Rurik'e nöbetçi subay olarak atanmıştır. 1895'ten 1899'a kadar Rusya'nın Baltık ve Pasifik filolarında görev yapmış ve üç kez dünyayı dolaşma fırsatı elde etmiştir. 1898'de teğmenliğe terfi etmiştir, ancak kısa bir süre sonra donanmadan Rus Bilim Akademisi'ne¹³ transfer olması nedeniyle sekiz yıl boyunca üst rütbeye geçememiştir. Aleksandr Vasilyeviç, Pasifik Okyanusundaki görevi bittikten sonra Kronstadt'a geri döndüğünde hayranı olduğu Tuğamiral Stepan

¹⁰ Tsentralny Gosudarstvennyy Arhiv Voyenno-Morskogo Flota, F. 432, Op. 5, D. 7174.

¹¹ Astsubay rütbesi.

¹² St. Petersburg şehrinde bir ada.

¹³ Rus Bilim Akademisi, Büyük Petro tarafından Sankt-Peterburg'da 8 Şubat 1724 tarihinde kurulmuştur. Başlangıçta isimi Sankt-Petersburg Bilimler Akademisi'dir (Rusça: Петербургская Академия наук). Tarihte adı pek çok defa değişen akademinin 1747-1803 tarihleri arasındaki ismi Emperyal Bilim ve Sanat Akademisi'dir (Императорская Академия наук и художеств). 1836 yılından Rus İmparatorluğu sonu olan 1917 tarihine dek adı Emperyal Sankt-Petersburg Bilimler Akademisi'dir (Императорская Санкт-Петербургская Академия Наук).

Osipovich Makarov¹⁴ ile tanışmıştır.¹⁵ Aktif askeri görevinin başlamasıyla birlikte, Aleksandr Vasilyeviç'in bilimsel araştırmalara olan eğilimi de kendini göstermeye başlamıştır. Bireysel olarak oşinografi ve hidroloji alanıyla ilgili kitaplar okumaya başlamıştır. Genç deniz subayı ve araştırmacı Aleksandr Vasilyeviç, 1897'den 1898'e kadar "Rurik" ve "Kruvazör" kruvazörlerinde yaptığı oşinografi ve hidroloji gözlemleri sonucunda "Deniz Suyunun Yüzey Sıcaklıkları ve Özgül Ağırlığı Gözlemleri" başlıklı makalesini 1899 yılında yayınlamıştır.¹⁶

Rus Kutup Seferi Araştırmaları

Aleksandr Vasilyeviç'in yayınlamış olduğu makale Rusya Bilim Akademisi tarafından ve kutup araştırmacısı Baron Edward Vasilyeviç Toll'un da dahil olduğu birçok ünlü bilim adamını tarafından olumlu bir değerlendirilmiştir. Aleksandr Vasilyeviç, Yunanistan'ın Pire limanında görevdeyken Baron E.V. Toll¹⁷ tarafından bir hidrolojik

¹⁴ Stepan Osipovich Makarov, Rusça: Степан Осипович Макаров (1848-1904). Rus İmparatorluk Donanması'nda koramiral, oşinograf, kutup araştırmacısı, gemi yapımcısı... 1877-1878 tarihli Rus-Türk Savaşı'nda Velikiy Knyaz Konstantin isimli Rus Torpido gemisinde görev almıştır. Savaş sırasında Karadeniz'deki filo üstünlüğü Osmanlı donanmasında olmasına rağmen Stepan Osipovich Makarov'un fikriyle savaşta ilk kez torpido gemisi bulundurulmuştur ve savaşın gidişatında torpido kullanımı büyük bir etki yaratmıştır. Rus-Japon Savaşı sırasında Pasifik Filosuna komuta etmiştir. Bir Japon mayını tarafından havaya uçurulan Petropavlovsk zirhlisinde ölmüştür.

¹⁵ V. B. Virkin, "Geografiçeskiye İsledovaniya A. V. Kolçak: (K 100-letiyu Vihoda v Svet Monografi)", *Nauçnyy Jurnal Geografiya i Prirodniye Resursı* 3 (2009): 161.

¹⁶ A. V. Kolçak, "Nablyüdeniya nad Poverhnostnımi Temperaturami i Udelnımi Vesami Morskoy Vodı, Proizvedennımi na Kreyserah 'Rurik' i 'Kreyser' s maya 1897 g. po mart 1898", *Zapiski po Gidrografii* (S.Peterburg: 1899).

¹⁷ Baron Eduard Vasilyevich Toll, Rusça: Барон Эдуард Васильевич Толль (1858-1902), Rusya jeolog, Arktik kâşif ve sefer düzenleyen bilim adamıdır.

çalışma başkanının ve bir manyetoloğun asistanı olarak Novosibirsk Adaları'nın kuzeyindeki Arktik Okyanusu'nun bir bölümünü keşfetmek ve efsanevi “Sannikov Ülkesini” aramak için üzere bir kutup keşif gezisine katılmaya davet edilmiştir.¹⁸ Doğal olarak, kutup keşif gezisi daveti tesadüfi değildir; davet edilmesinde hem Tuğamiral Stepan Osipovich Makarov ile yapmış olduğu görüşme hem de oşinografi ve hidroloji üzerine yazdığı makale son derece etkili olmuştur.

Aleksandr Vasilyeviç, kutup keşif gezisine çıkmadan önce bir denem amacıyla beş ay boyunca St. Petersburg'daki Ana Fiziksel Gözlemevi ve Pavlovsk Manyetik ve Meteorolojik Gözlemevi'nde özel dersler alarak denemeler yapmış ve kutup araştırmaları için uzmanlaşmıştır. Ayrıca döneminin dünyaca ünlü kutup araştırmacısı F. Nansen ile tanışmak ve ondan tavsiyeler almak için Norveç'e bir gezi seyahati yapmıştır.¹⁹

Ünlü kâşif Baron E.V. Toll ve asistanı Aleksandr Vasilyeviç'in Rus Kutup Seferi'nin görevleri arasında Yeni Sibiryada Adalarının keşfi, Kuzey Deniz Rotası'ndan geçiş (navigasyon tarihinde ikinci kez) ve efsanevi “Sannikov Ülkesi'nin” keşfi vardır. Bu araştırma Zarya isimli gemiyle Haziran 1900'den Ekim 1902 yılına kadar devam etmiştir. Bu araştırma sonucunda Taimyr Yarımadası, Novosibirsk Adaları ve Kotelny Adası keşfedilmiştir. Aleksandr Vasilyeviç, Taimyr ve

¹⁸ I. F. Plotnikov, *Aleksandr Vasilyeviç Kolçak: İzledovatel Admiral, Verhovnyy Pravitel Rossii* (Moskva: Sentrpoligraf, 2002), 36.

¹⁹ V. G. Smirnov, “Polyarnaya Odisseya Aleksandra Kolçaka (K 140-letiyu so Dnya Rojdeniya)”, *Sankt-Peterburgskiy Filial İnstituta İstorii Yestestvoznaniya i Tehniki, Arktika: Ekologiya i Ekonomika* 3/15 (2014): 94-95.

Novosibirsk Adaları'ndaki yolculuk ve kışlama sırasında, hidrografik ve oşinografik çalışmaları, derinlik ölçümleri, buzun durumunu gözleme ve dünyanın manyetizmasını gözleme gibi bilimsel faaliyetlerde bulunmuştur. Anakaraya seyahat ederek anakara ve adaların kıyısındaki az bilinen yerlerin navigasyonunu çıkarmaya çalışmıştır. Aleksandr Vasilyeviç, kutup buzunu üzerinde araştırma yaparak bir dizi coğrafi nokta keşfetmiştir. Baron E.V. Toll, Taimyr Körfezi'ndeki adalardan birinde araştırmacı kimliği ve başarılarından dolayı Aleksandr Vasilyeviç'i orada vaftiz ederek onun onuruna ileride evleneceği Sofia Omirova'nın adını vermiştir.²⁰

Kuzey Kutup Seferi araştırmalarında önemli zorluklar yaşanmış, geçirilen iki kış mevsiminde katılımcılar sayısız zorluğa katlanmak zorunda kalmışlardır. Buzun kalınlığından dolayı gemiyle daha ileri gidilememesinden ötürü Haziran 1902'nin başlarında, Baron E.V. Toll ve üç arkadaşı keşfedilmemiş Bennett Adası'nda bir çalışma yapmayı planlayarak gruptan ayrılmışlardır. Ancak, araştırma ekibi kararlaştırılan tarihte geri dönmemiştir. Kutuplarda yaz aylarında buz tabakasının ince olmasına rağmen kış ayında buz tabakasının kalınlığı maksimum seviyeye ulaştığı için Zarya araştırma gemisi buzları geçemeyerek ve ayrıca araştırma ekibini belirlenen noktada olmamasından dolayı geri dönmek zorunda kalmıştır. Aralık 1902 başlarında mecburiyetten Aleksandr Vasilyeviç ve keşif gezisinin diğer üyeleri geri dönerek St. Petersburg'a ulaşmışlardır. Aleksandr Vasilyeviç, keşif sırasındaki başarılarından dolayı 4. dereceden St.

²⁰ Plotnikov, *Aleksandr Vasilyeviç Kolçak*, 30.

Vladimir Nişanı ile ödüllendirilmiş ve İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu'nun tam üyeliğine seçilmiştir.²¹

Aleksandr Vasilyeviç hem kendi isteği hem de Rus Bilimler Akademisi'nin onayı ile Şubat 1903 yılında Baron E.V. Toll ve ekibini kurtarma seferine çıkmıştır. Bennett adasında yapılan arama çalışmalarında Baron E.V. Toll'a ait notları ve eşyaları bunmasına rağmen araştırma ekibine sağ ulaşılamamıştır.²² Aleksandr Vasilyeviç, bu kurtarma operasyonu sırasında önemli araştırmalara devam etmiş; daha önce bilinmeyen bir takım coğrafi nesnelere keşfedilmiş, tanımlanmış, kıyı şeridinin ana hatları çizilmiş ve buzulun oluşumuyla ilgili bilgiler edinmiştir. 1906 yılında Rus Bilimler Akademisi tarafından yaptığı çalışmalardan dolayı “Konstantin Madalyası” (Rus Bilimler Akademisinin en takdim büyük ödülü) takdim edilmiştir.²³

1904-1905 Rus-Japon Savaşı

Baron E.V. Toll ile yapmış olduğu Rus Kutup Seferi'nden sonra Rus Bilimler Akademisi'nde büyük bir ün kazanan Aleksandr Vasilyeviç, 1904 Rus-Japon Savaşı'nın başlamasıyla birlikte donanmaya geri dönerek Uzakdoğu'ya Port Arthur'a geçmiş ve Rus Pasifik Filo Komutanı Koramiral S.O. Makarov'un emrinde “Petropavlovsk” savaş gemisinde göreve başlamak istemiştir. Ancak Koramiral S.O. Markarov

²¹ İ. F. Plotnikov, *Aleksandr Vasilyeviç Kolçak: Jizni i Deyatelnost* (Rostov na Donu: Feniks, 1998), 8.

²² A. Ya. Dakuçayev, G. R. Krehan, “Vıdayuşıysya İsledovatel Arktiki E. V. Toll v Dokumentah i Materialah Rudno-Petrograфіçeskogo Muzeya (İgem Ran, Moskva)”, *Novıye Dannıye v Mineralah* 51 (2016): 152-162.

²³ M.İ. Smirnov, *Admiral Aleksandr Vasilyeviç Kolçak: (Kratkiy Biografiçeskiy Oçerk)* (Parij: Vayen Mar. Sayuz, 1930), 7.

onun kuzey kutup seferinden döndükten sonra dinlenmediği için Askold kruvazörünün nöbet şefi olarak atanmıştır. Ancak kaderin işine bakın ki, 31 Mart'ta Petropavlovsk bir Japon mayınları tarafından havaya uçurulmuş ve Rusya'nın Pasifik Filo Komutanı Koramiral S.O. Makarov öldürülmüştür. Aleksandr Vasilyeviç, S.O. Makarov'u öğretmeni olarak görmüştür.

Aleksandr Vasilyeviç, bir süre sonra "Amur" isimli mayın gemisinde benzer bir görevde çalıştıktan sonra "Öfkeli" isimli mayın döşeme destroyerinin komutanlığına atanmıştır. Aleksandr Vasilyeviç'in talimatlarıyla öfkeli destroyerinin yerleştiği mayınlara çarpan Japon "Takasago" kruvazörü patlamıştır. Ancak Aleksandr Vasilyeviç'in kutup gezisi sırasında geçirdiği rahatsızlık yüzünden romatizma problemi yaşamaya başlamış ve kara birliklerine transfer olarak bir topçu bataryasının başına geçmek zorunda kalmıştır. İlerleyen süreçte kara savaşlar sırada yaralanmış ve romatizma probleminin de artmasıyla hastaneye yatmaya mecbur kalmıştır. Bu sırada Japon ordunun Port Artur'u işgal etmesiyle Japon birliklerine esir düşmüş ve esir Rus askerleriyle birlikte Nagasaki'ye götürülmüştür. Nagasaki'deyken Aleksandr Vasilyeviç'in sağlık durumu ağırlaşmış olmasına rağmen Japon hükümetinin kendisine sunduğu ücretsiz sağlık hizmetlerini gururlu bir subay olarak reddetmiştir. Rusya ve Japonya arasında yapılan esir değişim anlaşmasıyla birlikte St. Petersburg'a geri dönmeyi başarabilmiştir. St. Petersburg'daki askeri kurul onu sağlık durumu kötü olduğu için *engelli* olarak tanımlayıp dinlenmesi için altı aylık bir izin vermiştir. Aralık 1905'te kendisine Port Arthur savunmasına katılımı nedeniyle "Cesareti için" bir takdirname,

gösterdiği kahramanlık için “4. Derece St. Anne Nişanı” ve ayrıca “Altın bir kılıçla 2. Derece Aziz Stanislaus Nişanı” verilmiştir.²⁴

İki Savaş Arasında

Aleksandr Vasilyeviç, kısa bir dinlenme ve tedavi sürecinden sonra Baron E.V. Toll ile çıktığı birinci, yine onu ve ekibini kurtarmak için çıktığı ikinci kutup araştırma gezisine ait “Baron Toll'u Bulmak için Akademi Tarafından Açılan Bennett Adası'na Yapılan Son Sefer” adlı çalışmasını Aralık 1905'ten Mayıs 1906'ya kadar hazırlayarak tekrardan Rus Bilimler Akademisi'ne dönmüştür.²⁵ Yaptığı çalışmalarla kısa sürede bilim dünyasında geniş bir yankı uyandırmış ve kendisine büyük bir popülerlik kazandırmıştır. P.P. Semyonov Tyan Shansky'in²⁶ başkanlık ettiği Rus Coğrafya Topluluğu²⁷ tarafından “Büyük Konstantin Altın Madalyası” ile ödüllendirilmiştir.²⁸

Rus donanmasının Japon Savaşı'ndaki (Port Arthur ve Tsushima) ezici yenilgisi filonun restorasyonunu gündeme getirmiş, savaş sırasındaki hataları, tecrübeleri ve değişen savaş teknolojisi dikkate alarak

²⁴ Andrey Kruçinin, *Admiral Kolçak: Jizn, Podvig, Pamyat* (Moskva: AST-Astrel, 2010), 9-12.

²⁵ A. V. Kolçak, “Poslednaya Ekspeditsiya na Ostrov Bennetta, Snaryajennaya Akademiyey dlya Poiskov Barona Tollya”, *İzv. İRGO.*, T. 42, Vıp. 2/3, Sankt-Peterburg (1906): 487-519.

²⁶ Pyotr Petrovich Semyonov, Rusça: Пётр Петрович Семёнов (1827-1914). 40 yıldan fazla Rus Coğrafya Derneği'ni yöneten bir Rus coğrafyacı ve istatistikçidir. Tian Shan dağlarının öncü keşfi ile uluslararası üne kavuşmuştur. 79 yaşındayken soyadının "Tian Shan'lı Semyonov" olarak değiştirmesine karar verilmiştir.

²⁷ Rus Coğrafya Topluluğu, 1845 yılında Çar I. Nikola'nın imparatorluk emri ile kurulmuştur. Paris (1821), Berlin (1828) ve Londra (1830)'dan sonra dünyanın en eski coğrafi topluluklarından biridir. Rus Coğrafya Topluluğu'nun temel görevi, güvenilir coğrafi bilgileri toplamak ve yaymaktır.

²⁸ Bu ödül ondan önce sadece üç ünlü kutup gezginine layık görülmüştür. Üç isimde yabancı kökenlidir; F. Nansen, N. Nordenskjold ve N. Yurgens'dir.

donanmanın yenilenmesine kararı verilmiştir. Çünkü bu savaş Rus denizcilere acımasız bir ders vermiş ve utanç kaynağına neden olmuştur. Bu suretle 1906 yılının içerisinde Donanma Genelkurmay Başkanlığı oluşturularak gelecekte çıkabilecek bir savaşa karşı (Baltık Denizinde Almanya'ya karşı, Karadeniz'de Türklere karşı) filonun operasyon ve teknik planlamasının yapılmasına başlanılmıştır. Bu suretle Rus-Japon Savaşı'nda büyük yararlılık gösteren denizciler bu görevde yer almıştır. Aleksandr Vasilyeviç 2. dereceden gemi kaptanlığına terfi ettirilerek Mayıs 1906'dan itibaren Deniz Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı'nda yeniden görevlendirilmiş ve Rus istatistikleri departman başkanlığına atanmıştır. Aleksandr Vasilyeviç, filo canlandırma programı kapsamında kısa sürede kilit figürlerden biri haline gelmiş, bir fikir üretici ve düzenleyici olarak enerjik bir profil ortaya koyarak kısa sürede donanmada adından söz ettiren bir subay olmuştur. Gemi inşa programlarının yanı sıra Devlet Duması'nda²⁹ Rusya ve donanmanın pozisyonları hakkında raporlar sunmuştur.³⁰

Aleksandr Vasilyeviç Rus filosunun Japonya karşısında yaşadığı trajediyi açıklarken, filonun büyük olduğunu, ancak gemilerin düzensiz şekilde inşa edildiğini, herhangi bir planlama olmadan farklı kalibrede topların olduğu, gemi zırhlarının zayıflığı ve zayıf ateş gücünün yetersizliği şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca kendisinin akıl hocası Koramiral S.O. Makarov'un geçmişinin çok iyi olmasına karşın,

²⁹ Duma (Rusça: Дума), Çarlık Rusya'sında 1905-1917 yılları arasında etkin olan yasama meclisine Duma adı verilmektedir.

³⁰ O. A. Zotova, "Kontr-admiral Nikolay Lyutsianoviç Podgurskiy (1877-1918) – Maryak, Izabretatel i 'Kommersant Ponevole'", *Yelaginskiye Çteniya VII*. (S.Peterburg: RGAVMF, 2014), 82..

denizcilere verdiği savaş eğitiminin zayıf olduğunu ve modern gereksinimlerden uzak olduğunu görüşünü de savunmaktadır. Rusya’da 1904-1905 Rus-Japon Savaşı mağlubiyetinden sonra çarlık rejimine karşı ülke içerisinde muhalefet daha da artmıştır. Ülkenin önemli şehirlerinde çarlık rejimine karşı işçi sınıfı tarafından organize edilen protestolar hızla kanlı gösterilere dönüşmüştür. Çar II. Nikola tarafından Duma açılmış olsa da işçi sınıfının yönetime karşı bir hoşnutsuzluğu devam etmektedir.³¹ Bu sırada da Rus hükümeti ordunun ve donanmanın yeniden restore edilmesi konusunu ele almıştır. Ancak bu restorasyon hangi doğrultuda olacağı ya da Rusya’nın ne tür bir donanma filosuna ihtiyacı olduğu sorunu ortaya çıkmıştır. Bu konu üstüne birçok görüş ortaya atılmıştır. Bazıları filonun stratejik, doğrusal kuvvetlerinin öncelikli gelişimi konusunda ısrar ederken, diğerleri mayın ve torpido kuvvetlerine, diğer bir grup denizaltıların inşasına öncelik vermeyi, başka bir grup genel olarak Rusya’nın kıtasal bir güç olarak büyük bir filoya ihtiyacı olmadığını ifade etmiştir. Bu konuda Aleksandr Vasilyeviç ise, Rusya’nın Avrupa ve Asya kıtalarını kontrol eden büyük bir devlet olmasına binaen sadece kendi kıyılarını savunmasının yeterli olmayacağı düşüncesinde olup daha stratejik hedefleri ele geçirebilmek için her açıdan güçlü filo inşa edilmesi düşüncesini savunmaktadır.

Rus donanmasının inşa programı zaman içerisinde inişli-çıkışlı bir seyir gösterse de bu süre zarfında Aleksandr Vasilyeviç Kuzey Denizi

³¹ T.N. Yasko, “Pervaya Russkaya Revolyutsiya 1905-1907”, *Rossiya i ATR* 4 (2005): 153-156.

araştırmalarından vazgeçmemiş ve Kuzey Deniz Yolu komisyonunun bir üyesi olarak araştırmalarına devam etmiştir.³² Eylül 1908’de Uzakdoğu’ya yelken açan askeri “Vaighan” gemisinin komutanlığına atanmıştır. 1909 yılında “Kara ve Sibirya Denizlerinin Buzları Monografisi” adlı eserini yayınlanmıştır. 1910 yılında “Vaighan” gemisiyle Arktik Okyanusuna bilimsel araştırmalar için bir yolculuk yapmıştır.³³

Aleksandr Vasilyeviç, 1911 yılında Deniz Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı’nın 1. operasyon departmanının başına atanmıştır.³⁴ 1911 yılından 1912’ye kadar Baltık Denizi için yeni gemilerin inşa programının geliştirilmesinde ve olası bir Almanya ile savaş durumunda donanmasının bir bütün olarak savaşa hazırlanmasında aktif görev almıştır. Aynı zamanda subay sınıflarında ve Nikolaev Deniz Akademisi denizcilik bölümünde dersler vermeye başlamıştır. Bu süreçte edindiği tecrübelerle “Filonun Savaş Oluşumları Üzerine”, Savaş Üzerine”, Genelkurmay Başkanlığı” gibi teorik konularda eserler yazmıştır. Aleksandr Vasilyeviç, 1912 yılında donanmaya aktif olarak

³² Geçtiğimiz yüzyıllarda Atlantik’ten Pasifik’e geçmek için gerek Kanada kıyılarını gerekse Sibirya kıyılarını izleyerek bir deniz geçişi yapılması için çok sayıda bilimsel araştırma ve sefer düzenlenmiştir. Bunlardan bir sonuç alınamayınca ABD, geçtiğimiz yüzyılın başında Panama Kanalı’nı açarak kuzey geçişine olan ihtiyacını büyük oranda azaltmıştır. Rusya’nın ise böyle bir şansı yoktur. Rusya için "Kuzey Deniz Yolu" sadece ekonomik değil askeri ve stratejik açıdan da çok önemlidir. Kuzey Deniz Yolu’nu kullanamamış olmanın bedelini 1904-1905 Rus-Japon savaşında ağır bir şekilde ödemişlerdir. Bu amaçla A.V. Kolçak Arktik Okyanusu üzerindeki su yolları araştırmalarını arttırarak Süveyş Kanalı’na alternatif bir deniz yolu oluşturmayı istemiştir.

³³ A. V. Kolçak, *Led Karskogo i Sibirskogo Morey*, (S. Peterburg: Zapiski İmperatorskoy Akademii Nauk, 1909), 169.

³⁴ Baltık Denizi’ndeki filo operasyonlarını planlayan ve analizler yapan askeri birim.

dönerek “Ussuriets” savaş gemisinin komutanlığına atanmıştır. Bir yıl sonra 1. rütbenin kaptan rütbesine ve Baltık Filosu komutanı Amiral Nikolay Ottovich Von Essen³⁵ tarafından önce operasyon departmanının şefliğine (Aralık 1913’ten itibaren), akabinde de Baltık Denizi Kuvvetleri komutanının karargahının operasyon kısmı için bayrak kaptanlığına (Ocak 1915) ve aynı zaman da amiralin haberci gemisi olan “Pogranichnik” savaş gemisinin komutanlığına atanmıştır.³⁶

Kaçınılmaz dünya savaşının başlamasıyla Almanya’nın karadan ve denizden harekât planları karşısında Rusya’nın kara ordularına karşı donanması daha iyi hazırlanmıştır. Ancak beklentileri karşılama noktasında düşman Alman gemileri ile kıyaslama yapmak bile hata olacaktır. Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın ana eylem planı Batı cephesinde Almanlara karşı savunma savaşı üstüne kurulu olmakla birlikte Güneyde Osmanlıya karşı Rus çarlarının eski rüyası olan “İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının” ele geçilmesi üstüne kurulu olmuştur. Genel olarak, Rus donanmasının son yıllardaki teknik donanımı ve denizcilerin savaş eğitimleri açısından, Birinci Dünya Savaşı’na katılan diğer devletlerin filolarından daha aşağı değildir,

³⁵ Nikolai Ottovich von Essen, Rusça: Николаай Оттович Фон Эссен (1860-1915). Rus deniz komutanı ve amiraldir. Ailesi Alman kökenlidir ve ataları iki yüzyıldan fazla bir süredir Rus İmparatorluk Donanması’nda hizmet etmiş ve yedi tanesi Rus İmparatorluğu’nun en yüksek askeri ödülü olan St. George Nişanı ile ödüllendirilmiştir. N.O. Essen, Birinci Dünya Savaşı sırasında (1914-1918) Rus deniz kuvvetlerinin en önde gelen amirallerinden biri olarak kabul edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı’nda Rus Donanmasının Baltık filosuna komuta ettiği sırada Mayıs 1915’te kısa bir zatürre nöbetinden sonra beklenmedik bir şekilde ölmüştür.

³⁶ N.A. Kuznetsov, *Aleksandr Vasilyeviç Kolçak, Voyennyye Biografii*, (Moskva: Seyhgauz, 2007), 11-12.

ancak sayısal olarak rakiplerine kıyasla geri kaldığı söylenebilmektedir. Rus donanmasındaki bu açıklık son yıllarda donanmayı canlandırmaya çalışan Baltık Filosu Komutanı Amiral N.O Essen ve onun en yakın yardımcılarında mayın gemileri uzmanı Aleksandr Vasilyeviç tarafından yapılmaya çalışılmıştır.

Baltık ve Karadeniz Cephelerindeki Savaşlar

Savaşın başlamasıyla Rus donanmasının mayın departmanının başına doğrudan atanan Aleksandr Vasilyeviç kısa sürede Baltık kıyılarına mayın tarlaları döşeyerek Alman donanmasına karşı mayın savaşı başlatılmış ve düşmanın hareket alanını kısıtlamıştır. Ayrıca Almanya'nın denizlerdeki en büyük düşmanı İngiltere olduğu için Rusya'nın Baltık filosunun büyük savaşlara katılması gerekmemiş ve mayın savaşı yapılarak düşmanın hareketsiz kalması sağlanmıştır. Almanlara karşı mayın savaşı yürütülürken bu operasyonları gerçekleştiren Aleksandr Vasilyeviç bir komutan olarak adından söz ettirmeye başlamış ve Batılı müttefikler tarafından daha sonraları dünyanın en iyi mayın uzmanı olarak kabul görmüştür.

Şubat 1915'te Danzig Körfezi'nin mayınlama işini doğrudan kendisi yönetmiştir. Bu mayınlar Almanya'nın 4 kruvazör, 8 muharip ve Friedrich Karl, Bremen ve Gazelle gibi büyük savaş gemileri dahil olmak üzere birçok savaş ve nakliye gemilerini batırmıştır. Mayıs 1915'te Amiral N.O. Essen'nin ani ölümüyle yerine Koramiral Kanin geçmiştir. Bu süreçte Baltık'ta operasyonlarına devam eden Alman donanması Riga Körfezi'ne girmiş, ancak Aleksandr Vasilyeviç tarafından döşenen mayınlara çarparak birkaç destroyer kaybetmiş ve

bazı kruvazörleri ciddi zarar görerek geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁷ Aleksandr Vasilyeviç'in bu başarısı kendisine bir kılıçla 3. derece St. Vladimir Nişanı'nın verilmesini sağlamıştır.

Bu savunma planı Almanya'nın Riga Körfezi'ne asker çıkarmasını geciktirmiş ve 1915 Sonbaharına ertelenmesine neden olmuştur. Burada yapılan kara savaşlarına Aleksandr Vasilyeviç denizden Rus kara birliklerine destek olarak Alman saldırısını başarısızlıkla sonuçlanmasını sağlamıştır. Aleksandr Vasilyeviç, olağanüstü askeri başarıları nedeniyle Rus İmparatorluğu'nun en yüksek askeri subay ödülü olan 4. Derece St. George Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Baltık cephesinde Almanlara karşı yürüttüğü başarılı savaşlar sonrasında 10 Nisan 1916 Tuğamiralliğe terfi etmiştir.³⁸

Ancak kısa bir sonra Çar II. Nikola'nın ani bir emri ile 28 Haziran 1916'da Amiral rütbesine terfi ettirilerek Türklerle savaşması için Karadeniz Donanma Komutanlığı'na atanmıştır.³⁹ Aynı zaman da kendisine Çar tarafından 1. Dereceden St. Stanislaus Nişanı takdim edilmiştir. Rus orduları Başkomutan Genelkurmay Başkanı General Mikhail Vasilyevich Alekseev⁴⁰ tarafından Aleksandr Vasilyeviç'e

³⁷ P.A. Novikov, "Kontr-admiral A.V. Kolçak v Planirovanii i Osuşestvlenii Boevih Operatsiy Baltiyskogo Flota v Aprele- İyune 1916 g.", *İzvestiya Laboratorii Drevnih Tehnologiy* 2/19 (2016): 75-81.

³⁸ Piter Fleming, *Sudba Admirala Kolçaka 1917-1920* (Moskva: Sentrpoligraf, 2006), 29.

³⁹ Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Voyenno-Morskogo Flota (RGAVMF), F. 11, Op. 1, D. 45, List 29.

⁴⁰ Mikhail Vasilyevich Alekseyev, Rusça: Михаил Васильевич Алексеев (1857-1918). Birinci Dünya Savaşı ve Rus İç Savaşı sırasında Rus İmparatorluk Ordusunun en önemli generallerindendir. 1915'ten ve 1917'e kadar Çar II. Nikola'nın emri ile Rus Genelkurmay Başkanlığını görevini yürütmüştür. 1917 Şubat Devrimi sırasında Alekseyev Çar'a tahttan çekilmesini tavsiye eden bir telgraf göndererek Devlet

iletilen görev emirlerinde Karadeniz'deki Türk-Alman deniz üstünlüğüne son verme ve Rus Çarlarının tarihi emellerini hayata geçirme vardır (1917 baharında İstanbul'a çıkarma yapmak ve ele geçirmek).⁴¹

Rusya'nın Karadeniz donanması 7 savaş gemisi, 2 kruvazör, 20 muharip, 11 denizaltı, farklı tür ve boyutlarda 400 gemiden ve 40 binden fazla subay ve denizciden oluşmaktadır. Amiral Aleksandr Vasilyeviç, Sivastopol'a geldiğinde görevi Karadeniz Donanması Komutanı Amiral Ebergard Andrey Avgustovich'den⁴² devralmıştır.⁴³ Diğer taraftan Karadeniz Donanması Komutanı Amiral Ebergard Andrey Avgustovich'in mevcut görevinden tasfiye edilmesinde limanlara ve deniz yollarına saldıran Türk-Alman filosu karşısında pasif kalması yer almaktadır. Bu karşılık Rus Kafkas orduları Doğu Anadolu'da ilerleme kaydederek Erzurum ve Trabzon'a kadar ele geçirmişlerdir.

Duma'sı ile birlikte hareket etmiştir. Şubat Devrim'inden Ekim Devrimi'ne kadar çeşitli görevlerde çalışarak ülkenin bir savaşa sürüklenmesini önlemeye çalışmıştır. Ekim Devrim'inden sonra Bolşevik karşıtı olarak Gönüllü Ordu'ya katılmıştır.

⁴¹ P.M. Şornikov, "Poçemu ne Sostoyalas Desantnaya Operatsiya na Bosfore?", *İstoriya Karpato-Dnestrovskih Zemel s Drevneysih Vremen-Russiy* 44/2 (2016): 101.

⁴² Ebergard Andrey Avgustovich, Rusça: Эбергaрд Андрей Августович (1856-1919). Alman kökenli Rus İmparatorluk Donanması amiralidir. 1908'den itibaren Rus Deniz Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı ve 1911'den itibaren Karadeniz Filosu Başkomutanı olarak görev yapmaya başlamıştır. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından, en büyük başarısı, 1915'ten itibaren Zonguldak kömür sahalarında bir deniz ablukası oluşturmak ve böylece Alman- Türk filosunun kömür arzını kesmek olmuştur. Ayrıca Kasım 1914'te Sarı Burnu Muharebesi sırasında Kırım yakınlarında Rus savaş filosuna komuta etmiştir. Ancak, Boğaziçi'ndeki Osmanlı mevzilerine karşı daha fazla saldırı yapma konusunda isteksizlik göstermesinden dolayı Haziran 1916'da yerini A.V. Kolçak'a bırakmıştır.

⁴³ A. G. Balnih, *Morskiye Bitvy Pervoy Miravoy: Tragediya Oşibok* (Moskva: ATS, 2002), 96.

Amiral Aleksandr Vasilyeviç, eski Karadeniz Donanma Komutanı Amiral Ebergard'ın pasif ve inisiyatif eksikliği savaş planı yerine cesur ve aktif harekât tarzı ile Karadeniz'deki atmosfere yeni bir boyut kazandırmıştır. Tüm inisiyatifi kendi üzerine alarak radikal değişimler ile yüksek hızlı Alman savaş gemilerine (Goeben ve Brelau) karşı Baltık Denizinde uygulanan yöntemlerle düşmanın aktif eylem hakaretlerinden mahrum bırakmak için İstanbul Boğazı'na mayınlar döşemiştir.⁴⁴ Bu suretle Goeben savaş gemisi havaya uçurularak saf dışı bırakılmış ve Türklerin Karadeniz'deki ikmal hatları kesilmiştir. Amiral Aleksandr Vasilyeviç'in aktif ve kararlı eylemleriyle Karadeniz'deki üstünlükte Rus hakimiyeti sağlanmıştır. Ayrıca Karadeniz donanmasında bir havacılık birimi oluşturularak İstanbul Boğazı çıkarmasının hazırlıklarına başlamıştır.⁴⁵

Amiralin Baltık Denizi'nde Almanlara ve Karadeniz'de Türklere karşı gösterdiği başarılarından sonra adı tüm Rusya'da ün kazanmış ve Rus gazetelerinde yer almaya başlamıştır. Genel olarak Türkler, Amiral Aleksandr Vasilyeviç yüzünden ağır kayıplar vermişler, Rus gemilerine ve kıyı saldırıları şanslarını kaybetmişlerdir.

Amiralin silah arkadaşı Tuğamiral M. Sminov Amiral Aleksandr Vasilyeviç ile ilgili anılarında şöyle yazmaktadır: “*Devrim olmasaydı Kolçak Boğaz'a Rus bayrağını çekerdi*”.⁴⁶

⁴⁴ K. A. Bagdanov, *Admiral Kolçak. Biografiçeskaya Povest* (S.Peterburg: Hronika, 1993), 81.

⁴⁵ Y.A. Alekseyeva, “Kolçak – Flotavodets”, *Konferentsiya: Voyennaya İstoriya Rossii v XIX-XX vekav*, Sankt-Peterburg (2016): 174-184.

⁴⁶ Smirnov, *Admiral Aleksandr Vasilyeviç Kolçak*, 60.

Devrim Zamanı

Rus Devrimi, 1917 yılında Çarlık rejiminin yıkılıp yerine Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlanan devrim hareketlerinin genel adıdır. Petrograd'da Şubat 1917'de başlayan işçi protesto hareketleri kısa sürede silahlı çatışmalara dönüşmüş ve Petrograd garnizonundaki birliklerinde protestocuların tarafına geçmesiyle birlikte bir kaos ortamına dönüşmüştür. Duma üyeleri ve yüksek generallerin zorlamasıyla Şubat 1917 devrimiyle Çar II. Nikola kardeşi Mikhail lehine tahtan feragat etmiş ve Rusya'da idareyi “Geçici Rus Hükümeti” ele geçirmiştir.⁴⁷ Ancak savaşa devam edilmesi ve halkın sosyal sorunlarının çözülmemesi üzerine özellikle Petrograd'daki Bolşevikler ve denizciler tarafından yüksek rütbeli sayısız subay ve asil kurşuna dizilmiştir. Ekim 1917 devrimiyle Vladimir Lenin önderliğindeki Bolşevikler Petrograd'daki Geçici Hükümeti denizcilerin desteği ile ortadan kaldırmıştır.⁴⁸ Devrimci Baltık donanması ve Petrograd garnizonu haricinde diğer bölgelerdeki Rus ordusu ve donanması başkentte neler olup bittiğini ilk başta şaşkın ve temkinli bir şekilde pasif olarak kabul etmiştir.

Amiral Aleksandr Vasilyeviç, Batum'da Kafkas Cephesi Başkomutanı Büyük Dük Nikolay Nikolaevich⁴⁹ ile yaptığı görüşme sırasında Çar II.

⁴⁷ B. N. Mironov, “Russkaya Revolyutsiya 1917 goda v Kontakte Teoriy Revolyutsiy”, *Rossiyskaya Sivilizatsiya: Opşestvenniye Nauki i Sovremennost* 2 (2013): 72-84.

⁴⁸ İ.T. Plotnikov, *Rossiya v Periyod Grajdanskoy Voynı (1917-1922)* (Yekaterinburg: Yekaterinburg İzdatelstva Universiteta, 2006), 4-6.

⁴⁹ Grandük Nikola Nikolayeviç, Rusça: Великий князь Николай Николаевич (1856–1929). Birinci Dünya Savaşı'nda yer alan önemli bir Rus generallerdendir. Savaşın ilk yılında ana cephede Rus ordularının başkomutanlığını yapmış, 1915-1917

Nikola'nın feragat haberini ve Duma'nın yönetime el koyduğu haberini almıştır. Petrograd'da Şubat devrimi gerçekleşirken Amiral tarafından İstanbul'a yapılacak olan Boğaz çıkarma operasyonu organize etmektedir. Amiral Aleksandr Vasilyeviç, 1 Mart 1917'de Duma Başkanı Mikhail Vladimiroviç Rodzianko'nun⁵⁰ tüm komutanlara yeni oluşum ile ilgili gönderdiği telgraf üzerine komutası altındaki tüm kademelere sakin kalmalarını ve egemen imparator ve Anavatan'a karşı görevlerini yerine getirmeye çağırmıştır.⁵¹ Amiral Aleksandr Vasilyeviç'in komutasında olan Karadeniz Filosunda ilk başta durum sakin olsa da Bolşevik taraftarı denizcilerin protesto ve gösterileri olmuş, ancak artan gerginliğe rağmen Amiral Aleksandr Vasilyeviç filonun dizginleri hazirana kadar sıkı tutarak donanmasının savaş kabiliyetini korumuştur.⁵²

6 Haziran'da Sivastopol Temsilciler Meclisi Amiral ve subayları görevden almak ve silahsızlandırmak için bir karar çıkarmıştır. Amiral Aleksandr Vasilyeviç, artık filoya komuta etmenin mümkün olmadığını olduğunu düşünmeye başlamış ve komutasındaki subaylara silahlarını bırakmalarını emretmiştir. Denizciler tarafından Karadeniz Filosunun

yılları arasında Rusya'nın Kafkasya Valisi olarak görev yapmış ve Kafkasya'da başarılı bir başkomutanlık görevi yürütmüştür. Ayrıca I. Nikolay'ın torunudur.

⁵⁰ Mikhail Vladimiroviç Rodzianko, Rusça: Михаил Владимирович Родзянко (1859-1924). Ukrayna kökenli Rus devlet adamıdır. Renkli dili ve muhafazakâr siyasetiyle tanınan Devlet Konsey Üyesi ve İmparatorluk ailesinin meclis üyesi, Devlet Duma'sı Başkanı ve Devlet Duma'sı Geçici Komitesi'nin başkanlığını yaptığı 1917 Şubat Devrimi'nin liderlerinden biridir. Çar II. Nikolay'ın 15 Mart 1917'de tahttan çekilmesine yol açan olayların kilit isimlerinden biridir.

⁵¹ A. P. Pavlenko, "Politiçeskaya Deyatelnost Vitse-Admiral A.V. Kolçaka (Fevral-İyun 1917)",

İstoriya (2013): 119-133.

⁵² Kuznesov, *Aleksandr Vasilyeviç Kolçak*, 16.

amiral gemisi olan St. George'nin güvertesinde Amiralin “altın kılıcı (Aziz George)” -1904-1905 Rus-Japon Savaşı sonrasında onuruna verilmiştir- talep edildiğinde onurlu bir duruş sergileyerek kılıcını asilere teslim etmemiş ve denize fırlatmıştır.⁵³

Geçici Hükümet tarafından subayların Sivastopol'da silahsızlandırılması üzerine Amiral Aleksandr Vasilyeviç Petrograd'daki Geçici Hükümetin başkanı A.F. Kerensky'e bir telgrafla durumu özetlemiş ve mevcut şartlar altında göreve devam edemeyeceğini ifade ederek komutayı Tuğgeneral V.K. Lukin'a bırakmıştır.⁵⁴ Geçici Hükümete rapor sunmak için Petrograd'a gelen Amiral Aleksandr Vasilyeviç, yaşanan olaylardan dolayı filonun ve ordunun çöküş içerisinde olduğunu belirterek kısa sürede toparlanıp Almanya ve müttefiklerine karşı savaşa devam edilmesi önerisinde bulunmuştur. Geçici Hükümet ile anlaşmazlık yaşaması üzerine tüm görevlerinden azade olmuştur. Aynı zamanda Amiralin Petrograd'da kaldığı süre zarfında popülaritesi her geçen gün artmış, milliyetçi muhalefet ve genç subaylar onun çevresinde toplanmaya başlamıştır. Ayrıca sağ görüşlü gazeteler onun reklamını yaparak adını askeri diktatörlük için ön plana çıkarmaya başlamış ve böylece Geçici Hükümet'e bir alternatif muhalefet havası oluşturulmaya başlanmıştır.⁵⁵ Devrimin gerçekleştiği aylarda Petrograd'da bulunan

⁵³ V. İ. Aleksandr, *Na Trudnom Perevale* (Moskva: Voenizdat, 1959), 254.

⁵⁴ A.P. Pavlenko, “Roman Romanoviç Levgovd-Ofitser Revolyutsionnogo Çernomorskogo Flota”, *Sobitiya i Lyudi* 8/4 (2018): 904.

⁵⁵ A. P. Pavlenko, “Komanduyuşiy Çernomorskim Flotom Vitse-Admiral A. V. Kolçak na Stranitsah Memuarov Polkovnika S.N. Somova”, *Voyennaya İstoriya*, (2013): 233.

Amerika Birleşik Devletleri askeri misyonu başkanı Senatör Ruth Amiral Aleksandr Vasilyeviç ile yakından ilgilenmiş ve onun savaşa devam etme düşüncesi karşısında Koramirale ABD'ye bir askeri misyonerlik teklifi sunmuştur. Bu davet Koramiral tarafından olumlu karşılanmış ve Geçici Hükümet'in de izniyle onaylanmıştır. Koramiralin resmi programında deniz mayın işlerinde ve denizaltılarda deneyim alışverişi yapmak, ancak gizli amacı ise, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale ve İstanbul Boğazına karşı düzenlenecek bir amfibi harekâtı düzenleme de müttefiklere yardımcı olmaktır. Diğer taraftan Geçici Hükümet'in bu davete izin vermesinde Amiral Aleksandr Vasilyeviç'in kendileriyle iş birliği yapmaması ve artan popülaritesine karşı başkentte kendilerine karşı oluşabilecek herhangi bir muhalefeti engelleme düşüncesi yer almaktadır.

Amiral Aleksandr Vasilyeviç'in askeri misyonu, temmuz ayı sonunda Norveç üzerinden İngiltere'ye, oradan da Kanada'ya ve Eylül ayının başında da Washington'a ulaşmıştır. Amiral Aleksandr Vasilyeviç Washington'da bir takım askeri ziyaretler gerçekleştirirken Rusya'da Bolşevik liderlerin -Lenin ve Lev Troçki vd.- önderliğinde "**Ekim Devrimi**" gerçekleşmiş ve Geçici Hükümet'in başı Aleksandr Fedorovich Kerensky⁵⁶ iktidardan düşürülmüştür. Bu suretle Rus heyetinin askeri misyonunun bir etkisi kalmamıştır. Ekim Devrimi

⁵⁶ Aleksandr Fedorovich Kerensky, Rusça: Александр Фёдорович Керенский (1881-1970). Rus devrimci ve politikacıdır. 1917 Şubat Devrimi'nin kilit isimlerindedir. 1917 Rus Devrimi'nden sonra, ilk önce Adalet Bakanı, ardından Savaş Bakanı ve temmuz ayından itibaren de Geçici Hükümetin Başbakanı olmuştur. Sosyalist Devrimci Parti üyesidir. Lenin ve Troçki'nin Ekim Devrimi ile iktidarı Bolşeviklere bırakarak yurt dışına çıkmıştır.

sonrasında 1918-1922 yılları arasında “Rus İç Savaşı” (Гражданская война в России) olarak adlandırılan kaos ortamı başlamıştır. Bolşevikler tarafından devrim uğruna ordu Rus ordusu dağıtılmış, Almanlarla imzalanan Brest Litovsk Antlaşması ile kazanılan zaferin değeri düşürülmüş ve Almanya’ya teslim olunmuştur. Bu şartlar altında Müttefiklerle birlikte kazanılan zaferin meyvelerinden Rusya mahrum bırakılmıştır. Yaşanılan bu olaylar karşısında Rusya’nın farklı bölgelerinde Bolşeviklere karşı Beyaz Ordu birliklerinin 1918 baharında “*Beyaz Terör*” adıyla “Rusya İç Savaşı” başlamıştır.

Amiral Aleksandr Vasilyeviç, Ekim 1917’de ABD’den Japonya’ya geçmiş ve burada iken Ekim Devrimi’ni kabul etmediğini belirterek İngiliz ordusunun hizmetine girmek için başvuru yapmıştır. İngilizler onu sadece büyük bir asker olarak değil, aynı zaman da Rusya’nın siyasal çevrelerinde otorite sahibi bir asker olarak görmüşlerdir. Koramirale ilk olarak İngiliz hükümeti tarafından 1918 yılına doğru Türklere karşı Mezopotamya cephesinde birlikte savaşmayla ilgili onay verilmiş, ancak o Mart 1918’de Singapur’dayken İngiliz Genelkurmay Başkanlığı’ndan Mezopotamya’da değişen koşullar nedeniyle artık hizmetine gerek duyulmadığı belirtilmiş ve Uzak Doğu’ya dönerek orada Bolşeviklerle mücadele etmesi tavsiye edilmiştir. İngilizlerin karar değiştirmelerinde Rus diplomatların ve Bolşevik karşıtı Beyaz Ordu’nun güçlerinin Sibiry’a da toplanmaya başlamaları etkili olmuştur.

Amiral A.V. Kolçak: Rusya'nın Yüksek Hükümdarı

Ekim Devrimi ile iktidarı ele alan Bolşevikler ülke içerisindeki ve dışındaki çeşitli sınıfların ve katmanların direnişi ile karşılaşmışlardır. Ayrıcalıklarını kaybeden soylular, mülklerinden edilen burjuva sınıfı, ordudaki subaylar, Kazaklar vs. Bolşeviklere karşı oluşan grupları desteklemişlerdir. Bu olayların devamında Bolşevik karşıtı monarşi yanlısı gruplar Rusya'nın farklı bölgelerinde "Beyaz Ordu" adıyla Bolşeviklere karşı Rus İç Savaşı'nı başlatmışlardır. Bolşeviklerin dış politikadaki ayrılıkçılığı, Rusya'nın dış borçlarını ödemeyi reddetmeleri, Komünist rejimlerini Rusya'dan Avrupa'daki devletlerde de taşıma istekleri yüzünden uluslararası izolasyona uğramışlar ve müttefiklerin devrim karşıtı Beyaz Hareket'i desteklemelerine ortam hazırlamıştır. Böylelikle 1918-1922 yılları arasında Rusya'da uzun bir iç savaş ortaya çıkmıştır.⁵⁷

Rusya, sosyal tabakalar, hedefler ve özelemler açısından çok heterojen yapısıyla Rus İç Savaşı'nda üç ana karşıt hareketi ortaya çıkarmıştır.

1) Sovyet iktidarı (Bolşevikler), sosyal temel - endüstriyel olarak gelişmiş Merkez ve ülkenin Kuzey-Batı, Donbass ve Karadeniz bölgesinin işçi sınıfı, "yerleşik olmayan" Kazak da dahil olmak üzere Avrupa Rusya köylülüğünün en fakir katmanları bölgeler, kentli ve Yahudi yoksullar;

⁵⁷ Plotnikov, *Rossiya v Period*, 33-35.

2) Demokratik hareket, destek katmanları - tüm bölgelerin hali vakti yerinde köylüler, kırsalla bağlantılı Ural işçi sınıfı, Sosyalist-Devrimci Parti tarafından yönetilen çeşitli aydınlar;

3) Beyaz hareket (Beyaz Muhafızlar), sosyal destek - soylular, burjuvazi, eski ordunun subayları, Kazaklar, din adamları, Sibiry'a'daki en müreffeh köylülüğün bir parçası (toprak sahiplerinin olmadığı), liberal aydınlar tarafından yönetilen Cadet partisi.

1918 yılının bahar aylarından itibaren Bolşeviklere karşı Samara'da, Komuç ve Omsk'ta Geçici Sibiry'a Hükümeti adıyla birbirini tanımayan yerel askeri ve siyasi yapılanmalar oluşmuştur. Amiral Aleksandr Vasilyeviç, ekim ayının ortasında Omsk'a gelmiş ve Geçici Sibiry'a Hükümeti temsilcileriyle iletişime geçmiştir. Gönüllü ordu komutanı General Nikolay Dmitriyeviç Avksentyev'in⁵⁸ daveti ile 5 Kasım

⁵⁸ Nikolay Dmitriyeviç Avksentyev, Rusça: Николай Дмитриевич Авксентьев (1878-1943). 1905 yılında Sosyalist Devrimciler Partisi'ne üye olarak siyasi hayatına başlamış ve 1907'den sonra partinin Merkez Komitesi üyeliğine seçilmiştir. 1905-1907 devrimine katılarak St. Petersburg İşçi Vekilleri Sovyeti'ndeki Sosyalist Devrimci fraksiyonun başkanı olmuş ve Yürütme Komitesi üyesine ve başkan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. 1905 Rus Devrimi sırasındaki faaliyetlerinden dolayı 1906 sonbaharında partisinin pozisyonunu savunduğu açık bir duruşmaya çıkmıştır. Duruşmalar sonrasında ana sanıklar gibi mahkûm edilerek Sibiry'a'ya sürgün edilmiş, ancak oradan yurtdışına kaçmıştır. 1907-1917 yıllarında sürgünderken teröre karşı çıkan Sosyalist-Devrimci bir gazete olan "Znamya Truda"nın editörlüğünü yapmıştır. Sosyalist-Devrimcilerin sağ kanadının liderliğini üstlenmiş ve emperyal rejime karşı yasal mücadele biçimlerini savunmuştur. Şubat Devrimi'nden sonra, Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti'ne üye seçilmiş ve tüm Rusya Köylü Vekilleri Konseyi'nin başkanı, ikinci koalisyon Geçici Hükümeti'nin bir parçası olarak İçişleri Bakanlığı görevini yapmıştır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Anavatan ve Devrimin Kurtuluşu Komitesi'nin organizatörlerinden biri olarak Bolşevizmin karşısında yer almış ve 1918 Mayısının sonunda, Sosyalist-Devrimciler tarafından Bolşevik rejimine karşı potansiyel bir direniş üssü olarak görülen Sibiry'a'ya gitmiştir. Eylül 1918'de, Ufa'daki Devlet Konferansı'nın başkanlığına seçilerek orada oluşturulan ve Doğu Rusya'daki farklı Bolşevik karşıtı hükümetleri birleştiren Tüm Rusya Geçici Hükümeti'ne başkanlık etmiştir. 18 Kasım 1918 gecesi

1918’de Sibiryaya Geçici Hükümeti’nin Savaş ve Donanma Bakanlığı görevini üstlenmiştir.⁵⁹ Ancak unutulmamalıdır ki, Sibiryaya’da Bolşeviklere karşı savaşı başlatan liderlerin hem Amiral Aleksandr Vasilyeviç’e ihtiyaçları olmuş hem de ondan korkmuşlardır. Amiral Aleksandr Vasilyeviç, kısa süre içerinden Sibiryaya Geçici Hükümeti liderlerinin Bolşevik liderler karşısında ne kar yumuşak ve tutarsız olduğunu görmüş ve mevcut gidişi değiştirmek ve tüm yönetimi tek elde toplamak adına 18 Kasım 1918 gecesi Omsk’ta askeri bir darbe düzenleyerek iktidarı ele almıştır.⁶⁰ Sabah yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında “Rusya’da Devlet İktidarının Geçici Yapısına İlişkin Hüküm” kabul edilerek Amiral Aleksandr Vasilyeviç, “**Rusya’nın Yüksek Hükümdarı**” unvanı (Rus tarihinde ilk ve son kez kullanılan bir unvan) ile tüm Rus ordularının Başkomutanı olmuştur.⁶¹

Yüce Hükümdarın bir darbe ile iktidarı ele geçirmesindeki asıl gayeye bakıldığında, Bolşeviklere karşı mücadeledeki gergin ortam, ordunun oluşturulması ve geliştirilmesinde yaşanan zorluklar, ülke içerisinde artan anarşi ortamı ve güç birliği oluşturulma konusundaki yerel dağınıklıklar ana belirleyici etkenler olmuştur. Yüce Hükümdar ilk olarak otoritesini halk ve ordu üstünde kurmak ve Rusya’nın muhtelif yerlerinde kurulan “Beyaz Ordu Hükümetleri” tarafından tanınmasını sağlamak olmuştur. Dış politikada müttefiklere hitaben, Rusya’nın

A.V. Kolçak liderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe ile iktidarını kaybederek zorla yurt dışına sürülmüştür.

⁵⁹ A. İ. İgnatyuk, *Kolçak i Interventsiya na Dalnem Vostoke (Dokumenti i Materialy)* (Vladivostok: Habarovskiy Gosudarstvennyy Pedagogičeskiy Universitet, 1995), 28.

⁶⁰ Plotnikov, *Rossiya v Period*, 36.

⁶¹ G. Z. İyoffe, *Kolçakovskaya Avantyura i yego Krah*, (Moskva: Mısl, 1983), 122.

Ekim Devrimi öncesi (Çarlık dönemi ve Geçici Hükümet dönemi) hükümetlerinin Yüce Hükümdarı ve halefi olarak 21 Kasım 1918 tarihli deklarasyonunda, Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki hükümlülüklerine bağlı olduğunu ilan etmiştir. Rusya'nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç'in ana hedefi; hızlı bir şekilde savaşa hazır bir odu oluşturmak, Ukrayna'daki Beyaz Ordu Komutanı General Dekinin ile birleşerek Moskova ve Petrograd'a yürüyerek Bolşevizm hareketine son verip Rusya'yı özgürleştirmektir.⁶²

Rusya'nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç komutasındaki Beyaz Ordu “*Birleşik, bölünmez bir Rusya için*” sloganıyla 1918 sonbahar ve kışında Moskova'ya yönelik genel bir saldırı başlatmıştır.⁶³ Aralık ayı içerisinde Urallarda Perm yakınlarında Kızıl Ordu'ya ağır bir yenilgi yaşatmış, 1919 baharında ise Kazan, Simbirsk ve Samara'yı ele geçirmiştir. Amiral, bu zaferinden ardından ordularını Moskova saldırısı için hazırlamaya başlamıştır. Rusya'nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç, Lenin tarafından Sovyetlerin ana düşmanı ilan edilmiş ve ona karşı mücadelenin her alanda gösterilmesi çağrısında bulunmuştur. Ancak askeri başarısı kısa sürmüş ve Kızıl Ordu birlikleri F. Dzerhinsky ve Stalin'in çabalarıyla kısa sürede toparlanmıştır. En başarılı Sovyet komutanlarından Mihail Vasilyeviç Frunze⁶⁴

⁶² Plotnikov, *Aleksandr Vasilyeviç Kolçak*, 119.

⁶³ Plotnikov, *Rossiya v Period*, 36.

⁶⁴ Mihail Vasilyeviç Frunze, Rusça: Михаил Васильевич Фрунзе (1885-1925). Ekim Devrimi'nin en önemli Bolşevik liderlerden biridir. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katılarak Lenin'in yanında yer almış ve 1905 Devrimi'nde tutuklanarak çarlık döneminde on yıl sürgünde kalmıştır. Lenin tarafından sırasıyla Aleksandr Kolçak, Lev Troçki, Basmacı İsyanı, Nestor Mahno ve Pyotr Vrangel gibi kişilerin çıkarttığı ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilmiştir. 13 Aralık 1921 tarihinde Rus Sovyet delegasyonunun başı olarak Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa ile

komutasındaki Kızıl Ordu birliklerinin Mayıs-Haziran 1919'da bir dizi savaşlarda Beyazların önemli bir üssü olan Ufa'yı ele geçirmiştir. Bu suretle Kızıl Ordu birlikleri Uralları aşmış ve Beyaz Ordu'nun merkezi Omsk'a doğru genel bir saldırıya geçmiştir. Amiralin şansı nasıl oldu da biranda tersine dönmüştür. Bunun birçok açıklaması olmakla birlikte, Kolçak'ın devlet yönetme konusunda hiçbir tecrübesi yoktur, ayrıca devrimci partizan grupların güçlü direnişi ve müttefik devletlerin tam desteğini elde edememiş olması ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan Bolşeviklerin elinde çarlık döneminden kalan silah fabrikalarının olması ve Kızıl ordunun donatılmasında herhangi bir sıkıntı yaşamamaları diğer bir faktördür.⁶⁵

Gelişen tüm olumsuzluklara rağmen Urallardaki Beyaz Ordu birlikleri Omsk'a doğru geri çekilmeye başlamıştır. Bu sırada General Denikin'in komutasındaki Beyaz Ordu birlikleri Moskova'ya yaklaşmış, lakin Ekim-Kasım aylarına doğru savaş güçlerinin tükenmeleri üzerine Tula yakınlarında Kızıl Ordu birlikleri tarafından kesin bir yenilgiye uğratılmışlardır. Kasım 1919'da Kızıl Ordu'nun Omsk taarruzu karşısında Amiral ve Beyaz Ordu Hükümeti Omsk'u tahliye kararı alarak yeni hükümet merkezini Irkutsk şehri olarak belirlenmiştir. Omsk'tan Irkutsk'a tahliye sırasında İngiliz ve Fransız temsilcilerinin, Rusya'nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç'in kişisel güvenliği karşılığında Çarlık Rusya'sının 400 tonluk altın rezervlerini koruma ve kendilerine devretme teklifleri Amiral

görüşmüş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir iş birliği antlaşmasını imzalanmıştır. Frunze, kronik bir ülser rahatsızlığı sonucunda 1925 yılında ölmüştür.

⁶⁵ Plotnikov, *Rossiya v Period*, 49-52.

Aleksandr Vasilyeviç tarafından Rusya'nın bir onur meselesi olarak görülmüş ve reddedilmiştir.⁶⁶

Rusya'nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç trenle Omsk'tan Irkutsk'a geri çekilme harekâtı ve geçiş yollarının güvenliği, o sırasında İtilaf Devletleri temsilcisi olarak görev yapan ve Trans Sibiry Demiryolunun kontrolünü ellerinde tutan Çekoslovak Lejyonu⁶⁷ (Beyaz Çekler) sorumluluğun bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı müttefiklerin yanında savaşmak için çıktıkları uzun yolculuktan, bitmek bilmeyen çatışmalardan yorgun düşen ve kendilerini Rus İç Savaşının ortasında bulan Çekoslovak Lejyonu, bir an önce evlerine dönmek için Beyazların zayıflaması üzerine Bolşeviklerle anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bu suretle Çekoslovak Lejyonu Bolşeviklerle yaptıkları antlaşma ile ellerindeki Çarlık altınları ve Bolşevik karşıtı Beyaz Ordu komutanı Rusya'nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç'in karşılığında

⁶⁶ Plotnikov, *Rossiya v Period*, 49-52.

⁶⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri bünyesinde savaşan Çek ve Slovaplardan oluşan gönüllü ordudur. Bolşeviklerin Brest Litovsk Antlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmeleri üzerine topraklarındaki bu silahlı kuvvetin ülke dışına çıkararak Fransa'da savaşmasını onaylarlar. Ancak Rusya'nın Avrupa'daki limanları güven altında olmadığından birliklerin Sibiry üzerinden geçerek, Pasifik Okyanusundaki Vladivostok limanından ABD'ye buradan da Avrupa'ya geçmesi öngörülür. Çekoslovak Lejyonu, batıdan doğuya yolculuğu sırada Rusya'daki karışıklıktan dolayı Sibiry tren hattı boyunca tüm istasyonlarının kontrolünü ele geçirmiştir. İlk başlarda Ekim Devrimi'nden sonra iktidarı alan Bolşeviklere karşı savaşan Beyaz Ordu'nun yanında yer alarak Bolşeviklerin iktidarda bulunduğu yerlerde doğrudan Bolşeviklerle savaşmıştır. Çekoslovak Lejyonu, Trans Sibiry Demiryolu hattı boyunca tek silahlı güç olarak Rus iç politikasına dahil olmuş ve Rus İç Savaşı'nda önemli bir silahlı güç olarak savaşın kaderinin belirlenmesinde etkili olmuştur.

Vladivostok'dan serbest geçiş izni almışlardır.⁶⁸ Rusya'nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç, Çekoslovak Lejyonunun komutanı General Maurice Janin'in emriyle 25 Aralık 1919'da Nizhneudinsk tren istasyonunda gözaltına alınmıştır. Bu sırada Irkutsk şehrindeki askeri ve idari gücü Bolşevik tarafları ele geçirmiştir. Kolçak, 4 Ocak 1920 tarihinde kendi uhdesinde olan Beyaz Ordu komuta yetkisini Bolşeviklere karşı savaşın devam ettirilebilmesi için General A.I. Denikin'e devretmiştir.⁶⁹ 15 Ocak 1920 tarihinde Çekoslovak Lejyonu tarafından Irkutsk'a getirilen Amiral, burada Sosyal Devrimci-Menşevik Siyasi Merkez komitesine teslim edilmiştir.⁷⁰ Burada Amiral hemen tutuklanarak hapsedilmiştir. Aslında Çekler Amirali teslimini Vladivatok'a engelsiz geçiş izni için bir pazarlık aracı olarak kullanmışlardır.⁷¹ Rusya'nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç, 21 Ocak 1920-6 Şubat 1920 tarihleri arasında Irkutsk'ta Lenin'in emriyle Bolşevik Askeri Devrim Komitesi başkanı G. Smirnov tarafından sorgulanmış⁷² ve 7 Şubat 1920 tarihinde saat 05.00'te Ushakovka Nehri kenarında vatan haini olarak kurşuna dizilerek infaz

⁶⁸ A.N. Valiakmetov, "Perception of Czechoslovak Corps by Warring Parties in the Volga Region in 1918" *Journal of Sustainable Development*, Vol. 8, No. 7, August 2015. P. 91-98.

⁶⁹ A. A. Ştrbul, *Pokuşente na Kolçaka* (Omsk: Omskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta, 2012), 294.

⁷⁰ S. V. Novikov, "Gayda Radola i Çehi. İz İstori Kontrevolyutsii i Grajdanskoy Voynı v Rossii", *Omskiy Nauçny Vestnik* 4 (2018), 17.

⁷¹ Novikov, "Gayda Radola i Çehi", 298.

⁷² Rusya'nın Yüce Hükümdarı Amiral A. V. Kolçak'ın sorgu kayıtları için ayrıca bkz. <http://istmat.info/node/29764> (04.04.2021).

edilmiştir. Cesedi Ushakovka Nehri'nin buzları kırılarak içine atılmış ve böylece Kolçak efsanesi son bulmuştur.⁷³

Sonuç

Sonuç olarak, Rusya İç Savaşı'nda ve sonraki süreçlerde kimilerine göre kahraman kimilerine göre vatan haini olarak kabul edilen Rusya'nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç "Rusya'nın Yüce Hükümdarı" adıyla tarihe geçmiştir. Ailesi aslen bir Rus değildir, soyağacı Osmanlı ordusunda vezirlik rütbesine ulaşan ve 1736-1739 Rus Savaşı'nda Hotin kalesi muhafızı olan İlyas Kolçak Paşa'ya dayanmaktadır. Kolçak aile üyeleri arasında en tanınanı Amiral unvanı ile anılan Aleksandr Vasilyeviç Kolçak'tır. Aleksandr Vasilyeviç bir kutup kâşifi, bilimsel araştırmacı ve donanma reformcusu, gemilere komuta eden bir subay, mayıncı ve torpido işinde uzman bir denizci olarak adını dünyaya duyurmuştur. İlk başlarda bilimsel araştırmalarından dolayı donanmada yavaş yükselmiş, ancak savaş yıllarındaki -Baltık Denizinde ve Karadeniz'deki- yetenekleriyle birlikte kariyerinde hızlıca yükselmiştir.

Aleksandr Vasilyeviç, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda ilk defa cephede aktif görev almış, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Baltık Denizi'nde Almanlara karşı mayın ve torpido savaşlarıyla adını Müttefikler arasında duyurarak Tuğamiral rütbesiyle ödüllendirilmiş ve yaklaşık iki buçuk ay sonra rütbe ve hizmet hayatında kendisinden daha

⁷³ İgnatyuk, *Kolçak i Intervensiya na Dalnem Vastoke*, 203-207.

yaşlı olan önemli sayıda subayı atlatarak Koramiral rütbesiyle Türklerle savaşıması için Karadeniz Filosu Komutanlığına atanmıştır.

Aleksandr Vasilyeviç'in Karadeniz Filosunun başına geçmesiyle Karadeniz'de işler değişmiş, mayın ve torpido uzmanı olan Koramiral tarafından Osmanlı donanmasının etki alanı daraltılmış ve İstanbul Boğazına hapsedmiştir. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale cephesindeki başarısızlığı Rusya'yı Almanlar ve Türkler karşısında zor durumda bırakmış ve bunun sonucunda Çar'ın isteği ile Aleksandr Vasilyeviç'in İstanbul Boğazı çıkarma planı yapması istenmiştir. Aleksandr Vasilyeviç, 1917 yazında İstanbul'a çıkarma yapmaya hazırlanırken Çar'a karşı yapılan Şubat Devrimi ve Geçici Hükümet'in askeri ve politik düşüncelerinden dolayı İstanbul Boğazı çıkarma planı gerçekleşmemiştir.

Burada şu unutulmamalıdır ki, Alman ve Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki harekât kabiliyeti Amiral Aleksandr Vasilyeviç'in Rusya'nın Karadeniz Filosunun başına geçmesi ile tersine dönmüş ve Türk donanması boğazlara sıkıştırmıştır.

Şubat Devrimi'nde diğer ordu komutanları gibi Çar II. Nikola'ya karşı gerçekleşen devrimi kabul etmiş olmasına rağmen, vatana sadık bir subay ve güçlü karakteriyle sorumluluk bölgesindeki devrimci askerlerin başkenttekiler gibi katliamlar yapmasını engellemiş ve donanmasının Türklere karşı savaş kabiliyetini korumaya çalışmıştır. Bilindiği üzere Petrograd'da devrimci askerler üstlerine karşı infazlar ve asillere karşı saldırılar gerçekleştirmişlerdir.

Amiral Aleksandr Vasilyeviç, ABD’de askeri misyon görevindeyken Petrograd’da Bolşevikler tarafından gerçekleşen Ekim Devrimi sonrasında Rusya’nın farklı bölgelerinde farklı kesimlerden gelen tepkiler sonucunda ortaya çıkan Beyaz Ordu yapılanmasını Rusya’yı Bolşeviklerden kurtaracak bir güç olarak görmüş ve ABD’den Sibiryaya geçerek 18 Kasım 1918’de Omsk’ta yapılan askeri bir darbe ile Beyaz Ordu’nun komutasını devralarak “Rusya’nın Yüce Hükümdarı” unvanıyla Bolşeviklere karşı savaşmaya başlamıştır.

Rusya’nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç’in Bolşeviklerin karşısında yer almasının temelinde, Şubat Devrimi’nde Geçici Hükümetin Almanlarla savaşa devam edilmesi kararını Rusya’nın çıkarları açısından doğru kabul ederken Bolşeviklerin Almanlarla ateşkes yapılması, ordunun lağvederek ülkenin savunmasız hale getirmesi ve Birinci Dünya Savaşı’nın kazanımlarından Rusya’nın mahrum bırakılması yer almaktadır.

Rusya’nın Yüce Hükümdarı Aleksandr Vasilyeviç, ilk başlarda İtilaf Devletleri’nin desteği ile kısa süreli başarılar elde edilmesine rağmen tüm toplumun desteğini sağlanmamış olunması, ordusunun silah ve ekipman bakımından Kızıl Ordu’dan zayıf olması, kendisinin bir deniz subayı olmasından dolayı devlet yönetimi konusunda ve kara savaşlarında gerekli bilgi ve tecrübeye sahip olmamasından dolayı Bolşevikler karşısında yenilgiye uğramıştır. Çünkü donanmadaki çalışmalarına bakıldığında -Japon Savaşı’ndan Karadeniz Filosu Komutanlığına kadar- bir asker olarak son derece başarılı olduğu görülmektedir. Son söz olarak Amiral Aleksandr Vasilyeviç Kolçak,

Bolşeviklere karşı giriştiği savaşta Rusya'nın Yüce Hükümdarı adıyla XX. yüzyılın başında Rusya'nın askeri ve siyasi tarihi içerisinde Bolşevik karşıtı grupların içerisinde en ünlü ve önemli figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA. A.CDVNSMHH.d. 134. 986. H. 10.05.1140.

BOA. İE. TCT. 14. 1593.

Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Voenno-Morskogo Flota. F. 11, Op. 1, D. 45.

Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Voenno-Morskogo Flota. F. 432, Op. 5, D. 7174.

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

Kolçak, A. V. “Nablyüdeniya nad Poverhnostnımı Temperaturami i Udelnımı Vesami Morskoy Vodı, Proizvedennımı na Kreyserah ‘Rurik’ i ‘Kreyser’ s maya 1897 g. po mart 1898”. *Zapiski po Gidrografiı*. S.Peterburg: 1899.

Aleksandr, V. İ. *Na Trudnom Perevale*. Moskva: Voenizdat, 1959.

Bagdanov, K. A. *Admiral Kolçak. Biografiçeskaya Povest*. S. Peterburg: Hronika, 1993.

Balnih, A, G. *Morskiye Bitvi Pervoy Mirovoy: Tragediya Oşibok*. Moskva, ATS, 2002.

Dakuçayev, A. Ya., G. R. Krehan. “Vıdayuşıysya İsledovatel Arktiki E. V. Toll v Dokumentah i Materialah Rudno-Petrografiçeskogo Muzeya (İgem Ran, Moskva)”, *Noviye Dannıye v Mineralah* 51 (2016):152-162.

İgnatyuk, A. İ. *Kolçak i İnterventsiya na Dalnem Vostoke (Dakumenti i Materiyalı*. Vladivostok: Habarovskiy Gosudarstvenniy Pedagogiçeskiy Universitet, 1995.

İyoffe, G. Z. *Kolçakovskaya Avantıyura i yego Kraha*. Moskva: Mısl, 1983.

Kolçak, A. V. “Poslednaya Ekspeditsiya na Ostrov Bennetta, Snaryajennaya Akademiyey dlya Poiskov Barona Tollya.” *İzv. İRGO.*, T. 42, Vıp. 2/3, Sankt-Peterburg (1906): 487-519.

- Kolçak, A. V. *Led Karskogo i Sibirskogo Morey*. S. Peterburg: Zapiski İmperatorskoy Akademii Nauk, 1909.
- Kruçinin, Andrey. *Admiral Kolçak: Jizn, Podvig, Pamyat*. Moskva: AST-Astrel, 2010.
- Kuznetsov, N.A. *Aleksandr Vasilyeviç Kolçak, Voyennıye Biografii*. Moskva: Seyhgauz, 2007.
- Mehmet Sereyya, *Sicill-i Osmani 3*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996.
- Mironov, B. N. “Russkaya Revolyutsiya 1917 goda v Kontakte Teoriy Revolyutsiy.” *Rossiyskaya Sivilizatsiya: Opşestvenniye Nauki i Sovremennost 2* (2013): 72-84.
- Yasko, T.N. “Pervaya Russkaya Revolyutsiya 1905-1907.” *Rossiya i ATR 4* (2005): 153-156.
- Novikov, P.A. “Kontr-admiral A.V. Kolçak v Planirovanii i Osuşestvlenii Boevih Operatsii Baltiyskogo Flota v Aprele – İyune 1916 g.” *İzvestiya Labaratoriy Drevnih Tehnologiy 2/19* (2016): 75-81.
- Novikov, S. V. “Gayda Radola i Çehi. İz İstori Kontrevolyutsii i Grajdanskoy Voynı v Rossii”, *Omskiy Nauçny Vestnik*, 4 (2018):15-19.
- Pavlenko, A. P. “Komanduyuşiy Çernomorskim Flotom Vitse-Admiral A. V. Kolçak na Stranitsah Memuarov Polkovnika S.N. Somova.” *Voyennaya İstoriya*, (2013): 224-240.
- Pavlenko, A. P. “Politiçeskaya Deyatelnost Vitse-Admiral A.V. Kolçaka (Fevral-İyun 1917).” *İstoriya* (2013): 119-133.
- Pavlenko, A.P. “Roman Romanoviç Levgovd-Ofitser Revolyutsionnogo Çernomorskogo Flota.” *Sobitiya i Lyudi 8/4* (2018): 898-911.
- Piter, Fleming, *Sudba Admirala Kolçaka 1917-1920*. Moskva: Sentrpoligraf, 2006.
- Plotnikov, İ. F. *Aleksandr Vasilyeviç Kolçak: Jizni i Deyatelnost*. Rostov na Donu: Feniks, 1998.

- Plotnikov, İ.F. *Aleksandr Vasilyeviç Kolçak: İsledovatel Admiral, Verhovniy Pravitel Rossii*. Moskva: Sentrpoligraf, 2002.
- Plotnikov, İ.F. *Rodoslovnaya Admirala Kolçaka*. Moskva: Publikasiya İstoçnika, 2002.
- Plotnikov, İ.T. *Rossiya v Periyod Grajdanskoy Voynı (1917-1922)*. Yekaterinburg: Yekaterinburg İzdatelstva Universiteta, 2006.
- Smirnov V.G. “Polyarnaya Odisseya Aleksandra Kolçaka (K 140-letiyu so dnya Rojdeniya).” *Sankt-Peterburgskiy Filial İstituta İstoriy Yestestvoznaniya i Tehniki, Arktika: Ekologiya i Ekonomika* 3/15 (2014): 91-99.
- Smirnov, M.İ. *Admiral Aleksandr Vasilyeviç Kolçak: (Kratkiy Biografiçeskiy Oçerk)*. Parij: Vayen Mar. Sayuz, 1930).
- Şornikov, P.M. “Poçemu ne Sostoyalas Desantnaya Operatsiya na Bosfore?” *İstoriya Karpato-Dnestrovskih Zemel s Drevneyşih Vremen-Russiy* 44/2 (2016): 93-110.
- Ştırbul, A.A. *Pokuşente na Kolçaka*. Omsk: Omskogo Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Universiteta, 2012.
- Valiakhmetov A.N. “Perception of Czechoslovak Corps by Warring Parties in the Volga Region in 1918” *Journal of Sustainable Development*, Vol. 8, No. 7, August (2015): 91-98.
- Virkin, V.B. “Geografiçeskiye İsledovaniya A. V. Kolçak: (K 100-letiyu Vihoda v Svet Monografi).” *Nauçniy Jurnal Geografiya i Prirodniye Resursı* 3 (2009): 161-164.
- Alekseyeva, Y.A. “Kolçak – Flotavodets”, *Konferentsiya: Voyennaya İstoriya Rossii v XIX-XX vekav*, Sankt-Peterburg (2016): 174-184.
- Zotova, O. A. “Kontr-admiral Nikolay Lyutsianoviç Podgurskiy (1877-1918) – Maryak, Izabretatel i ‘Kommersant Ponevole’”, *Yelaginskiye Çteniya VII. S. Peterburg: RGAVMF*, 2014.

Vasily Ivanovich Kolçak hakkında detaylı bkz.

<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/1679-t-13-koblents-kruz-fon-a-i-1913#mode/inspect/page/60/zoom/4>

Rusya'nın Yüce Hükümdarı Amiral A. V. Kolçak'ın sorgu kayıtları için ayrıca bkz.

<http://istmat.info/node/29764> (04.04.2021).

BÖLÜM 8

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE LEYLİ VE NEHARİ BİR EĞİTİM KURUMU: MEKTEB-İ OSMANİ (1310/1893)

Dr. Enver DEMİR*

demirenver24@gmail.com 05057266419

GİRİŞ

Rüşdiyeler, eğitim tarihi açısından bir dönüm noktası olan II. Abdülhamid döneminde, ülkenin en yaygın öğretim kurumları haline gelmiş ve ortaöğretimin ilk basamağını oluşturmuştur (Akyüz, 2002: 11; Erkek, 2009: 33)¹. Bu dönemde ilköğretimin ikinci kademesi olma özelliğini devam ettiren rüşdiyeler, 1890 senesinden sonra idadilerle birleştirilmiştir (Demirel, 2012: 521).

1876 senesinde 21'i erkek, 9'u kız² olmak üzere toplam 30 olan İstanbul'daki rüşdiye sayısı, Abdülhamid devrinin son yılına (1909) gelindiğinde, 33'ü resmî, 39'u özel³ ve 4'ü askerî olmak üzere 76 sayısına ulaşmıştır (Kodaman, 1991: 101,105; Akyüz, 1989: 169-170)⁴.

20. yüzyılın başlarında, yatılı okulların öneminin anlaşılmasıyla kırsal yerleşimlerde okullaşmanın sağlanabilmesi için sancaklarda eğitim bölgeleri oluşturulmuş ve bunların her birinde kızlara ve erkeklere ait

¹Rüşdiyeler, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nden sonra ilk mektepler olan iptidailerin üstünde ve lise seviyesindeki "idâdilerin" altında, günümüzdeki ilköğretimin ikinci kademesi olan ortaokullar seviyesinde eğitim veren kurumlar olmuştur (Demirel, 2017: 43).

² Rüşdiyeler, Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının sıbyan/mahalle mektebi üzerine öğrenim görme imkânına kavuştukları ilk eğitim kurumları olmuştur (Öztürk, 2008: 301).

³ Osmanlı eğitimin batılılaşması anlamında önemli bir dönüm noktası olan 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. ve 130. maddelerine göre özel okullar; cemaatler, ecnebler ve Osmanlı tebaası tarafından ücretli veya ücretsiz olarak açılan ve masrafları kurucuları tarafından karşılanan mektepler olarak tanımlanmıştır (Güçtekin, 2012: 4).; II. Abdulhamid'in ilk dönemlerinde rüşdiyelere talebin artması ve mevcut okul binalarının yetersiz kalması üzerine eksiklik özel okulların teşvik edilerek çoğaltılması ile giderilmiştir (Demirel, 2002: 58).

⁴ İmparatorluğu oluşturan belirli unsurların rüşdiyeler vasıtasıyla Osmanlılaştırması amaçlanmıştır (Atuf, 1930: 85; Cihan, 2007: 65).

birer yatılı ilkokul “leylî ibtidai mektebi” kurulması gerektiğinden bahsedilmiştir (Ergün, 1996: 149).

Çalışmamıza konu olan Mekteb-i Osmani, leylî (yatılı) ve neharî (gündüzlü) bir eğitim kurumudur. 1293 (1876-1877) senesi Eylül başlarında Aksaray (MF.İBT.15-96) Nizamiye karakolunun doğusunda bulunan Bekir Paşa vakfına ait taşınmazları (musakkafat) arasında yer alan taş mektepte “Tedrisiye-i Hayriye” adıyla karma (muhtelit) eğitim veren özel bir rüşdiye statüsünde açılmıştır. Mektep, 1300 (1882-1883) senesinde Mekteb-i Osmani adını almıştır (Mekteb-i Osmani Dâhili ve Harici Talimatı, 1310: 2; Kodaman, 1991: 100).

Mektep ücretli olup iptidai (ilkokul) ve rüşdiye (ortaokul) kısımlarından oluşmuştur. Maksadı Osmanlı terbiyesi dairesinde tahsil vermek olan mektebin, talimatnamesinde yer alan derslerden mektepte dini hassasiyetin ön planda tutulduğu görülmektedir.

1. Mekteb-i Osmanî

1.1. Mektebin Kuruluşu

Mekteb-i Osmani, Mektebi Harbiye-i Şahane'den (Harp Okulu) mezun olan subaylardan emekli Yüzbaşı Ali Rıza Efendi tarafından kurulmuştur. Ali Rıza Efendi'nin okulun müdürü olmakla birlikte ders vermekle de mükellef olduğu görülür. Yine gerek gördüğünde dersler için öğretmenlerden birini görevlendirebilme yetkisi bulunmaktadır.

1.2. Mektebin Eğitim Öğretim Süresi

Mekteb-i Osmanî'de erkeklere ve kızlara ait iki kısım bulunmaktadır. Erkek kısmının tahsil süresi; üçü iptidai, dördü rüşdi olmak üzere 7 sene

iken kız kısmı iptidaisinin tahsil süresi 4 senedir. Ancak kız mekteplerinde, sayısı beş kişiden fazla olmamak üzere, bir sene daha mektepte kalmak isteyenler için tahsil sürelerine bir sene daha eklemek mümkündür.

1.3. Öğretmenler Kurulu (Heyeti Mahsusa)

Talimatnameye göre mektepte üç muallimden oluşan özel bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurulun üyeleri müdür tarafından seçilmiştir. Mektebe atanan muallimler, okutacakları derse hâkim olduklarını yine darülmuallimin veya rüşdiye imtihanlarını verdiklerini belgeleyen (müşir) bir diplomayı kurula ibraz etmek mecburiyetindeydi. Yine muallimler, gerektiğinde Celile-i Maarif'e gönderilerek bir imtihana tabi tutulabilirlerdi.

1.4. Mektebin İdarecileri

Medrese-i Hayriye'nin Müdürü Ali Efendi, Medrese-i Hayriye'nin ders nazırı ise Hüseyin Avni Efendi'dir (İ.DH. 890-70852).

1.5. Mektebe Kayıt ve Yerleşme

Talimatname gereğince Mekteb-i Osmaniye'ye öğrencilerin kabul edilmesi (hin-i duhul) velisinin onayı (tatbik-i mühr) ile mümkün olup mektebe kaydedilecek her öğrenciye bir numara verilirdi. Öğrenciler, başlangıçta bir sınava tabi tutularak dâhil olacakları sınıf belirlenirdi. Öğrenci eğer daha önce hiç mektebe gitmemiş ise tabi olarak birinci sınıfa kabul edilirdi. Tüm talebeler, dinin farzlarından (feraiz-i diniye) olan salâvatı, mektepte cemaatle eda etmek mecburiyetindeydiler.

1.6. Mektepten Mezun Olma

Talimatnamede, tahsil süresini tamamlayan öğrencilere mektep tarafından Maarif Nezareti Celilesi'nce onaylanmış olan birer şahadetname verileceği belirtilmiştir. Resmi memuriyet istemeyenlere ve diğer mektep veya taşraya gidenlere de tahsil derecelerine göre mektep tarafından Nezaret-i Celile'nin tasdiki olmayan bir diploma (şahadetname) verilirdi. Askeri idadilerine gidecekler ise mektep tarafından meclis-i askeri imtihanına gönderilir, bu imtihanda başarılı bulunalar askeri idadilere diplomasız kabul olunurlardı⁵.

2. Mekteb-i Osmanî Talimatnamesi

2.1. Madde 1: Veliler, çocuğun tahsiline devam etmesi konusunda itina göstermek zorundadırlar. Düğün veya misafirlük bahanesiyle çocuklar okuldan mahrum bırakılamazlar. Mazeret belirtenlere bir hastalığın olması durumunda izin verilir. Fakat mazeret iznine bağlı olarak bir-iki gün mektebe gelmeyenler veya gelmemek üzere izin isteyen öğrenciler, velilerinin mührüyle ilmühaber ibraz etmek zorundadırlar. İkinci madde gereğince mektebe bir ay zarfında izinsiz olarak dört defa gelmeyenler devamsızlığının nedenini velisinin mührüyle mühürlenmiş belirten bir ilmühaberle bilgi vermek zorundadırlar. Aksi halde öğrenci velisi çağrılarak ondan duruma ilişkin bir açıklama yapması istenecektir.

⁵ Kurulduğu ilk dönemlerde Rüşdiye mekteplerinin itibarını arttırmak için memur olarak yalnız bu mektep mezunları alınması kararlaştırılmış ancak memurluğa başvuru için mektep öğrencilerinin okuldan mezun olmaları yeterli görülmemiş, başvurdukları dairelerin amirlerinin de katıldığı bir komisyon tarafından ayrıca imtihan edilmeleri kararlaştırılmıştır (Demirel, 2013: 66).

2.2. Madde 2: Mazeret belirterek bir ay zarfında dört defa mektebe gelmeyen öğrencilerin ilmi tahsilleri eksik kalacağından yapılacak sınavlarda sınıf atlayamamaları muhtemel olduğundan raporu veya mazereti olmadan mektebe gelmeyen öğrencilerin bu durumu öğrenci velisi veya güvenilir bir kişi tarafından mektebe bildirilmelidir.

2.3. Madde 3: Öğrencilerin aldıkları dereceler, talimat gereğince ellerinde bulunan cetvelin ilgili hanesine (hane-i mahsusa) mürekkeple yazılacak ve her öğrenci bu cetveli velisine göstererek mühürlenecektir. Bu cetvelleri üç gün içerisinde mühürletmeyen öğrencilere bahçeye çıkma yasağı konulacaktır.

2.4. Madde 4: Bir sene içerisinde iki sınav yapılarak öğrencinin sınıfta kaçınıcı olduğu cetvellere işlenecektir. Yine öğrenciler sınıflarda sınav sonuçlarına göre oturtulacaktır.

2.5. Madde 5:(Ödüllendirme) Öğrencilerin tahsil, terbiye ve ahlaklarına dayalı olarak alacakları ödül, aferin, tahsin⁶ ve taltif olmak üzere üç türdür. Önemli derslerin yarısından on aferin ve ahlak derslerinden (hüsn-ü ahlak) on tahsin belgesine aralıksız olarak her hafta almaya hak kazananlar bir taltife; dört taltife hak kazananlar bir alamet-i farikaya hak kazanacakları gibi ders esnasında başarılı olan öğrencilere hocalarının tasdikiyle bir aferin, yine ilgili sınavlarda iki önemli dersten tam alanlara bir aferin, dört dersten tam alanlara iki aferin, altı dersten tam alanlara üç aferin ve tekmil derslerden tam

⁶ Tahsin: Dört aferine bedel olan belgedir. Tahsin belgesi, dersine olağanüstü çalışanlara, kitap ve defterlerini temiz tutanlara, bütün görevlerini yapanlara verilirdi. Bu belge, müdürün onayı ile muavin, öğretmenler veya mubassira tarafından sınıf defterine işlenmekteydi (Altın, 2016: 1870).

alanlara ise bir taltif belgesi verilir. Hususi sınavlarda zayıf not alan öğrencilerin imtihan-ı umumiye alınmalarına velilerle yapılan görüşmeler neticesinde karar verilir.

2.6. Madde 6: Öğrencilerin alacakları tahsin ve aferin belgelerinden yedinci madde gereğince cezalarına (mücazat) mukabil terk edecekleri belgelerden ikisi dersten ve ikisi hüsn-ü ahlaktan olmak üzere dört taltif belgesi alanlar heyet-i tedrisiye (öğretim kurulu) kararıyla sağ kolunun sınıf şeritleri üst tarafına numunesi vecihle bir sarı ipek şerit takacaktır. Şerit sayısı dört olunca bir adet (gümüş) ay işaretliyle değiştirilecek bu şerit adedinin dördü bulması ile de bir sırma şerit takılacaktır. Sırmaların adedi ikiyi bulunca üçüncü yerine evvelki ay dâhiline gümüşten imal edilmiş küçük bir işaret ilave edilecek, ipek ve sırma şeritlere okuldan mezun olana kadar devam edilecektir.

Mektebin öğrencilerinin yapılan imtihanlarda başarı olmalarına katkı sağlayan Medrese-i Hayriye Müdürü Ali Efendi ve Medrese-i Hayriye ders nazırı Hüseyin Avni Efendi ye ödül verilmiştir. Bu kişilere sonrasında da 3. rütbeden nişan verildiği görülür. 13 Temmuz 1883 (İ.DH. 890-70852).

2.7. Madde 7: (Cezalandırma) Öğrencilere kabahatlerinden dolayı edilecek muamele-i mükâfat için belirlenen derecelere karşılık olmak üzere birinci defa ceza alan öğrenci, bir haftada tasdik ettirmek üzere bir aferinin, ikinci haftada iki aferinin, üçüncü haftada ise bir taltifin iadesine mecburdur. Bununla birlikte öğrencinin velisi çağrılarak ona, çocuğun yaptığı yaramazlıklar hakkında bilgi verilir. Her kabahatinde bir hüsn-ü ahlak belgesinin iadesi gerekirse de tahsin ve aferin belgesi

bulunmayan öğrenciler, velilerinin izniyle bir ceza-i tedibeye (terbiye cezası) uğrar. Aynı kabahatin bir defa daha işlenmesi durumunda ise evrak-ı tahsiniyesini iade etmekle kurtulması mümkün değildir (Mekteb-i Osmani Dâhili ve Harici Talimatı, 1310: 8).

1892 tarihli Taşra Mekatib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyelerine dair olan talimatnâmede, okuldaki ceza uygulamalarında fiili ceza kesinlikle yasak edilerek gerektiğinde ‘tektir’ veya ‘tazir’ cezalarının lisan-ı münasiple icra edilmesi hususu belirtilmiştir (Gündüz, 2010: 132).

2.8. Madde 8: Müzakere ve ders zamanlarında haylazlık ve yaramazlık yaparak diğer öğrencilerinin tahsillerine mani olan öğrenciler müdüriyet tarafından cezalandırılırlar.

2.9. Madde 9:(Devamsızlık) Özürsüz olarak bir ay içinde dört defa okula gelmeyen öğrencilerin sınıf geçemeyeceklerinin velilerince bilinmesi için durum, düşünceler (mülahazat) cetvellerine yazılacaktır. Derslerin başlamasından imtihan zamanına kadar özürsüz 20 gün gelmeyenler ile vukuatlarının sayısı yirmiye bulan öğrenciler yapılan son hususi imtihanda liyakat göstermemişler (ibraz-ı liyakat) ise imtihana kabul edilmezler.

2.10. Madde 10: Ücretsiz (meccanen) kısmından birinci defa dönen öğrenciler ikinci sene ücretle kabul edilir. Ücretli öğrencilerin birinci ve ikinci sene dönenlerine bir şey denilmez. Ancak üçüncü sene dönenlerin kayıtları silinir.

2.11.Madde 11: Hastalığı veya onaylanmış mazereti nedeniyle ders yılı içerisinde üç ay devamsızlık yapan öğrenci, sınavlara girip

girmemekte serbesttir. Sınavlara girerek bir dersten sıfır alanlar tekrar derse alındıktan iki ay sonra teşkil edecek komisyonda gördüğü derslerden imtihana tabi tutulur. Bu imtihanda başarılı olamayan öğrenciler sınıfta kalır. Yine sınav zamanına yakın hastalanan veya gerçek bir mazeretin ortaya çıkması nedeniyle tamamen veya kısmen sınavlara dâhil olamayanların sınavları ders başlangıcında yapılır. Fakat sınıfı geçemez ise iki ay sonraki imtihana kalır ve bu sınavda da başarılı olamazsa bu öğrenci mektebe dönmemiş kabul edilir.

2.12. Madde 12:(Sınıf Geçme Cetvelleri) Eski sınıf geçme cetvelleri mektep müdüriyetine teslim edilir. Öğrenci cetvellerine bir ders yılı içerisinde işlenen hususların cezai kısımları yeni cetvellere geçirilmez iken mükâfat kısmı her öğrencinin okulda bulunduğu müddetçe muteber tutulup tümü sonraki sene cetveline geçirilir.

2.13. Madde 13: Okul sicilinde önemli olaylar dışındaki kayıtlar yer almaz. Bu nedenle cetvelini kaybeden öğrencilerin, ceza olarak o güne kadar almış oldukları tahsin ve aferin belgeleri iptal edilerek öğrencilere ceza verilir. Verilecek ceza öğrenci velisiyle kararlaştırılır.

2.14. Madde 14: Son sınıf öğrencilerine mükellef oldukları kadarıyla iyi ahlak (hüsn-ü ahlak) notları verilir ve bu sınıfta büyük olay (vakay-i cesime) çıkanların ahlak notları düşürülür.

2.15. Madde 15:(Kabahat Türleri) Kural ve kaidelere aykırı hareket eden öğrencilerin kayıtları velisiyle konuşularak okuldan silinir (kayd-ı terkin) veya bu öğrencilere uygun bir ceza verilir.

2.16. Madde 16: Diğer öğrencilere karşı kötü söz sarf eden ve onlara dil uzatan öğrenciler ile ilgili işlemler, şikâyet eden (müşteki) ve şikâyet edilen (müştekib) öğrencinin yaşına bakılarak yapılır.

2.17. Madde 17: Kavga ve dövüşün cezası, derecesine göre on beşinci veya on altıncı maddeler hükmünce verilir.

2.18. Madde 18: Irz ve namusa tecavüzkârane harekette bulunan öğrencilere mektep heyetince verilecek karara göre işlem yapılır. Neticede bu öğrenciler mektepten de kovulabilir.

2.19. Madde 19: Hırsızlık yapmak, zararını misliyle ödemek şartıyla lüzumu derecesinde cezalandırılır. Yine memurlara ve öğretmenlere karşı gelen ve onların emirlerini yerine getirmeyenler de cezaya tabi olurlar.

2.20. Madde 20:(Ders Ücretleri) Okulun yatılı öğrencileri iki şekilde ücret ödemek zorundadırlar. Her öğrenci, velisinin servetine göre bir defada veya üç taksit olarak aşağıdaki maddede de belirtilen karar gereğince bir ücret verir. Ders ücreti ve yemek ücreti (teamiye) adıyla mektebe verilen bu ücret hiçbir nedenle iade edilemez. Bir öğrenci vukuatı nedeniyle okuldan uzaklaştırılsa bile bu paranın iadesi yapılamaz. Öğrencinin ismi defterde bulunduğu surette ders ücretini ödenmek zorundadır. Bu ücret geciktirilemez veya alıkonulamaz.

2.21. Madde 21:Peşin olmak üzere leyli her bir talebeden on sekiz lira alınır. Ücretin üç taksitle ödenmesi durumunda yirmi liranın sekiz lirası ders yılının başladığı eylül ayı öncesinde, altışar lirası ise ocak ve

mayıs ayı başlarında ödenerek karşılığında müdüriyetten bir adet makbuz alınmalıdır.

2.22. Madde 22: Gündüzlü (nehari) öğrencilerden ise sekiz, altı ve dört gümüş (sim) mecdiye, ilki eylül ayında, diğeri ocak ayında ve üçüncüsü mayıs ayı başında olmak üzere üç taksit şeklinde alınır. Senelik 24, 18 veya 12 adet mecdiye ödemek zorunludur. Ancak onda bir hesabıyla bu miktardan aciz olduklarını bildiren aralarında imam ve muhtarın da olduğu güvenilir üç kişinin mührüyle mühürlenmiş (memhur) ilmühaber gösteren gündüzlü öğrenciden, heyet kararıyla daha az bir miktar alınmak uygun görülse de ders ücretinin peşinen ödenmesi şarttır.

2.23. Madde 23: Öğrencilerin üniformalarının mektep tarafından verilmesi durumunda İngiliz veya Feshane şayağından bir ceket ve bir pantolon için bir Osmanî lirası alınır. Bu ücrete birinci sene yirmi, ikinci sene otuz kuruş zam yapılır.

Ücreti düşük ödeyen veya yüzde on hesabıyla ücretsiz (meccanen) kabul olunan gündüzlü öğrenciler mektebe mahsus üniformaları giymeye mecburdurlar. Üst kıyafet yani palto (kaput) velilerin tercihine bırakılır.

2.24. Madde 24: Mektepte çıkarılan yemekten yemek isteyen gündüzlü öğrencilerden bir kap yemek için bir kuruş alınır. Yatılı öğrencilere ise günde üç kez yemek verilir. Bunlardan ilki kahvaltı olarak verilen sütlü çay ile bir miktar etimektir. Kuşluk yemeği olarak pirinç veya şehriye çorbasıyla sade yahut sebzeli et ve sebze. Akşam yemeği olarak da yine çorba ile sebzeli et ve pilav veya makarna verilir.

Perşembe ve pazar günleri yemeğin yanında bir tatlı veya tatlıya bedel mevsim meyvesi verilir.

2.25. Madde 25: Mektebin gündüzlü kız kısmının tahsil süresi erkek kısmının tahsil süresi ile aynı olup yalnız dört senedir. Bu öğrencilerden usta ücreti verenlere çarşamba ve perşembe günleri el işleri ve piyano dersleri verilebilir. Gerekğinde tahsil süresine bir sene daha ilave edilebilir.

3.DERSLER

Fransızca dersini dışında dördüncü seneye kadar erkek iptidaiye ve rüşdiye için kabul olunan derslerin okutturulacağı belirtilen mektebin öğretim programlarında yer alan dersleri, muhtevasına göre dini dersler, riyazi dersler, beşeri dersler, lisan dersleri ve sanat dersleri gibi bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

3.1. Dini Dersler (Ulum-ı Diniye): Osmanlı eğitim sisteminin sağlam bir zemine oturtulduğu ve eğitimin yaygınlaştırılma çalışmalarının ciddi bir mesafe kat ettiği II. Abdülhamid Dönemi eğitim sisteminde, rejimin ilk yıllarında görülen laik olarak nitelendirebileceğimiz eğitim siyasetinin 1880’li yılların ortalarından itibaren yerini eğitimde dinselleşmeye bırakması ile ahlak ve din derslerin ağırlıklı olduğu bir ders programı uygulanmaya başlandığı görülür (İğüs, 2008: 27).

Mekteb-i Osmani’nin müfredatında Kur’an-ı Kerim, kıraat, ilmihal ve tecvit dersleri dini dersler olarak yer almıştır.

3.2.Riyazî Dersleri: Hesap (aritmetik), hendese (geometri)ve Fenni Bilgiler (Malumat-ı Fenniye) dir.

3.3.Beşeri Dersler: Tarih ve coğrafyadır.

3.4.Lisan Dersleri: Türkçe, Arapça, Farsça ve Osmanlıca derslerinin yanı sıra batı dillerinden olan Fransızca bu dersler arasındadır.

1892 yılına gelindiğinde Türkçe dersleri rüşdiye programında oldukça yoğun bir şekilde yer almıştır (Kurt, 2012: 7-8). Fransızca dersinin rüşdiyelerin ders programına eklenmesi ise eğitim tarihimizin öncülerinden Said Paşa'nın çalışmaları neticesinde 1879 yılında gerçekleşmiştir. Fransızca öğretimden öğrencilerin ticaret, ziraat, sanat ve devlet memuriyetine ilişkin Fransızca yazılmış çağdaş bilgileri kolayca öğrenerek anlayabilmesi amaçlanmıştır (İğüs, 2008: 57). Öte taraftan müfredata Fransızca dersinin konması bu okulları medrese anlayışından iyice uzaklaştırmıştır (Cihan, 2007: 80).

3.5. Sanat Dersleri: Resim ve İslam yazı sanatı olan hüsnü-i hat sanatıdır.

Mektepte okutulan dersler arasında hangi seviye sınıflarda okutulduğu belli olmayan rika, zihinden hesap (hesab-ı zihni) ve eczâ-yı şerife⁷ dersleri de yer almaktadır. Yine mektebin tahsil süresi yalnız dört sene olan gündüzlü kız kısmında usta ücreti verenlere çarşamba ve perşembe günleri el işleri ve piyano dersleri verilmektedir. Mektepte verilen dersler şu şekildedir:

⁷ Kur'ân-ı Kerim'i meydana getiren sure ve cüzlere denir (Küçükdağ, 2006: 664).

Tablo 1: Rüşdiyede Okutulan Dersler (1310/1893)

Birinci sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü sınıf	Dördüncü sınıf
Ulumu Diniye	Ulumu Diniye	Ulumu Diniye	Ulumu Diniye
Arapça	Arapça	Arapça	Arapça
Kıraat-1 Türkiye	Farsça	Farsça	Farsça
Hesap	Kıraat-1 Türkiye	Kavaid-i Osmaniye	Lügat ve inşa
Coğrafya	Kavaid-i Osmaniye	Hesap	Hesap
Lügat ve inşa	Coğrafya	Hesap	Usul-ü defteri ⁸
Hüsn-ü Hat	Coğrafya	Tarih	Coğrafya
Resim	Lügat ve imla	Lügat ve imla	Tarih
	Hüsn-ü Hat	Fransızca	Hendese
	Resim	Hüsn-ü Hat	Fransızca
		Resim	Fenni Bilgiler
			Hüsn-ü Hat
			Resim

Kaynak: (Mekteb-i Osmani Dâhili ve Harici Talimatı, 1310: 8)

Tabloya bakıldığında dini derslerin, rüşdiyelerin tüm sınıf seviyelerinde yer aldığı görülür. Yine dil derslerinden olan Arapça dersinin yanı sıra

⁸ Defter yazma usulü.

riyazî derslerden olan hesap dersi, beşeri derslerden olan coğrafya dersi ve sanat derslerinden olan hüsn-ü hat ve resim derslerinin tüm sınıf seviyelerinde okutulduğu görülür. Farsça son üç sınıfta okutulurken eğitimin son iki senesinde yabancı dil dersi olan Fransızca yer almaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

II. Abdülhamid döneminde açılan özel eğitim kurumlarından olan Mekteb-i Osmani, dönemin leyli (yatılı) ve neharî (gündüzlü) eğitim kurumlarındanır. 1293 (1876-1877) senesinde Aksaray'da “Tedrisiye-i Hayriye” adıyla karma eğitim veren özel bir rüşdiye statüsünde açılan bu mektep, 1300 (1882-1883) senesinde Mekteb-i Osmanî adını almıştır.

Harp Okulundan mezun olan subaylardan emekli Yüzbaşı Ali Rıza Efendi tarafından kurulmuş olan Mekteb-i Osmanî'nin tahsil süresi erkek öğrenciler için üçü iptidai, dördü rüşdi olmak üzere 7 sene iken, kız iptidaisinin tahsil süresi 4 senedir. Ancak mektebe devam etmek isteyen kız öğrencilerin tahsil sürelerine bir sene daha eklemek mümkün görülmüştür.

Velinin imzası ile mektebe kabulü edilen her öğrenciye bir numara verilmiştir. Öğrenciler, okula başlarken bir sınava tabi tutularak bu sınavın sonuçlarına göre sınıflara yerleştirilmişlerdir.

Öğrencilere tahsil, terbiye ve ahlaklarına bağlı olarak aferin, tahsin ve taltif ödülü uygun görülmüştür. Öğrencilerin almış oldukları bu belgeleri, alacakları cezalarına karşılık terk edecekleri belirtilmiştir.

Yine öğrencilerin yanı sıra öğrencilerin yapılan imtihanlarda başarı olmalarına katkı sağlayan Medrese-i Hayriye Müdürü Ali Efendi ve Medrese-i Hayriye ders nazırını Hüseyin Avni Efendi ye ödül ve ardından 3. rütbeden nişan verilmiştir.

Haylazlık ve yaramazlık yaparak diğer öğrencilerinin tahsillerine mani olan öğrencilerin müdüriyet tarafından cezalandırılacağı belirtilen talimatnamede, mektepte disiplini sağlama adına kabahatler karşılığında verilecek cezalar da belirtilmiştir. Bu cezalar öğrencilerin kayıtlarının okuldan silinmesine kadar götürülmüştür.

Talimatnamede, özürsüz olarak bir ay içinde dört defa okula gelmeyenlerin sınıf geçemeyecekleri ve ders başlangıcından imtihan dönemine kadar özürsüz 20 gün gelmeyenler ile vukuatlarının sayısı yirmiyi bulan öğrencilerin imtihana kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Yine her öğrencinin, velisinin servetine göre bir defada veya üç taksit olarak ders ücreti ve yemek ücreti adıyla mektebe vereceği ücretin hiçbir nedenle iade edilemeyeceği belirtilmiştir.

Talimatnamede, gündüzlü öğrencilerden bir kap yemek için bir kuruş alınacağı belirtilirken yatılı öğrencilere kahvaltı olarak sütlü çay ile bir miktar etemek; kuşluk yemeği olarak pirinç veya şehriye çorbasıyla sade yahut sebze et ve sebze; akşam yemeği olarak ise çorba ile sebze et ve pilav veya makarna verileceği belirtilmiştir. Perşembe ve pazar günleri uygun birer tatlı veya tatlıya bedel mevsim meyvesi eklenmiştir.

Mektebin öğretim programlarında yer alan dersleri, muhtevasına göre Kur'an-ı Kerim, kıraat, ilmihal ve tecvit derslerini kapsayan dini dersler; hesap, hendese ve fenni bilgiler derslerini yer aldığı riyażî

dersler; tarih ve coğrafya gibi beşeri dersler; Türkçe, Arapça, Farsça ve Osmanlıca'nın yanı sıra batılı dillerden Fransızca derslerinin yer aldığı lisan dersleri ile sanat dersleri kategorisine giren resim ve İslam yazı sanatı olan hüsni-i hat dersleri şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

İ.DH. 890-70852.

MF.İBT.15-96.

Leyli ve Nehari (Yatılı ve Gündüzlü) Mekteb-i Osmani Dâhili ve Harici Talimatı, (1893). Kesbar Matbaası, Dersaadet, 1310.

Araştırma-İnceleme Eserler

Akyüz, Y. (1989). Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.

Akyüz, Y. (2002). "17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme Ve Geliştirme Çabaları (Genel Özellikler Ve Doğrultular)", XI. Türk Tarih Kongresi, TTK, C.3.

Altın, H. (2016). "Osmanlı Pedagoglarında Disiplin, Ödül Ve Ceza Fikirlerine Dair Örnekler", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 57, Erzurum, ss. 1869-1884.

Atuf, N. (1930). Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara.

Cihan, A. (2007). Osmanlı'da Eğitim, 3F Yayınevi, İstanbul.

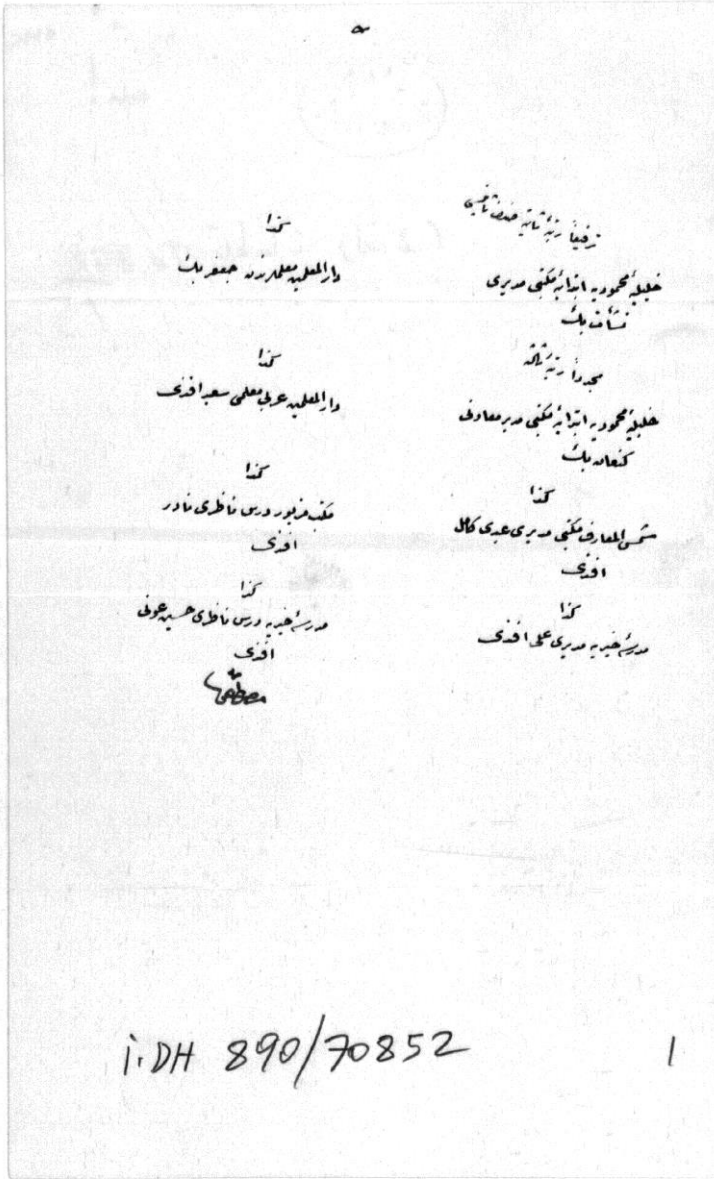
Demirel, F. (2012). "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", Eğitim Fakültesi Dergisi 25 (2), 2012, 507-530.

Demirel, M. (2002). "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", Türkler, XV, Ankara, 44-60.

Demirel, M. (2013), "Osmanlı Modern Mekteplerinde Mükâfat", Turkish History Education Journal, 2 (1), 62-75.

Demirel, Y. (2017). "Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburd Rüşdiyesi", Erdem, S. 73.

- Ergün, M. (1996). İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ankara.
- Erkek, M. S. (2009). II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler Ve Ethem Nejat Bey, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği Programı Doktora Tezi, İzmir.
- Güçtekin, N. (2012). “İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri (1873-1922)”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 22 ss. 1-40.
- Gündüz, M. (2010), “Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Disiplin Ve Cezalandırma (1847-1920)”, Doğubatı Dergisi, ss. 127-161.
- İğüs, E. (2008). II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları Ve Askeri Rüşdiyeler, İstanbul.
- Keçeci Kurt, S. (2012). “II. Abdülhamid Dönemi’nde Kız Rüşdiyeleri”, Akademik Bakış Dergisi S. 29 Mart- Nisan 2012, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ss. 1-19.
- Kodaman, B. (1991). II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, T.T.K. Basımevi, Ankara.
- Küçükdağ, Y. ve Sarıköse, B. (2006). “Kayseri’de Bayram Paşa Mevlevihanesi Ve 1047 H 11637 M Tarihli Vakfiyesi”, Uluslararası Düşünce Ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri, ss. 657-670.
- Öztürk, C. (2008). “Rüşdiye”, DİA, C. 35, İstanbul, 300-303.

İ.DH.00890

Ek 2. Taltif Edileceklerin Listesi (İ.DH.890/70852)

BÖLÜM 9

OSMANLI DEVLETİNDE EKONOMİ VE KAPİTÜLASYONLARIN EKONOMİYE ETKİSİ

Mustafa ASLAN*

Nuri ÖZTÜRK**

*Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora öğrencisi,
aslan - mstf88@yahoo.com

**Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans
öğrencisi, kadnur@hotmail.com

Giriş

Osmanlı devleti kuruluş aşamasında Anadolu’da fethettiği toprakların boş kalmaması için iskân politikası izlemiştir. Toprakların iskana açılmasıyla, boş toprakların şenlendirilmesinin yanında en ücre köşelere kadar yerleşim sağlanması için birtakımyöntemler kullanılmıştır. Bunlardan en bilineni “*Kolonizatör Türk Dervişleri*” olmuştur. Ele geçirilen topraklarda yerleşimin başlaması ve o toprakların güvenliği için zaviyeler oluşturulmasına izin verilmiştir. Oluşturulan “*Zaviyeler*” bölge asayişinin de sağlanması için Osmanlı devleti tarafından desteklenmiştir. Zaviyeler boş topraklar üzerinde, devletin hakimiyetinin nişanesi olarak görülmüştür. Bu toprakların sahipsiz olmadığı, aynı zamanda Osmanlı devleti himayesinde olduğu gösterilmiştir (Barkan, 2015, s.28-29). Osmanlı devleti kuruluş döneminden itibaren ekonomi de devletçi politika izlemiştir. Ele geçirilen topraklar devlet kontrolünde yönetilmeye başlanmıştır. Devlet fethettiği topraklarda kendi egemenliğini güçlendirmek için kendine bağlı yöneticiler atamıştır. Fethettiği topraklardaki tebaanın her türlü ihtiyacının karşılanmasına özen göstermiştir. Fethettiği topraklardaki halkın ihtiyaçlarına göre düzenlemeler yapılmıştır. Ekonomik olarak, fethedilen toprakların devlet eliyle ihyasına çalışılmıştır. Bu nedenle ekonomi de merkeze bağlı politikalar hayata geçirilmiştir. Devlet eli ile halkın ekonomik olarak refaha ulaşması iç huzurun sağlanmasına aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin diğer devletlere karşı güçlenmesine neden olmuştur. Halkın ihtiyaçlarını karşılayan Osmanlı devleti refahı ve huzuru sağlamıştır (Dumrul ve Dumrul, 2014, s.149).

Osmanlı devleti ekonomik olarak toprağa bağlı bir sistem uygulamıştır. Ülkede üretim genellikle topraktan elde edilen ürünlerle sağlanmıştır. Ülke topraklarının geniş ve tarıma elverişli olması nedeniyle toprakların işlenmesi, devlet için öncelikli politika haline gelmiştir. Toprağın boş kalmamasını sağlamak için kendilerinden önce de birçok devletin kullandığı “*Tımar*”¹ sistemi kullanılmıştır. Devlet bu sistemle hem toprağın boş kalmamasını hem de askeri harcamaların yükünden kurtulmuştur (Akkuş, 2009, s.110).

Osmanlı devleti 14. ve 15. Yüzyıllara gelindiğinden toprağı genişlemiş kozmopolit bir yapıya kavuşmuştur. Kuruluş döneminde olduğu gibi fetihler Anadolu coğrafyası dışına taşmıştır. Osmanlı Devleti'nin egemenliği içerisinde Müslüman halkın yanı sıra gayri müslim halkta yaşamını sürdürmüştür. Fethedilen topraklarda gayri müslim halka yaşama hakkı tanınmıştır. gayri müslim halkın kendi ekonomik sistemiyle devlete entegre olması sağlanmıştır. Osmanlı devleti özellikle kendi halkının ihtiyaçlarını karşılamak için birçok tedbir almıştır. Bu tedbirlerin başında gıda ihtiyacının karşılanması için büyük yerleşim yerlerine, küçük yerleşim yerlerinden ihtiyaç fazlası ürünlerin getirilmesi olmuştur. Anadolu haricinde Rumeli'den gıda ve diğer ihtiyaç maddeleri getirtilerek halkın ihtiyaçları görülmeye çalışılmıştır.

¹Tımar Sistemi: “*Türkçe’de dîrlik (dîrilik) ile eş anlamlı kullanılan timâr (tumar) kelimesi sözlükte “bakım, ilgi” anlamına gelir. Terim olarak, Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder. Tımar sistemi, imparatorluğun sadece askerî-idarî teşkilatlanmasının temel direği olmakla kalmamış, aynı zamanda mirî arazi sisteminin işleyişinde, köylü-çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde ve imparatorluğun klasik çağında (1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur*” (İnalçık, 2012, 168).

Devlet bir nevi denge politikası izlemiştir. Aynı zamanda ekonominin canlanmasına öncülük etmiştir (Mantran, 2000, s.152-153).

Osmanlı Toplum Yapısı

Anadolu coğrafyasında yaklaşık iki yüz yıla yakın Haçlı Seferlerinin devam etmesi Anadolu coğrafyasında Müslim, gayri müslim halkın huzurunu bozmuştur. Göçebe Türk halkının zamanla bu coğrafya da yerleşik hayata geçmesi Anadolu coğrafyasının Türk yurdu olması yolunda önemli adım olmuştur. Göçebe hayattan yerleşik yaşama geçen Türkler kendi kültürleri ile yerleştikleri bölgelerde yerli halkın kültürüyle kendi kültürlerini birleştirerek sentez bir kültürün oluşmasına neden olmuştur. Türkler kültürel sentez oluştururken kendi kültürlerinden tamamen vazgeçmemiştir (Boray, 2011, s.14-15). Osmanlı devleti siyasi teşekkülünü aşiretlerin birleşimi neticesinde oluşturmuştur. Türk geleneklerine bağlı bir yönetim sistemi benimsenerek bu mihvalde devletin oluşumu sağlanmaya çalışılmıştır. Türk kültürü çerçevesinde devlet teşekkülü sağlanırken İslam dinin gaza ve cihat anlayışı devletin kuruluş aşamasında büyük fetihler yapmasında etkili olmuştur. Osmanlı devleti kendi döneminden önce Anadolu da hakim olan Anadolu Selçuklu devletinin uyguladığı birçok sistemi geliştirerek devam ettirmiştir (Mindivanlı, 2008, s.9).

Osmanlı devleti kuruluş dönemi itibariyle Anadolu Selçuklu devletinin geleneğine bağlı bir şekilde Anadolu'da fetih hareketlerine girişmiştir. 13 ve 14. Yüzyıllar da Anadolu da meydana gelen birçok sosyal olay, Anadolu da Osmanlı hakimiyetinin genişlemesine neden olmuştur. Özellikle 1240 yılında Baba İshak'ın Anadolu Selçuklu devletinde bir

Türkmen ayaklanması başlatması devlet otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. Anadolu Selçuklu devletinin dağılan otoritesi Anadolu da çeşitli beyliklerin buldukları bölge de bağımsızlıklarını kazanmasına neden olmuştur. Otorite boşluğundan faydalanan Osmanlı beyliği kendi siyasi teşekkülünü sağlama yoluna gitmiştir. Anadolu da bulunan beylikleri hakimiyeti altına alarak Türk birliğini sağlama yolunda emin adımlarla ilerlemiştir. Sadece Anadolu Türk Birliğini sağlamakla kalmayıp Balkanlarda ilerlemeye başlamıştır (Günay, 2003, s.28). Osmanlı devleti egemenlik alanını genişlettikçe hakimiyeti altında yaşayan millet sayısı da artmıştır. Devletin asli kurucu unsuru Türkmenkitlelerden oluşmaktaydı. Sınırlar genişledikçe Araplar, Hıristiyanlar Osmanlı devleti himayesine girmeye başlamıştır. Osmanlı hakimiyetinde yaşayan Müslüman ve gayri müslim halk devletin yönetim sistemine tabi olmuştur. Müslümanlar şer'i hukuka göre yönetilmiştir. Gayri müslim halkın kendi dini kuralları ve örfi kurallarına göre yönetilmesine izin verilmiştir. Bu nedenle halkın devlete olan bağlılığı sağlanmıştır (Boray, 2011 s.42).

Osmanlı Devleti'nin oluşum sürecinde birçok medeniyetten etkilendiği görülmüştür. Özellikle anayurttan kalma birçok kültürün etkisi hakimiyetini sürdürmekle beraber, fethedilen coğrafyalardaki kültürler de etki etmiştir. Bununla beraber asli kültürlerinin yaşatılması sağlanmıştır. Faklı din ve kültüre sahip insanların bir arada yaşaması dönem açısından güçlükleri beraberinde getirmiştir. Müslüman ve gayri müslimlerin bir arada yaşaması batılı devletlerin dikkatinden kaçmamıştır. Anadolu coğrafyası gibi stratejik öneme sahip bölgede birliğin sağlanması ve bölgenin hakimiyet altına alınması Batılılarca

"*Pax Ottomana*" yani "*Osmanlı barışı*" olarak adlandırılmıştır. Anadolu coğrafyasında asırlarca hakimiyet süren devletlerin birlikte yaşama ve yaşatma çabasının sonuç vermemesi Anadolu'da birliği Osmanlı Devleti'nin sağlaması Anadolu da barışın ve huzurun hakim olmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi dindaşları haricindeki tebaaya hoşgörölü davranması huzur ortamının tesisinde önemli etken olmuştur (Baş, 2019, 265-266).

Osmanlı devletin de genel olarak merkeze bağıli yönetim sistemi benimsenmiştir. Osmanlı Devleti bünyesinde çeşitli milletleri barındırdığından farklı kültürlerin bir arada yaşamasına neden olmuştur. Osmanlı devleti yönetimde merkezin, mutlak otoritesi hakim olmuştur. Bu nedenle Başkent haricindeki bölgeler, merkezden atanan yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Osmanlı devletinde halkın mülkiyet hakkı bulunmamakla beraber devlet fethettiğı toprakları kendisine bağıli yöneticiler aracılığıyla yönetmiştir. Bu nedenle devlet toprak mülkiyetinde tek hakim güç haline gelmiştir. Osmanlı halkı, devlete ait olan toprakları eker biçer karşılığında vergisini verirdi. Genel olarak üretim topraktan elde edilen mamullerle sağlanırdı. Toplum ekonomik olarak toprağı bağıli hayat sürmüştür (Doğan ve İnankul, 2013, s.69).

Osmanlı Ekonomik Sistemi

Klasik dönemde Osmanlı devletinde ekonomik sistemin temeli halkın ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Ekonomik sistemin temelini tarımsal üretim oluşturmuştur. Tarım yoluyla elde edilen ürünler devletin kontrolünde sürekliliğı sağlanmıştır. Devlet üretimi kontrol ederken

halkın ihtiyaçları çerçevesinde olan ürünlerin üretilmesini sağlamıştır. Osmanlı devletinde üretim sağlanırken maliyetin düşük, halkın üretilen ürünlere kolay ve ucuz ulaşması sağlanmıştır. Bu nedenle üretilen ürünler iç piyasa da halkın ihtiyaçları çerçevesinde üretilmiştir. Üretilen ürünler ile öncelikle bölgede bulunan halkın ihtiyaçlarını karşılanması sağlanmıştır. Daha sonra bölgesel olarak ürünler farklı bölgelere gönderilmiştir. Böylece üretim bölgesel olarak farklılık göstermiştir. Osmanlı devlet sisteminde toprak devletin malı olduğundan mülkiyet hakkı yoktur. Bu nedenle devlet toprağın işlenmesi ve üretimin devam etmesi için mülkiyeti kendisinde olan toprakları yerel yöneticiler tımar olarak vermiştir (Genç, 2014, s.10). Osmanlı devleti taşrada üretim yapan halkın ürünlerini satmaları için belirli bir alan oluşturmuş ve buraların güvenliğini sağlamıştır. Devletin kuruluş yıllarından itibaren halkın ürünlerini satması için pazarlar kurulmuştur. Halkın ürettiği ürünleri pazarlara getirmesi ve satmasını kurallara göre belirlemiştir. Pazarlara getirilen ürünler aynı zamanda farklı alanda üretim yapan zanaat erbablarının hammaddesinin temininde de kolaylık olmuştur. Pazarlarda ürün satan halktan belirli miktarda “*Bac*” adı verilen vergi alınmıştır. Halkın ürettiği ürünlerin pazarda satılması vergiye tabi olmuştur. Bu nedenle pazarlar yerel yöneticilerin vergi topladığı alanlar olmuştur. Toplanan vergi yerel yöneticilerin bütçesine katkı sağlamıştır. Osmanlı devleti ürünlerin toplu halde satıldığı pazarlardan vergi alırken daha küçük miktarda mal satımı yapan kişilerden vergi almamıştır. Bu nedenle vergi kaybı yaşanmaması için yerel yöneticiler genellikle ürünlerin pazarlarda satılması için çaba sarf etmiştir (Bozpinar, 2018, s.9). Osmanlı devletinde pazarlara getirilen mallar

üzerinden alınan vergiler yerel yöneticiler tarafından toplanmıştır. Alınan vergi oranları kanunnameler ile belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. Yüzyıla kadar bu vergiler “*Bac*” adı altında toplanmıştır. Vergiler toplanırken pazarda ticareti yapılan her türlü emtiadan belirli oranda vergiler yerel yönetimin belirlediği görevliler tarafından toplanmıştır. Osmanlı devletinde *Bac* adıyla toplanan vergi Avrupa’da “*Oktruva*” adıyla toplanmıştır. 14 yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar alınan vergiler devletlerin önemli gelir kalemleri arasında yer almıştır. Bu nedenle hangi bölge de ne kadar vergi toplanacağı kanunlarla belirlenmiş aynı zamanda bu vergilerin düzenli olarak toplanması sağlanmıştır. Yerel yönetimler için önemli gelir kaynağı olan *Bac* vergisini toplama bilmek için tüccarlar, güvenli merkez olan pazarlarda ticarete teşvik edilmiştir. Dönem içerisinde vergi oranlarında bölgesel olarak değişiklikler görülse de bu vergilerin düzenli toplanmasına özen gösterilmiştir. 19. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren *Bac* vergisinin adı “*Duhuliye Resmi*” olarak değiştirilmiştir. Bu vergiler yeni kurulan ordunun tesisi için kullanılmıştır. Önceleri yerel yöneticileri ihya eden bu vergiler sonraki dönemlerde merkezi otoritenin dikkatini çekmiş ve bu vergilerin merkeze aktarılması sağlanmıştır (Süme, 2016, s.533-534).

Osmanlı Devletinde Ticari İmtiyazlı Tüccarlar ve Devletler

Osmanlı devleti 13. Yüzyıl başlarında daha kuruluş aşamasında iken varlığını devam ettirebilmek için birçok tedbirler almak zorunda kalmıştır. Devlet oluşumunu tamamlarken halkın refahı ve kendisinin ekonomik olarak kalkınmasını sağlama bilmek için kendisinden önceki

devletlerin uygulamalarını devam ettirmek zorunda kalmıştır. Devlet kuruluşunu yeni tamamlarken ihtiyacı olan birçok ürünü karşılamak ve kendisine lazım olan ürünleri elde etmek için birçok millete mensup tüccarlara ticaret izni vermiştir. Devletler gereksinimleri olan ürünlerin hepsini kendisi üretmediği için değişik bölgelerden ihtiyacı olan maddeleri ülkelerine getirmek zorunda kalmıştır. Osmanlı devletinden önce Selçuklu, Bizans,Hatta daha eski devletler dahi gereksinimlerini karşılamak için bazı milletlere kendi topraklarında ticaret yapma hakkı vermiştir. Genellikle bu imtiyazlar dost ve müttefik devlerin tüccarlarını verilmiştir. Bu nedenle ticaret karşılıklı olarak yapılmıştır. Çoğu zaman tüccarlar para yerine ürün değişimi ile de ticaret yapmıştır. Devlet halkının refahı ve ekonomik gelişimi için yerinde kararlar almak durumunda kalmıştır (Acartürk ve Kılıç, 2011, s.3).

Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren İslam Hukukuna bağlı olarak hareket etmiştir. Gerek sosyal gerek, ekonomik hayatta Müslümanlara tanınan birçok hak gayri müslim tebaaya da tanınmıştır. Gayri müslim halkın din değiştirmesi hususunda zoraki bir uygulama göze çarpmamıştır. Gayri müslim halkın vergilerini verdikleri sürece can ve mal güvenlikleri devletin güvencesinde olmuştur. Osmanlı devleti gayri müslim halka istediği gibi yaşama hakkı vermiştir. Dini inanışlarını rahatça yaşayan gayri müslim halk, Osmanlı devleti sınırları içerisinde ekonomik faaliyetlerini devam ettirmiştir. İstedikleri konuda mesleklerini icra etmelerine izin verilmiştir. Ticaret yaparken asla baskı ve zorlamaya maruz kalmamıştır. Bu nedenle Osmanlı devleti toprakları gayri müslim halk için güvenli bölge olmuştur. Hatta Osmanlı toprakları dışında yaşayıp Osmanlı devletine ziyaret ve Ticaret

için gelen gayri müslim halka asla karışılmamış hatta koruma altına alınmıştır (Gürkaynak, 2003, s,279).

Osmanlı devleti fetihler çerçevesinde yönünü batıya doğru dönmüş ve o mihvilde fetihler yapılmıştır. Özellikle denize kıyısı olan bölgeler fethedilmeye başlanınca denizlerde üstünlük elde edilmeye başlanmıştır. En önemli fetihlerden olan Çanakkale Boğazı stratejik ve ekonomik açıdan önemli bir bölge olmuştur. Çanakkale boğazı egemenlik altına alınınca bölge üzerinde stratejik olarak üstünlük sağlanmıştır. Anadolu ile Avrupa'nın bağlantı noktası olan Çanakkale boğazı ele geçirilince bu bölgede ticaret yapan devletler Osmanlı devletinden ticaret için izin istemiştir. Osmanlı devleti belirli şartlar karşılığında İlk kapitülasyonu 1365'de Reguza Cumhuriyetine vermiştir. İlerleyen dönemler de yine stratejik noktalardan olan Edirne'nin feth edilmesi Osmanlı Devleti'nin elini daha da güçlendirmiştir. Osmanlı devleti artık balkan coğrafyasında yayılmaya başlamıştır. 1384 yılında Venedik Osmanlı devleti ile ticaret yapmak istediğini beyan etmiş ve Osmanlı devlet topraklarından hububat ithal etmek için ticari izin almıştır. Tüm bu gelişmelerden sonra Avrupalı devletlerin birçoğu Osmanlı devleti ile ticaret yapmak için birçok girişimde bulunmuştur. 1387 yılında Osmanlı devleti ile ticaret yapmak istediğini beyan eden Cenova, Osmanlı devleti ile ticaret yapma hakkını elde etmiştir (Türkmen, 1995, s.329-330).

Osmanlı devleti topraklarını genişlettikçe hakimiyet alanı da genişlemiştir. İlk dönem Osmanlı hükümdarlarından Sultan Murad, gayri müslimlere resmi ticaret hakkı tanımıştır. Dubrovnik

Cumhuriyeti, tüccarlarının serbestçe deniz ve kara ticareti yapmak için Sultan Murat Han'dan imtiyaz talep etmiştir. Sultan Murad ilk imtiyazı Dubrovnik cumhuriyeti tüccarlarına vermiştir. Sultan Murad, Dubrovnikli tüccarlara bu imtiyazı karşılığında beş bin Duka altın talep etmiştir. Bu anlaşmayı kabul eden Dubrovnik Cumhuriyeti ile Osmanlı devleti arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma ile Dubrovnikli tüccarlar Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu bölgelerde hem deniz hem kara ticareti yapma hakkı elde etmiştir. Hatta antlaşma imzalanırken Sultan Murad antlaşmaya imza veya mühür yerine elini mürekkebe batırıp pençesini basmıştır (Lamartine, s.117-118).

Osmanlı devletinde, İstanbul'un fethi ile birlikte İstanbul'un kalkınması için Fatih Sultan Mehmet birçok tedbir almıştır. Şehrin kültürel açıdan gelişmesini sağlamak için birçok bilim insanını şehre davet etmiştir. Bunun yanı sıra şehri ekonomik açıdan güçlendirmek için birçok kararları uygulamaya koymuştur. Şehirde daha önce yaşamış olan tüccar ve aristokrat kesimi tekrar şehre davet etmiştir. Ekonomik alanda güçlü bir kalkınmayı sağlamak için Müslüman halk dışında, gayri müslimlerden birçok tüccarı şehre davet ederek ticaret yapma hakkı vermiştir. Cenevizlilerle yapılan antlaşmalarla Cenevizli Tüccarlara serbest ticarete ayrıcalıklar sağlanmıştır. Gayri müslim halkın ticaretle uğraşırken dini vecibelerini yerlerine getirmeleri için onlara kilise ve havralar açılarak, onlar için din adamı atanmasına müsaade edilmiştir (Altıntaş, 2015, s.24).

Osmanlı devletinde hoşgörü politikası her millete ve dini gruba uygulanmıştır. Özellikle İstanbul'un fethi aşamasında bölgenin

ekonomik ve kültürel olarak canlanması devletin öncelikleri arasında olmuştur. İstanbul'un fethiyle birlikte dünyanın birçok bölgesinde baskı ve zulüm altında bulunan Yahudiler, Osmanlı devleti eli ile bu topraklara davet edilmiştir. Devlet tarafından ticarete başarılı oldukları bilinen Yahudilerin bu topraklara gelmesinin ticareti canlandıracağı düşünülmüştür. Bu nedenle göç edip Osmanlı topraklarına gelen Yahudiler hoşgörü politikası ile karşılanmıştır. Ticarete, Tıpta ve Paranın yönetimi gibi konularda Müslümanlardan daha iyi olan Yahudilerin bu alandaki çalışmalarına müdahale edilmemiştir. Birçok Yahudi Osmanlı topraklarında kendilerine tanınan imtiyaz sayesinde daha da zenginleşmiştir (İpek, 2011, s.1).

İstanbul'un fethi sırasında İstanbul'da bulunan birçok Yahudi İstanbul'un, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçmesiyle bu bölgeden kaçmıştır. Fetihden öncesinde Galata'da iskan eden birçok Yahudi Fatih Sultan Mehmed'in çağrısı ile İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a yerleşen Yahudilerin ticari hayatta aktif rol oynamaları için onlara birçok ayrıcalık tanınmıştır. Özellikle yıkılan Sinagoglarının tekrar yapılmasına müsaade edilmiş ve insanca yaşamaları sağlanmıştır. Tarihin her döneminde batılı devletlerce insan olarak görülmeyen Yahudilere Fatih Sultan Mehmed döneminde ayrı bir önem verilmiştir. Hatta Osmanlı devleti sınırları içerisinde ayrı yerleşim yerleri kurmalarına dahi izin verilmiştir. Ticari hayatın canlanmasında etkin olarak kullanılan Yahudiler Osmanlı devletinde ticaretin canlanmasına önemli katkılar sunmuştur. Yahudiler kendilerine sağlanan bu imtiyazlardan dolayı Osmanlı devleti hükümdarlarına sadakatle bağlanmıştır. Yahudiler kendi çıkarlarıyla örtüşen Osmanlı politikası

sayesinde tekrar toparlanıp dünya ekonomisinde söz sahibi olmayı başarmıştır. Yahudiler de Hıristiyanlar gibi Osmanlı devleti içerisinde imtiyazlı grup haline gelmiştir (Tekin, 2008, s.32).

Osmanlı devleti, Tebaası içerisinde bulunan gayri müslim tüccar halka imtiyaz sağlamıştır. Fakat kendi halkını bu haklardan bir nevi mahrum etmiştir. Osmanlı Devleti'nin genel politikası; halkın kendine yetecek kadar ürünü temin ederek halkın refahını düşünmüştür. Devlet halkın eksiklerini tamamlayarak halkın isyan etmesinin önüne geçmek istemiştir. Bu nedenle uyguladığı politika İthalata dayalı politika olmuştur. Halkın ihtiyaçları çerçevesinde ürünler yetiştirilmiş ve topraktan elde edilen ürünün vergisi alınmıştır. Osmanlı devleti, gayri müslim halka ticari ayrıcalıklar vererek zenginleşmelerini sağlarken ticarete Müslüman halk pek desteklenmemiştir. Gayri müslim halk açısından zenginleşmenin yanı sıra ticari hayatın tamamen gayri müslim halkın eline geçmesini sağlamıştır. Devlet kendi halkını tarıma yönlendirirken gayri müslim halkın ticaret yoluyla zenginleşmesine müsaade edilmiştir. Osmanlı devleti gayri müslim halktan daha fazla vergi aldığı için Müslüman halka ticari kolaylık sağlanmamıştır. Ekonomik olarak gelişen gayri müslim halkın devlet üzerinde etkisi artmaya başlamıştır. Tüm bu olumsuz politikalar ilerleyen zamanlar da devletin gayri müslim tüccarların acımasız uygulamalarına maruz kalmasına neden olmuştur. Müslüman halk ise daha küçük zanaatla uğraşarak küçük gelirler elde etmiştir (Öztürk ve Aksın, 2012, s.145).

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıla gelinceye kadar uyguladığı ticari politikalar Müslüman halkın ticari alan da gayri müslim halk karşısında

geri kalmasına sebep olmuştur. Avrupalı tüccarların her alanda imtiyaza sahip olması Müslüman tüccarların, Avrupalı tüccarların himayesi altında ticaret yapmasına sebep olmuştur. Ticaret yapan Müslüman Osmanlı tebaası, Avrupalı tüccarlara komisyon vermek zorunda kalmıştır. Bu durum Müslüman tüccarlar arasında rahatsızlığa neden olmuştur. Müslüman tüccarların bu konudaki rahatsızlığı 3. Selim zamanında giderilmeye çalışılsa da bir türlü halledilememiştir. Müslüman tüccarların ticaretle daha fazla gelir elde edeceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Daha fazla gelir elde edecek olan tüccarlardan daha fazla vergi alınacağı düşüncesi devleti harekete geçirmiştir. 2. Mahmud döneminde bazı tüccarlara Padişah beratı verilerek serbest ticaret hakkı tanınmıştır. Tanınan bu hak ile “*Hayriye Tüccarları*” denilen sınıf ortaya çıkmıştır. Oluşturulan Müslüman tüccar sınıfa Avrupalı tüccarlarla eşit haklarda ticaret yapma hakkı elde tanınmıştır (Kütükoğlu, 1998, s.64).

18. Yüzyıl da Osmanlı devleti topraklarına karşı Avrupalı devletlerin ilgisi artmıştır. Siyasi, askeri, diplomatik alandaki gelişmeler bir yana bırakılarak Avrupalı devletler Osmanlı devletini ekonomik olarak kuşatma altına almıştır. Özellikle Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar Osmanlı devleti üzerinde etkin bir ticari faaliyet içerisine girmiştir. Osmanlı toprakların da kendilerine ait ticari merkezler kurmak için birçok yol denenmiştir. Özellikle Osmanlı yönetiminde olan Ortadoğu topraklarında ticari limanlar kurarak kendilerine ait ticari imtiyazlar elde etme gayretine girilmiştir. Osmanlı devletinde açılan Avrupalı devletlerin temsilcilikleri her fırsatta Osmanlı devletinden imtiyazlar koparmaya çalışmıştır. Osmanlı başkentinde konsolosluk açan

Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin himayesinde olan Orta doğunun kaynaklarından faydalanmak için yoğun çaba sarf etmiştir. Tunus, Trablus ve Cezayir'de temsilcilikler açarak buralarda ticari faaliyetlerini geliştirmeyi başarmıştır. Buralardaki kaynakların farkına varan Avrupalı devletler kendilerine pay çıkarmak için adeta birbirleri ile mücadele içerisine girişmiş, kimi zaman birbirleri ile ittifak yapmıştır. (Mantran, 2000, s.343-344).

Osmanlı Fransa İlişkileri ve Fransız Tüccarlara Tanınan İmtiyazlar

Osmanlı Fransa ilişkileri 1483 yılından itibaren başlamıştır. Cem Sultan'ın Fransa da 6 yıl alıkonulması münasebetiyle Fransa-Osmanlı ilişkileri diplomatik olarak başlamıştır. 1525 yılında Fransa kralı I.François'in, Kanuni Sultan Süleyman'dan Alman imparatoru Charles-Quint'e karşı savaşta yardım istemesi ile ilişkiler farklı bir boyut kazanarak ittifak yapma yoluna gidilmiştir. Osmanlı devleti I.François'e yardım ederken aynı zamanda kendi egemenlik alanını Avrupa'nın iç kesimlerine kadar genişletmek istemiştir. Osmanlı devleti Akdeniz hakimiyetinde üstünlük sağlamak için Fransa'ya donanma ile yardım göndermiştir. Bu yardım sonrasında 1536 yılından itibaren Fransa n Jean de la Fores'i İstanbul'da devamlı elçi olarak bulundurmuştur. 1536 yılı itibariyle Fransa ile bir "Ahidname" imzalanmış ve Fransa'ya ilk ayrıcalıklar tanınmaya başlanmıştır. Osmanlı devleti Avrupa'nın içlerinde hakimiyetini ve genişleme düşüncesiyle yardım da bulunduğu Fransa'nın üç yüz yıl kendi

topraklarında her türlü karmaşayı çıkaracağını düşünememiştir (Şişman, 1999, s.510).

1536 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa'ya verdiği Kapitülasyon, Osmanlı Devleti'nin birçok alanda Fransa'ya karşı taviz verdiğinin göstergesi olmuştur. Bu durumu Hammer Şu şekilde yorumlamıştır; *“İbrahim Paşa barış havasından yararlanarak Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki ticari ilişkileri düzenlemek üzere Fransız elçisi La Forest ile bir ahitname yapmak için görüşmeler başladı. Bu tür diğer ahitnamelere esas olan bu anlaşmada her iki hükümete ait sularda karşılıklı olarak serbest geçiş ve bütün hukuksal konularla Fransız konsoloslarının kesin olarak kaza hakkı sağlanmış bulunuyordu. Fransız uyrukları hakkında açılacak ceza davaları kadılardan Divan-ı Hümayun'a aktarılmakla birlikte, hüküm verecek kadılarla birlikte birer Fransız tercümanı hazır bulunacaktı... Yine bu muahede gereğince Fransız uyrukları yerel mahkemelere başvurmak zorunda olmaksızın kendi isteklerine göre vasiyet hakkına sahip oldular .. ”*. Fransa'ya verilen bu kapitülasyon Osmanlı Devleti'nin daha önce üstün olduğu Fransa ile aynı statüye sahip olduğunu tescillemiştir (Arıkan, 2005, s.16).

Osmanlı - Fransa ilişkileri 17. Yüzyılda bozulmaya başlanmıştır. 1604 yılında Sultan 1. Ahmed tarafından Fransa devletine verilen Kapitülasyonu, Fransa farklı amaçlarla kullanmaya başlamıştır. Kendisini Hıristiyan aleminin koruyucu olarak gören Fransa'nın bu Tutumu Osmanlı devlet ricalinde rahatsızlık oluşturmuştur. Ayrıca Fransa'nın, 1664 Avusturya -Osmanlı savaşında Osmanlı aleyhinde

hareket ederek, Avusturya'nın yanında yer alması Fransa ile ilişkilerin kopmasına neden olmuştur. Fransa 15 Ocak 1671 tarihinde elçisini Osmanlı devletine göndererek Kapitülasyon ve Hıristiyan halk üzerinde yetkilerinin artırılmasını istemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu isteği kabul etmemesi Fransa ile olan ilişkilerin zayıflamasına neden olmuştur. 1679 yılına kadar süren bu durum yeni bir antlaşma ile Kapitülasyonların genişletilmesi ile son bulmuştur. Fransa'nın Osmanlı devleti karşısındaki diğer hasım devletlere destek vermesi Osmanlı topraklarında Fransız tüccarlara daha sert davranılmasına neden olmuştur. Ticari faaliyet için Osmanlı devletiyle anlaşan Fransa Avrupalı devletler karşısında Osmanlı topraklarında ekonomik üstünlüğün yanında bölgede Hıristiyan halka da koruyuculuk yaparak kendi etki alanını genişletmek istemiştir. (Şahin, 2009, s.281-282).

Osmanlı İngiltere İlişkileri ve İngiliz Tüccarlara Tanınan İmtiyazlar

Osmanlı-İngiltere ilişkileri kanuni sultan Süleyman döneminde gelişme göstermiştir. İlk defa 1553 yılında ticaretle uğraşan Londralı tüccar M. Anthony Jenkinson'a Kanuni Sultan Süleyman tarafından imtiyaz beratı verilmiştir. Verilen berat geniş kapsamlı olup, M. Anthony Jenkinson'a Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapma hakkı tanımıştır. Verilen imtiyaz belgesi Osmanlı-İngiltere arasında ilk temasın sağlandığını göstermektedir. 1558 yılında İngiltere de taht değişikliği olması, aynı zamanda yaşanan mezhep savaşının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başa geçen Kraliçe 1. Elizabeth, İspanya'ya karşı Osmanlı'dan yardım istemesi ve İstanbul'a elçi atması diplomatik ilişkilerin başlamasına

neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile ortak düşman, İspanya'ya karşı birlikte hareket etmesine sebep olmuştur (Karaca, 2020, s.12-13).1.Elizabeth'in 1558 yılında tahta geçmesi İngiltere de ekonomik olarak yeni gelişmelerin yaşanmasına ve yeni ittifakların oluşmasına neden olmuştur. İngiltere'nin Osmanlı devleti topraklarında ticaret yapması İngiltere açısından önemli kazanımların ve çok karlı ticaretin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İngiltere 1575 yılında ticari faaliyetler de izin için ilk temsilcilerini Osmanlı devleti topraklarına göndermiştir. Alınan ticari izin sayesinde “*William Harborne*” Osmanlı topraklarına gelerek daha geniş ticari imtiyazları elde etmek için görüşmelere başlamıştır. William Harborne kendisi ve iki ortağı olan “*Edward Osborne ve Richard Steper*” için ticaret yapma yetkisini onaylatmıştır. Bununla da yetinmeyen İngiliz tüccarlar Osmanlı devletin de tüm İngiliz vatandaşları için ticari imtiyaz hakkı istemiştir. Yapılan görüşmeler İngiltere lehine sonuçlanmıştır. İngiltere kraliçesi 1. Elizabeth' in bütün İngiliz halkı için istediği imtiyaz Harborne' nin çabalarıyla Mayıs 1580 tarihinde 22 maddelik bir “*Ahidname*” imzalanmıştır. İngiltere istediği gibi Osmanlı devleti topraklarında serbestçe ticaret yapma hakkını elde etmiştir (Yazar, 2014, s.2).

Osmanlı Devleti'nin kişi ve devletlere verdiği ticari serbestlik genellikle “*Ahidname*” olarak belirtilmiştir. Verilen ticari Ahidnameler gereğince imtiyaz sağlanan devlet veya kişi Osmanlı devletinde serbest ticaret yapabilmıştır. Özellikle Fransa ve İngiltere'ye verilen bu Ahidnameler bu devletlerin tüccarlarını koruma altına almıştır. Hatta bu devletlere mensup tüccarlar Osmanlı devleti sınırları içerisinde bir saldırıya uğrar veya kaza geçirirse bu tüccarların zararlar Osmanlı devleti tarafından

karşılanması kararlaştırılmıştır. Yapılan antlaşma ile tüccarlar kendilerini ve mallarını garanti altına almıştır. Tüm bu imtiyazlara sahip Avrupalı devletlerin tüccarları düşük vergilerle Osmanlı devleti topraklarında ticaret hakkı elde ederken Osmanlı devleti tebaasına mensup tüccarlar Avrupalı tüccarlar karşısında ezilmiştir. Ayrıca Avrupalı tüccarlar birçok imtiyaza sahip iken Osmanlı devleti tüccarları daha sıkıntılı bir süreç yaşamıştır (Cantemir, 2020, s.2102).

Osmanlı devleti genel olarak Avrupalı devletlere imtiyazlar verirken kendi vatandaşlarının serbest rekabet hakkını kısıtlamıştır. Avrupalı devletler ürünü ucuza mal edip Osmanlı devleti topraklarında aracısız satarak büyük kazançlar elde etmiştir. Ayrıca Avrupalı devletler kendi tüccarlarını her açıdan desteklerken Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasına mensup tüccarları 19. Yüzyıla kadar desteklememiştir. Bu nedenle Osmanlı devleti kendi tebaasına mensup çok zengin tüccarlar çıkaramamıştır. Uygulanan İthalata dayalı ekonomik sistem halkın önündeki en büyük engel olmuştur.

Osmanlı Devletinde Müslüman Halkın Ticari Hayattaki Yeri

Her toplumda olduğu gibi Osmanlı devletinde de halk genel olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. İlk grupta yönetenler, saray ve çevresinde bulunan askeri kesim olmuştur. Yönetenler tamamen imtiyazlı gruptur. Askerler, sarayda görevi olanlar ve memur kesimi vergiden muaf olan kesim olarak karşımıza çıkar. Ayrıca ulema sınıfı da vergiden muaf olmuştur. Osmanlı devletinde ye alan ikinci grup olan yönetilen yani reayadan vergi toplamıştır. Toprak mülkiyeti devlete ait olduğundan toprağı işleyen reayadan bölgesel değişiklik gösteren vergiler

alınmıştır. Sadece toprakla meşgul olan reayadan değil, aynı zamanda konargöçer halktan da belirli oranda vergiler alınmıştır. Reaya içerisinde bulunan gayri müslim halkta devlete gelirleri nispetinde vergilerini ödemiştir. Osmanlı devleti içerisinde ekonominin lokomotifi olan zanaatkar kesim de devlete geliri nispetinde vergi ödemiştir. Zanaatkar halk genellikle şehir merkezlerinde belirli bölgelere yerleşmiştir (Doğan ve İnankul, 2013, s.72).

Osmanlı Devleti'nin temel gelir kaynağı feth edilen topraklardan alınan ganimetler ve vergilerdir. Osmanlı devleti genellikle eşitlik ilkesine göre hareket etmiştir. Feth ettiği topraklarda halkın sosyal ve ekonomik alandaki faaliyetlerine müdahalede bulunmamıştır. Osmanlı devletinde “İltizam³” sisteminin uygulanması başlarda sistemli olarak devam ettiyse de zamanla halk arasında adaletsiz verginin toplanmasına nede olmuştur. Ekonominin toprağa dayalı olduğu Osmanlı devletinde halkın ürünlerini yetiştirmesi ve yetiştirdiği ürüne göre vergi vermesi sistemin temelini oluşturmuştur.İltizam sisteminden verginin toplanması bazen adaletsiz uygulamaların oluşmasına neden olmuştur (Yereli Vd., 2015, s.210).

3- İltizam “**Lüzûm** kökünden türeyen **iltizâm** sözlükte “gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma” gibi anlamlara gelir. Terim olarak “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” demektir. Bu işi yapan kişiye **mültezim** denir. İltizamla eş anlamlı olarak **deruhde**, **tevcih**, **füruht**, **ihâle** ve **taahhüd** tabirleri de kullanılmıştır”(Genç, 2000, s.154).

Osmanlı devleti temel ilke olarak her alanda eşitlik ilkesini benimsemiştir. Dini ve sosyal hayatta her milletten insanın kendi inanışlarına ve kültürlerine göre yaşamasına müdahale etmemiştir. Osmanlı devletinde kültür ve din olarak asla asimilasyon politikası uygulanmamıştır. Devletin toprakları üzerinde yaşayan gayri müslim halk vergisini ödediği takdirde özgürce yaşamına devam etmiştir. Özgürce yaşayan Gayri Müslim halkın can ve mal güvenliği devletin garantisi altında olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ekonomik alan da yürüttüğü politika halkın refahına ve hazinenin doluluğuna endeksli olmuştur. Osmanlı devletinde gayri müslim tebaanın özgüce ticaret yapması sağlanmıştır. Hatta bu özgürlük kanunlarla desteklenmiştir. Osmanlı devletini yabancı devletlere sağladığı bir takım ticari imtiyazlar gayri müslim halkın Müslüman halktan daha fazla imtiyaza sahip olmasına neden olmuştur. Bu nedenle Müslüman halk ticari faaliyetlerde geri kalmıştır. Müslüman halk sadece tarımsal faaliyetler ve küçük atölyelerde el işleri ile meşgul olmuştur. Gayri müslim halk büyük ticaretlerle Osmanlı devletinde ticari hayatı ele geçirmiştir. Müslüman halk ise gayri müslim tüccarlar karşısında rekabet şansı bulamamıştır. Büyük devletler kendi tüccarlarını desteklemiştir. Klasik dönemde Osmanlı devleti ticari hayatta gayri müslim tüccarlardan aldığı vergilere aldanarak kendi tebaasını ticari yönden destekleyememiştir. Zamanla ekonomi de gayri müslim halk söz sahibi olmuştur (Tekin, 2008, s.159-160).

Osmanlı devletinde ekonomik olarak ticaret ve üretim ön plana çıkmıştır. Tarım üretimi devletin ekonomik olarak temel geçim kaynağı olmuştur. Tarım üretiminin yanı sıra, zanaatkarlar küçük el

makinelerinde üretim yapmıştır. Üretilen ürünler kısıtlı ve ekonomiye katkısı sınırlı üretim olmuştur. Halkın ürettiği ürünler genellikle şehirlerde pazarlarda satılmıştır. Halkın ürettiği ürünlerden elde edilen gelirlerden düşükte olsa vergi toplanmıştır. Halkın geçim kaynağı olan toprağın mülkiyeti devlete aittir. Devlet topraktan üretilen ürünlerin vergilerini toplaması için memurlar görevlendirmiştir. Tarımın yanı sıra Osmanlı devletinde birçok alanda üretim yapılmıştır. Halkın ihtiyaçlarına göre “*dokumacılık, boyacılık, fırıncılık, tuzculuk, demircilik, çömlekçilik, dericilik, bennağlık, ağaç işletmeciliği, camcılık, değirmencilik, kasaplık*” gibi birçok alanda üretim devam etmiştir. Şehirlerde faaliyet gösteren birçok işletme halkın ihtiyacına göre ürünleri üretmiştir (Öztaşkın, 2008, s.81).

Osmanlı devletinde halkın ticari hayatta genelini; lonca esnafları, tüccarlar, sarraflar, köylüler ve göçebelere oluşmuştur. Esnaflar birliği dediğimiz “*Lonca Teşkilatı*” genellikle sanatkar esnaf arasında kordinasyonu sağlamıştır. Halkın zanaatkar ve esnaf olarak yetiştirilmesinde Lonca teşkilatlarının önemli rolü olmuştur. Bu nedenle esnaf arasında genel kuralları lonca teşkilatları belirlemiştir. Lonca teşkilatları, esnafın kendi arasında yardımlaşmasını ve ticari faaliyetinin devamını sağlamıştır. Osmanlı devletinde esnaf sınıfı kendi içerisinde ticaretin dürüst ve sistemli bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Ticari hayatta hile yapan ve halkı kandıranlar esnafıktan çıkarılmış, bir daha ticari hayat içerisinde yer almaması sağlanmıştır (Memiş, 2008, s.5).

Üretim genellikle halkın ihtiyaçları nispetinde bölgesel olarak yapılmıştır. Üretimi yapılan ürün kendi bölgelerinde pazarlanmıştır. Çok nadir de olsa uzak bölgelere giden tüccar aracılığıyla değerli ürünler başka bölgelere sevk edilmiştir. Kırsal kesimler de özellikle de köy kasaba gibi yerlerde üretim yapan halk ürettiği ürünü haftanın belirli günlerinde pazarlara getirerek satmıştır. Üretimi yapılan ürünün fazlalığı merkezlere nakledilmiştir. Üretim tamamen ihtiyaca göre yapılmıştır. Halkın elinde bulunan fazla miktardaki ürünler pazarla vasıtasıyla alıcı bulmuştur. Pazarlarda satılan ürünlerden belirli miktarda vergiler alınmıştır. Devlet her üründen vergi almamıştır. Arada küçük üreticinin ürettiği ürünlerin satılmasından vergi alınmamıştır. Büyük üreticinin ürettiği ürünler şehirlerde kapalı çarşı, bedesten, arasta gibi daha büyük yerlerde satılmıştır. Buralar pazarlara göre daha güvenli ve büyük tüccarların bulunduğu mekanlar olmuştur (Bozpinar, 2018, s.10-11).

Osmanlı devletinde Anadolu ve Rumeli’de üretilen ürünler genellikle daha büyük merkezler olan İstanbul ve Bursa’ya getirilmiştir. Yerli ve yabancı tüccarların ticari ürünleri sevk ederken yol güzergahı üzerinde ihtiyaçlarına cevap verecek kervansaraylar yapılmıştır. Selçuklu döneminde de gördüğümüz kervansaraylar tüccarların rahat ve güvenli konaklamalarını sağlamıştır. Hanlara ve bedestenlere ulaştırılan mallar güvenli bir şekilde depolanmıştır. Bölge idarecileri tarafından ürünlerin raîç bedelleri belirlenir daha sonra satışa konu olan ürünün satışı yapıldı. Ekonomik hayatın devamı için ürünler belirlenen raîç bedel üzerinden satılır ve devlet yerel yöneticiler tarafından bu ürünlerin vergisini toplamıştır. Ticari merkezlerde sadece Müslüman tüccarlar

değil aynı zamanda gayri müslim tüccarlarda güvenli bir şekilde ticaretini yapmıştır. Güven ortamının sağlanması ticari hayatın devamını sağlamıştır. Bu nedenle devlet tüccarların güvenli bir şekilde ticaret yapmaları için gerekli olan önlemleri almıştır. Devlet topladığı vergilerin karşılığı olarak tüccarların can ve mal güvenliğini sağlamıştır. Osmanlı da iktisadi hayata önem verildiğinin en önemli göstergesi tüccarların can ve mal güvenliğinin sağlanması olmuştur (Boray, 2011, s.90-91).

Kapitülasyonların Etkisi

Osmanlı devletinde ilk kapitülasyonların Kanuni Sultan Süleyman döneminde verildiği belirtilmiş ise de bu dönemden önce de belirli milletlere belirli kapitülasyonlar verilmiştir. 1352 yılında Cenevizlilere kapitülasyonlar verilmiştir. Sonraki dönemlerde Venedik ve Floransa gibi bölgelerin tüccarlarına, ticari imtiyazlar verilmiştir. Verilen bu imtiyazlar sonraki dönemler de Avrupalı devletlerin ekonomik olarak daha da güçlenmesine neden olmuştur. Aynı etki Osmanlı da görülememiş hatta Osmanlı devleti içerisinde üretim yapan tebaa paranın da değerinin düşmesiyle yabancı tüccarlar karşısından ezilmiştir. Üretim maliyetlerinin artmasına rağmen ürünlerini daha ucuza vermek zorunda kalmıştır. Üretici kesim tüm bu olumsuzluklar karşısında sürekli olarak zarar etmeye başlamıştır. Hatta üretilen ürünler parası değerli Avrupalı tüccarlara daha ucuza geldiği için Avrupa'ya götürülmüştür (Acartürk ve Kılıç, 2011, s.4)

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere tanıdığı kapitülasyonlar Osmanlı devleti topraklarını açık Pazar haline getirmiştir. Özellikle

Fransa'ya 1740 yılında tanınan imtiyaz, Fransız tüccarların iştahını kabartmıştır. Osmanlı devleti toprakları Fransız tüccarların ticari üssü haline gelmiştir. Sadece Anadolu toprakları değil Osmanlı devleti elinde bulunan Ortadoğu toprakları Fransız tüccarların pazarı haline gelmiştir. Özellikle Fransız tüccarlar gemilerle kumaşları Mısır' a ulaştırarak kumaş ticaretini ellerine almıştır. Oysa Anadolu' da Bursa, dokuma da Osmanlı Devleti'nin lokomotifi idi. Devletin küçük esnafa destek verip büyümesini sağlayamaması gayri müslim tüccarlar için fırsat olmuştur. Gayri müslim tüccarlar ticari alandaki her boşluğu doldurarak kendileri için açık pazar olan Osmanlı devleti topraklarında düşük vergilerle önemli kar elde etmiştir. Mısır haricinde Osmanlının Ortadoğu toprakları olan Cezayir ve Tunus'taki ticarete de Fransız tüccarlar hakim olmaya başlamıştır. Osmanlı devleti kendi topraklarında yabancı tüccarların ticarete hakim olduğu bir Pazar haline gelmiştir (Şahin, 2009, s.287).

Kapitülasyonlar birçok Avrupa ülkesinin Osmanlı devletinden ticari imtiyaz almasını sağlamıştır. Kapitülasyonların Osmanlı devletine ekonomik etkisinin yanında sosyal ve hukuk alanında da etki etmiştir. Osmanlı devleti hukuk alanın da ve modernleşmede Kapitülasyonların etkisini 19. Yüzyıldan itibaren hissetmeye başlamıştır. Yapılan düzenlemelerde Avrupalı devletler örnek alınarak birçok yenilik hayata geçirilmeye başlanmıştır. Osmanlı devleti olumsuz birçok uygulamanın yanın da olumlu bir takım gelişmelere kapitülasyonlarla beraber gelişen ilişkiler sayesinde ulaşmıştır (Apaydın, 2009, s.14).

Kapitülasyonlarla ticari ilişki içerisine girilen Avrupalı devletler Osmanlı devleti topraklarındaki elçiliklerinin imtiyazlarını artırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Sadece konsolosların değil aynı zamanda konsoloslukta görevli tercüman tüccarların da yetkilerini artırmaya çalışmıştır. Böylelikle kendi lehlerine olan kararların daha kolay alınmasını sağlamayı amaçlamışlardır. Tercüman tüccarlar belirli imtiyazlar alarak beratlı tüccarlar haline dönüşmüştür. Beratlı tercümanlar vergilerden muaf tutulmuş kendilerine sağlanan ayrıcalıklar sayesinde serbestçe hareket etmiştir (Çakır, 1990, s.11).

Osmanlı devleti iç bolluğu amaçlayan ekonomik politika uygulamıştır. Uyguladığı politika üretimin önünü tıkamıştır. Üretimin belirli ürünlerde olması devletin kısır bir üretim döngüsünde dönmesini sağlamıştır. Ekonominin temelini İthalata dayandığı Osmanlı devleti Avrupalı tüccarların iştahını kabartmıştır. Bu nedenle birçok ürün düşük gümrük vergisi ile Osmanlı devletine pazarlayan Avrupalı tüccarlar istedikleri karı elde etmiştir. Kapitülasyonlarında etkisiyle serbest ticari elde etmiş olan Avrupalılar tüccarlar Osmanlı devletini daha iyi tanıma imkanı bulmuştur. Osmanlı topraklarının sömürge haline gelmesinin önü açılmıştır. Kapitülasyonlar tüccarların serbestçe Osmanlı devleti topraklarında dolaşmasını sağlarken aynı zamanda yerel yöneticilerle işbirliği yapmasını sağlamıştır (Memiş, 2008, s.87).

Sonuç

Osmanlı devleti kuruluş yıllarından itibaren fethettiği toprakları ihya etmek istemiştir. Bu nedenle birçok alanda var olan sistemlerini geliştirerek kendisine uyarlamaya çalışmıştır. Kuruluş döneminde

göçebe olarak yaşayan Osmanlı devleti Anadolu Selçuk devletinin zayıfladığı bölgelerde oluşan otorite boşluğunu doldurmayı başarak müstakil bir devlet olmuştur. Fethettiği topraklarda güvenliği ve üretimi devamlı hale getirmek için Selçuklu devletinin de kullandığı Tımar sistemini uygulamıştır. Osmanlı devleti topraklarını genişlettikçe hakimiyet alanı da genişlemiştir. Hakim olduğu alanlardaki komşu ülkelerle ilişki içerisine girmiştir. 17. Yüzyılların sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin zayıflaması Avrupalı devletlerin dikkatini hakim olduğu topraklar üzerine çekmiştir. Özellikle 1387 yılında Cenova ile yapılan ticari imtiyaz antlaşması Osmanlı devleti açısından sonraki yıllarda gelecek imtiyazların önünü açmıştır. Osmanlı devleti ticari imtiyaz veriyorken daha fazla vergi almayı amaçlamıştır. Özellikle gayri müslimlerden alınacak vergilerin devletin hazinesini güçlendireceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. İlk yıllarda hafif olan imtiyazlar sonraki yıllarda Osmanlı devleti aleyhine dönmüştür. Bu durumu kullanan Avrupalı devletler zengin tüccarlar aracılığıyla Osmanlı devletinden istediklerini almaya başlamıştır. Avrupalı devletler Osmanlı devleti ile antlaşma yaparken tüccarlarının haklarını ön planda tutmuştur. Asıl neden ticaretin ötesinde Osmanlı devletine ekonomik baskılarla istedikleri kararları aldırarak olmuştur. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı devleti kendi tebaası içerisindeki Müslüman halkı ticari anlamda gelişmesi için desteklememiştir. 19 yüzyılda Osmanlı devleti kendi tebaasının ticari faaliyetlerini desteklemeye çalışmışsa da geç kalmıştır. Avrupalı devletler her alandaki boşluğu doldurarak kendi hakimiyet alanını çoktan belirlemiştir. Başlarda gayri Müslim halktan daha fazla vergi alınarak

kar edileceği düşüncesi Osmanlı devleti açısından kötü sonuçlanmıştır. Avrupalı devletler ekonomik olarak Osmanlı Devleti'nin önüne geçerek Osmanlı topraklarında bir güç haline gelmiştir.

Kaynakça

- Acartürk Ertuğrul ve Kılıç Ramazan, (2011), “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , Cilt 29, Sayı 2,
- Akkuş Yakup, (2009), “Osmanlı ve Avrupa’nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Analiz (14. Ve 15. Asırlar)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 52. Seri Yıl 2009 Prof. Dr. Şerafettin Aksoy'a Armağan, İstanbul*
- Altıntaş Melike Aysu Akcan, (2015), *2.Mehmet Dönemi: “Osmanlı Padişahı” ve Divan Edebiyatı İnşası Arasındaki ilişki*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Apaydın Bahadır, (2009), *Kapitülasyonların Osmanlı - Türk Adli ve İdari Modernleşmesine etkisi*, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul
- Arıkan Zeki, (2005), “1536 Kapitülasyonlan ve Cumhuriyet İdeolojisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.37
- Barkan Ömer Lütfi, (2015), “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *İnsan&İnsan, Sayı/Issue 5, Yaz/Summer 2015, 5-37*
- Başa Yaşar, (2019), *Osmanlı Toplum Yapısı*, Osmanlı Tarihi (1299-1774) Siyasi Tarih-Kültür ve Medeniyet 1, (Editör: Selim Hilmi Özkan), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul
- Sevil Başol, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin İskân Politikası*, Basılmamış Y.Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA, Erciyes Üniversitesi, 2018,
- Boray Ferit Erden, (2011), *Dünya Tarihi'nin Son İmparatorluğu Osmanlı*, Kum Saati Yayınları, İstanbul

- Bozpinar Cumali, (2018), *Osmanlı Devletinde İktisadi Zihniyet ve Sanayileşme Sorunları: Bursa İpek Sektörü Örneği*, T.C. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara
- Cantemir Mehmet İhsan, (2020), “Müste’menlerde Mültecilere Ahidnameliler (Beratlılar, Patenteliler, MAhmiller)” *Belgi Dergisi, Sayı 19*
- Çakır Coşkun, (1990), *19. Yüz Yıl Osmanlı Ticareti ve Nizamnameleri*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Doğan Kadir Caner ve İnankul Hakan, (2013), “Genel Hatlarıyla Osmanlı Devlet’inde Orhan Gazi ve Çelebi (I.) Mehmet Dönemlerinde Merkez-Çevre İlişkileri”, *Global Journal of Economics and Business Studies Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 4*
- Dumrul Cüneyt ve Dumrul Yasemin, (2014), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı:23*
- Genç Mehmet, (2000), “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.22, S.154 -158, İstanbul*
- Genç Mehmet, (2014), “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi 42 - Aralık*
- Günay Enver, (2003), “15. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 14, Yıl 2003/1*
- Gürkaynak Muharrem, (2003), “Osmanlı Devletinde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C.9, S.2 Isparta*
- İnalçık Halil, (2012), “Tımar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.41, S.168-173, İstanbul*

- İpek Nurdan, (2011), *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850–1908)*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul
- Karaca Taha Niyazi, (2020), “Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri” *Journal of Anglo-Turkish Relations*, C.1, S.1
- Kocaoluk Hülya, (2005), *Zaviye*, Türkçe Sözlük, Kocaoluk Yayınevi, Adana
- Kütükoğlu S.Mübahat, (1998), “Hayriye Tüccarları (Avrupa Tüccarı Statüsünde Dış Ticaret Yapan Osmanlı Müslüman Tüccarı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.17, S.64-65, İstanbul
- Lamartine A.De, *Aşiretten Devlete Türkiye Tarihi 1. Cilt (Çev.M.R.Uzmen)*, Tercüman 1001 Temel Eser 38, Kervan Kitapçılık A.Ş. İstanbul
- Mantran Robert, (2000), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan 18. Yy Sonuna (Çev. Server Tanilli)*, Adam Yayınları, İstanbul
- Memiş Nevin, (2008), *19 Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisada Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- Mindivanlı Esra, (2008), *Kuruluş Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kimlik Siyaseti ve İdeolojisi*, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- Öztaşkın Özlem, (2008), *15 ve 17. Yüz Yıllar' da Osmanlı Halkı*, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum
- Öztürk Mustafa ve Aksın Ahmet (2012), ” Venedik Devlet Arşivindeki Bailo Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nin Venedik'e Zahire ve Asker Yardımı (1624-1631)” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara

- Süme Mehmet, (2016), “Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Vergisi”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, C.80, Sayı 288, Ankara
- Şahin Hasan, (2009), “Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri (Başlangıcından Paris Barışına 1856)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.40, Erzurum
- Şişman Aysin, (1999), “1702-1708 Tarihleri Arasında Türk-Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Ait Hükümler”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, C.58, Sayı 237, Ankara
- Tekin Rahmi, (2008), *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Gündelik Yaşamları (1520 – 1670 İstanbul Örneği)*, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi Erzurum
- Türkmen Zekeriya, (1995), “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara
- Yazar Hakan, (2014), *2 Numaralı Mora Ahkam Defterine Göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler (1717-1750)*, T.C. Yıldırım Bayazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul
- Yereli Ahmet Burçin, Köktaş Altuğ Murat, Selçuk Işıl Şirin (2015), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ödeme Gücüne Göre Vergi Uygulamaları: 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicilleri Üzerine Bir İnceleme” *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Yıl: Ocak 2015 Cilt-Sayı: 8(1) ss: 209-221

BÖLÜM 10

ARMALAR ÜZERİNE: TÜRK-AVRUPA ETKİLEŞİMİ VE OSMANLI ARMASINA DAİR AVRUPA'DA HAZIRLANMIŞ BAZI ESERLER¹

Dr. Hüseyin Hilmi ALADAĞ*

*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi KSBBF, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
Öğretim Üyesi, hilmialadag@osmaniye.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5317-5777.

¹ Bu çalışma tarafımızdan Ankara'da Etimesgut Belediyesi'nin organize etmiş olduğu 29-30 Ekim 2020 tarihli "Uluslar arası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu"nda sunulmuş bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

GİRİŞ:

Dilimize “arma” kelimesi hangi dilden geçmiş olursa olsun etimolojik, morfolojik yahut fonetik bakımlardan olduğu kadar kelimenin ortaya çıktığı ve kullanıma girdiği çağlar itibariyle kullanım alanları hesaba katıldığında “askeri” anıştırmalarla yüklü olduğu hemen fark edilmektedir.² TDK Sözlüğünde “arma” kelimesi: “*Bir devletin, bir hanedanın veya bir şehrin simgesi olarak kabul edilmiş ve resim, harf veya çizgiden kurulmuş olan işaret*” ifadeleri ile yer almıştır.³(TDK Türkçe Sözlük, 1945:33). Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Osmanlı arması” üzerine iki müstakil çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri Kemal Özdemir⁴ tarafından diğeri ise Mehmet Zeki Kuşoğlu⁵ tarafından hazırlanmıştır. Uygarlık tarihi içinde armaların bir ifade biçimi olarak kullanılışı içinde barındırdığı sembolik betimleme imkânı sebebiyle yaygın bir şekilde tercih edilmiştir. Batı uygarlığı tarihi içinde kullanılmış pek çok sembol ve armanın tarihte Asya toplumlarının bayrak ve armalarında yer aldığı görülmektedir. Bu sembollerde ve armalarda o toplulukların efsanelerinin, mitolojik unsurlarının simgesel bir biçimde kullanıldığı müşahade edilmektedir. Toplumların mitolojik

² “Avrupa şövalyelerinin savaş sırasında tanınmak için, seçtikleri bazı şekilleri özellikle kalkanlarına ve diğer silâhlarına işletmelerinden dolayı, Latince’de “kalkan” ve “silâh, zırh, ordu” anlamlarını taşıyan arma, “armorum” kelimesi, Ortaçağ’dan itibaren bu tür alâmetlerin de adı haline gelmiştir. Daha sonraları kalkanlardaki bu şekiller şövalyelerin ahfadı tarafından asaletlerinin belirtisi olarak benimsenmiş ve ortaya çok çeşitli armalar çıkmıştır.” Bkz. TDVİA, “arma”, Selçuk Mülayim, Cilt:3, İstanbul, 1991, s. 382

³ Bkz. diğeri bir basım için: TDK Türkçe Sözlük, “arma”, Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara, 2005, s.121–122.

⁴ Bkz. Kemal Özdemir, *Osmanlı Arması*, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul, 1997.

⁵ Bkz. Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Osmanlı Arması*, İBB Yayınları, İstanbul, 2006.

anlatıları nev-i şahsına münhasır olmuş ve o toplumun sosyal, dinî, siyasî, idarî, ekonomik ve daha pek çok cephesinin bir yansıması kabul edilmektedir. Tarihte Türk Devletlerinin sembollerinden ve arma motifi olarak da kullanılmış “ejder” Avrupa’da halen bazı bayraklarda ve armalarda kullanılmaktadır. Armalarda dinî inanışların muhtelif motifler ile sembolikleşmesi her zaman olagelmıştır. Mezopotamya ve Eski Mısır uygarlıklarında olduğu gibi ilkel inanışlarda ve kadim dinlerde semboller kullanılmıştır. Armalarda yer alan sembolik anlatım ve betimlemeler bu bakımdan önem arz etmektedir. *“Hakiki sembol, görülen bir surette görülmeyen bir hakikate işaret eder ve ruhun derinliğine, şuur altındaki sahalarına kadar tesirler bırakıp birçok fikir ve duyguları uyandıracak kadar kuvvetlidir. Sembolde kutsal bir hakikat mevcut olduğundan sembol de kutsal olanın iki tarafına heybet ve korku uyandıran celali ile hayranlık ve zevk bahşeden cemali ihtiva etmektedir. Sembolün çözülmeyecek muamması, esrarengiz tarafı budur.”*(Ketizmen, 2019: s. 2784).Tarih boyunca muhtelif hanedanlıklar, devletler, kentler ya da belli müşterekler etrafında bir araya gelmiş topluluklar en genel manada mitolojilerinin, efsanelerinin ve inanışlarının gereği meydana gelmiş olan kâinat tasavvurlarının sembolik ve simgesel anlatım yollarını hep araya gelmişlerdir. Bu sembolik dışavurumun bir yüksek soyutlama olarak tebellür ettiği simgelerin en mühimlerinden biri de “armalar” olmuştur. Medeniyet tarihi içinde armaların tanınmayı ve bilinmeyi tesis eden bir ifade biçimi olarak kullanılışı içinde mevcut anlam katmanları yani sembolik betimleme imkânı sebebiyle yaygın bir şekilde tercih edilmiştir. Toplumların mitolojik anlatıları nev-i şahsına münhasır olmuş ve o

toplumun sosyal, dinî, siyasî, idarî, ekonomik ve daha pek çok cephesinin bir yansıması kabul edilmektedir. Armalarda ait olduğu ailenin, devletin ya da toplulukların muhtelif motifler ile sembolikleşmesi her zaman olagelmıştır. Mezopotamya ve Eski Mısır uygarlıklarında olduğu gibi ilkel inanışlarda ve kadim dinlerde dahi semboller kullanılmıştır. Türklerde boyların simgesi olarak muhtelif Türk boylarının kendilerine mahsus kutsal addettikleri; bazı kuşlar, at, geyik gibi bazı özellikleri nedeniyle öne çıkan hayvanlar *ongun* ismi verilen kutsanmış sembolik cisimlerde yer almışlardır. Devlet armalarının oluşum sürecinde belirleyici ve en müessir saik bir takım prensipleri ve kuralları şekillenmiş olan *heraldik* ilmidir. İslâm ordularında kalkanlara bir takım armaların işlendiği dönemlerde Avrupa'da henüz kalkanlarda armaların kullanılmadığı bilinmektedir. İslâm ordularındaki kalkanların yanı sıra bayrakların da kare şeklinde ve üzerinde kılıç, hilal, paleografik bakımdan kufî yazıyla yazılmış lafzâtullah yazısı, aslan, kartal, zambak ve muhtelif çizgiler taşıdığı müşahede edilmiştir. Bu alametlerin/sembollerin pek çoğu Haçlı seferleri sonunda İslâm ordularından görülerek Avrupa'da da kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa'ya da Selçuklular vasıtasıyla yayıldığı bilinen bir gerçektir. Matkovski gibi bazı araştırmacılar Osmanlı Devleti'nin armayı ilk olarak Avrupalı şövalyelerde gördüklerini ancak Osmanlı Askeriyesinde atlarda ve savaşçılarda zırh kullanma geleneğinin olmayışı sebebiyle arma kullanmadıklarını iddia etmektedirler. Tanzimat sonrası çokları bil mecburiye başlatılan batılılaşma hamleleri ve reform çalışmaları sebebiyle bir devlet armasına ihtiyaç duyulmuş II. Mahmud ile başlayan en iptidai

formundan, Sultan Abdülmecid zamanında sipariş edilen tasarıma ve nihayet II. Abdülhamid'in döneminde son biçimini almış olan "arma-i Osmanî"ye kadar muhtelif aşamalardan geçmiş Osmanlı arması neticede kadim Türk Yönetim Kültürü'nün modern dönemde hükümlerlik sembolü olarak tecessümü olarak tezahür etmiştir. Esasen bu armaya II. Abdülhamid'in idarî iletişim stratejilerindeki projeleri yaygınlık kazandırmıştır.

1. Armalar Üzerine Türk-Avrupa Etkileşimi ve Avrupa'da Hazırlanmış Bazı Eserler

Tarihi seyri içinde bilhassa 18.yy itibariyle devlet armalarının oluşum sürecinde belirleyici ve en müessir saik bir takım prensipleri ve kuralları şekillenmiş olan *heraldik* ilmidir. Temelde "arma" hangi devleti ve o devletin toplumu temsil edecekse nev-i şahsına münhasır hususiyetleri mündemiç; ait olduğu devletin ve o devletin toplumunun efsanelerini, inanışlarını, ideallerini ve kâinat tasavvurunu aşırı bir yoruma ihtiyaç duymadan apaçık yansıtmak vazifesini görebilmelidir. Mevzu bahis; arzın muhtelif coğrafyalarında çok geniş alanlarda çok çeşitli topluluklara "tebaası" olarak hükmetmiş Devlet-i Âliye olunca bir "arma" teşkilinin ne derece girift ve müşkil bir mesele olduğu anlaşılabilir. (Matkovski: 1969'dan çev. Çetin: 2015: s. 176).

Türklerde boyların simgesi olarak muhtelif Türk boylarının kendilerine mahsus kutsal addettikleri; bazı kuşlar, at, geyik gibi bazı özellikleri nedeniyle öne çıkan hayvanlar *ongun* ismi verilen kutsanmış sembolik cisimlerde yer almışlardır. İslâm ordularında kalkanlara bir takım

armaların işlendiği dönemlerde Avrupa’da henüz kalkanlarda armaların kullanılmadığı bilinmektedir. İslâm ordularındaki kalkanların yanı sıra bayrakların da kare şeklinde ve üzerinde kılıç, hilal, paleografik bakımdan kufi yazıyla yazılmış lafzatullah yazısı, aslan, kartal, zambak ve muhtelif çizgiler taşıdığı müşahede edilmiştir. Bu alametlerin/sembollerin pek çoğu Haçlı seferleri sonunda İslam ordularından görülerek Avrupa’da da kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa’ya da Selçuklular vasıtasıyla yayıldığı bedihi bir vakiadır. (Özüçetin ve Altınışık: 2012: s. 334). 13. yüzyılda feodal ailelerin, kilise yöneticilerinin armaları ilk olarak Slovenya’da ortaya çıkmıştır. Her şehir ya da bölge farklı armalar kullanmaya gayret etmişlerdir. *Krayinska*⁶ armasında gümüş zemine kartal, *Staerska*⁷ armasında panter ve *Goriška*⁸ armasında mavi zemine altın bir aslan eşlik etmiştir. Balkanlar ve Balkan halkları; Osmanlı Devleti’nin ve Habsburg monarşisinin hâkimiyetinde bulduklarından bilhassa Osmanlıların yönetiminden önce bir etnosantrik ırk temelli ya da coğrafi belirlenimli, bütünlüğü tezahür ettirerek betimleyecek devletlere sahip olamamışlar dolayısıyla bu halkların müstakil armaları da olmamıştır. Devlet-i Âliye ise aslında o dönemlerde Batı Avrupa’da yaygın olan “arma” furyasına dâhil olmamış, herhangi bir eyaletinde ya da bölgesinde hatta kurucu otorite olarak Osmanoğulları hanedanı için dahi “arma” teşkil ettirmemiştir.

⁶ Ukrayna

⁷ Slovenya

⁸ Hırvatistan

Erol Çetin'in Rusçadan çevirdiği Aleksandar Matkovski'ye ait makalede Osmanlı'nın "arma" sahibi ol(a)mayışını biraz teknik ve detay bir izah denemesi ile Yeniçerilerin Batı Avrupa askerlerinde ve atlarında olan "arma" taşımaya elverişli zırhlarının olmayışına hamleder. (Matkovski: 1969'dan çeviren Çetin: 2015: s. 179–180). Osmanlı'ya ait ilk ve ilkel sembolik kullanım, bahsi geçen bu çalışmada, 1639 senesine ait bir arşiv vesikasında geçen "...haydutlar armayı parçalayacaklar" ifadesi sebebiyle iddia edilebilmiştir. Ancak; Devlet-i Âliye'nin dönemselsel olarak "arma" furyasına katılmayışı ve bu sebeple bir devlet armasını edinmeyişı bu Osmanlı ordusundaki "zırh" kullanmama ameliyesi ile izah bulmamaktadır. Açıkçası; bunun belki de en başta gelen sebeplerinden biri Devlet-i Âliye'nin "klasik dönemi" içerisinde devletin zaten ortada olan ve göstermek zahmetine gerek duymadığı her alana yayılmış kudret, şöhret ve ihtişamı, bir diğeri ise I. Selim'in Mercidabık ve Ridaniye zaferleri vasıtasıyla İslam'ın pek çok sembolünü kutsal topraklardan Dersaadet'e getirişii ile başkaca bir sembole ihtiyaç duyurmayan dünyada İslam Dininin yegâne bayraktarı oluşudur. Esasen Matkovski'ye ait bu çalışmada özetle dönemin Avrupa'sında devletlerin armalarına dair yapılmış muhtelif eserlerine yer verilmiş ve Osmanlı Devleti'ni sembolize eden armalar analiz edilmiştir. Çalışmada ele alınan "arma" koleksiyonları içinde farklı dönemlerde tasarlanmış Osmanlı armalarından bahsedilmiştir.

- Conrad Grünenberg tarafından 1483'te hazırlanmıştır. 1875 senesinde fototip şeklinde "*Des Conrad Grünenberg Ritters und Burgers zu Coltenz Wappenbuch. Verlag von C.A. Starke Görlitz 1875*" adıyla basılmıştır.

- Sebastiyân Münster'in 1544'te hazırladığı ünlü "Cosmographia"sı
- Virgile Solis'in hazırladığı "*Wappenbüchlein. Zu Ehrender Römischen Kay. und. Kön Mt, etc... Durch Virgili Solis Maler und Burger zu Nürnberg ets. 1555*", adlı koleksiyonunda
- Vitezoviç'in 1701 senesinde çıkan *Stemografi*'sinde,
- Yazarı bilinmeyen 1718'de Paris'te basılan bir koleksiyon ve arma el kitabında
- Siebmacher'in hazırlamış olduğu "*J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in Verbindung mit Mehreren nen herausgegeben und mit historischen, genealogischen und heraldischen Notizen begleitet von Dr. Otto Titan von Hefier, Nürnberg 1857*" başlıklı çalışmada
- Jeferoviç'in *Stematografi*'si,
- Gelbke tarafından 1833'te Berlin'de yayınlanan "*Abbildungun der wappen faemmitlicher Europaeischen Souveraine, der Republiken und freien Staedte*" başlıklı arma koleksiyonu,
- "*Wappen – almanach der souverainen regente europa's. Lithogrophie Druck und Verlag der. J. G. Tiedemann'schen Hof – Steindruckerei zu Rostock*" başlıklı almanakta muhtelif Osmanlı armaları mevcuttu. (Matkovski: 1969'dan çeviren Çetin: 2015: s. 182–195). Fakat Osmanlı Devleti bu armalardan hiçbirini kabul etmemiş, kullanmamış dahası bilgisi dışında tasarlanan bu "armalar" ile hiç ilgilenmemiştir.

2. Son Dönem Osmanlı Devlet Arması'nın Geçirdiği İstihaleler

Osmanlı Devlet Arması ya da Arma-i Osmanî'nin ilk tasarımı, II. Mahmud döneminde (1808–1839) bir İtalyan sanatçıya yaptırılmışsa da (Altıer, 2018: s.30). Mart 1857 tarihli bir belgede, Osmanlı Devleti'nin o tarihte henüz bir devlet “armasının” olmadığı tespit edilmiştir. 1 Kasım 1856 tarihinde Sultan Abdülmecid'e İngiliz Dizbağı Nişanı arz edilmesinin ardından bu nişan töreninin teamüllerine uygun olarak Windsor Şatosu'ndaki Saint George Kilisesi'nde bu yeni nişan sahibinin de armasının diğer daha önce nişan almış hususi kişiler gibi ilgili alana eklenmesi icap ettiği fakat bir “Osmanlı arması” olmadığı anlaşılıp ısrarcı olunması sebebiyle İngiltere'den bir ressam İstanbul'a gönderilerek bu armayı tasarlamakla vazifelendirilmiştir (Eldem, 2009: s. 6). II. Abdülhamid'in hazırlattığı armanın temelini Sultan Abdülmecid döneminde Brüksel'de Laurent Joseph Hart'a (1810–1860) tasarımı sipariş edilen 1850 tarihli Tanzimat Madalyası teşkil etmiş; buna ilaveten devletin siyasî, adlî, dinî hatta ekonomik temel dinamiklerine tekabül eden ve iktidarı temsil eden semboller kullanılmıştır. (Altıer, 2018: s.30). II. Abdülhamid döneminde birtakım düzenlemelerle bilinen son şeklini alan Osmanlı armasını teşkil eden sembollerin ne manaya geldiği net bir biçimde devletin temsil organlarına bildirilmemiştir. Bu durum 1905 senesinde ilginç bir olay vesilesi ile ortaya çıkmıştır. Avusturya'nın İstanbul elçisinin, Hariciye Nezareti'nden “arma-i Osmanî”yi teşkil eden tasarım unsurları hakkında malumat sorması üzerine, duruma vakıf kimse çıkmayınca

meselenin halli için bir çalışma grubu teşkil edilmiş ve hazırlık yapılmıştır. (Can, 2012: s. 175).

“Bu talep karşısında oldukça şaşırın bürokrasi epeyce bocaladıktan sonra saraya ancak 4 Aralık tarihinde Arma-i Osmanî'nin tarifini gönderebilmiştir. Belgede armanın muhtevası şöyle tanımlanmaktadır: “Arma-i Osmani Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i berriye ve bahriyesi, esliha-i kadime ve cedidesi, sancağı, ahkam-i Şer'iyye ve Nizamiye'yi cami' kitabı, mizan-i adalet olan te-razu ile numune-i musafat olan şukufe ve nişan-i zîşan-i Devleti ihtiva eyler,” denilmektedir. Armada eski ile yeninin sürekliliği vurgulanmakta hal'in meşruiyeti mazinin meşruiyetiyle takviye edilmektedir: “Esliha-i atıka” olarak, “Kadimen istimal olunan aşiret kılıncı” ile “suvari-i asakir-i şahane'ye mahsus nev-usûl bir aded seyf” gösterilmektedir. Aynı bağlamda, “Esliha-i cedideden masüngü tüfenk ve bunun altında tek ağızlı birer aded teber ve bir aded re-volver” gösterilmektedir. Ayrıca bunlarla birlikte eski si-lahlardan oklar, yaylar, “bir aded ok gulaflı” Osmanlı do-nanmasını simgeleyen bir Admiralti tipi çapayla arz-ı en-dam etmektedir. Devletin sivil cihetinde de eskiyle yeninin birlikteliği ön plandadır. Şeriatı simgeleyen okkalı görü-nüslü cilt ile yeni kanunları simgeleyen cilt aynı ebattadır ve üstlerinde Fransız devriminde sıklıkla görülen terazi motifi yer almaktadır. Devletin merhamet ve yüceliği ise “ezhar” ve “şukûfedan” (çiçek ve çiçeklik) ile simgelenmek istenmiştir.” (Deringil, 2007: s. 24–26.)

II. Abdülhamit'in 1882–1883 senelerinde hazırlattığı “Arma-i Osmanî”den önce yapılan tasarımların tamamının müşterek özelliği

incelenecek olursa yalnızca askerî motiflerin merkeze alındığı görülmektedir. Bu armalarda yalnızca tuğra, yani sultan ve askeri güç unsurları yer alabilmiştir. II. Abdülhamid dönemi içerisinde Osmanlı arması göz önüne getirildiğinde bu armanın sadece *devlete ait resmî belgeler ve binaların üzerinde değil, saatten fotoğraf kartına, hisse senetlerinden fincan zarflarına, termosifondan mobilya oymalarına, kartpostallardan kitap cilt kapaklarına, at koşum takımlarından cam kâğıt ağırlıklarına kadar geniş bir alanda kullanılmıştır. En güzelleri kadınların göz nuru döktükleri kadife panolara iğnelenerek evlerin, konakların duvarlarına asılmıştır.* (Özüçetin ve Altınışik: 2012: s. 336).

Osmanlı Arması bilhassa iktidarın görselleştirilmesi ve yaygınlaştırılması bakımından II. Abdülhamid tarafından stratejik bir iletişim unsuru olarak mimari sahada hem binaların dışında hem de içinde kullanılmıştır. Konaklarda, cami ve şadırvanlarda hatta mezar taşlarında yerini almıştır. Topkapı Müzesinde Bağdat Köşkü Karakolu arması, köşk ayakta kalamasa da kendisi günümüze ulaşmıştır. *Yıldız Porselenleri Koleksiyonu'ndaki 1896 tarihli Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'ndaki vazoun (env. no. 13/134) boynunda Sultan Abdülhamid'in adıyla birlikte Osmanlı devlet arması yer alır.* (Altier, 2018: s.30).

Osmanlı Dönemi Arşivinde “arma-i Osmanî”yi kendi iş yerinde, konağında, ticari mamullerinde kullanmak için devletin yetkili organlarından istenen muhtelif izinlerin kayıtları oldukça fazladır. İzinsiz kullanımların tespit edilmeye çalışılarak engellendiği bir

vakıadır. Burada arma için ruhsat verileceğinde dikkat edilen şeylerden biri izin isteyen esnafın hangi işle uğraştığı, ne sattığı gibi hususlardır. Osmanlı arması itibarı artıran bir remz olarak telakki edilmiştir. *Osmanlı Arması kullanmaya yönelik talep sadece imparatorluk sınırları içerisinde değil farklı ülkelerden de gelmekteydi. Mesela Almanya'nın Kologne (Köln) şehrinden bir saatçi esnafı Hariciye Nezareti aracılığı ile Osmanlı Armasını kapısının üst kısmına asmak için ruhsat almıştır.* (Akay, 2012: s. 8–9).

3. Osmanlı Arması'ndaki Sembolik Unsurlar

II. Abdülhamid döneminde ilaveler ve birtakım düzenlemeler ile son hâlini alan Osmanlı devlet arması, en üst kısımda “lider, kalp ve vücut” olarak adlandırılan üç temel bölümlenmeden teşekkül ettirilmiştir. Yukarıdaki bölüm Sultan ve Halifeyi, orta kısım devlet ve yönetim merkezini sembolize ederken yine orta bölümde yukarda bulunan “kalkan” ise devletin koruyuculuğunun temsili olmuştur.

Sultan ve Halife, armanın merkezinde devlet ve milletin hâmîsi olarak konumlandırılmıştır. Üst kısma yerleştirilen “tuğra” ve onun çevresini saran ışık hüzmeleri ile hükümdar “güneş” olarak tasvir edilmiştir. II. Abdülhamid, devr-i idaresinin son döneminde “bu tuğranın altına uçları yukarı bakan bir hilal ekletmiş ve hilalin üzerinde *Osmanlı melikleri Allah'ın yardımına dayanarak iş görürler yazdırmıştır.*”

Armanın ortasına konumlandırılan ve devletin hâmîliğini simgeleyen kalkanın etrafında yıldızlar vardır ve bu Devlet-i Âliye'nin merkezî konumunu vurgulamaktadır. Sonrasında “ay-yıldız” evirilen bu tasarım Osmanlı eyaletlerini de içermiştir. Kalkanın üst kısmına

yerleştirilmiş “serpuş (sarı)” ise Osmanlı Devleti’nin bânîsi Osman Gazi Han’ı temsil etmektedir.

Kalkanın sağında ve solunda yeşil ve kırmızı sancaklar konumlandırılmış; yeşil sancak halifelîği, kırmızı sancak da istiklalin simgeleri olarak kullanılmıştır. Kalkanın her iki yanında kullanılan bu iki sancağa irtibatlı ve gücü sembolize eden muhtelif silahlar armada yerini almıştır. “Bu sembollerin çoğunluğunu Orta Asya’dan bu yana Türk toplumlarının kullandığı geleneksel silahlar oluşturur. Kılıç, tek yönlü ve çift yönlü teber, mızrak, ağızdan dolma top, topuz, gürz, süngülü tüfek gibi silahlar Osmanlı askeriyesinin gücünü sembolize eden unsurlardır. “Borazan” ise “Haberci” sembolü olarak tasarlanmıştır. Askerî modernizasyonu temsil eden bir “toplu tabanca” da dikkat çekici bir form olarak armada kullanılmıştır.

Osmanlı armasında ilgi çekici bir diğer metaforik unsur ise sol tarafa yerleştirilen “terazi” ve altındaki “kitaplar” olmuştur. Osmanlı Devleti’nin adaletini “terazi” temsil etmekte ve Kitaplardan yukarıda bulunan “Kuran-ı Kerim’i”, onun altında konumlandırılan kitap ise kanunnameleri yani örfî hukuku sembolize etmektedir. Terazinin Kuran-ı Kerim ile birlikte konumlandırılmış olması Devlet-i Âliye’nin adalet sisteminin “şeriat” yani İslâm hukuk ilkelerine göre adalet tevzi ettiğinin alâmeti olmuştur. “Terazi” yaratıcının terazisidir. “Kalkanın alt kısmında, bereket boynuzu, donanmayı temsil eden çapa figürü, okçuluk araçları bulunmaktadır. Kalkanın en alt kısmı ise Osmanlı Devleti’nde çeşitli alanlarda başarılı ve özverili işler yapan kimselere verilen nişanlar yer almaktadır. Bitki formuyla süslü alt bölgeye asılı

şekilde duran nişanlar soldan sağa Şefkat Nişanı, Nişan-ı Osmanî, Nişan-ı İftihar, Mecidi Nişanı ve Nişan-ı Âli İmtiyaz'dır.”
(www.millisaraylar.gov.tr)

KAYNAKÇA

- AKAY, T. (2012). “Osmanlı Devleti’nde Arma-İ Osmânî Ve Tuğrâ-Yi Hümâyûn’un Alâmet-İ Farika Olarak Kullanımı”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 9, s.1–15.
- ALTIER, S. (2018). “Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında “Bereket Boynuzu”. History Studies, Cilt:10, Sayı:7, s. 21–57.
- CAN, S. (2014). “Osmanlı Arması'nın Doğuşu”, *Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 18–20 Ekim 2012*, Ed. Meryem Acara- Ebru Bilget Fataha-Gülseren Koyuncu, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, s. 173–180.
- DERİNGİL, S. (2007). Simgeden Millete II.Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ELDEM, E. (2009). “Geç Osmanlı Döneminden Günümüze İntikal Eden Bir Kıtisch Numunesi: Arma-İ Osmanî”, Toplumsal Tarih, Sayı: 192, s. 2–11.
- KETİZMEN, A. (2019). “Gazi Üniversitesi Diploması, Arması Ve İmgesel Tasarım Öğeleri”, Turkish Studies, Cilt:14, Sayı:4, s. 2779–2795.
- KUŞOĞLU, M. Z. (2006). Osmanlı Arması, İBB Yayınları, İstanbul
- MATKOVSKİ, A. (1969). “Heraldıčko Prikajuvane na Osmanskata İmperiya vo Evropa”, *Glasnik na Institutot za Natsinalna İstorija, Yıl XIII, S. 1–2*, Üsküp, s. 137–179). “Avrupa’da Osmanlı İmparatorluğunun Heraldik Görüntüsü”, (çev. Erol Çetin), Art-sanat, Sayı:4, 2015, s. 175–204.
- ÖZDEMİR, K.(1997).Osmanlı Arması, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul
- ÖZÜÇETİN, Y. ALTINIŞIK, A.H. (2012). “Maarif Vekâleti’nin 1927 Yılı “Türkiye Arması” Müsabakası”, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 22, s. 332–345.
- TDK Türkçe Sözlük, (1945). Cumhuriyet Basımevi, İstanbul,

TDK Türkçe Sözlük, (2005). Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara

TDVİA, (1991). “arma”, Haz. Selçuk Mülayim, Cilt:3, İstanbul

www.millisaraylar.gov.tr, (Erişim: 09.08.2020)

BÖLÜM 11

BEŞİKTAŞ SİNAN PAŞA CAMİSİ SAATLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi H. Kamil BİÇİCİ*

*Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 66100/Yozgat

orcid.org/0000-0002-5403-8878

A. GİRİŞ :

Bu çalışma 2009-2012 yılları arasındaki ve 2021 yılındaki kısa süreli araştırmaya dayanmaktadır. İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde bulunan, Sinanpaşa Camisinde (Fot.1-6) yer alan tarihi ve her biri eşsiz sanat eseri özelliği taşıyan Osmanlı dönemi saatleri üzerindeki incelemeler çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Sinanpaşa Camisinde bulunan üç saat uzun ahşap kasalı, metal aksamli saatlerdir.¹

Konumuza giren uzun ahşap kasalı saat örneklerinden olan sarkaçlı saatler, saatin ekseninde tekerlek biçiminde etrafına dolanmış zincirlere bağlı iki kenardaki ağırlığın aşağıya yukarıya doğru hareket etmesiyle mekanizmayı çevirip, çalıştırmakta ve saatin gövdesi boyunca yer alan uzun sarkacı sağa ve sola doğru hareket ettirilerek saatin işlemesi temin edilmektedir². Osmanlı döneminden kalan, uzun ahşap kasalı bu tür saatler çoğunlukla camilerde rastlamamızın yanında, müzelerde, kısmen türbelerde de karşımıza çıkmaktadır. Ahşap kasalı olan saatlerin boyları genellikle 2 ile 2.5 m. arasındadır. Ama 1.5 m. civarında olan kısa boylu saatlerde vardır. Bu saatler camilerde genellikle mihrabın iki yanında, yerden yüksekte, duvara monteli veya yere dayalı olarak bulunur. Bazı saatlerin mekanik aksamı Fransız, İngiliz, kısmen de Alman yapımı olan saatlerin çoğunun süslemeli veya sade olan ahşap kasaları da metal aksamın imal edildiği ülkede yapılmış olabilir. Fakat bunun yanında sade veya süslemeli bazı ahşap kasalarında yerli ahşap

¹ Bkz.Şule Gürbüz, *Saat Kitabı*, TBMM, Milli Saraylar Dairesi Bşk.Yay. İstanbul 2011, s.70-74.

² Bkz. Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, MEB Yay. C.4, İstanbul 1983, s.1735.

ustaları tarafından yapılmış olabileceği de göz önünde tutulmalıdır. Saatler camide birden fazlaysa, minberin ve caminin girişine de konumlandırılabilir. Süslemeli olan uzun ahşap kasalı saatin üst bölümü veya tepelik kısmında, saatin gövde ve alt kısımlarında süslemeler dikkat çekmektedir. Saatin kadranında ve çerçevesinde, saatin sarkacında kalem işi bitkisel süsleme daha yoğun olmak üzere, geometrik nesneli süslemelerde göze çarpmaktadır. Saatlerin kadransları umumiyetle beyaz renkli emaye olup, bazılarının üzerinde saatin yapan usta veya firmanın adı, yapım yeri, yılı yer almaktadır. Kadranın çevresi eski Türkçe ya da Romen rakamlı olarak verilmiştir. Saatlerin metal sarkaçları döküm tekniğiyle yapılmıştır.

İncelediğimiz ahşap kasalı bu saat türünün esas amacı camiye gelenlere veya buldukları ortamda olan kişilere zamanı hem gösterme ve hem de sesli olarak duyurabilmek amacıyla yapılmışlardır. Bazı ahşap kasalı saatler saat başlarında ve buçuklarda çalarak saatin zamanının duyurabilmekteydi. Bunun yanında sadece zamanı gösteren, zamanı sesli olarak duyuramayan işleve sahip saatlerde bulunmaktaydı. Sarkaçlı saatlerin hemen hemen büyük bir doğruluk payı ile geri kalmadan çalışıp zamanı gösterebilmeleri Osmanlı toplumunda bilhassa camilerde, muvakkithanelerde beğeniyle tercih edilerek kullanılmasını sağlamıştır. Saatler işlev özelliklerine göre günlük, haftalık, onbeş günlük kurma periyodları ile kurulur ve kurulma

anından ağırlıklar tamamen aşağı inip saat durana kadar doğru çalışırlar.³

İncelediğimiz üç saat örneğinin az olmasına karşın her birinin kültürümüz içerisinde önemli bir yeri olduğu düşüncesiyle bu çalışma yapıldı.

İstanbul'un daha çok tarihi camilerinde karşımıza çıkan Osmanlı dönemi saatleri içerisinde günümüze oldukça iyi gelebilen örneklerin dışında, yazıları aşınmış, kırılmış, eksilmiş, yazıları ve süslemeleri kararmış bulunan, karşımıza çıkan İngiliz ve Fransız yapımı saatlerin yanında yerli ustaların yapmış olduğu saatlerde bulunmaktadır. Bu saatlerden bazılarının görünümü sanki yakın zamanda yapılmış gibi göz alıcı, hoş görülmesinin yanında, bazılarının da görünümü oldukça harap, kırık, eksik vaziyettedir.

Ahşap kasalı Osmanlı dönemi saatlerinin çoğunun üzerinde herhangi bir tarih ibaresi geçmese de, benzer ve tarihli örneklerle bakarak tarihini, üzerinde firma veya usta adı varsa kimin tarafından yapıldığı, varsa yazısı, biçimi, bugünkü durumu, türü, ölçüleri, saati çoğunlukla oluşturan ahşap, metal ve cam gibi malzemelerini, oyma, kazıma, kalemişi, kakma, boyama gibi yapım ve süsleme tekniklerini, konusunu, tanımını ve kompozisyonunu belirleyerek, süsleme sanatı içerisinde konumunun ortaya çıkarılması gaye edinilmiştir.

³ Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Tanıtım Kitabı, Vakıflar Gen.Müd.Yay., Ankara 2008, s.26.

B. BEŞİKTAŞ SİNANPAŞA CAMİSİ SAATLERİ: Cami, Sinanpaşa mahallesi Dolmabahçe caddesi üzerinde, Beşiktaş'ta yer almaktadır.

Beşiktaş, Sinan Paşa Camisi Saati, No-1:

Sıra No	1	Fotoğraf No	7-14
Tarih	XIX.yy.son çeyreği olabilir.	Boy	232 cm.
Bulunduğu Yer	Beşiktaş Sinan Paşa Camisi	Derinlik	30 cm.
Malzeme	Ahşap,metal,cam	Kaide Genişliği	55.5 cm.
Durumu/Yapıldığı Yer/Ustası	Çalışmıyor.İstanbul, E.A.D. Jambas Freeres	Alt Bölüm Alt Genişlik	49 cm.
Yapım-Süsleme Tekniği	Oyma,döküm.	Orta Bölüm Genişlik	49 cm.

Tanım ve Kompozisyon: Yapılış tarihinin 19.yy. son çeyreği olabileceği düşünülen saat 232 cm. uzunluğa, 49 cm. genişliğe, 30 cm. derinliğe sahiptir. Ahşap kasalı saat, üst kısımdan alt bölüme doğru dikdörtgene yakın bir şekilde yapılmış durumdadır. Bozuk ve çalışmaz durumda olan saat iki bölümlüdür. Bunlar saatin kadranının bulunduğu üst kısım ile sarkacın yer aldığı gövde kısmının bulunduğu birleşik bölüm ve alt kaide kısmının olduğu bölümdür. Saatin üst kısmını ve gövde kısmını cam kapaklı bir bölme örtmektedir. Saat camide duvara dayalı vaziyette bulunmaktadır. Saatin kadranının bulunduğu kısım ile üst kısmı birbirinden yatay bir tabla kesmektedir. Bu yatay tabla

üzerinde ince birer kazımayla verilmiş birer bordür içerisinde baklava dilimleri göze çarpmaktadır. Orta kısımda stilize edilmiş C ve S kıvrımlı barok karakterli akantus motifleri, bir kır çiçeği dikkat çekmektedir. Kadranın çevresini sarı metal yuvarlak bir çerçeve kuşatmaktadır. Kadranın arkasında dört köşede küçük bir kısmı gözükken çerçevede akantus yaprakları ele alınmıştır. Kadranın üzerinde Osmanlıca olarak 24 saatlik zaman dilimine göre sayılar yazılmıştır. Kadranın üzerinde E.A.D. Jambas Freeres firması tarafından İstanbul'da yapıldığını gösteren bir ibare bulunmaktadır.

Sarı metalden döküm tekniğiyle yapılmış olan sarkacın madalyonu, diğer duvar saati örnekleri gibi lir veya tanburu anımsatan şekilde görünmektedir. Kadranın altından çıkarak alta doğru giden sarkaç, yedi kalın telli olarak dikey şekilde yakın aralıklarla sıralanmıştır. Tellerin araları, sarkacın iki ayrı yerinde dikdörtgen biçimli küçük birer metal plakalarla birbirine bağlanmaktadır. Sarkacın arkasında, ahşap gövdenin üst kısma yakın yüzeyinde ince bir kazımayla verilmiş iki sıra halinde yatay bir silme, bu silmenin altında stilize edilmiş, C ve S kıvrımlı akantus yaprakları işlenmiştir. Akantusların altından, iki taraftan alta doğru devam eden birer bordür içerisinde baklava dilimleri betimlenmiştir. Alt iki yanda yine üstteki gibi C ve S kıvrımlı akantuslar yer almaktadır. İki bordür arasındaki yüzeyde asma yaprakları ve bir üzüm salkımı tasvir edilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen formlu olan alt bölümde kazıma tekniğiyle verilmiş iç içe geçmiş silmelerin içerisinde dört köşede stilize edilmiş C ve S şekilli akantuslar, bunların aralarında yatay ve dikey verilmiş çizgiler görülmektedir. Alt bölümün ortasında

iç içe geçmiş madalyonlar içerisine bitkisel unsurlar işlenmiştir. Bu unsurlardan ilki bordür içerisinde akantus, rozet çiçekleri, inci tanesi ve kır çiçekleri sıralanmıştır. Madalyonun ortasında gül, menekşe, küpe çiçeği, çeşitli kır çiçekleri, kalla, yaprak motifleri dikkat çekmektedir. Kalem işi ile yapılan bezemeler beyaz, kahverengi, kırmızı, pembe, sarı, siyah ve yeşille renklendirilmiştir.

Süsleme Konuları: Bitkisel (akantus, asma, gül, kalla, kır çiçeği, küpe çiçeği, menekşe, rozet çiçeği, üzüm, yaprak), geometrik (baklava, dikdörtgen, kare, madalyon), nesneli (inci tanesi) gibi unsurlar kullanılmıştır.

Süsleme Teknikleri: Kalem işi, oyma, kazıma, döküm teknikleri uygulanmıştır.

Beşiktaş Sinan Paşa Camisi Saati, No-2

Sıra No	2	Fotoğraf No	15-25
Tarih	XIX.yy.ilk çeyreği olabilir.	Boy	245 cm.
Bulunduğu Yer	Beşiktaş Sinan Paşa Camisi	Derinlik	24 cm.
Malzeme	Ahşap,metal,cam	Kaide Genişliği	51 cm.
Durumu/Yapıldığı Yer/Ustası	Çalışmıyor. Londra, John Taylor	Alt Bölüm Alt Genişlik	47 cm.
Yapım-Süsleme Tekniği	Oyma,döküm.	Orta Bölüm Genişlik	37 cm.

Tanım ve Kompozisyon: Saat caminin kubbesini taşıyan ayaklardan birine dayalı olarak camide yer almaktadır.⁴ Yapılış tarihinin 19.yy. ilk çeyreği olabileceği düşünülen saat 245 cm. uzunluğa, 37 cm. genişliğe, 24 cm. derinliğe sahiptir. Saat, alttan üste doğru dikdörtgene yakın bir formda ele alınmış durumdadır. Bozuk ve çalışmaz vaziyette bulunan saat üç bölümlü verilmiştir. Bunlar üst bölüm, gövde kısmının bulunduğu bölüm ve alt kaide kısmının olduğu bölümdür. Saatin üst kısmını ve gövde kısmını cam kapaklı bir bölme örtmektedir. Saatin kadranında John Taylor tarafından Londra’da imal edildiğine dair bir

⁴ H.Kamil Biçici, “İSTANBUL CAMİLERİNDE BULUNAN İNGİLİZ YAPIMI SAATLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”, *XVI.Türk Tarih Kongresi 15-17 Eylül 2014/Ankara*, TTK.Yay., IV c.-V.Kısım, Ankara 2018, ss.1902-1903.

ibare geçmektedir. Kadranın üzerinin her iki yanında, birer kıvrık dal üzerinde yapraklar, kır çiçekleri, lalelerden oluşan, bir bezeme betilenmiştir. Akrep ve yelkovanın yakınında bir daire içinde saatin saniyesi bulunmaktadır. Kadranın üst tarafında yuvarlak bir madalyon içerisinde bir ok, strike (çalarlı) ve silent (sessiz) ingilizce olarak verilmiştir. Kadranın etrafında barok ve rokoko etkili S ve C kıvrımlı stilize edilmiş akantuslar dizilmiştir. Gövde kısmı ahşap bir kapakla örtülü ve kapalı durumdadır. Gövdeyi saran, iç içe geçmiş dikdörtgenlerin ve iki uzun yan kenarında bulunan yivli, dor başlıklı sütunlar, gövde kanat kapısını açan akantus yapraklı bitkisel süslemeli kilit ağzının dışında gövde üzerinde başka bir süsleme unsuru yer almamaktadır. Saatin kadranın da yer aldığı üst kısmının tavanını yatay C şekilli kısım ile bununda üstünde her iki kenarında birer metal kürenin yer aldığı ahşap bir kısım örtmektedir. Kareye yakın dikdörtgen formu ele alınmış tepelik bölümün üstünün iki yanında kaş kemeri hatırlatan bir biçim göze çarpmaktadır. Kürelerin arasında yer alan ahşap kısmın yüzeyinde madeni bir plaka içerisine stilize olmuş kıvrık dallarla bezemeli bitkisel unsurlar yerleştirilmiştir. Dikdörtgen plakaların içerisinde kıvrık dallar, rumiler dikkat çekmektedir. Tepeliğin dikey kenarlarında ince bir bordür içerisinde yeşil, sarı, kırmızı ve siyah renkten oluşan testere biçiminde bezeme verilmiştir. Ayrıca üst kısmın iki yan dikey ahşap kenarlarında, birer adet yivli, korint başlıklı sütun bulunmaktadır.⁵ Saatin alt bölümü kareye yakın formu ve ayaklı olan bu bölümde, iç içe geçmiş ahşaptan kare şeklinde

⁵ Biçici, a.g.m. Ankara 2018, s.1903.

silmeler yer almaktadır. Silmelerin dört kenar ucu kavislidir.

Süsleme Konuları: Bitkisel (akantus, kır çiçeği, kıvrık dal, küpe çiçeği, lale, rumi, yaprak), geometrik (testere dişi), nesneli (küre, sütun) gibi unsurlar kullanılmıştır.

Süsleme Teknikleri: Kalem işi, oyma, kazıma, döküm teknikleri uygulanmıştır.

Beşiktaş Sinan Paşa Camisi Saati, No-3

Sıra No	3	Fotoğraf No	26-36
Tarih	XIX.yy.son çeyreği olabilir.	Boy	225 cm.
Bulunduğu Yer	Beşiktaş Sinan Paşa Camisi	Derinlik	30 cm.
Malzeme	Ahşap,metal,cam	Kaide Genişliği	53 cm.
Durumu	Bozuk	Alt Bölüm Alt Genişlik	46 cm.
Yapım-Süsleme Tekniği	Oyma,döküm, Kazıma,kalemişi	Orta Bölüm Genişlik	40 cm.

Tanım ve Kompozisyon: Saatin imal tarihiyle ilgili saat üzerinde bir bilgi bulunmamaktadır. Saatin üzerindeki süslemelerden dolayı, saat 19.yy. son çeyreğinde yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Saat 225 cm. uzunluğa, 40 cm. genişliğe, 30 cm. derinliğe sahiptir. Ahşap kasalı saat, üst kısımdan alt bölüme doğru dikey şekilde giden dikdörtgene

yakın bir biçimde verilmiş durumdadır. Saat bozuk ve çalışamaz vaziyettedir. İki bölümlüdür. Bunların birinci bölümü saatin zamanını gösteren kadranının bulunduğu üst kısım ve sarkacın yer aldığı gövde kısmının bulunduğu birleşik bölümdür. İkinci bölüm ise, alt kısımda yer alan kaide kısmının olduğu bölümdür. Saatin gövde kısmıyla birleşik üst kısmını cam açılır kapaklı bir bölme örtmektedir. Saat, camide minberin yakınında, iki pencere arasındaki duvara dayalı durmaktadır. Saatin kadranının bulunduğu kısım ile üst kısmı birbirinden yatay ahşap bir tabla ayırmaktadır. Bu yatay ele alınmış tabla üzerinde güller, menekşeler ve karanfiller, kır çiçekleri ve yapraklar göze çarpmaktadır. Kadranın çevresini sarı metal yuvarlak bir çerçeve kuşatmaktadır. Kadranın üzerinde yapılış yeri ve firma-usta adıyla ilgili herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Saatin gövdesinde bulunan sarı metalden döküm tekniğiyle yapılmış olan sarkacın madalyonu, diğer saat örnekleri gibi lir veya tanburu hatırlatan biçimdedir. Kadranın altından çıkarak alt kısma doğru giden sarkaç, altı kalın telli olarak yakın aralıklarla sıralanmıştır. Tellerin araları, sarkacın iki ayrı yerinde dikdörtgen biçimli küçük birer metal plakalarla birbirine tutturulmuştur. Sarkacın arkasında, ahşap gövdenin üst kısma yakın yüzeyinde ince bir kazımayla verilmiş iki sıra halinde yatay bir silme, bu silmelerin arasında üstte ve altta birbirini tekrar eden stilize edilmiş, C ve S kıvrımlı akantus yaprakları işlenmiştir.

Kareye yakın dikdörtgen formlu olan alt bölümde kazıma tekniğiyle verilmiş iç içe geçmiş silmelerin içerisinde bitkisel unsurlar dikkat çekmektedir. Alt bölümün ortasında gül, menekşe, küpe çiçeği, çeşitli

kır çiçekleri, kalla, kasımpatı, yaprak motifleri dikkat çekmektedir. Kalem işi ile yapılan motifler beyaz, kahverengi, kırmızı, pembe, sarı, siyah ve yeşil boyayla renklendirilmiştir.

Süsleme Konuları: Bitkisel (akantus, gül, kalla, karanfil, kasımpatı, kır çiçeği, küpe çiçeği, menekşe, yaprak), geometrik (baklava, dikdörtgen, kare, madalyon) gibi unsurlar kullanılmıştır.

Süsleme Teknikleri: Kalem işi, oyma, kazıma, döküm teknikleri uygulanmıştır.

C. DEĞERLENDİRME :

Sinanpaşa Camisinde bulunan üç saatin caminin mihrabına ve minberine yakın yerlerde duvara ve kubbeyi taşıyan ayaklardan birine dayalı vaziyette bulunduğu görülmektedir. İncelediğimiz cami saatlerinin hepsinin çalışır durumda olmayıp, bozuk durumda olduğu anlaşılmıştır. Saatlerden No-1'in kadranda üzerinde E.A.D. Jambas Freeres firması tarafından İstanbul'da yapıldığını gösteren bir ibare bulunmaktadır. Saatlerden No-2'in kadranda ise; John Taylor tarafından Londra'da imal edildiğine dair bir yazı geçmektedir. Üç numaralı saatin kadranda nerede ve kim tarafından yapıldığına dair bir yazı yer almamaktadır. Ayrıca, bütün saatlerin ahşap kasasında saatin yapılış tarihi ile ilgili herhangi bir yazı, rakam bulunmamaktadır. Sinanpaşa camisinin saatleri üzerindeki süslemeler ahşap kasanın üst, gövde ve alt bölümlerinde kalem işi, kazıma, boyama, döküm ve oyma gibi çeşitli süsleme teknikleriyle yapılarak ortaya çıkarılmıştır. Saatin

metal aksamlarından kadran ve sarkacın olduğu bölümler çoğunlukla döküm tekniğiyle yapılmıştır. Saatlerin hepsi üstten alta doğru dikdörtgen şeklini andırır bir biçimde verilmeye özen gösterilmiştir. Sinanpaşa camisinde bulunan Osmanlı dönemi saatlerinin üzerinde, akantus, asma, gül, kalla, karanfil, kır çiçeği, kasımpatı, kıvrık dal, küpe çiçeği, lale, menekşe, rozet çiçeği, rumi, üzüm ve yaprak gibi bitkisel unsurlar; baklava, dikdörtgen, kare, madalyon, testere dişi gibi geometrik unsurlar; inci taneleri, küre, sütun gibi nesneli süsleme motifleri ele alınmıştır.

Sinanpaşa Camisinin 1 numaralı saatinde (Fot.7-14,No-1), bitkisel (akantus, asma, gül, kalla, kır çiçeği, küpe çiçeği, menekşe, rozet çiçeği, üzüm, yaprak), geometrik (baklava, dikdörtgen, kare, madalyon), nesneli (inci tanesi); Sinanpaşa Camisinin 2 numaralı saatinde (Fot.15-25) bitkisel (akantus, kır çiçeği, kıvrık dal, küpe çiçeği, lale, rumi, yaprak), geometrik (testere dişi), nesneli (küre, sütun); Sinanpaşa Camisinin 3 numaralı saatinde (Fot.26-36) bitkisel (akantus, gül, kalla, karanfil, kasımpatı, kır çiçeği, küpe çiçeği, menekşe, yaprak), geometrik (baklava, dikdörtgen, kare, madalyon) gibi unsurlar kullanılmıştır.

Saatler üzerindeki bitkisel süslemelerin başka saatlerdeki benzer süslemelerle ele alınış biçiminden, John Taylor adlı Londra'lı İngiliz saat ustasının XIX. Yüzyıl üçüncü çeyreğinden itibaren ortaya çıkardığı ahşap kasalı saatler gözönüne geldiğinde bu saatlerin No.1-2'yi XIX. son çeyreğine (muhtemelen 1860-1870 arası), No-3'üde XIX.yüzyıl sonu ile XX. başına (1880-1900 arasına) tarihleyebiliriz.

İstanbul'un çeşitli camilerinde, türbelerinde ve çeşitli müzelerde bulunan Osmanlı dönemi saatleri ile Anadolu'da bulunan saatlerden çoğunlukla ahşap kasalı olanların kalemişi süslemeleri ve ele alınış biçimleri arasında uyum ve benzerliğin olduğu gözden kaçmamaktadır.⁶ Bunda aynı ülkelerde yapılmış eserlerin ustaların emeği ve payı büyüktür.

⁶ Bkz. Atilla Bir-M.Kaçar, "Saat maddesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.35, s.324; H.Örcün Barışta, "İstanbul Cami ve Türbelerinde 19. Yüzyıl Ayaklı, ya da Uzun Kasalı (Gövdeli) Avrupa Saatleri ve Osmanlı Sanatındaki Etkileri", Gelenek, Kimlik, Bireşim, Kültürel Keşifler ve Sanat, Prof.Dr.Günsel Renda'ya Armağan, H.Ü.Ed.Fak.San.Tar.Böl., Ankara 2011, ss.77-82; H.Kamil Biçici, "Gaziantep Cami Duvar Saatleri Bezemelerinden Çeşitli Örnekler", Vakıflar Dergisi, Ankara 2010, S.34, ss.61-98; H. Kamil Biçici, "Sanat Tarihi Açısından Duvar Saati Süslemeciliği: İstanbul PTT Müzesi ve İzmir TCDD Müzesi'ndeki Duvar Saatleri Örneği", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53:2, 2012, ss.147-186; H.Kamil Biçici, "Beykoz Camilerinde Yer Alan Bezemeli Duvar Saati Örnekleri", SDÜ.Sos.Bil.Der., Sayı: 30, Aralık, Isparta 2013, s.155-176; H.Kamil Biçici, "ANKARA VAKIF ESERLERİ MÜZESİNDE SERGİLENEN CAMİ SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014, Ankara, ss. 115-147; H.Kamil Biçici, "Üsküdar Camileri Duvar Saatlerinden Örnekler", 8.ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ, 2, ss.873-916, Ankara, 2015, (Yayın No:656560); H.Kamil Biçici, "ÖDEMİŞ YILDIZ KENT ARŞİVİ MÜZESİNDE BULUNAN ŞÖMİNE VE MASA SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ ÜZERİNE, İzmir Araştırmaları Dergisi, İzmir, Şubat 2016a, ss.1-16; H.Kamil Biçici, "TİRE CAMİLERİNE AİT SAATLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ",TIRE ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU 12-13 MART 2015, Tire Belediyesi Kültür Yay.c.1, İstanbul, 2016b, ss.155-182; H.Kamil Biçici, A.Tetik, "EROL ATA'NIN MASA SAATLERİ KOLEKSİYONUNDAN BAZI ÖRNEKLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ", Al Farabi Sosyal Bilimler Kongresi, 11-14 Mayıs 2017, Gaziantep, 2017a, ss.356-387; H.Kamil Biçici, "BURSA CAMİLERİNDE BULUNAN BAZI OSMANLI SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ", Al Farabi Sosyal Bilimler Kongresi, 11-14 Mayıs 2017, Gaziantep, 2017b, ss.16-30; H.Kamil Biçici, a.g.m., Ankara, 2018, ss.1895-1953; H.Kamil Biçici, "Ödemiş ve Birgi'de Bulunan Ahşap Kasalı Saatlerin Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", Bilge Tonyukuk Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-I, İksad Yayınevi, Gaziantep, 2020a, ss.665-696; H.Kamil Biçici, "YOZGAT'TA BULUNAN AHŞAP KASALI OSMANLI DÖNEMİ SAATLERDEN BAZILARININ SANAT TARİHİ

D. SONUÇ

İstanbul Beşiktaş Sinanpaşa Camisinde bulunan 3 tane cami saatinin hepsi görünürde çalışır durumda değildir. Muhtemelen bozuktur. Saatlerin hepsi ahşap, metal ve cam malzemedен imal edilmiştir. Saatlerin hepsi ahşap kasa muhafazalı olup, boyları 225 cm. ile 245 cm. arasında, ortalama genişlikleri 37 cm. ile 49 cm. arasında, derinlikleri 24 cm. ile 30 cm. arasında değişmektedir. Kadran ve sarkacın bulunduğu bölümün üstü ince bir camla örtülüdür. Saatlerin ahşap kasalarının meşe, maun ve abanoz gibi ahşap malzemedен yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Ahşap kasalı saatlerin üçü de İngiliz menşeli saat olabilir. No-2'de saatin İngiliz saat ustası John Taylor tarafından Londra yapıldığı yazılıdır. Diğer iki saatinde süslemeleri İngiliz saatlerindeki kalemışı süslemelere çok benzemektedir. Saatlerin hepsinin metal aksanı İngiltere'de yapılmış olabilir.

Sinanpaşa Camisi saatleri içerisinde ahşap kasalı örneklerin ele alınışında bir çok uzun ahşap kasalı saatlerde görüldüğü gibi temiz

AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ", Türk Dünyası ve Türkiye Araştırmaları-V, İKSAD, Gaziantep, 2020b, ss.490-527; Feza Çakmut, "Topkapı Sarayı Saatleri", Saat Dünyası Dergisi, İstanbul Saatçiler Odası Yay., Sayı: 3, Nisan-Mayıs 2005, ss.40-41; J.Ruska, "Saat maddesi", MEB İslam Ansiklopedisi, C.10, Ü ss.2-3; Kemal Özdemir, Ottoman clocks and watches, İstanbul : TYT Bankası Yay.1993; Sevim Tekeli, 16.ıncı Asırda Osmanlılarda Saat ve Takiyüddin'in Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar Adlı Eseri, Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1966; Yelda Eroğlu, "Saatın Yolculuğu", Raillife, TCDD Yay. Sayı:40, Nisan 2009, ss.46-50; Zübeyde Günyol, „Eski Saatler“, İslam Forumu. <http://www.islamforumu.net/threads/eski-saatler-z%C3%BCbeyde-g%C3%BCnyol.4575/> (Erişim: 13.09.2012); Aysel Tuzcular, "Türk İskelet Saatleri", *Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı:5, Ocak, İstanbul 1977, ss.72-77.

işçilikle beraber, motiflerin birbirleriyle ahenkli ve göz alıcı verildiği görülmektedir. Saatler üzerinde karşımıza çıkan bu süslemeler Batılılaşma döneminin üsluplarından barok ve rokokonun stilize edilmiş dikkat çekici unsurlarını, özelliklerini karşımıza çıkarmaktadır. Saatler üzerinde genellikle işlenen konular natürmort şeklindeki kompozisyon tasvirleridir. Bunun yanında baklava, dikdörtgen, kare, madalyon, testere dişi gibi geometrik şekillerin yanında inci taneleri, küre, sütun gibi nesneli süsleme unsurları da ahşap kasanın çeşitli bölümlerinde yer yer karşımıza çıkmaktadır. Ele alınan tasvirler dikkat çekici, bir kuyumcu zerafeti ile verilmişçesine göz alıcı ve dikkat çekici olup, karışık çiçek demetleri, akantuslar ve yaprak motifleri, kıvrılarak giden dallar görülmektedir. Ayrıca, özellikle stilize edilmiş çiçekler bitkisel motifler dönemlerinin üslubunu ve etkilerini taşımakta olup, yağlıboya tablo ressamlarının yaptığı natürmort konulu eserleri kışkırtacak şekilde göz önüne gelmektedir.

Bu konu üzerinde sürekli durmamızın sebebi, çoğunlukla bazı camilerde karşımıza çıkan saatleri, kaybolmadan veya ağır bir tahribata uğramadan ortaya çıkarmak, onları tanıtmak ve saatlerle ilgili karşımıza çıkan özelliklerini belirleyerek, el sanatı kapsamı içerisinde fazla bilinmeyen, yeteri kadar incelenmeyen saatleri sahiplenerek, onlara gereken değeri vermektir.

KAYNAKÇA

Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Tanıtım Kitabı, Ankara 2008.

Arseven, Celal Esat. “Saat maddesi”, *Sanat Ansiklopedisi*, c.4, s.1733-1735.

Barışta, H.Örcün. “İstanbul Cami ve Türbelerinde 19. Yüzyıl Ayaklı, ya da Uzun Kasalı (Gövdeli) Avrupa Saatleri ve Osmanlı Sanatındaki Etkileri”, *Gelenek, Kimlik, Bireşim, Kültürel Keşifler ve Sanat, Prof.Dr.Günsel Renda'ya Armağan*, H.Ü.Ed.Fak.San.Tar.Böl., Ankara 2011, ss.77-82.

Bıçıcı, H.Kamil. “Gaziantep Cami Duvar Saati Bezemelerinden Çeşitli Örnekler”, *Vakıflar Dergisi*, S.34, Ankara 2010, ss.61-98.

Bıçıcı, H.Kamil. ”Sanat Tarihi Açısından Duvar Saati Süslemeciliği: İstanbul PTT Müzesi ve İzmir TCDD Müzesi'ndeki Duvar Saatleri Örneği”,*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53:2, 2012, ss.147-186,

Bıçıcı, H.Kamil.” Beykoz Camilerinde Yer Alan Bezemeli Duvar Saati Örnekleri”, *SDÜ.Sos.Bil.Der.*, Sayı: 30, Aralık, Isparta 2013, ss.155-176.

Bıçıcı, H.Kamil. “ANKARA VAKIF ESERLERİ MÜZESİNDE SERGİLENEN CAMİSAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ”, *TurkishStudies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/10 Fall 2014, Ankara, ss. 115-147.

Bıçıcı, H.Kamil. “Üsküdar Camileri Duvar Saatlerinden Örnekler”, *8.ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ*, 2014, 2, Ankara, 2015, (Yayın No:656560), ss.873-916.

Bıçıcı, H.Kamil. "ÖDEMİŞ YILDIZ KENT ARŞİVİ MÜZESİNDE BULUNAN ŞÖMİNE VE MASA SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ ÜZERİNE, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, İzmir, Şubat 2016a, ss.1-16.

- Biçici, H.Kamil. “TİRE CAMİLERİNE AİT SAATLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ”, *TİRE ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU 12-13 MART 2015, Tire Belediyesi Kültür Yay.c.1, İstanbul 2016b*, ss.155-182.
- Biçici, H.Kamil. - A.Tetik, “EROL ATA’NIN MASA SAATLERİ KOLEKSİYONUNDAN BAZI ÖRNEKLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”, *Al Farabi Sosyal bilimler Kongresi, 11-14 Mayıs 2017a, Gaziantep,2017*, ss.356-387.
- Biçici, H.Kamil. “BURSA CAMİLERİNDE BULUNAN BAZI OSMANLI SAATLERİNİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”, *Al Farabi Sosyal bilimler Kongresi, 11-14 Mayıs 2017, Gaziantep,2017b*, ss.16-30.
- Biçici, H.Kamil. “İSTANBUL CAMİLERİNDE BULUNAN İNGİLİZ YAPIMI SAATLERİN SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”, *XVI.Türk Tarih Kongresi 15-17 Eylül 2014/Ankara, TTK.Yay., IV c.-V.Kısım, Ankara 2018*, ss.1895-1953.
- Biçici, H.Kamil. “Ödemiş ve Birgi’de Bulunan Ahşap Kasalı Saatlerin Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Bilge Tonyukuk Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-I, İksad Yayınevi, Gaziantep, 2020a*, ss.665-696.
- Biçici, H.Kamil. “YOZGAT’TA BULUNAN AHŞAP KASALI OSMANLI DÖNEMİ SAATLERDEN BAZILARININ SANAT TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ”, *Türk Dünyası ve Türkiye Araştırmaları-V, İKSAD, Gaziantep, 2020b*, ss.490-527.
- Bir, Atilla- M. Kaçar. “Saat maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, s.324.
- Çakmut, Feza. “Topkapı Sarayı Saatleri”, *Saat Dünyası Dergisi, İstanbul Saatçiler Odası Yay., Sayı: 3, Nisan-Mayıs 2005*, ss.40-41.
- Eroğlu, Yelda. “Saatin Yolculuğu”, *Raillife, TCDD Yay. Sayı:40, Nisan 2009*, ss.46-50.

Günyol, Zübeyde. „Eski Saatler“, İslam Forumu. <http://www.islamforumu.net/threads/eski-saatler-z%C3%BCbeyde-g%C3%BCnyol.4575/> (Erişim: 13.09.2012).

Gürbüz, Şule. *Saat Kitabı*, TBMM, Milli Saraylar Dairesi Bşk.Yay. İstanbul 2011.

Özdemir, Kemal. *Ottoman clocks and watches*, İstanbul: TYT Bankası Yay., 1993.

Ruska, J. “Saat”, *MEB.İslam Ansiklopedisi*, C.10, ss.2-3.

Tekeli, Sevim. *16'ıncı Asırda Osmanlılarda Saat ve Takiyüddin'in Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar*, Adlı Eseri, Ankara Üniv.Basımevi, Ankara 1966.

Tuzcular, Aysel. “Türk İskelet Saatleri”, *Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı:5, Ocak, İstanbul 1977, ss.72-77.

FOTOĞRAFLAR

Fot.1, Beşiktaş Sinan Paşa Camisi, dış görünüm

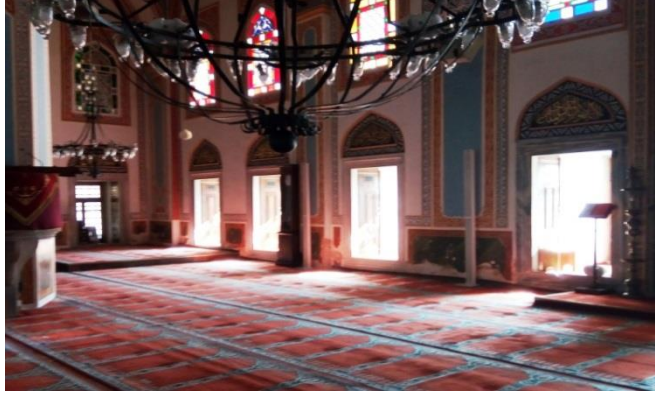
Fot.2, Beşiktaş Sinan Paşa Camisi, şadırvan

Fot.3, Beşiktaş Sinan Paşa Camisi, iç görünüm

Fot.4, Beşiktaş Sinan Paşa Camisi, iç görünüm

Fot.5, Beşiktaş Sinan Paşa Camisi, iç görünüm

Fot.6, Beşiktaş Sinan Paşa Camisi, iç görünüm

Fot.7,No-1,saatin ön görünümü

Fot.8,No-1,saatin ön görünümü

Fot.9,No-1, saatin görünümü

Fot.10,No-1, saatin üstü v gövdesinin içi,sarkaç.

Fot.11,No-1, saatin üstü,gövdesinin içi,sarkaç.

Fot.12,No-1, saatin üstü ve kadranı

Fot.13,No-1,alt bölüm

Fot.14,No-1,alt bölüm

Fot.15,No-2,saatin ön görünümü

Fot.16,No-2,saatin yan görünümü

Fot.17,No-2,saatin ön görünümü

Fot.18,No-2,saatin ön görünümü

Fot.19,No-2,saatin yan görünümü

Fot.20,No-2,saatin yan görünümü

Fot.21,No-2,saatin yan görünümü

Fot.22,No-2,saatin üst görünümü

Fot.23,No-2,saatin üst görünümü

Fot.24,No-2,saatin kadranı

Fot.25,No-2,saatin alt kısmı

Fot.26,No-3, saatin görünümü

Fot.27,No-3, saatin görünümü

Fot.28,No-3, saatin görünümü

Fot.29,No-3,saat

Fot.30,No-3,saatin yan görünümü

Fot.31,No-3,saatin ön görünümü

Fot.32,No-3,saatin yan görünümü

Fot.33,No-3,saatin üst kısmı

Fot.34,No-3,saatin gövde kısmı

Fot.35,No-3,saatin alt kısmı

Fot.36,No-3,saatin alt kısmı

BÖLÜM 12

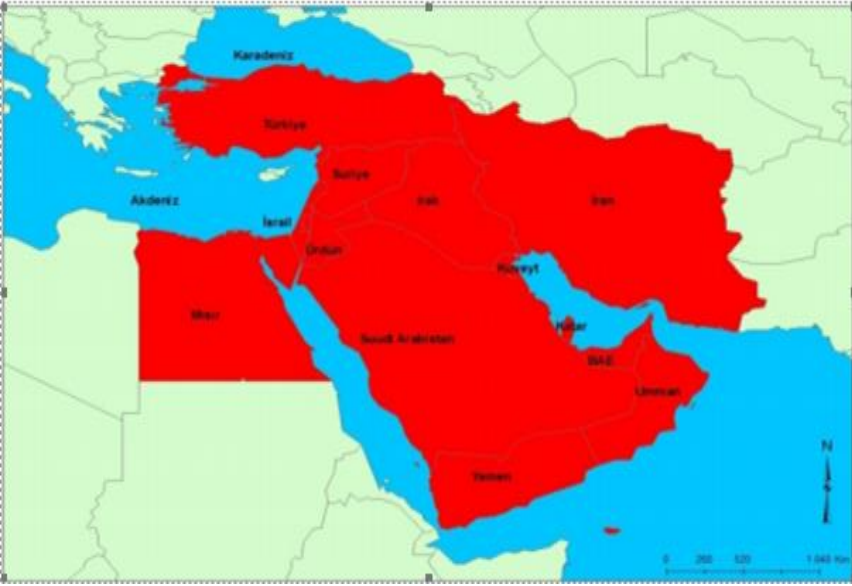
ORTADOĞU KAVRAMI VE ORTADOĞU JEOPOLİTİĞİ'NİN ARKA PLANI

Mehmet YAPRAK*

*Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi
Yüksek Lisans Öğrencisi

ORTADOĞU KAVRAMI

Ortadoğu kavramı ve sınırları bölgenin kültürel dinamiklerinin doğal sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Ortadoğu sınırlarının değişkenlik göstermesindeki en önemli etken ise emperyal güçlerin kendi çıkarları ve beklentileri doğrultusunda bölgeyi tanımlama çabalarıdır. Ortadoğu sınırlarıyla ilgili genel bir tanımlama yapılacak olursa dar ölçekli olarak Türkiye ve Mısır arasında bulunan Mezapotamya bölgesi, Körfez ülkeleri ve Arap Yarımadasını kapsayan, geniş ölçekli bir tanımlama ise belirtilen bölgelere Kuzey Afrika'nın dahil edildiği bir coğrafyaya işaret etmektedir (Canatan, 2008: 5). Ortadoğu kavramı, sömürü anlayışını benimseyen Batının belirlemiş olduğu bir tanımdır. Bu tanım ilk defa Amerikalı Mahan tarafından 1902 yılında kullanılmıştır. Startejist olan Mahan'nın İngiltere ve Rusya'nın bölgedeki rekabetinin stratejik önemine vurgu yapmıştır. Ortadoğu kavramı, günümüzde dahi dünya siyasetinde ve bölgenin tanımlanmasında genel olarak kabul gören bir tanımlamadır. Ortadoğu ifadesi denildiğinde din, mezhep ve etnik oluşumları içinde barındıran uydu devletlerle inşa edilmiş sorunlu bir bölge algısı kafamızda canlanmaktadır (Özgen, 2020: 37).

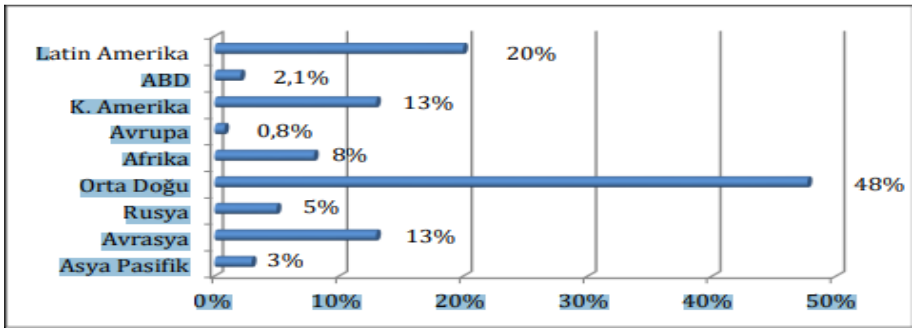
Ortadoğu coğrafyasının geniş ve dar anlamda sınırları (Harunoğulları, 2017: 124-125).

Ortadoğu'yu tanımlamak adına kullanılan Şark, Yakın Doğu, Ortadoğu gibi tüm kavramlar batının küresel aktörlerinin kendini dünya

merkezine koyarak kendilerine olan konumlarına göre geliştirdikleri tanımlamalardır.

ORTADOĞU JEOPOLİTİĞİ ve JEOSTRATEJİK ÖNEMİ

Ortadoğu medeniyetin beşiği olarak anılmasında tarihe yön veren gelişimler yatmaktadır. Jeopolitik konumu sebebiyle birçok kültürel ve sosyal gelişim açısından ilklerin yaşandığı bir merkez haline gelmiştir. Üç evrensel inancın çıkış noktası olması İlk şehirleşme, yazının bulunması, kıtalar arası geçiş noktası olması, Doğu - Batı arasında ticaretin ve kültürel etkileşimin merkezi olması, İskender'in Doğu seferi ile ortaya çıkan Helenizm, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in dünyada evrensel olarak kabul edilen inançların çıkış noktası olması Ortadoğu'yu önemli bir merkez haline getirmiştir. Yenedünya sistemindeki teknolojik gelişmeler ışığında sanayinin vazgeçilmezi olan petrol ve doğalgaz rezerv zenginliği Ortadoğu siyasetinde etkin olmuştur. Orta doğu enerji rezervi olarak dünya genelindeki petrolün yaklaşık üçte ikisine ve doğalgazın ise yaklaşık üçte birine sahiptir (Aydın, 2010: 521).

“Dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin bölgelere göre dağılımı” (Harunoğulları, 2017:151).

19. yüzyılda petrolün kullanım alanın ve ekonomik gücünün farkına varılmasıyla Ortadoğu küresel anlamda güçlü aktörlerin mücadele alanına dönüşmüştür. Ortadoğu'nun 20. Yüzyılda yaşadığı kuşatmaların ve siyasi-askeri mücadelenin baş aktörü petrol olmuştur (Karagüzel, 2020: 30).

Ortadoğu İkinci Dünya Savaşına kadar Yakın Doğu ifadesiyle anılmaktayken, savaş sonrası İngilizlerin bölgedeki askeri ve siyasi hareketliliğini arttırıp önemli bir askeri gücünü bölgeye yerleştirmesiyle bölge Ortadoğu ifadesiyle tanımlanmaya başlanmıştır (Yavuz, 2003: 91). Ortadoğu, doğu – batı arasında geçişi sağlayan, Hint okyanusuna Akdeniz üzerinden geçiş imkânı tanıyan ve Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan aynı zamanda medeniyetlerin kültürel ve ticari ilişkilerindeki merkezi oluşturan bölgedir. Ortadoğu kavramının mucidi batıdır. (Özgen, 2020: 37). Ortadoğu tanımı Hindistan ve Arabistan arasında bulunan bölge olarak Mahan tarafından kullanılmıştır. Bu kavram Birinci Dünya Savaşında Ortadoğu Kumandanlığı olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Ortadoğu kavramı üzerinde çalışan Davison' göre Müslüman kesimin hâkim olarak yaşadığı coğrafya olarak tanımlamıştır. Pounds ise Ortadoğu'yu, Müslümanların yoğunlukta olduğu bölge ve Osmanlı Devletinden kalan tarihi mirasın bulunduğu coğrafya olarak ifade etmiştir (Özkul, 2011: 96).

Ortadoğu coğrafi konum olarak Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, boğazlar ve limanlar olarak ticaretin merkezi ve kıtaları kara ve deniz yolu olarak birbirlerine bağlaması sebebiyle kritik bir noktadadır. Tarih boyunca medeniyetlerin beşiği olma özelliği 20. yüzyılda da önemini korumaktadır. Batının Ortadoğu üzerindeki böl yönet siyasetini Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında uygulayan ülkeler: İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve İtalya iken İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ve Sovyetlerin benimsediği siyasetin etkileri görülmektedir (Aydın ve Şentürk, 2015: 66).

20. yüzyıl başları itibariyle dönemin küresel aktörü İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan siyasetini değiştirmesi bölgede günümüze kadar sürecek olayların tetikçisi olacaktır. İngiltere bu dönemde sanayi devrimiyle elde etmiş olduğu teknoloji ile inanılmaz bir üretim gücüne sahip olmuştur. Donanma gücü ve sömürgelerindeki artış bölgede baş aktör olmasını sağlamıştır (Balcı, 2016: 94). Osmanlı Devleti'nin Batı siyasetince zayıflatılarak bölgeden egale edilmeye çalışılmıştır. Batı, Osmanlı Devleti içinde yaşayan ırkları ayrılıkçı fikirlerle zehirleyip, farklı inançlara sahip halkları kışkırtıp ve üretime geçişini engelleyen politikalarla batıya bağımlı hale getirmiştir. Batıya karşı direnç oluşmasında ise savaş ve antlaşmalarla mecbur bırakılmıştır. Üretmeyen dışa bağımlı Osmanlı Devleti gelişen, modern teknolojinin nimetlerinden faydalanamaması mali ve siyasi bir çıkmaza girmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu bölgeler sistematik şekilde batı tarafından alınmıştır. Ortadoğu'ya tek çare olarak dışa borçlanarak büyüme siyaseti Ortadoğu'nun: sosyal, mali ve dışa

bağımlı olmasına ve Batı'nın menfaatlerine göre şekillenmesine neden olmuştur (İşler ve Savaş, 2018: 760).

SÜVEYŞ KANAL KRİZİ

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla İngiltere bölgede başat güç olma adına Avrupa ülkeleriyle kıran kırana bir mücadeleye girişmiştir. İngiltere öncelikli olarak Süveyş Kanalı güvenliğini sağlamak adına Mısır işgal ederek Ortadoğu'da siyasi, askeri ve ekonomik suyollarını elinde tutma çabasına girişmiştir. Hindistan Genel Valisi olan Lord Curzon, İngiltere'nin Süveyş Kanalı önceliğinin altında elinde mevcut bulunan sömürgelerini ve Hindistan'ı diğer küresel aktörlerden korumak olduğunu ifade etmiştir (Baran, 2019: 2). Hindistan, sahip olduğu zenginlikler bakımından her dönem sömürge anlayışına sahip Batılılar tarafından elde edilmeye çalışılan bir bölge olarak önem arz etmektedir. Tarihte yaşanan siyasi, ekonomik ve askeri rekabetin temelinde Hindistan'ı elde etme arzusu yatmaktadır (Doğan ve Erdoğan, 2017: 839).

Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan Irak, Ürdün ve Filistin'in İngiltere'nin kontrolüne geçmesiyle Büyük Britanya Sömürgeler bakanlığı tarafından İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'a kadar uzanan bölgeye Ortadoğu denilmesine karar verdiler. Thomas Edward Lawrence Ortadoğu'da sınırların cetvelle çizilerek yapay sınırların meydana gelmesini sağladı. Batı Osmanlı Devleti'nin parçalanması sürecinde Ortadoğu terimini kullanmaya başladı (Avar, 2008:13). Batı tarafından izlenen bu siyaset günümüze kadar bölgede oluşan sınır çatışmalarını beraberinde getirmiştir. Bölge dizayn edilirken bölgenin

sosyo-kültür yapısının dikkate alınmaması tamamen sömürüye dönük çizilen sınırlar Ortadoğu coğrafyasını kavgaların, savaşların ve hiç bitmeyen gerginliğin merkezi haline getirmiştir.

Ortadoğu'nun İngiltere için ne ifade ettiğini 8 Aralık 1945'te Bakanlar Kurulunun aldığı karardan anlayabiliriz: Ortadoğu İngiliz'ler için hayati bir öneme sahiptir. Çünkü Ortadoğu, Hindistan'a açılan kapı, Uzak Doğu ve Avustralya'yı hava, deniz ve kara olarak merkez birbirine bağlayan ve bu bölgelerin iletişim ağını oluşturan kritik bir noktadır. İngiltere'nin petrol ihtiyacını karşılayacak ekonomik bir gelir kaynağıdır. Körfez ülkelerinin petrol kaynaklarına ve hayati önem arz eden Süveyş Kanalı ve güzergâhında bulunan limanların önemine vurgu yapılmıştır. Doğu Akdeniz'de bulunan askeri üslerine ulaşımın güvenliğine değinilmiştir (Irkıçatal, 2012: 67).

ORTADOĞU YAPAY SINIRLARININ ŞEKİLLENMESİNDEKİ ARKA PLAN

Büyük imparatorlukların dağılmasıyla Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı ile birçok siyasi ve askeri müdahaleyle parçalanmaya çalışılmıştır. Bölgedeki dış kaynaklı müdahalelerle cetvelle çizilen yapay sınırlar oluşturulan Ortadoğu'ya karmaşa hâkim olmuştur. Çünkü sınırlar toplumun dinamikleri dikkate alınmadan ve oluşturulan devletlerin yönetimlerine getirilen baskıcı yönetimlerle bölge günümüze kadar istikrarsız bir tablo çizmiştir (Yamak ve Saygın, 2017: 113).

Birinci Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla imzalanan Versailles Antlaşması, antlaşma öncesi Ortadoğu'da bulunan Araplara, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden koparılarak Arapların kendi kaderlerini

tayin edebilecekleri bağımsız devletlerin kurulması sözü verilerek Arap milliyetçiliği körüklenmiştir. Antlaşmayla ortaya çıkan tablo Batı devletlerinin güdümünde kurulacak devletlerin başat güçlerin bölgedeki çıkarları üzerine kurulacak devletçiliklerin piyonu yani sömürü kavramının modernize edilmiş hali olarak Arapların manda sistemine mahkûm edilmişlerini gün yüzüne çıkarmıştır. Ortaya çıkan belgeler ve antlaşmalarla Ortadoğu'nun şekillenmesinde Batının kendi çıkarlarını gözeten kararların etkin olduğu anlaşılmıştır. Milletler Cemiyetince 1922 yılında alınan kararla beraber uluslararası diplomaside resmen Fransa'nın Suriye ve Lübnan, İngiltere'nin ise Filistin ve Irak mandasında olacağı kararlaştırılmıştır (Şentürk, 2003: 5).

Ortadoğu tarihine bakıldığında dışardan yapılan müdahalelerle bölgeye hakim olma çabaları, bağınaz dindarların istekleriyle ters düşmektedir. Bölge üç evrensel dinin doğuş yeridir. Bu üç inanca göre ne çelişkidir ki; barış, kardeşlik ve insana değer veren emirler içerir. Buna rağmen bu inançların bölgeyi kutsal toprak görmesi Ortadoğu'yu tam anlamıyla açık hava savaş tarihi müzesine dönüştürmüştür (Karl E. ve Shareen B. 2016: 14). Ortadoğu, Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik inançların doğuş merkezi olması sebebiyle kutsal topraklar olarak görülür. Bölge kültür yapısından ziyade dini değerleri ağır basmaktadır. Ortadoğu tarihindeki değişkenliklerin sebebi iç – dış müdahalelere maruz kalmasıdır (Yeşilyurt, 2018: 499). Mevcut dönemin siyasetinde izlenen din faktörü düşünüldüğünde kutsal olarak görülen bölgenin elde edilmesinin sağlayacağı güç göz ardı edilmeyecek bir etkidir. Dini,

siyasi ve askeri başarıların motivasyon kaynağı olarak önemli bir yere sahiptir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'nın Ortadoğu üzerindeki egemenliğini ve menfaatlerine süreklilik kazandırma adına imzalanan Sykes – Picot antlaşması sömürge sistemini günümüze kadar taşıyacak bir sorun haline getirmiştir. 1945 yılı sonrası yaşanan ekonomik krizin etkili İngiltere'yi derinden etkilemiştir. Ortadoğu'da İngiltere'nin zayıflaması bir anlam ifade etmemiştir. Çünkü sadece sömürü anlayışına sahip İngiltere'nin bölgeden çekilerek yerine yeni aktör Amerika'nın geçmesiyle sömürü sistemi devam etmiştir (Öztürkci, 2017: 374). İngiltere, Fransa, Almanya'nın birbirleriyle olan sömürge yarışı kitlesel birçok savaşa yol açmıştır. Bu rekabetin yaratmış olduğu gerginlik Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına sebep olmuştur. Bu rekabetlerin yol açtığı savaşlarla ekonomik ve askeri olarak yıpranan güçlerin yerini ABD'ye bırakmıştır. Böylelikle dünyada küresel güç olmasıyla günümüze kadar uluslararası siyaseti yönlendirecek ABD ortaya çıkmıştır (Ercan ve Ayata, 2018: 115).

ORTADOĞU TARİHSEL SÜRECİNDE YAŞANAN KIRILMA NOKTALARI VE ABD'NİN BÖLGE ÜZERİNDEKİ SİYASETİ

İnsanlık tarihinde her asır dengeleri değiştiren başat güçler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan her güçlü devletin mevcut gücünü ve hâkimiyet alanını kaybetmesi ortalama olarak bir asırlık süreyi kapsamaktadır. Başat güç olarak ortaya çıkan devletlerin hızlı yükselişi, diğer devletlerin birbirleriyle olan siyasi ve askeri mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkan istikrarsız ve zayıflamış rakiplerinin durumunu

kendi açılarından fırsata çevirmişlerdir. 15. ve 16. yüzyıllarda Portekizler ve İspanyollar, 17. yüzyıl Hollandalılar, 18. yüzyılda Fransızlar, 19. yüzyılda İngilizler, 20. yüzyılda ise Amerika başat güç olmuştur. Amerika'nın başat güç olmasında İngilizlerin askeri anlamda geniş bir coğrafyaya yayılmaları askeri ve ekonomik açıdan zayıflamalarının yanında Osmanlı Devleti'nin yıkılması ABD'nin günümüze kadar süren dünyada etkin ve başat güç olmasına yol açmıştır (Ercan ve Ayata, 2018: 115). ABD'nin kendi coğrafyasındaki hâkimiyet kurma politikası dünyada değişen güç dengeleriyle dünya genelinde süper güç olma arzusuna dönüşmüştür. Sürdürülebilir güç siyaseti ve askeri girişimlerin ön koşulu olan ekonomik gücün kaynağını ise Ortadoğu'da görmesi bölge adına günümüze kadar sürecek karışıklıkları da beraberinde getirmiştir. ABD Başkanı Eisenhower döneminde kendi adıyla ortaya çıkartılan doktrinde ABD'nin kendi coğrafyasını taşan özellikle Ortadoğu coğrafyasında etkin bir siyasi ve askeri mücadelenin başlatıldığı bir dönem girilmiştir. Ortadoğu'da ortaya çıkan güç boşluğunu ABD doldurmaya başlamıştır. Bölgede ABD askeri üsleriyle kuşatılmıştır (Karagüzel, 2020: 32).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batının Ortadoğu coğrafyasında izlemiş olduğu siyaset: Bölgede bulunan petrol rezervlerini kontrol altında tutmak, Sovyetlerin bölgede etkinliğini önlemeye yönelik siyaset izlemek ve 1948 yılında Ortadoğu'nun merkezinde kurmuş oldukları İsrail Devletinin varlığını güvenceye almaktır. Bu amaçlara muhalif olan bölgedeki iktidarlar bertaraf edilecek Batı siyasetine yakın iktidarların mevcut varlıkları desteklenecekti. İran'da Batı muhalifliğine soyunarak kendi kaynaklarını ülkeye aktarma politikaları

ortaya koyan Musaddık iktidarının sonu ABD tarafından 1953'te darbeye indirilmek olmuştur (Sinkaya, 2011: 82).

Ortadoğu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1991 yılına kadar Sovyet yayılcılığına karşı ABD'nin Sovyetlere karşı mücadelesine sahne olan iki bloklu bir egemen olma yarışına dönüşen bir coğrafya olmuştur. Bu mücadelenin hararetini arttıran bölgenin enerji kaynakları bakımından zengin olmasıdır. Bu güce sahip olma süreci bölgedeki gerilimi yükseltmiştir (Çağrı Güzel, 2018: 51). 20 Yüzyıl Petrol kaynaklarını elde etme bakımından petrol yüzyılı olarak anılır. Gelişen sanayi ve ticaretle beraber kömürün yerini petrole bırakması Batının Ortadoğu'ya yönelik siyasetinde derinlik kazandırmıştır. Hiçbir alternatif enerji kaynağı petrolün yerini alamamıştır. Petrolün önemi Ortadoğu'ya müdahaleleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasıyla dönemin güçlü devletleri petrol ve ham madde elde etmek için bölgeden pay alma rekabetine girmişlerdir (İzol, 2020: 93). Körfez, petrol zenginliği bakımından ABD'nin yüzde 30'unu, Batı Avrupa'nın yüzde 60'ını, Japonya'nın yüzde 75'ini genelde ise dünyanın yüzde 50 ihtiyacına karşılamaktadır. Bu devasa kaynağı elinde tutmaya çalışan ABD aynı amacı güden Sovyetleri oyundan uzak tutmaya çalışmıştır (Çandal, 1983: 27). Emperyal ideolojinin temelinde mevcut egemenlik anlayışını kendi sınırları dışına taşıyarak askeri ve siyasi gücünü kullanarak kendi menfaatleri doğrultusunda toprak kazanımı, ekonomik kazanç ve politik-kültürel açıdan yayılcılığı hedef almaktadır. Ortadoğu'da soğuk savaş sonrası ABD ve Sovyetlerin girişmiş olduğu rekabetin özüne bakıldığında emperyalist amaçların varlığı bariz bir şekilde

görülmektedir. Sözde dünyayı demokratik ve insan hakları bakımından yaşanır hale getirme çabalarının arka planında siyasi ve askeri stratejilerle kendi kazanımlarını ön planda tutan politik bir mücadelenin maske takılmış kirli bir oyundur (Akın, 2017: 120).

İsrail Devletinin küresel aktörler tarafından desteklenmesi, Batının Ortadoğu ülkelerini iktisadi ve ekonomik olarak kendi çıkarları doğrultusunda manüpile etmesi sonucu olarak Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği ve sosyalizmin ideolojik sentezi olan Baasçılığın güç kazanmasına yol açmıştır. Bu durum Arapların Sovyetlerle yakın ilişkiler kurulmasını sağlamıştır. ABD'nin Ortadoğu'nun zengin petrol rezervleri ve jeopolitik konumunu üzerinde hakimiyet kurma çabalarına karşı Baasçılığın güç kazanması ABD ve Batı bloğu için tehdit oluşturmaktaydı (Canatan , 2020: 382). NATO'nun Sovyetlerin Ortadoğu üzerinde yayılcılığını engellemek adına oluşturulan Batı bloğu aslında tamamen ABD'nin süper güç olarak Ortadoğu'da hakimiyet kurmasına sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrası Sovyet tehdidinin ortadan kalmasıyla ABD'nin Ortadoğu'da bulunma meşruluğuna dayanak olarak demokrasiyi yayma argumanı atılmıştır. Ortadoğu özellikle Sanayi Devrimi ve Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Arap ülkelerinin iktidarlarının ve yöneticilerinin tayininde Batının manüplasyonlarıyla zayıf ve halk tarafından destek görmeyen Batı destekli çatışmaya hazır otoriter ve oligarşik iktidarlar oluşturulmuştur. ABD'nin Soğuk Savaş sonrası demokrasi naralarıyla Ortadoğu'ya girişine meşru zemin hazırlayan Batı stratejisiyle inşa edilmiş bu otoriter ve istikrarsız iktidarların doğal sonucu olarak mezhepçi, etnik ve dini merkezli muhalif grupların radikal örgütlere yol

açmasını sağlamıştır. Ortadoğu ülkelerinin iktidarları azınlık grupların oluşturduğu kişilerden belirlenmesi, halkların kendici yöneticilerini seçememeleri ve komşu ülkelerin etnik ve mezhepsel olarak tarihsel süreçte çatışmalar yaşamış olması Ortadoğu’da savaşları ve iç ayaklanmaları kaçınılmaz bir hale dönüştürmüştür. Ortadoğu ülkelerinin kendi içinde yaşadığı ayaklanmalar ve savaşlar karşısındaki çaresizliğin sonucu olarak çözümü Batıdan beklemeleri paradoks oluşturmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonra ekonomik ve askeri bakımdan zayıflayan İngiltere’nin bölge üzerindeki misyonunu ABD’ye devretmiştir. ABD’nin Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu ülkelerine yapmış olduğu askeri müdahaleler sonrasında askeri işgale maruz kalan ülkeler ya parçalanmış ya da etnik ve islami radikal örgütlerin ortaya çıkarak büyümesine yol açmıştır. 11 eylül saldırıları sonrası Ortadoğu’da ortaya çıkan İslami radikal örgütlerin küresel sorun olarak ele alınmasını sağlamıştır. Uluslararası kamoyunda Ortadoğu’nun tehdit olduğu algısı oluşmuş ve askeri ve siyasi müdahaleler derinlik kazanmıştır. Ortadoğu Batıların askeri üsleriyle fiilen kuşatılmış ve bölge ülkelerin iç siyasetinde Batı referanslı politikaların üretilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Ortadoğu’ya yapılan ve yapılacak tüm müdahaleler dünya selameti olarak algılanmasıyla, bölgede yaşanan yıkımlar, çatışmalar ve ölümler ikinci plana atılmıştır.

ABD, 22 Arap ülkesi ile beraber nüfusun yoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu genişletilmiş bir Ortadoğu coğrafyası tasarlamıştır. Bu projenin altında yatan: Bölgenin enerji kaynaklarına sahip olmak, bölgedeki pazarı elinde tutmak, İsrail’in güvenliğini sağlamak ve Irak müdahalesiyle oluşan Amerikan karşıtlığının önüne geçerek oluşacak

İslami terör örgütlerini bertaraf ermeye çalışmaktır (Cöhce, 2008: 67). ABD'nin Ortadoğu'ya narkoz vermeden neşter vurma çabaları İslami radikal grupların eylemleri için motivasyon kaynağı oluşturmuştur. ABD'nin Ortadoğu'ya kök salmak adına ve bölgede bulunmasındaki meşruluğu için göz ardı edilmiş İslami radikal örgütlerin kontrolden çıkması bölgede şiddeti artırmıştır.

ABD'nin Ortadoğu'da hakimiyet kurmasındaki öncüller: Sovyetlerin bölgedeki yayılmacı siyasetine engel olarak bölgede ABD'nin başat güç olmasını sağlamak, İsrail Devletine yönelik bölgede gelişecek tehditleri bertaraf edecek askeri ve siyasi stratejiler geliştirmek, bölgenin zengin petrol rezervlerini kendi ekonomisine entegre etmeye yönelik stratejiler uygulamaktır(Güzel, 2018: 51).

Ortadoğu coğrafyasına hakim olan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla bölgeye yönelik geliştirilen stratejiler neticesinde, emperyalist güçlerin bölge sınırlarını tayin ederek bölge üzerindeki hakimiyetlerini kendi belirlediği uydu devletlerin üzerinden hedeflerini uygulamayı amaçlamışlardır. Oluşturulan yeni sınırlarla Ortadoğu çatışmalara ve müdahalelere açık hale getirilmiştir. Ortadoğu'da İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı sonrası yorgun düşmesiyle yerini ABD'ye bırakmıştır. Dünyanın süper gücü olmayı üstlenen ABD günümüze kadar bölgede varlığının meşruluğuna bir çok dayanak oluşturmaya yönelik tezler geliştirmiş olsa da ABD'nin bölgedeki varlığı her zaman tartışma konusu olmuştur. ABD'nin Ortadoğu'da Sovyetlerin kömünizm yayılmacılığı tehdidine karşı bölgede askeri üslerle etkinliğini artırması, bölge halkını demokrosiyle taçlandırma

stratejisinin arka planında yatan asıl amaç ABD'nin dünyanın süper gücü olması için gereken ekonomik ve jeopolitik bakımından zengin Ortadoğu'ya hakim olma anlayışıdır (İşler ve Savaş, 2018: 762)

SONUÇ

Ortadoğu tarih boyunca çatışmalar, savaşlar ve dönemin küresel aktörlerin rekabetine sahne olmuş bir coğrafyadır. Süveyş Kanalı'na hâkim olma rekabeti bölgede birçok ülkenin Batı devletlerinin mandasına girmesine neden olmuştur. İngiltere'nin Ortadoğu üzerinden Hindistan'ı geçme arzusu Ortadoğu'daki siyasetini değiştirmiştir. Müttefiki olan Osmanlı Devletini bu siyaset uğruna Batı ülkeleriyle olan rekabetinden dolayı gözden çıkarmıştır. Osmanlı Devleti parçalandıkça Ortadoğu Batı tarafından şekillenmeye başlanmıştır. Coğrafyada yaşayan halkların dini, etnik ve kültürel olarak kozmopolit bir yapıya sahip olması Ortadoğu tarihindeki değişkenlikleri oluşturmuştur. Özellikle din ve mezhep çatışmalarının körüklenmesi cetvelle çizilen yapay sınırların oluşmasına neden olmuştur. İsrail Devletinin kurulması siyasetiyle Yahudi göç dalgalarına karşın bölgede yeşeren anti-batı karşıtlığı gerginliklere sebep olmuştur. Arap milliyetçiliğinin yükselişiyle Batı askeri ve siyasi olarak tüm gücüyle bölgeye saldırmıştır. Bölge halkının kültürel, dini ve etnik yapısı hesaba alınmadan çizilen sınırlar günümüze kadar gelecek krizlerin çıkış noktası olacaktır. Ortadoğu haritası çizilirken dikkat edilen husus Batı'nın bölgede kendi aralarında çıkan çıkar çatışmalarını durdurmaktır. Ortadoğu Batı ülkelerinin yoğun bir şekilde kendi aralarındaki çatışmalara sahne olmuştur. İkinci Dünya Savaşına

gelindiğinde İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve İtalya bu rekabetin yaşattığı güç kaybıyla sahneyi ABD'ye bırakmak zorunda kalmışlardır. ABD'nin bölgedeki etkinliği günümüze kadar sürmektedir. ABD 1991 yılına kadar izlemiş olduğu Sovyet yayılcılığına karşı siyaseti Sovyetlerin yıkılmasıyla son bulmuştur. ABD bölgede kalmak için yeni argümanlar bulmuştur. Bölgeye demokrasi getirmek anlayışıyla Ortadoğu'ya kök salmıştır. Zamanla demokrasi söylemi kendisine yönelen bir tehdit haline gelmiştir. Arap milliyetçiliği ve ABD güdümündeki iktidarlar sorgulanmaya başlamıştır. Halkın iktidarlara yönelik demokrasi kalkışmaları ve ABD'nin Ortadoğu'dan çıkarılmasına yönelik sesler yükselmeye başlamıştır. ABD demokrasi mücadelesine yönelik Ortadoğu'da bulunuyorum söylemlerinin karşılık bulmaması Ortadoğu'da bulunmasını meşrulaştıracak yeni siyaset arayışlarına girişmiştir. Bu da yeni dönemde karşımıza küresel terörizm olarak çıkmıştır. Küresel terörizmi yok etmek için mücadelesinin ilk icraatı Afganistan'dır. Bu müdahaleler radikal İslamcı hareketleri biraz daha tetikleyecek ve ABD'nin bölgeye daha fazla yerleşmesini sağlayacaktır. İslam – terör algısı Batı siyasetinde yer etmesi ve BM'nin tutumunun ABD siyaseti düzleminde olmasıyla Ortadoğu'ya yapılan her işgalin olması gereken bir durummuş gibi karşılanmasını sağlamıştır. Genel anlamda bakıldığında yapılan her askeri müdahalenin sonucunda müdahale edilen ülkede ne demokrasinin ne de terörün bittiğini aksine mezhepsel, ırksal ve yeni radikal İslami yapıların oluştuğu aşikârdır.

Ortadoğu kendi kaderini tayin edemediği için Batı- terör- demokrasi sarmalı geçmişten günümüze kadar devam etmektedir. Ortadoğu

halklarının çatışma dinamiklerine zemin hazırlayan birçok etkenin olması çatışmaların bitmemesinin önünde bir engel olarak duruyor. Bu da Ortadoğu halkının objektif siyaset izlemesine engel teşkil ediyor. Ortadoğu tarihindeki olayları açıklarken sadece Ortadoğu'dan yola çıkarak sonuçlara ilişkin analizlerin yetersiz kalacaktır. Dış müdahalelerin etkisi her zaman Ortadoğu siyasi dinamiklerinde etkin olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akın, F. (2017). *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yenidünya Düzeni Ve Türkiye*. İş ve Hayat, 3(5), 119 - 135.
- Avar, B. (2008). *Böl ve Yut. B. Avar içinde, Böl ve Yut* (s. 13). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, F. (2011). "Ortadoğu Ülkelerinin Dinsel Yapısı". *Ortadoğu Yilligi*, 519-548.
- Aydın, N., & Şentürk, B. (2015). "Ortadoğu'da Şattülarap'ın Önemi Ve Şattülarap Üzerindeki Çekişmeler". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(28), 63 - 75.
- Balcı, M. (2016). "İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Birinci Dünya Savaşı Anıları Ve Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Düşünceleri". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 93-108.
- Baran, M. (2019). "Britanya'nın Ekonomik Çıkarlar Ve Güvenlik Kaygıları Bağlamında Orta Doğu Bölgesine 20.Yüzyılın İlk Yarısındaki Angajmanları". *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1 - 19.
- Canatan, K. (2008). "Avrupa Merkeziliğin İcadı Olarak Ortadoğu". *Eskiyeşi*, (9), 5 - 11.
- Canatan, Y. (2020). "1958-1963 Dönemi Türk-Arap Münasebetleri Ve Ortadoğu Ülkeleri". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 381 - 390.
- Cöhce, S. (2008). "Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler". *Gazi Akademik Bakış*, 2(3), 65 - 80.
- Çağrı Güzel, S. (2018). "1979 İran İslam Devrimi'nin Abd'nin Ortadoğu Politikasına Etkisi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(65), 50 - 61.
- Çandal, C. (1983). *Ortadoğu Çıkmazı*. İstanbul: Hil Yayınları.

- Doğan, O., & Erdoğan, A. (2017). “XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 839 - 847.
- Ercan, M., & Ayata, A. (2018). “Değişen Uluslararası Sistemde ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (69), 114 - 119.
- Güzel, S. Ç. (2018). “1979 İran İslam Devrimi’nin ABD’nin Ortadoğu Politikasına Etkisi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(65), 50 - 61.
- Harunoğulları, M. (2017). “Enerji Kaynaklarının Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Politikaları”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 145 - 170.
- Harunoğulları, M. (2017). “Orta Doğu Jeopolitiği Ve Küresel Güçlerin Enerji Mücadelesi”. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 121 - 137.
- Irkıçatal, E. (2012). “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs’ın Stratejik Önemi Ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 31-59.
- İşler, A., & Savaş, A. R. (2018). 20. YY. Uluslararası Güç Odağında Ortadoğu ve Batı Ülkelerinin Gelişmişliğine Tarihsel Bir Bakış. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 757 - 772.
- İşler, A., & Savaş, A. R. (2018). “20. YY. Uluslararası Güç Odağında Ortadoğu ve Batı Ülkelerinin Gelişmişliğine Tarihsel Bir Bakış”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 757 - 772.
- İzol, R. (2020). “Abd-Rusya-Çin Ekseninde Enerji Güvenliğinin Uluslararası Sistemdeki Artan Önemi: Ortadoğu Petrolleri Örneği”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1).
- Karagüzel, A. (2020). “Yeni Yüzyılda ABD’nin Ortadoğu Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi”. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3(2), 27 - 46.

- Karl E., M., & Shareen B., B. (2016). *Ortadoğu Tarihi Kral Yaratanlar*. (E. Eminel, Çev., s. 14). Ankara: Akıl Çelen Kitapları.
- Özgen, N. (2020). “Ortadoğu Kavramına Yönelik Zihinsel Tasarımlar”. *International Journal of Geography and Geography Education*, (41), 36 - 58.
- Özgen, N. (2020). “Ortadoğu Kavramına Yönelik Zihinsel Tasarımlar”. *International Journal of Geography and Geography Education*, 0(41), 36-58.
- Özkul, M. (2011). “Ortadoğu’daki Halk Hareketlerinin Kaldıraçları: Küreselleşmenin Çelişkileri, İslami Düşünce ve Katılım”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (2), 93 - 122.
- Öztürkci, A. (2017). “Soğuk Savaş’ın 1950’li Yıllarda Orta Doğu’da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 373 - 394.
- Sinkaya, B. (2011). “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi”. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 79-100.
- Şentürk, D. (2003). *Ortadoğu’da Arap Birliği Rüyası Saddam’ın Baas’ı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yamak, T., & Saygın, E. (2017). “Ortadoğu’da Kayıp Yüzyılın Son Halkası: Arap İsyanları Sürecinde Kurumların Belirleyici Rolü”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(2), 113-130.
- Yavuz, N. (2003). “Şark Meselesi Açısından Ortadoğu’daki Gelişmeleri”. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 89-98.
- Yeşilyurt, Y. (2018). “Orta Doğu’da Ulus Devlet Formasyonunun Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Türkiye”. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 497 - 536.
- Ercan, M., & Ayata, A. (2018). “Değişen Uluslararası Sistemde ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği”. *Akademik Bakış Dergisi*, (69), 114-129

Karagüzel, A. (2020). “Yeni Yüzyılda ABD’nin Ortadoğu Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi”. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3(2), 27-46.

CHAPTER 13

RE-INTERPRETATION OF TURKISH NATIONALIZM FROM SYSTEMS PERSPECTIVE WITH POST-MODERN EMPHASIS

Assist. Prof. Dr. Orhun Burak SÖZEN

Gaziantep University, Faculty of Sciences and Letters,
Western Languages and Literatures Department, obsozen@gmail.com, ORCID ID:
0000-0002-6507-556X

INTRODUCTION

This book chapter has been inspired by a proceeding having the same title delivered by the same writer in Taras Shevchenko 6th International Conference on Social Sciences held in Ukrainian capital Kiev and organized by Economic Development and Social Researches Association (called İKSAD in Turkish) on April 5-6, 2021. The proceeding will have been further re-interpreted through extension and enrichment of its contents. Although the original spirit of the proceeding has been preserved, modifications in methodological and theoretical framework will have been made and the scope will have been extended.

The aim of the study is analyzing and interrogating Turkish nationalism by systems perspective with post-modern emphasis.

The study prioritizes some relevant aspects of Turkish nationalism at its dawn. The universe is Turkish nationalism as a discourse or ideological discourse within Turkhood, however, the sampling is early age of Turkish nationalism or its dawn including late nineteenth century and early twentieth century. The analytical frame of the study is systems approach methodologically. The systems approach in the study has been inspired by Talcott-Parsonian sociology.

As for taxonomy of nationalism, Anthony Smith's classification on binary category basis has been adopted and the taxonomy has been adapted for the historical mainstream in harmony with the selected historical figures of Turkish nationalism. Upon the theoretical frame which will have been outlined in the Literature Review, the study is also

going to be built on historical figures of Turkish nationalism that had high striking achievements in discursive and practical domains. This is also going to be explained by systems perspective which is the methodological means and tool of the study.

The standpoint is principally post-modern. According to post-modernism, social life is far more complex than simple. No single factor predominates. The study is ultimately post-modern. Post-modernism itself has a lot of debatable and questionable aspects. This might be a weakness. Moreover, one of the precepts of the study is that post-modern approach could be used to analyze and re-interpret eras before post-modernity. That has not been based on theoretical or epistemological grounding, rather it is a presupposition.

The study utilizes theoretical perspectives and methodological tools of a variety of social science disciplines, namely sociology, history, Turkology and International Relations. Henceforth, it is multi- and inter-disciplinary. As for research type, review will have been utilized. The methodological and theoretical data gathered from relevant literature will have been discussed and debated in two planes: methodological (in the Methodology and Methodological Discussion section) and theoretical (in the Discussion section).

Though the study has a post-modern emphasis, it is a structural re-interpretation of Turkish nationalism in late 19th and early 20th centuries in accordance with systems perspective. At times, Turkish nationalism was the dominant ideological mainstream. The study considers and re-interprets Turkish nationalism as part of the sociocultural system of the

era within the framework of Talcott-Parsonian sociology. Albeit an ideology systemically stands in sociocultural system which is part of the superstructure of the system, the study also focuses on political aspect of the mainstream.

METHODOLOGY AND METHODOLOGICAL DISCUSSION

In general, major shifts in the map of disciplines in the last thirty years in general are the emergence of appearingly contradicting or at least conflicting forms such as the formation of subdisciplines specialized in utmost level and rise in the ways of inter-disciplinary endeavor. However, these two changes operate in the same direction in one sense: instead of empires assured of themselves, the map shows a plethora of small states which intersect with each other in complex and sometimes surprising ways and which are interconnected by communication networks. It is a matter of emphasis to a great extent to consider that these changes do not form two cultures but 202 cultures or they are one culture (Collini, 2005, pp.49-50).

It could be inferred from the citation above that post-positivist epistemology prioritizes both singularity and multiplicity of theories and methodology of social sciences. From this perspective, a modernist methodological conception, systems approach inspired by structural-functional notion of Talcott Parsonian sociology has been adopted to describe Turkish nationalism varieties of the mentioned era, because it was found fruitful and beneficial even in a post-modern context.

The primary figure of structural-functional approach is Talcott Parsons (1902-1979). Structural functional approach prioritizes the concepts of

structure and function and it defends that each structure/institution in society has/fulfills a function. Society could be comprehensible through the framework of functions of structures and the relationships of these functions with each other and whole of society. Structural functional approach interrogates both functions of elements of society and changes/disintegrations in them and the relationships/impacts between those elements. Thereby it makes inferences about society (Zencirkıran, 2017, pp.48-51). It could be argued, however, that not all functions are rule-governed, that is some structures function arbitrarily. It could be further argued that this point makes structural functional approach compatible with post-modern conception of society. This could be seen in Figure 3 in the Realms of Society. In Figure 3, there is an influx of both non-arbitrary and arbitrary bulks of relationships between social, cultural, political and economic realms of society.

Society has a dynamic character that adapts itself to continuously changing environmental conditions to sustain its livelihood just like adaptations of living beings to survive in evolutionary theory (Zencirkıran, 2017, pp.48-51). However, society does not evolve into a perfect state, but it transforms into growing complexity. This is called «structural differentiation. » Henceforth, adaptation of society to the environment occurs through changes in its internal complex structure. The mechanisms by which adaptation takes place and changes in internal complexity relate to the processes of social system. These are either functional or vital and they are concerned with structural differentiation. However, stabilizations within social system are not always rational or rule-governed (<https://www.britannica.com/>). It

could be inferred that stabilizations are not mandatory or deterministic; however, there are always fluxes which sometimes flow arbitrarily. From this angle, the perspective of this study differentiates from Parsonian approach in the following way: there is always fluidity of interaction and functions between subsystems and structures; however, the study prioritizes non-rule-governed character of fluidity within complexity. Henceforth, post-modern conception of society is attained likewise.

One of the fundamental dimensions of structural functional approach is systems approach. Within this context, society is considered as a system having interaction and dependence between its subsystems. Any malfunction in subsystems affects other subsystems and society. Social system consists of a plethora of subsystems with consistency and equilibrium within themselves. These subsystems construct an upper system within the process of interaction between them and they sustain equilibrium (Zencirkıran, 2017, pp. 48-51).

Institutions establish some of the subsystems of society in structural-functional approach. Change in an institution is expected to impact other institutions... as long as society is considered as a system; changes in subsystems are expected to impact other subsystems and social structure in general in a negative way. Within the context, a significant character of the system is adapting to changing environment and solving plausible problems. Equilibrium state is important for sustaining the system (Zencirkıran, 2017, pp.48-51).

When a function cannot fulfill its function any longer, new structures to meet these functions emerge. For example, when the function of religion and traditions to sustain social order disappears, rules of law emerge to fulfil this function in modern society (Zencirkıran, 2017, pp.48-51).

Transformation into complexity makes directing society almost impossible (<https://www.britannica.com/>). It could be argued that the influx of social relationships in post-modern condition is concerned with systemic complexity which systems approach presupposes and theorizes. Furthermore, the intertwined character of social liaisons is related with systemic stabilizations in either rule-governed or arbitrary ways.

The research questions are as follows:

- 1- Is it methodologically possible to design a (structural-functional) systems perspective based on Talcott Parsonian sociology and beyond in order to analyze and thereby to interrogate Turkish nationalism in late nineteenth and early twentieth centuries?
- 2- What are the reasons why systems perspective has been selected in this study, which prioritizes post-modernism?
- 3- Why has this era been selected to describe Turkish nationalism?
- 4- What are socio-cultural, political and economic aspects of the varieties of Turkish nationalism of the era with philosophical and epistemological preferences and to some extent incongruencies?

- 5- What is the proper typology for classifying Turkish nationalism varieties of the era within the light of current nationalism classification?
- 6- How is the distinction between culture and civilization within Turkish nationalism varieties of the era and what are the weights of each of them within the varieties?

The term “Turk-phone” has been borrowed from French Turkologist François Georgeon. According to him, Turkish-speaking may be misleading, because there are varieties of Turkish and Turkic refers to more race and ethnicity (comp. 2020, p.3 footnote). This book chapter respects to pan-Turkist nationalism; however, it adopts an Atatürkist standpoint. Plus, borrowing the term from Georgeon could be associated with the Atatürkist standpoint of the book chapter in that Atatürkist stand prioritizes cultural and civic ties as for the force majeure of nationalism.

There are five figures in this book chapter as total. The first three figures were drawn by the author upon the knowledge base by Kumar (1996) during the author’s Master of Arts (MA) thesis delivered in 2007. The fourth figure has been quoted from sociocultural system article of Wikipedia. The URL where the Figure IV is available under the title *The Conceptual Model of a Sociocultural System* will have been given both under the figure and in the References. The fifth figure has been drawn by MA Student İlker Eroğlu upon the request of the author binding partially upon the knowledge base of Stanford Encyclopedia of Philosophy (2020). Special permission has been taken from Mr. Eroğlu

to utilize the figure in the book chapter. The references for the pictures within Figure 5 will have been shown both under the figure and in the References section. 7,

One of the weaknesses of the study is that it inquires Turkish nationalism of late 19th century and early 20th centuries from a systems perspective which relatively denotes present time. Centuries signify evolution from fewer complexes to relatively far more complex; thereby there might be systemic mismatches or improper overlaps within the scope of methodological framework. Plus, the socio-cultural model adopted for this study has not been adapted, therefore it remained as an outline and it has never been delineated. Therefore, only some lines of the full picture could be maintained without systemic elaboration. Hence, some of the lines of the argument may be detached from the bigger picture. However, the perspective of the book chapter is novel for the field in that it attempts to utilize new methodology to describe Turkish nationalism.

LITERATURE REVIEW

The cradle of nationalism is society itself. Henceforth, the components of society could be emphasized as follows:

“Durkheim and Marx defined society as the total sum of interconnected political, economic, social and cultural realms. According to Marxian ‘base’ and ‘superstructure’ model, politics, religion and culture are linked to and subordinated by economic realm. Post-modernity, on the other hand, collapses the separation and breakdown of the different realms of society, in which there is supposedly random and

directionless incursion and flood of all divisions (Kumar, 1996). That is attainable through Figure 1, Figure 2, and Figure 3” (Sözen, 2007, p.11).

Figure 1: Society According To Modernism

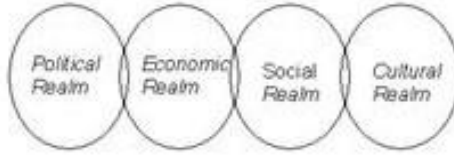
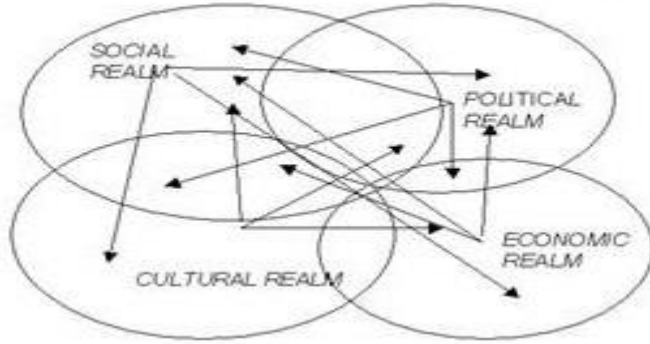

Figure 2: Society According To Marxism

Figure 3: Society According To Post-Modernism

On the other hand, Turkish nationalism has been standing as a power which must be taken into account in the junction point of Eastern Mediterranean (Levant), Balkans and the Middle East for half a century. The existence of a Turkish nation within the tetragonal which current borders of Turkey constitute is undeniable... Those who know Turkey know well how strong national sentiment is: This sentiment is especially evident in the passionate loyalty of Turks to their state, language and history. The neighbors of Turkey witness the power of this nationalism which they consider a matter of concern sometimes with worry (Georgeon, 2020, p.1).

In spite of the fact that Turkish nationalism is the reality of today, its past does not go much back, its emergence could be dated in the threshold between 19. century and 20th century. Furthermore, a happening which has been developed at a surprising speed is on the agenda: the period between first formulations of Turkish nationalism and establishment of a national state in 1923 is less than quarter of a century (Georgeon, 2020, p.1).

The crucial practitioner of Turkish nationalism, Mustafa Kemal Atatürk summarizes the motto of the above-mentioned achievement that took less than a quarter of a century as follows: “I have no doubt that the great civil quality and great capability of Turkhood which has been forgotten is going to rise with the current progress in the high civilization horizon of the future like a new sun” (<https://www.ktb.gov.tr/>).

This book chapter attempts to locate Turkish nationalism in a sociocultural system. The reason why the following figure will have been given here is mapping an outline of the sociocultural milieu before going into the details of the discourses of the era. Henceforth, the current conception of sociocultural system could be schematized as in the Figure 4 that follows:

Figure 4: Sociocultural System

This model is available at https://en.wikipedia.org/wiki/Sociocultural_system.

The argument preceding the Figure 4 continues in discursive domain as the following:

Ottomanism precedes both the following mainstreams of 1908. Ottomanism argued that political unity of the Ottoman Empire depended on maintaining an Ottoman identity above all other Turk and non-Turk and Muslim and non-Muslim identities of a vast variety of ethnicities, nationalities and religions of the empire (Yıldırım, 2013, p.2) ...

Two ideological mainstreams emerged out of the intellectual turmoil in the empire in 1908. The first is the mainstream of those who based their fates on Islam and those who adopted and supported Western civilization. All intellectual life gathered round them (Yıldırım, 2013, p.2) ...

Islamism or pan-Islamism is the official policy during the reign of Abdelhamid II. Islamists opposed to Westists in general and argued that technology should be imported from the West and however there should be no moral and spiritual influence from the West which, according to Islamists, was totally rotten in moral and spiritual sense (Hilav, 1997, p.358) (Cited by Yıldırım, 2013, p.2). This mainstream has strongly been inspired by one of the main figures of Islamism, Mehmet Akif. According to him, Japan, as a country which achieved to indigenize the science and technology of the West, however, which did not lose its authentic spirit should have been taken as a model (Mantran, 1995,

p.233) (cited by Yıldırım, 2013, p.2). Islamists critiqued all kinds of nationalism including Turkism heavily, because they believed nationalism destroyed the Islamic world (Yıldırım, 1997, p.2). Islamists were against a nationalist regime as far as a liberal and democratic one (Berkes, 2020, pp.435-436).

The latter, that is Westism, stood as the first strongest mainstream upon the fall of the regime of Abdelhamid II, because unrest due to his rule was the most effective in the minds of those who tend to adopt Western civilization. However, the conjuncture after 1908 left the stand of Westism before Islamism and Turkism in a harder situation. Adopting European civilization which was against Ottoman traditions, Islam and Turkhood as a model was a hard deal. Modernism in the sense of adopting Western values and leaving religious or national values was not a mainstream that could be conceived within the framework of Islamic nation or nationalism... However, Westists had the intellectual power to argue theses which demand Islamist and nationalist mainstream solutions and to desert issues of problems to ask other mainstreams to focus on. It is probably upon Westists' arguments that Islamists and nationalists had to search for alternative antitheses or syntheses. This is evidently reflected in the fact that all the problems faced were concerned with the West (Berkes, 2019, pp.430-431). Furthermore, the past of Westism both in theory and practice goes further back than Islamism. Western methods and ways of behaving both in military class and in social life were further strengthened during the reign of Selim III. Westists adopted material and positivist standpoint in general and desired to import and adopt Western

civilization and culture thoroughly and argued religion was a barrier against social development (Yıldırım, 2013, p.2) ...

According to Akçura (2020, p.15), since the desire of empowerment and progress emerged in Ottoman land under the influence of the West three principal political paths were designed and followed. The first is embodying an Ottoman nation by way of representing and unifying a variety of nations subject to Ottoman government; the second is unifying all Muslims under Ottoman rule benefiting caliphate right which belongs to Ottoman sultans (which Europeans call pan-Islamism); the third is constituting a political Turkish nation taking as race as the basis.

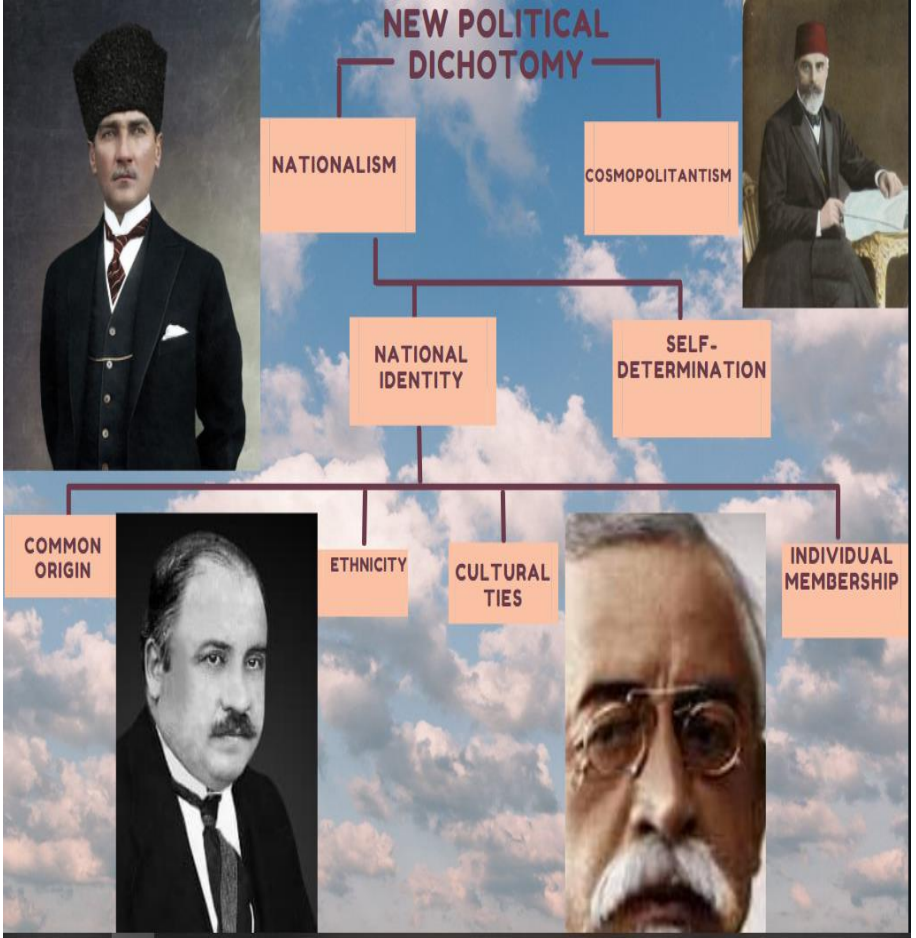
It was seen that a “third way” mainstream among Islamism and Westism, which were hegemonic over intellectual life emerged slowly in 1908 that Turkish nationalism would appear anyway (Mantran, 1995, p.235) (Cited by Yıldırım, 2013, p.3).

On the other hand, the differences between the three mainstreams separated as Islamism, Ottomanism and Turkism were not clearly visible. Those who favored Ottomanism, in spite of the mannerism they displayed, showed that they were not ready to recognize a real equity to non-Muslims. Turkists clearly showed that they limited the great family of Turks with those who converted to Islam and they ex-nominated those other Turks. To this extent, both groups were Islamist and those leaders of Ottomanism were ready to benefit from both pan-Islamism and pan-Turkism in fact when either served their purposes (Lewis, 2017, p.476).

Those developments such as the reactions of Ottomans against separatist movements in Balkans, Tatar rebellion against Russian-origin pan-Slavism, novel ideas which European way of nationalism brought about and the answers of Turkish and Tatar intellectuals to such examples, and the fact that the discoveries in Turkology fueled Turkish honor became the elements that fostered the progress of Turkism as a new mainstream which was not based on a dynasty, belief or state but based on a people in the time when Ottomans were under defeat and Muslims were despised. This people were Turkish people who had been living on vast land ranging from the continent of Europe to Pacific Ocean (Lewis, 2017, pp.471-472).

Turkish nationalism or Turkism could be placed in a current classification of politics as in the following Figure 5: New Political Dichotomy.

Figure 5: NEW POLITICAL DICHOTOMY

The references for the pictures in Figure 5 are as follows:

<https://ahmetfazilgunes.com/2020/11/09/gazi-mustafa-kemal-ataturk/>

<https://twitter.com/zindekultur/status/1154450694713200641>

<https://www.biyografya.com/biyografi/4084>

<https://kidega.com/yazar/yusuf-akcura-000859/>

Mustafa Kemal has been the most significant figure of Turkish nationalism as opposed to cosmopolitanism of the age, whose most important figure was plausibly Prince Sabahattin. However, as it is irrelevant with nationalist ideology Prince Sabahattin's standpoint is not going to be cited here. Inspired by Turkish nationalism ideology and to an extent Westism of the age, Mustafa Kemal was the practitioner in that he commanded armies in the Dardanelles War and Turkish Independence War and he was a revolutionary to modernize Turkey in almost every sphere of sociocultural, political and economic life of homeland. His greatest passion was Turkey as an ideal which he developed at a very young age and kept until the day he died as it could be inferred from Atay's memoirs (p.92) as a witness of the age. As mentioned by Volkan & Itzkowitz (comp. 2011, pp.1-2), the extraordinary contributions of Atatürk to history took place in about two-decade period, which was relatively short, and which lasted from Gallipoli War in 1915 until 1938 when he died. In this short period of time, Turkish Independence War, abolishment of Ottoman sultanate and caliphate, establishment of parliamentary system, abolishment of Islamic Law, maintenance of gender equality, adoption of Italian Criminal Code and German Labor Law, Turkification of call for prayer, reforms in culture, politics and education, perpetuation of sociocultural transformations in a country where there was poverty could be attained. In short, creation and maintenance of Turkish identity could be realized. The courage which Turkish honor and self-respect provided was undoubtedly part of the aims of Mustafa Kemal. However, in spite of that, it was probably not his primary target. The essential issue in

scientific study of Turkish history in 1930's was training Turks that Anatolia, that is Turkey, was their real motherland and the center for the quality of being a nation which Turks had had since long course of history. Thereby, the purpose was accelerating the development of the old and confidential relationship between nation and motherland in a mystique and practical way. The relationship was the foundation of patriotism in Western nation-states (Lewis, 2017, p.488).

The way Ziya Gökalp grasped the type of society called "nation" was perhaps the most significant turning point of the era: He conceived that nationalism was not an issue of racism but an issue of becoming a contemporary society, and an issue of deserting universal claims of Islamic nation and deserting universal claims of Ottoman Empire (Berkes, 2019, pp.438-439).

Ziya Gökalp argued that nations remained in either of two circles which were larger than nations: civilization circle or culture circle. This way of thinking brought about a double question for those who followed this thought: Would free Turkish nation belong to Turkish culture with its culture and belong to Islamic civilization or Western civilization with its civilization? What would the association between a larger cultural circle and Ottoman-Turkish nationalism be? Ziya Gökalp's highly controversial "Turkification and Islamization" formula was the consequence of search for answer for these questions (Berkes, 2019, pp.438-439).

On the other hand, Gökalp believes that there are some other elements which have bridge function to compromise culture and civilization. He

conceptualizes one of them as “great men...” He believes that the existence of ideals and great men are necessary to save societies from catastrophic eras. He searched for the role of a big ideal which always arises out of communal life and which inspires public conscience with strong emotions and the role of great men who maintains the dynamics of this big ideal. According to Gökalp, big social ideals play crucial role in the life of a society (Yıldırım, 2013, pp.1-17).

On the other hand, the Muslim parts of the Russian Empire such as Crimea, Kazan and Trans-Caucasia became centers for Islamic modernization and Turkish nationalism with prominent figures such as Mirza Feth Ali Ahundzade, İsmail Gaspıralı (Gaspıralı), Azerbaijani Turkist Hüseyinzade Ali, Mizancı Murat, Ahmet Agaev (Ağaoğlu) and Yusuf Akçura since mid-nineteenth century (Zürcher, 2019, pp.491-492). Those immigrants from Russia generally had high-quality university qualifications and some were trained in Russian high schools and universities. They were familiar with the high achievements Turkology had in Russia. They had faced pan-Slavism mainstream and opposed it. They were under the influence of populist and revolutionary tendencies existing in the intellectuals of the Russian Empire... At the same time, they were familiar with the novel political and social ideas which existed in some circles in the Ottoman Empire (Lewis, 2017, p.471). Their influence was remarkable in the Young Turk movement (Zürcher, 2019, pp.491-492).

Yusuf Akçura was from a Kazan Tatar (Turkish) family in Russia. He was the beneficiary of Jadidism mainstream in Tataria. The impacts of

Tatar bourgeoisie and roles of religious schools were strong in the emergence of Turkish nationalism in Tataria. Comparison of Turkish nationalism in Tataria and in Turkey clarifies that there were socioeconomic and cultural differences between two Turkophone peoples. Yusuf Akçura had a very developed conception of Turkish nationalism when he served Turkish nationalism in Turkey. He cautiously kept himself out of political power and he refused to compromise with the Union and Progress Party. His impact gradually decreased (Georgeon, 2020, p.92).

The name *Turkey* was frequently used in the period by Young Turks. Officially, this name was first adopted by the Kemalist state in Anatolia. The denotation for this name was the central core remained out of the Ottoman Empire and where Turks settled. It was utilized as the name of the country both in 1921 Law and in 1924 Constitution (Lewis, 2017, p.479). As Peyami Safa strongly put forward, “Islamism departed from Istanbul with the Entente navies and escaped with Sultan Vahideddin and the mainstream Ottomanism was executed with Ali Kemal in Izmit.” (Safa, p.87; comp. Rossi, *OM*, xxiii. 381) (Cited by Lewis, 2017, p.479).

If the timeline turns today from the dawn of Turkish nationalism, current taxonomy of nationalism, which is an umbrella term which supposedly covers Turkish nationalism of the past and today, could be outlined as follows:

Anthony Smith’s nationalism taxonomy competes others however complex it is. It is based on several types of nationalism on binary basis,

namely: territorial/ethnic, primitive/developed, failed/successful, heterogenous/cross-cultural, integration/protection, pre-independence/post-independence and renewal/expansionist (Maxwell, 2010, p.868).

According to new thoughts of scholars such as Benedict Anderson, Ernst Gellner, Eric Hobsbawm, Michael Billig, Anne-Marie Thiesse et al., which have changed our conception of nation, nation is not natural but a cultural construct; and if nationalism is based on continuity, it transforms them; if it refers to traditions, it explores them (Georgeon, 2020, p.IX). Anne-Marie Thiesse writes as «The real birth of a nation is the instance when a small group of persons explains that a nation exists and endeavors to prove that» in her work *La creation des identités nationales* (Georgeon, 2020, p.IX).

DISCUSSION

It could be argued that there is on-going fluidity of relationships, interactions and intersections of functions between subsystems of society and this fluidity is sometimes not rule-governed and thereby arbitrary. This point of view is distinct from systems conception of Parsonian sociology.

The study considers Anne-Marie Thiesse's the critical instance hypothesis as cited from Georgeon in the Literature Review a presupposition. Henceforth, the era of Turkish nationalism in this study has been selected deliberately. The era is the age when Turkish nationalism was formulated and brought to life by Mustafa Kemal Atatürk and his followers. Furthermore, it could be argued that current political debates in Turkey have their roots in the three intellectual

mainstreams of the era: Turkism, Islamism and Westism. On the other hand, the period selected to interrogate Turkish nationalism within this book chapter is a period of turbulent disequilibrium from systems perspective. The systemic mechanisms which systems perspective maintains their existence intervened and a peaceful resolution was attained especially in 1930's when Turkish nationalists strengthened Atatürkist revolution with socio- cultural strides which ultimately resulted in sociocultural progress of Turkish nation. At dawn of Turkish nationalism, Ottoman society was in a turbulent disequilibrium, that is it was about to collapse. Turkish nationalism contributed society to evolve into equilibrium and sustain it within the transition to and during the period of Turkish Republic.

Moreover, the post-modern emphasis of the emergence of nationalism is on a small group of persons who formulated ideologically and practiced the attempts of nationalism. Thereby, this study has tripartite division based on three figures of Turkish nationalism namely Ziya Gökalp, Yusuf Akçura and Mustafa Kemal Atatürk.

The era selected for this study is strikingly critical for the formation of Turkish nationalism for both on ideological domain and practice domain. The period for ideological formation of Turkish nationalism on the way to establish a national state in 1923 is relatively very short as could be inferred from Georgeon as cited in the Literature Review. Furthermore, cultural reforms during 1930 are turned into great cultural transformations within a short period.

According to classification by Parla (1995, p.201), synthesis of the intellectual mainstreams of the age by Ziya Gökalp could be phrased as follows: 1- West (solidarity; science and technology) + Turkism (religion and culture nationalism: system of values) + Islam (Islamic mysticism as for ethical system). The first is civilization and the latter two is culture (Cited by Başak, 2016, p.199). Gökalp constructed building blocks of a romantic Turkish nationalism or Turanism, a patriotic pan-Turkism (comp. Mantran, 1995, p.236) (Cited by Yıldırım, 2013, p.8). According to Gökalp, social life is not directed by mind and utility, but values and ideals direct society (Yıldırım, 2013, p.8). According to him, there is fluidity between Turkism, Islamism and modernization (or Westernization). In his ideological solution there is no incompatibility between those three elements. Moreover, they are complementary for each other (Ünüvar, 2002, p.136) (Cited by Yıldırım, 2013, p.9). Gökalp sociology is more like a solution domain rather than science. Therefore, Gökalp must be identified as an ideologist rather than a sociologist. From this perspective culture-civilization duality must be considered as his theory. His aim in this approach is arising Turkish national consciousness. Henceforth, culture-civilization duality is a solution tool in order to provide nation-state with solid ground in the stage of evolving a nation from an empire (Yıldırım, 2013, p.19). It could be argued that Islamism and Westernization are conflicting discursive ideologies even for today and a synthesis between them is somewhat impractical. Henceforth, his conception of Turkish nationalism includes incongruencies.

Ziya Gökalp and Yusuf Akçura are in opposite poles of Turkophone World: Ziya Gökalp was born into a public worker small bourgeois family both respectful to Islam and tolerant to new (liberal) ideas. His environment was heterodox and had deep influences of Islamic mysticism on Gökalp. His hometown Diyarbakir had population which consisted of Turkish, Kurdish, Armenian and Arab peoples. Dominant economic system was pre-capitalist or semi-feudal. Yusuf Akçura was from a very different environment. He was a Kazan or Volga Tatar born in Simbir. Tatars in Northern European plain was the northwest edge of Turk-phone population. Therefore, the region where he was born was the arena of contact, and conflict with Russian civilization and the resistance area against the eastern progression of Slavs... From the late eighteenth century onwards, a big bourgeoisie developed there. In Islamic World of the age, Kazan Tatar bourgeoisie was unique: rich, entrepreneur, well-educated, loyal to its religious and cultural traditions which it tried to modernize and strengthen against the threat of pan-Slavism in the late 19th century. That is to say, there is the semi-feudal environment of Diyarbakir on one hand and the Tatar capitalism in its full progressive age on the other... (Georgeon, 2020, pp.91-101).

The method to evaluate Mustafa Kemal scientifically is evident: Under which conditions was he? What did he want to do? What did he do? What was the consequence? (Kışlalı, 2018, p.20). Henceforth, it could be argued that Ghazi Mustafa Kemal Atatürk was strikingly outstanding in his great ideals of Turkish nationalism that came true by him, his arms-comrades and followers. It could be argued that he has proved all through his lifetime and so far, that Ottoman reforms which had

prioritized military class, army and navy for the last three centuries bore fruits and all those reforms were uttermost justifiable and influential.

According to Parla (comp. 1995, p.201) (Cited by Başak, 2016, p.199), Atatürkist synthesis of ideological mainstreams of the age is as follows: West (solidarity, science and technology; system of values) + Turkism (language and culture nationalism), and there is no Islamism (or political Islam). From Smith's conception of nationalism types, his conception and practice of Turkish nationalism has been territorial, developed, successful, cross-cultural, integrationist, both pre- and post-independence and renewalist.

It could be argued that albeit Mustafa Kemal and his arms-comrades were initially favored and became part of the Union and Progress Party later they disintegrated from the Unionist movement and they congregated around the ideals of the National Forces movement which saved the country as result of the Turkish Independence War. The mainstream ideology which founded Turkish national state was Atatürkism or Kemalism. However, it could be argued that, Mustafa Kemal Atatürk did never establish a state of ideology. He did not follow a deliberate ideology, but he utilized positivist science and technology and modernist conception of state as the most practical guideline. Furthermore, he successfully managed the entire conjuncture as an eclectic practitioner of Turkish nationalism. Henceforth, his genius was not limited with military disciplines and military history as in Sakarya Battle (part of Turkish Independence War). The famous parole of the battle was "there is no defense of line but defense of surface, the surface

is the whole country,” which was brand-new and highly creative as a military strategy. According to Gök (2021, p.3), Sakarya Battle is an example of third-generation war in Turkish history albeit not much mentioned in Eurocentric studies of war. He empowered scarcely scattered Ottoman generals, admirals and military staff in all levels, weapons and artillery into organized National Forces. The nation was exhausted with centuries-long wars and Ottoman forces were disarmed by the Entente states. Entente states were the winners of the First World War. His organizational and collaborative skills were influential in the cultural reforms of 1930’s and in the domains of politics, law and education in all through his lifetime. He was the creator the modern Turkish state out of the nation which was re-born out of its ashes.

Unionist ideology could be considered as the force majeure of pan-Turkism from one aspect. Pan-Turkism has currently advocates in Turkey and in other Turco-phone countries, too. Atatürkism and pan-Turkism are the two varieties of Turkish nationalism available in recent times. The first prioritizes Turkish culture and citizenship as principal force majeure; thereby it prioritizes cultural ties and individual membership as in the new political dichotomy (See Figure V). Some of the Turkist and Westist ideologists were influential in its formation. The latter, pan-Turkism prioritizes common origin and ethnicity as in the new political dichotomy (See Figure V). Plus, cultural ties are also significant and important in the second variety.

It could be argued that solely Turkish nationalism delayed the collapse of Ottoman State and ideologically contributed to the foundation of

young Turkish Republic. Other national mainstreams of the Ottoman State either in Europe or in the Middle East had destructive impacts and resulted in loss of Ottoman land. Most of the functions of Turkish nationalism have been relatively positive since then. These functions contributed to the formation of Turkish identity, re-birth of Turkish Nation, self-determination, thereby national sovereignty under the nationalistic-patriotic leadership of Atatürk.

CONCLUSION

The era when Turkish nationalism emerged as a sociohistorical reality occurred in a turbulent disequilibrium in Ottoman State. It was the age when Turkish intellectuals were in search for ways and means to save the last Turkish empire. As an ideological construct, Turkism or Turkish nationalism was the most influential and fruitful compared with other discursive ideologies. Turkist ideology was delineated among historical figures of Turkish nationalism, who were a small patriotic idealist group of persons. History furnished Turkish nation with great men, as Ziya Gökalp theorized it, both as ideologist and practitioner. Turkish nation is the beneficiary of this small group of great men to save the country when Turkhood was in a critical instance, which overlaps with Anne-Marie Thiesse's hypothesis.

Turkism resulted in the establishment of a Turkish nation-state, Turkish Republic, under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, his arms-comrades and followers. The contribution of those ideologists of both Turkism and Westism to Atatürk's national struggle is praiseworthy. Furthermore, the controversies at the dawn of Turkish nationalism have

still been viable in the agenda of contemporary Turkey. The conflict between Islamism and Westism has still been viable in today's political agenda. Turkish nationalism has still preserved its third way position for recent political controversies. Furthermore, just like Talcott-Parsonian systems perspective theorizes in societal level, the nature of Turkish nationalism, and recent political controversies and conflicts have become far more complex than those in the late 19th and early 20th centuries. Plus, this situation is compatible with post-modern conditions which arguably Turkey has faced for some long time, because post-modernity stipulates that things are more complex rather than they are reducible into simple elements.

References

- Akçura, Y. (2020). Üç Tarz-ı Siyaset. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi
- Atay, F. R. Çankaya. İstanbul: Pozitif Yayınları
- Başak, S. (2016). Türkiye'nin Ana Siyasal-Düşünsel Ekseninde Değişme Eğilimleri (1938-1960=. Sosyoloji Konferansları: No: 53 (2016-1)/187-203. DOI: 10.18368/IU/sk.85185
- Berkes, N. (2019). Türkiye'de çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Collini (2005). In İki kültür by Snow, C. P. Ankara: TÜBİTAK Yayınları
- Gibson, B. (2019, January 4). Systems theory. Encyclopedia Britannica. Available at <https://www.britannica.com/topic/systems-theory>
- Georgeon, F. (2020). Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930. Çev. A. Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Gök, A. (2021). Hibrit Savaşlar Rusya ve İsrail Örnekleriyle. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- <https://ahmetfazilgunes.com/2020/11/09/gazi-mustafa-kemal-ataturk/>
- <https://www.biyografya.com/biyografi/4084>
- <https://www.ktb.gov.tr/TR-96474/turk-milleti.html>
- https://www.google.com/search?q=sociocultural+system&rlz=1C1SQJL_trTR861TR861&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=dgKW69VBQcN1aM%252CDimaDqG1ES0lvM%252C%252Fm%252F0bbw799&vet=1&usg=AI4_-kRznjl5EizezyFVb5B7RBgKvEn0vQ&sa=X&ved=2ahUKEwiOiuCz4LXvAhXrzIUKHQQ-CqsQ_B16BAGwEAI&biw=1326&bih=640#imgrc=dgKW69VBQcN1aM
- <https://kidega.com/yazar/yusuf-akcura-000859/>
- <https://twitter.com/zindekultur/status/1154450694713200641>

- Kışlalı, A. T. (2018). Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği. Bütün Eserleri-1. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi
- Lewis, B. (2017). Modern Türkiye'nin Doğuşu. Çev. B. B. Tuna. Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Maxwell, A. (2010). Typologies and phases in nationalism studies: Hroch's A-B-C schema as a basis for comparative terminology, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 38: 6, 865-880, DOI 10.1080/009055992.2010.515970. Retrieved at 02.03.2021
- Miscevic, Nenad, «Nationalism», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL=<http://plato.Stanford.ed./archievs/fall2020/entries/nationalism>. Retrieved at 25.02.2021
- Sözen, Orhun Burak. 2007. Significance of Popular Culture in English Language Teaching Coursebooks. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dan. Yrd. Doç. Dr. Leyla Iğın. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yabancı Diller Eğitimi Ana Bilim Dalı.
- Volkan, D. V. & Itzkowitz, N. (2011). ATATÜRK Atatürk Yaşamı, İç Dünyası, Yeni Türk Kimliğinin Yaratılışı ve Bugünkü Türkiye'de Kimlik Sorunları. İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Yıldırım, A. (2013). Ziya Gökalp'te Toplumsal Değişme: "Kültür-Uyarlık Tezi" Social Change in Ziya Gökalp: "Thesis of Cultural Civilization." Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 5. Sayı: 9. 2013-Güz (s.1-20)
- Zencirkıran, M. (2017). Sosyoloji. Bursa: Dora Yayınevi
- Zürcher, E. J. (2019). The Young Turk revolution: comparisons and connections, *Middle Eastern Studies*, 55-4, 481-498, DOI: 10.1080/00263206.2019.1566124. Available at <http://do.org/10.1080/00263206.2019.1566124>

It could be argued that there is on-

BÖLÜM 14

ZYGMUNT BAUMAN'IN TOPLUMSAL SINIF VE EŞİTSİZLİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Dr. Hüseyin KURŞUN*

Sosyoloji Bilim Doktoru, Gaziantep i.hkursun@hotmail.com

GİRİŞ

Bauman çağımızın en büyük sosyologlarından biri olarak toplumsal hayatla ilgili hemen hemen her konuda kendine özgü sosyolojik muhayyilesi ile sosyolojik bakışın alanını genişleten eserlere imza atmıştır. O, klasik sosyoloji geleneğinin ardı arkası kesilmeyen kavram ve yöntem bilim tartışmalarına girmek yerine doğrudan toplumla ilgilenmiş, bu anlamda çalışmalarında ele aldığı sorunlara ampirik ve pragmatik açıdan yaklaşarak yorumsamacı bir yaklaşımla çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu bağlamda modernliğe ve modernliğin içine düştüğü krizi aşmaya yönelik görüşler ortaya koymuştur.

Bu görüşleri çerçevesinde özellikle sanayi devrimi sonrası modern zamanların ortaya çıkardığı değişen birey ve toplum yapısına ilişkin konularla ilgilenmiştir. İlgilendiği konular arasında; modernite-postmodernite, modernlik-müphemlik, etik ve küreselleşme önemli bir yer tutmaktadır.

Zygmunt Bauman gibi birçok eser vermiş üretken bir yazarın sosyolojik düşüncelerini bir makaleye sığdırmanın imkansızlığı ortadadır. Bu makalede Zygmunt Bauman'ın sosyolojik çözümlerinde önemli yeri olan; modernite, postmodernite, toplumsal düzen, küreselleşme ve etik gibi kavramlar ekseninde sık sık gündeme getirdiği ve muhtelif kitaplarında tartıştığı toplumsal sınıf ve eşitsizliğe yönelik düşünceleri ele alınıp değerlendirilmiştir.

Bauman'da Sınıf ve Toplumsal Eşitsizlik

Toplumsal tabakalaşma sosyolojisinin en önemli kavramlarından biri

‘eşitsizlik’ tir. Toplum; gelir, statü, saygınlık, etnik köken, soy, din, mezhep vs. açılardan olabildiğince farklı insanların ortak yaşama istek ve iradesiyle bir araya geldikleri bir bütündür. Toplum içindeki bu farklılıklar egemen yapı ve ideoloji tarafından birinin diğerine üstün olduğu bir eşitsizliği de beraberinde getirmektedir. Niceliğin egemen olduğu modern pozitivist düşüncenin bir uzantısı olan sosyal tabakalaşma araştırmaları da nicel düşünceden hareketle adalet değil de eşitlik olgusundan hareket etmektedir.

Sınıfsal açıdan toplum inceleme ve değerlendirmelerinde sosyal tabakalaşmaya egemen olan nicel düşünceden hareketle genellikle ortalaması alınmış gelirler, yaşam ve sağlık standartları gibi değerler esas alınır. Bu değerlerin toplumun farklı kesimleri arasında gösterdiği farklılığın derecesi ile en üst ve en alt tabaka arasındaki uçurum, toplumun değerlendirilmesinde nadiren alakalı göstergeler olarak kabul edilir. Eşitsizliğin artışı bu durumun toplumun bütününe verebileceği bir zarar olarak değil de, ekonomik bir sorunun habercisi olarak değerlendirilir. Diğer bir deyişle, toplumdaki eşitsizliğin artışı, örneğin bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını, yaşam kalitesini, siyasal yaşama katılma durumunu ve toplumdaki moral değerleri olumsuz etkileyebileceği yönüyle değerlendirilmez, hatta bunlar görmezden gelinir.

Bu makalede Bauman’ın eserlerinde toplumsal sınıf ve eşitsizlik hakkındaki düşüncelerinin izi sürülmüştür. Çağımızın postmodern kuramcılarından biri olan Zygmunt Bauman başta ‘Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?’ adlı kitabı olmak üzere değişik

kitaplarında, klasik sosyoloji geleneğine bağlı kalarak küreselleşmeyle birlikte artan eşitsizliği yer yer ekonomik verilere de atıfta bulunarak makro bir bakış açısıyla betimlemektedir. Zygmunt Bauman *'Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* adlı çalışmasında küresel eşitsizliğin boyutlarını ortaya koymaktadır.

"Bütün olarak değerlendirildiğinde, dünyadaki en zengin 1.000 kişinin toplam malvarlığı en fakir 2,5 milyar insanınkinin neredeyse iki katı. Merkezi Helsinki'de bulunan Dünya Gelişim Ekonomisi Araştırma Enstitüsü'ne göre, şu anda dünya nüfusunun en zengin %1'lik kesimi daha fakir olan yüzde 50'nin neredeyse 2.000 katı kadar zengin."(Bauman, 2015, s. 13-14).

Bauman (2014, s.9), eşitsizliğin günümüz dünyasında kendi içinde ne toplum için bir tehdit, ne de toplumun bütününe etkileyen sorunların kaynaklarından biri olarak algılanmadığını belirtmektedir.

Günümüz siyasetinin doğasının büyük oranda, siyasi sınıfın, eşitsizlik konusundaki bu algılayış biçimine seçmeni itaat etmeye zorladığını belirten Bauman (2014, s.9), siyasetin bunu büyük ölçüde başardığını belirtmektedir. Bu anlayışa göre toplumsal gelir ve zenginlik dağılımının en alt tabakasında olan kesim 'altsınıf' kategorisine hapsedilir. Altsınıf, nüfusun geri kalanından ayrık biçimde, hiç bir sınıfa ait olmayan, özünde topluma ait olmayan bireylerden oluşan bir topluluktur.

"Altsınıf fikri, ne yapılması gereken bir işlev ('çalışan' veya 'profesyonel' sınıflardaki gibi) ne de toplumsal bütünlükte doldurulması gereken bir yer ('düşük', 'orta' ve 'yüksek' gelir sınıfları

örneğindeki gibi) ihtiva eder. Altsınıf kavramının taşıdığı tek anlam, işlev ve mevki odaklı, yani anlamlı bütün sınıflandırmaların dışında kalmaktır. Altsınıf toplum içinde olabilir ama kesinlikle topluma dahil değildir: toplumun hayatta kalması ve refahı için duyduğu gereksinimlere hiç bir katkıda bulunmaz; hatta o olmasa toplum daha iyi durumda olur. Ona takılan lakaptan da anlaşılacağı gibi, altsınıf statüsü, iç mülteciler veya kaçak göçmenler, içerideki yabancılar gibidir: toplumun tanınan ve tanımlanan üyelerine verilen haklardan mahrum; özetle, toplumsal organizmanın doğal ve elzem parçalarından sayılmayan yabancı bir kısmı. Kanserli dokudan pek farklı yoktur, en makul tedavi yöntemi kesip çıkarma, ya da onun bir alt aşaması olan mecburi, teşvik edilmiş ve zoraki yatağa hapsedilme ve/veya remisyonudur.”(Bauman, 2014, s. 9-10).

Alt sınıf kategorisine hapsedilen, hiç bir zaman topluluk oluşturmayan, görmezden gelinen, küçük düşürülen, onuru kırılan ve bu nedenle özgüvenlerini yitiren bu topluluk, kâr güdümlü kontrolsüz küreselleşmenin zorunlu bir sonucudur. Küreselleşmenin doğurduğu bu toplumsal eşitsizlik yüzleşilmesi gereken patlayıcı bir bileşim ve çözülmesi gereken küresel sorunların en tehlikelidir (Bauman, 2014, s.16). Zira, alt sınıfta yer alan bu topluluğa mensup bireyler toplumun orta ve üst sınıflarındaki bireylerle ilişkilerinde genelde özgüven bunalımı ve yetersizlik hissi yaşamakta ve sosyal yaşamın fırsatlarından yeterince yararlanamamaktadırlar. Ayrıca sınıfsal açıdan sahip oldukları dezavantajlı konum tüketim çemberine dahil olmalarını zorlaştırırken öfke ve isyan duyugusuna da neden olmaktadır. Bu durum ise bu sınıftaki bireylerin illegaliteye kayışını

kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle kamuoyunun nazarında en bilinen suçlu tipleri toplumun ‘en alt’ tabakasından olanlardır. Kentlerin gettolarında ve girilmez bölgelerinde yaşayan bu sınıf, suçun alt sınıflarla özdeşleştirilmesi ya da yosulluğun sanık sandalyesine oturtulması etkisini yaratmaktadır (Bauman, 2010, s.141).

Çalışmalarında sınıfaltı (*underclass*) kavramına da yer veren Bauman (2015, s.104) ‘oyun dışı kalan insanlar’ olarak nitelediği bu topluluğun ekonominin kârlı işlemesi bakımından ne kadar hayal gücü zorlanırsa zorlansın ‘faydalı’ bir işleve sahip olmayan kimseler olarak görüldüğünü, tüketim açısından ise bu sınıfın kredi kartı taşımayan, bankalarda hesaplarından fazla para çekemeyen, temel ihtiyaç maddelerini karşılamada tüccara çok az kâr sağlayan kimselerden oluştuğunu belirtmektedir. Bu sınıf, düzeltilmesi gereken geçici bir anormallik değil, sınıf dışı bir sınıf, toplumsal sistemden dışlanan bir kategori ve toplumun geri kalanının onlarsız daha rahat edeceği bir sınıftır. ‘Sınıf dışı’ını sınıfların ötesinde ve toplumsal hiyerarşinin dışında, içeri alınma şansı ve zorunluluğu olmayan bir sınıf olduğunu belirten Bauman, bu sınıfı diğer insanların yaşamlarına fayda ve katkı sağlamayan, ıslah edilemez rolsüz insanlar olarak tanımlamaktadır. Sınıfaltına örnek olarak; evsizler, alkol ve madde bağımlıları, dilenciler, yasadışı göçmenler ve suç çetesi üyelerini vermektedir. Bu sınıfın manzarayı bozan lekeler, bahçenin güzelliğini ve uyumunu bozan yabancı ve zararlı otlar olarak görüldüğünü ve bu nedenle de ortadan kaldırılmalarının herkesin yararına olduğunu düşünüldüğünü belirtmektedir (Bauman, 1999, s.97-98).

Bauman'ın moderniteye ve küreselleşmeye yönelik eleştirilerinde bu olguların bireysel ve toplumsal dünyada neden olduğu bir takım etnik, dilsel, kültürel 'hoşnutsuzluk'ların yanında eşitsizlikleri de giderek arttırdığından yakınmaktadır. Geleneksel dünyanın reddi ve eleştirisi üzerine kendini tahkim eden modernite düşüncesini sanık sandalyesine oturtan Bauman, onu kendi içinde birçok çelişkileri barındıran bir proje olarak görmektedir. Bauman her ne kadar moderniteyi eleştirmekte ise de bu eleştirilerinden onun postmodern bir sosyolog olduğu sonucuna varılamaz. Çünkü Bauman aynı zamanda postmoderniteyi de eleştirmektedir. Modernite ve postmoderniteyi eleştirirken kullandığı 'müphemlik' ve 'akışkan modernite' kavramları Bauman'ın kendine özgü sosyolojik muhayyilesinin zenginliğini ortaya koyduğu gibi aynı zamanda onu herhangi bir kuram ya da ekolün içinde konumlandırmamızı da güçleştirmektedir. Zira, Bauman klasik sosyoloji geleneğinin kavram ve kuramlarının sonu gelmez tartışmalarının içine girmek yerine sosyal hayatın içine girmeyi ve yaşadığı çağın sorunlarına eğilerek çözümler üretmeyi yeğlemiştir. Nitekim modernitenin ve onun ahlak anlayışının içine düştüğü krizi aşma yönünde görüşler ortaya koymuştur.

Küreselleşme süreci, sağladığı hareket özgürlüğü ile ayrıcalık ve mahrumiyet, servet ve yoksulluk, güç ve güçsüzlük, özgürlük ve kısıtlama gibi zıt eğilimlerin çakışması ve iç içe geçmesine neden olmuştur. İnsanların tanık olduğu bu durum dünya genelindeki yeni bir tabakalaşma sürecidir ve bu süreç boyunca yeni bir toplumsal-kültürel

hiyerarşi oluşturulmuştur (Bauman, 2010, s.81). Toplumsal hiyerarşi kartları karılıp tekrar dağıtılmıştır. Toplumsal tabakanın hareketliliği yerini daha ziyade bireysel hareketliliğe bırakmıştır. Tamamen bambaşka bir ölçekte göreve çağrılmış ve farklı gelecek beklentileriyle kendilerine roller verilen bireyler artık sınıf yönelimli değildir. Dolayısıyla bireyler bu süreçte, Marx'ın savunduğu 'kendinde sınıf' tan 'kendi için sınıf'a dönüştürülebilecek potansiyel bir grup olmaktan çıkmıştır. Modern dönemde işçi sınıfını nitelemek için kullanılan 'proleterya' mevcudiyetini postmodern dönemle birlikte 'prekarya' toplumsal kategorisi içinde eritmiştir. Yeni bir sınıf olarak prekarya; toplumun sınırlarına havale edilmiş, işini, toplumsal statüsünü, maddi birikimini kaybetme, düşük bir konuma indirilme ve dışlanma korkusunun peşini bırakmadığı güvencesiz ve belirsiz konumdaki insan kategorisini ifade etmektedir. Prekarya, toplumdaki her tabakadan devşirilme özelliğine sahip olmakla birlikte büyük ölçüde toplumun sözde 'orta sınıflar'ından oluşmaktadır (Bauman, 2018, s. 55-56). Tam tabakalaşmış toplumlarda hem maddi hem de simgesel değerlere erişme konusunda keskin bir kutuplaşma vardır. Mutsuzluk tehdidine karşı en hassas toplumsal kesim 'aradaki' insanlardır. Üst sınıflar kendi konumlarını korumak için hiçbir şey yapma gereği duymazken, alt sınıflar da hakeza kötü talihlerinden kurtulmak için bir şey yapmazlar. Ancak orta sınıflar, sahip olmadıkları şeyleri elde etmek ve sahip oldukları şeyleri ise korumak için mücadelesi etmekte ve diğer sınıflara kıyasla sürekli kaygı halinde yaşamak durumundadır. Modern çağın ortaya çıkışının genellikle orta sınıfın çıkarlarının teşvik edilen bir dönüşümü olarak yorumlanmasının nedenlerinden bir de bu sınıfın

toplumsal konumunun kırılganlığı ve güvensizliğiyle ilgili takıntı haline gelmiş korkulardır (Bauman, 2013, s.72-73). İşte bu korkular günümüzde ‘prekarya’ olgusuyla gerçeğe dönüşmüştür. Bauman prekaryayı bir sınıf olarak değil, toplumsal bir kategori olarak ele almaktadır. Ayrıca sınıf kavramını mülkiyet temelinde tanımlayan Marx’ın dar tanımının dışına çıkarak mülkiyet dışında ayrıca yetenek, eğitim, bilgi ve statü gibi unsurları da kapsayan Weber’in geniş tanımını dikkate almıştır.

Bauman eşitsizliği daha yakından tanıyabilmek için zenginler içerisindeki en zengin %1’e hatta daha azına odaklanmaktadır. Bauman’ın toplumsal eşitsizliği anlamada böyle bir yol izlemesinin sebebi toplumda denge unsuru olarak kabul edilen, yani bir anlamda toplumsal tabakalaşma piramidinin gövdesini oluşturan orta tabakanın bu eşitsizlikte giderek korumasız, güvensiz ve güvencesiz çalışanlar sınıfına dönüştüğünü görebilmeyi amaçlamasıdır. Bauman, adaletsiz gelir dağılımının neden olduğu eşitsizliği ve bu eşitsizliğin sınıfsal boyutunu belirttikten sonra, eşitsizliğin mevcut küresel piyasa ekonomisi tarafından kısır döngü şeklinde ve mekanik olarak kendini sürekli yeniden ürettiğini, zenginlerin zengin oldukları için zenginleştiklerini, fakirlerin de fakir oldukları için fakirleştiklerini belirtmektedir (Bauman, 2015, s. 16). Bauman’ın bu tespiti, ‘fırsat eşitliğinin’ bile ‘eşitsiz’ olduğu küresel ekonomik düzende ‘zenginlik’ ve ‘fakirlik’ olgusunun neredeyse bir ‘yazgı’ya dönüştüğünü göstermektedir.

Bauman'a (2015, s. 71) göre toplumsal eşitsizlik ve bunun neden olduğu kötü durumların temel nedeni; insanların dostça işbirliği, dayanışma, paylaşma, güven, birbirlerini tanımaya ve saygı duymaya dayalı birlikteliklerinin yerine yarışma ve rekabetin konulmuş olmasıdır. Bu yanlış konumlanmış bir avuç insanın hırsla zenginleşmesinin herkesin iyiliğine giden bir yol olduğu düşüncesinden türetilmiş sakat bir varoluş biçiminin sonucudur.

Bauman, küreselleşmenin dünyayı yeni bir toplumsal tabakalaşma sürecine evirdiğini belirterek bu sürecin yeni bir toplumsal ve kültürel hiyerarşi doğurduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla artık klasik toplumsal tabakalaşma çalışmalarında dile getirilen tabaka hareketliliği sınıf yönelimli olmaktan çıkarak, insanların 'gezgin'hale geldiği yeni süreçte yerini bireysel hareketliliğe bırakmıştır. Klasik sınıfların mevcudiyetini sorgulayan Bauman, küreselleşmeyle birlikte zaman ve mekana ilişkin kavrayış değişimine, yaşamın hızlı ve akışkan karakterine, tüketim ve arzu gibi piyasanın kışkırtıcı unsurlarına ilişkin çözümlmelerinden sonra toplumdaki her tabakadan ve özellikle de orta tabakadan devşirilenlerin yoğun olduğu 'prekarya'yı küreselleşen toplumun büyüyen yeni toplumsal kategorisi olarak görmektedir. Ayrıca küreselleşmenin doğurduğu ekonomik eşitsizliklerin, güven(ce)sizliklerin ve belirsizliklerin prekarya dışında ayrıca 'oyun dışı kalanlar' olarak nitelediği ve görünürlüğü gün geçtikçe artan ve patlamaya hazır bir bombaya dönüşen 'sınıfaltı'nı yarattığını endişeyle dile getirmektedir.

Eşitsizliğin Doğallaştırılması

Eşitsizlik en basit haliyle eşit olmama halidir. Bu anlamda iki tür eşitsizlikten bahsedilebilir. Birincisi doğal eşitsizliklerdir. Bunlar doğa düzeninden veya kurallarından kaynaklanan ‘verili’ eşitsizliklerdir. İnsanların hiçbir dahlinin olmadığı boy, yaş, cinsiyet, zeka gibi özelliklerin insanlar arasında farklılık göstermesi gibi. İkinci tür eşitsizlikler ise insanlar tarafından yaratılmış sosyal eşitsizliklerdir. Yoksulluk, zenginlik, saygınlık, gibi sonradan toplumsal ve ekonomik düzen tarafından yaratılan eşitsizliklerdir. İkinci tür eşitsizlik ‘inşai’ olduğu için her zaman çatışmaya neden olmaktadır. Güç ve imtiyazı elinde bulunduran sınıfların güçsüz sınıflar üzerinde kurduğu hakimiyetin doğurduğu eşitsizlikler tarihsel süreklilik içerisinde katlanılabilir bir inanç doktrinine dönüştürülebilmektedir. Örneğin eşitsizliğin veya adaletsizliğin takdiri ilahi doktrini veya teodise (Tanrısal haklılık savunusu) ile katlanması gereken bir inanç meselesi haline getirilmesi gibi.

Bauman’a (2015, s.23) göre eşitsizliğe katlanmamızın nedeni bir takım eşitsizlik doktrinleridir. Bu doktrinlere inanç, eşitsizliği ayakta tutmaktadır. Bu da inanılan şeyin gerçek olan şeyden daha çok önemsendiğini göstermektedir. Ayrıca insanlar bir şeyin doğru olduğuna inandıkları zaman, davranışlarıyla onu doğrulama gayreti içine girebilirler. Bauman, inanma temelli eşitsizlik doktrini konusunda Margaret Thatcher’ın 1970’te Amerika Birleşik Devletlerinde yaptığı bir konuşmayı örnek göstermektedir. Tahatcher bahse konu konuşmasında:

“Bireylere değer vermemizin nedenlerinden biri, tümünün aynı olması değil, hepsinin farklı olmasıdır... Bence, eğer bunu yapabilecek potansiyelleri varsa çocuklarımızın uzamasına, bazılarının uzayarak diğerlerini geçmesine izin vermeliyiz. Çünkü hem kişinin kendi çıkarı hem de bütün olarak toplumun menfaati için her bir vatandaşımızın potansiyelini tam olarak kullanabileceği bir toplum yaratmalıyız.”(Bauman, 2015, s. 24)

Thatcher, Bauman tarafından alıntılanan bu konuşmasında insanın sahip olduğu yeteneği insan boyuna benzeterek, farklı bireylerin farklı yeteneklere sahip olmasının sosyal koşullardan değil de doğuştan kaynaklandığını varsaymaktadır. Ayrıca bu durumu, yani eşitsizliği değiştirmenin insanın elinde olmayan bir kader olduğunu ima ederek topluma ‘eşitsizlik doktrini’ aşlamaktadır.

Sosyal eşitsizliğin ‘doğal’laştırıldığıнын altını çizen Bauman, sosyal eşitsizliğin, bu eşitsizliğin insanın gücünü aşan bir inanç ve bir eşitsizlik doktrinine dönüşmesi sayesinde hayatta kalabildiğini belirtmektedir (Bauman, 2015, s. 23). Bauman’a göre günümüz toplumunda, ‘eşitsizlik’ çoğunluğun iyiliğinin az sayıda üstün yetenekli insanın kaderine endekslenmesine bağlı olarak oluşturulan inanç üzerinden doğallaştırılmaktadır.

Bauman’a (2015, s.29) göre eşitsizlikten ziyade eşitsizlikleri üreterek meşrulaştıran kendi deyimi ile *‘daha büyük yalanlara zemin hazırlayan bazı büyük yalanlar’* görünürde herkesin faydasına olan üstü kapalı varsayımları – ki Bauman bunları kurgu olarak nitelemektedir- sıralamaktadır. Bu sıralamaya göre; insanların bir arada yaşamasından

kaynaklanan bütün sorunların çözümünün *ekonomik büyüme* olduğu, tüketime konu ürünlerin dolaşımını hızlandırmanın ve mutluluk arayışının tatmininin tek ve etkili yolunun *sürekli artan tüketim* olduğu, insanların eşit olmaması doğal bir yaşam kaidesi olup bu kaidelerle oynamanın herkesin zararına olacağı ve hak edenlerin yükseltilmesi, hak etmeyenlerin ise elenmesinin sosyal adalet ve düzenin sağlanması için gerekli olduğu varsayımlarıdır (Bauman, 2015, s. 32).

Bauman'a göre bu varsayımlar kurgu olup kendi içinde bir çok tutarsızlıkları barındırmaktadır. Esasen içinde yaşadığımız dünyada var olan eşitsizlikler, doğruluğu yaygın olarak kabul edilen bu ve buna benzer içinde bir çok tuzak ve hilenin olduğu varsayımların doğal sonuçlarıdır. Gerek yukarıda sıralanan hile ve tuzak içerir eşitsizliği doğallaştıran ve meşrulaştıran varsayımlar gerekse de daha çok inanç temelli eşitsizlik doktrinleri Bauman'a göre sosyal hiyerarşinin tepesindekilerle dibindekiler arasındaki uçurumu gittikçe büyötmektedir. Ve bu eşitsizlik uçurumunun derinleşmesinin en büyük kurbanının ise demokrasi olacağı konusunda uyarıda bulunmaktadır (Bauman, 2015, s. 10).

Tüketim ve Piyasanın Baştan Çıkarıcılığı

Tüketim terimsel olarak; bir şeyi bitirmek, sarf etmek, yok etmek, harcamak gibi anlamlar taşımaktadır. Tüketimi genel olarak üretilen mal ve hizmetlerin istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılması olarak tanımlamak mümkündür. Ancak tüketim kavramı günümüz tüketim toplumunda bu tanımın dışına çıkarak ideolojik bir anlama evrilerek

temel ihtiyaçların karşılanması ötesinde kimlik, statü ve haz elde etmenin konvansiyonel bir aracı haline gelmiştir.

Tüketim toplumu, tüketimin salt bir ihtiyaç olmanın daha ötesine konumlanarak toplumsal süreçlerin içine sızdığı, bireylerin gündelik yaşamlarında merkezi bir rol oynadığı toplumdur. Bauman'a göre tüketim toplumunun en ayırıcı özelliği sürekli bir değişim olarak anlamlandırıldığı akışkanlığın bireyleri tüketim nesnelere ve onlara duydukları arzularla sürekli baştan çıkarmasıdır. Nesne ve arzuları yeniden üretmekle görevli piyasanın ise bu doğrultuda tüketimi dinamize etmek için baştan çıkarılmış tüketicilere ihtiyacı vardır. Tüketimin hızı malları dayanıksızlaştırırken tüketicileri dayanıklı hale getirmekte, bir başka deyişle dayanıklı malların yerini dayanıklı tüketiciler almaktadır. Çünkü, tüketimin sürekliliği ve nesnelere yönelik talebin kendini sürekli tekrar etmesi, dayanıklı maldan ziyade dayanıklı tüketiciyi gerektirmektedir. Bauman tüketim toplumunu şöyle betimlemektedir:

“Aklımızda o toplumun bütün fertlerinin bir şeyler tükettikleri gibi sıradan bir tespitten öte şeyler var ki o da şudur: Nasıl atalarımızın toplumu, kuruluş aşamasındaki modern toplum, endüstriyel çağın toplumu, bir ‘üreticiler toplumu’ idiyse, aynı derin ve temel anlamda bizim toplumumuz da bir ‘tüketim toplumu’ dur. Eski tip modern toplum üyelerini en başta üretici ve asker olarak görürdü; onları üreticiler ve askerler olarak şekillendirirdi. Toplumun üyelerine dayattığı ve uymalarını istediği ‘norm’ bu iki rolü oynama görevi vasıtasıyla zorla kabul ettirilirdi. Bu toplumun üyelerine dayattığı norm, bu rolleri

oynama kabiliyeti ve istekliliğiydi. Ancak mevcut geçmodern (Giddens), ikincimodern (Beck), sürmodern (Balandier) ya da postmodern evrede, modern toplumun kitlesel endüstriyel işgücüne ve zorunlu askerliğe pek ihtiyacı kalmamıştır; toplum, üyelerini tüketiciler olarak değerlendirme ihtiyacındadır artık. Günümüz toplumu, üyelerini, en başta, tüketici rolünü oynama görevinin emrettiği şekilde biçimlendirmektedir. Toplumumuzun üyelerine dayattığı norm, bu rolü oynama kabiliyeti ve istekliliğidir”.(Bauman, 2014, s.92)

Tüketim toplumunda sosyal konumumuzu belirleyen ve başarılı olmak için girdiğimiz hayat yarışında puanımızı belirleyen kıstasın alışveriş faaliyetlerimiz olduğunu, alışveriş listelerimizin dua kitabı, alışveriş mağazalarının da hac mekanına dönüştüğünü belirten Bauman (2015, s.51), sosyal tabakalaşmada postmodern bakış açısını benimsemektedir. Sosyal tabakalaşma ve sınıf bağlamında postmodern bakış açısı sınıfların varlığını kabul etmekle birlikte sınıfı tüketim olgusu ile ilgili olarak kavramsallaştırmaktadır. Postmodern kuramcılar, çalışmanın, emeğin ve üretimin modern dönemde olduğu gibi bireylerin yaşam tarzlarını belirlemede bir ölçü olmaktan çıkarak yerine tüketimin gittikçe artan rolüyle birlikte yerini tüketime bıraktığını savunmaktadırlar. Dolayısıyla postmodern bir düşünür olan Bauman da günümüz dünyasında yaşam tarzımızı ve sosyal konumumuzu belirleyen şeyin tüketim olduğunu belirtmektedir. Tüketici eşitsizliğine de değinen Bauman, servet ve gelir eşitsizliği üzerine yükselen piyasanın tüketicilerden oluşan bir toplumda eşitsizlik ürettiğini belirterek, piyasanın fiyat mekanizması yoluyla bu eşitsizliği sürekli ürettiğini ileri sürmektedir (Bauman, 2015, s.235).

Tüketim toplumunda insanları iki farklı dünyada yaşayanlar olarak sınıflandıran Bauman (2010, s.100-105), birinci dünyanın; mekan sınırlamasının olmadığı, küresel ölçekte kolaylıkla hareket edebilenlerin dünyası olduğunu, bu dünyadaki bireylerin hem ‘gerçek’ hem de ‘sanal’ yolla dünyayı katedebildiklerini belirtmektedir. İkinci dünyanın ise yerele bağlı, hareket etmesi yasaklanmış, bu nedenle de yerelliğin dayatmalarına ve her türlü değişimin yükünü çekmeye mecbur kalanların dünyası olduğunu ifade etmektedir. Her iki dünyanın insanlarını ‘göçebe’ olarak nitelendiren Bauman, birinci dünyada yaşayanları ‘turist’, ikinci dünyada yaşayanları ise ‘aylak’ olarak nitelendirmektedir. Turistlik deneyimi postmodern özgürlük deneyimi olarak yaşanırken, aylaklık deneyimi ise kendi isteğine bırakılsa belki de bir yere gitmeyecek olanların arkadan itildikleri, köleliğin postmodern versiyonu olarak yaşanan bir deneyimdir.

Bauman, tüketim olgusunu ekonomik üretimle ilişkili bir kavram olarak değerlendiren geleneksel yaklaşımdan uzaklaşarak eşitsizliğin küreselleştiği ve tüketimin de kültürel bir anlam kazandığı postmodern dönemde tüketimi toplumsal yapıyı anlama ve çözümlemede anahtar bir kavram olarak kullanmaktadır. Tüketimin kendi içinde bir amaç haline gelmesi ve tüketim nesnelere kültür oluşturucu fonksiyona bürünmesi tüketim kültürünü oluşturmuştur. Bireyler, tüketim kültürünü içinde barındıran nesnelere tüketerek esasında reklam ve propaganda vasıtasıyla nesnelere yüklenen imaj ve mesaj üzerinden yeni bir yaşam tarzı ve kimlik satın almaktadırlar. Tüketicileri yararlı tüketici-yararsız tüketici olarak ayıran bu kültür piyasa aracılığıyla eşitsizliği yeniden üretmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bauman eşitsizliğin gerçeklikten uzaklaştırılarak inanca dayalı ‘eşitsizlik doktrinleri’ ile doğallaştırıldığını ve insanın değiştiremeyeceği bir kadere dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Bauman eşitsizlikten ziyade eşitsizlikleri üreterek meşrulaştıran kendi deyimi ile ‘*daha büyük yalanlara zemin hazırlayan bazı büyük yalanlar*’ı ilk bakışta herkesin faydasına gibi gözüken; ekonomik büyüme, tüketim, sosyal eşitsizliğin doğallığı ve rekabete yönelik varsayımların kendi içinde tutarsızlık, hile ve tuzaklar barındırdığını ve tamamen kurgudan ibaret olduğunun altını çizerek bu varsayımların mevcut eşitsizliği yaygınlaştırıp meşrulaştırdığını savunmaktadır. Ayrıca Bauman, kâr güdümlü kontrolsüz küreselleşmenin, ‘altsınıf’ kategorisine hapsedilmiş toplulukları görmezden gelerek bütün sınıfların dışına attığını, altsınıf statüsünü ‘iç mülteciler’, ‘kaçak göçmenler’ veya ‘içerdeki yabancılar’ gibi değerlendirdiğini belirtmektedir. Dışlanan, hor görülen, onuru kırılan, güvencesiz bir hayat yaşayan ve tüm bunlara dayalı olarak özgüvenini yitirmiş bu topluluğun sorunları ile yüzleşilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Postmodern bir düşünür olan Bauman, günümüz dünyasında yaşam tarzımızı ve sosyal konumumuzu belirleyen şeyin tüketim olduğunu belirtmektedir. Bauman’a göre toplumun sınıfsal açıdan inceleme ve değerlendirilmesinde; ortalaması alınmış gelirler, yaşam ve sağlık standartları gibi değerler esas alınıyor. Bu değerlerin toplumun farklı kesimleri arasında gösterdiği farklılığın düzeyi alt ve üst sınıf kategorilerini belirler. Ancak alt ve orta sınıf arasındaki uçurum,

toplumun değerlendirilmesinde nadiren alakalı göstergeler olarak kabul edilir. Eşitsizliğin artışı, bu durumun toplumun bütününe verebileceği bir zarar olarak değil de ekonomik bir sorunun habercisi olarak değerlendirilir.

Bauman'ın sınıf düşüncesi klasik Marksizmin mülkiyet temelli sınıf düşüncesinden farklılıklar göstermektedir. Marksizmin üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar üzerine kurulu sınıf düşüncesinden ayrılan Bauman, postmodern döneme damgasını vuran tüketim unsuruna dayalı bir tüketenler-yeterince tüketemeyenler veya yararlı tüketiciler - yararsız tüketiciler olarak ayrılan iki farklı dünyada yaşayan insan kategorisine odaklanmaktadır. Küreselleşmenin insanları 'gezgin' hale getirdiğini ifade eden Bauman, yararlı tüketicileri 'turist', yararsız tüketicileri ise 'aylak' metaforuyla açıklamaktadır. Bu bağlamda Bauman'ın, Weber'in statü, gelir, saygınlık gibi unsurları da kapsayan sınıf düşüncesine yakın olduğu söylenebilir.

Bauman'a göre toplumsal eşitsizlik ve bunun neden olduğu kötü durumların temel nedeni insanların dostça işbirliği, dayanışma, paylaşma, güven, birbirlerini tanımaya ve saygı duymaya dayalı birlikteliklerinin yerine yarışma ve rekabetin konulmuş olmasıdır. Ancak, Bauman bu eşitsizliklerin nasıl üstesinden gelineceği yönünde bir bakış açısı ortaya koymamaktadır. Hırs ve rekabete dayalı bir varoluşun insanlığı felakete götüren yanlış bir konumlanış olduğunu belirtirken, yeni varoluşsal bir boyut içermeyen ve insanları; işbirliği, paylaşma, dayanışma, karşılıklı saygı gibi telkinci yönelimlerle kendi

vicdanları ile baş başa bırakarak eşitsizliklerin üstesinden gelinebileceği söylenemez.

Diğer taraftan, Öteki'ne karşı sorumluluk duygusunun gittikçe önemini kaybettiği ve insanların başarılarını sadece kendilerine borçlu olduğu yönünde yaygınlaşan radikal bireysellik anlayışı, paylaşma ve dayanışma zeminini ortadan kaldırarak yerini hırs ve rekabete bırakmaktadır. Dolayısıyla Bauman'ın yer yer ahlak felsefecisi Levinas'tan etkilenerek Öteki'ne karşı sorumluluk bağlamında onun Tevrat'tan alıntıladığı '*kardeşimin bekçisi olma*' ilkesi tüketim temelli değişen toplumsal ilişkilerde önemini yitirmiştir. Tüketim toplumunda insanları yararlı tüketici-yararsız tüketici olarak iki takıma ayıran 'piyasa' adlı hakemin oynanan bu oyunda tarafsızlığından bahsedemeyiz. Dolayısıyla 'tüketiyorum o halde varım' veya 'tükettiğin kadar varsın' felsefesinin ürettiği özgürlük yorumunun mağduru ve kaybedeni Öteki olmuştur.

KAYNAKÇA

- Bauman, Z. (1999). Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar, (Çev. Öktem, Ü.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Z. (2010). Küreselleşme Toplumsal Sonuçları, (Çev. Yılmaz, A.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2013). Yaşam Sanatı, (Çev. Sarı, A.). İstanbul: Versus Kitap.
- Bauman, Z. (2014). Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik, (Çev. Ergun, F.D.). İstanbul: Say Yayınları.
- Bauman, Z. (2015). Sosyolojik Düşünmek, (Çev.Yılmaz, A.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z (2015). Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır? (Çev.Keser, H.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z.(2015). Bireyselleşmiş Toplum. (Çev.Alagan, Y.). (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z.& Obirek, S.(2018). Dünyaya ve Kendimize Dair, (Çev. Halaç, B.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BÖLÜM 15

GIDA TEDARİK ZİNCİRİNİN GIDA GÜVENLİĞİ VE GIDA KRİZİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ*

Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Gaziantep/TÜRKİYE. ytansu@gmail.com +905422673133 Orcid Id :
<https://orcid.org/0000-0002-6183-5302>

Rıza KESKİN**

**Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güvenlik Stratejileri ve
Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi, Orcid ID: 0000-0003-1712-7801

GİRİŞ

Canlıların beslenme ihtiyacı gıda adı verilen maddeler ile sağlanır. Canlıların yaşamlarını devam ettirmeleri, gelişmeleri ve üremeleri için fizyolojik bakımdan gerekli maddelerin genel adını gıda olarak kabul edebiliriz. Gıda, sadece beslenme kaynağı olmayıp, insanlar için bir takım sosyal ve psikolojik değerleri de beraberinde taşımaktadır. Gıda kavramını, gıda krizini ve gıda tedarik zincirini tam olarak anlayabilmemiz için tarladan sofraya tarım ve tarım sektörünü incelememiz gerekmektedir. Tarım, insanlık tarihinin başlangıcından beri insanların en temel gereksinimlerini gidermektedir. Bu nedenle insanlık tarihi ile beraber tarımsal faaliyetler tarih sürecinde yerini almaktadır. Günümüze bakıldığında ise; tarım gıda malzemelerinin temini ve beslenme gibi temel ihtiyaçların giderilmesinin yanında ülkelerin ekonomik işlevlerinin yerine getirilmesi bakımından da önem arz etmektedir. İnsan yaşamının sürdürülmesinde, hayati öneme sahip olan tarım sektörü, doğal koşullara bağımlılığı nedeniyle üretim sürecinde sürekli olarak beklenmeyen riskleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle tarımsal üretim miktarında dalgalanmalar yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu sektör, diğer sektörlerden çok farklı yapı ve sorunları içermektedir. Bu özellikleri nedeniyle tarım sektörü, beslenme ihtiyacını karşılayan, diğer sektörlerle girdi ve işgücü sağlayan stratejik bir sektör olarak sürekli desteklenmelidir. Nitekim tarım sektöründe meydana gelen üretim yetersizliği sorunsalı çerçevesinde ortaya çıkan ve tüm dünyada etkileri hissedilen “gıda krizinin” temel gerekçesi tarımsal üretimin başlangıç aşamasını oluşturan tohum üzerindeki egemenlik gücünün sağlanmasıdır.

1980’ler de özel ve kamu tohumculuk şirket ve kurumlarının sayıları binleri bulurken bugün tohum satışlarının üçte ikisi 10 firmanın elinde (Koç, 2013: 32). Tohumun yanı sıra iklimsel olaylar, girdi fiyatlarındaki artışlar, çok uluslu şirketlerin gıda üretim sürecine hâkim olması ve tarımsal ürünlerin biyoyakıt amacıyla kullanılması gıda krizinin alt yapısını oluşturan temel faktörler olarak dikkat çekmektedir. Gıda krizinin önlenmesi ve sürdürülebilir bir tarıma dayalı gıda güvenliğinin sağlanabilmesi için gıda egemenliğinin oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda “gıda egemenliği” kavramı, yerli tohuma dayalı üretimden başlayarak çiftçiliğin dışa bağımlılığını ortadan kaldırmaya yönelik önlemleri, gıda güvencesini ve gıda güvenliğini birlikte ele alan süreci ifade etmektedir. Gıda güvenliği ise, gıdanın sağlıklı ve kaliteli olmasıyla birlikte yeterli gıdaya erişim olanakları olarak tanımlanabilir. Bu ifadelerden yola çıkarak yeterli, sağlıklı, güvenilir ve dışa bağımlı olmayan gıdaya erişimi sağlamak, devletin uygulayacağı tarım sektörünü bütün olarak kapsayan tarım politikaları ve tarımsal destekleme yöntemleri ile gerçekleştirilebilir. Tabi bu kapsamda tarımsal politikalar alt başlıkları olan; gıda güvenliği ve gıda krizi gibi kavramlar salt kendilerinden ibaret değildir. Bu başlıkları tamamlayan ve bir o kadar da önemli olan diğer husus gıda tedarik zinciridir. Üretiminiz iyi olabilir, fakat tüketiciye üretilen malı ulaştırabilecek bir tedarik zinciriniz yok ise üretilen malın bir önemi olmayabilir. Yani gıda tedarik zincirinin çok önemli bir ağ olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ve tarladan sofraya varana kadar bütün tedarikçiler ve tedarik noktaları denetim ve kontrol altında tutulmalıdır.

Çalışma beş bölümden oluşacak olup; çalışmada gıda güvenliği hakkında değerlendirme yapılarak, gıda krizi ile ilgili olası sonuçlar belirlenmeye çalışılacaktır. Üretimden sonra en önemli süreci oluşturan gıda tedarik zincirinin önemine değinilecektir.

KRİZ

Krizin Tanımı

Etimolojik anlamda bakıldığında, kriz kelimesi Yunanca ‘ayrılmak’ manasına gelen ‘krisis’ kelimesine dayanmaktadır. Bir diğer önemli olarak da kriz kelimesi Çin alfabesine bakıldığı zaman iki tane sembole karşılık gelmektedir. Bu iki tane sembol ‘fırsat’ ve ‘tehlike’ manalarını taşımakta olup; kriz kelimesini hem olumlu hem de olumsuz olarak değer yüklemektedir. Kriz geleceği sıfırdan tanımladığı veya tasarlandığı bir ortam kurabilmek te olup; farklı bir ürün, farklı bir organizasyon, yeni bir iş veya iş alanı, yeni bir mevki vb. birçok değişken geleceğin şekillenmesinde söz sahibi olabilmektedir. Ortaya çıkan bir krizi fırsata çeviren düşünce yaklaşımları da geleceğin oluşturulmasında doğrudan etkisi vardır. Görüldüğü gibi kriz, Çin alfabesinde olduğu gibi hem olumlu hem de olumsuz durumları içinde barındırabilmekte ve bu özelliklerin hangisinin daha ağır bir konuma geçebileceği ise bir işletmenin oluşan veya oluşmakta olan bir krize karşı kriz yönetim becerilerine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir (Pira, 2004: 23).

Farklı disiplinler tarafından ele alınan kriz sözcüğü bu disiplinlere sahip bilim insanları arasında fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Bu sebeple; tıp, psikoloji, politika ve iktisat bilimlerinde kriz sözcüğünün

farklı bakış açısı ile tanımlarına rastlanmaktadır. Tıp ve psikoloji bilimleri, krizi bir hastalık veya kişisel gelişim sürecinin devamında belirgin bir kötüye yöneliş veya bir dönüm noktası olarak tanımlar (Müller, 1982: 670).

Politika bilimine göre kriz, bir karar birimine ait ana amaçların tehdit edildiği süreçtir. Tehdit kavramıyla birlikte zaman baskısı ve şaşkınlık kavramları da kriz kavramının elemanıdır (Müller, 1982: 693). İktisat bilimi kriz kavramını, ‘hasta bir ekonomik organizmanın, eski halinde devamlılığını sürdürememesi ve yeni bir yaşama

İmkânı elde edebileceği değişiklikleri yapmak mecburiyetinde olduğu zaman dilimi’ diye belirtilmiştir (Akyüz, 1989: 52).

Farklı bakış açılarından hareketle sosyal bilimler alanında birtakım kriz tanımları örnekleyecek olursak kriz; bir örgütün (aile, şirket, belediye, başkanlık, sivil toplum vb.) önde gelen hedeflerini ve örgütün işleyiş düzenini baskılayan, bazen de örgütün devamlılığını riske sokan, acele tepki verilmesini gerektiren; işletmenin krizi öncesinde fark etme ve önleme mekanizmalarının eksik kalmasına sebep olan, işletmede sıkıntılar oluşturan bir durumdur. Bir diğer tanıma göre kriz; krize kaynaklık eden faktörler karşısında organizasyonların örgütsel ve yönetsel dönemlerinde işleyiş aksaklıklarına ve örgütsel düzenin büyük ölçüde darbe almasına neden olan, koordinesiz bir şekilde meydana gelen, problemlerin giderilmesi için elde bulunan çözüm metotlarının eksik kalması sonucu çaresizlikle art arda oluşan durumdur (Tutar, 2000: 16).

Dinçer'e göre ise kriz, beklenmeyen ve öngörülemeyen, ivedi karşılık verilmesi gereken örgütlerin önleme ve uyum mekanizmalarını işlevsiz hale getirerek, elde bulunan değerlerini, amaçlarını ve işleyiş yapısını tehdit eden panik durumudur. Belirtmiş olduğumuz birçok kriz tanımından çıkarılan ortak sonuca göre krizin en temel özellikleri; belirsizlik, tehdit, zaman baskısı ve sürpriz şeklinde belirtilir (Dinçer, 1998: 282).

Krizin Özellikleri

Krizin ve kriz sürecinin en temel ve panik yaratıcı özelliği belirsizliktir. Kriz, işletmeleri bulanık bir kaosun içine sürüklemekte, bu sebeple de hem işletmelerin hem personelin yönünü hangi tarafa çevireceğine dair önemli bir karmaşıklık ortamı doğurmaktadır. Kriz gerilim yüklü bir düzensizlik ortamı yaratmakta ve bu belirsizlik ortamı, krizden hemen önceki süreçte ortaya çıkan işaretlerle birlikte başlayıp, dengenin tekrardan oturtulduğu sürece kadar işletmeye vakıf olmaktadır (Baltaş, 2002: 6).

Tehdit, mevcut olan durum ile istenen üst düzey hedefler arasındaki çeşitlilik olarak anlaşılmaktadır. Kriz örgütlerin amaçları, işleyiş yapısı gibi ana karakterlerini tehdit altında tutulmasıdır. Var olan tehdidin ciddiyeti kriz çeşitlerine, krizin ortaya çıkmasına, örgütün mevcut durumuna ve yönelen hedef kitlenin süregelen vakalara gösterdikleri tepkilere göre çeşitlilik göstermektedir. Zaman baskısı; içinde olunan zaman ile karar verilebilecek son an arasındaki farktır. Krizi stabil olaylardan farklılaştıran en temel özelliklerden biri süre baskısının fazlasıyla hissedilmesi, acele karar verme ve hemen uygulama

mecburiyetinin olmasıdır. Beklenmedik olaylar ise, örgüte sorun yaratan öngörülmeleyen ve hızlı değişimlerdir. Karar merciinin krizi fark etmede ki yetersizlikleri sürprizin kalitesini yükseltebilir. Fakat genelde sürpriz, ortamı yorumlama, bilgi depolama, işleme, yayma ve raporlama sistemindeki yanlışların sonucudur (Baltaş, 2002: 6).

Krizin yukarıda dile getirdiğimiz özelliklerini şu şekilde belirleyebiliriz.

- a) Örgütün birincil hedeflerini veyahut varlığına rahatsızlık vermesi,
- b) Örgütün tedbir alma ve erken fark etme yeteneğinin yeterli olmaması,
- c) Ani müdahale içermesi ve süre baskısı oluşturması,
- d) Öngörülmeleyen ve hızlı değişimlerin sürpriz olması,
- e) Karar merciinde paniğe sebebiyet vermesi,
- f) Korku ve tedirginliğe neden olması,
- g) Kontrol edilmesinin zorlaşması,
- h) Hayati bir kırılma anı olması,
- ı) Örgütün itibarını, insan kaynaklarını, mali yapısını ya da olağan kaynaklarını riske sokması,
- i) Bir sistem ya da alt bir sistemde, bütün sistemi o andaki veya gelecekteki değerlendirmesi açısından psikolojik ve varlıksal olarak etkilemesi (Pira, 2004: 6).

Devam eden kriz; sinyalleri alınıp, yorumlanıp, değerlendirilememişse ve sağlıklı tepkiler ortaya konulmamışsa, işletmenin kriz sürecine girmemesi olanaksızdır. Bir işletmenin kriz sürecinde sergilediği tutum yetkinin merkezileşmesi, korku ve gerilim yaşanması ve nihai karar verme sürecinin bozulması olmak üzere üç temel öge de toplanabilir (Can, 1997: 315).

Krizi Algılama Biçimi ve Krize Gösterilen Tepki

Kriz oluşumları genellikle önem arz eden fırsatları ve büyük tekrardan inşa eylemlerini de yanında getirir. Almanya ve Japonya'nın tekrardan inşa ve içtimai hareketliliği, çok yüksek kayıpların kalıntıları arasından kendini göstermiştir. Bu sebeple her kriz, hedeflerine varmada veya yeni hedefler ortaya koymada ve tekrardan inşa da bir 'fırsat' olarak izlenebileceği gibi, örgütün hedeflerine varmasında bir 'engel' veya kaynaklarını yıpratıcı bir 'tehdit' olarak da algılanabilir. Yöneticinin yapması gereken ise, bu durumu bir fırsata çevirmektir. Bu durumda atılacak öncelikli adım, krizi önleyici tedbirler alma ve kriz yönetimi konusunda kalıcı sistemler geliştirmektir. Ve değişime karşı sergilenen hassasiyet daha öncede ifade ettiğimiz gibi 'tepkici ve 'etkici' olmak üzere, iki şekilde ortaya konabilir. Tepkici davranış olaylar oluşuktan sonra, bir girişimde bulunmaktadır. Fakat, etkici tutum, durumların ortaya çıkış şekline ve olayların alacağı yolu önceden bulma yeteneği göstermektedir. Kriz önleme sistemlerinin ortaya çıkış sebebi de olaylara karşılık, etkici davranış sergilemeye yardımcı olmak içindir (Tutar, 2000: 48).

Kriz Sürecinin Olumlu ve Olumsuz Sonuçları

Kriz, örgütü mevcut yöntem ve tecrübelerin dışına çıkmaya ve plansız değişikliklere zorlar. Bu zorlama gerek örgüt gerekse örgütte çalışanlar açısından olumlu ve olumsuz bazı sonuçlar doğurur (Dinçer, 1998: 282).

Herhangi bir kriz durumunda; yetkinin merkezileşmesi, personel devir hızının yükselmesi, gizli çatışmaların açığa çıkması, karar birimleri arasında koordinasyonun azalması, gerilim altında karar almanın zorlaşması ve alınan kararların gerektiği gibi uygulanamaması gibi ciddi problemlerle karşılaşılır. Bu problemler krizin olumsuz sonuçları arasında sayılabilir.

Krizin örgüt ve çalışanlar açısından olumlu sonuçları da vardır. Düşünüldüğünde kriz birçok durumda yeni bir başlangıca temel oluşturduğu görülmektedir. Kriz sağlıklı bir yönetim eliyle örgütü başarıya götürecektir bir köprü görevi üstlenebilir. Nietzsche'nin de söylediği gibi, 'Yükselen bir yıldız, ancak bir kaostan doğabilir' (Silver, 1990: 33).

GIDA GÜVENLİĞİ KAVRAMI VE KAPSAMI

Gıda Güvenliği Kavramı

Tarım sektörü hem iş imkânı sunması hem de dış ticaret işlemlerinde önemli bir yüzdeliğe sahip olmasından mütevellit ülke gayri safi hasılası için önem arz eden bir başlık olarak kendini göstermektedir. Ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre tarıma bakışları da farklılaşmaktadır. Gelişmiş olarak görülen ülkelerin tarımsal alanda ülke dışına satışlarını fazlaştırma amaçlarına karşılık, gelişmiş ülke

seviyesine erişmeye çalışan ülkelerin tarımı kalkınmada birincil sektör olarak varsayması, tarım sektörünün ne kadar önem arz eden bir sektör olduğunu gün geçtikçe daha net biçimde ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber küresel iklim değişikliği, ülkelerin üretme güvenliği ve tarımsal üretim planlamalarını baskı altına almaktadır. Bu dönüşüm ve gelişmelerle aynı doğrultuda olarak gıda güvenliğinde öncelikle azami tarımsal arz, devamlılık, kalkınma ve ekolojik dengeyi öncelikli alan politikalar öne çıkmaktadır.

Gıda Kavramı

“Gıda, insanlarca yenilebilen, içilebilen ve insan vücuduna fizyolojik ve biyolojik etkileri olan sindirilebilir veyahut sindirim çarklarında görevi olan maddeleridir.” (Tekeli, 1975: 18).

“İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılamada, yaşamsal bir önem taşıyan, beslenmede kendisinden yararlanan sıvı ve katı maddelerdir.” (Öztaş, 1990: 20).

Hukuk alanında tanımlama Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'nun 3/24 maddesi ile yapılmıştır. “5996 sayılı Kanun'a göre gıda, direk insan tüketimi için belirmeyen; hayvanlar, yem, hasat edilmemiş bitkiler, tıbbî ürünler, kozmetikler, tütün ve tütün mamulleri, narkotik veya psikotropik maddeler ile kalıntı ve bulaşanlar hariç, insanlarca yenilebilen, içilebilen veyahut yenilmesi, içilmesi beklenen işlenmiş, yarı işlenmiş veya hiç işlenmemiş her türlü madde veya ürün, içki, sakız ile gıdanın üretimi, hazırlanması veya muameleye tâbi tutulması esnasında kullanılan su veya herhangi bir madde olarak adlandırılmıştır.” (Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem

Kanunu, [VHBSGYK], 2010, madde 3). Tüm bu tanımlar ışığında gıda hakkında şu söylenebilir: Gelişim, sağlığı koruma ve yaşamda kalmak için zorunlu olarak alınması gereken her türlü besin maddesidir.

Gıda Güvenliği

Gıda Güvenliği; İngilizcede “FoodSafety” şeklinde yer edinmekte ve sağlıklı, kusuru olmayan gıda üretimini oluşturmak gayesi ile gıdaların; üretim, işleme, koruma ve tedarigi sırasında olması gereken kaidelerin dışına çıkılmaması ve tedbirlerin alınması olarak adlandırılmıştır (Türk Gıda ve İçecek Sanayi Dernekleri Federasyonu, 2011: 6).

Gıda güvenliği, gıda temasından veya gıda tüketiminden dolayı oluşabilecek tehlikelerin tüketicide olumsuz etkiye sebebiyet vermemesi için alınan önlem ve tedbirlerin tamamıdır. Gıdanın ticarete büyük bir payı olduğu ve bu alanda amansız bir rekabetin yaşandığı göz önüne alınacak olursa gıda ve gıda güvenliği alanında uzman olmayanların müdahalelerinin olması kaçınılmazdır. Bu müdahalelerden daha tehlikeli olan durum ise bilimsel olmayan bu spekülasyonlar karşısında ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının, sağlık ve gıda işi ile uğraşan gıda şirketlerinin, üniversitelerin ve tüketici haklarını savunan sivil toplum örgütlerinin yeterince ses yükseltmemeleri karşısında tüketicilerin ne yapacağını şaşırır hale gelmeleridir (www.gidaguvendigikongresi.org, 2015).

Güvenlik denilince, sadece ülkelerin ulusal sınırlarının güvenliğinin anlaşılması gerekir. En az ulusal sınırların güvenliği kadar gıda güvenliği ve gıda güvenliği yönetimi bir ülkenin tam bağımsızlığı için son derece önemlidir. Gıda güvenliği, kısaca gıdanın belirlenen

misyonlar doğrultusunda üretilmesi veya tüketilmesinde tüketicilerin zarar görmeyecekleri kademeleri ifade eder. Gıda güvenliği sistemlerinin oluşturulması, halk sağlığının muhafazasının bir şartıdır. Toplum sağlığı ise, DSÖ tarafından, “ferdin/toplumun münhasıran hastalık ve sakat olmaması değil, bununla beraber manevi, fiziksel ve sosyal açıdan tam bir iyilik hali” diye tanımlanmıştır (Keskin ve Topuzoğlu, 2013: 10).

Gıda Güvencesi

Gıda güvenliği ve gıda güvencesi benzer kavramlar gibi görünse de aslında farklı kavramlardır. Gıda güvencesi, bütün insanlığın her an etkin ve sağlıklı bir hayat için olması gereken beslenme ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek hedefiyle yeterli, sağlıklı, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel ve finansal bakımlardan devam ettirme halidir (Koç, 2014: 39).

Gıda güvencesinin sağlanabilmesi için üç koşulun bir arada olması gerekir. Bunlar yeteri kadar yararlı, sürdürülebilir, gıdaya dönüştürülebilecek kaynağın mevcut olmasıdır. Gıda güvenliğinin ön şartnamelerinden bir tanesi, tüketiciler için gıda güvencesinin oluşturulması ile sağlanabilir. Tüketiciler için gıda güvencesi sağlanamadığı zaman gıda güvencesizliği durumu yani gıdalara yeterli ve kaliteli bir şekilde ulaşılamaması ortaya çıkar (Koç, 2013: 78).

Güvenli Gıda

“Güvenli gıda” kavramına geçmeden önce güvenlik kavramına bakmak gerekirse; kelime anlamı ile “toplumsal yaşamda yasal düzenin

bozulmadan yürütülmesi, kişilerin endişelenmeden, korkusuzca yaşayabilmeleri durumudur (<http://www.tdk.gov.tr>).

“Güvenli gıda ise; amaçlandığı biçime uygun olarak dizayn edildiğinde fiziki, kimyevi ve biyolojik olarak tüketime hazır ve besin değerini kaybetmeyen gıda niteliğindedir.” (Tayar, 2010: 23).

Gıda güvenliğinin basit tanımı ile usulü ve amacına yönelik üretildiğinde veya tüketildiğinde tüketiciye zarar vermeyen gıdadır. Tehlike ise, gıda üretim zincirinin herhangi bir aşamasında potansiyel olarak mevcuttur. Uygun olmayan şartlarda mevcut tehlikeler açığa çıkarak gıdayı güvenli olmaktan uzaklaştırır. Gıda güvenliği ve güvenli gıda konseptleri birbirinden farklıdır. Gıda güvenliği, güvenli gıda aşamalarından sonra tüketilmesi konusunda tereddüt bulunmayan gıdayı ifade eder. Gıda güvenliği ise gıdayı güvenli hale getirmek için yapılan bütün faaliyetleri ve tedbirleri kapsayan bir kavram niteliğindedir. Belirtmek gerekir ki güvenli gıda kavramının yanında; güvensiz gıda, şüpheli gıda gibi terim ve kavramların da açık ve anlaşılır şekilde belirlenmiş olması gerekir (Artık, 2013: 57).

GIDA GÜVENLİĞİNİN KAPSAMI

Güvenli gıdaya ulaşım bütün insanlığın en birincil hak ve özgürlüklerindedir. Bu konseptte, Roma Dünya Gıda Deklarasyonunda, insanların güvenli ve azami gıdaya ulaşım hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (Handan vd., 2006: 197).

Neticesinde hiç kimse, en birincil hak ve özgürlüklerinden olan güvenli ve azami gıdaya erişimden alıkonulamaz. Gıda güvenliği, 1996 Dünya

Gıda Zirvesinde tanımlandığı “Food Security” kelimesine karşılık olup, insanlığın her daim etkin ve sağlıklı bir hayat için olması gereken besin gereksinimlerini ve gıda ihtiyaçlarını giderebilmek için; sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak her daim ulaşabilmeleri, durumunu belirlemektedir (Türk Gıda ve İçecek Sanayi Dernekleri Federasyonu, 2011: 6).

AO gıda güvenliğini oluşması için belirtilen kapsamda dört ana şart öne sürülmüştür. Bunlar;

- * Besine ulaşımında herkesin aynı imkana sahip olması
- * Besin maddelerine erişim
- * Devam ettirilebilir üretimin yapılması
- * Gıdanın niteliğidir (<http://www.fao.org/economic/ess/ess-s/fs-data/en/#>. UrGpAdJdWKR, Erişim Tarihi: 15.05.2021).

Gıdaya ulaşım konusunda, bütün insanların yeterli ve sağlıklı beslenmesi için güvenli gıdanın temin edilmesinde aynı haklara sahip olmasıdır. Devam ettirilebilir üretim hususunda, özellikle tarımsal üretim bakımından doğal kaynakların yeterli seviyede harcanması, doğaya saygılı, beraberinde ekonomik açıdan devam ettirilebilir tarım aracılığıyla çoğalan nüfusun gereksinimlerinin yeterli ve kaliteli bir biçimde yerine getirilmesi olarak dile getirilir. Gıdaya ulaşım konusunda ise; gıdanın temin edilmesi, pazarlanması, gerektiğinde azami gıdaya ulaşım hususunda problem yaşayan geri kalmış ülkelere düzenli zamanlanmış gıda yardım paketleriyle ve alınacak önlemlerle azami besin ihtiyaçların giderilmesini ifade eder (Yalçın, 2018: 112).

Gıda kalitesi durumunda ise; sadece sayısal olarak azami gıdanın sağlanması değil buna mukabil kalite olarak yeterli kalite koşullarının sağlanması ve insan sağlığı açısından tehdit sağlamaması şeklinde tanımlanır. Değerlendirmeler üzere belirtilen şartların içerisinde tarımsal konuların mevcut olması bu bölümde tarımın önemini vurgulamaktadır. İnsan sağlığı bakımından hayati bir önem taşıyan gıda güvenliği yelpazesi büyük bir alanı içine almaktadır. Belirtilen bu alan dahilinde tarım; genellikle gelişmiş ülkeler seviyesine çıkmaya çalışan ülkelerin birincil ekonomik sektörü olduğundan ayrıca büyüyen nüfus, gıdaya ulaşım konusundaki aksaklıklar vb. problemlerden ötürü gerek ulusal gerek uluslararası alanda varılan birden çok sözleşmeye temel sağlamaktadır. Bu bakıştan gözetildiğinde içerdiği kritik önemden dolayı tarla, gıda güvenliğinin ilk kısmında yer almaktadır. Avrupa Birliği gıda güvenliği politikalarının çerçevesini “tarladan sofraya gıda güvenliği” olarak belirtmiştir. Tarladan sofraya, geçirdiği dönem içerisinde gıdanın işlenmemiş madde temini, üretim, muhafaza, pazarlama, tüketim gibi birden fazla kademeden meydana gelen gıda zincirinde tüketicinin sağlığını tehlikeye atmayacak biçimde korunmasının sağlanması ve alınması gereken tedbirlerin yerine getirilmesi gıda güvenliğinin ana koşuludur (Aydın, 2006: 45).

Gıda güvenliği bu belirlemeden de yola çıkıldığında; idame ettirilebilir tarımsal üretimin yerine getirilmesi yöntemiyle, tüketicilerin fiziksel ve ekonomik olarak azami miktarda gıdaya, sağlıklarını tehlikeye sokmayacak biçimde beslenme gereksinimlerinin karşılanması olarak belirlenebilir. Gıda güvenliğinin birçok önemli özelliği vardır ve en önemli özelliklerinden biri de gıda kalitesi oluşturmaktadır. Gıda

kalitesi; bir ürünün tüketici gözündeki kıymetini etkileyen tüm hususları kapsar. Gıda kalitesine genel olarak ele alındığında anlaşılması zor bir konudur, bunun ana nedeni ise belirlenen ve ölçülen ölçütlerin yanında tüketicinin kalite algısında gizli olmasıdır (Handan vd., 2006: 197).

Kalite kavramı orijin, renk, görünüm gibi özelliklerin yanında bozulma, hijyenik olarak kirlenme gibi özellikleri de içine alan bir konudur. Gıda güvenliği ve gıda kalitesi ayrıştırılmaz öğeler olup biri olmadan diğersinin varlığından bahsedilemez. Tarladan sofraya ulaşıncaya kadarki her kademe üzerine ciddiyetle durulması kaçınılmaz olan kalitenin, mecburi ve isteğe bağlı kalite özellikleri olarak incelendiğinde;

- * Mecburi kalite özellikleri; bir ürünün yada hizmetin kabul edilebilir olarak değerlendirilmesinde kesinlikle yerine getirilmesi gereken özelliklerdir.
- * İsteğe bağlı kalite özellikleri ise; bir ürün ya da hizmetin seçilmesini etkileyen beklenti ve temennileri kapsar (Handan vd., 2006: 197).

Şimdiki koşullarda her iki çeşit özelliğin de giderilmesi gerekmektedir. Fazlaşan tüketici beklentilerindeki artış nihayetinde gıda güvenliğinin hijyen tarafı da kendini göstermektedir. Hijyen, kaliteli bir ortamın temin edilerek her türlü hastalık etmenlerinden temizlendirilmesidir. Bu tanım içerisinde gıda hijyeni gıdaların bireyin vücuduna zarar vermeyecek biçimde sunulmasında belirlenmesi gereken her çeşit önlemleri içine alır, bu durum beraberinde besin hijyeni içinde geçerli

olup besinlerin insan sağlığına zarar vermemesi amacıyla üretimden tüketime takip edilmesi gereken tüm işleri kapsar (Aydın, 2006: 45).

Gerekli hijyen koşullarının dikkate alınmaması besin zehirlenmesi, alerjik reaksiyon vb... birçok rahatsızlığın önünü açabilmektedir. Bu açıdan tüketicinin korunmasına yönelik hijyen şartlarının belirlenmesi gıda güvenliğinin en başta gelen unsurlarından bazılarını oluşturmaktadır. Belirtilen bu öncüller dahilinde ele alınabilecek gıda güvenliğinin karşıtı olan gıda güvensizliği ise bu şartların yerine getirilmemesi durumunda kendini göstermektedir. 2050 yılına kadar dokuz milyarın üzerine çıkması varsayılan dünya nüfusunun beslenme ihtiyaçlarının yeterli seviyede ve güven, kalite, hijyen, vb... koşullarda giderilememesi yani gıda güvensizliği riskiyle karşı karşıyadır (Yıldırım, 2020: 72).

GIDA GÜVENLİĞİNİN GELİŞİM SÜRECİ

İnsanoğlunun beslenme kaynağını oluşturan gıdalar tarihin en eski zamanlarından bu yana üzerinde sıklıkla tartışma konusu olan ve önemle durulan başlıklardan biri ola gelmiştir. Gıda kökenli tehlikelerden kaçınmak ve yeterli gıdaya ulaşım için, tarımsal manada yeterli üretimin yapılabilmesi gibi farklı çalışmalar meydana getirmişlerdir. Gıdaya verilen önemin ve gıdanın stratejik pozisyonu kıtlık ve açlık sorunlarıyla karşı karşıya gelen ülkelerin, tarih sürecinde savaş nedenlerinden biri olmuş ve randımanlı toprak/arazileri elde etme düşüncesi en temel kırbaçlayıcılardan biri ola gelmiştir. Baktığımızda; baharat, tuz ve boyaların kullanımı Mısır ve Romalıların zamanlarından bu yana bilinmektedir. Kayıtlarda yerini alan ilk gıda zehirlenmesi MS

943 senesinde Fransa’da hububattan 40.000 kişinin zehirlenerek hayatını kaybetmesidir (Akbaba, 1994: 36).

Bu olay, gıdadan kaynaklanan tehlikelerin ne kadar tehlikeli sonuçlar doğurabileceğinin bir göstergesidir. Gıda organizmaları özelinde ilk araştırmalar mikroskobun ilerletilmesi ile kendini göstermiştir. Mikroskopla beraber, mikroorganizmaların gıdaların bozulmasına neden olduğu ortaya çıkmıştır. Bilimsel ilerlemelerle beraber gıda kaynaklı hastalıkların engellenmesine ilişkin dikkate değer ilerlemeler yapılmıştır. Gıdaya yönelik farklı düzenlemeler önceki zamanlardan bugüne yapılmaktadır. Bakıldığında Orta çağda Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa gibi imparatorluklar farklı çalışmalara girişmişlerdir. Avrupa ve Osmanlıda sağlıklı ve hilesiz gıda üretilip tüketiciye ulaşmasına dair Ahîlik ve Lonca teşkilatı şeklinde kuruluşlar oluşturularak gıdanın güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır (Baykan, 1997:23).

Bu teşkilatlarda bu alanda ilgili çalışma ve düzenlemelerin yanında, kaidelere karşı gelen ve haksız rekabette bulunmaya girişen esnafa değişik müeyyidelerle cevap verilmiştir. “Dünyada gıdaya yönelik ilk yasal düzenlemeleri incelediğimiz zaman, ilk temel gıda yasaları İtalya ve İngiltere’de 1860, Almanya’da 1861, Avusturya’da 1887, Fransa’da ise 1905 senelerinde yapıldığı görülmektedir.” (Kılıç, 2008: 29).

Gıda güvenliğinin sağlanmasına dair önemli teşebbüsler 1900’lu yıllardan sonra ortaya çıkmıştır. Özellikle ikinci dünya savaşına müteakip ekonomik devamlılığı sağlamak ve kalkınmayı

gerçekleştirme hedefiyle kurulan uluslararası kuruluşların başlarında bulunan FAO belirlenen alanda uluslararası çapta çalışmalar yapan en yetkili kuruluş olarak öne çıkmaktadır. Yeşil Devrim, gıda güvenliği konusunda en çok münakaşaya sebep olan gelişmelerden bir tanesidir. Yeşil Devrimle beraber, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kendini daha çok gösteren açlık, kıtlık vb...problemlerle başa çıkma adına, birim alandan daha fazla verim elde edilmesi amacıyla yoğun kimyevi girdiler tarım sektöründe boy göstermeye başlamıştır. 1980’li yıllarda başlayan bilinçsiz ve yanlış ilaç tüketimi, kimya gübrelerin kullanımı neticesinde ekolojik denge sarsılmaya başlamış, bu durum çevre ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sebeple bilhassa gelişmiş ülkelerde hızla artan tüketici bilinci ile beraber devam ettirilebilir tarım ve gıda güvenliği terimleri tartışma konusu olmuştur (Dpt, 2007: 4).

Artan bilinçle beraber oluşan tartışmalar öncelikle FAO olmak üzere uluslararası yapıların, diğer ülkelerinde iştirak etmesiyle gerçekleştirdikleri gıda zirveleri ve farklı konferanslarla, gıda güvenliği üzerine çalışmalarda bulunmuşlardır. 20. asrın bilim ve teknolojideki ilerlemesine paralel olarak, tüketici seçeneklerinin hızla yanıtlanabilmesi, gıda üreticilerinin küreselleşme döneminde serbest rekabet ortamında ayakta durabilmesi için üretim ve yönetim sistemlerinde kalite güvencesi, iyi üretim metotları vb... yeni metotlar getirmiştir. Söz konusu metotlardan “genetiği değiştirilmiş organizmalar” tarım sektöründe yer edinmeye başlamıştır. Küreselleşmenin etkisiyle beraber uluslararası tarım ürünleri ticaretinin geliştirilmesi gıda zinciri açısından, gıda güvenliğine uygun adımlar

geliştirmeyi zora sokmaktadır. Bunun ana sebebi, her ülkenin farklı mevzuat ve kalite güvenlik metotlarının olmasıdır. AB üye ülkelerinin kendi aralarında olan tarımsal ürün ticaretinde belli kriterler getirmiş ve üçüncü ülkelerle gerçekleştirilen ticarete kendi mevzuatlarına uymasını istemektedir. Tarladan sofraya biçiminde adlandırdığı gıda güvenliği ilkesiyle tüm dönemlerde bu kriterleri uygulamaya özen göstermektedir. Türkiye tarafından gıda güvenliğinin gelişimi AB'ye uyum çalışmalarıyla hızlanmıştır. Türkiye'nin bu alanda FAO gibi uluslararası kuruluşlara üyeliği ile beraber bu kuruluşların yapmış olduğu icraatlar da yer almaya çalışmaktadır (Aydın, 2006: 57).

TARLADAN SOFRAYA GIDA GÜVENLİĞİ

Gıda güvenliğine yeterince itina gösterilmemesi neticesinde hem ulusal hem de uluslararası camiada sorunlar yaşanmaktadır. “Gıdaya dair tehlikeler, ilerleyen teknolojiye endekli olarak nüfus artışı, çevre kirliliği, eğitim ve gelir düzeyinin düşüklüğü, küreselleşme sürecinde değişen tüketim alışkanlıkları, gıda üretim alanlarında zaruri fiziki yatırımların yapılmaması, tamamlanmamış prosedür, takip/kontrol metotlarının eksikliği gibi sebeplerle artmaktadır” (Uzunöz, 2008: 39).

Gıda güvenlik politikasının çiftlikten çatala kadar gıda zincirinin tüm aşamalarında uygulanması, gözetilmesi ve denetlenmesi gerekir. Gıdanın üretime başlanırken ilk safahatından sofraya ulaştığı safahata kadar işlem gördüğü süreç boyunca, gıda zincirinin bütün aşamalarında rol alan yapı, kurum ve kuruluşları kapsayan gıda güvenliği ve denetiminin tamamı gıda güvenliği yönetim sistemi olarak

isimlendirilmektedir. “Toplu tüketim mekanlarında gıdadan kaynaklanan zehirlenme olaylarının sebepleri; yetersiz soğutma (%46), hazırlama ve tüketim arasında fazla zaman farkı (%21), efekte çalışan (%20), hatalı ısı metotları (%16), tam pişirmeme (%16), sıcak olmaması (%16), saflığı kalmamış (kontamine) malzeme olması (%11), çapraz kontaminasyon (%7), malzemelerin yeteri kadar temizlenmemesi (%7), kötü yiyecek malzemelerinin kullanılması (%5) ve artan malzemelerin tekrar kullanımı (%4) biçiminde belirlenmiştir. Bu etmenlerin hepsinin zaman ve ortam sıcaklığı ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.” (Sezgin ve Artık, 2015: 57).

Tarladan sofraya gıda güvenliği kavramı; üretimden tüketime, tarladan sofraya, çiftlikten çatala olarak da tanımlanan kavram, en genel itibari ile üretimden tüketime gıdanın her evresinde gıda güvenliğinin içselleştirilmesi temeline dayanır. Tarladan sofraya gıda güvenliği kavramında temel alan gıda takip edilebilirliğidir. Gıda takibi; gıda konusunda hijyen koşullarının sağlanması, gıdayla birlikte ortaya çıkan hastalıkların önlenmesi hedefiyle gıda zincirinin tarladan sofraya kadar takibi ve kontrolü adına düzenlemeleri içeren bir yöntemdir (Kesen, 2005: 2).

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere takip edilebilirlik aracıyla, meydana gelen problemlerin bertaraf edilerek bir kriz sürecine girmesi önlenmektedir. Fakat bu noktada halka içerisindeki her alanın koordinasyon içinde hareket ederek, problemin ortadan kaldırılmasına yönelik ivedi tedbirler alınması elzemdir. Aynı zamanda tüketiciler ürünle ilgili herhangi bir problemle karşılaştıklarında bu sorunu

yetkililere ileterek, üzerlerine düşen yükümlülükleri yapmak zorundadırlar. Yapılan izahatlar birlikte özetlendiğinde; tarladan sofraya gıda güvenliği, hammaddeden üretime, işleme, etiketleme, ambalajlama vb... satışa sunuluncaya kadarki tüm süreçlerde güvenli ve sağlıklı gıda üretimini içerisine almaktadır. Bu durum hijyen, risk incelemesi laboratuvar uygulamaları, eğitilmiş istihdam bilinçli tüketici gibi öğeleri de içine almaktadır (Yalçın, 2018: 324).

Günümüzde, gittikçe küreselleşen dünyamızda en önemli başlıklardan birisini beslenme konusu oluşturmaktadır. Gıdanın tarladan sofraya gelinceye kadarki tüm evrelerinde takip edilebilirliği büyük önem arz etmektedir. Bu süreçte, biyoteknolojinin ilerlemesiyle beraber genetiği değiştirilmiş organizmalar, yani GDO'lu ürünlerin söz konusu izlenebilirliği tohum evresine kadar indirilmiştir. Bu taraftan bakıldığında bugün güvenlik anlayışı, yalnız hijyen ve kalite yönüyle ele alınan dışında çok daha teknolojik bir noktaya varmıştır. Güvenliğin bütün evrede önem arz etmesi insan sağlığına sağlayacağı olumlu yanlarının yanında, ekonomik olarak da getirisi olacaktır. Bu noktada tohum seçimi, üretimi, ilaç kullanımı vb... birçok basamakta gerekli kontrollerin ve politika kalıplarının belirlenmesine gereksinim vardır. Bu husus öncelikle AB olmak üzere tüm dünyada yalnız teoride değil, uygulamaya dönüştürmeye yönelik gayretlere ihtiyaç vardır. Tüketicinin gıda güvenliği hususundaki bilgi ve bilinç seviyesinin artması, üreticileri tüketici isteklerine uygun üretim yapmaya yöneltmektedir. Böyle bir davranış üreticilere kalite ve güvenceyi sağlama adına belli maliyetler yüklesede devamında gelen tüketici hoşnutluğu ve halk sağlığının muhafaza edilmesi açısından çok büyük

faydaları olacaktır. Uluslararası düzeyde incelediğimizde ise ülkelerin gümrük kapılarından mallarının dönmesi önlenmiş olacaktır. Çünkü belli kalite ve güvence ölçütleri ile üretilmiş ve tüketicinin güvenini boşa çıkarmamış malların uluslararası arenada kabulü kolaylaşmakta ve ekonomik getiri olarak da kazanç sağlamaktadır. Özünde tarladan sofraya gıda güvenliği yaklaşımı AB'nin gıda güvenliği politikasının ana maddesini belirlemektedir. AB yurttaşlarının yaşam standartlarını devamlı olarak yükseltmeyi hedeflemektedir. Birlik içerisinde hayatını idame ettiren bütün yurttaşları aynı zamanda birer tüketici sınıfı olarak görmektedir, AB tüketici politikasını bütün bu tüketicilerin sağlığının korunması, güvenliğinin sağlanması ve finansal menfaatlerin korunması esaslarına dayandırmaktadır (Şahin, 2004: 275).

Bu yönde gıda güvenliğinin temin edilerek halk sağlığının korunması için gerek birlik içerisinde gerek birlik dışından gelen tüm ürünlerin tarladan sofraya kadar geçtiği süreç kapsamında gereken koşulları bulundurma hedeflenmektedir. AB ile üyelik yolunda bulunan ülkelerin de bu içerik dahilinde olması gereken koşulları ve yükümlülükleri yerine getirmesi dahilinde informal üretim sorunu da sıfırlanacak ve tüketici istediği zaman satın aldığı ürün hakkında gereken bilgiye kolaylıkla varmış olacaktır. Belirtilen ifadelerin akabinde tarladan sofraya gıda güvenliği kavramının üretim evresinden tüketiciye kadar değerlendirilmesi gerekmektedir (Koç, 2013: 174).

Üretim Aşaması

Üretim aşaması ilk etapta toprakta ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kaliteli ve güvenli tohumun belirlenmesi hayati önem arz etmektedir.

Tüketicilerin beslenme güvenilirliğinin sağlanması tarımsal üretim rekoltesine/miktarına bağlı olup, bu üretimin gerçekleştirilmesinde tohum önemli bir noktada yerini almaktadır (Delice ve Özkaya, 2007: 50).

Üreticinin tarlaya ektiği tohumun menşeyini iyi araştırmalı ve insan sağlığı bakımından herhangi bir sorun teşkil edecek “GDO” vb. içerip içermediğine ilişkin araştırmaların sıklıkla ve detaylı olarak yapılması gerekmektedir. Çünkü GDO’lu tohum kullanımı birtakım durumlarda toprağa ve biyoçeşitliliğe zarar vererek, ilerleyen yıllarda ekildiğinde topraktan ürün alınamaması ve çiftçiyi tohum alanında dışa bağımlı hale getirme riski bulunmaktadır. Ayrıca GDO’lu tohumlarla elde edilen ürünler insan sağlığı üzerinde birtakım sorunlara yol açabilmektedir. Tohum seçimi sonrası elde edilen ürünlerin işlenmesinin gerçekleştirildiği üretim tesislerinin gerekli alt yapıya sahip olmaları gerekmektedir. Bu tesislerin hijyen koşullarını yerine getirerek oluşabilecek herhangi bir soruna mahal vermemesi gerekmektedir. Üretim tesislerinde gerek alet ve edevatın konumundan gerek personelin işgücünün gıda güvenliğinin sağlanmasına ilişkin önlemleri yerine getirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda tüm üreticiler, personeller için doğru gıda güvenliği eğitimleri ayarlayarak güvenlik uygulamaları artırmayı hedefleyebilir (Delice ve Özkaya, 2007: 50).

Üretim aşamasında önem verilmesi gereken bir diğer konuda koruyucu kimyasal girdilerin teminatı ve kullanımınıdır. Bu girdilerin bilinçsiz ve çok sıklıkla kullanımı ürünlerde kalıntı sorunu vb... problemlere yol açarak tüketim esnasında insan sağlığı bakımından ciddi risk teşkil

ederler. Bu nedenle tarladan sofraya kadar tüm güvenliğin sağlanmasında tohumdan başlayarak, kullanılan tarımsal ilaçlara, ürün işlemeden, personellerin eğitimine kadar geniş bir alanı içinde barındırmaktadır (Koç, 2013: 184).

Taşıma, Depolama, Dağıtım

Gıdanın taşınması, muhafaza edilmesi ve dağıtımın gerçekleştirildiği zaman zarfı esnasında oluşabilecek tüm olumsuz etkilerden en az zarar ile korunması için tedbirlerin alınması şarttır. Ürün için en uygun muhafaza şartlarının yerine getirilmesi son derece önem arz eden bir durumdur. Gıdaların muhafaza edildiği ortam koşullarında hijyen olarak en üst düzeyde tutulabilmesi için ani sıcaklık farklarına karşı yalıtımlı, rutubet oranının minimum seviyede olan ve kolay temizleme imkânı olan bir muhafaza yeri seçilmelidir. Tüm bu süreç içerisinde diğer süreçlerde olduğu gibi hijyen bakımından kirlenmesi veya bozulması gibi riskler barındırmaktadır (Kesen, 2005: 18).

Bu aşamada işletmenin tüm çalışanlarında farkındalık bilincinin olması gerekmektedir ve uygun olan standartları yerine getirilmelidir. Tedarik zincirinin her bölümünde soğuk zincirin oluşturulması, ürünlerin birbirinden farklı oldukları durumlarda birbirlerinden etkilenmeyecek şekillerde istiflenerek çabuk bozulması durumundan kaçınılmalıdır. Domates, salatalık vb. gibi çabuk bozulma potansiyeline sahip olan ürünlerin uygun havalandırma ve nemlendirme koşullarında muhafaza edilmesi gerekmektedir. Bununla beraber taşınan ürünlerin zehirlenme tehdidini göz önünde tutarak zararlı sayılan her türlü kimyasal

maddelerle beraber taşımalarının yapılmaması gerekmektedir (Kesen, 2005: 6).

Etiket ve Ambalajlama

Gıda güvenliğinin oluşmasında ambalajlama ve etiketleme konusu son derece önem arz eder. Doğru ambalajlama ile gıdaya bulaşabilecek zararlı olan tüm maddelerden kaçınıldığı gibi aynı sırada ürünlerin birbiriyle olan temasları esnasında ortaya çıkabilecek riskler içinde önem alınmış olunur. Burada diğer bir önemli konuda doğru ambalaj seçimidir. Çünkü her ürünün raf ömrü ve dayanıklılık süresi farklı olduğundan doğru ambalaj kullanımı güvenli gıda tüketiminin oluşmasında önemli rol oynar. Etiketleme konusu da bir diğer önem arz eden durumdur. AB gıda ürünlerinin etiketlenmesi ile ilgili genel kurallar 2000/13/EC konsey direktifi ile ürünün etiketinde hangi ad altında satıldığı ve ürünün içerisinde bulunan malzemeler – genetik yapısı vb. hakkında bilgilendirici düzeyde anlatım içermelidir. 2005 yılında 2003/89/EC sayılı yönergeyle içerikte kullanılan malzemelerin tüm alt gruplarının etikette belirtilmesi zorunlu kılınmıştır. Tüketici ürünle ilgili bilgiyi ilk olarak etiket ve ambalajdan elde edebilecektir. Etiketsiz ürün, tüketicinin ürün kimliğini ve bilgilerini bilme şansını ortadan kaldıracığından tüketicinin ürüne yönelik güvenini ve beklentilerini sarsacaktır(Çelik ve Turgut, 2007: 21). Asıl hedefi tüketicinin haklarının, kendinin korunması ve halk sağlığı olan tarladan sofraya gıda güvenliğinin temininde ambalajlama ve etiketleme önemli unsurlardır (Kapıcıgil, 2007: 106).

Denetim

Gıda güvenliğinde denetim halk sağlığı açısından hayati önem taşır. Bu doğrultuda tüketicinin sofrasına gelinceye kadarki tüm aşamaların denetlenmesi gereklidir. Başarılı bir denetim ağının kurulması için tüm birimlerin entegre bir çalışma yürütmesi gerekmektedir. Gıda izlenebilirliği gıda güvenliğinin sağlanmasında ve sürdürülmesinde en temel araçlardan biri olup, herhangi bir beklenmeyen durum olduğunda ürün ve süreçleri geriye doğru sarılarak izlenebilir ve sorunun kaynağını saptamak üzere oluşturulmuş bir sistemdir (Çopur, vd, 2005: 1133). Bu vasıta ile süreç içerisinde, herhangi bir sorunla karşılaşıldığında sorun büyümeden ana kaynağında çözümlenmektedir. Diğer bir önemli noktada risk analizidir. Risk analiziyle, gıdalardan kaynaklanabilecek tehlikelerin değerlendirilerek, söz konusu risklere yönelik alınması gereken tedbirlerin belirlenerek, uygulanması ve uygulama sırasında ilgili tüm taraflarla sağlıklı bir iletişim sağlanır (Türk Gıda ve İçecek Sanayi Dernekleri Federasyonu, 2011: 25).

Etkin bir denetim mekanizmasının varlığı için vazgeçilmez olan izlenebilirlik ve risk analizi tüm aşamalarda uygulanmalıdır. Üretim aşamasında; tohumdan, kullanılan ilaca kadar her noktada izlenebilirlik temin edilmelidir. Örneğin; kullanılan ilacın ne dozda olacağı ne aralıklarla kullanılacağı gibi konular iyi bir izleme temeline oturtulması gerekir. Şayet bu noktada herhangi bir sorunla karşılaşırsa risk analizi vasıtasıyla yerinde müdahale edilerek sorunun tüm zincire yayılması engellenmiş olacaktır. Aynı işlem depolama, dağıtım gibi diğer aşamalarda da geçerlidir. Depolama sırasında gerekli kayıtların

tutulması, ürünlerin özelliklerine göre şayet risk barındırıyorsa kontrollerinin etkin bir şekilde gerçekleşmesi gerekir. Başarılı bir denetim için, alanında uzmanlaşmış bir ekibe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ekibin birbiriyle etkin bir iletişim ağı kurarak, soruna bütüncül yaklaşması gerekir. Aksi takdirde küçük bir sorun geniş çaplı bir gıda krizine dönüşebilir. (Yıldırım, 2020: 98).

Tüketici

Tarladan sofraya gıda güvenliği fikrinin temelinde tüketici yer almaktadır. Son yıllarda ki veriler incelendiği zaman tüketicinin gıda güvenliği kavramındaki bilinçlilik seviyesi her geçen sürede daha da arttığı gözlemlenmiştir. Gelişmiş olarak sayılan ülkelerde tüketicilerin kazanç seviyesinin artış göstermesi ile beraber gösterilen bilinçlilik daha da artış göstermiştir. Tüketicilerin gıda güvenliği tehlikelerine karşılık gitgide artan bilinci gıdalardan kaynaklı tehlikelere yönelik insan sağlığına yönelik tehditlere karşın kaygılar ve elde bulunan gıda arz sisteminin gıda güvenliğine yönelik riskleri yönetmedeki yeterliliğine azalan güven tarladan sofraya gıda zinciri stratejisi oluşturulmasında dikkate alınması gereken bir diğer önemli faktördür (Çeltek, 2004: 17).

Tüketici güveni, üretim yapan kişiler ve işletmeler için önem arz etmektedir. Gerçekleşen bir problemde tüketici öncelikle üretimi gerçekleştiren işletmeyi sorumlu tutacağından bu düzeyde işletmelerin gerekli tüm tedbirleri alması şart olmaktadır. Gıda güvenliği konusu büyük bir yelpaze sahip bir konu olduğu için tedarik zinciri içerisinde bulunan adımların eksiksiz bir şekilde ilerlemesinde tüketiciye de

birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Tüketici muhtemel bir problemde hemen geri bildirimde bulunarak, muhtemel bir problemin oluşmasını önleyebilir. Tüketicinin söz konusu konuda bilinç seviyesinin yükselmesi için bazı bilinçlendirme çalışmalarının yapılmasına gereksinim vardır. Gelişmekte olan ülkelerde bu seviye gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça düşük seviyelerde görüldüğünden, kamu-özel-sivil toplum kuruluşları gibi örgütlerin birbirleriyle bağlantılı olarak hareket etmesi duruma verilen önemin daha da yükseltilmesi gerekmektedir. Örneğin, Türkiye’de Alo 174 ile tüketiciler gıda ile ilgili yaşadıkları problemleri ilgili birimlere şikâyet edebilmekte ve gerekli olan bilgiyi alabilmektedirler (Yalçın, 2018: 286).

Tüketicilerin ürünlere karşı tüm bilgileri öğrenmek istemeleri en büyük haklarından birisidir. Bu nedenle etiketleme hususu daha da ön plana getirilmelidir. Gıdanın korunmasını sağlayan paket üzerinde ürünle ilgili üretim tarihi ve son kullanım tarihi, içinde bulunan katkı maddeleri, kalori cetveli vb... gereksinim duyulabilecek konularda yeterli seviyede bilgilerin bulunması gerekmektedir. Görüldüğü üzere tarladan sofraya gıda güvenliği yaklaşımı geniş kapsamlı bir konu olup, sadece tüketim aşamasında ele alınabilecek bir konu sayılamaz. Üretimin ilk aşamasından itibaren, tüketicinin ürünün tüketimini gerçekleştirdiği son aşamaya kadar devamlılığını sürdürür. Bu bağlamda her bir sürecin dikkatle incelenerek, tüketici sağlığını ön planda tutarak gereken tüm önlemlerin alınması temeline dayanır (Yalçın, 2018: 286).

TÜRKİYE'DE OLUŞAN TARIMSAL ÜRETİM VE GIDA KRİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

TÜRKİYE'DE TARIMSAL ÜRETİMİN BAŞLICA SORUNLARI

Tarımsal Üretim Sorunu

Çözüm Yöntemleri Gıda krizinin çözümünde başlangıç noktası, gıda egemenliğini oluşturmaktır. Buradan hareketle gıda egemenliği, yerli tohuma dayalı üretimden başlayarak çiftçiliğin dışa bağımlılığını ortadan kaldırmaya dayalı önlemleri, gıda güvencesini ve gıda güvenliğini birlikte ele alan süreci tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, gıda egemenliği, tarımsal üretimin başlangıç noktası olarak kabul edilen tohumu (yerli tohumu) içerecek biçimde yerel özelliklere dayalı yerli tarımsal üretim koşullarını oluşturmak, gıdanın sağlıklı üretimini ve herkesin eşit ve yeterli gıdaya erişimini garanti altına alma süreci olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla, söz konusu bileşenleri kapsayacak tarım politikaları gıda egemenliğinin sağlanmasında başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede tarımsal üretimin tekelleşmesi ve özelleştirilmesine karşı, gıdanın temel insan hakkı olarak tanımlanmasına dayalı, doğa ile uyumlu ekolojik üretimi esas alan, yerli tohumların kullanıldığı bir tarımsal üretim esasını oluşturmayı hedefleyen tarım politikası ile ancak gıda egemenliğinin sağlanması mümkün olabilir. Bu anlamda gıda egemenliği kavramı ve çerçevesini açıklamak gerekmektedir. Gıda egemenliği kısaca; ülkelerin, bölgelerin, toplulukların ve halkların kendi özgün koşullarına ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik olarak uyumlu biçimde sürdürülebilir yöntemlerle tarım, hayvancılık, su ürünleri, gıda ve

toprak politikalarını oluşturma hakkına sahip olmalarını kapsamaktadır. Dolayısıyla gıda egemenliği, herkesin güvenli, besleyici, kültürel açıdan uygun tarım sistemlerini oluşturma, yiyecek üretimi ve gıdaya erişim hakkı olarak tanımlanabilir (Glipo ve Pascual, 2005: 124).

Gıda egemenliği üç temel dayanak noktasına sahiptir. Bunlardan en önemlisi tarımsal üretimin temel unsuru olarak üretim sürecinin başlangıç noktasını ve sonucunu oluşturan tohumdur. Tohumun toprak ve emek ile birleştiği aşama olarak tarımsal üretim biçimi ikinci dayanak noktasını ifade eder. Son olarak tarımsal ürünün gıda olarak insanlara ulaşım süreci üçüncü dayanak noktasını oluşturmaktadır (Aysu, 2015: 13).

Bu bağlamda gıda krizini önlemenin temel koşulu tohum üretimi ve kullanımında tarımsal şirketlere olan bağımlılığı azaltmak ve yerli tohuma dayalı tarımsal üretimi teşvik etmektir. Yerli tohuma dayalı tarımsal üretimde agro-ekoloji kavramı öne çıkmaktadır. Bu kavram hibrit tohum, kimyasal gübre ve zirai ilaçlar gibi tekelleşen piyasalardan uzak kalabilmek amacıyla araştırmacı- çiftçi işbirliği kapsamında yürütülen bilimsel bir metot ve tarım pratiği olarak değerlendirilmektedir. Bu tarım metodu çerçevesinde entegre gübre kontrolü, entegre böcek kontrolü, koruyucu toprak işleme ve tarla sistemlerinde hayvancılığı da dahil etmek, su ürünleri yetiştiriciliği, kurak bölgelerde su toplama gibi uygulamalar ile kaynak koruyucu yöntemler agro-ekolojik sistemler içinde yer almaktadır. Bu uygulamalar ile sağlıklı bitkiler yetiştirmek toprağın mineral dengesini korumak ve çevresel kaliteyi arttırmak ve zenginleştirmek mümkün

olmaktadır. Kısacası, agro-ekolojik yöntem, yerel-geleneksel bilgileri ve pratik süreçleri merkezinde barındırmaktadır (Pretty, 2015: 65).

Ayrıca tohum ıslah çalışmaları, mülkiyet ilişkilerinin dışında kamuya açık şekilde yürütülmesi ile bundan sağlanacak bilgilerin herkes tarafından erişilebilir hale gelmesi açısından önemlidir. Tarımsal üretimin kolektif yöntemlere dayalı olarak gerçekleştirilmesi gıda krizini aşmak konusunda son derece önemli bir üretim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Alternatif kamusallık olarak ifade edilen yöntemlere göre üretimin gerçekleştirilmesindeki en önemli unsur tarımsal üretimin kooperatifleşmesidir. Bunun yanı sıra çiftçi sendikaları, ekolojik tarım organizasyonları, araştırma kurumları, üretici birlikleri, yerel yönetimler, ziraat odaları üretim biçimine kamusallık kazandırmanın bileşenleri olarak değerlendirilebilir. Özetle gıda krizini önlemek ve/ veya krizin üstesinden gelmek üzere tarımsal üretimin söz konusu bileşenleri içeren yeni bir örgütlenme modeli içinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Böylece küçük üreticiler, tüketiciler, yerel yönetimler gibi aktörler arasında yatay ve bütünlük bir ilişki ağı sağlanmış olacaktır. Bu sayede üreticilerin piyasa işleyişinden korunduğu alternatif üretim ve dağıtım mekanizmaları ortaya çıkacaktır. Bu anlamda alternatif kamusallık kavramı; piyasa mekanizmasının işleyişi ve sermaye ilişkisinin ortaya çıkardığı sorunları çözmek üzere geliştirilen söz ve eylemler alanı olarak tanımlanabilir. Tarımsal üretimin alternatif kamusallığa dayalı olarak örgütlenmesi konusunda en iyi örneklerden birini Tire süt kooperatifi oluşturmaktadır (Yıldırım, 2017: 10).

Bu Tire Süt Kooperatifinde, kendilerinin aile emekleri ile tarım ve hayvancılık yapan ve ortakların birliğini kendi aile emeğiyle tarım ve hayvancılık yaparak oluşturan ve aynı zamanda buradan aldığı gücün etkisiyle de piyasa ve fiyatlar üzerinde ortaklar lehine müdahaleler oluşturarak üretim düzenlemesi, pazarlama ve satış süreçlerini örgütlemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla aşırı kar güdüsüyle ilerleyiş olmadığı için üretim, pazarlama ve tüketim aşamalarında doğa, emek ve ürün çapında gözle görülür iyileşmeler yaşanmaktadır.

Ayrıca siyasi ayrımcılık ve kutuplaşmalara yönetim ve diğer kooperatif çalışmalarında onay verilmediğinden, ortaklar arasında birlik-beraberlik ve güven anlayışı oluşumları yapılmaya çalışılmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda oluşturulan güç kooperatifin süt piyasasındaki düzenleyicilik konumunu da iyileştirerek güçlü konuma getirmiştir. Kısacası kooperatifler birçok sayıda üretici birlikler halinde hareket ederek ve bu güçten yararlanarak toplu alım yapmakta ve ayrıca ortaklara gübre, akaryakıt, tohum, yem gibi çeşitli üretim girdilerini çok düşük piyasa fiyatlarının altında karşılamaktadırlar (Yıldırım, 2017: 10).

Türkiye’de tarım işletmelerinin büyük bir bölümü 1-50 dekar arasında işletme büyüklüğü içinde yer almaktadır. Ayrıca tarımda önemli bir yer tutan topraksız ailelerde yer almaktadır. Hem az toprağı olanlar hem de topraksız olan kesimler, yaptıkları tarımda ihtiyaç duydukları araç gereçleri kendi isimleriyle kullanamadıkları gibi yetiştirdikleri ürünlerin pazarlamasında da etki sahibi olamamaktadırlar. Bu sebeple örgütlenme önemli bir yer oluşturmaktadır. Çünkü tarımda örgütlenme

ile bu kesimlerin verimliliğini artırmak ve üretimden tüketim sürecine kadar tarımsal ürünlerin değerinin biçimlendirilmesi amacıyla üreticinin pazardaki konumunu ve gelirlerini arttırmak temel amacı olmuştur. Özetle tarımda çiftçilerin örgütlenmelerinin amaçları; tarımda verimlilik ve kalitenin artırılması, üreticilerin avantajlarını koruma, tarımda meydana gelen yenilikleri ve gelişmeleri izleme, tarımda oluşan yenilikleri diğerleri ile paylaşma ve bilinçli, eğitilmiş tarım modeli yapma, demokratik karar alma durumunu hızlandırma, kırsal kalkınmanın ekonomi içindeki işlevselliğini artırma, tarımda verimlilik ve kaliteyi arttıran girdileri ve teknolojileri sağlama ve üreticilerin yaşam ve gelir seviyesini yükseltmek gibi amaçlara sahip olmuştur (İnan, 1998: 65).

Son olarak tarımsal ürünün gıda olarak tüketiciye ulaşma sürecinde kullanılan yöntemler gıda krizini ortadan kaldırmaya yönelik olarak yeniden düzenlenmelidir. Bunun için topluluk destekli tarım gruplarının desteklenmesi kent-kır/ üretici-tüketici işbirliği ve dayanışma ortamını oluşturarak sürdürülebilir tarım yöntemlerinin gelişimini sağlayabilir. Bu anlamda topluluk destekli tarım; gıda üretimi ve tüketimi arasında doğrudan bağlantı oluşturan çiftlikler ve destekçi topluluğu arasında karşılıklı bağlılığı esas alan bir örgütlenme modeli olarak tanımlanabilir (gidatopluluklari.org). Bu örgütlenme modeli ile üretici-tüketici birlikteliği oluşmaktadır. Böylece tüketicilerin güvenilir gıdaya erişim olanakları sağlanmış olmakta, üreticiler açısından da aracısız alternatif bir piyasada ürünlerini değerlendirme koşulları yaratılmış olmaktadır. Topluluk destekli tarımın yanı sıra yeryüzü pazarlarının oluşturulması gibi gıdanın

güvenilir biçimde doğrudan tüketiciye ulaştırılmasına dayalı yöntemler geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye’de uygulanan tarım politikalarının gıda krizine yol açma etkilerinin ortadan kaldırılması büyük önem taşımaktadır. Örneğin alan bazlı destekler biçiminde devam etmekte olan doğrudan gelir desteği programları üreticiyi tarımsal üretim yapmaktan alıkoyan, salt gelir aktarımına dayalı bir mekanizma olarak uygulanmaktadır (Koç, 2013: 167).

Bunun yanı sıra Oyan’a göre doğrudan gelir desteği, mülkiyet esaslı ve dönümüne göre sabit oranlı uygulandığından, en yoksul köylü ile en zengin köylünün farklı miktarda destek almasına neden olmuş ve yoksul kesim bu destekten çok az faydalanabilmiştir. Buna bağlı olarak doğrudan gelir desteği aslında eşitsizliği arttıran bir sistem olduğu söylenebilir (Oyan, 2013: 123).

Dolayısıyla böyle bir tarımsal destekleme biçimi tarımsal üretimi teşvik etmek bir yana gıda krizine yol açan sürece neden olmaktadır. Bunun yerine tarımsal üretim maliyetlerini düşürmeye ve tarımsal üretimi finanse etmeye dayalı desteklemelerin öne çıkarılması gerekmektedir. Özellikle finansman desteği küçük üreticiliği ve topraksız üreticileri tarımsal üretim yapmaya teşvik edici sonuçlar doğurabilir. Bu çerçevede özellikle Venezuela’da gerçekleştirilen bir uygulama çiftçi finansman desteği açısından önemli bir örnek niteliği taşımaktadır. Söz konusu uygulamanın temel bileşenleri “sıfır borç planı” doğrultusunda borçların tasfiyesini, hasat yetersizlikleri vb. olumsuz koşullarda sigorta programına eşdeğer finansal destekleri içermektedir (Schiavoni ve Camacaro, 2015: 200).

Türkiye’ de Oluşan Gıda Krizinin Değerlendirilmesi

Türkiye’de uygulanan tarım politikaları ve gıda krizi ilişkisi tarımın sektörel analizi ile ortaya konabilir. Tarım sektörünün GSMH ve istihdam içindeki payı tarımsal üretimin yıllara dayalı olarak izlenmesi ile tespit edilebilir. Böyle bir tespit tarımın ülke ekonomisindeki yerini belirlemek, dolayısıyla gıda güvenliği, gıda güvencesi konusundaki değerlendirmeyi sağlamak ve gıda krizi sorununu ortaya koymak açısından önemlidir. Dolayısıyla bu bölümde öncelikle tarım sektörünün durumu analiz edilmektedir. Dönemler itibari ile tarımın sektörel payı 1990’lı yıllardan itibaren hızla azalmıştır. Tarımsal verimliliğin teknolojik gelişme ile birlikte artması beklentisine rağmen tarımın sektörel payının verimlilik artışına paralel bir artış eğilimi içinde olduğunu belirlemek güçtür. Bunu en önemli nedenini uygulanan tarım politikaları oluşturmaktadır. Nitekim tarımın katma değeri sanayinin katma değerinden düşüktür (Dernek, 2006: 23).

Tarımın sektörel dağılımlarına bakılırsa, yıllar itibariyle 1923 yılından 1960’lara kadar tarım sektöründe artışların yaşandığı ve en yüksek artışın 1927 yılında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1927 yılı %89,6 oranı ile hemen hemen tarım ülkesi haline geldiği görülmektedir. Fakat 1960’lı yıllardan sonra tarım sektöründe belirgin azalışlar yaşanmıştır. Bu azalışların nedeni olarak sanayileşme çıkışları ve serbestleşme süreçleri gibi örnekler söylenebilir. Uygulanan tarım politikaları ile alınan kararlar doğrultusunda tarım sektörü ciddi şekilde değişiklik göstermiştir. 2014 yılında %20 seviyelerine kadar düşen tarım sektörü ekonomik, sosyal etkileri önemli derecede ortaya çıkmaktadır. Bunların

başında ürünlerin fiyatlarındaki artışlar ile baş gösteren gıda krizleri diğer alanlara da etki etmektedir. (Dernek, 2006: 23)

Tarım Sektörüne Ait Yatırımlardaki Sorunlar

Az gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün belki de en önemli problemi alt yapı yatırımlarındaki eksikliklerdir. Bu eksikliklerin etkileri birikerek devam etmiş ve en son yaşadığımız gıda krizinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Tarım sektörünün devamlılığını tesis etmek ve üretimin pazara en az fire ile ulaşabilmesini sağlamak amacı ile ulaştırma, enerji ve iletişim kanallarının geliştirilmesi, sulama kanallarının modernize edilmesi, tarım alanlarının zarar görmesini engelleyecek şekilde sel tehlikesini ortadan kaldıracak önlemlerin alınması, araştırma geliştirme yatırımlarının yapılması ve benzeri hususlar tarım sektörü yatırımları olarak değerlendirilebilir. 1980 ile 2004 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin tarımsal araştırma yatırımları yarı yarıya azalmıştır (<http://www.fb.org/issues/BackgrounderOnFoodPrices.pdf>,Erişim Tarihi: 15.05.2021)

Bu durum tarım sektörüne ve dolayısı ile tarımdaki yatırımlara verilen önemin giderek azaldığının göstergesidir. Gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün çok acil sermayeye ihtiyacı olduğu bilinmektedir. On yıllardır azalan sermaye miktarı ürün verimliliğini ve dolayısı ile hasılatı azalmıştır. 1996 yılında yapılan Dünya Gıda Zirvesi'nde 2015 yılına kadar açlık probleminin çözülebilmesi için 30 milyar ABD Dolarlık ekstra fona ihtiyaç duyulacağı belirtilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu finansman açığının ülkelerin kendi imkanları ile kapatılması pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte OECD

tarafından yapılan Resmi Kalkınma Yardımlarının (ODA-Official Development Assistance) sadece %5 lik kısmı tarım kesimine yönlendirilmektedir. Tarım sektöründe az gelişmiş ülkelerde araştırma ve geliştirme yatırımlarına da önem verilmemesi sorun yaratmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde 1981 yılında tarımsal gayri safi yurtiçi hasılanın (gayri safi yurtiçi hasılanın tarım sektörü tarafından oluşturulan kısmı) %0, 52 si araştırma geliştirme yatırımlarına harcanırken bu rakam 20 yıllık süreçte oransal olarak neredeyse hiç artmamış ve %0,53 olarak gerçekleşmiştir. Aynı oran gelişmiş ülkeler için % 1,41 iken 2000 yılında %2,36 ya yükselmiştir (World Bank, 2008: 167).

Az gelişmiş ülkelerdeki tarım yatırımlarının eksikliklerinin uluslararası yatırımlar aracılığı ile kapatılması çözüm yollarından bir tanesi olarak düşünülebilir. Özellikle Çin ve Güney Kore'nin bu alandaki büyük yatırımcılar olduğu bilinmesine rağmen bu yatırımların ve sahibi ülkelerin çiftçisine katkısının olumlu olduğu konusunda çeşitli tereddütler vardır (Hallam, 2009: 2).

2050 yılındaki nüfus günümüz nüfusundan 2-3 milyar daha fazla olacaktır. Bu nüfusu besleyebilmek için küresel gıda miktarının günümüzdeki miktarından %70 daha fazla olması gerektiği bilinmektedir. Söz konusu ürün artışının tek başına ekilebilir alanlardaki artışla sağlanabilmesi fiziki şartlar nedeniyle mümkün olmamaktadır. Teknolojideki değişikliklerin tarım alanlarında da kullanılması, az gelişmiş ülkelerde en verimli tarım yatırımı olarak kabul edilen araştırma ve geliştirme giderlerinin artırılması, etkin

çalışan finansal sistemlerin oluşturulması özellikle hasılatın artmasında ve dağıtım kanallarının iyileştirilmesinde önemli rol oynayacaktır (<http://www.fao.org/economic/ess/ess-s/fs-data/en/#>. UrGpAdJdWKR, Erişim Tarihi: 15.05.2021).

Yetersiz depolama ve ulaştırma imkanları, üretilen ürünün bozulmadan satış alanına veya komşu bölgeye ulaştırılmasını engellemekte bu da tarım ürünlerinin ihtiyacı olan bölgelere ulaştırılmasında sorunlar yaratmaktadır. Teknolojik yetersizlikler tarım alanlarından elde edilebilecek maksimum ürün miktarına ulaşılmasına, üretilen ürünün uzun süre saklanmasına ve ticaretinin yapılmasına engel teşkil etmektedir. Altyapı yatırımlarındaki tüm bu sorunlar özellikle yoksul ülkelerdeki gıda güvenliğini tehdit etmektedir. Örneğin Etiyopya yeterli miktarda yağış almasına rağmen suyun tutulması ve depolanması için yeterli altyapıya sahip olmaması nedeniyle tarımsal nüfusun çok büyük bir kesimi kuraklıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Artan nüfus aynı zamanda çiftlik arazilerinin bölünmesine de sebep olmuş ve bu da kuraklık durumunda gıda güvenliğinin ortadan kalkmasında daha da büyük katkı sağlamıştır (Bulletin, 2010: 9).

GIDA KRİZİ VE NEDENLERİ

Gıda Krizine Giden Yollar

Ekonomik kalkınma çabaları bir yandan devam ederken, bir yandan da insanoğlunun yaşadığı Dünya'nın fiziksel problemleriyle baş etmesi gerekmektedir. Nüfusun artışı, doğal kaynakların verimli kullanılamaması, gündün güne değişen yaşam koşulları ve bu gibi durumlar dünyanın doğal kaynakları bakımından yetersiz kalmasına

neden olmuştur. Bu gibi durumda dünyanın, mevcut kapasitesinin yetemez hale gelmesine ve neredeyse insanlar için ikinci bir dünyaya ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Nedenlerin sonucunda, tüm ülkeleri etkisi altına alan dünya gıda krizi ortaya çıkmıştır. 2007 ve 2008 yıllarının başında, dünya genelinde gıda fiyatlarında yaşanan artışlar küresel bir gıda krizi belirtisi olarak görülmüştür (Gürler, 2008: 12).

Gıda krizi denilince, insanların normal büyümesi ve gelişmesi için ve en önemlisi de sağlıklı ve faal bir yaşam devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu gıda maddelerine ulaşamaması halini ifade edilmektedir. Küresel gıda krizi ise, gıda fiyatlarında yaşanan artış nedeniyle gıda tüketiminde meydana gelen azalma sonucunda aç kalan nüfus sayısında ortaya çıkan artış şeklinde adlandırılmaktadır. Gıda krizi olarak gıda fiyatlarındaki artışın anılmasının nedeni azami düzeyde beslenemeyen insan sayısının kısa bir süre içerisinde önemli ölçüde artmasıdır. FAO'nun (Gıda ve Tarım Örgütü) yaptığı tanıma göre ise, kronik açlık veya yeterli beslenememe yani günlük alınan gıda miktarının, günlük faaliyetler için gerekli olan enerjiyi sağlayamaması durumuna demmiştir (Cengiz ve İlhan, 2016: 15).

Aslında gıda güvencesizliği gıda krizini ortaya koyan bir kavram olmuştur. Tanımından da anlaşılacağı üzere gıda güvensizliği,” aktif ve sağlıklı bir yaşam ile normal bir gelişim için gerekli yeterli miktarda güvenli ve besleyici gıdaya sürekli erişimden yoksun kalma durumudur” (Küresel Gıda Krizleri Raporu, 2018).

Gıda krizinin oluşmasında temel neden, arz ve talep dengesinde yaşanan değişimler ortaya çıkarmaktadır. Ülkelerin yaşadığı ekonomik krizler bu krizlerin yaşanan iklimsel boyutlu mu yoksa savaş, yoksulluk ya da girdi maliyetlerindeki yükselişler sonucu tarımsal üretimdeki yaşanan düşüş ve stokların azalması gibi birçok neden gıda krizini tetikleyen unsurlar arasında yer almaktadır (Bakır, 2018: 32).

Tarımsal üretimin giderek azalmasıyla ve çiftçilik denilen mesleğin günümüz koşullarında gelir getirmeyen meslek olarak görülüp çiftçi soyundan gelen kişilerin başka alana kaydırılmak durumunda kalması neticesinde üreten bir nesil olmaktan çıkarılıp tam tersi tüketen bir nesil oluşumu gıda krizini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca dünyada yaşanan küresel ısınmalar sonucunda mevsiminde görülmeyen hava olayları sebebiyle tarım büyük oranda etkilenmektedir. Tarım üstü açık bir fabrika gibi düşünüldüğünde yaşanan her iklimsel felaket tarımı olumsuz etkileyerek tarımsal ürünlerin azalmasına ya da üretiminin hiç olmamasına neden olmaktadır. Bu sebepler dolayısıyla insanların yaşamsal döngüsünü sürdürmesinde ana etken olan gıda krizini sinyalleri ortaya çıkacaktır (Yalçın, 2018: 96).

Diğer yandan küçük tarım işletme sahiplerinin büyük şirketler tarafından alınarak yok edilmeye başlanması, tekelleşmelerin baş göstermeleri üretimin tek bir elden elde edilmesi gıda fiyatlarındaki artışları önemli derecede etkilemektedir. Tarımsal üretimin tek elci firmaların eline geçmesi ile fiyat farklılaşması olmadığından durumu iyi olan insanlar gıda teminini sağlayarak sağlıklı yaşam devam ettirebileceklerdir. Fakat ekonomik geliri alt seviyede olan insanlar

durumlarına göre hareket ederek bazı yiyeceklerden feragat ederek daha sağlıklı beslenme koşulu sürdüreceklerdir. Bu her kesimin istediği ürüne kendi gelirine göre ulaşma koşuluna sahip olması gerekmektedir. Tarımsal ürünleri üreten küçük çaplı çiftçilerimizin imkânlarının kısıtlı olması sebebiyle üretmiş olduğu ürünleri depolama alanının olmaması ya da pazarlama koşulunun yetersizliği gibi nedenlerden ötürü büyük şirketler düşük fiyata sahip olmaktadır. Küçük üreticilerimizden düşük fiyata alınan ürünler, büyük işletmeciler tarafından alındığından hem stoklar azalmakta hem de fiyat artışları oluşarak gıda krizi zeminleri oluşmaktadır. Ayrıca tarımsal ürünlerin daha fazla gelir getiren bitkisel yakıt amaçlı kullanılması gıda üretimi yerine daha fazla gelir kazanmak için tarım üreticilerimizin topraklarını bitkisel yakıt amaçlı kullanması gıda üretiminde azalışlara neden olmaktadır. Ekilen tohumların genlerindeki değişimlerde eski kaliteli ürünlerin elde edilememesinin bir kanıtıdır. Şimdilerde daha fazla ürün elde etmek için atalık tohumlar yerine hibrit tohumların kullanılması sağlıklı ürünlerinin olmamasına neden olmaktadır. Tüm bu sebepler aslında tarımsal ürünlerin üretiminde devletin uyguladığı politikaların eksikliğini ve çiftçi kesime uygunsuzluğu gibi sebepler dolayısıyla gıda krizi sinyalleri ortamı yaratmıştır. Kısacası gıda krizinin nedeninin, tarımın ve gıdanın serbest piyasa koşullarına bırakılması da krizi tetiklemiştir. Aslında gıda krizine neden olan tek şey gıda fiyatlarındaki artışlardır. Fakat fiyat artışlarına sebep olan birçok faktör vardır (Yıldırım, 2020: 29).

İşte bu başlık adı altında gıda krizine ortamına sebep olan krizin nedenlerden bazılarını ayrı başlıklar altında tek tek ayrıntılı şekilde incelenecektir.

GIDA KRİZİNİ ETKİLEYEN BAŞLICA FAKTÖRLER:

Dünya Nüfusu ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler

Dünya üzerinde artan nüfusun gıda krizi üzerinde önemli etkilerinin olduğu savunulmaktadır. Üretilen ürünlerin tüm talebi karşılayacak kadar olduğu ve bu nedenle nüfus artışı ile gıda krizi arasında bir ilişkinin olmadığını savunan görüşler bulunsa da nüfus yapısının ve dağılımındaki değişikliklerin de göz önüne alınması neticesinde de bu değişkenlerin gıda krizi üzerindeki etkileri daha net anlaşılabilir. Artan nüfusunu besleyebilmek için gıdaya ihtiyaç vardır. 2008 yılında 6,075 milyar olan toplam dünya nüfusunun 2025 yılında 8 milyar kişi ve 2050 yılında da 9,3 milyar kişi olacağı tahmin edilmektedir. 2030 yılında gerekli gıda miktarının bugünkü rakamın 2 katı olacağı ve artışın %20 sinin nüfus artışından kaynaklanacağı hesap edilmektedir (Dorélien, 2008: 32). Yukarıda yer alan veriler ile birlikte yapılan araştırmalarda dünyada kişi başına düşen gıda miktarının genel olarak arttığı tespit edilmiştir. Birleşmiş Milletler'in açıkladığı verilerine göre 1961 yılı baz alınarak (1961=100) oluşturulan endekste; 2005 senesine kadar kişi başına düşen gıda miktarının sürekli yükseldiği, 2005 yılında endeks rakamının 130'un üzerinde olduğu incelemeler sonucunda açıklanmıştır. Bu durum gıda üretimindeki yükselişin nüfus artış hızından daha yüksek olduğunun da bir göstergesidir. Bununla beraber aynı araştırmanın sonuçlarına göre Sahra altı Afrika ülkelerinde kişi

başına düşen gıda miktarının özellikle 1973-1984 yılları arasında büyük bir şekilde azaldığı (1984=82), 1985 yılından itibaren yükselme eğilimi gösterse de 2000'li yılların başından itibaren oluşan düşüşle 2005 yılındaki endeks değerinin 86, 87 civarlarında olduğu tespit edilmiştir (Un, 2008: 26).

Burada özetlenen veriler ışığında gıda krizinin dünyadaki nüfus artışından çok bölgeler arası paylaşım sorunu ile ilgili olduğu ortaya çıkacaktır. Gıda üretimi ve dağıtımının dünya üzerinde eşit olarak gerçekleştiremediği gibi; nüfus artışının dağılımı da dünyanın her yerinde de aynı oranda gerçekleşmemektedir. Başka bir ifade ile nüfus artış oranları her bir ülkede veya bölgede farklılık arz etmektedir (Dorélien, 2008: 32).

Doğu Afrika'da dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşen doğurganlık oranı buradaki nüfus artışının ortalamasının üzerinde olmasına sebep olacak ve gıda dağılımında bu bölgeye ağırlık verilmesini gerektirecektir. Gıda dağılımındaki sorunlara nüfus artışının da eklenmesi neticesinde gıda krizi etkilerini daha da yoğun gösterecektir.

Nüfus artışının etkisini sadece gıda talebinin artışı olarak değerlendirmememiz gerekir. Artan nüfus aynı zamanda tarım ürünlerinin arzı üzerinde de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ekilebilir arazilerin artan nüfus ile birlikte parçalanması gıda üretiminin etkinliğini ve dolayısı ile üretim miktarını azaltmaktadır. Bunun en iyi örneği Etiyopya'da görülebilir. Nüfus artışı ve arazi dağıtım politikalarının etkisi yüzünden 1990'lı yıllar boyunca tarım yapılan ortalama arazi büyüklüğü 1,2 hektardan 0,8 hektara düşmüştür. Nüfus

artışı ile birlikte nüfus yapısındaki değişikliklerin etkileri de gıda krizi konusunda dikkate alınmalıdır. Şehirde yaşayan dünya nüfusunun sayısı giderek artmaya başlamıştır. Aşağıdaki şekilde şehirleşen nüfusun artışı net olarak görülebilir (<http://www.monthlyreview.org>).

Küresel Isınma ve Kuraklık

Kuraklık ve hava koşulları tarım ürünleri üretimini etkileyen önemli faktörlerin başında yer alır. Hava koşullarının kötü gitmesi ve tarım ürünlerinin dönemsel olarak yeterince yağış alamaması hasat miktarlarındaki düşüşü beraberinde getirmektedir. Bu faktörlerin dışında doğal felaketler de üretimde düşüş yaşanmasına neden olan faktörler arasındadır. Dünyadaki en büyük buğday ihracatçılarından biri olan Avustralya’da ki kuraklığın sonucu olarak buğday fiyatlarındaki artış olurken; 2007 yılında Bangladeş’de ki hortum afeti 600 milyon dolarlık pirinç bitkisine zarar vermiştir. İklim değişikliklerinin tarım sektörü üzerindeki etkisini bulmaya yönelik yapılan çalışmalarda iç açıcı sonuçları görmek mümkün görünmemektedir. Dünya tahıl üretiminde iklim değişikliklerinin verimlilik azalışı üzerindeki etkileri görülebilir (Gürlük ve Turan, 2018: 68).

Atalık Tohumların Yok Edilişi

10 bin yıl önce bereketli hilal denilen ve Türkiye’nin de güneyine hâkim olunan bölgede olası bir ihtimalle bir kadının yaşadığı yere giderken sendeleyip döktüğü ve toprağa düşmesiyle can bulup yeşeren mucizevi tohumdur. Böylece buğdayın atası olan bitkiler çimlenerek tarım denilen ve iyisiyle kötüsüyle uygarlık olarak isimlendirilen bu süreci başlatan tohumun bulunmasıdır (Özkaya, 2007: 40).

Modern buğdayların atası olarak ülkemizde kaplıca olarak bilinen (siyez yada *T.monococcum*) einkorn hala dağlık alanlarda yetiştirilmektedir. 10 bin yıl önceki tohum genlerinden bugünkü tohum çeşitlerine geçiş sürecinde o dönemin çiftçilerinden bugünkü çiftçilerin seçimleri inkâr edilemez bir gerçektir. Bu konuyu örneklendirmek gerekirse; tarım sürecinin başladığı zamanda yabancı ot olan buğdayın başaklanıp tohumları yere saçılmış ve tohumları çatlamayıp başında kalanları seçerek toplayan çiftçilerimiz tohumun on bin yıl süren ıslah sürecini de başlatmıştır (Evrensel, 2017: 25). Şimdiki türleri ve çeşitleri olan buğday, arpa, çeltik gibi bitkilerin eski dönemlerden çiftçilerin seçerek saklamasından türemişlerdir (Özkaya, 2007: 47).

İlk tarım örneklerin ardından birçok toplumun arasındaki etkileşimler sonucu tüm dünyaya yayılmış ve çoğalmıştır. Ayrıca tarımı daha önce keşfeden topluluklar daha önce yerleşik düzene geçerek günümüzdeki uygarlık oluşumlarını meydana getirmişlerdir. Yeşil devrimle başlayan 1960 yılı sonrasında çiftçiler tohumlar üzerindeki güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Sonraları güç kazanan çok uluslu şirketler tohumlar üzerindeki egemenliklerini arttırdılar. Bu süreç modernleşme olarak görüldüğünden ekolojik, ekonomik ve sosyal maliyeti insanlar için çok ağır olmuştur. Bu yeşil devrimle tarım sektörüne melez tohum, makine araç-gereçler, kimyevi gübreler ve hepsinden önemlisi gaz ya da benzinle çalışan sulama pompaları girmiştir. Yeşil devriminin ana noktası tohumdur. Tohumun talebindeki artışın sebebi, şirketlerin ellerinde bulunan tohumun melez olup bir yıllık olması ve diğer sene çiftçilerin aynı tohumu kullanamayıp şirketlerden yeniden tohum talebinde bulunmasıyla devam etmektedir. Ayrıca bu melez tohumun

verimini arttıracak kimyasal gübre ve gübrenin ve tohumla oluşan yabancı otlara karşı zirai ilaçlar kullanılmaktadır. Dolayısıyla çok uluslu şirketlerin üretmiş olduğu tohumla dışa bağımlılık yaşanmıştır da denilebilir. Tohumla birlikte kimyasal ilaçlar, gübreler hayata girmeye başlamıştır. Modern tarım yapmak, yoksulluğu azaltmak, kaliteli ve verimli tarımsal üretim yapmak ve üretim miktarını arttırmak için seçilen bu tarım yönteminin ekonomik, sosyal birçok sorunu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ekosistemi de önemli boyutta etkilemektedir (Yıldırım, 2012: 78).

Yeşil devrimden önde devlet, araştırma enstitüleri, kombinalar, Devlet Üretim Çiftlikleri (DÜÇ) ve sonra Tarımsal İşletmeler Genel Müdürlüğü (TİGEM) adıyla anılan kurumlar aracılığı ile tohumlar iyileştirilip geliştirilmiştir. Fakat yeşil devriminden sonra bu merkezlerde bağımsız olarak yapılan tohum ıslah etme ve geliştirme olayı terk edilerek, tohum şirketlerinin ürettiği tohumları kullanarak enstitü ve DÜÇ'leri tarafından bölgesel demonstrasyon çalışmaları ve denemeleri yapıldı. Böylece bölgelere uyumlu olanlar çiftçilere dağıtıldı. Bu dönemden sonra artık çiftçiler üretimlerini şirketlerin ürettiği hibrit tohumlarıyla yapmaya başlamıştır. Şirketlerin ürettiği tohumlarla birlikte endüstriyel tarım sürecine geçilmiştir. Çünkü tohumla birlikte tarımsal üretimde kimyasal gübre ve kimyasal ilaçlar kullanımı yaşanmıştır. Ayrıca gıda işleme şirketleri de bu dönemde çok uluslu şirketlere dönüşerek yayılma göstermiştir (Aysu, 2015: 13).

Gelir Dağılımı ve Kamu Harcamaları, Üzerindeki Etkileri

Gıda krizinden etkilenen ülkeler; bu etkinin hafifletilebilmesi amacıyla çeşitli iktisadi yöntemlere başvurmuşlardır. Özellikle etkinin en çok etkilenen yoksul kesime yönelik olarak hazırlanan bu düzenlemeler gıda ihtiyacının giderilmesine yöneliktir. Bu düzenlemelere örnek olarak;

- Kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan en yoksul kesim ile okula giden çocuklara ve hastanede yatan hastalara temel gıda maddelerinin (ekmek, tahıl ürünleri ve süt) dağıtımını, gıda maddelerinin alımı için nakit transferi yapılması,
- Temel gıda maddeleri için tüketici fiyatlarına yönelik fiyat sübvansiyonları
- Tavan fiyat uygulamaları ve tüketici vergilerinin azaltılması Sayılabilir. FAO'nun 77 ülkede yaptığı araştırmaya göre söz konusu ülkelerin %55'i fiyat artışlarının nihai tüketiciyi etkilemesini engellemek amacıyla fiyat kontrolleri ve tüketici sübvansiyonlarını kullanmışlardır (<http://www.fao.org/economic/ess/ess-s/fs-data/en/#>. UrGpAdJdWKR, Erişim Tarihi: 15.05.2021).

Söz konusu tedbirlerin ülke bütçesi için oluşan maliyetleri çok yüksektir. Gıda maddeleri üzerindeki ithalat vergilerinin kısıtlanması ülkelerin bütçe gelirlerini azaltacağı için bütçe açıklarına sebep olabilir. Az Gelişmiş Ülkelerin ithalat vergilerinin sıfıra indirilmesi durumunda toplam kayıplarının 2.1 milyar Amerikan Doları olacağı

hesaplanmaktadır (<http://www.fao.org/economic/ess/ess-s/fs-data/en/#>. UrGpAdJdWKR, Erişim Tarihi: 15.05.2021).

Kısa vadede artan gıda fiyatları nedeniyle doğrudan yapılan yardımlar ve üretici için sağlanan sübvansiyonlar ülkelerin kamu harcamalarının artmasına sebep olmuştur. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kamu borç yapıları göz önüne alındığında gıda krizinin ülkeler için ayrı bir yük getirdiği gerçeği yadsınamaz. Kısa dönemde uygulanan politikaların maliyetlerini sadece devlet bütçelerine getirilen yük ile ölçmek mümkün değildir. Kısa dönemdeki maliyetleri ihmal edilebilir olarak görmek mümkünse de uzun dönemde üretim kararlarının piyasa koşullarına göre verilmeyerek rekabet ortamının yok edilmesi, tarım yatırımların yanlış alanlara yönlendirilmesi ve çeşitli bölüşüm sorunlarına sebep olabilir (Yalçın, 2018: 96).

Tarımsal Üretim Yapısındaki Değişmeler Tarım ürünleri piyasasında meydana gelen dalgalanmalar, piyasa karlılığının azalması, köyden kente göçlerin artması nedeniyle tarımsal işletme sayısı uzun yıllarca aşağı yönlü eğilim göstermiş ve tarımsal üretimden kaçışlar olağan dışı artmaya başlamıştır. 1991 yılında yapılan tarım sayımında tespit edilen tarım işletmesi sayısı 4,1 milyonlarda iken 2001 yılında yapılan tarım sayımında sayı 3,1 milyon olarak saptanmıştır. Çiftçi kayıt sistemi kayıtlarına baktığımızda 2007 yılındaki tarım işletme sayısı 2,7 milyon olarak görülmektedir. Görüldüğü gibi her yıl tarımdan bariz olarak el çekilmektedir. Basit bir hesaplama yöntemi ile kayıtlı işletme sayısı yılda (1991-2007) %52 oranında azalma göstermiştir. Üzerinde durulan bu gelişmeler istihdam oranındaki azalmayı da yanında sürüklemiş ve

tarım piyasasındaki istihdam 2006 yılında 1995 yılına göre %37 oranında gerilemiştir. Tarımsal işletmelerin çoğunluk bir bölümünün geçimlik ve küçük işletmeler ve çok parçalı olması sebebiyle birim başına alınan randımanda düşük olarak kendini göstermektedir. Tarımsal işletme sayısındaki ve istihdam oranındaki sürekli azalış ile verimliliğin istenen sonuçlarda olmaması tarım ürünleri üretimini menfi bir şekilde etkilemektedir (Kıymaz ve Saçlı, 2008: 26).

Tedarik Zinciri Tanımı

Tedarik zinciri; tedarikçi/aracı ile start alıp hedef kitleye kadar uzanan, hammaddenin elde edilmesi, üretim döneminde ürüne çevrilmesi ve müşterilere sunulması faaliyetlerinin tamamını içine alan bir süreç, bir faaliyetler bütünüdür (Demirdögen ve Küçük, 2007: 2). Sürekli hızlı bir şekilde yaşanan dünyamızda meydana gelen ani ve sarsıcı gelişmeler insanların hayat biçimlerini de hızla dönüştürmektedir. Neticesinde tüketim ve beslenme alışkanlıkları da bu dönüşüme ayak direyememiş akıntıya kapılmışlardır. Bugün insanlar mutfakta zamanın büyük çoğunluğunu yaşamak geçirmek yerine, bilhassa büyük kentlerde hızlı ve hazır gıdaların tüketimine öncelik vermişlerdir. Bu da bu bölümde farklı yönelişlerin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Küresel gıda zinciri, dünya genelinde yüzbinlerde aktörü ile oldukça düzensiz bir şekilde sahip olup yapısı ve ölçeğini değerlemek bir hayli zorlaşmıştır (Mena ve Stevens, 2010: 3).

Webster tedarik zincirini, birden fazla iş sektöründe göz önünde tutup üreticiden tüketimi yapılan son aşamaya kadar olan tüm aşamaların tek tek değerlendirilmesinin yapılması gerektiğini vurgulamıştır ve bu

fikrinin son noktasına kadar arkasında durmuştur. Tarım, bahçecilik, balıkçılık ve su ürünleri gibi işletmeler gıda tedarik zincirinin birinci aşamasındaki temel üreticiler olup; gıdayı sofraya sunularak tüketilecek hale hazırlayan ve paketlemesini yapan işletmeler orta seviye; toptancılar, perakendeciler ve hazır yemek işletmeleri ise gıda tedarik zincirinin en üst evresindekilerdir. Hammadde işleme, paketleme ve tüketiciye ulaştırma ile ilgili maliyetler ile elde edilen kâr marjı gıda tedarik zincirinin her bir evresinde katma değer katan faaliyetler olarak görülmektedir (Webster, 2001: 38).

Gıda tedarik zinciri; ekonomik, sosyal, çevresel ve teknolojik unsurlardan etkilenerken zaman içerisinde farklılaşma yoluna girmiştir. Girdi, çıktı ve faaliyetler açısından önceki tedarik zincirleri kısa, bölgesel ve nispeten sade bir yapıdayken, modern tedarik zincirleri, istikrarlı bir şekilde değişim halinde olan müşteri gereksinimlerini karşılayacak geniş çaplı bir ürün yelpazesi sunan global ve kompleks bir yapıdan oluşmaktadır (Mena ve Stevens, 2010: 2). Tedarik zinciri yönetiminde geleneksel yapı sıklıkla farklı bir yapıda olmamasına rağmen, gıda tedarik zincirinde ürün geçmişinden kaynaklanan ürüne özel bir yapı bulunmaktadır. Konu gıda olunca tedarik zincirinde ham maddenin girdisi ve üreticiden başlayarak bütün işleyiş boyunca son kullanıcı olarak adlandırılan müşteriye kadar olan genel yapı içerisinde müşteri olarak tüm insanlar bu yapıda yerini bulmaktadır.

Bamford gıda tedarik zincirini dört ana farklılığından ötürü bir nevi karmaşık bir bünye içerisinde olacağını belirtmiştir.

1. Ham, işlenmeye hazır madde, ambalajlama, taşıma, depolama hizmeti veren tedarikçiler ile son ürünün toptancıları gibi, tedarik zincirinde ‘katılımcı’ olarak yer alan çok miktarda işletmeler hizmet ve girdi sağlamaktadırlar.
2. Bu katılımcılar arasında tedarik zincirinin sorunsuz çalışması için sağlıklı bilgi akışının sağlanması son ürünün üretimi ve satışı açısından önemlidir ve bu sürece birçok aracı faktörler dahildir.
3. Teslim süresinin oldukça uzun olması, dolayısıyla hizmet düzeyinin istenilenden uzak olması kaçınılmazdır.
4. Kendi işletme hedefleri ile birer kâr merkezi gibi davranan her bir katılımcı maliyetleri olması gerekenden daha yukarı çekmektedir (Bamford, 2001: 92).

Tedarik zinciri, tedarikçiler ve müşteriler arasında daha az maliyet ve en yüksek hızda materyal ve bilgi akışını gerçekleştirmek ve geliştirmek için birbiriyle işbirliği içerisinde bulunan organizasyonlardan oluşan bir ağdır. Tedarik zincirinin hedefi, maksimum seviyede müşteri memnuniyetinin oluşturulmasıdır. Bu tanımdaki ağ ifadesi, sadece tedarik zincirinde yer alan firmaların birbirlerini tamamlayıcı faaliyetlerini değil, aynı zamanda bu zincirin içerisinde yer alan ve aynı faaliyetleri idam ettiren firmaların birbirleriyle rekabetini de barındırmaktadır. Bu tanımdan yola çıkıldığı zaman zincirin içerisinde bulunan tüm oyuncuların beraber entegre şekilde hareket ettiği küresel çaplı bir organizasyon olduğunu belirtmekte ve bu zincirin kendi içinde ve dışında zincire özgü özellikleri barındıran kendine özgü bir yapısının olması gerektiği

söylenmektedir. Zincirin her halkasında birbirine bağlı olan katılımcılar için aynı hak ve koşulların sağlanması için zincirin içerisinde bulunduğu ilişkileri düzenleyen bir politikanın oluşturulması ve devamlılığının sağlanması ile mümkün olabilir. Bu politikanın ana amaçlarının başında tüm katılımcılar için geçerli olmak üzere zincirdeki iş yükünün, kazançların ve kayıpların zincir içerisindeki katılımcılar için eşit ve adil olarak bölüştürülmesi olmalıdır. Politikanın kurulmaması veya sürdürülememesi sonucunda zincir içerisinde bulunan katılımcılar anlaşmazlıklar ve kargaşalarla yüzleşecek ve bu durum zincirinin halkalarının zayıflamasına ve yok olmasına sebebiyet verebilir (Govil, 2002: 54).

Günümüzde, üreticilerin attığı adımları etkileyen en temel unsur şüphesiz ki ürünü ve hizmetleri satın alacak olan tüketicilerdir. Üreticiler ve tüketiciler arasındaki ilişkinin sağlıklı olması için gereken değeri bulunduran tedarik zinciri kavramı, ürün ve hizmetlerin tedarikçiden müşteriye kadarki süreci ilişki ve bağlantılarının tümü olarak tanımlanmaktadır (Kehoe, 2017: 11). Gelişen hayat standartları ve tüketicinin sürekli değişen beklentileri karşısında gıda üretiminde de bazı değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Tüketicinin değişen istekleri karşısında işletmeler müşteri memnuniyetini kazanmak için stratejik adımlar atmış ve gıdaların güvenli, sağlıklı ve uzun ömürlü olmasına özen göstererek gıda üretimini devam ettirip paketlenme, muhafaza etme ve dağıtım süreçlerini en kısa zamanda tutmaya özen göstermişlerdir. Firmaların devamlılığını sağlamak için müşteri zevk ve isteklerinin en ön plana çıkarılması ve çıkan sonuçlara göre işletmenin kaderinin belirlenmesi en önemli durum haline gelmiştir. Gıda sektöründe

kullanılan hammadde ve ara ürünlerin hassasiyet oranının yüksek olması zincirin yapısının her bir sürecinde ortaya çıkacak problemlerde meydana getirir. Sektörde ihtiyaç duyulan problemsiz, hızlı, insan sağlığına yardımcı ve kalite gibi değerleri azaltmayacak lojistik süreçler için teknolojik yardımla beraber her an aktif ve bütünleşik bir lojistik hizmetin sunulması doğru tedarik zinciri yönetimiyle işletmelerin ihtiyacı olan minimum maliyet maksimum verimlilik felsefesi gerçekleşebilir. Aktif ve etkin bir Pazar oluşması için işletmelerin tüketici önüne çıkarmak istedikleri ürünleri iyi tanımalı ürün araştırması, pazar araştırması ve arge çalışmalarına önem vermesi ve bu sonuçlar doğrultusunda uygun bir tedarik zinciri oluşturması gerekmektedir (Yıldızöz, 2006: 36). Küresel çapta gıda zincirini incelemek dağınık bir yapıda çok sayıda oyuncu kitlesine sahip olmasından kaynaklı ölçeğini tam belirlemek imkânsız sayılmaktadır. (Mena ve Stevens, 2010: 3).

Webster tedarik zincirini, birden fazla iş sektöründe göz önünde tutup üreticiden tüketimi yapılan son aşamaya kadar olan tüm aşamaların tek tek değerlendirilmesinin yapılması gerektiğini vurgulamıştır ve bu fikrinin son noktasına kadar arkasında durmuştur. Tarım, bahçecilik, balıkçılık ve su ürünleri gibi işletmeler gıda tedarik zincirinin birinci aşamasındaki temel üreticiler olup; gıdayı sofraya sunularak tüketilecek hale hazırlayan ve paketlemesini yapan işletmeler orta seviye; toptancılar, perakendeciler ve hazır yemek işletmeleri ise gıda tedarik zincirinin en üst evresindekilerdir. Hammadde işleme, paketleme ve tüketiciye ulaştırma ile ilgili maliyetler ile elde edilen kâr marjı gıda tedarik zincirinin her bir evresinde katma değer katan faaliyetler olarak

görülmektedir (Webster, 2001: 38). Gıda tedarik zinciri; ekonomik, sosyal, çevresel ve teknolojik etmenlerden etkilenecek süreç içerisinde değişimler yaşamaya başlamıştır. Girdi, çıktı ve faaliyetler açısından önceki tedarik zincirleri kısa, yöresel ve nispeten basit bir yapıya sahipken, modern tedarik zincirleri, sürekli değişim ve gelişim içerisinde olan müşterinin gereksinimlerini karşılayacak büyük bir dizi ürün grubu sunan global ve kompleks yapılara sahiptir (Mena ve Stevens, 2010: 3).

Değişen yaşam tarzları, teknolojik gelişmeler, iş yaşamındaki hareketlilik tüketici alışkanlıkları ve beslenme şekilleri üzerinde etkileyici olmaktadır. Gıda sektöründe bu değişime ayak uydurmak müşteri isteklerini hızlı bir şekilde yerine getirebilmek, ürünlerde dayanıklılık, görsellik ve seri üretim faktörleri ile bir arada düşünüldüğünde gıda zincirinin her bir unsurunun önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümde gıda tedarik zinciri kapsamındaki unsurlara değinilecektir.

Kalite

Gıda zincirinin en önemli unsurlarından biri ürünlerin istenilen kalitede tüketicilere ulaştırılmasıdır. Kalite; müşteri taleplerinin karşılanması, isteklere uygunluk, operasyon başarımının iyileştirilmesinde, maliyetlerin düşürülmesinde ve standartların yükseltilmesinde olabilecek parasal manada en ekonomik düzeyde gidermeyi amaçlayan karakteristiklerin bilişiminden oluşmaktadır.” (Altuğ, 1995: 3).

Kalite kontrol, bir ürün veya hizmetten beklenen nitelikte üretimin oluştuğunu veya oluşmadığını onaylamak adına gerçekleştirilen gözlemlerin ve faaliyetlerin bütünüdür. Kalite, gıda üretiminin hammaddesinden paketlemeye, depolamadan dağıtım ve taşımaya, rafta dizimden mutfakta işlemeye kadar ürünün tüketiciye ulaşıncaya kadar izlediği tüm gıda zinciri boyunca doğru işlemlerin yapılmasıyla anlamlı duruma gelir. Günümüzde tüketici, tükettiği gıdanın güvenliği ve kalitesine şüphe ile bakmakta ve kullanmış olduğu gıdadan endişe duymaktadır. Kuş gribi, domuz gribi ve deli dana hastalığı gibi sorunlar günümüzde gıda güvenliği sorunlarının başında gelmektedir. Toptan kalite kontrolü, bir organizasyonda kalitenin oluşturulması, devamlılığının bozulmaması ve yenilikçi inovasyonlar ile geliştirilmesi amacıyla yapılan aktivitelerin tüketici istekleri göz önüne alınarak pazarlama, mühendislik, üretim ve servis işlemleri açısından en ekonomik şekilde gerçekleştirilmesini koordine eden etkili bir sistemdir. (Altuğ, 1995: 5).

Etkin ve Uygun Stok

Arz ve talebin karşılanması için elbette gıda şirketlerinin önceden stok yapması kaçınılmazdır. Ancak bunu yaparken gıda tüketim süresine, dayanıklılığına, mevsimsel etkilere ve gıda arzının talepten fazla olmaması hususuna dikkat edilmelidir. Tanım olarak stokların etkin yönetimi, “müşteri istek ve beklentileri doğrultusunda en iyi biçimde karşılanması koşuluyla birlikte siparişlerin en kısa zaman ve en doğru miktarda verilmesi, sipariş ve stok maliyetlerinin minimum düzeye indirilmesi ve tutulmasını sağlamak üzere, stok faaliyetlerinin

planlanması, işleyişin koordine edilmesi, yürütülmesi ve kontrol edilmesidir.” (Akolaş ve Özbay, 2014: 41).

Bilinçli Taşıma

Hızlı ve bilinçli taşıma ürünün kalitesinin güvenilirliğini sağlaması açısından büyük önem arz etmektedir. Gıda nakliyesi ve dağıtım işlemleri belirli standartlara göre yapılmaması halinde büyük sorunlara yol açabilmektedir. Özellikle soğuk zincirin bozulmaması gereken durumlarda taşıma şartlarının uygunluğu elzemdir. Bu bağlamda gıda zincirinin her halkası gibi nakliye aşaması da büyük önem arz etmektedir (Koç, 2013: 40).

Uygun Ambalaj

Ambalaj Sektörü, yurt içi ve yurt dışı şartlarında önemli bir duruma sahip olup son dönemlerde büyük bir gelişim süreci yaşamıştır. Ürünlerin kalitesi yanı sıra ambalajlarının da kaliteli olması ve ambalaj üstünde açıklayıcı şekilde içeriği, kullanım talimatları, uyarılar ve uygun saklama şartları gibi bilgilerin açık ve net olarak yazılması gerekmektedir. Gıdaların nasıl ambalajlanacağına, ne biçimde etiketleneceğine, hangi şartlarda taşınıp, depolanacağına ve nasıl tescil edileceğine ve denetim göreceğine ilişkin hükümler gıda mevzuatında net bir biçimde belirtilmiştir. Ambalajlama basamağında ürünün organik özelliğini bozmayacak hijyenik önlemler alınmalıdır. “Gıda ambalajı üzerinde bulunan etikette; gıdanın nasıl üretildiği, bitkisel orijini, üretim ve hasat yılı, üretim yeri, son kullanma tarihi, gıdanın içeriği, üreticinin kimlik bilgileri ve üretim yöntemiyle ilgili bilgiler yazılmalıdır.” (Parvini, 2011: 169).

Dezenfeksiyon

Gıda işi ile uğraşan üreticilerin tüketicilere sağlıklı, güvenilir gıda ulaştırmalarında dezenfeksiyon kurallarına riayet çok önemlidir. Gıda maddelerinin sağlıklı yöntemlerle korunabilmesi ve tüketicilere intikalinde, gıda ile münasebeti bulunabilecek mal, madde ve malzemelerin ürüne etki edip zarar vermemesi hedeflenerek, gıda maddesi ve gıda ile temasta bulunan mal, madde ve malzemelerin özelliklerini etkilemeden kimyasal veya fiziksel yollarla ortamdaki mikroorganizmalardan temizlenmesi işlemidir (Acar ve Ateş, 2011: 41).

Etiket

Gıdaların takip edilebilmesi için etiket uygulaması elzemdir. Gıda maddesinin ambalajının veya kabının üzerine etiketlenmiş, yazılmış, şablon ile basılmış, soğuk baskı ile basılmış, işaretlenmiş, kabartma ile işlenmiş veya yapıştırılmış olan herhangi bir işareti, markayı, damgayı, resimli veya diğer tanımlayıcı unsurlardır (Cebeci, 2006: 190).

Gıda Hijyeni

Gıda maddelerini etkileyebilecek organik ve/veya inorganik maddelerin sahip olduğu tehlikelerin kontrol altına alınması ve gıdaların insana zarar vermeden insan tüketimine uygun olması gayesiyle lüzumlu her türlü tedbiri almak ve koşulları uyumlu kılmaktır (Yıldırım, 2020: 59).

Sonuç

Her geçen gün daha hızlı ömrünü tüketen ekosistemimizde, daha önce hiç gelişmemiş olayların yaşanması sonucunda, insanların hayatlarını yaşayış şekli de değişmiştir. Neticesinde tüketim ve beslenme gibi alışkanlıklar da bu değişime ayak uydurmuş ve kendisini akıntı içerisinde bulmuştur. Bugüne baktığımız zaman insanlar, zamanlarını mutfakta geçirmek yerine, bilhassa büyük kentlerde hızlı ve hazır gıdaların tüketimine olağan dışı önem vermektedir. Bu yöneliş bu tarz sektörlerin yeni arayışlar içerisine girmesine ve büyümesine sebebiyet vermiştir. Gıda üretimi, dağıtımını, servisi ve depolaması yapan gıda üreticilerinin ciddi biçimde kontrol edilmesi ve sorumluluklarını tam olarak yerine getirmeyen işletmelere etkili müeyyidelerin uygulanması, gıda güvenliği sistemlerinin kurdurulması; toplum sağlığının korunması ve sağlıklı nesiller açısından fevkalade önemlidir. Bugün dünya, beslenme alanında iki sorunla karşı karşıyadır. Biri dünya nüfusunun bir bölümünün beslenebilmesi için yeterli gıdaya ulaşamaması iken diğeri de tüm insanlık için var olan gıdanın yeterli güvenilirliğinin olmamasıdır.

Ülkeler gıda ithalatlarında gıda güvenliği açısından belirlenmiş, ulusal ve uluslararası kabul edilmiş standartlara uygun gıda ürünlerini tercih etmektedir. Gıda güvenliğinin sağlanması, tüketici sağlığını korumanın yanında ülke ticaretinin gelişmesine de katkıda bulunmaktadır. Güvenli gıda üretmeyen işletmeler; başka bir deyişle tüketici güvenini kazanamayan veya gıda güvenliğini tehdit eden şirketler günümüzde Tarım ve Orman Bakanlığı ve medya tarafından isimleri teşhir

edileceğinden, birinci derecede pazar hâkimiyetini ve kamuoyunda imajını kaybetmektedirler. Bu konuda şirket isimlerinin ve ilgili gıda maddesi markasının doğru bir biçimde ve tüketicilerin anlayacağı şekilde kamuoyuna duyurulması oldukça önemli bir konudur. “Ülkemizde gıda mevzuatı uygulamasına baktığımızda denetimsiz ve ruhsatsız bir hayli gıda üretim yerinin olduğunu görmekteyiz. Özellikle belediyeler perspektifinden bakıldığında prosedürün olması gerektiği kadar düzgün işlemediği açıkça belirmektedir. Özellikle denetim ve kontrollerin yasada belirtildiği gibi yapılamadığı, üretim sektöründeki kaynaklar tarafından dile getirilmektedir. Kayıt dışı üretim yapılan tesislerin kayıt altına alınamaması da bu sorunların devam etmesinde en büyük nedenlerin başında gelmektedir” (Kendirli ve Konak, 2014: 110).

Ülkemizde gıda güvenliği yönetim sistemi ve uygulama kültürü yeni oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır. Gıda güvenliği yönetim sistemlerinin temellerinden daha ileriye taşıyacak davranışsal, ahlaksal ve yönetsel kavramlarla bezenmiş yeni bir yönetim anlayışını egemen kılmak ana hedef olmalıdır. Gıda güvenliği kültürü insanların düşünce, duygu ve davranış biçimlerinin bu alanda gelişim süreci ve ulaşım noktasıdır. Geleneksel görüşler ve özellikle onlara ithaf edilen değerler kültürün temelini oluşturmaktadır. Maalesef ülkemizde kısa yoldan zengin olmanın ve haksız kazançların revaçta olduğu alanlardan biride gıdadır. Başkasının gıdadan zarar görmesi pahasına ben işimi çevireyim, kârımı yapayım zengin olayım zihni, maalesef kendine yer bulabilmektedir. Gıdaların tarladan sofraya güvenlik modelinde tüketici sağlığını olumsuz etkileyebilecek koşulların önlenmesi için

tedbir ve düzeltme amaçlı politikaların belirlenmesinde devlete ve uygulayıcı olarak gıda işletmecilerine görev ve sorumluluklar düşmektedir. Gıda güvenliği kültüründe devletin rolü ve etkinliği, gerekli koşul ve standartları mevzuatla ivedilikle düzenlemek, denetim koşullarını oluşturmak ve sağlamaktır. Gıda güvenliği bir devlet politikası olarak benimsenmelidir.

Tüketiciler gıda güvenliği kültürü ile üretim süreciyle ilgili bilgi sahibi olmalı, gıda riskini değerlendirme ve gıda güvenliği yönetimi süreçlerinde bilinç ve duyarlılığa sahip olmalı ve satıcı raflarından aldığı gıdayı doğru ve bilinçli bir şekilde kullanmalıdır. Gıda güvenliği, gıda üretim ve pazarlama zincirinde görev alan her halkanın bilinçli ve yasalara uygun şekilde üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesiyle olanaklı hale gelebilir. Bu sorumluluk; hukuksal, dini, ahlaki ve insandır. Lakin toplumlarda bu sorumlulukların yanında, halk sağlığını kişisel menfaatlerin üzerinde tutmayı sağlayacak, yaptırım yönü bulunan hukuk kuralları şüphesiz olmazsa olmazdır. Beslenme; büyüme, gelişme, sağlıklı ve üretken olarak yıllarca hayatta kalmak amacıyla ihtiyaç duyulan elementlerin muhafazası ve bünyede kullanımınıdır. Yeterli ve dengeli beslenemeyen insanların ve toplumların sağlıklı ve yeterli güçte yaşaması, ekonomik ve sosyal refahının artması mümkün değildir.

Güvenli, temiz ve sağlıklı gıdaya ulaşım gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Bugün sağlığımızı tehdit eden birçok tehlike maalesef gıdalardan kaynaklanmakta ve gıdaların sağlığımızı bozucu unsurlar haline gelmesine neden olabilmektedir. Sadece gıdanın üretimi ve güvenli

gıda kapsamı yeterli olmayacaktır. İnsanların gıdaya, güvenli gıdaya ulaşmasını kolaylaştıracak tedarik zincirinin de hat safhada değerli olduğunu göz ardı edemeyiz. Üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar bütün tedarik zinciri işlemleri kontrollü ve denetimli bir şekilde tüketiciye sunulmalıdır. Üretim de ve sonrasında ne kadar gıda güvenliğine dikkat edilse de tüketiciye ulaşmasını sağlayan unsur tedarik zincirinin halkalarıdır. Bu halkalarda güvenli bir akıcılık söz konusu olmadığı takdirde öncesi pekte dikkate alınmayacaktır. Bu sebeptendir ki en az üretim kadar önemli olan safha gıdanın tedarik kısmıdır. Sağlam ve kontrollü bir gıda tedarik zincirinin varlığı gıda güvenliğini tamamlayarak gıda krizi oluşmasını önleyecektir. Tedarik zinciri süresince ürün bütün virajlarda değişik süreçlerden geçmektedir ve bu ürünün kalitesini tedarik zinciri, doğrudan veya dolaylı yönden etkisi altına almaktadır. Takip edilebilir bir tedarik zinciri, kontrol imkânı bulunan kayıtlar vasıtasıyla üretim çalışmalarının ve ürün şimdiye kadar olan bilgilerinin ortaya çıkarılması ve ürünün belirli koşullar altında belirlenen standartlarına uyum sağlayamayan ve kalite kontrol standartlarını karşılamayan (uygunsuz veya eksik üretim, imalat, kirlilik sebebiyle) sorunlu üretilen malzemelerin ayrıştırılmasını ve geri iade işlemlerinin kolaylaştırır. Bu hususta, birbirine uyum sağlamış üretimi yapılacak olan gıda tarım tedarik zincirinin stratejik planlaması ve envanter kontrolü ile beraber dağıtım ve lojistik süreçlerini de içinde bulundurması gerekmektedir. Başka bir söyleyişle; ürünün zincirin birinci basamağından itibaren, tüm üretim altyapısı ve izlenecek yolların stratejisi belirlenirken istifleme stratejileri ve şartları belirlenerek aktif ve hatasız bir envanter kontrolü yapılmalı ve

malzemenin antrepolardan nasıl ve ne zaman çıkışının yapılacağı ve müşteriye kadar hangi ulaşım yollarından ulaştırılacağı planlanmalıdır. Günümüzde tarım-gıda tedarik zincirindeki başlangıcından itibaren birden çok aracının elinden geçip son tüketiciye kadar gelmesi ve araçların sayısının çok fazla olması, kayıp ve maliyetleri de beraberinde yükseltmektedir.

Bu sebeplerden yola çıkıldığı zaman süreçte pasif ve aktif olan çok sayıda olan araçların içinden katma değer yaratmayan faaliyetlerde bulunan araçları süreç dışına itilmesi zaruri hale gelmiştir bu işlemlerin yapılması için etkin ve hızlı stratejik planların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Tarımsal tedarik zincirinde ve istikrarlı kalkınmada önemli bir yer edinen kısa tedarik zinciri, ürünün üreticiden tüketiciye kadar gidilen yoldaki araçların sayısını asgari seviyeye indirerek maliyetleri düşürmeyi planlamakla beraber çevresel ve ekonomik katkı olarak da faydası bulunacaktır.

Kaynakça

- Acar, D., ve Ateş, B., “Tedarik Zinciri Faaliyetlerinin Maliyetleri ve Dış Kaynak Kullanımı İlişkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16, no. 3 (2011): 27.
- Adıyaman, Ali, ve Günay, Semra. “Türkiye’de Yüksek Tarım Maliyeti Sorununun Çözümünde Biyodizelin Yeri”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2008: 105-122.
- Akbaba, Gülgün. “Dikkat Sağlığımızda ve Cebimizde Gözü Olan Var”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, Mart, 1994, s: 35-36.
- Akolaş, Dilek Arzu ve Özbay, Sena Doğu. “Gıda Depolarında Gıda Kalite Sistemlerine Uygun Stok Yönetimi Sürecinin Geliştirilmesi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014: 41.
- Akyüz, Müfit. *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*. Dünya Yayınları, 1989: 52.
- Altuğ, T., Ova, G., Demirağ, K. ve Kurtcan, Ü. *Gıda Kalite Kontrolü*. Ege Üniversitesi Basımevi, Mühendislik Fakültesi Yayınları, 1995: 3.
- “American Farm Bureau Federation Backgrounder on Food Crisis ‘ World Food Price Issue’ May 22 2008, Sayı: 2, s: 39-41
- Ankara Ticaret Borsası. “Tarımın tarihsel Gelişimi”. https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/88_2021, (Erişimi: 10.10. 2021).
- Arjantin, Bangladeş, Bolivya, Kamboçya, Çin, Mısır, Etiyopya, Hindistan, Kazakistan, Malezya, Pakistan, Rusya, Tanzanya, Vietnam ve Zambiya”. *Population Bulletin*, Augustos 2010. <http://www.prb.org/pdf08/63.3highlights.pdf>. (Erişimi: 10.10.2021)
- Artık, Nadir. *Her Yönüyle Gıda Kitabı, Türk Gıda Mevzuatı ve Gıda Denetimi Bölümü*. İzmir: Sıdaş Medya, 2013.
- Audrey Dorélien, “Population’s Role in The Current Food Crisis Focus on East Africa”, *Population References*, August, 2008, s:30-32, (<https://www.psc.isr.umich.edu/pubs/abs/8308>) (Erişimi: 10.10.2021).

- Aydın, Cenk. *46 Tüketicinin Satın Alma Karar Sürecinde Gıda Güvenliği: GDO'suz Etiketli Ürünler Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- Aysu, Abdullah. *Gıda Krizi. Metis Yayınları*, 2015: 13-14.
- Bakır, Zülfiye Zeynep. (https://insamer.com/tr/dunyagida-krizi_1483.html). (Erişimi: 10.10.2021).
- Baltaş, A. *Stres ve Başa Çıkma Yolları*. Remzi Kitabevi. 2002: 6.
- Bamford, C. "Current practice: inter-firm relationships in the food and drinks supply chain –Food Supply Chain Management Issues for the hospitality and retail sectors" *Ed by Eastham J.F., Sharples L. and Ball S.D. Oxford, Butterworth-Hei*, 2001: 92.
- Bulut, Cihan. *Ekonomik Yapı ve Politika Analizi/Türkiye Ekonomisi Performansı Değerlendirilmesi*. Der Yayınları, 2006: 467.
- Can, Halil. *Organizasyon ve Yönetim*. Siyasal Kitabevi, 1997: 315.
- Cebeci, Zeynel. "Gıda İzlenebilirliğinde Bilgi Teknolojileri". *Ulusal Tarım Kurultayı*. Kasım 2006: 189-195.
- Cengiz, Vedat, ve İlhan, Ersin. "2008 Dünya Gıda Krizi ve Türkiye'de Etkisi". *Ziraat Mühendisliği*, no. 363 (2016): 12-16.
- Çeltek, Güher. "Avrupa Birliğinde Gıda Güvenliği", *Gıda Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 18, 2004, s: 17-18, (2004).
- Çopur, Utku, Yonak, Senem ve Koyuncu, Ayşegül Şen. "Gıda Güvenliği ve Denetim Sistemi", *TR Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı* (2), s: 1133."
- Delice, Y. Nalan ve Özkaya, Tayfun. "Türkiye'de Gıda Güvence ve Güvenilirliğinde Tohumlukların Yeri ve Önemi", *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C.12, S:2, 2007, s:41-50.

- Demirdögen, O., ve Küçük, O. “Malzeme Akışının Etkinliğinde Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemi”. *8.Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi İnönü Üniversitesi*. Malatya, 2007. 1-7.
- Dernek, Zeynep. *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*. Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2006: 23.
- Dinçer, Ömer. *Örgüt Geliştirme Teori, Uygulama ve Teknikler*. Timaş Yayınları, 1998: 282.
- Doğan, Zeki, Arslan, Seçkin ve Berkman, Ayberk Nuri. “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları.” *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8, no. 1 (2015): 29-41.
- Duman, Mehmet. “Farklı yönleriyle Türkiye Ekonomisinde Gıdanın Yeri. Tarımın Çılgılığı”. 2014, 7: 43.
- “DPT (2007), Dokuzuncu Kalkınma Planı, Gıda Güvenliği ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yay No: 2711, Ankara, 2007, s: 4-9.
- Erbay, Recep. “Ekonomik Kalkınmada Tarımın Rolü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. 2013: 1-5.
- Evrensel, Özcan. “Tohumların Metalaşma Biçimleri: Teorik Bir Çerçeve”. *Ekonomi ve Hukuk Dergisi* 4, no. 55 (2017).
- FAO. “FAO, The State of Agricultural Commodity Markets; High Food Prices and the Food Crisis Experiences and Lessons Learned , ss: 40-51”. FAO, High Level Expert Forum, “The Technology Challenge”, t.y.
- “FAO, Food Security Indicators, <http://www.fao.org/economic/ess/ess-s/fs-data/en/#> (Erişimi: 10.10.2021.)
- FAO, High Level Expert Forum, ‘The Technology Challenge’, Rome 12-13 October 2009
http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/Issues_papers/HLEF2050_Technology.pdf, s: 1-4, (Erişimi: 10/10/2021).

- “FAO, Policy Brief, ‘From Land Grab to Win-Win’ June, 2009, ss: 1-2, (Erişimi: 10.10.2021).
- Glipo, A., ve F.G. Pascual. “Food Sovereignty Framework: Concept and Historical Context”. 2005.
- FAO, Policy Brief, “From Land Grab to Win-Win”, 2009. <http://www.fao.org/fileadmin/templates/em2009/docs/Hallam.pdf>. (Erişimi: 10.10.2021).
- Farahani, R., Rezapour, Z. ve Kardar L., Londra, Massachusetts: Elsevier Inc, 2011: 155-180.*
- Govil, M. “Supply Chain Design and Management Strategic and Tactical”. 2002.
- Gürler, Zafer Arslan. *Tarım Ekonomisi*. Nobel Yayın Dağıtım, 2008. Ankara.
- Gürlük, Serkan, ve Turan, Özlem. “Dünya Gıda Krizi: Nedenleri ve Etkileri”. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 22, No. 1 (2008): 63-74.
- Gürlük, Serkan, Turan, Özlem. “Dünya Gıda Krizi: Nedenleri ve Etkileri”. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, 2018, s:68.
- Hallam, David. ‘International Investment in Agricultural Production’ Konferans Notu, ‘Land Grab the Race For the World’s Farmland’ Woodrow Wilson Center, Washington DC 5 Mayıs s. 2009. <http://www.fao.org/fileadmin/templates/em2009/docs/Hallam.pdf>. (Erişimi: 10.10.2021).
- Handan, Giray, Akın, Ayşegül, Dölekoğlu, Celile, ve Gün, Sema. “Gıda Güvenliği ve AB Uyum Sürecinde Türkiye’de Yaşanan Gelişmeler”, *Türkiye VII. Tarım Ekonomisi Kongresi*, Antalya, 2006, s: 192-197.
- İnan, Hakkı, Gülçubuk Bülent, Ertuğrul, Cemil, Kantürer, Erdoğan, Argun, Baran, ve Dilmen, Özcan. “Türkiye’de Tarımda Kırsal Kesim Örgütlenmesi”. *Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt: I, Yayın No: 38, 1998.

- Kapıcıgil, Aysun. “Kalite Nedir Hizmet Kalitesi Nedir Kalite Güvence”. *Türkiye Muhasebe Forumu*. 2007. Ankara, s. 206.
- Kehoe, L. “When Two Chains Combine”. *Supply Chain Meets Blockchain.*, 2017: 2-15.
- Kendirli, S, ve Konak, F. “Bilgi Teknolojileri Kullanımının Önemi ve Çorum Kobi’lerinde Bir Araştırma”. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2014: 106-118.
- Kesen, Nesteren. AB ile Gıda Sektöründe Uyulması Gereken Yönetmelikler. İzmir: İzmir Ticaret Odası, 2005. [masasi/calismalarimiz/raporlar. http://www.izto.org.tr/bilgi-bankasi/abve-ul.-org](http://www.izto.org.tr/bilgi-bankasi/abve-ul.-org). (Erişimi: 10.10.2021).
- Keskin, Coşkun, ve Topuzoğlu Ahmet. “Sağlığın Tanımı: Başa Çıkma”. *İKÜ Yayınları* 4, no. 3. 2013.
- Kılıç, Döndü. *Tüketicilerin Gıda Güvenliği İle İlgili Bilgi, Tutum ve Davranışlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s: 20-29.
- Kıymaz, Taylan ve Saçlı Yurdakul. *Tarım ve Gıda Ürünleri Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Öneriler*, Haziran 2008. ([https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Tarim ve Gıda Ürünleri Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Öneriler.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Tarim_ve_Gida_Urunleri_Fiyatlarında_Yasanan_Sonunlar_ve_Oneriler.pdf)) (Erişimi: 10.10.2021).
- Koç, Emin. “Gıda Güvenliği ve İdarenin Yetkileri”. 2014: 40.
- Koç, Mustafa. *Küresel Gıda Düzeni Kriz Derinleşirken*. Ankara: Notabene Yayınları, 2013.
- Küresel Gıda Krizleri Raporu, 2018, <https://www.tarimorman.gov.tr/.pdf>, (Erişimi: 10.10.2021).
- Losch, Bruno, Sandrine Freguin-Gresh, ve Éric Thomas White. “Structural Transformation and Rural Change Revisited : Challenges for Late Developing Countries in a Globalizing World”. 2012.
- Mazoyer, M., ve Roudart, M. “Dünya Tarım Tarihi Neolitik Çağ’dan Günümüzdeki Krize”. *Epos Yayınları*, 2010: 23.

- Mena, C., ve Stevens G. “Delivering Performance in Food Supply Chains”. ABD, *Woodhead Publishing Limited*. 2010: 1-14.
- Müller, Rainer. “Krisenmanagement in der Unternehmung”. *Kölner Schriften zur Betriebswirtschaft und Organisation* ; 5, 1982: 648-743.
- Oyan, Oguz. “Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası 1923-2013”. *Notabene Yayınları*, 2013: 123.
- Özkaya, Tayfun. “Tohumda Tekelleşme ve Etkileri”. *Tarım Ekonomisi Dergisi* 13, no. 1-2 (2007): 38-49.
- Öztan, Aydın. “Dünyada Gıda Kontrolü Gıda ve Denetimi”. *Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları*, 1990: 25-32.
- Parvini, M. “Packaging and Material Handling”. 9. Bölüm, *Logistics Operations and Management. Ed.*
- Pira, Aylin. *Kriz Yönetimi*. İletişim Yayınları, 2004: 23-27.
- Pretty, J. *Ekolojik Tarım Dokuz Milyar İnsanı Besleyebilir mi?* Kalkedon, 2015.
- Raw, M., ve Atkins, P. “Agriculture and food. Coolins Educational”. 1995: 1-192.
- Renan, Baykan. *Türkiye’de Tüketicinin Korunması Tedbirleri, Öneriler ve Ekonomik Etkileri*, İTO Yayınları., İstanbul, 1997, s: 17-23.
- Schiavoni, C., ve Camacaro, W. “Venezuela’nın Yeni Bir Gıda ve Tarım Sistemi İnşa Etme Çabası”. *Kalkedon Yayınları*, 2015: 191-210
- Sezgin, Ceyhun ve Artık, Nadir. “Toplu Tüketim Yerlerinde Gıda Güvenliği ve HACCP Uygulamaları”. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2015: 57,60,56-62..
- Silver, A. David. *Kriz Dönemlerinde Şirket*. 1990.
- Şahin, Ayşe. “AB’nin Tüketici Politikası ve Türkiye’ye Yansımaları”, *Review of Social, Economic and Business Studies*, Vol. 3/4, 2003-2004, s: 271-275.”, 2003.

- Tan, Sibel, ve Karaönder İlker. “Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği”. *ÇOMÜ Ziraat Fakülteler Dergisi*, 2013: 87-94.
- Tayar, Mustafa. *Gıda Güvenliği*. İstanbul: T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2010.
- Tekeli, Sait. *Türkiye de Gıda Mevzuatı ve Kontrolünün Esasları*. Ayyıldız Matbaası, 1975: 18.
- Tutar, Hasan. “Kriz Yönetimi Üzerine Bir Araştırma”. 200: 16.
- “Türk Gıda ve İçecek Sanayi Dernekleri Federasyonu Çiftlikten Çatala Gıda Güvenliği”. *TGDF Yayınları*, Türk Gıda ve İçecek Sanayi Dernekleri Federasyonu, 2011, s: 6-25.
- UN, Agriculture, Food Production Index per Capita, 1961-2005 http://www.un.org/esa/sustdev/publications/trends_africa2008/agriculture.pdf. (Erişimi: 10.10.2021).
- Uzunöz, Meral. “Kırsal Kadınların Gıda Güvenliği Konusunda Bilinç Düzeyleri”. *Bursa Uludağ Üniversitesi Dergileri* 22, no. 2 (2008): 35-46.
- Venhar, Çelik ve Turgut, B. Dilek. “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar”, *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1-2, s: 21.
- Yalçın, Soner. *Saklı Seçilmişler*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Ali Ekber. “Uygun Ambalajlama”. *TSE Ekonomik Dergisi*, 2012: 10.
- . *Üretme Tüket, İthalat-Siyaset-Rant Kıskaçında Tarım*. İstanbul: Sia, 2020.
- Yıldırım, Uygur Dursun. “Tarımda Alternatif Kamusalılığın Olanakları”. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, no. 2 (2017): 50-67.
- Yıldızöz, Hakan. *Tedarik Zinciri Yönetimi ve Bir Uygulama*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006: 36.
- Yulafçı, Ahmet ve Demirtaş, Muhammet. “Anadolu’da Tarımsal Kültürün Kayıt Altına Alınması”. *XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*. Samsun, 2014.

Zeybek, Emre. “Tarım Sektörü ve Tarım Politikaları ile İlgili Üretici”. 2015: 24.

Webster, K. “The Scope and Structure of the Food Supply Chain. 3.Bölüm, Food Supply Chain Management Issues for the Hospitality and Retail Sectors. Ed by Jane F. Eastham”. *Liz Sharples and Stephen D. Ball. Oxford, Butterworth-Heineman.*, 2001: 37-54.

“World Bank, World Development Report, 2008, s:167, http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2008/Resources/WDR_00_book.pdf (Erişimi: 10.10.2021).

BÖLÜM 16

VARVARA OYUNU USTASI MEHMET YILDIZ UNESCO YAŞAYAN İNSAN HAZİNESİNE UYGUN MU?

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz KAVAL*

*Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü- Tunceli
Yilmazkaval@munzur.edu.tr

GİRİŞ

Kültür, toplum içinde ortak bir düşünce ve yaşayış havuzunun oluşmasını yaratan en önemli unsurlardan biridir. Kültürün eğitim, insan ilişkileri gibi çeşitli yollarla geniş kitlelere yayılmasıyla toplumda birbirine benzer bir yaşayış şekli meydana gelir. (Türkyılmaz, 2013: 91).

Birinci ve İkinci dünya savaşının insanlığın uğradığı büyük felaketler sonunda 1946 tarihinde kurulan UNESCO, insanlığın bir daha böyle büyük felaketler yaşamaması için daimî bir barış ortamı kurmayı hedeflemiştir. Kültürler arasında iletişim ile önyargıların kırılacağı inanan UNESCO, kültür politikalarına ağırlık vermiştir. Bu politika UNESCO tarafından 1946 yılından günümüze gelinceye kadar etkin bir şekilde yürütülmüştür. (Oğuz, 2013: 13).

1946 yılında kurulan UNESCO'nun çeşitli adlarla koruma altına almayı hedeflediği alanlar olmuştur. 17 Ekim 2003 yılına gelindiğinde UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. (Oğuz, 2013: 5-13).

Kültürel ifade çeşitliliğinin ortadan kaldırılması ile insanlığın uzun bir tecrübe sonucu meydana getirdiği somut olmayan kültürel miras yok olma tehlikesi yaşamaktadır. Bu tehlikenin ortadan kaldırılması için UNESCO'nun kabul ettiği Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi hükümetler arası kabul gören bir belge olarak kabul edilmektedir. (Oğuz, 2009: 12).

“Bu sözleşmenin amacı teknolojik gelişmeler, göçler, popüler kültür, medya ve küreselleşme gibi dış nedenlerle yok olan sözlü kültüre ait ‘somut olmayan miras’ olarak tanımlanan verimleri korumak ve ait olduğu topluluk içinde yaşamalarına katkı sağlamaktır. Sözleşmenin 2. maddesine göre korunması amaçlanan somut olmayan miras şunlardır.

- a) Dilin Somut Olmayan Kültürel Miras’ın aktarılmasında bir araç işlevi gördüğü sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler*
- b) Gösteri sanatları*
- c) Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve festivaller*
- d) Halkbilgisi evren ve doğa ile ilgili uygulamalar*
- e) El sanatları geleneği” (Oğuz, 2014: 54-55).*

UNESCO’nun bu sözleşmesi 19 Ocak 2006 tarihinde TBMM’de de kabul edildikten sonra Türkiye 27 Mart 2006 tarihinde Taraf devlet olmuştur. Türkiye bu anlaşmaya 45. sıradan katılmıştır. (Oğuz, 2014: 55-56).

“Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nde belirtildiği üzere kültürel mirasın korunması, mirasa saygı gösterilmesi, uluslararası iş birliği ve yardımlaşmanın teşvik edilmesi, unsurla ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığın arttırılması ve karşılıklı değer birliğinin sağlanması sözleşmenin amaçlarının başında yer almaktadır.” (Özünel, 2019: 43).

Nesilden nesile aktarılan bir bilgi olan somut olmayan kültürel miras, kuşaklar arası ortak bilgiye dayanır. İşte bu ortak hafıza Somut olmayan

kültürel mirasın temel özelliğini oluşturmaktadır. (Fedakâr- Demir, 2018: 91).

“Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nde “insan” kavramının öne çıkarılmasıyla kültürel mirasın korunmasında; “kültürel mirası üreten ustalara”, “kültürel mirası taşıyan ve aktaran bireylere” ve de “kültürel mirasların aktarıldığı mekânlara” özel bir önem atfedilmiş ve “yaşatarak koruma” yöntemi benimsenmiştir.” (Ekici-Fedakâr, 2013: 51). Bu anlamda üzerinde önemle durulan hususlardan biri de Yaşayan İnsan Hazinesi olarak görülmektedir.

Yaşayan İnsan Hazinesi, somut olmayan kültürel mirasın belirli unsurlarının icra edilmesi ve yeniden yaratılması için gerekli olan bilgi ve becerileri yüksek derecede haiz olan kişileri ifade eder. Taraf devletlerin her biri, bu bilgi ve becerilerin taşıyıcılarını adlandıracak nitelikte, UNESCO tarafından önerilen “Yaşayan İnsan Hazinesi” başlığına uygun bir unvan tayin etmelidir. Yaşayan Ulusal İnsan Hazinesi sisteminin kurulmasındaki başlıca amaç, somut olmayan kültürel miras unsurlarının, yüksek bir tarihsel, sanatsal ve kültürel değer dâhilinde; icra edilmesi, canlandırılması veya yeniden yaratılması konusunda gerekli bilgi ve becerilerin korunmasıdır. (<https://www.unesco.org.tr>).

UNESCO Programı kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından ülkemizde ilk kez 2008 yılında seçilmiş ve ilan edilmiştir. (<https://www.unesco.org.tr>).

Somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarına bir kimlik kazandırılması, ayrıca bilgi ve becerilerini geliştirmeleri, sürdürmeleri ve aktarmaları konusunda teşvik edilerek resmi olarak tanınmaları gereklidir. Bu nedenle UNESCO, taraf devletlere “Yaşayan İnsan Hazinesi” konusunda ulusal sistemlerini kurmalarını önerir. (<https://www.unesco.org.tr>).

2021 yılına gelindiğinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Envanterine kayıtlı 45 kişi bulunmaktadır. (<http://aregem.ktb.gov.tr>).

Varvara Oyununun Hikayesi

Mehmet Yıldız (Uzun Mehmet)’in aktardıklarına göre bu oyun tarihte yaşanmış gerçek bir hadiseye dayanmaktadır. Söz konusu hadise 1. Dünya Savaşı’nda meydana gelmiştir. Ruslar 1. Dünya Savaşı’nda, Erzurum ve Erzincan’ı işgal ettikten sonra 1914’te Erzurum tarafında Pülümür Acı Elma’ya kadar gelirler. Kendi kendilerini savunmadan başka çareleri olmayan halk, o dönem çok sevilen ve saygı duyulan Sıleman (Süleyman) dedenin etrafında toplanıp Ruslar ile savaşır.

Ruslar ile yapılan savaş kışın en şiddetli yaşandığı dönemde yapılır. Sıleman dede ve halk, beyaz bezden yapılan elbiseler giyerler. Bu beyaz elbise bir anlamda kar üstünde bir kamuflaj görevi görmektedir. Karda varlıklarını belli ettirmeden Rusları pusuya düşürürler. Ruslar kar yüzünden beyaz elbise giyen Sıleman dede ve halkı fark edemeyince büyük bir zayıf verip Erzurum’a kadar kaçarlar. Rusları bu şekilde yenen halk, Sıleman dedenin arkasına dizilerek ellerinde kılıç ve

sopalarla bu oyunu icra ederler. Zazaca da karın ismi “vore”dir. “Varvara”, “karda olsa kışta olsa biriz, varız” anlamına gelmektedir. Bugün Maraş, Urfa nasıl kurtuluş günlerinde kutlama yapıyorsa Tunceli’de de icra edilen bu oyun yörenin Ruslardan kurtarılmasının simgesi olarak kabul edilmektedir. (KK.1)

Oynanma Şekli

Oyunun ekip başı olan Uzun Mehmet ve diğer oyuncular beyaz bezden yapılmış elbise giyerler. Elbisenin üstüne bir yelek giyilip bele bir kuşak bağlanır. Bu bir anlamda olayın meydana geldiği dönemi simgeleyen elbiselerdir. Uzun Mehmet’in arkasına dizilmiş oyuncularında her elinde bir sopa olacak şekilde icra edilir. Uzun Mehmet’in elindeki sopa ile sağ yana vurunca oyuncular hep birlikte sopalarını kalkan yaparlar. Aynı işlem sola doğru yapılınc da oyuncular yine sopalarını kalkan yaparlar. Bu bir anlamda birlikte düşünüp birlikte hareket eden savaşçıları simgelemektedir. Oyunun oynandığı alana göre oyuncu sayısı değişebilir. Çok dar bir alanda oynanıyorsa 7-8 kişi ile oynanır ama açık bir alanda oynanıyorsa sayı 30-35’e kadar çıkabilir.

Oyunun başında her daim Uzun Mehmet oynamaktadır. Uzun Mehmet savaşta halka önderlik eden Sileman dedeyi simgelerken ellerinde sopalar ile oynayan ekip ise Ruslar ile savaşan halkı simgelemektedir.

Uzun Mehmet (Mehmet Yıldız)

Mehmet Yıldız, 1944 Tunceli ili Batman köyünde dünyaya gelmiştir. Eski dönemde kimlikler geç çıkartıldığı için doğum tarihi 1940’ta

olabilir. Lakabı Uzun Mehmet'tir. Lise Mezunudur. Dört kardeşin en küçüğüdür. Kureyşan aşiretine mensuptur. Cemile Yıldız Hanım ile evli olan Uzun Mehmet'in beş çocuğu vardır. 1964 yılında askerliğin yapan Uzun Mehmet, Cumhurbaşkanlığı muhafız alayında bulunmuştur. Uzun Mehmet'in, Tunceli merkez de şehrin en eski ticari sokağı olan dar sokakta yöresel elbiseler satan bir dükkânı bulunmaktadır. Dükkânı eşi Cemile Yıldız Hanım ile işletmektedir

Kültür ve Turizm bakanlığının sayfasında verilen bilgiye göre; Yaşayan İnsan Hazinesi şu ölçütlere göre belirlenir.

- 1-Ustalığını 10 yıldır icra ediyor olması
- 2-Sanatını usta-çırak ilişkisi ile öğrenmiş olması
- 3-Bilgi ve becerisini uygulamadaki üstünlüğü
- 4-Konusunda ender bulunan bilgiye sahip olması
- 5-Kişi veya grubun yaptığı işe kendini adanmışlığı
- 6-Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini geliştirme yeteneği
(sanatının toplumla buluşmasını sağlayacak yenilikler içermesi)
- 7-Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini çırağa aktarma becerisi
(çırak yetiştirmiş olması) (<https://aregem.ktb.gov.tr.>).

Oyunun dedelerinden kalma bir oyun olduğunu aktaran Uzun Mehmet, bu oyunu yedi yaşından beri icra etmektedir. Oyun oynamaya yedi yaşından itibaren başlayan Uzun Mehmet, bugün 77 yaşındadır. Dolayısıyla 70 yıldır bu oyunu aktif bir şekilde icra etmektedir.

Yaşayan insan hazinesi olmak için 10 yıllık süre istenmesine rağmen Uzun Mehmet 70 yıldır bu oyunu icra etmektedir. Uzun bir süredir bu kahramanlık oyununu aktif bir şekilde icra eden Uzun Mehmet, kültür aktarıcısı olarak bu oyunun halk arasında yaşamasına ve unutulmamasına katkıda bulunmaktadır.

Yaşayan insan hazinesi olmak için kişinin usta çırak ilişkisi ile sanatını öğrenmiş olması şartı vardır. Uzun Mehmet'in ustası da bu oyunu aktif bir şekilde icra eden babasıdır. Uzun Mehmet, oyunu babasından öğrenerek bir anlamda usta çırak ilişkisi ile başlar. Varvara oyununda ekip başına geçip ilk oyunu babasının izni ile bir düğünde icra etmiştir. Ustası olan babası fırsat buldukça Uzun Mehmet'e oyunun hikayesini, Tunceli kültürü için önemini hatırlatır. Düğünlerde, nevrüzde, gagan etkinliklerinde babasının oyunlarını izleyerek bir anlamda çıraklık eğitimi alan Uzun Mehmet, bu sayede usta bir oyuncuya dönüşür.

“Kültürel ifade; mimari, anıtlar veya eserler gibi maddi koleksiyonları içerdiği gibi, aynı zamanda müzik, şarkı söyleme, dans etme, tiyatro, insan becerileri ve zanaatkarlık gibi somut olmayan kültürel mirası da içerir.” (Fedakâr- Demir, 2018: 91). Varvara oyunu da bu anlamda yöre için bir kültürel ifade biçimi olarak kabul edilebilir.

Varvara oyunu günümüzde yörede Uzun Mehmet ile bütünleşmiş bir oyundur. Uzun boyu ve uzun sakalları ile yöre insanını betimlemektedir. Oyun icra edileceği zaman Uzun Mehmet'in ekip başı olması bir gelenek halini almıştır. Uzun Mehmet'in bulunmadığı oyun eksik bir oyun olarak kabul edilir. Oyun oynanırken yapılan oyun

hareketleri ve taklitleri en iyi Uzun Mehmet icra etmektedir. Bu da bilgi ve becerisini uygulamadaki üstünlüğünü göstermektedir.

“YİH Programının temel amacı ise bu kişilerin miras taşıyıcılığını yaptıkları konuyla ilgili bilgi ve becerilerini genç kuşaklara aktarmasını sağlayarak geleneğin yaşatılmasıdır.” (Fedakâr- Demir, 2018: 91).

Varvara oyununu yüzlerce kişiye öğreten Uzun Mehmet, kendini bu oyuna adanmış durumdadır. Öyle ki hiçbir yerden maddi destek alamayan Uzun Mehmet, terzilik yaptığı dükkânda etkinliklerde yer alan ekibi için kostümleri kendisi hazırlayıp ekibine ücretsiz vermektedir. Ekibi ile Türkiye’de ve yurt dışında pek çok yerde sahne almış ve çeşitli ödüller kazanmıştır.

Uzun Mehmet ve ekibi Tunceli’de yılbaşı olarak kabul edilen gağan kutlamalarında, nevruzda, düğünlerde, devlet yetkililerinin şehre geliş zamanlarında bu sanatı icra ederek sahip olduğu bu yeteneği halk ile buluşturmaktadır. Halk, Uzun Mehmet ve ekibinin bu oyununu seyredip atalarının kahramanlığını her daim hatırlamaktadır.

“Somut olmayan kültürel miras aktarıcılarının ellerinde bulundurdıkları kültürel miras unsurunu gelecek kuşaklara aktarmalarının sağlanması mantığını içinde barındıran Yaşayan İnsan Hazine sistemi, temelde çırak yetiştirilmesine hizmet etmeyi amaçlamaktadır.” (Kasapoğlu, 2013: 86).

Uzun Mehmet, bir gösteri sanatı olarak kabul edilen varvara oyununu bugüne kadar pek çok kişiye aktarmıştır. Ekibinde yer alan oyuncular,

oyunu Uzun Mehmet'ten öğrenmişlerdir. Ancak Uzun Mehmet, baş oyuncu olacak kişiyi doğrudan yetiştirmemiştir. Kendisi de oyunun başkişi olacak ve Sılêman dedeyi canlandıracak kişiyi aramaktadır. Bu rolü canlandıracak kişinin uzun boylu ve oyunun figürlerini rahatlıkla sergileyecek bir kişi olması gerektiğini düşünen Uzun Mehmet, bu anlamda kendisinin yerini tutacak kişiyi bulmanın beklentisi içindedir. Varvara oyununun yetkililer tarafından keşfedilip koruma altına alınması gerektiğini düşünen Uzun Mehmet, bu sayede oyuna daha fazla talep olacağını baş oyuncunun da daha rahat keşfedileceğine inanmaktadır

SONUÇ

Yaşayan insan hazineleri içinde bulunduğu toplumun kültürel belleği olarak kabul edilen kişilerdir. Sahip oldukları bilgi ve birikimi uygulamada üstünlükleri, çırak yetiştirmeleri, kendilerini sanatına adanmış olmaları onları yaşayan insan hazinesi olarak kabul edilmesini sağlayan temel özelliklerdir. Tunceli ilinde yaşayan Mehmet Yıldız (Uzun Mehmet) yörenin kahramanlık oyunu olan Varvara oyununu 70 yıldır icra etmektedir. Varvara oyunu yörede kahramanlık temalarının sergilendiği bir oyundur. Uzun Mehmet'in yetiştirdiği bir ekip ile yöre için önemli olan zamanlarda, yöreye devlet büyüklerinin ziyareti sırasında Munzur festivalinde bu oyunu icra edilir.

Oyunun başkişi olan Uzun Mehmet, atalarından kalan bu oyunu icra ederken çeşitli figürler ile oyunu süslerken aynı zamanda oyunun hikayesini de seyredenlere anlatarak kültür aktarıcılığı görevini yerine getirir. Varvara oyunu ustası Mehmet Yıldız (Uzun Mehmet) sahip

olduğu bu bilgi ve becerinin genç kuşaklara aktarılması gerektiği düşüncesinde olup yetkililerden bu noktada yardım talep etmektedir.

UNESCO'nun desteklediği Yaşayan İnsan Hazinesi tanımına uygun olan Uzun Mehmet'in Kültür Bakanlığının ilgili komisyonu tarafından değerlendirilip Yaşayan İnsan Hazinesi olarak kabul edilmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ekici-Fedakâr (2013). “Ege Üniversitesi” Deneyimleriyle Somut Olmayan Kültürel Mirası “Yaşatarak Koruma”, *Milli Folklor*, Yıl 25, Sayı: 100,50-60.
- Fedakâr, P- Demir, K. Gonca (2018). Yaşayan İnsan Hazinesi Programının Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği Bağlamında Değerlendirilmesi, *Milli Folklor*, Yıl 30, Sayı: 120, 90-101.
- Oğuz, Öcal (2009). Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği, *Milli Folklor*, Yıl 21, Sayı: 82, 6-12
- Oğuz, Öcal (2013). Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras, *Milli folklor*, Yıl 25, Sayı: 100, 5-13.
- Oğuz, Öcal (2013). Alan Araştırması ve Uluslararası İş birliği Projeleri, (Editörler: M. Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel, Selcan Gürçayır Teke), *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ankara, Grafiker yayınları.
- Oğuz, Öcal (2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları
- Özünel, E. Ö (2019). Geleneğin Geleceği: Somut Olmayan Kültürel Miras Unsuru Olarak Âşıklık, *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi (HEFAD)*, Sayı: 1, 39-45.
- Pınar Kasapoğlu Akyol (2013). Türkiye’nin Yaşayan İnsan Hazinesi, (Editörler: M. Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel, Selcan Gürçayır Teke), *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ankara, Grafiker yayınları.
- Türkyılmaz, Dilek (2013). Kültürün Koruyucu Kadınları ve Somut Olmayan Kültürel Miras, (Editörler: M. Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel, Selcan Gürçayır Teke), *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ankara, Grafiker yayınları.

(<https://www.unesco.org.tr>. 29.01.2021)

(<https://aregem.ktb.gov.tr>. 29.01.2021.)

SÖZLÜ KAYNAK

KK.1: Mehmet Yıldız, 77 yaşında, İlkokul mezunu, Terzi, Tunceli

BÖLÜM 17

İĞDIR İLİ AĞIZLARINDA³⁷⁵ BAZI HASTALIK ADLARININ ANLAM VE YAPILARI

Dr. Ali KOÇ*

* Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Arş. Gör.
Tunceli/TÜRKİYE. alikocmardin@gmail.com

³⁷⁵ Prof. Dr. Ahmet Buran danışmanlığında Ali Koç tarafından hazırlanan İğdir İli Ağızları adlı doktora tezinden yararlanılmıştır.

GİRİŞ

Dil; varlığın insan algısı içindeki bilgisini işaret ederek toplumların eşyayı varlığı algılama, adlandırma/belirleme ve anlatma özelliklerine göre değişiklikler göstermektedir. Dilin asıl fonksiyonu, anlamı aktarıp iletişimi sağlamaktır. Dil ile gerçekleştirilen her eylemin temelinde “anlam” olgusu yatmaktadır (Tosun-Koç, 2018: 897) İnsan varlığı beş duyu organıyla algılar. Dolayısıyla beş duyunun her biriyle saymaca bir dil sistemini yaratmak mümkündür. Bu yaratılan dil sistemini Buran ve Alkaya, dilleri; göz dili/görsel göstergeler, kulak dili/işitsel göstergeler, burun dili/kokuyla ilgili görseller, dil tat dili/ tatla ilgili görseller, ten dili/dokunmayla ilgili görseller şeklinde adlandırmaktadır (Buran, Alkaya, 2011: 3). Dil sisteminin beş duyu organıyla ilişki içerisinde olduğu ve bu dil sisteminde her duyu organının kendi dil sistemini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İnsanlar, yaşam evrenlerindeki bütün düşünsel ve iletişimsel faaliyetlerini dış dünyanın ayrıştırılarak sembolleştirilmesini sağlayan sözcüklere borçludur (Tosun-Koç, 2018: 24). Varlık, sözcüklerle ayırt edilebilir, sözcükler de adlandırmayla tasnif edilir. Bu bağlamda ad bilimi soyut ve somut bütün varlıkların adını araştırma konusu eden bir bilim dalıdır. Ad çalışmalarının önemli alanlarından biri onomastiktir. Yunanca onomastikos’tan gelir; (onoma=ad) adla ilgili demektir, adların kökeni, anlamlarıyla uğraşan ve nesne ve kavramlar arasındaki ilişkiyi temel alan (Korkut, 2020: 206) dil bilimi dalıdır. Onomastik, dil biliminin özel isimleri inceleyen bir dalıdır (Şahin, 2018: 9; Sarıtaş, 2009: 9). Adlar iki açıdan çalışılmaktadır: Bunlardan birincisi, tür

adlarını konu alır ve “sözcük ve kavram ilişkisi üzerinde durur, kavramın herhangi bir dilde nasıl anlatım bulduğunu, anlatımda hangi etkenlerin rol oynadığını inceler” (Aksan, 1987: s. 32). İkincisi ise “özel adlar sayılan öğeler üzerinde duran ve özel adları köken bilgisi, tarihsel gelişme ve çeşitli dil-kültür sorunları açısından inceler (Aksan, 1987:32). Dillerin söz varlıkları, çeşitli etkenlere bağlı olarak, zaman içerisinde değişir ve gelişir. Ayrıca, ortaya çıkan her yeni kavramı, gelişmeyi ya da ürünü adlandırmak için yeni sözcüklere ihtiyaç duyulur. Bu sözcükler ekleme, birleştirme, kırpma, harmanlama gibi çeşitli sözcük yapım yöntemleriyle oluşturulabileceği gibi, örneksene ya da alıntılama yoluyla da dilin söz varlığına kazandırılabilir.

Ad biliminin farklı dalları mevcuttur. Bu dallar farklı ulusların dilleri içerisinde de varlığını gösterir. Burada en önemli olan nokta, adlandırmaların genel bir kabul görmesi noktasıdır. Ad bilimi denildiğinde, kişi adları, yer adları gibi genel başlıklarla birlikte hayvan adları, bitki adları, organ adları gibi konular da farklı dillerin araştırma konuları arasında yerini almaktadır. Bu alanda kullanılan birbirine yakın terimler arasındaki benzerlikleri ve küçük farkları daha iyi görebilme açısından bunların çalışma alanlarına bakmak gerekmektedir. İbrahim Şahin “Adbilim” adlı kitabında onomastik (adbilim) terimini ve bu terimin inceleme alanlarını 17 başlık altında şu şekilde sıralamaktadır:

1. “Anemonim (rüzgaradı) ve Anemonimi (rüzgaradbilim)
2. Antroponim (kişiadı) ve Antroponimi (kişiadbilim)
3. Astronim (yıldızadı) ve Astronimi (yıldızadbilim)

4. Dokümantonim (belgeadı) ve Dokümantonimi (belgeadbilim)
5. Ergonim (örgütadı) ve Ergonimi (örgütadbilim)
6. Etnonim (kökadı) ve Etnonimi (kökadbilim)
7. Fitonim (bitkiadı) ve Fitonimi (bitkiadbilim)
8. Hrematonim (eseradı) ve Hrematonimi (eseradbilim)
9. Hrononim (zamanadı) ve Hrononimi (zamanadbilim)
10. Kozmonim (uzayadı) ve Kozmonimi (uzayadbilim)
11. Mitonim (mitadı) ve Mitonimi (mitadbilim)
12. Poreyonim (araçadı) ve Poreyonimi (araçadbilim)
13. Pragmatonim (ürünadı) ve Pragmatonimi (ürünadbilim)
14. Planetonim (gökadı) ve Planetonimi (gökadbilim)
15. Toponim (yeradı) ve Toponimi (yeradbilim)
16. Urbonim (kentlikadı) ve Urbonimi (kentlikadbilim)
17. Zoonim (hayvanadı) ve Zoonimi (hayvanadbilim).” (Şahin, 2015: 9).
18. “H/oronymie-H/oronymy-Oronymie (dağ adı)
19. Hydronymie-Hidronymy-Hydronymie (göl, nehir, ırmak vb. su adları ile uğraşandal).” (Sakaoğlu, 2001: 11).

19 onomastik bilimimin inceleme alanına; organizmada birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasıyla sağlığın bozulması durumuna hastalık denilen (Koç, 2010: 3) “*patamin (hastalık adı) ve patanomi (hastalık*

adbilim)” adlandırması da eklenerek onomastiğin alt bilim inceleme alanları altında sıralanabilir. Onomastik biliminin inceleme alanlarından Patanomi (hastalık adbilim), hastalık adlarını incelemektedir.

Bir dil, bir toplum içinde bütün kişilerinin ortaklaşa katkıları ile farklı biçimler alabilmektedir. Bu farklı biçimleri ancak o toplumdaki kişiler kolaylıkla anlayabilir ve kullanabilir. Ağızlar da bir dildeki farklı konuşma biçimleridir (Buran, 2015: 40) Bir milletin milli benliğini, kültürünü yansıtan ağızlar, aynı zamanda bir milletin asıl söz varlığını oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesi ağız çalışmalarıyla Türk dilinin tarihi dönemlerine kaynaklık sağlayacak pek çok unsur da ortaya çıkmış olmaktadır. Bu ağız çalışmalarının söz varlığı içerisinde de hastalık adları önemli bir yer tutmaktadır.

“*Iğdır İli Ağızlarında Bazı Hastalık Adlarının Anlam Ve Yapıları*” adlı bu çalışmada 22 hastalık adı hem anlam hem de yapı yönünden incelenmiştir. Bu hastalık adları yazılırken yöre ağızındaki söyleniş biçimleri esas alınarak transkripsiyonlu bir şekilde yazılmıştır.

1. Iğdır İli Ağızlarında Bazı Hastalık Adlarının Anlamları

Hemen her dilde farklı yöntemlerle üretilen sözcükler, Türkçede daha çok benzetme yoluyla yapılmaktadır (Eratalay, 2020: 172). Iğdır ili ağızlarında da benzetme yoluyla yapılan hastalık adları vardır. Bu hastalık adları benzetme yoluyla oluşturulurken ilk/ temel anlamını da kaybettiği görülmektedir: it dirseği, ortalıh hesteliği, yaman yarası. Bazı hastalık adları da temel anlamlarından sıyrılarak mecazi bir anlam kazanmıştır: ahlım dolanir, alavlar_çinde yanıram, üreğim hoPbulir...

ağzımın héÇ Tadi Tuzi yoĥ: Iğdır ili ağızlarında iştahsızlık ve halsizlik hastalıkları için kullanılmaktadır (K3).

aĥlım dolanir: Iğdır ili ağızlarında baş dönmesi ve vertigo hastalıkları için söylenilmektedir (K3).

alavlar_çinde yanıram: Iğdır ili ağızlarında yüksek ateş hastalığı için söylenilmektedir (K3).

aybaşı: Kadınlarda ayda bir gerçekleşen regl olma durumu için kullanılan adlandırmadır (K3).

bélim kitlendi: Iğdır ili ağızlarında bel ağrısı ve bel tutulması hastalıkları için söylenilmektedir (K4).

ceryanda ġaldım: Iğdır ili ağızlarında soğuk algınlığı, baş ağrısı, boyun ve bel tutulması hastalıkları için kullanılmaktadır (K4).

cırcır: Iğdır ili ağızlarında bağırsak hastalığı için kullanılan bir hastalık adıdır, ishal (K4).

dil zarıncı: Iğdır ili ağızlarında dil yanığı ya da dilde meydana gelen yaralanmalar, hastalıklar için söylenilmektedir (K2).

iT dirseġi: Iğdır ili ağızlarında göz kapaklarının uç noktalarında bakteriyel enfeksiyon sonucunda oluşan arpacık hastalığı için kullanılmaktadır (K1).

ġotur: Iğdır ili ağızlarında uyuz hastalığı için kullanılan adlandırmadır (K2).

ķurdéşen: Iğdır ili ağızlarında ciltte görülen kabarıklık, döküntü ve kızarıklık durumlarında kullanılan bir hastalık adıdır (K3).

midem_êşğir: Iğdır ili ağızlarında midenin yanması ya da mide rahatsızlığı hastalığı için kullanılmaktadır (K3).

o hastalığ: Korona virüs salgını ya da hastalığı için söylenilmektedir (K4).

ortalığ hesteliği: Iğdır ili ağızlarında soğuk algınlığı, nezle ve grip hastalıkları için kullanılmaktadır (K4).

poççığim_ağırır: Iğdır ili ağızlarında kuyruk sokumu ağrısı için söylenilmektedir (K3).

şilküt: Iğdır ili ağızlarında kötürüm olma veya fiziksel olarak kötü bir şekilde sakatlanma durumlarında kullanılan adlandırmadır (K1).

tatarhami: Iğdır ili ağızlarında apandisit ağrısı için kullanılan hastalık adıdır (K3).

üreğim hoPbulir: Iğdır ili ağızlarında kalp çarpıntısı ya kalpteki ritim bozukluğu hastalığı için söylenilmektedir (K3).

yaman yarası: Iğdır ili ağızlarında kötü ölümcül yaralar için kullanılan adlandırmadır (K1).

yèlpik: Iğdır ili ağızlarında nefes darlığı bronşit için kullanılan hastalık adıdır (K4).

zangır zangır titirem: Soğuk algınlığı için kullanılan adlandırmadır (K4).

zökem: soğuk algınlığı, nezle ve grip için kullanılan adlandırmadır (K4).

2. Iğdır İli Ağızlarında Bazı Hastalık Adlarının Yapıları

Iğdır ili ağızlarında bazı hastalık adlarının yapıları 3 başlık adı altında incelendi: Tek sözcükten oluşan hastalık adları, sözcük gruplarından oluşan hastalık adları, cümle değeri taşıyan hastalık adları.

2.1. Tek Sözcükten Oluşan Hastalık Adları

aybaşı: Bileşik yapıli bir sözcüktür.

cırcır: Bileşik yapıli bir sözcüktür.

gotur: Basit yapıli bir sözcüktür.

ğurdeşen: Türemiş yapıli bir sözcüktür.

şilküt: Bileşik yapıli bir sözcüktür

tatarğami: Bileşik yapıli bir sözcüktür

yelpik: Türemiş yapıli bir sözcüktür

zökem: Basit yapıli bir sözcüktür.

2.2. Sözcük Gruplarından Oluşan Hastalık Adları

dil zarıncı: Belirtisiz isim tamlamasıyla oluşmuş bir hastalık adıdır.

iT dirseği: Belirtisiz isim tamlamasıyla oluşmuş bir hastalık adıdır.

o hastalığ: Sıfat tamlamasıyla oluşmuş bir hastalık adıdır.

yaman yarası: Belirtisiz isim tamlamasıyla oluşmuş bir hastalık adıdır.

ortalığ hesteliği: Belirtisiz isim tamlamasıyla oluşmuş bir hastalık adıdır.

2.3. Cümle Değeri Taşıyan Hastalık Adları

ağzımın hêÇ Tadi Tuzi yoħ: Basit yapılı bir cümledir.

aħlım dolanir: Basit yapılı bir cümledir.

alavlar_çinde yaniram: Basit yapılı bir cümledir.

belim kitlendi: Basit yapılı bir cümledir.

ceryanda ğaldım: Basit yapılı bir cümledir.

midem_eşğir: Basit yapılı bir cümledir.

poççiğim_ağırir: Basit yapılı bir cümledir.

zangır zangır titrirem: Basit yapılı bir cümledir.

3. Sonuç

Iğdır ili ağızlarında konuşurlar tarafından söylenen 22 tane hastalık adı anlam ve yapı bakımından incelendi. Anlam bakımından hastalık adları kategorize edildiğinde özellikle soğuk algınlığı, nezle ve grip gibi toplumda sıkça rastlanan hastalıklarının farklı adlandırmalarının sayıca daha çok olduğu tespit edildi: alavlar_çinde yaniram, ceryanda ğaldım, ortalıħ ħesteliği, zangır zangır titrirem, zökem. Bunlara ek olarak cilt, mide, göz rahatsızlıkları için söylenen hastalık adları da yöre ağızında yer almaktadır.

Iğdır ili ağızlarında bazı hastalık adlarının konuşurlar tarafından örtük bir şekilde söylenildiği görülmektedir. Hastalığın isminin söylenilmesi ya da belirtilmesi sakıncalı olarak görülmesinden dolayı hastalık adı farklı bir biçimde, örtük bir şekilde söylenilmektedir. Bu şekilde olan

hastalık adlarına da örtmece sözcükler denilebilir: ortalıḡ ḡesteliḡi, o ḡastalıḡ. Gerçek anlamı dışında mecaz anlam özelliḡi taşıyan hastalık adları da yöre ağzında yer almaktadır: aḡlım dolanır, alavlar_çinde yanıram, belim kitlendi, midem_eşḡir.

Yapı bakımından İḡdır ili aḡızlarındaki hastalık adlarının 8 tanesi tek sözcükten oluşmaktadır, 8 tanesi cümle değeri taşımaktadır, 6 tanesi de sözcük gruplarından oluşmaktadır. Adlandırma durumunda cümle değeri taşıyan 8 hastalık adı basit yapılı cümlelerden kurulmuştur. Konuşurların hastalık adını ifade etme ya da adlandırma durumlarında daha kolay anlaşılabilmesi için kısa ve basit yapılı cümleler tercih ettiḡi anlaşılmaktadır. Basit, türemiş ve bileşik sözcüklerden oluşan bazı hastalık adlarının da ilk/ temel anlamını kaybedip yeni bir anlam kazandıḡı görülmektedir: iT dirseḡi, yaman yarası.

Ad biliminin inceleme konusu olan 19 alt ad bilim alanına “*patamin (hastalık adı) ve patanomi (hastalık adbilim)*” ifadeleri eklenerek onomastiḡin inceleme alanları altında sıralanabilir.

Bir salgın olarak ortaya çıkmış olan corona virüsü gibi pek çok hastalık, daha önce de ortaya çıkmış ve toplumları etkilemiştir. Bu etki dile hastalık adları olarak yansımıştır. Türkiye Türkçesi aḡız çalışmalarıyla birlikte bazı hastalık adları öz Türkçe biçimleriyle günümüze kadar ulaşmıştır. Bazı yabancı kökenli hastalık adları yerine bu yabancı sözcüklerin öz Türkçe karşılıḡı kullanılabilir. Böylelikle yabancı dillerden alınan veya alınacak sözcükler yerine Türkiye Türkçesi aḡızlarında yaşayan sözcüklerin tercih edilmesi, milli benliḡimizi yansıtan söz varlıḡımızın canlılıḡını korumasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1987). Her yönüyle dil. Cilt I, Ankara, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.
- Buran, Ahmet (2015), Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü, Akçağ, Yay, Ankara.
- Buran, Ahmet-Alkaya, Ercan (2011).“ Çağdaş Türk Yazı Dilleri I”, And. Üniv, Açıköğretim Fak. Yay., Eskişehir
- Eratalay, Özen, Sevda (2020). Kerkük Türkmen Ağzında Hastalık Adları, Van YYÜ SBE Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, s. 171-188, Van.
- Koç, Aylin (2010). Hastalık İsimlerinde Örtmece, Türk Dünyası Araştırmaları, S.188, s. 77-94, Düzce.
- Korkut, Gizem (2020). Türkçe Sözlük'teki Türkçe Kökenli Kuş Adlarının Ad Bilimi Açısından İncelenmesi, STUAD, Aralık, s. 205-207, Konya.
- Sakaoğlu, Saim (2001). Türk Ad Bilimi I-Giriş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sarıtaş, S. (2009). Balıkesir Üniversitesi Öğrencilerinin Günümüzdeki Adlar Ve Ad Verme Hakkındaki Görüşleri, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(21), 422-433, Balıkesir
- Şahin, İbrahim (2015). “Adbilim”, Pegem Akademi, Ankara.
- Tosun, İbrahim-Koç, Ali (2018). 2018 Yılında Yayınlanan Yerli 100 Roman Adının Onomastik Bilimi Açısından İncelenmesi, 2'n International Symposium Humanities and Social Sciences 04– 0 August 2018 / COMRAT.
- Tosun, İbrahim-Koç, Ali (2018). Sait Faik'in Hişt Hişt Adlı Öyküsüne Anlambilimsel Bir Yaklaşım, Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu Tam Bildiri Kitabı, s. 896-903, 07-09 Nisan, Antalya.

Kaynak Kişiler

K1 (Kaynak Kişi 1) Ziya Zakir Acar, 1954, Iğdır, Merkez, Çavuşbahçe (Ağver) Köyü.

K2 (Kaynak Kişi 2) Nevzat Turan, 1962, Iğdır, Melekli Beldesi.

K3 (Kaynak Kişi 3) Serdar Ünsal, 1958 Iğdır, Merkez.

K4 (Kaynak Kişi 4) Tahir Çatma, 1985, Iğdır, Aralık.

K5 (Kaynak Kişi 5) Dinçer Öztürk, 1980, Iğdır, Merkez.

BÖLÜM 18

SEYAHAT İŞLETMELERİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM OLARAK YENİ DAĞITIM KABİLİYETİ (NDC- NEW DİSTRİBÜTİON CAPABILITY)

Dr. Derya SEMİZ ÇELİK*

*Marmara Üniversitesi, SBMYO, Turizm Seyahat ve Eğlence Hizmetleri Bölümü,
İstanbul, Türkiye.

deryasemiz@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Dünyanın tek pazar olduğu, kâr amacı olan ya da olmayan tüm faaliyetlerin dijital taban üzerinden yürütüldüğü günümüz pazar şartlarında ulusal ve uluslararası boyutta seyahat işletmeciliğinin de önemi çok büyüktür. Zamanın değeri de göz önünde tutulduğunda hatasız ve hızlı ulaşım ağının yapılması gereksinimini doğmaktadır. Tüm bu standartların oluşturulması kaliteyi yükseltmenin yanı sıra maliyetleri de yükseltmektedir. Maliyetleri kontrol edebilmek adına işletmelerin üretim ve satış süreçleri sürekli üzerinde çalışılan bir konu olmaktadır. Havayolu işletmeleri de bu konuda yoğun çalışan sektörler arasındadır.

Turizm seyahat acenteleri, bilet satışıyla havayolu taşımacılığında önemli bir yere sahip olup bilet satış gelirleri toplam gelirleri içinde ciddi bir paya sahiptir. Havayolu işletmelerinin de hedef kitlesine ulaşabilmeleri adına turizm seyahat acenteleri önemli yere sahiptir. Havayolları ile acenteler arasında köprü görevi GDS'lere (Küresel Dağıtım Sistemleri) aittir. Bu araç ile havayolları uluslararası pazarda biletlerini sunma imkânı bulurken, acenteler de bu araç ile tek bir kanaldan birçok havayolunun biletlerine ulaşabilmektedirler. Ancak günümüzde havayolları bu aracı kurumların (GDS'lerin) sebep olduğu maliyeti azaltma hatta kaldırma çabası içerisine girmişlerdir. Aracıların varlığı önemli ölçüde masrafın yanı sıra uçuş bilgilerinin güncelliği, ödemeler dengesi vs. gibi potansiyel sorunlara sebep olmaktadır. Bu sebeple IATA (International Air Transport Association) bu gibi temel

sorunların üstesinden gelebilmek için NDC'yi (Yeni Dağıtım Yeteneği) oluşturmuştur.

NDC ile havayollarının doğrudan kanalları (web sitesi) ile dolaylı kanalları (seyahat acenteleri) arasındaki boşlukları doldurmalarına izin verecek ve her iki durumda da aynı dağıtım kapasitesi sağlanacaktır. Havayolları doğrudan seyahat acentelerine dağıtım yapabilmeleri ve böylelikle maliyetleri düşürme fırsatına sahip olabileceklerdir.

Bu çalışma ile havayolları koltuklarının satışlarındaki farklı dağıtım stratejileri değerlendirilecektir. Mevcut sistem ve bu sistemin NDC'ye dönüşümü ile pazardaki yapı değerlendirilecektir. Havayollarının dağıtım kanalı seçimlerindeki değişkenler ve maliyetlerine olan etkilerinin değerlendirileceği bu çalışmada NDC'ye dönüşüm ile elde edebilecekleri fırsatların neler olabileceği, uluslararası pazarda yeni bir oluşum olan NDC'nin uzun vade de sağlayacağı katma değer değerlendirilecektir.

Ayrıca GDC'lerin sağladığı personel, satış destek, eğitim ve garantili satış fırsatları gibi avantajlarından vazgeçilmesinin havayollarına oluşturabileceği ekstra maliyetin katlanıla bilirliliği değerlendirilecektir.

Bu değerlendirmeler sonucunda havayollarının dağıtım stratejilerinde yapabilecekleri bu dönüşüm ile izleyebilecekleri yolların neler olabileceğine yorumlanacaktır.

TURİZM SEYAHAT İŞLETMELERİ VE DİJİTAL YAPI

Gelişen ve değişen günümüz pazar şartları müşteri beklentilerini de etkilemiştir. Bu beklentilerden tüm pazarlarda olduğu kadar turizm

seyahat işletmeleri pazarları da payını almış, müşteri beklentileri arttırmıştır. Küresel pazarda müşteriler dünyanın her yerindeki bilgi ve ürün/hizmete ulaşabiliyor olması işletmelerinde buradaki tempoyu yakalaması ve gerekli dönüşümleri kendi işletmelerinde sağlayarak müşterilerine sunmasını gerektirmektedir.

Küresel ve yerel paydaşlar turizm sektöründeki dijital dönüşümün öneminin farkında olduğu görülmektedir. Dijitalleşme konulu seyahat acentalarına yapılan anket çalışmasında *“her 10 acentadan 7’si dijital teknolojinin ve teknolojik yatırımların turizm sektörü ve firmaları için yüksek derecede pozitif katkı sağlayacağını düşünmekte ve ankete katılan firmaların %73’ü dijitalleşmenin rekabette öne çıkmak için önemli bir unsur olduğunu”* belirtmektedir. Bunun anlamı her 10 seyahat acentasından 7’sinin dijitalleşme ile turizm ve işletmelere pozitif katkı sağlayacağını düşünmektedir. (TURSAB, 2019: 12.)

Şekil 1: Turizm Sektörünü Etkileyen Dijital Trendler

Kaynak: TURSAB, 2019:11

Şekil 1’den de görüldüğü gibi dijital dönüşüm öyle bir hale gelmiştir ki bu dönüşümün dışında kalan sektörler ciddi pazar kaybı ve hatta piyasadan silinme tehdidi içerisine girebilmektedirler. Bu sebeple dijital dönüşüm seyri ve turizme yansımalarının değerlendirilmesi aşağıdaki gibidir.

Dijital Dönüşüm (Endüstri 4.0)

Günümüzde turizm, klasik turizm anlayışından çok daha farklı bir noktaya ulaşmıştır. Küresel pazarda endüstri 4.0 yaklaşımı Turizm 4.0 ile Turizm’de Dijital Dönüşüm eğilimini de başlatmıştır.

Değişen ve gelişen tüketici ihtiyaçlarına anlık müdahale etme imkânı sağlayan otomasyon sistemleri olarak bilinen endüstri 4.0, sürekli iletişim ve uyumlu çalışma prensibine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, uyumlu ve iletişim kurabilme teknolojisiyle hızlı, verimli ve düşük maliyetli süreç yönetimini kurulabilmektedir. Bu şekilde oluşturulan yönetim ile potansiyel müşterilerin bireysel ihtiyaçlarına cevap verebilen, memnun ve tekrarlanabilen satın alma davranışı gösteren müşteriler oluşturulabilecektir. (Yıldırım, 2020:205)

Dünyanın tek pazar olduğu günümüz şartlarında dijital dönüşümle birlikte turizm pazarı da değişimde ivme kazanmış ve müşteri beklenti ve taleplerini karşılayabilme adına dönüşümden payına düşeni almıştır. Bu dönüşümün değerlendirmesini tablo 1’deki gibi özetlemek mümkündür.

Tablo 1: Endüstri Dönemlerine Karşılık Turizmde Meydana Gelen Teknoloji Evleri

	Endüstri 1.0	Turizm 1.0
Tanım:	1712 yılında buhar makinesinin icadıyla ve su buharı enerjili mekanik üretim tesislerinin oluşmasını kapsayan dönem	Köyden kente göç ile insanları doğduğu toprakların dışına çıkma istekleriyle seyahat ihtiyacının doğması
Özellikler:	Mekanik Üretim	Turizmin herkese sunulması ve gelişimi.
	Endüstri 2.0	Turizm 2.0
Tanım:	Elektrik kullanımıyla seri üretimin başlaması ve yaygınlaştığı dönem.	Petrol temelli motorların gelişimiyle birlikte, turizmdeki faaliyetlerin bireysel araçların dışındaki teknolojik araçlar ile bireysel/gruplar halinde tur şeklinde gerçekleştirildiği dönem
Özellikler:	İş bölümü ve seri üretim	Turizmde kolaylaşan ulaşımın, yaygınlaşması ve iletişim ağının gelişmesi
	Endüstri 3.0	Turizm 3.0
Tanım:	1970 yılı itibariyle, bilgisayarların yaygınlaşması, otomasyon sistemlerinin üretimde yaygın olarak kullanılması ve bilgi teknolojilerinin geliştiği dönemi.	İletişim ağının hızlı ilerlemesiyle, turizmde de daha hızlı ve ulaşılabilir, turist/turizm personelinin hayatlarını kolaylaştıracak otomasyon ve inovasyon dönemi

Özellikler:	Üretim süreçlerinin otomasyonu	İnternet ve iletişim ağının gelişmesi, sürdürülebilir turizm olgusu, turizmde inovasyon ve otomasyon kavramlarının oluşumu, yeşil oteller
	Endüstri 4.0	Turizm 4.0
Tanım:	Fiziksel ve dijital sistemler arasındaki bağın kurulmasıyla dinamik verilerin kullanılmaya başladığı dönem	Sosyal bağlantılar, fiziksel altyapı, devlet kurumları ve işletmelere ilişkin “insan zihinlerinden elde edilen verilerin” toplanması için destinasyon da sağlanacak girişimler ile desteklenmiş turizm
Özellikler:	Nesnelerin interneti, yapay zekâ, bulut teknolojisi, büyük veri, siber güvenlik, simülasyon, 3 boyutlu üretim teknolojisi, zenginleştirilmiş gerçeklik	Sanal gerçeklik kullanımı, akıllı otel yönetim sistemlerinin oluşumu, akıllı biletlerin (kart) gelişimi, akıllı v e uzaktan video izleme sistemi, akıllı tur rehber sistemleri, akıllı seyahat acente sistemleri

Kaynak: Atar, 2020: 1645.

Turizm sektörü, üç endüstri devriminden beslenerek dijital dönüşüme ulaşmış ve bu değişimden faydalanmıştır. Mevcut durumda dijital dönüşüm ile turizm faydalandığı noktalar aşağıdaki gibidir; (Poon, 1993:94; Kaya, 2009:28; Şanlıöz vd., 2013:251, akt. Atar, 2020: 1646).

Yapay zekâ,

Nesnelerin interneti,

Destinasyon yönetim sistemleri,

Merkezi rezervasyon sistemleri

Müşteri ilişkileri yönetimi,

Dijital telefon şebekeleri,

Akıllı otel yönetim sistemleri,

Hem turist hem de turizm personelinin hayatını kolaylaştıran akıllı bilet (kart) sistemi,

Akıllı tur rehber sistemi,

Akıllı seyahat acentesi sistemi,

Turistlerin gidecekleri destinasyon merkezini önceden görmelerini sağlayan sanal gerçeklik,

Son dakika oda rezervasyonu,

Giriş işlemi yaptırılabilmesine olanak tanıyan mobil uygulamalar

Turizmin dijital dönüşümden faydalandığı noktalara bakıldığında dijital dönüşümü turizm açısından değişim ve önemini aşağıdaki gibi değerlendirilmiştir.

1.2. Turizmde Dijital Dönüşüm ve Önemi

Küresel pazar içinde hareket eden turizm seyahat işletmeleri için dijitalleşme, ülkeler ve/veya bölgelerin arasında başarı şekilde faaliyet gösterebilmeleri için önemli dönüşüm olmaktadır (Güven vd., 2019:

2.). Pazarın bu dönüşüm ile sağlayacağı faydaları müşteri beklentilerini karşılayabilme yeteneği olarak değerlendirildiğinde potansiyel müşterileri aktif müşteri olarak kazanabilme imkânı kazanılabilir.

Dijitalleşmeyle müşterilerin turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden beklentiler 4 başlık altında toplanmaktadır. Bunlar (TURSAB, 2019: 13);

Kişiselleştirilmiş Hizmet: Dijital pazarda potansiyel müşteriler satın alma davranışını gerçekleştirmelerinde kendileri için hazırlanmış ürün/hizmet beklentileri de artmıştır. Bununla ilgili Amerika'da yapılmış çalışmaya göre, seyahat eden müşterilerin %57'si turizm seyahat işletmelerinin, geçmiş bilgi, tercih ve davranışlarına göre yeni seyahat planlarına göre kendilerine ürün/hizmet sunmasını beklediği gözlemlenmiştir. Çalışmaya göre bu grubun %36'sının da böyle bir uygulama için ilave ücret ödemeyi kabul etmiştir. (The future of travel: New consumer behavior and the technology giving it flight, Google/Phocuswright: 2017).

İlham Alan ve İlham Veren Olma: Sosyal medya ve internet kullanımının artmasının önemli etkisinin olduğu bu beklenti, potansiyel müşterilerin alternatifler arasında tercih yapma ve karar vermesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Burada işletmelerin kendileri için çizdikleri imajın yanı sıra müşterilerin paylaştıkları geçmiş deneyimler satın alma davranışlarını etkilemektedir. Geçmiş çalışmalara göre müşterilerin seyahat etme kararlarında %60 yakın çevresinin paylaşımlarından, %81'ininse yorum sitelerinden faydalandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda işletmelerin müşterilerinde

oluşturdukları algıyı yönetmeleri potansiyel müşteriler oluşturabilmeleri adına oldukça önemlidir. (Redefining the Travel Customer Experience, Phocuswright, 2017)

Mobil Olma: Bireysel mobil teknolojilerin internet kullanımıyla yaygınlaşması turizm seyahat sektöründen de beklentiler arttırmıştır. Müşteriler seyahat kararlarını alma, satın alma davranışlarını gerçekleştirme ve seyahat ederken istedikleri an mobil olabilmek beklentisi içerisinde olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, turizm seyahat hizmeti almış bireylerin%44'ünün araştırma, rezervasyon ve satın alma davranışının akıllı telefon üzerinden, %65'inin WİFİ hizmeti olmayan otellerde konaklamayı kabul etmedikleri ve %73'ünde mobil boarding passlerin havayolu seyahatlerini kolaylaştırdığını düşündükleri tespit edilmiştir. (Redefining the Travel Customer Experience, Phocuswright, 2017)

Kolay ve Hızlı Çözümler: Zaman ve mekân avantajı günümüzde önemini iyice arttırmıştır. Dijitalleşmede bu avantaj için önemli bir ayak olup turizm seyahat hizmetlerinde fırsata dönüşebilmektedir. İnsanlar 7/24 sesli ya da görsel aktif sorma, sorgulama, bilgi edinme imkânı aramaktadır. Dijitalleşme ile kolay ve hızlı çözüm arayışı turizm seyahat hizmetleri içinde müşteri beklentileri karşılayabilmektedir.

Turizm sektöründe genel dijital dönüşüm perspektifini ve uygulanabilmesini göstermek amacıyla, acentaların görüşleri ve Turizm Sektörü Dijitalleşme Yol Haritası Çalışmayı görüşleriyle kısa, orta ve uzun vadeli inisiyatifler oluşturulmuştur. Dijital dönümün

uygulanabilmesi adına önemli olan bu inisiyatifler 7 temel ilkeye dayandırılmıştır. Bunlar; (TURSAB, 2019: 37)

Strateji, inovasyon ve büyüme: Var olan dijital eğilimlerin sektöre yansımaları, turizm işletmesinin misyon ve stratejilerine etkisi, uzun vadede işletme teknoloji ve inovasyonuna yansımaları kapsamaktadır.

Müşteri deneyimi: Dijitalleşmeyle yeni teknolojinin müşteri temas noktalarında kullanımı ile müşteri deneyimlerine sunulmasını kapsamaktadır.

Operasyonlar: Turizm faaliyetlerinde dijital gelişimlerin yansıtılmasıyla operasyonel iyileşmenin sağlanması, verimlilik ve etkinliğin artırılmasını kapsamaktadır.

Finans, Hukuk, Vergi ve İnsan Kaynakları: Dijitalleşme ile oluşan mali yükün takip edilmesi, oluşan yeni iş yapısının finansal katkısı, hukuki ve vergi temelindeki yaptırımlarının tespit ve takibi, çalışan performans ve memnuniyetlerinin takibini kapsamaktadır.

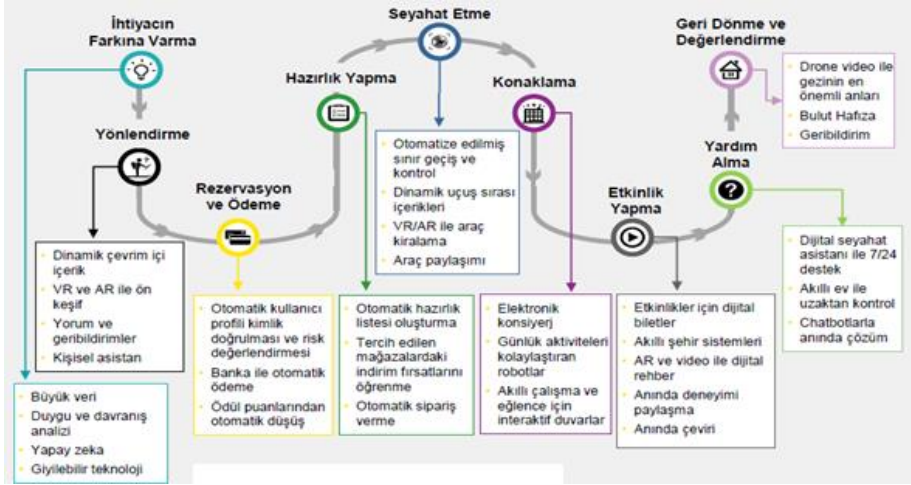
Bilgi teknolojileri: Dijital dönüşüm ile oluşan bilgi teknolojisinin pazarda rekabet avantajı sağlayabilme seviyesini kapsamaktadır.

Risk ve Siber Güvenlik: Dijitalleşmenin sebep olabileceği olası risk ve güvenlik sorunlarının belirlenmesi ve yönetilmesini kapsamaktadır.

İnsan ve Organizasyon: Organizasyonun bütününde dijital yeterlilik ve yetkinliğin sürekli gelişme açık olması anlamına gelmektedir.

Uzun vade de müşteri beklentilerini tahmin edebilme (ki burada yapay zekanın sağlayacağı katma değer büyüktür) turist deneyimleriyle dijital

dönüşüm noktalarının iyileştirmesiyle mümkün olmaktadır. Bu noktalar şekil 2’de görüldüğü gibidir.

Şekil 2: Geleceğin Turist Deneyimlerinden Dijital Unsurlar

Kaynak: TURSAB, 2019: 14

3. YENİ DAĞITIM KABİLİYETİ (NDC – NEW DİSTRİBÜTİON CAPABILITY)

Günümüz turizm seyahat işletmelerinden müşterilerin beklentileri, kendilerine sunulan neredeyse tüm imkânların kişisel olmasıdır. Bunu işletmeler geçmiş satın alma davranışlarına bakarak yapmaya çalışsa da seyahat işletmeleri için bu durum daha sınırlıdır. Seyahat işletmeciliğinde önemli paya sahip havayolu taşımacılığı özellikle pazarın serbestleştiği 1978 yılı itibariyle fiyatlandırmaları, rezervasyon ve biletleme sistemleri, gelir yönetimi anlayışları da gelişmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmelerin yanında havayollarının maliyetlerle mücadeleleri hep daim kalmıştır. Pazara Low cost’lar olarak bilinen pazara düşük bütçeli havayollarının da girmesiyle rekabet iyice artmıştır.

Müşteri memnuniyetini sağlayabilmek için katma değer sağlamak adına havayolları ara kanallar ve tedarikçilerden faydalanmaktadır. Bu kanalların hepsi ilave maliyet anlamına gelmektedir. Maliyetleri yönetmek adına bu noktalarda iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır. Mevcut yapıda pazar, GDS'ler yani küresel dağıtım kanalları olarak yer alan ara kanalların yerine günümüzde yeni arayışlar içindedir.

Havayolu işletmeleri de müşterileriyle olan temas noktaları arasındaki dağıtım kanalları ile ilgili girişimleri söz konusudur. Bu amaçla Uluslararası Havayolu Birliği'nin (IATA) de girişimleriyle NDC (New Distribution Capability) adı verilen yeni dağıtım kabiliyeti dönüşümünü başlatmıştır.

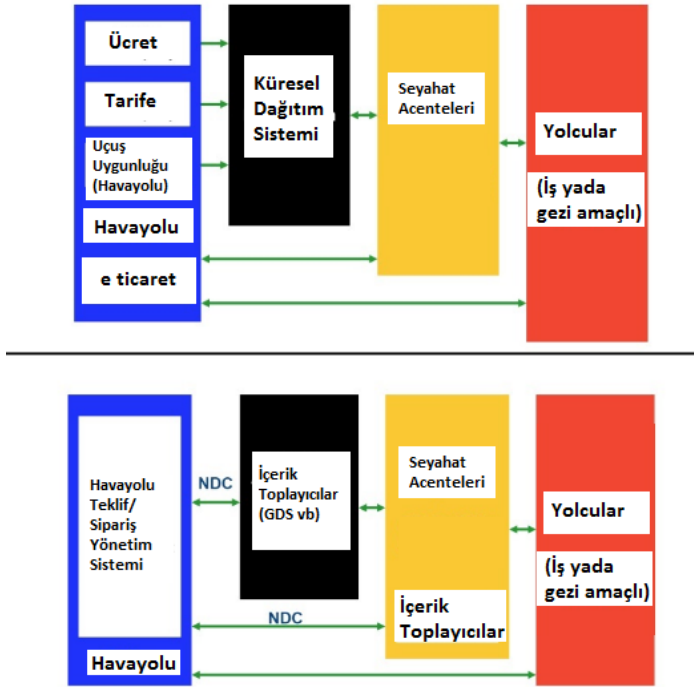
IATA, 2012 yılında Abu Dabi'de düzenlenen Dünya Yolcu Sempozyumu'nda Yeni Dağıtım Yeteneği (NDC) girişimini resmen benimsemiştir (Brecke ve Stepler, 2013, akt. Bingemer, 2018: 210).

NDC Standardı, havayolları ve seyahat acenteleri arasındaki iletişim kapasitesini geliştirmektedir. NDC Standardı, uygulamak ve kullanmak için herhangi bir üçüncü tarafa, aracıya, BT sağlayıcısına veya IATA üyeliğini gerek duyulmamaktadır. NDC Standardı, endüstrinin mevcut dağıtım sınırlamalarını ele alarak, seyahat endüstrisinin şirketlere, eğlence ve iş amaçlı seyahat edenlere hava ürünlerinin perakende satış şeklini değiştirmesini sağlamaktadır. (<https://www.iata.org/en/programs/airline-distribution/ndc/>)

Havayolları, seyahat yönetimi şirketleri, çevrimiçi seyahat acenteleri, kurumsal alıcılar, küresel dağıtım sistemleri ve diğer teknoloji oyuncuları NDC Standardına katkıda bulunur. NDC Standardı ile

alışveriş, rezervasyon vb. gibi uçtan uca havayolu dağıtım sürecini ele alma ve gelişmiş müşteri deneyimleri sunma fırsatı sunmaktadır.

Westermann (2013), NDC'yi havayolları ürün ve hizmetlerini web sitelerinin yeteneklerini tüm satış kanallarına genişleterek yeni bir satış deneyimi sunulması olarak anlatmaktadır. Jäckel ve Maier (2016), NDC'yi “havayolunu etkileşimli bir teklif oluşturma sürecinin merkezine yerleştirmenin” bir yolu olarak görmektedir. Bakıldığında NDC, teklif oluşturma sürecini GDS'den havayollarına geri dönmektedir. NDC'de havayolu, tüm ürün unsurlarını bir havayolu teklifiyle birleştirmekte ve dağıtmaktadır.

Şekil 3: GDS'ler ve NDC Aracılığıyla Uçuş Dağıtımının Mantığı

Kaynak: IATA, 2019: 9

GDS mantığında, havayolu işletmelerinin tarifeleri, müsaitlik durumları, ücretleri gibi farklı bileşenleri doğrudan (örneğin, doğrudan envanter bağlantısı) veya ortaklar (örneğin, OAG, ATPCO gibi*) aracılığıyla GDS sağlayıcılarına akar ve tüm teklifleri birleştirir. (Bingemer,2018: 210).

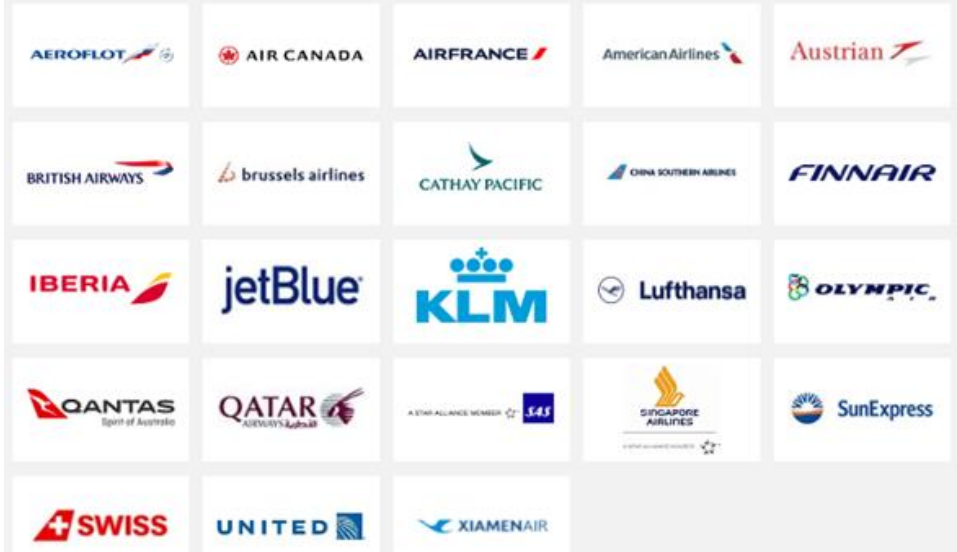
Havayolları, bu kanaldaki teklifin tam kontrolüne sahip olduklarından, genellikle yan hizmetleri ilk önce kendi havayolu web sitelerinde sunar. Sonuç olarak, bu yan hizmetleri (farklı olmaları amaçlandığı için) diğer havayolları ile uyumlu hale getirmezler.

GDS sağlayıcıları, aksine, seyahat acenteleri için arama karmaşıklığını azaltmak için farklı havayolu tekliflerini mümkün olduğunca karşılaştırılabilir hale getirmeye çalışmaktadır.

Bu nedenle, yalnızca sistemlerinde barındırılan birden fazla taşıyıcı tarafından uygulanan yardımcı hizmetlerin geliştirilmesini desteklemek konusunda doğal bir çıkarları vardır. Yan hizmetler söz konusu olduğunda, mümkün olduğu kadar farklılaştırılmış olmak (havayolu ihtiyacı) ile mümkün olduğunca standart hale getirmek (GDS ihtiyacı) arasında bir çıkar çatışması olduğu açıktır. Bingemer (2018) NDC'yi bir standart olarak değerlendirmiştir. Yani bir yazılım veya ürün değil bir uygulama şekli bir standart. Standarda dayalı ürünler geliştiren teknoloji ortaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu ortaklar, GDS'ler ile aynı zamanda dağıtım alanına yeni girenleri kapsamaktadır.

* Sektörde özellikle dinamik fiyatlandırma prensibiyle çalışan işletmelerde rakiplerin takibi için kullanılan sistemlerdir.

Pazarda hızla yayılan NDC'yi aktif kullanmaya başlayan havayolları şekil 4'deki gibidir.

Şekil 4: NDC Lider Havayolları

Kaynak: <https://www.iata.org/en/programs/airline-distribution/ndc/>

Dijital dönüş ile maliyet avantajı sağlayabilmek adına her geçen gün NCD kullanıcı havayolu işletmelerinin artması kaçınılmaz gibi görünmektedir.

4. SONUÇ

Dijital dönüşüm dünyada tüm sektörleri etkilediği gibi turizm ve seyahat hizmetlerini de etkilemektedir. Pazarda varlığını sürdürebilmek için trendlerinin ve teknolojinin gerisinde kalmamak gerekmektedir. Bu sistemler, işletmeler üzerinde hem ciddi bir yaptırım olsa da (ilave iş yükü anlamında) diğer bir yandan ciddi avantajlar sağlayacak (özellikle maliyetler için) bir dönüşüm sağlamaktadır.

Turizm seyahat işletmelerinde çift taraflı bilgi akışıyla tüm dünya pazarından alınacak ve verilecek bilgi için teknolojik imkanların sonuna kadar kullanılması sürekli güncel olması şarttır.

Pazar içindeki işletmelerin GDS'ler ile çift taraflı veri akışını sağlayıp çeşitli (ATPCO gibi) rakiplerini takip ettikleri sistemler mevcut yapıda ihtiyacı karşılıyor olsa da buradaki aracılardan sebep olabilecekleri olası veri, zaman, mekân, maddi vb. kayıplar için sistemsel arayışlar hep devam etmektedir.

Bu noktada bölümümüzde de anlatıldığı gibi IATA'nın aracılığıyla piyasada hızla yayılmaya başlayan NDC yapısı ile aracılardan sebep olabilecekleri olası risklerin önüne geçilmesi hedeflenmektedir. İşletmeler açısından NDC'deki en büyük avantajın maliyetlerde iyileşme olarak görülmektedir. Nitekim mevcut sistemdeki aracılardan müşteri memnuniyeti ve sürdürülebilir pazar için hizmet kalitelerini, teknik desteklerini esirgememektedirler.

Dönüşüm içerisinde turizm seyahat işletmeleri (acenteler, havayolları gibi) gerekli iyileştirmeleri yaparken, pazarlarını korumak adına aracılardan da NDC'den paylarına düşecek iyileştirmeleri işletmeleri uyarlamak zorundadırlar.

KAYNAKÇA

- Atar, A. (2020). Gelenekselden Dijitale Turizm Sektörü, Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(2): 1640-1654
- Bingemer Stephan, (2018). Back to the future with IATA NDC? Critical turning points in the history of airline distribution, Journal Of Tourism Futures, VOL. 4 NO. 3, pp. 205-217, Emerald Publishing Limited, ISSN 2055-5911
- Brecke, K. and Stepler, U. (2013), "IATA's New Distribution Capability (NDC): a revolution?", Air & Space Law, Vol. 38 No. 6, pp. 487-96.
- Güven, A., Özçelik, G. ve Kartal, O. (2019). "Turizm Fakültelerinde Dijitalleşme Eğilimi" 1. International Congress on "Dijital Transformation in Tourism I-DIGIT-19, ss:155-167
- IATA, (2019). IATA's NDC Get Started guide, International Air Transport Association. All rights reserved, <https://www.iata.org/contentassets/6de4dce5f38b45ce82b0db42acd23d1c/get-started-ndc.pdf>.
- Kaya, İ. (2009). Otel İşletmelerinde Kullanılan Bilgi-İletişim Teknolojilerinin İşletmenin Farklı Boyutlarında Yarattığı Değişimler, Cag University Journal of Social Sciences, 6(2), 25-46.
- Poon, A. (1993). Tourism, Technology and Competitive Strategies; UK: CABI Publishing, 87-96.
- Redefining the Travel Customer Experience, Phocuswright, (2017).
- Şanlıöz, K., Dilek, E. ve Koçak, N. (2013). Değişen Dünya, Dönüşen Pazarlama: Türkiye Turizm Sektöründen Öncü Bir Mobil Uygulama Örneği, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 24(2), 250- 260.
- The future of travel: New consumer behavior and the technology giving it flight, Google/Phocuswright, (2017).
- TURSAB, Türkiye Bilişim Vakfı (TBV), (2019). Turizm Sektörü Dijitalleşme Yol Haritası, Seyahat Acentaları Dijital Dönüşüm Raporu, Mayıs.

Yıldırım, B. (2020), “İşletmelerde Dijital Dönüşüm Süreci: Nitel Bir Araştırma”,
Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 3(2):204-223

BÖLÜM 19

UÇANGÖZ EKONOMİSİ VE TAŞIMACILIKTAKİ FIRSATLAR

İlker İbrahim AVŞAR*

*Gaziantep Üniversitesi, Türkiye, avsar@gantep.edu.tr

Orcid: 0000-0003-2991-380X

GİRİŞ

Bundan 120 yıl önce demiryolları baskın ulaşım aracıydı. Demiryolları, elektrikli tahrik sistemleri ve uyumlu ray ağıyla verimli uzun mesafe seyahat veya kent içi seyahat olanağı taşımaktaydı. Demiryollarında nihai dağıtım için atlı araba ve bisiklet kullanıldı. Daha sonra ortaya çıkan otomobil bireysel ve esnek hareket edebilme özellikleriyle öne çıktı. Günümüzde e-ticaretin başarısı; yeni şirketlerin yeni dağıtım kanallarının, platform ekonomisinin ve kullanıcı beklentilerinin gücünü ifade etmektedir. Güncel durumda bir teknolojinin devam edip edemeyeceği, kullanıcı beklentilerine verimli ve hızlı yanıt vermesiyle ilgilidir. Bu noktada hangi teknoloji pazar gereksinimlerine daha uygun sorusu ortaya çıkmaktadır. Gelecek sadece uçangöz (drone) ile mi sınırlı kalacak yoksa çevre, trafik veya ekonomi kaynaklı zorluklar yeni çözümler üretilmesi için güncel bir çerçeve mi çizecek? Uçangöz teknolojisi bahsedilen zorlukların üstesinden gelmek ve ekonomik avantajlar sağlamak konusunda potansiyele sahiptir. 1900'lü yılların başında demiryollarına karşı araçların etkisini düşündüğümüzde bugün aynı etkiyi otomobiller ve kamyonlar için uçangöz teknolojisi yapabilir. Bu nedenle yıkıcı uçangöz teknolojisine yönelik Ar-Ge faaliyetleri desteklenmelidir (Müller vd., 2019: 85-86).

Şehir içi trafik sıkışıklığının en çok yaşandığı ülkeler; Rusya (Moskova), Türkiye (İstanbul), Kolombiya (Bogota), olarak sıralanmaktadır. Bu ülkeleri Meksika, Brezilya, İngiltere ve ABD izlemektedir. Politika yapıcılar giderek daha fazla oranda trafik sorunuyla boğuşmaktadır. Trafik gibi sorunlara karşı uzun yıllardan bu

yana helikopterle taşımacılık hizmeti bulunmaktadır ancak bu karbon ayak izi ve emisyon açısından maliyetli bir modeldir. Bundan dolayı son iki yılda dikey kalkış yapabilen otonom uçuşa sahip elektrikli araçlara yönelim olduğu görülmektedir. Daha temiz hareket ve daha güvenli ulaşım hayati öneme sahiptir. Hava hareketliliğinin geleceği henüz yeni şekillenmeye başlayan teknolojilere bağlıdır (Wolf, 2019).

Uçangöz teknolojisi; lojistikte son adım teslimatta tercih edilebilecek güçlü yönleri sahiptir. Lojistik uçangöz; şehir içi acil teslim edilmesi gereken ürünlerde ve kırsal alan gibi erişimin sıkıntılı olduğu bölgelere ulaşmada iyi bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Yapay zekâ, bulut bilişim ve büyük veri madenciliği gibi teknoloji alanlarının gelişmesi “akıllı şehir” ve “akıllı lojistik” gibi modellerin ilerleyişine sebep olmaktadır. Geleneksel taşımacılığın tamamlayıcısı olarak uçangöz teknolojisi verimliliği optimize ederek modern taşımacılığa yeni soluk getirebilir (Nakıboğlu, 2020: 295).

Uçangöz üretimi son yıllarda artış eğilimindedir ve hem askeri hem de sivil alanda kullanım olanağı bulunmaktadır. Teknolojik olarak gelişmesi ve kullanım alanının çeşitlenmesi ticari işletmelerden gelen talebi arttırmaktadır. Maliyetlerdeki düşüklük Amazon, Tesla ve Google gibi firmaların yanı sıra küçük ve orta ölçekli birçok işletmenin lisans başvuruları yapmasına sebep olmaktadır (Yeşilay ve Macit, 2020: 248; Nath, 2020).

1.KAMUDA UÇANGÖZ KULLANIMI VE GÜVENLİK

Çevresel etkilere karşı uçangöz teknolojisine yönelik güvenlik geliştirme çalışmaları bulunmaktadır (Kornatowski vd., 2020: 4240). Tedarik zincirinde uçangöz kullanım risklerine karşı tedbirler almak gerekmektedir. Diğer bir ifade ile hırsızlık ve suikast gibi güvenlik kaygılarına karşı getirilecek çözümler uçangöz hizmetlerinin (kalabalık lojistik) geleceği açısından önem taşımaktadır. İster kara olsun ister hava olsun insansız taşıma araçlarıyla yapılacak taşıma işlemlerinde güvenlik sorununun kesinlikle çözülmesi gerekmektedir (Kunze, 2016: 296).

Pratikte güvenlik sorunu çözümsüz değildir; örneğin hava taşıtının dost olup olmadığına yönelik kimlik uygulamaları yapılabilmektedir (Chang, 2019: 202).

1.1. Uçangöz Teknolojisinde Güvenlik

Otonom araçlar fiziksel veya yazılım kaynaklı saldırılara maruz kalabilirler (Kahya ve Yolaçan, 2021: 28). Uçangöz ile taşımacılığın güvenli olabilmesi için bazı adımların erken atılması gerekmektedir. Dünyanın her yerindeki hükümetler aynı sorunlarla karşı karşıyadırlar ve bu sebeple işbirliği içerisinde olmalıdırlar. Hızla gelişen uçangöz teknolojilerinin faydalarını görebilmek için olası risklerin azaltılması gerekmektedir. Bunu için eski yönetici tavırları yerine yeni paradigmalara geliştirebilen idareci bakış açısına sahip olmak gerekmektedir. Güvenlik her zaman öncelik olmalıdır ama uçangöz ile gelen fırsatlarda göz ardı edilmemelidir (Krieger vd., 2018: 24).

1.2.Kamuda Uçangöz Kullanımı

Kamuda polis, itfaiye veya bakım hizmetleri gibi alanlarda uçangöz kullanılmaya başlanmıştır. Kamudaki kullanımlarda her paydaşın kendi çözümünü sağladığı görülmektedir. Verimlilik elde edebilmek için kamuda uçangöz kullanımında kurumlar arası ortak ve koordineli hareket edilmesi gerekmektedir. Uyumlu şekilde uçan ekosistemi geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca ekosistem geliştirilirken yarı otonom modeller yerine tam otonom modellere yönelmek gerekmektedir (Besada vd., 2019: 6). Çünkü küçük bir uçangözü birkaç yüz metreden sonra yönetmek operatörler açısından sorun teşkil edebilir (Li vd., 2020: 8).

Kentlerin güvenliğini sağlamak için kesintisiz veri gerekmektedir. Şehir güvenliği için gerekli olan veriler uçangöz kullanımıyla elde edilebilir. Her türlü suç eyleminde güvenlik güçleri için risk oluşturan durumlarda uçangöz birimlerinden yardım alınabilir ve risk seviyesi düşürülebilir (Aras, 2021, 34).

2. TAŞIMACILIKTA UÇANGÖZ KULLANIMI

Uçangöz teknolojileri; hava sahası farkındalığı yaratan tam özerk yapısı, gelişmiş güvenli sürüşü, otonom özellikleri ve çoklu platform tasarımıyla evrim geçirmektedir (Öz ve Sert, 2019: 706).

İnsansız hava araçları konusunda yapılacak çalışmalar yakın zamanda daha da önemli hale gelecektir (Mészáros vd., 2018: 8). Uçangöz lojistiği, gelişen tedarik zinciri vizyonunun gelişmesiyle lojistik alanında her geçen gün daha da önemli roller üstlenecektir (Pan vd.,

2020: 16). Örneğim; uçangöz kullanarak binaların çatılarında teslimat yakın zamanda gerçekleşmesi beklenen bir durumdur (Kim vd., 2020: 17).

Uçangöz taşımacılığı, düşük altyapı ve hizmet maliyetiyle mükerrer süreçlerin birleştirilmesini sayılabılır. Uçangöz ile taşımacılıkta; altyapı, operasyon ve bakım maliyetleri hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Kullanımının yaygınlaşması için yerel talep ve iş çerçevesinin çok önemli rolü olacaktır (Johannessen vd., 2021: 17).

Uçangöz ile teslimatın yapılabilmesi için sezgisel rota hesaplanması, veri paketinin önceliği, paket yaşam süresi ve hedefe giderken gerekli olan enerji gibi farklı durumların göz önüne alınması gerekmektedir. Uçangöz öncelik sırasına göre teslim aldığı paketi hedefe götürürken yeterli enerjisi kalmaması durumunda en uygun yerdeki kablosuz şarj istasyonuna uğrayarak enerji yüklemesi yapabilmelidir (Iranmanesh ve Raad, 2019: 12).

Uçangöz Lojistiği

İlk olarak askeri amaç için kullanılan uçangöz, günümüze farklı amaçlar için de tercih edilmektedir (Şin ve Kadıoğlu, 2019: 215). Uçangöz teknolojilerinin sivil kullanım oranı %15 seviyesindedir (İnan ve Karci, 2021: 73). Maliyet, güvenlik ve kullanım kolaylığı gibi etmenlerden dolayı uçangöz kullanım isteği artmaktadır. Uçangöz kanat yapısı düz kanatlara sahip uçaklara göre avantajlar sunmaktadır. Düşük hızlarda uçabilmek, ufak pist ihtiyacı ve havada asılı kalma önemli avantajları arasındadır (Şahin ve Oktay, 2019: 824).

Pilot yetiştirme maliyetinin azalması, kaza durumunda can kaybı ihtimalinin düşük olması, satın alma maliyetinin uçaklara göre makul çizgide olması ve ulaşılamayan bölgelere erişim şansı tanınması uçangöz kullanımının avantajları arasındadır. Buna karşın; uçangöz ile bağlantının kopması durumunda belirsizlik oluşabilmesi, az miktarda faydalı yük taşıyabilmesi, uçuş irtifasının yüksek olmaması, sıra dışı doğa olaylarına karşı hassas olmaları ve havada kalma sürelerinin sınırlı olması gibi dezavantajları bulunmaktadır (Küçükçelebi ve Yıldız, 2020: 155).

Lojistik, afet yönetimi, yaban hayatı, güvenlik, fotoğrafçılık gibi alanlarda uçangöz kullanılmaya başlandı. Günlük ihtiyaçlara yönelik teslimat bazı ülkelerde denemektedir ve çalışmalar umut vericidir. Bir kütüphane yöneticisi başka kütüphaneye gönderilmesi gereken belgeyi neden uçangöz ile teslim etmek istemesin? İnsanları kütüphaneye getirmek kütüphaneciler için en büyük problemdir ve uçangöz ile bu zorluk aşılabılır. İşletmelerden gelen talebe karşın uçan gözün kullanımı için izin verilmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde sıkı sivil havacılık kuralları çerçevesinde kullanımlarına izin verilmesine karşın gelişmemiş bazı ülkelerde kullanımları yasaktır. Güncel durumda gelişmiş ülkelerdeki bazı e-ticaret ve gıda firmaları yaygınlaşmasına yönelik çaba içerisinde dirler (Chauhan, 2019:123).

2.1.Şehir Lojistiği

Depolar, nihai tüketiciye ürün temininde kullanıldı ve şimdi de gelişen teknolojiyle nihai tüketiciye doğrudan ürün gönderimi için kullanılmaktadır (Haşiloğlu, 2019: 75). Küresel düzeyde insanların

alışkanlıklarını değiştiren salgın hastalık koşulları ve artan e-ticaret hacmi lojistik sektörü üzerinde yeni zorluklar getirmektedir. Gittikçe karmaşık hal alan şehir lojistiği alanında kamu-özel sanayi işbirliği çalışmaları yapılmalıdır. Akademi dünyasında uçangöz, batarya, şehir terminalleri, kara aracı filosu vb. konulardaki problemleri ele alan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Uçangöz tabanlı sistemlerin geliştirilmesinde yasal konulara özellikle değinilmelidir. Uçangöz için kentsel toplanma alanları tasarımı konusunda ve şehirlerde uçabilmesine yönelik çalışılmalıdır. Yetersiz kalan şehir lojistiği çerçevesi gelecek için potansiyeli bulunan teknolojilerin uygulanmasında engel teşkil etmektedir (Tadic vd., 2021: 460).

2.2.Doğal Afet

Uçangöz verileri kullanılarak maliyetli saha ziyaretine gerek kalmadan kararlar verilebilir (Puliti ve Granhus, 2020: 46). Doğal afetlerde uçan göz farklı amaçlar için kullanılabilir. İlk olarak afet alanının havadan kontrolü ve denetimi yapılabilir. Lojistik kanalları oluşturularak hafif kargoların havadan dağıtımı ise ikinci kullanım şeklidir. Hangi aşamada kullanılırsa kullanılsın güçlü motorlara ve uzun süreli pillere sahip araçlara ihtiyaç duyulacaktır. Gelişmiş GPS sistemi de sürece pozitif katkı saylayacaktır (Estrada ve Ndoma, 2019: 383).

2.3.İlaç Dağıtımı

Uçangöz ile tıbbi malzemelerin taşınmasına yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Oakey vd. 2021: 20). Analog ve verimsiz sağlık lojistiğinden sayısal lojistiğe geçiş son yılların sık tartışılan konuları

arasındadır. Sayısal dönüşümü hızlandırmanın israfı azaltıp verimliliği artıracığına yönelik düşünceler bulunmaktadır (Medicine from the Sky).

Lojistiğin temel amaçlarından biri de zamanında teslimdir. Onlarca eczanenin olduğu şehrin bir noktasına uçangöz ile teslimat yapılabilir. Depodan hareket eden uçangöz en kısa yolu kullanarak ilacı bırakır ve sonraki noktasına hareket eder. Bu şekilde şehrin trafiğinden kaçınmak suretiyle yapılan teslimatta zaman ve maliyetten tasarruf etmek mümkün olmaktadır. Bu şekilde uçangöz ile lojistik hizmetleri “yeşil” olanaklar sağlamaktadır (Han vd., 2019: 96).

Covid-19 küresel salgını sağlık alanındaki eşitsizliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Afrika gibi birçok bölgede insanlara ilaç veya aşı ulaştırmak sorun olmaktadır. Uçangöz teknolojisi kim nerede yaşarsa yaşasın o kişinin sağlığını güvence altına almak için çözüm sunmaktadır. Bu bağlamda Afrika’da ilk uçangöz ile ilaç teslimatı Ruanda’da yapılmıştır. Uçangöz kullanılarak ilk aşı teslimatı ise Gana’da gerçekleşmiştir (Reuter ve Liu, 2021: 3).

2.4.Haber Dağıtımı

Uçangöz teknolojisi habercilikte kullanılmaktadır (Budak, 2019: 133). Uçangöz, havadan kuşbakışı ve hareketli görüntü şansı vermektedir. Fiziksel sınırların kolayca aşılmasını sağlayarak haber sunum tekniklerinin gelişmesine farklılaşmasına katkı yapabilmektedir. Uçangöz ile elde edilecek çok noktalı alternatif haberler farklılık sağlayarak demokratik basının gelişmesine katkıda bulunabilir. Bu özelliğiyle yayıncılıktaki sansür sıkıntısına çözüm üretebilecektir (Kavaklı, 2018: 169).

3.UÇANGÖZ EKONOMİSİ

İnternet ve GPS teknolojilerindeki hikâyeye benzer şekilde uçangöz teknolojisi de askeri kullanımı aşarak sivil kullanımda yer edinen güçlü iş araçlarına dönüşmektedir. Uzun süredir tüketici pazarında kullanılmaktalar ve tarımdan yangınla mücadeleye kadar birçok alanda yer edinmeye devam etmekte. Bu durum; görmezden gelinemeyecek kadar büyük yatırım fırsatları taşımaktadır. Savunma sanayinde uçangöz teknolojisi insanlı hava araçlarına göre daha güvenli ve yetenekli olarak görülmektedir. Rekabet kızıştıkça ve teknoloji geliştikçe savunma sanayi uçangöz sektörünün en büyük müşterisi olacaktır. Tüketici uçangöz pazarı ordudan sonra gelişen alandır ve hobi olarak başlamasına rağmen hızla gelişmektedir. En hızlı büyüme potansiyeli olan ticari alanda işletmelerden ve hükümetlerden gelen talepler son yıllarda artmaktadır. Tablo 1 ile uçangöz pazar büyüklüğü verilmektedir (Goldmansachs):

Çizelge 1. 2016-2020 yılları arası tahmini uçangöz piyasası

Alan	Piyasa değeri (ABD Doları)
Toplam piyasa değeri	100 Milyar
Savunma sanayi	70 Milyar
Tüketici pazarı	17 Milyar
Ticari/Sivil	13 Milyar

Kaynak: Goldmansachs

3.1.Uçangöz Teknolojisinin Olgunluğu

Akıllı telefon ve bulut bilişimdeki hızlı gelişim uçangöz teknolojisine olumlu yansıtacaktır. Hava taşımacılığı ve paket teslimatı gibi operasyonlarda büyük öneme sahip olacak pil, algılama, kaçınma ve hissetme gibi yeteneklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca akıllı telefonlar, bulut bilişim ve uçangöz koordinasyonuna yönelik yazılım ara yüzlerine ihtiyaç duyulacaktır. Çizelge 2’de ticari uçangöz teknolojilerinin olgunluk seviyeleri verilmektedir (Kanowski, 2020: 13).

Çizelge 2. Ticari uçangöz teknolojilerinin olgunluk seviyeleri

Kategori	Erken Evre	Orta Evre	Geç Evre
Gelişmiş üretim		X	
Piller ve diğer güç üniteleri	X		
İletişim sistemleri			X
Algılama, sezme		X	
Küresel konumlama sistemi			X
Hafif yapılar		X	
Mikroişlemciler			X
Motorlar		X	
Algılayıcılar			X

Kaynak: Kanowski, 2020

3.2.Uçangöz Teknolojisine Yönelik Bakış Açıları

Gelecekte ticari olarak kullanılacak yeni nesil hava araçlarına yönelik sertifikalandırma, test edilme ve eğitim süreçleri yaşanmaktadır. Şehir içi kullanıma yönelik dikey kalkış yapabilen yeni hava araçları ortaya çıkmaktadır. Bu yeni araçlar; alternatif enerji kaynaklarıyla uyumlu, kaliteli ve sayısal bağlantıya sahip olarak tasarlanmaktadır. Ticari hava taşımacılığı verileri işleyerek karar veren teknolojilere ihtiyaç duymaktadır. Bu yeni süreçte kara, deniz ve hava kullanımlarıyla uyumlu olarak uluslararası işbirliği gerekliliği bulunmaktadır (WEF).

Uçangöz çerçevesine yönelik dört bakış açısının özellikleri maddeler halinde ve Çizelge 3’de verilmektedir (Eggers ve Hickin, 2021: 57):

- Sanal alan: Uçangöz operatörlerine yeteneklerini sergilemek ve becerilerini geliştirmek için olanak sunar. Japonya bu alanları kamu güvenliğini korumak, sonuçları gözden geçirmek ve yeni teknolojileri onaylamak için kullanmaktadır.
- Uçangöz kimlik tanımlama: Uzaktan insansız hava araçları için kimlik tanımlama altyapısı sunar. Bu çerçeve sayesinde uçan araçların güvenlik ve emniyeti sağlanabilir. Sıkışık hava sahasında uçangöz kimliği olmadan devletlerin koordinasyonu sağlaması imkânsızdır.
- Uluslararası işbirliği: Uluslararası sivil havacılık örgütü (ICAO), tarafından sağlanan standartlar ve önerilen uygulamalar (SARP) dikkate alınarak yönetim sağlanabilir.
- Otomatik uçuş onayı: Belçika; irtifa yetkilendirme ve bildirim yeteneğinin trafik yönetim evriminin sonraki adımı olduğunu öne

sürmektedir. Bulut altyapısı kullanan trafik kontrolü otomatik onay sistemi, uçangöz topluluğunun kontrolünü sağlayabilir. Amaç daha kolay uçangöz operasyonları ve herkes için daha güvenli seyahattir.

Çizelge 3. Hükümetler için yenilikçi uçangöz uzak görüşlülüğü

Çerçeve	Çevik	Amaca Uygunluk	Küresel İlgili	Kapsayıcı	Yenilikçi	Kanıtı Dayalı	Üretilmiş Sonuçlar	Şimdi Aktif
Sanal Alan	X	X	X		X	X	X	X
Uçangöz Kimlik Tanımı		X	X			X		X
Uluslararası İşbirliği		X	X	X		X	X	X
Otomatik Uçuş Onayı		X	X	X		X	X	X

Kaynak: Eggers ve Hickin, 2021

4.SONUÇ

Uçangöz, son yılların ilgi çeken teknolojileri arasındadır. Askeri kullanım alanları dışında sivil kullanıma yönelik de çalışmalar bulunmaktadır. Yaygın şekilde kullanılması olası alanlardan biri de taşımacılık sektörüdür. Bazı firmaların siparişleri uçangöz ile teslim etme planları Türkiye açısından göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Bu alanda çalışma yapacak olan firmalar desteklenerek yeni gelişen alanda lider ülke konumuna gelinebilir. Uçangöz ile ürün

teslimatı, uçangöz üretimi, uçangöz pili, uçangöz yedek parçası üretimi Türkiye ekonomisi açısından karlı süreçler üretebilir.

Türkiye'deki araştırmacılar uçangöz tasarımının yanı sıra uçangöz park yeri, enerji istasyonları, uçangöz güvenliği gibi birçok alanda çalışabilirler. Bu alanda proje yürütebilirler.

KAYNAKLAR

- Aras, B. (2021). Kentsel Güvenlik Sorununun Çözümünde Yeni Bir Yöntem: İnsansız Hava Aracı (İHA) . *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6 (1),19-39. <https://dergipark.org.tr/en/pub/beuiibfaid/issue/61094/848595>
- Besada Juan A., Bernardos Ana M., Bergesio Luca, Vaquero Diego, Campaña Iván, Casar José R. (2019). Drones-as-a-service: A management architecture to provide mission planning, resource brokerage and operation support for fleets of drones, *IEEE International Conference on Pervasive Computing and Communications(PerCom)*,1-6, http://oa.upm.es/64698/1/INVE_MEM_2019_320301.pdf
- Budak, E. (2019). Teknolojik Gelişmelerin Habercilik Uygulamaları Üzerine Etkileri: Türkiye'de Drone Haberciliği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*,(33),119-139. DOI: 10.17829/turcom.510266
- Chang, Y. (2019). A Drone IFF and Tracking Algorithm with the Relay Drone and the Beacon System. *The Eurasia Proceedings of Science Technology Engineering and Mathematics*, 7, 199-203. <https://dergipark.org.tr/en/pub/epstem/issue/50288/655391>
- Chauhan, S. (2019). Scholarly output on Drone Research A Bibliometric Study. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology*,39(2),117-124. <https://doi.org/10.14429/djlit.39.2.13970>
- Eggers William D., Hickin Ruth, (2021). World Economic forum, Global Technology Governance Report 2021: Harnessing Fourth Industrial Revolution Technologies in a COVID-19 World, http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Technology_Governance_2020.pdf, (Erişim: 09.07.2021)
- Estrada Mario Arturo Ruiz, Ndoma Abraham, (2019). The uses of unmanned aerial vehicles –UAV’s- (or drones) in social logistic: Natural disasters response and

humanitarian relief aid, *Procedia Computer Science*, Volume 149, Pages 375-383, ISSN 1877-0509, <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.01.151>

Goldmansachs,Drones, <https://www.goldmansachs.com/insights/technology-driving-innovation/drones/>, (Erişim: 09.07.2021)

Han Sinem , Özer Begüm , Alioğlu Barış , Polat Özgür , Aktin Tülin, (2019). A mathematical model for the delivery routing problem via drones, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 25(1): 89-97 DOI: 10.5505 /pajes.2018.19052

Haşiloğlu, M, Budak, İ. (2019). Sanal mağaza drone depo yer ve önceliklerinin tespitine yönelik bir araştırma süreci modeli. *Journal of Internet Applications and Management*, 10 (2) , 63-79. DOI: 10.34231/iuyd.626456

Iranmanesh, S., & Raad, R. (2019). A Novel Data Forwarding Strategy for a Drone Delay Tolerant Network with Range Extension. *Electronics*, 8(6), 659. MDPI AG. <http://dx.doi.org/10.3390/electronics8060659>

İnan, M, Karci, A. (2021). Tarımda Ağaç İlaçlamanın Drone'larla Yapılmasında Yeni bir Yöntemin Geliştirilmesi ve Uygulanması. *ComputerScience*,6(2),72-89. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bbd/issue/62530/928229>

Johannessen, K.-A., Comtet, H., & Fosse, E. (2021). A Drone Logistic Model for Transporting the Complete Analytic Volume of a Large-Scale University Laboratory. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(9), 4580. MDPI AG. <http://dx.doi.org/10.3390/ijerph18094580>

Kahya, A, Yolaçan, E. (2021). Otonom Araçlara Yönelik Güvenlik Saldırıları. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi BilişimDergisi*,2(2),22-28. <https://dergipark.org.tr/en/pub/estudambilisim/issue/62551/895946>

Kanowski Steve, (2020). Economic Benefit Analysis of Drones in Australia, <https://www.infrastructure.gov.au/aviation/technology/files/economic-benefit-analysis-of-drones-to-australia-final-report.pdf>, (Erişim: 08.07.2021)

- Kavaklı, N. (2018). Drone'ların Gazetecilikte Kullanımı: Drone Haberciliğinin Olanakları, Zorlukları ve Sınırları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (3) , 160-172. DOI: 10.17680/erciyesakademia.345792
- Kim, J., Moon, H., & Jung, H. (2020). Drone-Based Parcel Delivery Using the Rooftops of City Buildings: *Model and Solution*. *Applied Sciences*, 10(12), 4362. MDPI AG. <http://dx.doi.org/10.3390/app10124362>
- Kornatowski P. M., Feroskhan M., Stewart W. J. and Floreano D., (2020). A Morphing Cargo Drone for Safe Flight in Proximity of Humans, *IEEE Robotics and Automation Letters*, vol. 5, no. 3, pp. 4233-4240, doi: 10.1109/LRA.2020.2993757.
- Krieger Zvika, Wolf Harrison, Reuter Timothy, (2018). Advanced Drone Operations Toolkit: Accelerating the Drone Revolution, http://www3.weforum.org/docs/WEF_Advanced_Drone_Operations_Toolkit.pdf, (Erişim: 09.07.2021)
- Kunze Oliver, (2016). Replicators, Ground Drones and Crowd Logistics A Vision of Urban Logistics in the Year 2030, *Transportation Research Procedia*, Volume 19, Pages 286-299, ISSN 2352-1465, <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2016.12.088>.
- Küçükçelebi, A, Yıldız, E. (2020). Kablolü İHA Sistemleri ve Uygulamaları. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Ejosat Special Issue 2020 (ICCEES) , 154-159 . DOI: 10.31590/ejosat.802734
- Li, K. W., Sun, C., & Li, N. (2020). Distance and Visual Angle of Line-of-Sight of a Small Drone. *Applied Sciences*, 10(16), 5501. MDPI AG. <http://dx.doi.org/10.3390/app10165501>
- Medicine from the Sky,
http://www3.weforum.org/docs/WEF_Medicine_from_the_Sky.pdf(Erişim: 09.07.2021)
- Mészáros B, Bóna K and Bertalan M, (2018). Monitoring Of Production Line Supply Systems With Drones, *IOP Conference Series: Materials Science and*

Engineering, 1-9. Kecskemét, Hungary, <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/448/1/012037/pdf>

Müller Stephan, Rudolph Christian, Janke Christian, (2019). Drones for last mile logistics: Baloney or part of the solution?, *Transportation Research Procedia*, Volume 41, Pages 73-87, ISSN 2352-1465, <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2019.09.017>.

Nakıboğlu, G. (2020). Drone Taşımacılığı ve Son-Adım Teslimatta Kullanımı. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 285-298. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cuiibfd/issue/60073/838915>

Nath Trevir, (2020). How Drones Are Changing the Business World, <https://www.investopedia.com/articles/investing/010615/how-drones-are-changing-business-world.asp>, (Erişim: 09.07.2021)

Oakey, A., Waters, T., Zhu, W., Royall, P. G., Cherrett, T., Courtney, P., Majoe, D., et al. (2021). Quantifying the Effects of Vibration on Medicines in Transit Caused by Fixed-Wing and Multi-Copter Drones. *Drones*, 5(1), 22. MDPI AG. <http://dx.doi.org/10.3390/drones5010022>

Öz, T, Sert, S. (2019). The Present Role of Anti-Drone Technologies in Modern Warfare and Projected Developments. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15 (32) , 691-711. DOI: 10.17752/guvenlikstrjtj.668216

Pan, J.-S., Song, P.-C., Chu, S.-C., & Peng, Y.-J. (2020). Improved Compact Cuckoo Search Algorithm Applied to Location of Drone Logistics Hub. *Mathematics*, 8(3), 333. MDPI AG. <http://dx.doi.org/10.3390/math8030333>

Puliti Stefano and Granhus Aksel. (2020). Drone data for decision making in regeneration forests: from raw data to actionable insights. *Journal of Unmanned Vehicle Systems*. 9(1): 45-58. <https://doi.org/10.1139/juvs-2020-0029>

- Reuter Timothy, Liu Peter (2021). World Economic Forum, Medicine from the Sky Opportunities and Lessons from Drones in Africa InsightReport, http://www3.weforum.org/docs/WEF_Medicine_from_the_Sky_2021.pdf, (Erişim: 09.07.2021)
- Şahin, H, Oktay, T. (2019). Properties of Novel Tricopter And Comparison of Other Unmanned Aerial Vehicles. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* , (16) , 816-825. DOI: 10.31590/ejosat.586900
- Şin, B, Kadioğlu, İ. (2019). İnsansız Hava Aracı (İHA) ve Görüntü İşleme Teknikleri Kullanılarak Yabancı Ot Tespitinin Yapılması. *Turkish Journal of Weed Science*, 22 (2), 211-217. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tjws/issue/51404/669501>
- Tadic, S. Kovac, M. Cokorilo, O. (2021). The Application of Drones in City Logistics Concepts. *Promet-Traffic & Transportation*, 33(3), 451-462. <http://traffic.fpz.hr/index.php/PROMTT/article/view/3721/561561925>
- WEF, World Economic Forum, Principles of the Urban Sky, <https://www.weforum.org/reports/principles-of-the-urban-sky>, (Erişim: 09.07.2021)
- Wolf Harrison, (2019). Flying taxis could transform our cities if we set the right rules, <https://www.weforum.org/agenda/2019/11/flying-taxis-drones-cities-right-rules>, (Erişim: 09.07.2021)
- Yeşilay, R, Macit, A. (2020). Dünyada ve Türkiye’de Drone Ekonomisi: Geleceğe Yönelik Beklentiler. *Beykoz Akademi Dergisi*,8(1),239-251.DOI: 10.14514/byk.m.26515393.2020.8/1.239-251

BÖLÜM 20

GENÇLİK VE SPOR İL MÜDÜRLÜĞÜNDE GÖREV YAPAN PERSONELİN SPOR TESİSLERİNİN YETERLİLİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ (GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİ)³⁷⁶

Ömer ATICI *

Doç. Dr. Fikret ALINCAK**

Nesibe Kevser TOYCU *

Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim
Dalı Gaziantep. *

Gaziantep Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Gaziantep. **

³⁷⁶ Bu yayın, Ömer ATICI'nın "Gençlik Ve Spor İl Müdürlüğünde Görev Yapan Personelin Spor Tesislerinin Yeterliliğine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi (Gaziantep İli Örneği)" adlı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

GİRİŞ

Sporun en önemli unsurlarından birini spor tesisi oluşturmaktadır. Geniş kitlelere en uygun şekilde spor hizmeti sunulmasında spor saha ve tesislerinin hizmet üretimi ve kapasitesi önemli ölçüde rol alır (Donuk, 2016). Sporun toplum hayatının değişmez bir parçası olmasında tesislerin kapasitesinin önceden planlanarak ve bilimsel çalışmalar ışığında yapılması gerekmektedir. Ayrıca spor saha ve tesisinin işletme aşamasında ise belli bir politika çerçevesinde yapılması gerekmektedir (Fişek, 2003).

Spor, insanların bireysel veya toplu olarak belirli kurallar çerçevesinde, sistemli bir şekilde amacı gerçekleştirmeye yönelik aktivitelerin tümüne denir (Gerçek, 2017; Pancar, 2020). Spor, kişisel ya da takım halinde icra edilen, belirli kuralları olan hem maddi hem de manevi değerlerin gelişmesini sağlayan eğitsel ve eğlenmek amacıyla yapılan etkinliklerdir (İkizler, 1994).

İnsanların temel amaç ve hedefleri sağlıklı olmak ve sağlıklı kalmaktır. Bugün gazetelerde, dergilerde veya televizyonda sağlığa adanmış bir alan var. Düzenli egzersizin tüm insanlık için büyük önem taşıyan ve insan sağlığının yönünü olumlu yönde değiştiren sağlık üzerinde önemli bir etkisi vardır (Zorba, 2011; Pancar, 2021).

Öte yandan, sporun sosyalleşme sürecine olumlu katkısına ve topluma uyum sağlama çabalarına ek olarak, iyi bilinen bir başka olumlu etki, insanların kazandığı fiziksel ve zihinsel sağlıktır (Taşdoğan ve ark. 2020). Çalışmada daha önce belirtildiği gibi, insanların dünyayı algılama ve kendilerini olumlu, sistematik olarak ve programlı spor

olayları yoluyla geliştirme biçimleri, insanlar spor yoluyla kendileri ve yaşamın kendileri ile daha kolay anlaşabilir ve böylece ruhsal ve fiziksel bir refah durumu oluşturabilir. Sağlıklı ve sağlıklı olmak, bireyin eşsiz nitelikleri ve bu nitelikler yoluyla geliştirilen yaşam için tam olarak düşünmek için geliştirilen yetkinlik için büyük önem taşır. Aksi takdirde, insanlar yaşama yeteneklerini ve kendi yaşamlarını tam olarak yansıtamazlar. Bu nedenle, fiziksel aktivite erken yaşlardan başlayarak yaşam pratiğine dâhil edilmelidir. Bu anlamda ilgili program, her türlü hareketi ve her türlü hareket ilkesini içeren bir tür beden eğitimi ve spor eğitimidir (Akça, 2012; Uzun ve ark. 2021).

Gençlik ve Spor İl Müdürlüğünde görev yapan bireyler gençlerin bireysel gelişimleri ve sosyal yönden desteklenmesi için uygulanan politikaları belirlemek, farklı genç gruplarının ihtiyaçlarını da dikkate alarak gençlerin kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmelerine imkân sağlamak, karar alma ve uygulama süreçleri ile sosyal hayatın her alanına etkin katılımını sağlayıcı öneriler geliştirmek ve bu doğrultuda faaliyetler yürütmek, ilgili kurumların gençliği ilgilendiren hizmetlerinde koordinasyon ve işbirliğini sağlamaktadır. Ayrıca gençliğin ihtiyaçları ile gençliğe sunulan hizmet ve imkânlar konusunda inceleme ve araştırmalar yapmak ve öneriler geliştirmek, gençlik alanında bilgilendirme, rehberlik ve danışmanlık yaparak gençliğin çalışma ve projelerine ilişkin usul ve esasları belirlemelerine katkı sağlamak, çalışma ve projeleri desteklemek, spor faaliyetlerinin plan ve program dâhilinde ve mevzuata uygun bir şekilde yürütülmesini gözetmek, gelişmesini ve yaygınlaşmasını teşvik edici tedbirlerle spor alanında uygulanacak politikaları tespit etmek ve üniversite

öğrencilerinin barınma imkânından faydalanmasını sağlayacak koordinasyonu sağlamak için farklı statülerde çalışan personel bulunmaktadır. Bu personeller gençlik ve spor il müdürlüğü merkezi birimleri, spor hizmetleri, gençlik hizmetleri, yurt hizmetleri ve diğer hizmet birimleri çalışanlarından oluşmaktadır. Kamu sektöründe çalışan görevde yükselme statüsünde bulunan personel için hem kariyer olarak hem de duygusal zekâ düzeyleri açısından önemli hale gelmiştir (GSB, 2011).

Sistemik olarak ve programın rehberliğinde gerçekleştirilen spor ve spor olaylarından sonra spor olaylarının fiziksel refah üzerindeki etkisini gözlemleyebilirsiniz. Sporla uğraşan insanların sistemik ve programatik etkileri, fiziksel ve fiziksel problemler, kişinin olumlu yönde değişimler algısı, fiziksel ve fiziksel sağlık ve daha iyi sağlık ve daha iyi sağlık. Fiziksel olarak iyi ve sağlıklı insan hissi ile spora katılım arasında yakın bir bağlantı olması, tüm dünyada yapılan çalışmaların sonucunda tespit edilmiş bir gerçektir (Zorba, 2011).

Ülkemizde spor tesisleri spor kültürü açısından hem tesisleşme hem de herkesçe tanınması ve bu alanları kullanması açısından gerekli seviyeye gelememiştir. Bireysel olarak başarı bazında kendinden söz ettiren sporun ülkemizde yaşam felsefesi hali söz konusu duruma ulaşamamıştır. Seyir sporu yerine kitle sporu hedefi doğrultusunda bir politika belirlenmesi bu günlerde ihtiyacımızın söz konusu olduğu bir durumdur. Bundan dolayı da yediden yetmişe herkes için spor tesisleri planlanması gerekmektedir (Yıldırım, 2007).

Spor saha ve tesisleri spor ortamı içerisinde özel ve ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Çünkü spor saha ve tesisleri sporun mekânını oluşturmaktadır. Dünyada sporun hızlı bir gelişim göstermesinin yanı sıra, zaman içerisinde spor türlerinin çeşitliliğine, uygulanış yer ve biçim farklılıklarına bağlı olarak tesislerde de yapı ve işlev farklılıkları meydana getirmek zorunda kalınmıştır. Bu durumun doğal sonucu olarak günümüzde çok çeşitli tip ve büyüklükte spor tesisleri yapımı gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Salman, 1992). Geniş kitlelerin spor yapmalarında ve hangi branşlarda etkinlik gösterecekleri hususunun belirlenmesinde iklim, coğrafi yapı, sosyo ekonomik gelişmişlik, buna bağlı olarak gelir seviyesinin yüksekliği ve kitle haberleşme araçlarının durumu, sporun yapısı, ayrıca devletin spor politikası rol oynamaktadır (Akpınar, 1998).

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerini gösteren önemli unsurlardan bir tanesi de ülkelerin sporculara, spora ve yetkililerin spor tesislerine yönelik gösterdikleri ilgi, sermaye ve fonlardır. Bu yolla ülkeler prestij elde etme olanağı, farklı ülkelere spor yoluyla üstünlük sağlama, kültürel ve tarihi zenginlikleri bu yolla tanıtmak, kazanç elde etmek ve propaganda yapma olanağı sağlamaktadır (Salman, 1992).

Ülkelerin spora verdiği değeri idrak edebilmek için sporcular için yeterince tesis olup olmadığına ve sporcu sayısı göz önünde bulundurulmalıdır. Bilindiği üzere spor alanının oluşabilmesi için spor araç gereçlerinin, antrenör sayısının ve yöneticilerin olması gerekmektedir. Bunlardan herhangi birinin eksik olması durumunda o

ülkede sporun gelişmiş olduğundan bahsetmek söz konusu değildir (Salman, 1992).

Ülkemizde kalkınma hızının artması ile birlikte sporda olumlu yönde etkilenmiştir. Özellikle Gaziantep'te son yıllarda gerek tesis sayısında gerekse de antrenör ve lisanslı sporcu sayısında ciddi anlamda artışlar söz konusudur. Bu artışlarında beraberinde başarıyı getirdiğini söyleyebiliriz. Bu noktadan hareket ile yapılan bu çalışmada, Gaziantep gençlik ve spor il müdürlüğünde görev yapan personelin spor tesislerinin yeterliliğine ilişkin görüşlerinin farklı değişkenler açısından ortaya konularak mevcut tesislerin özellikleri ile değerlendirilmesi, mevcut tesislerin hangi düzeyde ihtiyaçlara karşılık verebildiği ve son yıllarda yapılan spor tesislerindeki değişim saptanmak istenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde, çalışma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, işlem yolu ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Bu çalışma, gençlik ve spor il müdürlüğünde görev yapan personelin spor tesislerinin yeterliliğine ilişkin görüşlerinin incelenmesi (Gaziantep ili örneği) amacıyla yapılan çalışmadır (Karasar, 2013). Çalışmada ayrıca; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, mesleki kıdem yılı ve görev yapılan birim değişkenleri açısından da farklılıklar incelenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklem Grubu

Çalışma 2020-2021 yılları içerisinde Gaziantep gençlik ve spor il

müdürlüğünde görev yapmakta olan personeller üzerinde gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanmıştır. Çalışmaya 258 personel gönüllü olarak katılmıştır. Eksik veya yanlış doldurulan ölçekler çalışma dışı bırakılmış ve toplam 238 personelin (54 kadın, 184 erkek) doldurduğu ölçekler çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Araştırma grubunun çalışmada ele alınan değişkenlere ait özelliklerin dağılımı tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma grubunun çalışmada ele alınan kişisel özelliklerinin dağılımı

Değişken	Grup	N	Yüzde %	Toplam
Cinsiyet	Kadın	54	22,7	238
	Erkek	184	77,3	
Medeni Durum	Evli	173	72,7	238
	Bekâr	65	27,3	
Yaş	22-30	43	18,1	238
	31-38	81	34,0	
	39-47	72	30,3	
	48 ve Üstü	42	17,6	
	Ortaokul	5	2,1	
Eğitim Durumu	Lise	37	15,5	238
	Önlisans	17	7,1	
	Lisans	156	65,5	
	Lisansüstü	23	9,7	
	1-5 yıl	49	20,6	
Mesleki Kıdem	6-10 yıl	64	26,9	238
	11-15 yıl	65	27,3	
	16-20 yıl	22	9,2	
	21 yıl ve üstü	38	16,0	
Görev	Şube Müdürü	12	5,0	238
	Tesis Amiri	12	5,0	
	Büro Personeli	138	58,0	
	Antrenör	76	41,0	

Katılımcılara ait demografik özellikleri içeren tablo incelendiğinde; katılımcıların 54’ü kadın 184’ü erkektir. Medeni durumlarına göre

katılımcıların 173'ü evli 65'i bekârdır. Yaş aralığı olarak 22-30 yaş arasında 43 kişi, 31-38 yaş arasında 81 kişi, 39-47 yaş arasında 72 kişi, 48 yaş ve üzerinde 42 kişi bulunmaktadır. Katılımcıların eğitim durumlarına göre; ortaokul mezunu 5 kişi, lise mezunu 37 kişi, önlisans mezunu 17 kişi, lisans mezunu 156 kişi ve lisansüstü eğitimden mezun olan 23 kişi bulunmaktadır. Meslekte geçirdikleri sürelerine ilişkin bilgiler incelendiğinde 1-5 yıl arası 49 kişi, 6-10 yıl arası 64 kişi, 11-15 yıl arası 65 kişi, 16-20 yıl arası 22 kişi ve 21 yıl ve üzerinde çalışan 38 kişi bulunmaktadır. Katılımcıların çalıştıkları kurumdaki görevlerine ait bilgiler incelendiğinde; şube müdürü 12 kişi, tesis amiri 12 kişi, büro personeli 138 kişi ve antrenör olarak çalışan 76 kişi araştırmaya katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma veri toplama aracı olarak gençlik ve spor il müdürlüğünde görev yapan personellerin demografik özellikleri için araştırmacı tarafından hazırlanan 6 soruluk kişisel bilgi formu ile (Ek:1), “Spor Tesislerinin Yeterlilik Düzeylerinin Belirlenmesi” ölçeği kullanılmıştır. Nacar (2011) tarafından geliştirilmiştir (Ek:2). Ölçek 25 madde ve altı boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar şöyledir: Yakın Sosyal Çevresi (1-4.maddeler), Öğretmenlik Deneyimi (5-7. maddeler), Yükseköğrenim Öncesi Okul yaşantısı (8-11. maddeler), Kişisel özellikler (12-18. maddeler), Mesleğin Özellikleri 19-23. maddeler) ve Medya etkisi (24-28. maddeler). Beşli likert tipi yanıt seçeneklerine sahip olan Ölçek; Kesinlikle katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Tamamen katılıyorum şeklinde puanlanmaktadır. Anketin

oluşumunda spor tesislerinin yapım, kullanım, bakım ve işletmesine yönelik ilgili literatür taranarak, yasal düzenlemeler ve standartlar dikkate alınarak 45 sorudan oluşan anket alanında uzman kişilerce incelenerek araştırmanın amacına hizmet etmeyen 20 adet soru elenmiştir. 25 adet sorudan oluşan anketin ön uygulaması Fırat Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Dicle Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitelerindeki örneklem grubuna uygulanmıştır. 2011 yılında Nacar tarafından geliştirilen 25 soruluk “Spor Tesislerinin Yeterlilik Düzeylerinin Belirlenmesi” anketinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması için, üniversitelerin beden eğitimi ve spor alanında görev yapan 70 öğretim elemanına anket uygulanmış ve anket sorularının Cronbach Alpha değeri 0.827 olarak bulunmuştur (38).

Verilerin Toplanması

Çalışmada verileri toplamak amacıyla, 2020-2021 yılları içerisinde Gaziantep gençlik ve spor il müdürlüğünde görev yapmakta olan 238 personele “Spor Tesislerinin Yeterlilik Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği” uygulanmıştır. Gaziantep gençlik ve spor il müdürlüğünde görev personellere ölçme aracı uygulanmadan önce çalışmanın amacı gönüllü olarak katılan personellere açıklanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçme aracı gençlik il müdürlüğünde görev yapan personeller tarafından yaklaşık 15-20 dakikada doldurulmuştur. Ölçme araçlarının doldurulması esnasında katılımcıların gönüllü olmasına dikkat edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin istatistiksel analizi için ölçeklerden elde edilen veriler bilgisayar ortamına kodlanıp SPSS 22.0 programından yararlanılmıştır. Çalışmadaki verilerde, betimsel istatistik hesaplamaları yapılmıştır. Araştırma verilerinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov normallik testleri yapılmıştır. Normal dağılım göstermeyen veri setleri için Kurtosis-Skewness değerlerine bakılmış ve değerler $+2/-2$ arasında olduğu için verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiş ve parametrik testler uygulanmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki farklılığın tespitinde independent sample t-testi ve One Way Anova analizlerinden yararlanılarak, sayısal veriler tablolar halinde yorumlanmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, ölçekten elde edilen verilere yapılan istatistiksel analizler sonucunda ortaya çıkan sonuçların tablo ve tablo altı açıklamalar şeklinde gösterimi yer almaktadır.

Tablo 2. Spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesi (stydb) ölçeğinin normallik dağılımı sonuçları

Faktör	N	Minimum	Maksimum	\bar{X}	SS	Skewness	Kurtosis
S.T.Y.D .B.	238	2,48	5,00	3,5659	,44657	,835	1,253

Tablo 2 incelendiğinde; spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin incelenmesi ölçeğinin çarpıklık ve basıklık (Skewness ve Kurtosis)

değerleri incelendiğinde -1,5+1,5 arasında normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Tabachnick, Fidell ve Ulman, 2007).

Tablo 3. Araştırma grubunun cinsiyet değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması (T-Testi Sonuçları)

Faktör	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	t	p
S.T.Y.D.B.	Kadın	54	3,5370	,42450	-,539	,590
	Erkek	184	3,5743	,45361		

Tablo 3’de araştırma grubunun cinsiyet değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması verilmektedir. Spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesi ölçeğinin t-testi sonuçları incelendiğinde; cinsiyet değişkeninde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 4. Araştırma grubunun medeni durum değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması (T-Testi Sonuçları)

Faktör	Medeni Durum	N	\bar{X}	SS	t	p
S.T.Y.D.B.	Evli	173	3,5519	,42904	-,787	,432
	Bekâr	65	3,6031	,49180		

Tablo 4’te araştırma grubunun medeni durum değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması verilmektedir. Spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesi ölçeğinin t-testi

sonuçları incelendiğinde; medeni durum değişkeninde anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir.

Tablo 5. Araştırma grubunun yaş değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması (Post Hoc Analizi Sonuçları)

Faktör	Yaş (I)	Yaş (J)	Ort. Farkı (I-J)	Std. E.	p	
S.T.Y.D.B.	22-30	31-38	,05249	,08425	,925	Tukey HSD
		39-47	,12503	,08605	,468	
		48 ve üstü	,13606	,09686	,498	
	31-38	22-30	-,05249	,08425	,925	
		39-47	,07253	,07232	,748	
		48 ve üstü	,08356	,08490	,759	
	39-47	22-30	-,12503	,08605	,468	
		31-38	-,07253	,07232	,748	
		48 ve üstü	,01103	,08669	,999	
	48 ve Üstü	22-30	-,13606	,09686	,498	
		31-38	-,08356	,08490	,759	
		39-47	-,01103	,08669	,999	

Gruplar: 1.grup 22-30 yaş, 2.grup 31-38 yaş, 3.grup 39-47 yaş, 4.grup 48 yaş ve üzeri

Tablo 5’de araştırma grubunun yaş değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması verilmektedir. Spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesi ölçeğinin yaş değişkeni açısından post hoc analiz sonuçları incelendiğinde; yaş değişkeninde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 6. Araştırma grubunun görev değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması (Tek Yönlü Varyans Sonuçları)

Faktör	Görev	N	\bar{X}	SS	F	p
S.T.Y.D.B.	Şube Müdürü	12	3,7200	,63383	3,584	0,15
	Tesis Amiri	12	3,6233	,51465		
	Büro Personeli	138	3,6206	,42539		
	Antrenör	76	3,4332	,41735		

Tablo 6’da araştırma grubunun görev değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması verilmektedir. Spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesi ölçeğinin görev değişkeni açısından anova analiz sonuçları incelendiğinde; görev değişkeninde şube müdürleri lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. ($p < 0.05$).

Tablo 7. Araştırma grubunun eğitim durumu değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması (Tek Yönlü Varyans Sonuçları)

Faktör	Eğitim Düzeyi	N	\bar{X}	SS	F	p
S.T.Y.D.B.	Ortaokul	5	3,9121	,60027	,844	,499
	Lise	37	3,5503	,52893		
	Önlisans	17	3,5129	,31217		
	Lisans	156	3,5605	,44230		
	Lisansüstü	23	3,5913	,38100		

Tablo 7’de araştırma grubunun eğitim durumu değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması verilmektedir. Spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesi ölçeğinin eğitim durumu değişkeni açısından anova analiz sonuçları incelendiğinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 8. Araştırma grubunun mesleki kıdem değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması (Tek Yönlü Varyans Sonuçları)

Faktör	Mesleki Kıdem	N	\bar{X}	SS	F	p
S.T.Y.D.B.	1-5 yıl	49	3,6090	,49229	1,024	,395
	6-10 yıl	64	3,6031	,44783		
	11-15 yıl	65	3,5772	,40951		
	16-20 yıl	22	3,5491	,44460		
	21 ve üstü	38	3,4379	,44405		

Tablo 8’de araştırma grubunun mesleki kıdem değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırması verilmektedir. Spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesi ölçeğinin mesleki kıdem değişkeni açısından anova analiz sonuçları incelendiğinde; mesleki kıdem değişkeninde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmanın bu bölümünde çalışma verilerinden elde edilen sonuçların tartışmasına yer verilmiştir. Araştırma grubunun; spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesine ilişkin aldıkları puanların;

cinsiyet, medeni durum, yaş, görev, eğitim durumu, mesleki kıdem değişkeni açısından verisel olarak saptanan neticelere ilişkin veriler tartışılmıştır.

Araştırma grubunun ölçekten alt boyutlarından elde ettikleri puan ortalamalarına baktığımızda spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin incelenmesi ölçeğinin çarpıklık ve basıklık (Skewness ve Kurtosis) değerleri incelendiğinde -1,5+1,5 arasında normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

Türkiye 'deki tesis politikaları göz önüne alındığında özellikle DPT 'nin yapmış olduğu beş yıllık kalkınma programında tesislerin yetersizliği ve dengesiz dağılımları ve tesis yapımına hız verileceğinden söz edilmiştir. Araştırmayı destekleyen nitelikte olan, Sunay (2008) in yapmış olduğu çalışmasında, Türkiye'deki spor tesislerinin yetersizliği ve tesis politikasının gözden geçirilmesinden söz etmiştir. Yine başka bir çalışmada, İşlertaş (2006), Kayseri ilindeki spor tesislerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Demiröz (2009), Kahramanmaraş ilinde yapılan çalışmasında; spor tesislerinin, fiziki kapasitesini oluşturan, soyunma ve dinlenme odaları, hijyen durumu ve temizlik yeterliliği, havalandırma ve oksijen dönüşüm durumları, ısınma ve ısıtma özellikleri, tesislerin aydınlatma imkanları, duş banyo ve tuvalet – lavabo kapasiteleri, sosyal aktivite alanları (internet, tv, odası, kütüphane, kantin vb.), tesislerinde görev yapan antrenör ve tesislerden yararlanan sporcuların, mevcut istek, ihtiyaç ve beklentilerini karşılayamadığı görülmüştür.

Ertaş (2006), Niğde ilinde yapılan çalışmada; tesislerin yeterlilik durumu, bir soru ile sorulmuş ve katılımcıların büyük bir çoğunluğunun, tesis yeterliliğinin, ihtiyaç ve beklentilere cevap veremediği nedeni ile yetersiz olduğu, tesislerin yetersizliği ile spordan uzaklaşmaların yaşandığı, yapılan spora konsantre olunmadığı belirlenmiştir.

Elazığ ilinde yapılan bir çalışmada, Elazığ Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'ne ait spor tesislerinin fiziksel yapısının, kifayetsiz olduğu ve çağdaş spor tesisi tanımına uymadığı, mevcut ihtiyaçları karşılayamadığı saptanmıştır (Nacar, 1997).

Ünal'ın (2001) Çanakkale ilinde yaptığı çalışmada, "Spor yapmak istediğiniz halde spor yapmaya mani olan haller nelerdir?" sorusuna "İstenilen spor branşına ait tesislerin eksikliği" cevabı verilmiştir.

Karataş ve ark (2011) yapmış oldukları araştırmalarında, Malatya'daki kamu kurum ve kuruluşların spor tesisleri yeterlilik durumuna bakıldığında yetersiz olduğu görülmüştür. Aydın, Antalya, Muğla ili uygulamasında ve diğer uygulamalarda tesis sayısının yetersizliğine değinilmiştir (Gökdoğan, 2007).

Kızır (2018), Türkiye'deki spor tesislerinin engelli spor dalları için yeterlilik düzeylerinin kullanıcılar açısından araştırılması konu edinen bu araştırmaya akademisyenler, antrenörler ve beden eğitimi öğretmenleri yeterli görürken sporcular ışıklandırmayı yetersiz görmüştür. (64).

Nacar (2011) spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesine yönelik olarak yapmış olduğu çalışmada spor tesisleri nitelik ve nicelik bakımından yeterli olmadığını belirtmiştir.

Malatya ve Balıkesir illerinde yapılan benzer çalışmalarda spor tesislerinin bütün toplum kesimlerine hitap etmediği ve kullanım kapasitelerinin yetersiz olduğu sonucu bulunmuştur (Özdemir, 1999)

Cinsiyet değişkeni açısından yapılan karşılaştırmada araştırma grubunun spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesinde anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Demiröz (2009) çalışmasında Kahramanmaraş'taki, bayan antrenörlerin, erkek antrenörlere göre, bayan sporcuların, erkek sporculara göre, spor tesislerinin genel fizikî özelliklerini ve kapasitesini yetersiz buldukları sonucuna ulaşmıştır.

Kırıkkale'de yapılan bir çalışmada, yapılması tercih edilen spor tesisi ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ayan, 2002).

Ankara ilinde yapılan bir çalışmada ise bayanların spor tesislerini daha az tercih ettikleri neticesine ulaşılmıştır (Yorulmaz, 2002). Bu durum, spor tesislerinin bayanların ihtiyaçlarını yeterince karşılamadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Yapılan farklı araştırmalarda öğrencilerin, üniversitelerindeki tesislerin yerlerini kısmen bildikleri ve kısmen de yeterli gördüklerini göstermektedir. Kuşkusuz ülke sporunun gelişmesi ve ülke düzeyinde

yaygınlaşmasında gerekli olan spor ortamının ön şartlarından birisi, spor saha ve tesislerinin oluşturulması ve kullanılabilirliklerinin arttırılması olmalıdır (Hacıcaferoğlu ve ark. 2012).

Araştırma grubunun medeni durum değişkeni açısından yapılan karşılaştırmada, spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesinde herhangi anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Araştırma grubunun yaş değişkeni açısından yapılan karşılaştırmada, spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesine ilişkin herhangi anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Araştırma grubunun görev değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırmasına baktığımızda; spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesinde anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre şube müdürlerinin; tesis amirlerinden, büro personellerinden ve antrenörlerden daha yüksek puan elde ettikleri tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle şube müdürlerinin genel olarak spor tesislerini yeterli düzeyde olarak görme düşüncelerinin daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bunun nedeninde kurumda yönetici pozisyonunda olduklarından dolayı olabileceği belirtilebilir.

Öner (2019) çalışmasında idareci görevindeki müdür ve müdür yardımcılarının spor tesislerini yeterli bulduğunu, fakat antrenör ve sporcuların ise spor tesislerini yetersiz bulduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kahramanmaraş'ta antrenör ve sporcular açısından mevcut tesisler ile ilgili yapılan bir çalışmada, Gençlik ve spor il müdürlüğüne ait spor tesislerinin genel fiziki yapısının, antrenör ve sporcuların ihtiyaç ve

beklentilerini karşılama konusunda, bir soru sorulmuş, antrenörlerin ve sporcuların; spor tesislerinin, fizikî açıdan ihtiyaç ve beklentileri karşılama konusunda yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Demiröz, 2009).

Araştırma grubunun eğitim düzeyi değişkeni açısından elde ettikleri puanların karşılaştırmasında, spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesi açısından herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Erkal, eğitim düzeyi arttıkça spora bakışın farklılaştığını belirtmektedir. İstanbul'da yapılan bir çalışmada spor tesislerinin yeterlilik alanı üzerine değerlendirilirken eğitimin önemli bir ölçüt olduğu bulunmuştur (Erkal, 1982).

Araştırma grubunun mesleki kıdem değişkeni açısından ölçekten elde ettikleri puanların karşılaştırmasında; spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesi açısından herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Günümüzde spor ortamının oluşmasında spor tesislerinin önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Türkiye'de özellikle son yıllarda spor tesis sayılarında belirgin bir artış izlenmesine rağmen yine de ihtiyaca tam olarak cevap veremediği ortadadır. Aslında tesis ve katılım arasında çok güçlü bağlar vardır. Bu bağlamda tesislerin çok amaçlılık ilkesine uygun düzenlenmesi bir bakıma daha çok sayıda katılımcının sportif etkinlikte buluşması anlamına gelecektir. Bu yüzden spor yatırımları planlanırken spor dallarının gelişmesine ve spor yapanların sayısının artırılmasına imkân verecek tesislere yönelmelidir. Aynı

yerleşme yerinde eş değer kapasitedeki tesislerin yapımından ve kullanılmayan kapasite yaratılmasından kaçınılmalıdır (Ramazanoğlu ve Ramazanoğlu, 2000). Ayrıca yapılan spor tesislerinden sporcuların yanı sıra geniş halk kitleleri ve öğrencilerin de yararlanması sağlanmalıdır (Abalı, 1974). Unutulmamalıdır ki ülke sporunun gelişmesi, büyük ölçüde toplumun aktif olarak spor yapabileceği tesislerin varlığına ve bu anlayışla işletilmesine bağlıdır (Ramazanoğlu ve Ramazanoğlu, 2000).

Sonuç olarak; araştırma grubunun spor tesislerinin yeterlilik düzeylerinin belirlenmesinde; cinsiyet değişkeni açısından, medeni durum değişkeni açısından ve yaş değişkeni açısından herhangi bir farklılık olmadığı görülmüştür. Görev değişkeni açısından şube müdürlerinin; tesis amiri, büro personeli ve antrenörlere oranla spor tesislerini yeterli gördükleri sonucuna ulaşılmıştır

KAYNAKLAR

Abalı A. Gençlik ve Spor, Ankara, 1974.

Akça NŞ. Özel Spor Merkezlerine Üye Olan Bireylerin Spora Yönelme Nedenleri ve Beklentilerinin Gerçekleşme Düzeyleri. 2012, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 78 sayfa, Ankara, (Yrd. Doç. Dr. Hakan Sunay).

Akpınar S. Kahramanmaraş Halkının Spora Karşı Yönelimi; Bunun Mevcut Spor Tesisleri İle Mukayesesi ve İşletmeciliğine Etkisi. 1998, İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 123 sayfa, Malatya, (Yrd. Doç. Dr. Yahya Doğar).

Ayan S. Kırıkkale İlinde Sporun Yaygınlaştırılması İçin Uygulanan Spor Tesis Ve Politikalarının İncelenmesi Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2002.

Demiröz MU. Gençlik Ve Spor İl Müdürlüğü'ne Ait Spor Tesislerinin Fiziksel Özelliklerinin ve İşletmecilik Anlayışının, Sporcu Ve Antrenörlerin, İhtiyaç ve Beklentileri Açısından Değerlendirilmesi (Kahramanmaraş İli Örneği). 2009, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 107 sayfa, Kahramanmaraş, (Yrd. Doç. Dr. Selçuk Gençay).

Donuk B. Spor Yönetim Sanatı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016: 108-122.

Erkal EM. Sosyolojik Açından Spor. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1982: 119-145.

Ertaş M. Niğde İlinde Yaşam Boyu Sporunun Gelişiminde Kamu Kurum ve Kuruluşları İle Özel Kuruluşlara Ait Spor Tesislerinin Verimliliği ve Niteliği. 2006, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 100 sayfa, Niğde, (Yrd. Doç. Dr. Melih Nuri Salman).

Fişek K. Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Dünyada ve Türkiye'de Spor Yönetimi, 1. Baskı. YGS Yayınları, İstanbul, 2003: s.43.

- Gençlik ve Spor Bakanlığı. Gençlik ve Spor Bakanlığının teşkilat ve görevleri hakkında kanun hükmünde kararname. Resmi Gazete: 27958; 1079-1090, 2011.
- Gerçek A. Futbol Kulüplerindeki Sporcu, Antrenör ve Yöneticilerin Kulüp Ortamı İletişim Düzeylerinin İncelenmesi (Bölgesel Amatör Ligi 3. Grup Örneği). 2017, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 119 sayfa, Elâzığ, (Yrd. Doç. Dr. Ali Serdar Yücel).
- Hacıcaferoğlu S, Gündoğdu C, Hacıcaferoğlu B. Üniversite öğrencilerinin spor tesislerine ve organizasyonlarına karşı düşüncelerinin değerlendirilmesi (İnönü üniversitesi örneği). Spor ve performans araştırmaları dergisi, 2012;3(1):42-51.
- İkizler C. Sporda Başarının Psikolojisi. İstanbul: Alfa Basım, 1994.
- İşlertaş N. Spor Tesislerinden Yararlanan Beden Eğitimi Öğretmenlerinin İstek ve Beklentileri (Kayseri İli Örneği). 2006, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 109 sayfa, Niğde, (Yrd. Doç. Dr. Fikret Soyer).
- Karasar N. Bilimsel Araştırma Yöntemi (25. Basım). Ankara: Nobel Yayınları. 2013.
- Karataş Ö. (2011). Malatya’da sporun yaygınlaştırılması açısından spor tesislerinin yeterlilik düzeyinin incelenmesi. Spor bilimleri dergisi hacettepe j. of sport sciences, 2011;22: 154–163.
- Kızar O. Türkiye’deki Spor Tesislerinin Engelli Spor Dalları İçin Yeterlilik Düzeylerinin Kullanıcılar Açısından Araştırılması. 2018, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 170 sayfa, Elâzığ, (Prof. Dr. Yüksel Savucu).
- Nacar E. Türk Spor Eğitiminde Tesislerin Yeterlilik Düzeylerinin Belirlenmesi. 2011, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 282 sayfa, Elâzığ, (Yrd. Doç. Dr. Sebahattin Devecioğlu).

- Nacar E.. Elazığ İl Merkezindeki Spor Tesislerinin İşleyişindeki Verimliliğin Araştırılması. 1997, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Öner İ. Gençlik ve Spor İl Müdürlüğüne Ait Spor Tesislerinin Yeterlilik Düzeyinin Araştırılması (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği). 2019, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 145 sayfa, Elazığ, (Doç. Dr. Eyyüp Nacar).
- Özdemir M. Malatya İl Merkezindeki Mevcut Spor Tesislerinin Planlama, İşletmecilik ve Sayısal Açılardan Değerlendirilmesi. 1999, İnönü Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya,
- Pancar Z. Sporun kavramsal temelleri-5, Sağlık. Spor ve Yeme Bozuklukları, Kitap Bölümü. Efeakademi, Edt:Özen G. Civil T. İstanbul, 2020.
- Pancar, Z. The effect of Omega-3 supplements combined with endurance exercises on albumin, bilirubin and thyroid metabolism. International Journal of Life Sciences and Pharma Research. 2021: (14);254-257.
- Ramazanoğlu F, Ramazanoğlu N. Spor tesislerinin planlandırılması ve işletmesi, Spor Araştırmaları Dergisi. 2000;4(3),2-7.
- Salman M. Ülkemizde gençlik ve spor genel müdürlüğüne ait bulunan spor salonlarının, kapasite ve dağılım yönünden değerlendirilmesi ve mevcut durumun tespiti, Hacettepe üniversitesi, spor bilimleri 2. ulusal kongre bildirileri, Ankara.1992: 42.
- Sunay H. Spor tesis işletmeciliğinde güncel sorunlar. Yüksek lisans ders notları doküman. Ankara üniversitesi beden eğitimi ve spor yüksekokulu. Ankara, 2008.

- Taşdoğan A.M., Vural M, Özdal M, Pancar Z. Effect of royal jelly supplementation on aerobic power output and anaerobic power output. *Progress in Nutrition* 2020; Vol. 22, N. 1: 281-287 DOI: 10.23751/pn.v22i1.8747.
- Uzun F, Akcan F, Pancar Z, Şahin HM. A debate on Exercise Addiction Levels of Sport Sciences Students. *Ambient Sciences*. 2021; Vol.08 (Sp1); 49-52.
- Ünal B. Çanakkale İlindeki Mevcut Spor Tesislerinin Tespiti ve Halkın Spora Yönlendirilmesindeki Etkisi. 2001, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Yıldırım M. Eskişehir İli Mevcut Spor Tesislerinin Sportif Faaliyetler Açısından Değerlendirilmesi ve 2015 yılı Tesis Stratejisinin Belirlenmesi. 2007, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- Yorulmaz A. Spor Alanları Kalite Ölçeği Sakö Türkçe Versiyonu Geçerlilik Güvenirlik Çalışması. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.
- Zorba E. Yaşam Boyu Spor. İstanbul: Bedray Basın Yayıncılık, 2011.

BÖLÜM 21

SPORTİF REKREASYON AKTİVİTELERİNİN MAHKÛMLARIN STRES DÜZEYLERİNE OLAN ETKİSİ

Hüseyin ÖZTÜRK*

*Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi- ozturkavrasya@hotmail.com

Amaç: Denetimli serbestlik bünyesindeki mahkûmlara yirmi dört haftalık sportif rekreasyon aktivitelerinin stres düzeylerine etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır.

Gereç ve Yöntem: Araştırmaya 91 mahkûm katılmıştır. Çalışmada 44 kişi kontrol, 47 kişi deney gurubunu oluşturmaktadır. Deney gurubuna düzenli olarak yirmi dört hafta rekreasyon aktiviteler yapılmış, Kontrol gurubuna ise hiçbir rekreatif aktivite yapılmamıştır. Çalışma öncesinde ve sonrasında kontrol ve deney gurubuna kişilere stres düzeyi ölçeği uygulanmıştır.

Bulgular: Çoğunlukla evli, genç yaşta oldukları (18-24 yaş), ilk ve ortaokul mezunu, sigara kullandıkları ve mahkûmiyet süresi olarak daha az olanların katıldığı (1-3 yıl) görülmektedir.

Kontrol grubunda stres ölçeği ön test ve son test sonuçlarında anlamlı fark olmaz iken, rekreatif aktivite yaptırdığımız deney grubunda ise ön test ve son test arasında anlamlı fark olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç ve öneriler: Çalışma sonucunda sportif rekreatif aktivitelerinin mahkûmların stres davranışlarında olumlu yönde gelişme sağladığı ve sonuçla. mahkumların streslerini azaltmak için sportif rekreasyon aktivitelerine yönlendirilmesi önerilebilir.

GİRİŞ

Stres günümüz dünyasında insanın normal işlevlerini olumsuz yönde etkilediği gibi, strese uzun süre maruz kalmak insanda farklı sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına da yol açmakta ve insanın işlevde bulunmasını ve yaşam kalitesini de olumsuz etkilemektedir.

Birçok bilimsel çalışma stresin insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Schneiderman, Ironson, Siegel, 2005). Stres, sadece beden ve ruh sağlığını değil, aynı zamanda insanın günlük davranışlarını da etkilemektedir (Taylor ve Dorn, 2006). Stres, bireyi zorlayan, hareketlerini kısıtlayan, engelleyen olaylar karşısında verdiğimiz tepkilerdir (Weiss, 1993). Stres bireyin çevresel etkileri algılamadaki ve yorumlamadaki biçimidir (Erkmen ve Çetin, 2008). İnsanlarda oluşan stres daha sonra yerini travmaya bırakabilmektedir (Moorhead ve Griffin, 1992).

Stres vücudun sadece bir bölümünü, bir organını değil tamamını etkileme potansiyeline sahiptir (Allen, 1983). Stres bedenin korkutucu, heyecanlandırıcı, zihni karıştırıcı, tehlikeli ya da rahatsızlık verici durumlara karşı fiziksel, zihinsel ve kimyasal tepkileridir (Mcnerney, 1974). Stres, bireyde istenmeyen ve hoş olmayan etkilere yol açan dıştan gelen zararlı bir güç /baskıdır (Göçet, 2006). Stres bedenin kendisine yapılan herhangi bir baskıya, belirli olamayan tepkisidir (Allen, 1983). Stres kişinin iyilik halini tehlikeye sokan, kapasitesini azaltıcı ve zorlayıcı olarak değerlendirilen kişi ve çevre arasındaki etkileşimdir (Lazarus ve Folkman, 1984).

Rekreasyon etkinliklerinin önemli bir bölümünü oluşturan spor, çağdaş yaşamın hareketsizliği ve sorunlarından kaynaklanan stres ile sürekli karşı karşıya kalan insanın, bu hastalığın etkisini en aza indirme veya kontrol altında tutmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Rekreasyon stres azaltabilmek için önem taşımaktadır (Clever and Eisenhart, 1982), eğlence eğilimli, macera ve heyecan içeren, kişiye

ayrıca bir stres yükü vermeden bir hareketlilik sağlayan, aşırı bir yarışma ve rekabet içermeyen rekreatif aktiviteler olumlu katkılar sağlamaktadır (Brettschneider, 1989; Hornback, 1983).

Sportif rekreasyon aktiviteleri stresi düşürmede önemli bir araç olabilmektedir (Klose, 1993), ve katılımcıların, aktivite sırasında kendilerinden geçip dış stres etkilerini göz ardı ederek, zaman zaman başarılı olmanın ve dinlenme memnuniyetinin zevkini tattırarak kan basıncını düşürüp, sinir sistemini rahatlatarak stresin azalmasında önemli rol oynamaktadır (Cleaver ve Eisenhart, 1982).

Sportif rekreasyon aktiviteleri, kişinin sadece fiziksel ve ruhsal rahatlamayı amaç edinerek zihinsel kaygı, gerilim ve kuruntularından uzaklaşabilmek için, kendisini zihninin yönetimine bırakan meditasyonda, stresle başa çıkmada önemli bir boş zaman uygulaması olarak bilinmektedir (Pehlivan, 1995; Cleaver ve Eisenhart, 1982).

Dünyada sağlıklı bireylere verilen rekreasyon hizmetleri “Rekreasyon” kapsamında, engelli ve sağlık sorunu olan kişilere verilen rekreasyon hizmetleri Rekreasyon Terapisi kapsamında değerlendirilmektedir (Austin 2004)

Sonuç olarak, rekreatif etkinlikler öncelikle kişi için zaman zaman bir stres kaynağı da teşkil edebilen iş veya çalışma ortamından farklı bir mekânda değişik aktivitelerle uğraşarak zihinsel ve fizyolojik olarak dinlenmesini, tazelenmesine katkı sağlamaktadır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizinde uygulanan istatistiksel yöntemler verilmektedir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma denetimli serbestlik bünyesindeki mahkûmların algıladıkları stres düzeylerini belirlenmesi amacıyla yapılmış tanımlayıcı (betimsel) ve nicel bir araştırmadır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Betimlemeli çalışmalar genelde verilen bir durumu aydınlatmak, standartlar doğrultusunda değerlendirmeler yapmak ve olaylar arasında olası ilişkileri ortaya çıkarmak için yürütülür (Karasar, 1991; Kaptan, 1993).

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırma evreni Gaziantep Denetimli serbestlik müdürlüğü bünyesinde rekreatif faaliyetlere katılan mahkûmlar oluşturmaktadır. Araştırma evrenini tamamına ulaşılması zor olduğundan dolayı araştırma örnekleme toplam 91 mahkûm oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu tanıtıcı özellikler, Algılanan Stres ölçeği olmak üzere 2 bölümden oluşmaktadır.

Algılanan Stres Düzeyi Ölçeği (ASDÖ)

Araştırma kapsamına alınan mahkûmların algıladıkları stres düzeylerinin saptanması amacıyla Eskin ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilmiş “Algılanan Stres Düzeyi Ölçeği” kullanılmıştır (Eskin, Harlak, Demirkıran, Dereboy, 2013). Algılanan stres düzeyi ölçeği beşli likert değerlendirme tipinde ve 14 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte 7 olumlu, 7 olumsuz madde yer almaktadır. Ölçek öz yeterlik algısı ve stres/rahatsızlık algısı olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek geneline ait Cronbach alfa katsayısı 0.845 ile 0.880 arasında değer almaktadır.

Verilerin İstatistiksel Değerlendirilmesi

Araştırma verilerinin istatistiksel olarak analizi SPSS 24,0 veri analizi aracılığı ile yapılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen mahkûmlara ait tanıtıcı özelliklerinin belirlenmesi amacıyla frekans ve yüzde analizi uygulanmıştır.

Araştırmaya katılan mahkûmlara ait verilerin normal dağılıma uyum gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov testi, QQ plot grafiği ve çarpıklık basıklık katsayıları incelenerek belirlenmiş ve normal dağılıma uyduğu saptanmış ve araştırmada parametrik hipotez testleri kullanılmıştır. Araştırmaya katılan mahkûmların ön test ve son test karşılaştırılmasında Paired-Samples t-testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmaya yönelik sonuçlar yer verilmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya katılanlara yönelik kişisel bilgiler

Değişkenler	Kişisel bilgiler	Kontrol Grubu/Deney grubu Sayı (N)	Kontrol Grubu/Deney grubu Yüzde (%)
Medeni durum	Evli	29/34	65.9/72.3
	Bekâr	15/13	34.1/27.7
Yaş	18-24 yaş	25/22	56.8/46.8
	25-31 yaş	13/20	29.5/42.6
	32 yaş ve üzeri	6/5	12.8/10.6
Eğitim durumu	İlk ve orta öğretim	36/33	81.8/70.2
	Lise	6/12	13.6/25.5
	Lisans ve üstü	2/2	4.6/4.3
Sigara kullanma	Evet	41/40	93.6/85.1
	Hayır	3/7	6.4/14.9
Mahkûmiyet yılı	1-3 yıl	36/32	81.8/68.1
	4-6 yıl	4/12	9.1/25.5
	7 yıl ve üzeri	4/3	9.1/6.4

Tablo 1 incelendiğinde; Araştırmaya çoğunlukla evli, genç yaşta mahkûm, öğrenim durumu olarak ilk ve ortaokul mezunu, sigara kullananların ve mahkûmiyet süresi olarak 1-3 yıl olanların katıldığı görülmektedir.

Tablo 2: Kontrol ve Deney grubu Algılanan Stres Ölçeği Ön Test/Son Test Değerleri Tablosu

Gruplar	Testler	Ölçek	Ortalama	s.s.	T	P
Kontrol Grubu	Ön / Son Test (n:44)	Rahatsızlık algısı	2.674/2.649	1.103/1.116	0.938	.353
		Öz yeterlilik	2.716/2.665	1.231/1.244	1.157	.254
		Toplam ölçek	2.691/2.678	1.109/1.086	0.681	.500
Deney Grubu	Ön / Son Test (n:47)	Rahatsızlık algısı	2.632/1.262	1.103/0.214	8.732	.000*
		Öz yeterlilik	2.793/4.250	0.95/0.694	-8.485	.000*
		Toplam ölçek	2.672/2.398	0.914/0.536	2.539	.015*

$p < 0.05$

Tablo 2 incelendiğinde: Kontrol grubundaki mahkûmların ön test ve son test olarak uygulanan saldırganlık ölçeği ve tüm alt boyutlarında anlamlı fark olmadığı, Kontrol grubundaki mahkûmların ön test ve son test olarak uygulanan saldırganlık ölçeği ve tüm alt boyutlarında anlamlı fark olduğu görülmektedir.

Bu sonuca göre, rekreatif aktivitelere katılan mahkûmların algılanan stres üzerine olumlu katkı sağladığı söylenebilir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Yapılan çalışmada Kontrol grubundaki mahkûmların ön test ve son test olarak uygulanan saldırganlık ölçeğinin tüm alt boyutlarında anlamlı fark olmaz iken, yirmi dört hafta düzenli olarak yapılan sportif rekreatif faaliyetlere katılan mahkûmlarda ise ön test ve son test olarak

uygulanan saldırganlık ölçeği ve tüm alt boyutlarında anlamlı fark olduğu görülmektedir. Literatürde çalışmayı benzer ve farklı sonuçlar ortaya koyan çalışmalara bakıldığında,

Arsalan ve diğerlerinin yapmış olduğu düzenli spor yapan ve yapmayan çocukların saldırganlık ve stres düzeylerinin incelenmesi çalışmasında da düzenli spor yapmanın çocukların saldırganlık ve stres düzeylerinde olumlu değişim tespit etmiştir (Arsalan, Hamarta and Arsalan, 2010). Fazel'in yapmış olduğu çalışmada spor yapanların spor yapmayanlara göre en düşük saldırganlık ve stres seviyesine sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır (Fazel, 2011).

Yurttaş'ın spor yapan ve yapmayan üniversite öğrencileri ile ilgili çalışmasında spor yapan öğrencilerin spor yapmayanlara göre daha az stresli oldukları sonucuna varılmıştır (Yurttaş, 2016). Sportif aktivitelerin depresyon, ruhsal bozukluk ve saldırgan davranışların tedavisi ve iyileştirme çalışmalarında yardımcı olduğu sonucuna varılmıştır (Carl, Soskin, Kerns and Barlow, 2013; Ammerman, Kleiman Uyeji, Knorr and Mccloskey, 2015; Besharat, Nia and Farahani, 2013). Öfke duygusunun saldırgan davranışa yönelmesi konusunda müdahalelerde, sportif aktivitelerin olumlu olarak etkili olduğu stres düzeylerini azalttığı ifade edilmiştir (Beck ve Fernandez, 1998; Martin ve Dahlen, 2005),

Öfke ile ilgili, bilişsel-davranışçı terapileri temel alarak geliştirilen 12 haftalık bir tedavi protokolünün, öfkeyi ve saldırgan davranışları azaltmak için rahatlama egzersizlerin olumlu katkıları olduğu görülmüş (Gorenstein, Tager, Shapiro, Monk and Sloan, 2007) ve özellikle

kendini gözlemlene ile öfke ve saldırgan davranışların daha düşük seviyede gerçekleştiği, davranışsal yöntemler sayesinde de önceden verdikleri fizyolojik tepkilerin azaldığı saptanmıştır (Beck ve Fernandez, 1998).

Yapılan terapi rekreasyon faaliyetlerinin problem çözme becerilerinin kazanılması konusunda öfke kontrolüne ve saldırganlık davranışların azaltılmasına yardımcı olacağı ifade edilmiştir (Sukhodolsky, Kassinove ve Gorman, 2004). Terapötik rekreatif faaliyetleri saldırgan davranış ile ilgili tedavi planlamaları konusunda klinik psikoloji çalışmalarını desteklediği vurgulanmıştır (Martin ve Dahlen, 2005).

Ferron ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmada, 15-20 yaş aralığında spor yapan kişilerin az spor yapan veya hiç spor yapmayanlara oranla daha az stresli olup saldırganlık ve intihar eğilimlerinin daha azalttığı saptanmıştır (Ferron, Narring, Cauderay and Michaud, 1999). Özkatarkaya'nın yapmış olduğu çalışmasında spor yapan engellilerin stres düzeylerinin, spor yapmayanlara göre daha düşük düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır (Özkatarkaya, 2010).

Schliesman, Horn ve Carron tarafından yapılan çalışmalar sonucunda sporcunun spordan tatminiyle saldırgan ve öfkeli davranışlarında azalmalar olduğu sonucuna varılmıştır (Schliesman, 1987; Horn, 1992; Carron, 1985). Weiss and Freidrichs tarafından yapılan araştırmada antrenör davranışları ve spor tatmini arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Antrenör tarafından ödüllendirmelerin sporculara saldırganlık ve öfke davranışlarında olumlu değişimler olduğu sonucuna varılmıştır (Weiss ve Freidrichs, 1986).

Bu çalışmayı farklı sonuçlar ortaya koyan çalışmalar ise; Dervent'in yapmış olduğu lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ve sportif aktivitelere katılımı ilişkisini incelediği araştırmasında, spor yapanların, öfke düzeylerinde, spor yapanlar ve yapmayanlar arasında anlamlı bir fark görülmemiştir (Dervent, 2007). Bilge'nin sporcuların psikolojik ihtiyaçlarını incelediği araştırmasında milli sporcularla, sporcu olmayanlara nazaran öfke düzeyleri arasında anlamlı fark olmadığını ortaya koymuştur (Bilge, 1990). Yıldız'ın yapmış olduğu spor yapan ve spor yapmayan ortaöğretim öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin incelenmesi başlıklı çalışmasının sonuçlarına göre spor yapanlar ve yapmayanların genel saldırganlık düzeylerinde anlamlı bir sonuç bulunamamıştır (Yıldız, 2009). Tiryaki tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışma spor yapanların yapmayanlara göre daha saldırgan olduğu sonuca varılmıştır (Tiryaki, 1996). Maxwell'in yaptığı çalışmada sportif alanda öfke duygusunun saldırgan davranışa dönüşmesine neden olabildiği belirtilmiştir (Maxwell, 2004). Robertson ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışma sonucunda öfke ve kaybetmenin verdiği üzüntü gibi olumsuz duyguların düzenlenmesinde yaşanan sorunların stres düzeyini yükseltip saldırganlığı artmasında etkilediği belirtilmiştir (Robertson, Daffern ve Bucks, 2012).

Sonuç ve öneriler

Bizim çalışmadan farklı sonuçların çıkmasında en önemli sebeplerin başında kazanma amaçlı yapılan spor faaliyetleri olması etkili olduğu düşünülmektedir. Bizim çalışmamızdaki asıl amaç sporla tedavi etme

olduğu için olumsuz öfke davranışların azalmasına katkı sağladığı sonucu söylenebilir. Dezavantajlı kişilerin tedavisinde sportif aktiviteleri yapılması olumlu katkılar sağlayacağı söylenebilir. Aynı zamanda dezavantajlı kişilerin tedavisinde sportif aktiviteleri yapılması önerilebilir. Bu sonuçlar yapılan sportif rekreasyon faaliyetlerinin mahkumların olumsuz stresten uzak saldırgan davranışların azalmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Bu çalışma sonucuna göre daha fazla guruplarda ve daha fazla kişinin katılımıyla yapılacak çalışmalar önerilebilir.

KAYNAKÇA

- 1-Allen, R.j. (1983). Human Stres: Its Nature And Control, New York, Mac Millan Publishing Company.
- 2-Ammerma, B.A., Kleiman, E.M., Uyeji, L.L., Knorr, A.C and Mccloskey, M.S. (2015). Suicidal and violent behavior: The role of anger, emotion dysregulation, and impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 79; 57-62.
- 3-Andreas, K. (1993). Televizyon Futbolu, (Der: R.Horak, W. Retter ve T.Bora, Futbol ve Kültürü, İletişim Yayınları.
- 4-Arsalan, C., Hamarta, E., Arsalan, E. (2010). An Investigation of Aggression and Interpersonal Problem Solving in Adolescentsi. *Elementary Education Online*, 9(1); 379-388.
- 5-Austin, D.R. (2004). *Therapeutic Recreation*. 5. Baskı. Illinois: Sagamore Publishing.
- 6-Beck, R. and Fernandez, E. (1998). Cognitive-behavioral therapy in the treatment of anger: A meta-analysis. *Cognitive Therapy and Research*, 22; 63-74.
- 7-Besharat, M.A., Nia, M.E and Farahani, H. (2013). Anger and major depressive disorder: The mediating role of emotion regulation and anger rumination. *Asian Journal of Psychiatry*, 6(1); 35-41.
- 8-Bilge, F. (1990). Sporcuların psikolojik ihtiyaçları. Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- 9-Brettschneider, W.O. (1993). Yount Culture and Yount Sports a Challenge for Sports Studies", *International Journal of Physical Education*, C. XXVI.
- 10-Carl, J.R., Soskin, D.P., Kerns, C. and Barlow, D.H. (2013). Positive emotion regulation in emotional disorders: A theoretical review. *Clinical Psychology Review*, 33(3); 343-360.

- 11-Carron, A.V., Widmeyer, W.N. and Brawley, L.R. (1985). The development of an Instrument to assess cohesion in sport teams, The Group Environment Questionnaire. *Journal of Sport Psychology*, 7(3); 244-266.
- 12-Cleaver, V., Eisenhart, H. (1982). Stress Reduction Through Effective Use Of Leisure, *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*, 53(7); 33-34.
- 13-Dervent, F. (2007). Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri Ve Sportif Aktivitelere Katılımla İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeliği Anabilim Dalı
- 14-Erkmen, N. ve Çetin, M.Ç. (2008). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Bazı Değişkenlerle İlişkisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Konya.
- 15-Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., Dereboy, Ç. (2013). Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlilik ve Geçerlik Analizi, *Yeni Symposium Journal*, 51(3); 132-140.
- 16-Fazel, K.A. (2011). The comparison of five Personality traits between male and female athletes and non-athletes. *Growth and Sporting-Motion Learning*, 8; 81-98.
- 17-Ferron, C., Narring, F., Cauderay, M., Michaud, P.A. (1999). Sport Activity İn Adolescence. *Health Education Reserch jornal*, 14; 225-33.
- 18-Gorenstein, E.E., Tager, F.A., Shapiro, P.A., Monk, C. and Sloan, R.P. (2007). Cognitive-Behavior Therapy for Reduction of Persistent Anger. *Cognitive and Behavioral Practice*, 14(2); 168-184.
- 19-Göçet, E. (2006). Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Düzeyleri İle Stresle Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- 20-Horn, T.S. (1992). Leadership effectiveness in the sport domain. In T.S. Horn (Ed.) *Advances in sport psychology*, Champaign, IL: Human Kinetics.

- 21-Kaptan, S. (1993). Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri, Tek ışık Ofset, Ankara.
- 22-Karasar, N. (1991). Bilimsel Araştırma Teknikleri. Ankara: Sanem Matbaacılık, 4.Basım.
- 23-Kenneth, E.H. (1993). Joperd publishes research on physical education, recreation and dance, including teaching methods, youth sports, fitness, leisure and movement sciences, 90(5); 30-32.
- 24-Lazarus, R.S., Foklman, S. (1984). Stress Apprasial And Coping, Springer Publishing, Newyork.
- 25-Martin, R.C. and Dahlen, E.R. (2005). Cognitive emotion regulation in the prediction of depression, anxiety, stress, and anger. Personality and Individual Differences, 39(7); 1249-1260.
- 26-Maxwell, J.P (2004). Anger Rumination: an Antecedent of Athlete Aggression? Psychology of Sport and Exercise, 5; 279-289.
- 27-McNerney, W.J. (1974). Learning to live successfully in today's world. In Stress: Blueprint for health (pp. 1-3). Chicago: Blue Cross Association.
- 28-Moorhead, G., Griffin Ricky, W. (1992). Organizational Behavior: Managing Peaple and Organizations, Third Edition,USA, Houghton Mifflin Company Boston Toronto.
- 29-Özkatarkaya, E., (2010). The Investigation Of Stress And Aggression Levels In Hearing-Impaired Sportsmen Aged Between 18-25 Years Old, Erciyes University, Institute of Social Sciences, Kayseri, Unpublished master thesis.
- 30-Pehlivan, İ.(2008). Yönetimde Stres Kaynakları, PEGEM Yayınları, Ankara.
- 31-Roberton, T., Daffern, M.D. and Bucks, R.S. (2012). Emotion regulation and aggression. Aggression and Violent Behavior, 17(1), 72 - 82.

- 32-Schliesman, E.S. (1987). Relationship between the congruence of preferred and actual leader behavior and subordinate satisfaction with leadership. *Journal of Sport Behavior*, 10(3); 157-166.
- 33-Schneiderman, N., Ironson, G., Siegel, S.D. (2005). Stress and health: psychological, behavioral, and biological determinants. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1; 607-628.
- 34-Sukhodolsky, D.G., Kassinove, H. and Gorman, B.S. (2004). Cognitive-behavioral therapy for anger in children and adolescents: a meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 9(3); 247-269.
- 35-Taylor, A.H., Dorn, L. (2006). Stress, fatigue, health, and risk of road traffic accidents among professional drivers: the contribution of physical inactivity . *Annual Review of Public Health*; 27; 371-391.
- 36-Tiryaki, G., Erdil, G., Acar, M. and Emlek, Y. (1991). *Personality of Sportsmen and Non-Athletes*, Ankara.
- 37-Weiss, D.H. (1993), *Başarılı Ekip Oluşturma*, Çev.Erkan Tuskan. Rota Yayıncılık, İstanbul.
- 38-Weiss, M.R. and Friedrichs, W.D. (1986). The influence of leader behaviors, coach attributes, and institutional variables on performance and satisfaction of collegiate basketball teams. *Journal of Sport Psychology*, 8; 332-346.
- 39-Yıldız, S. (2009). *An Examination Of The Levels Of Agression Of The Secondary Scholl Students Participating and Non Participating Sports*, Department Of Physical Education And Sport, Master Thesis.
- 40-Yurттаş, H. (2016). *Investigation Of Aggression Levels Of University Students Making And Not Making Sports*, Ataturk University Physical Education and Sports Teaching, Master Thesis.

BÖLÜM 22

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİNDE ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN İNTERNET BAĞIMLILIK DÜZEYLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

Mehmet Ali DEMİR *

Doç. Dr. Hacı Murat ŞAHİN**

Dr. Öğr. Üyesi Zarife PANCAR**

Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,

Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Gaziantep. *

Gaziantep Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Gaziantep. **

¹ Bu yayın, Mehmet Ali DEMİR'İN “Spor Bilimleri Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin İnternet Bağımlılık Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi” adlı Yüksek Lisans Tezi’nden üretilmiştir.

Giriş

Günümüzde hızlı bir şekilde gelişen teknolojinin yaşamımızın her alanına girdiğini ve yer edindiğini, artık her şeyin eskiye oranla daha hızlı ve basit bir biçimde yapıldığını görmekteyiz. Özellikle akıllı telefonlar toplum tarafından çoğunlukla kullanıldığı bu dönemde, çoğu yerde teknolojinin imkânlarından yararlanmaktayız. Hayatımızın her aşamasına dâhil olan teknoloji yaşamımıza etki etmektedir. İnternet bağımlılığı ve yanlış kullanımı, gerek insanlar açısından gerekse de toplum açısından bir problem haline gelmiştir. Gün geçtikçe toplumda fazlaca kullanılan bilgisayar ve internet teknolojisi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu anlamda ülkemizde 1990'lı yıllardan sonra kullanım oranı artan internetin önce evlerimize, ardından ceplerimize şimdilerde ise akıllı ev ve araba sistemleri ile evlerimizde ve iş yerlerimizde kullandığımız birçok araç-gereçlerde hayatımızın her alanına girmesiyle olumlu yönlerinin yanında bir takım olumsuz özellikleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. Dolayısı ile internetin birçok olumlu yönünden bahsedileceği gibi aşırı kullanımının bağımlılığa yol açacağı ve bunun sonucunda da bazı sorunları beraberinde getireceği kaçınılmaz bir gerçektir.

İnternet, dünya çapında bilgisayar ağlarını ve kurumsal bilgisayar sistemlerini birbirine bağlayan, e-iletişim platformu şeklinde ifade edilmektedir (Saatçioğlu, 2016). Bir başka tanıma göre internet; iki veya daha çok bilgisayarın dünya genelinde birbiriyle birleşmesinden ortaya çıkan oldukça geniş bir bilgisayar ağıdır (Altun, 2009).

İnternet, pek çok bilgisayar ağının birbiriyle bağlantılı olduğu, dünya çapında yaygın olan ve sürekli büyüme sergileyen bir etkileşim sistemidir, internet, bireylerin her geçen gün artan “üretilen bilgiyi saklama/paylaşma ve ona kolayca erişme” istekleri sonrasında gelişen bir teknolojidir. Bu teknoloji yardımıyla birçok alandaki bilgiye insanlar güvenilir, hızlı, ucuz ve kolaylıkla erişebilmektedir. İnterneti bu yönüyle bir bilgi okyanusuna veya dev bir kütüphaneye benzetmek mümkündür (Erbaşlar, 2013). Gündelik yaşamın bir parçasını oluşturan internetten, evde, işte ve her ortamda faydalanılarak zamanda tasarruf yapılmaktadır. Fatura ödemeleri, akademik yazılar, banka işlemleri için ihtiyaç duyulan bilgiye erişimi birkaç tuş yardımıyla sağlamaktadır. Bugün pek çok insan mağazalara yerine alışverişlerini (eşya, giyim, ev için gıda vb.) internet siteleri aracılığıyla yapılabilmektedir (Altun, 2009).

Teknolojinin insanlar için getirmiş olduğu olanaklar tüm insanların hayatını etkilemekle birlikte, eylem ve fikirlerde bir takım değişimlerin de meydana gelmesine yol açmıştır. Kişilerin hayat tarzlarını değiştirmekle beraber, özellikle internet ortamında bireylerin bir takım tecrübeler edinmesine, bir bireyin aynı zamanda bir grubun üyesi olmasına, farklı grupların ya da kişilerin iş arkadaşı, yöneticisi, yaratıcısı, danışanı ve izleyicisi gibi pek çok rolü elde etmesine imkân sunmaktadır (Telli Yamamoto ve Karamanlı Şekeroğlu, 2014).

İnternet hayatımızın her alanında bilgiye ulaşabilme açısından etkili yöntem olarak insanlara sunduğu imkânlarla günümüzün vazgeçilmez iletişim araçları olduğunu ve biz kullanıcıların hayatlarını

kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. İnternetin faydalı kullanımının yanı sıra aşırı kullanımında da patolojik olarak tanımlanmakta ve davranışsal bağımlılıklarının bir tipi olabileceği düşünülmektedir (Ko, Yen, Yen, Chen ve Chen, 2012).

İnternet bizlere sunduğu pek çok yenilik ve kolaylığın yanında bazı riskleri beraberinde getirmiştir. Ayrıca öğrencilerin ikili ilişkilerinde bozukluğa, akademik başarılarında düşüşe, bilgisayar ya da cep telefonu karşısında geçirilen uzun sürelerin kas ve iskelet sistemlerinde bozukluğa, yeme, içme ve uyku problemlerine, hareketsizliğe bağlı obezite, göz ve görme problemlerine, ebeveyle internet kullanımını azaltmaya yönelik yaptığı uyarılara bağlı olarak çatışmalara, okullarda disiplin cezalarında artışa neden olduğu görülebilmektedir (Binali, 2015; Esen, 2007; Cengizhan, 2005).

Özellikle genç nesil ve okul dönemindeki çocuklarda internetin aşırı biçimde kullanılması; gerek ruhsal gerekse de fiziksel gelişimi olumsuz yönde etkilerken, başarısızlığa neden olduğu görülmektedir (Balcı ve Gülnar, 2009).

Eğitim hayatı içerisinde yoğun bir şekilde kullanılan internetin sosyal hayatta problem yarattığı ve okul içerisinde başarının düşmesine neden olduğu belirtilmektedir. İnterneti kontrolsüz şekilde kullanımının yaygınlaşması insanların; okuma alışkanlıklarını, sosyal alışkanlıklarını düşürdüğü, zihinsel ve kültürel gelişimini de olumsuz şekilde etkilediği ifade edilmektedir (Rehm, 2003).

Günümüz şartlarında insanların faal bir biçimde fiziksel etkinlikler içerisinde bulunmaları gerekirken, dijital oyunlar ve internet oyunlarını

tercih ettikleri görülmektedir. Bu durumda internetin ve bilgisayar oyunlarının bağımlılık yaratması rahatsız edici bir durumdur (Alagöz, 2019). İnternette yararlanma kişilere hayatlarında fayda sağlamakla birlikte, bir takım fizyolojik, sosyolojik, zihinsel ve psikolojik rahatsızlıkları da beraberinde getirmektedir (Tüysüz, Balaman ve Atalar, 2012).

İnternet kullanımının ve internette geçirilen sürelerin bu denli artması internetin nasıl etkin ve verimli olabileceği sorusunu da beraberinde getirmiştir. Çünkü internetin kullanıcılar üzerindeki olumsuz etkileri bağımlılığa, psikolojik, sosyolojik zararlara ve internet ortamının güvenilirliği üzerinde tartışılmaktadır. İnternete bağlı bilgisayarı, cep telefonu, tableti ya da televizyonu belirli sınırları olmadan kullanan, sosyal medyada uzun süreler geçiren, sürekli oyun oynayan ve bu nedenle kişisel ya da sosyal ilişkilerinde sorunlar yaşayan kişilerin bağımlılığın ve de ruhsal bozukluğun habercisi olduğu uzmanlarca ifade edilmektedir (Işık, 2007).

Ülkemize baktığımızda internet kullanımının her yıl artış gösterdiği görülmektedir (TÜİK, 2016). İnternet bağımlılığının insanlar üzerinde; bazı sağlık ve bedensel sorunların oluşmasına, yapmış olduğu işte başarısının düşmesine, sosyal ilişkilerin bozulmasına, yalnızlaşmasına vb. rahatsızlıkların oluşmasına neden olmaktadır. Bu tür olumsuz durumların oluşmasını engellemek için internetin verimli ve amaca yönelik kullanımını arttırmak amacı ile sosyal faktörlerin belirlenmesi ve demografik özelliklere ne düzeyde değiştiğini tespit etmek önemli görülmektedir.

Bu araştırmada temel amaç; spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin internet bağımlılık düzeylerinin; yaş, cinsiyet, sınıf, akademik not ortalaması, mezun olunan lise türü, öğrenim görülen bölüm gibi farklı değişkenler açısından incelenmesidir. Bunun sonucunda öğrencilerin internet kullanım düzeyleri ile ilgili bazı önerilerde bulunmak ve bu konuda yapılacak yeni çalışmalara öncü olmak araştırmanın yapılmasına gerekçe sayılabilir. Bilindiği üzere hemen hemen her yaş grubunda ve insanlarımızın yaptığı iş ne olursa olsun internet bağımlılıkları oldukça fazladır. Bu anlamda geleceğimizin teminatı olan öğrencilerimizin; sağlıklı olabilmeleri, psikolojik ve sosyal açıdan daha rahat ve iş hayatına atıldıklarında görevlerine daha adapte olabilmeleri için bu konu ile ilgili daha kapsamlı araştırmaların yapılmasının da faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla, spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin internet bağımlılık düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi bu araştırmanın amacıdır. Böylelikle araştırmamızın bilimsel veriler ışığında katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu kısımda, çalışma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, işlem yolu ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklem Grubu

Araştırma evreni Türkiye'nin Farklı Üniversiteleri Spor Bilimleri Fakültelerinde 2020-2021 öğretim yılında öğrenim gören öğrencileri

kapsamaktadır. Araştırmaya gönüllü 541 öğrenci katılmıştır. Bütün öğrencilerin yaş ortalaması (21.41 ± 3.85) kadınlar için yaş ortalaması (21.74 ± 4.31) ve erkekler için (20.94 ± 3.03) olarak belirlenmiştir. Araştırma grubunun çalışmada ele alınan değişkenlere ait özelliklerin dağılımı tablo 3.1.'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet, Yaş, Program, Sınıf, Mezun Olunan Lise ve Aile Gelir Durumu Dağılımları

Değişken	Değer	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	317	58.6
	Erkek	224	41.4
Bölüm	Beden Eğitimi	380	70.2
	Öğrt.		
	Spor Yöneticiliği	161	29.8
Sınıf	1. sınıf	183	33.8
	2. sınıf	77	14.2
	3. sınıf	185	34.2
	4. sınıf	96	17.7
GNO	2.00-2.49	78	14.4
	2.50-2.99	127	23.5
	3.00-3.49	244	45.1
	3.50 ve üzeri	92	17.0
Aile Gelir	Düşük	162	29.9
	Orta	359	66.4
	Yüksek	20	3.7
Lise	Anadolu Lisesi	330	61.0
	Meslek lisesi	68	12.6
	İmam hatip lisesi	20	3.7
	Spor Lisesi	40	7.4
	Sağlık meslek lisesi	51	9.4
	Açık öğretim lisesi	32	5.9
	17-19	139	25.7
Yaş Grupları	20-21	227	42.0
	22-23	93	17.2
	24 ve üzeri	82	15.2

Katılımcıların demografik değişkenlere göre dağılımı incelendiğinde, kadınların oranı %58.5'ı iken erkeklerin oranı ise %41.4'dür. Çalışma katılımcılarının %70.2'si Spor Bilimleri Fakültesi'nden Beden Eğitimi Öğretmenliği programında öğrenim görmekte iken yüzde 29.8'i ise Spor Yöneticiliği programında öğrenim görmektedir. Beden Eğitimi Öğretmenliği programında öğrenim gören öğretmenler daha fazla katılmıştır. Çalışmaya katılım gönüllük esasına göre olduğundan dolayı programlara göre dağılımlarda yakınlık aranmamıştır. Katılımcıların sınıflara göre dağılımı incelendiğinde en fazla katılım %34.2 ile 3. Sınıflar olurken en katılım ise %14.2 ile 2. Sınıflarda olmuştur. Öğrencilerin genel not ortalamaları incelendiğinde katılımcıların %45.1'inin not ortalaması 3.00-3.49 arasındadır. Grubun çoğunluğunun genel not ortalaması 3 ve üzeridir. Katılımcıların çoğunluğu (%66.4) ailesinin orta gelir düzeyinde olduğunu beyan etmişlerdir. Öğrencilerin bitirmiş oldukları lise türlerin incelendiğinde en fazla (%61) Anadolu lisesi mezunu iken en az ise (%3.7) imam hatip lisesi mezunlarıdır. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımında ise yüksek oran yüzde 42 ile 20-21 yaş grubunda olmuştur. Grubun çoğunluğu 21 yaş altındadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacı doğrultusunda iki ölçme aracı kullanılmıştır. Bunlar kişisel bilgiler formu ve internet bağımlılık ölçeğidir. Bu iki ölçme aracına dair bilgiler aşağıda sunulmuştur.

İnternet Bağımlılığı Ölçeği

Katılımcıların internet bağımlılığını belirlemek için Young (1998) tarafından geliştirilen ve Bayraktar (2001) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılmış olan "İnternet Bağımlılık Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek katılımcıların kendi beyanlarına dayanmaktadır. Katılımcılar her bir madde için "hiçbir zaman", "nadiren", "ara sıra", "çoğunlukla", "çok sık" ve "devamlı" seçeneklerinden birini işaretlemesi beklenmektedir. Ölçek toplam puan üzerinde değerlendirilmektedir. Toplam puan hesaplamasında hiçbir zaman "0" ve devamlı "5" puan verilerek toplam puan hesaplaması yapılmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük 0 puan ve en yüksek 100 puandır. Taştan (2020)'e göre ölçekten 80 ve üzeri puan alındığında internet bağımlısı olduğunu, 50-79 arasında puan alındığında ise sınırlı belirti gösterildiği ve 49 ve altında puan alınması durumunda ise internet bağımlılık belirtisi göstermediği ifade edilmiştir. Ölçeğin çevrilmiş versiyonunun Cronbach alfa değeri 0.91, Spearman-Brown değeri 0.87 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach alfa değeri 0.933, Spearman-Brown değeri 0.908 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin toplanması

Araştırma sürecinde veriler, Türkiye'nin farklı üniversitelerinin, spor bilimleri fakültelerinde öğrenim görmekte olan 541 öğrenciden toplanmıştır. Veri toplama sürecinde 588 katılımcıya ulaşılmış, ancak 541 form veri analizi sürecine dâhil edilmiştir. Veri toplama araçları dağıtıldıktan sonra katılımcılara araştırmanın konusu, amacı ve veri toplama araçlarının içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Ölçme araçlarının

doldurulması yanıtlayıcılara bağlı olarak 10-15 dakika arasında sürmüş olup, bu süre içerisinde katılımcılardan gelen sorular gerekli dönütler verilerek açıklanmıştır. Çalışma kapsamına alınan hiçbir katılımcı araştırmaya katılmaya zorlanmamış, anketlerin uygulanması ve toplanması sürecinde gizlilik ilkesine özenle uyulmuştur.

Verilerin Analizi

Verilen analizi başlamadan önce veriler kontrol edilmiş. Boş olan ya da yanlış değer girilen ölçek olup olmadığı belirlenmiştir. Veri analizin SPSS 26 paket programı kullanılmıştır. Betimsel tanımlamalar için yüzde ve frekans kullanılmıştır. Çıkarımsal istatistikler öncesinde internet bağımlılık toplam puanının normal dağılıma sahip olup olmadığı belirlenmiştir. Bunu için öncelikle Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk test sonuçlarına bakılmıştır (Tablo 3.1). Ayrıca çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir (Tablo 3.2).

Tablo 2. Normal Dağılım Test Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Değer	sd	p	Değer	sd	p
Toplam	.161	541	.000	.871	541	.000

Tablo 3. Çarpıklık ve Basıklık Sonuçları

	N	Çarpıklık			Basıklık		
		Değer	SH	z-değer	Değer	SH	z-değeri
Toplam	541	1.488	.105	14.17	2.369	.210	11.28

Her iki test Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk sonuçlarında da $p < 0.05$ 'de olduğu için toplam puanın normal dağılıma sahip olmadığı söylenebilir. Bunun yanında Kim (2013)'e göre örneklem sayısı 300 üzerin olduğunda normal dağılım için z-değeri (değer/sh) çarpıklık 2'den ve basıklık ise 7'den büyük olmaması gerekir.

Tablo 2. ve tablo 3. değerleri incelendiğın öngörülen değerlerin üzerinde çıktığından dolayı internet bağımlılık toplam puanın normal dağılıma sahip olmadığına karar verilmiştir. Bundan dolayı çıkarımsal analizlerde non-parametrik testler kullanılmıştır. İkili değer alabilen değişkenlerde (cinsiyet,) Mann-Whitney U testi, ikinde fazla değer alabilen (sınıf değişkeni gibi) değişkenlerde ise Kruskall-Wallis H testi kullanılmıştır. Bütün istatistikse çıkarımlarda anlamlılık düzeyi için 0.05 olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, ölçekten elde edilen verilere yapılan istatistiksel analizler sonucunda ortaya çıkan sonuçların tablo ve tablo altı açıklamalar şeklinde gösterimi yer almaktadır. Young (1996) tarafından geliştirilen, ölçme aracı kullanılarak elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın ilk 5 alt boyut çerçevesinde elde edilen bulgular bu bölümde sunulmuştur.

Tablo 4. İnternet Bağımlılık Düzeyi Ortalaması

	N	En düşük	En yüksek	Ortalama	S. Sapma
IBD	541	0	97	25.59	16.439

Katılımcıların genel durumu düşünüldüğünde ortalaması 25.59'dır. Ölçek yapısına göre 49 altı bağımlılık belirtisi göstermemektedir. Bu durumda katılımcıların genel durumunun internet bağımlılık belirtisi göstermediği söylenebilir.

Tablo 5. İnternet Bağımlılık Düzeyi Ortalaması

Düzeyleer	N	%
İnternet bağımlısı	7	1.3
Sınırlı belirti gösterenler	41	7.6
Belirti göstermeyenler	493	91.1
Toplam	541	100.0

Katılımcıların bireysel olarak internet bağımlılık puanlarının düzeyleri incelendiğinde 7 kişi (%1.3)'ü 80 ve üzeri puan alındığından dolayı internet bağımlısı olduğunu tespit edilmiştir. Katılımcılardan 41 kişi (%7.6)'sı ise 50-79 arasında puan alındığından dolayı sınırlı belirti gösterildiği ve 493 katılımcı (%91.1) 49 ve altında puan alındığından dolayı internet bağımlılık belirtisi göstermediği belirlenmiştir.

Tablo 6. Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
IBD Kadın	317	271.64	86110.50	35300.50	.91
	Erkek	224	270.09		
Toplam	541				

İnternet bağımlılık puanlarına göre kadınların sıra ortalaması 271.64 iken erkeklerin de 270.09 olmuştur. Mann-Whitney U test sonucuna göre $p>0.05$ olduğundan dolayı farklılaşma istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde değildir. Yani kadın ve erkek öğrencilerin internet bağımlılık düzeylerinin aynı olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Bölümlere Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Bölüm		N	Sıra ortalama ası	Sıra toplamı	U	p
IBD	Beden	38	273.60	103967.00	29603. 00	.55
	Eğitimi Öğr.	0				
	Spor	16	264.87	42644.00		
	Yöneticiliği	1				
	Toplam	54				
		1				

İnternet bağımlılık puanlarına göre Beden Eğitimi Öğretmenliği öğrencilerinin sıra ortalaması 273.60 iken Spor Yöneticiliği öğrencilerinin ise 264.87 olmuştur. Mann-Whitney U test sonucuna göre $p>0.05$ olduğundan dolayı farklılaşma istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde değildir.

Tablo 8. Öğrenim görülen sınıf değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Sınıf		N	Sıra ortalaması	H	sd	p	Fark
IBD	1. sınıf	183	300.61	17.28 1	3	.001*	1-3
	2. sınıf	77	265.62				
	3. sınıf	185	235.48				
	4. sınıf	96	287.33				
	Toplam	541					

* 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Sınıf Seviyesine göre internet bağımlılık puanlarına incelendiğinde sıra ortalaması en yüksek olan 1. Sınıflar olurken en düşük olan 3. Sınıflar olmuştur. Kruskal-Wallis test sonucuna göre $p < 0.05$ olduğundan dolayı farklılaşma istatistiksel olarak anlamlılık düzeyindedir. Yani sınıf seviyesine göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değişmektedir. Farklılaşmanın hangi sınıf düzeylerinde olduğunu belirlemek için karşılıklı olarak sınıf düzeylerine göre Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre 3. Sınıf öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyi puanları 1. Sınıf ve 4. Sınıflara göre daha düşüktür.

Tablo 9. Genel Not Ortalamalarına Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Sınıf	N	Sıra ortalaması	H	sd	p	Fark
IBD	2.00-2.49	78	332.47	18.162	3	.000*	1-3
	2.50-2.99	127	283.63				1-4
	3.00-3.49	244	254.63				
	3.50 ve üzeri	92	244.86				
	Total	541					

* 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Genel not ortalamalarına göre internet bağımlılık puanlarına incelendiğinde sıra ortalaması en yüksek olan 2.00-2.49 not ortalaması olan öğrenciler olurken en düşük olan 3.50 ve üzeri not ortalamasına sahip olan öğrenciler olmuştur. Kruskal-Wallis test sonucuna göre $p < 0.05$ olduğundan dolayı farklılaşma istatistiksel olarak anlamlılık düzeyindedir. Yani genel not ortalamasına göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değişmektedir. Farklılaşmanın hangi not ortalamalarına göre olduğunu belirlemek için karşılıklı olarak not ortalamasına göre Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Analiz

sonuçlarına göre 2.00-2.49 not ortalaması olan öğrencilerin internet bağımlılık düzeyi puanları 3 ve üzeri olanlara göre daha yüksektir.

Tablo 10. Aile Gelir Düzeylerine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Gelir Düzey	N	Sıra ortalaması	H	sd	p
IBD	Düşük	162	291.32	3.941	2	.139
	Orta	359	262.00			
	Yüksek	20	268.02			
	Toplam	541				

Aile gelir düzeyine göre internet bağımlılık puanlarına incelendiğinde sıra ortalaması en yüksek olan düşük gelir düzeyinde olan öğrenciler olurken en düşük olan ise yüksek gelir düzeyinde olan öğrenciler olmuştur. Kruskal-Wallis test sonucuna göre $p > 0.05$ olduğundan dolayı farklılaşma istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde değildir. Yani aile gelir düzeyine göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değişmemektedir.

Tablo 11. Lise Türüne Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Lise Türü	N	Sıra ortalaması	H	sd	p
IBD	Anadolu lisesi	330	262.52	3.651	5	.601
	Meslek lisesi	68	295.65			
	İmam hatip lisesi	20	295.15			
	Spor Lisesi	40	266.96			
	Sağlık meslek lisesi	51	286.15			
	Açık öğretim lisesi	32	271.88			
	Toplam	541				

Mezun olunan lise türüne göre internet bağımlılık puanlarına incelendiğinde sıra ortalaması en yüksek olan meslek lisesi mezunu

olan öğrenciler olurken en düşük olan ise Anadolu Lisesi mezunu olan öğrenciler olmuştur. Kruskal-Wallis test sonucuna göre $p>0.05$ olduğundan dolayı farklılaşma istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde değildir. Yani mezun olunan lise türüne göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değişmemektedir.

Tablo 12. Yaş Gruplarına Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Yaş Grupları	N	Sıra ortalaması	H	sd	p
İBD	17-19	139	265.66	1.388	3	.708
	20-21	227	274.89			
	22-23	93	258.67			
	24 ve üzeri	82	283.27			
	Toplam	541				

Yaş göre internet bağımlılık puanlarına incelendiğinde sıra ortalaması en yüksek olan 20-21 yaş olan öğrenciler olurken en düşük olan ise 22-23 yaş grubunda olan öğrenciler olmuştur. Kruskal-Wallis test sonucuna göre $p>0.05$ olduğundan dolayı farklılaşma istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde değildir. Yani yaş gruplarına göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değişmemektedir.

Tartışma ve Sonuç

Spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin internet bağımlılık düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi amacıyla yapılan çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın genel amaçları çerçevesinde hazırlanan, alt problemler ve bu problemlere yönelik ortaya çıkan bulgulara ait yorumlar ve tartışmalar yapılmıştır. Ayrıca, alan yazında bu araştırmanın bulguları ile benzerlik ya da

farklılık gösteren çeşitli araştırma sonuçları irdelenmiş ve bu konuda tartışmalara yer verilmiştir.

Araştırma grubunun genel durumu düşünüldüğünde ölçekten almış oldukları puan ortalaması 25.59'dır. Ölçek yapısına göre 49 altı bağımlılık belirtisi göstermemektedir. Bu durumda katılımcıların genel durumunun internet bağımlılık belirtisi göstermediğini ifade edebiliriz.

Araştırma grubunun bireysel olarak internet bağımlılık puanlarının düzeyleri incelendiğinde 7 kişi (%1.3)'ü 80 ve üzeri puan alındığından dolayı internet bağımlısı olduğunu tespit edilmiştir. Katılımcılardan 41 kişi (%7.6)'sı ise 50-79 arasında puan alındığından dolayı sınırlı belirti gösterildiği ve 493 katılımcı (%91.1) 49 ve altında puan alındığından dolayı internet bağımlılık belirtisi göstermediği belirlenmiştir. Buna göre araştırmaya katılan öğrencilerin internet bağımlısı olmadığını söyleyebiliriz.

Yüksel ve Yılmaz (2016) araştırmalarında lise öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi çeşitli değişkenler açısından incelediği çalışmasının sonucunda; araştırma grubunun, internet bağımlılık düzeyi ile problem çözme becerileri arasında olumlu düzeyde anlamlılık tespit etmiştir.

Alaçam (2012) tarafından yapılan ve üniversite öğrencilerini kapsayan bir araştırmada patolojik internet kullanımı oranını %0.6 olarak tespit edilmiştir. Mersin'de gerçekleştirilen ve 910 üniversite öğrencisinin dâhil edildiği bir araştırmada patolojik internet kullanım oranı %2 olarak tespit edilmiştir (Üçkardeş, 2010).

Konya’da Selçuk Üniversitesi’nde 953 öğrenciyi kapsayan araştırmada patolojik internet kullanım oranı %23.2 olarak tespit edilmiştir.106 Pamukkale Üniversitesi’nde tıp fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada internet bağımlılığı oranı %0.8 olarak bulunmuştur (Ergin ve ark. 2013)

Turan (2015) tarafından yapılan ve Ankara Başkent Üniversitesi’nde öğrenim gören 397 öğrenci ile yapılan bir araştırmada patolojik internet kullanım oranı %1.8 olarak tespit edilmiştir.

Canan ve ark. (2010) Düzce ilinde 300 lise öğrencisini kapsayan bir araştırmada patolojik internet kullanım oranı %11.6 olarak tespit edilmiştir.

Bayhan (2011) tarafından lise öğrencileri arasında yapılan bir araştırmadapatolojik internet kullanım oranı %14 olarak tespit edilmiştir.110

Doğruluk (2017), tez çalışmasında öğretmen adaylarının sosyal medya kullanım alışkanlıkları ile internet bağımlılıkları arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırma grubunu öğretmen adaylarının oluşturduğu çalışmanın sonucunda; sosyal medya kullanım alışkanlıklarının orta üstü düzeyde olduğunu ve internet bağımlısı olmadıklarını gözlemlemiştir.

Şahin (2011) yapmış olduğu bir araştırmada ortaokul öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyleri incelemiştir. Araştırmada 710 öğrenci örnekleme alınmıştır. Araştırmada ortaya çıkan bulgulara göre öğrencilerin %84’ünün internet bağımlısı olmadığı, %14’ünün sınırlı

semptomlar gösterdiği ve %1'inin internet bağımlısı olduğu anlaşılmaktadır.

Morahan-Martin ve Schmacker (2000) tarafından yapılan ve 277 üniversite öğrencisini kapsayan bir araştırmada internet bağımlılığı sıklığı %8.1 olarak tespit edilmiştir. İngiltere'de yapılan ve üniversite öğrencilerini kapsayan bir çalışmada internet bağımlılığı sıklığı % 3.2 olarak bulunmuştur. Chou ve Hsiao (2000) tarafından Tayvan'da 910 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan bir araştırmada ise internet bağımlılığı sıklığı %6 olarak tespit edilmiştir. Lam ve ark. (2009) tarafından yapılan ve 13-18 yaş aralığındaki lise öğrencilerini kapsayan bir çalışmada internet bağımlılığı olan öğrencilerin oranı %0.6 olarak bulunmuştur.

Yang ve Tung (2007) tarafından, lisede öğrenim gören 1708 öğrenci üzerinde yürütülen bir araştırmada Young tarafından geliştirilen "İnternet Bağımlılığı Ölçeği" uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin %13,8'inin internet bağımlısı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda kız öğrencilerin internet bağımlılıklarının, erkek öğrencilerden düşük olduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde, internet kullanım süresi fazla olanların düşük olanlara göre ve meslek lisesi öğrencilerinin normal lise öğrencilerine göre internet bağımlısı olma ihtimallerinin daha fazla olduğu araştırmadan elde edilen bulgular arasındadır.

Son yıllarda yapılan araştırma bulguları da gençler arasında internet bağımlılığının yüksek boyutlara ulaştığını ortaya koymaktadır (Yurdakoş ve Biçer, 2019). Özellikle ülkemizde internette zaman

geçirme süresinin en fazla 16-24 yaş arasında olduğu gözlenmiş ve bu yaş grubunun eğitim hayatlarının önemli bir ögesi durumuna gelmiş olan bilgisayarı ve interneti yetişkinlerden daha çok kullandığı tespit edilmiştir (Ata ve ark. 2011).

Geçmişte internetin bilgiyi bulma ve bir takım ticari işleri kolaylaştırmak amacıyla kullanılması yönünde uğraşlar verilirken günümüzde ise insanların hayatının büyük bir vazgeçilmez ögesi haline almıştır (Nalwa ve Anand, 2003). Sally (2006). Asyalı üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmasında öğrencilerin yüzde 18’inde bağımlılık olduğunu ifade etmiştir. Niemz ve ark. (2005) yapmış oldukları çalışmanın sonucunda, katılımcıların yüzde 18,3’ünün davranış ve tutumlarında internet bağımlısı olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırma grubunun cinsiyet değişkeni açısından internet bağımlılık düzeylerinin karşılaştırmasına baktığımızda; istatistiksel anlamda herhangi bir anlamlılık olmadığı görülmüştür. Fakat kadın ve erkek öğrencilerin internet bağımlılık düzeylerinin aynı olduğu söylenebilir.

Avşar (2020) üniversite öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerine ilişkin yapmış olduğu çalışmasında kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Yapılan farklı çalışmalarda da araştırma grubunun cinsiyetlerine göre puan ortalamalarında internet bağımlılığı ile anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır (Dikmen, 2019; Yücelten, 2016; Has, 2015; Eroğlu,2014).

Buna karşın bazı çalışmalarda erkeklerin kadınlara göre internet bağımlılığının daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür (Yaraşır, 2018; İnan, 2010). Kaman (2019) lise öğrencileri üzerinde yapmış

olduğu çalışmasında erkek öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerinin kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Yapılan farklı çalışmalarda da buna benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Gökçearslan ve Günbatır, 2012; Üneri ve Tanıdır, 2011; Günüş, 2009).

Balta ve Horzum (2008) altı değişik bölümde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapmış olduğu çalışmasında, erkek öğrencilerin kız öğrencilerinden daha çok internet bağımlısı olduğu yönünde sonuca ulaşmıştır. Bunun yanında Simkova ve Cincera'nın (2004) Avrupa'da öğrenim gören lisansüstü öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmasında benzer sonuçlar ortaya koymuşlar ve erkeklerin kızlara oranla daha fazla internet bağımlısı olduğunu ifade etmişlerdir.

Araştırma grubunun öğrenim gördükleri bölüm değişkeni açısından internet bağımlılık düzeylerinin karşılaştırmasına baktığımızda herhangi bir anlamlı farklılık görülmemiştir. Beden Eğitimi Öğretmenliği ve Spor Yöneticiliği öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerinin aynı olduğu söylenebilir.

Onur (2019) yapmış olduğu çalışmasında; Antrenörlük eğitimi bölümünde öğrenim gören öğrencilerin internet bağımlılığı düzeyinin, beden eğitimi öğretmenliği ve spor yöneticiliği bölümünde eğitim gören öğrencilerden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu, buna ek olarak beden eğitimi öğretmenliği bölümünde eğitim gören öğrencilerin internet bağımlılığı düzeyinin, spor yöneticiliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerden daha yüksek düzeyde olduğunu belirtmiştir.

Araştırma grubunun öğrenim gördükleri sınıf değişkeni açısından internet bağımlılık düzeylerinin karşılaştırmasına baktığımızda anlamlı bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Buna göre öğrenim görülen sınıf değişkenine göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değiştiği, 3. Sınıf öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyi puanlarının 1. Sınıf ve 4. Sınıflara göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan araştırmalarda sınıf düzeyi arttıkça internet bağımlılığının da arttığı görülmüştür (Ayas ve Horzum, 2016:39; Chung ve Kim, 2004).

Araştırma grubunun genel not ortalaması değişkeni açısından internet bağımlılık düzeylerinin karşılaştırmasına baktığımızda anlamlı bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Buna göre genel not ortalaması değişkenine göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değiştiği ve 2.00-2.49 not ortalaması olan öğrencilerin internet bağımlılık düzeyi puanlarının ortalaması 3 ve üzeri olanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan farklı araştırmalarda kişilerin internet bağımlılığı azaldıkça başarının arttığı bulgusuna ulaşılmıştır (Kubey ve ark. 2001; Kandell, 1998; Young, 1996). Başka bir araştırmada ise üniversite öğrencilerin %7,9'unun internetin akademik başarılarını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Dinicola, 2004). İnternet bağımlılığı ile akademik başarı değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ileri sürmüştür (Pawlak, 2002).

Araştırma grubunun aile gelir düzeyi değişkeni açısından internet bağımlılık düzeylerinin karşılaştırmasına baktığımızda, sıra ortalaması en yüksek olan düşük gelir düzeyinde olan öğrenciler olurken, en düşük

olan ise yüksek gelir düzeyinde olan öğrenciler olmasına rağmen herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Buna göre aile gelir düzeyine göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değişmemektedir.

Farklı çalışmalarda ailelerinin aylık gelir düzeylerine göre internet bağımlılık düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığını belirtirken, yapılan başka bir araştırmalarda ise internet bağımlılığı ile sosyo-ekonomik gelir arasında doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Günüç, 2009; Bayraktar, 2001).

Bakken ve ark (2009) tarafından yapılan çalışmada gelir düzeyi düşük ailelerin çocuklarının internet bağımlılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymakla birlikte, Aslan ve Yazıcı (2016) tarafından yapılan çalışmada ise bu araştırma bulgularına benzer şekilde internet bağımlılığının gelir düzeyine göre farklılaşmadığını göstermektedir.

Literatürde yer alan pek çok araştırmada çalışmamızda elde edilen sonuçlarla uyumlu bir şekilde üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı belirti düzeylerinin aile gelir düzeyine göre değişkenlik göstermediği bildirilmiştir (Chen ve ark. 2020; Erdemir ve Kutlu, 2018; Karasu ve ark., 2017).

Ancak literatür incelendiğinde araştırmamızda elde edilen bulgularla çelişen sonuçların olduğu da görülmektedir. Demir ve Buğa (2019) tarafından üniversite öğrencilerinde yapılan bir araştırmada gelir düzeyi düşük olan katılımcıların internet bağımlılığı düzeylerinin daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Üniversite öğrencilerinde yapılan bir diğer çalışmada ise ekonomik durumunu alt düzey ve üst düzey olarak algılayan katılımcılarda internet bağımlılığı puanı daha yüksek olarak

saptanmış, kıyaslama yapıldığında ise alt düzey ekonomik durum algısı olanlarda, yüksek düzey ekonomik durum algısı olanlara göre internet bağımlılığının daha fazla görüldüğü belirtilmiştir (Ulutaşdemir ve ark. 2017).

Araştırma grubunun mezun olunan lise türü değişkeni açısından internet bağımlılık düzeylerinin karşılaştırmasına baktığımızda, sıra ortalaması en yüksek olan Meslek lisesi mezunu olan öğrenciler olurken en düşük olan ise Anadolu Lisesi mezunu olan öğrenciler olmuştur. Buna göre herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Dolayısıyla mezun olunan lise türüne göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değişmemektedir.

Alan yazın incelendiğinde okul türleri değişkenine göre internet bağımlılığının incelendiği araştırma sayısı oldukça kısıtlıdır. Ünver (2016) tarafından yapılan çalışmada, okul türleri alt değişken olarak ele alınmış ve İmam Hatip lisesi öğrencilerinin mesleki ve teknik lise, Anadolu lisesi, genel lise öğrencilerine göre daha düşük problemlerle internet kullanım puanlarına sahip oldukları bulunmuştur.

Sezen (2018) çalışmasında okul türü değişkenine göre internet bağımlılığı arasında bir farklılaşma olmadığını tespit etmiştir. Tosun (2016) meslek lisesi öğrencileri ile yaptığı çalışmada, öğrencilerin kimliklerini gizleyerek internet kullandıklarını bulmuştur.

Günüş ve Kayri (2010), internet bağımlılık profilinin geliştirilmesi için yaptıkları çalışmada, araştırmaya katılanlarda internet bağımlısı olanların sosyal izolasyon yaşadıklarını bulmuşlardır. Doğan ve

Karakuş (2016), araştırmalarında, romantik ilişkilerde yalnızlık ve aile ilişkilerinde yalnızlığın internet kullanımını etkilediğini bulmuşlardır.

Araştırma grubunun yaş grupları değişkeni açısından internet bağımlılık düzeylerinin karşılaştırmasına baktığımızda, sıra ortalaması en yüksek olan 20-21 yaş olan öğrenciler olurken en düşük olan ise 22-23 yaş grubunda olan öğrenciler olmuştur. Buna göre herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Buna göre yaş gruplarına göre öğrencilerin internet bağımlılık puanları değişmemektedir.

Aslan ve Yazıcı (2016) tarafından üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada ise internet bağımlılığı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Erkişi (2019) ve Eroğlu (2018) yapmış oldukları çalışmanın sonucunda yaş değişkeni açısından ile internet bağımlılığı arasında herhangi bir anlamlılık olmadığı yönünde görüş bildirmişlerdir.

Konu ile ilgili yapılan araştırmalarda gençlerin orta yaşlarda ve büyük yaşlarda olan insanlardan daha fazla internete bağımlı oldukları ve risk grubu içinde olduğu ifade edilmektedir (Khazaal ve ark. 2012; Bakken ve ark. 2009; Yen ve ark. 2007; Griffiths, 1996; Bölükbaş, 2003). Bunun yanında yapılan başka araştırmalarda ise araştırmaya katılan bireylerin yaş ile internet bağımlısı olma puanlarında anlamlı yönde farklılık olduğu gözlenmiştir (Dikmen, 2019; Bilge, 2019; Karaca, 2019). Doğan (2013) araştırmasında yaş ve internet bağımlısı olma durumu yönünden ilişki olduğunu saptamıştır.

Sonuç olarak, araştırma grubunun genel olarak büyük çoğunluğunun internet bağımlılık belirtisi göstermedikleri, yaş, cinsiyet, bölüm, aile

gelir ve öğrenim gördüğü lise türü değişkenleri açısından herhangi bir farklılık görülmezken, üçüncü sınıfların internet bağımlılık düzeylerinin daha düşük olduğu, not ortalaması düşük olanların internet bağımlılıklarının da düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynaklar

1. Alaçam, H. (2012). Denizli Bölgesi Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığının Görülme Sıklığı ve Yetişkin Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu ile İlişkisi, Uzmanlık Tezi, Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi, Denizli.
2. Alagöz, N. (2019). Ortaöğretim Öğrencilerinin Fiziksel Aktivite Düzeyleri İle İnternet Ve Oyun Bağımlılığı İlişkisi. İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
3. Altun, A. (2019). Algılanan Stres Düzeyi Ve Yürütücü İşlevlerin İnternet Bağımlılığına Etkisinin İncelenmesi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
4. Aslan, E., Yazıcı, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve İlişkili Sosyodemografik Faktörler. Klinik Psikiyatri Dergisi, 19(3):109-117.
5. Ata, E. E., Akpınar, Ş., Kelleci, M. (2011). Üniversite öğrencilerinin problemleri internet kullanımı ile öfke ifade tarzları arasındaki ilişki. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 10(4), 473-480.
6. Avşar, G. (2020). Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı Ve Fiziksel Aktiviteye Katılım Düzeylerinin İncelenmesi. Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
7. Ayas, T., ve Horzum, M. B. (2016). İlköğretim Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı Ve Aile İnternet Tutumu. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4(39).
8. Bakken, IJ., Wenzel, H.G., Göteskam, K.G., Johanson, A., Øren, A. (2009). Internet Addiction Among Norwegian Adults: A Stratified Probability Sample Study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 50(1):121-127.
9. Balcı, Ş., Gülnar, B. (2009). Üniversite Öğrencileri Arasında İnternet Bağımlılığı Ve İnternet Bağımlılarının Profili, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 6(1):5-22.

10. Balta ÖÇ., Horzum M.B. (2008). İnternet Bağımlılık Testi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 41(1):187-205.
11. Bayhan, V. (Lise öğrencilerinde internet kullanma alışkanlığı ve internet bağımlılığı (Malatya Uygulaması). Akademik Bilişim 11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri. İnönü Üniversitesi, Malatya.
12. Bayraktar, F. (2001). İnternet Kullanımının Ergen Gelişimindeki Rolü. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
13. Bilge, M. (2019). Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı Düzeyinin Anne Baba Tutumları ile İlişkinin İncelenmesi: Manisa Örneği. Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
14. Binali, R. (2015). Lise Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri İle İnternet Bağımlılığı Ve Akademik Başarı Durumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
15. Bölükbaş K. (2003). İnternet Kafeler ve İnternet Bağımlılığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Diyarbakır Örneği. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, (Danışman; Yrd. Doç. Dr. Cengiz Yıldız).
16. Canan, F ve diğ. (2010) Evaluation of psychometric properties of the internet addiction scale in a sample of Turkish high school students. *Cyberpsychology, Behavior and Social Network*, 13(3), 317-320.
17. Cengizhan, C. (2005). Öğrencilerin Bilgisayar Ve İnternet Kullanımında Yeni Bir Boyut: İnternet Bağımlılığı. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, (22)(1):83-98.
18. Chen, C. Y., Chen, I. H., O'Brien, K., Latner, J. D. ve Lin, C. Y. (2020). Psychological distress and internet-related behaviors between schoolchildren with and without overweight during the COVID-19 outbreak. *Research Square*, 1–20.
19. Chou C., Hsiao, M.C. (2000). Internet Addiction, Usage, Gratification, and

- Pleasure Experience:The Taiwan College Students Case,Computers & Education, 35(1):65-80.
20. Chung, H. K., & Kim, K. H. (2004). Internet addiction, social support and psychological factors in adolescents. Korean Journal Child Health Nursing, 10(4), 406-412.
21. Demir, S., Buğa, A. (2019). Üniversite öğrencilerinde yalnızlık ve internet bağımlılığı arasındaki ilişki: Bilişsel çarpıtmaların aracı rolü. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20(3), 859-875.
22. Dikmen, O. (2019). Genç Erişkinlerde İnternet bağımlılığı Düzeyleri ile Sosyal Görünüş Kaygıları ve Yalnızlık düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
23. Dikmen, O. (2019). Genç Erişkinlerde İnternet bağımlılığı Düzeyleri ile Sosyal Görünüş Kaygıları ve Yalnızlık düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
24. Dinicola, M.D. (2004). Pathological Internet Use Among College Students: The Prevalence of Pathological Internet Use and its Correlates. Doctoral Dissertation. Ohio University.
25. Doğan, A. (2013). İnternet Bağımlılığı Yaygınlığı. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
26. Doğan, U., Karakuş, Y. (2016). Lise öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanımının yordayıcısı olarak çok boyutlu yalnızlık. Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi, 6(1):57-71.
27. Doğruluk, S. (2017). Öğretmen Adaylarının Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları İle İnternet Bağımlılıkları Arasındaki İlişki. Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
28. Erbaşlar, G. (2013). Sosyal Medya Mısınız? Asosyal Medya Mısınız?. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
29. Erdemir, N., Kutlu, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı ile

- sosyal zeka düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(57):401-409.
30. Ergin, A ve diğ. (2013). Tıp fakültesi öğrencilerinde internet bağımlılığı sıklığı ve etkileyen etmenler, Pammukkale Tıp Dergisi, 6(3), 134-142
31. Erkişi, E. (2019). Ergenlerde İnternet Bağımlılığının Öz-Yeterliğe Etkisinin İncelenmesi. İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
32. Eroğlu, A. (2014). İnternet Bağımlılığı ile İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
33. Eroğlu, Ç. (2018). Hemşirelerde İnternet Bağımlılığı Ve Zaman Yönetimi İlişkisinin Belirlenmesi. Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
34. Esen, K.N. (2007). Akran Baskısı ve Algılanan Sosyal Destek Değişkenlerine Göre, Ergenlerde İnternet Bağımlılığının Yordanması. Ülkemizde Bağımlılıkla İlgili Gelişmeler İçinde (Ss.1-9). Uluslararası Bağımlılık Kongresi, İstanbul.
35. Gökçearslan, Ş., Günbatır, M.S. (2012). Ortaöğrenim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı, Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 2(2):10-24.
36. Griffiths M. (1996). Behavioural Addiction: An Issue For Everybody? The Journal of Workplace Learning, 8(3):19-25.
37. Günüç, S. (2009). İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Bazı Demografik Değişkenler ile İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, Van: YYÜ.
38. Günüç, S. (2009). İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Demografik Değişkenler İle İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van.

39. Günüş, S., Kayri, M. (2010). Türkiye'deki ortaöğretim öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyini etkileyen bazı faktörlerin karar ağaçları yöntemleri ile incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(4), 2465-2500.
40. Has, Z. (2015). Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığının Yaşam Kalitesine Etkisi: Sakarya İli Örneği. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
41. Işık, U. (2007). Medya Bağımlılığı Teorisi Doğrultusunda İnternet Kullanımının Etkileri Ve İnternet Bağımlılığı. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
42. İnan A. (2010). İlköğretim II. Kademe ve Ortaöğretim Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Birol Alver).
43. Kaman, Y. (2019). Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
44. Kandell, J.J. (1998). Internet Addiction on Campus: The Vulnerability of College Students. *Cyber Psychology and Behavior*, 1(1):11-17.
45. Karaca, M.B. (2019). İnternet Bağımlılığının, Yenilik Arama ve Risk Alma Davranışı ile İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
46. Karasu, F., Bayır, B., Çam, H.H. (2017). Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı İle Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi* 7(14):372-386
47. Khazaal, Y., Xiroussavidou, C., Khan, R., Edel, Y., Zebouni, F., Zullino, D. (2012). Cognitive-Behavioral Treatments for "Internet Addiction". *The Open Addiction Journal*, 1(5):30-35.
48. Ko, C.H., Yen, J.Y., Yen, C.F., Chen, C.S., Chen, C.C., (2012). The Association Between Internet Addict İon and Psychiatric Disorder: A Review Of The

- Literature. *European Psychiatry*, 27(1):1-8.
49. Kubey, R. W., Lavin, M. J., Barrows, J. R. (2001). Internet Use and Collegiate Academic Performance Decrements: Early Findings. *Journal of Communication*, 2:366-382.
50. Lam T.L. ve diğ. (2009). Factors Associated With Internet Addiction Among Adolescents. *Cyberpsychology Behavior*, 2009, 12,5.
51. Morahan-Martin, J. Schumacher, P. (2000). Incidence And Correlates of Pathological İnternet Use Among College Students. *Computers in Human Behavior*, 16(1):13-29.
52. Nalwa, K. Anand, AP. (2003). Internet Addiction İn Students: A Cause Of Concern. *Cyberpsychology & Behavior*.6: 653-656.
53. Niemz, K., Griffiths, M.D., Banyard, P. (2005). Prevalence of Pathological İnternet Use Among University Tudents and Correlations With Self-Esteem, GHQ and disinhibition. *CyberPsychology & Behaviour*, 8, 562- 570.
54. Onur, M.A. (2020). Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı Ve Yaşam Doyum Düzeylerinin İncelenmesi. Uşak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Uşak.
55. Pawlak, C. (2002). Correlates of İnternet Use and Addiction in Adolescents. *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*, 63(5): 17-27.
56. Rehm, L.M. (2003). The İnternet and Critical İssues For Families. *Journal of Family Consumer Sciences Education* 21(2):33-43.
57. Saatçioğlu, H. (2016). İnternet Bağımlılığı Tanısı Alan Ergenlerin Sosyal Bilişsel Becerilerinin Değerlendirilmesi (Uzmanlık Tezi). Ege Üniversitesi, Tıp Fakültesi. İzmir.
58. Sally, L. (2006). Prediction of İnternet addiction for undergraduates in Hong Kong.

59. Sezen, M.F. (2018). Ergenlerde akran zorbalığı, internet bağımlılığı ve duygusal zeka düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yüksek lisans tezi).
60. Simkova B., Cincera, J. (2004). Internet Addiction Disorder and Chatting in the Czech Republic, *CyberPsychology Behavior*, 7(5):536-539.
61. Şahin, M. (2011). İlköğretim Okulu Öğrencilerindeki İnternet Bağımlılığı. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
62. Telli Yamamoto, G., Karamanlı Şekeroğlu, Ö. (2014). Sosyal Medya ve Blog. İstanbul: Kriter Yayınevi.
63. Tosun, N. (2016). Meslek lisesi öğrencilerinin sosyal ağ kullanma alışkanlıkları ve sosyal ağ kullanımına ilişkin görüşleri. *Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 114-149.
64. Turan, R.T. (2015). Başkent Üniversitesi Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Sıklığı Ve İlişkili Faktörler, Başkent Üniversitesi, Ankara, (Uzmanlık Tezi).
65. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016, 2015.
66. Tüysüz C., Balaman F., Atalar T. (2012). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İnternet kullanım Amaçlarının Belirlenmesi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1):251-260.
67. Ulutaşdemir, N., Sergek, E., Bakır, E., Deniz, E. (2017). Geleceğin Sağlık Profesyonellerinde İnternet Bağımlılığının Yaşam Kaliteleri Üzerine Etkisi. *Zeynep Kamil Tıp Bülteni*, 48 (2), 44-48.
68. Uçkardeş, E.A. (2010). Mersin Üniversitesi öğrencileri arasında internet bağımlılığının değerlendirilmesi, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, (Uzmanlık Tezi)
69. Üneri, Ö.Ş., Tanıdır, C. (2011). Bir Grup Lise Öğrencisinde İnternet Bağımlılığı Değerlendirmesi: Kesitsel Bir Çalışma, *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 24(4):265-272.

70. Ünver, H. (2016). Siber zorbalık ile problemlili internet kullanımı ve riskli internet davranışı arasındaki ilişki ve bu değişkenlerin çeşitli demografik özellikler açısından incelenmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
71. Yang, S.C., Tung, C.J. (2007). Comparison of İnternet Addicts and Non-Addicts in Taiwanese High School. *Computers in Human Behavior*, 23(1):79-96.
72. Yaraşır, E. (2018). Fırat Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Ve Fiziksel Aktivite Düzeylerinin Belirlenmesi. Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
73. Yen, J.Y., Yen, CF., Chen, C.C. (2007) Family factors of internet addiction and substance use experience in Taiwanese aadolescents. *Cyberpsychol Behaviour*, 10(3):323-339.
74. Young, K.S. (1996). "İnternet Addiction: The Emergence Of A New Clinical Disorder." *CyberPsychology and Behavior*, 1996, 1(3):237-244.
75. Young, K.S. (1998). İnternet Addiction: The Emergence Ofa New Clinical Disorder. *Cyber Psychology, Behavior, and Social Networking*, 1(3):237-244.
76. Yurdakoş, K., Biçer, E.B. (2019). İnternet Bağımlılık Düzeyinin Akademik Ertellemeye Etkisi: Sağlık Yönetimi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1):243-278.
77. Yücelten E. (2016). Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Ve Akıllı Telefon Bağımlılığının Bağlanma Stilleri İle İlişkinin İncelenmesi. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
78. Yüksel, M., Yılmaz, E. (2016). Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeyleri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 15(3):1031-1042

BÖLÜM 23

GENÇLİK VE SPOR İL MÜDÜRLÜĞÜ'NDE GÖREV YAPAN PERSONELLERİN İLETİŞİM BECERİLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİ)¹

Tuba AKALIN *

Doç. Dr. Fikret ALINCAK**

Gaziantep Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,
Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı Gaziantep. *
Gaziantep Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Gaziantep. **

¹ Bu yayın, Tuba AKALIN'ın "Gençlik Ve Spor İl Müdürlüğü'nde Görev Yapan Personellerin İletişim Becerilerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Gaziantep İli Örneği)" adlı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

Giriş

İletişimi kavramsal anlamda, bireylerin ortak anlam vermiş oldukları; duygu, bilgi ve sembollerle düşüncelerinin paylaşılması, aynı zamanda birey veya grupların davranışlarını ve tutumlarına etki etmeye dönük eylemdir (Gürüz ve Temel-Eğimli, 2011; Cinahgir-Çankaya, 2011). Çoğu zaman iletişimin sadece konuşmak olduğu insanlarına aklına gelmektedir. Hâlbuki iletişim dinleme ile başlamaktadır (Özer, 2010; Çağdaş, 2015). Çünkü toplum ile pozitif ilişkiler geliştirmek, insanlardan bilgi almak, onları anlama ve onlara yardım etme açısından en önemli öge dinlemedir (Cinahgir-Çankaya, 2011). Sözsüz mesajları anlamlandırabilmek de iletişim esnasında oldukça önemlidir (Gürüz, 2018).

İletişim, bireyin sosyal bir varlık olarak kendini ifade etmesinin en bilindik yoludur. İletişimi bir zorunluluk olarak yerine getirmek durumunda olan insan, çevresi ile bu şekilde irtibat kurabilmektedir. Yapmış olduğu her hareketle, çevresiyle iletişim kurmanın bir yolunu bulmaktadır. Başka bir deyişle kişi, konuşmasıyla, oturmasıyla, yürümesiyle çevresine mesaj iletmektedir (Vural, 2003). Hedefe mesajı iletmekle mükellef olan kaynak iletişim süreci esnasında bir takım sorumluluklara sahiptir (Karcıoğlu ve Aykanat, 2012).

İletişim, sosyal yaşamın temelini oluşturan bir yapı, kişisel davranış şekillerini ifade eden ve etkisi altına almış olan bir yöntem ve idari sistemin düzenli biçimde çalışmasını sağlayan bir araç, toplumsal adaptasyon için gerekli bir sanat ve toplumsal süreç açısından zorunlu bir bilim olarak ele alınmaktadır (Metin, 2011). Başka bir ifade ile; bir

davranışa etkide bulunmak, harekete geçirmek veya motivasyon sağlamak için birden fazla kişinin birbirleri ile bilgi alışverişinde bulunmalarıdır (Erol, 2006). İletişim, hayatımızın her evresinde karşılaşılan, bilgi, tecrübe ve problemleri paylaşım göstermeyi olanaklı hale getiren önemli araçtır. Söz konusu aracın kullanımının etkili olabilmesi iletişime geçen bireylerin becerileriyle orantılıdır (Eroğlu, 1998).

İletişim her bireyin zorunlu bir ihtiyacıdır. İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek için iletişim kurmak zorundadır. Kişiler gerek günlük yaşamındaki ihtiyaçları karşılamak için gerekse sosyal çevresi ile paylaşması gereken duygu, düşünce ve fikirlerini aktarmak için iletişim yolunu kullanır. İletişim kişinin çalışma hayatında da etkili olan bir kavramdır. Son yıllarda iletişim kavramının çalışma hayatında yadsınamayacak kadar büyük etkisinin olduğu, yapılan araştırmaların sonuçlarında görülmektedir(Akgün ve Uluocak, 2010; Duran ve Hamamcı, 2010).

Konumuz ile ilgili araştırmalarda da görüldüğü üzere gençlik ve spor il müdürlüğünde görev yapan personellerin etkili iletişim özelliklerine sahip olması oldukça önemlidir. Dolayısıyla personellerin etkili iletişim becerisi sağlaması açısından gerek kurum ortamında gerekse de insanlar üzerinde oldukça etkilidir. Bu çalışmada amaç; gençlik ve spor il müdürlüğünde görev yapan personellerin iletişim becerilerinin incelenmesinin önemli olduğu ve alan yazına yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada, Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nde görev yapan personelin iletişim beceri düzeylerinin; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, mesleki kıdem yılı, gelir düzeyi gibi farklı değişkenler açısından incelenmesi amacıyla yapılan betimsel bir çalışmadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklem Grubu

Çalışma 2020-2021 yılında Gaziantep gençlik ve spor il müdürlüğü bünyesinde görev yapmakta olan personeller üzerinde gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanmıştır. Çalışmaya 359 personel gönüllü olarak katılmıştır. Eksik veya yanlış doldurulan ölçekler çalışma dışı bırakılmış ve toplam 323 personelin (79 kadın, 244 erkek) doldurduğu ölçekler çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Korkut Owen ve Bugay (2014) tarafından geliştirilen “İletişim Becerileri Envanteri (İBE)” kullanılmıştır. Ölçek toplam 4 faktör 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını “ $\alpha=.88$ ” olduğu, alt boyutların Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını ise İletişim İlkeleri ve Temel Beceriler alt boyutunda “ $\alpha=.75$ ”, Kendini İfade Etme alt boyutunda “ $\alpha=.80$ ”, Etkin Dinleme ve Sözel Olmayan İletişim alt boyutunda “ $\alpha=.90$ ”, İletişim Kurmaya İsteklilik alt boyutunda “ $\alpha=.99$ ” olarak belirlemiştir. Ölçekte elde edilen puanların yüksek olması, iletişim becerilerinin arttığını göstermektedir. Ölçekte “Hiçbir zaman” ve “Her zaman” yanıtları arasında değişen derecelendirmeler sonucu

her sorunun puanı 1 ile 5 arasında değişmektedir. Ölçeğin toplam puanı en düşük 25, en yüksek 125 arasındadır. Aritmetik ortalamaların değerlendirme aralığı ise; (1) 1,00-1,80 “Hiçbir zaman”, (2) 1,81-2,60 “Nadiren”, (3) 2,61-3,40 “Bazen”, (4) 3,41-4,20 “Sıklıkla”, (5) 4,21-5,00 “Her zaman” şeklindedir (Korkut Owen ve Bugay, 2014).

Verilerin Toplanması

Çalışmada verileri toplamak amacıyla, 2020-2021 yılında Gaziantep gençlik ve spor il müdürlüğü bünyesinde görev yapmakta olan 323 personele “İletişim Becerileri Envanteri” (İBE)” uygulanmıştır. Gaziantep gençlik ve spor il müdürlüğü personellerine ölçme aracı uygulanmadan önce çalışmanın amacı açıklanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçme aracı Gaziantep gençlik ve spor il müdürlüğü bünyesinde görev yapmakta olan personeller tarafından yaklaşık 15-20 dakikada doldurulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin istatistiksel analizi için ölçeklerden elde edilen veriler bilgisayar ortamına kodlanıp SPSS 22.0 programından yararlanılmıştır. Çalışmadaki verilerde, betimsel istatistik hesaplamaları yapılmıştır. Araştırma verilerinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla normallik testleri uygulanmış ve normal dağılım göstermeyen veri setleri için Kurtosis-Skewness değerlerine bakılmış ve verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Nonparametrik testlerden bağımsız değişkenler arasındaki farklılığın tespitinde Man Whitney U ve

Kruskal Wallis analizlerinden yararlanılarak, sayısal veriler tablolar halinde yorumlanmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Araştırma grubunun ölçekten elde ettikleri puanların dağılımı

Faktör	N	Min	Max	\bar{X}	SS
İİTB	323	1,00	5,00	3,8471	,80962
KİE	323	1,00	5,00	3,9969	,81379
EDSOİ	323	1,00	5,00	3,9985	,90552
İKİ	323	1,00	5,00	4,0396	,88488

Tablo 1’de araştırma grubunun ölçekten elde etmiş oldukları puan ortalaması verilmektedir. Bu göre; iletişim ilkeleri ve temel beceriler (İİTB) alt boyutunda $3.84 \pm .81$, kendini ifade etme(KİE) alt boyutunda $3.99 \pm .81$, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim(EDSÖİ) alt boyutunda $3.99 \pm .90$, iletişim kurmaya isteklilik(İKİ) alt boyutunda $4.03 \pm .88$ olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre mann-whitney u testi sonuçları

Faktör	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
İİTB	Erkek	244	164,55	40150,50	9015,500	,387
	Kadın	79	154,12	12175,50		
KİE	Erkek	244	160,01	39041,50	9151,500	,496
	Kadın	79	168,16	13284,50		
EDSOİ	Erkek	244	163,47	39886,00	9280,000	,618
	Kadın	79	157,47	12440,00		
İKİ	Erkek	244	160,28	39108,50	9218,500	,558
	Kadın	79	167,31	13217,50		

Tablo 2’de katılımcıların iletişim becerileri ölçeğinden elde ettikleri puanların cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırması verilmektedir. Mann-Whitney U testi sonuçları incelendiğinde cinsiyet değişkeni

açısından ölçeğin hiçbir alt boyutunda kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p<0,05$).

Tablo 3. Katılımcıların medeni durum değişkenine göre mann-whitney u testi sonuçları

Faktör	Medeni Durum	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
İİTB	Evli	251	160,74	40345,00	8719,000	,649
	Bekâr	72	166,40	11981,00		
KİE	Evli	251	161,90	40637,50	9011,500	,972
	Bekâr	72	162,34	11688,50		
EDSOİ	Evli	251	163,68	41082,50	8615,500	,545
	Bekâr	72	156,16	11243,50		
İKİ	Evli	251	166,32	41747,00	7951,000	,118
	Bekâr	72	146,93	10579,00		

Tablo 3’de katılımcıların iletişim becerileri ölçeğinden elde ettikleri puanların medeni durum değişkeni açısından karşılaştırması verilmektedir. Mann-Whitney U testi sonuçları incelendiğinde cinsiyet değişkeni açısından ölçeğin hiçbir alt boyutunda evli ve bekâr katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p<0,05$).

Tablo 4. Katılımcıların yaş değişkenine göre kruskal-wallis (tek yönlü varyans) testi sonuçları

Faktör	Yaş	N	\bar{X}	SS	Kruskal-Wallis		Farklılık
					χ^2	p	
İİTB	20-25 yaş	6	4,5000	,10954	11,714	,039	
	26-30 yaş	58	4,0690	,48782			
	31-35 yaş	53	3,7019	1,14144			
	36-40 yaş	75	3,9453	,48471			
	41-45 yaş	56	3,7786	,79332			
	46 ve üzeri	75	3,6787	,95893			
KİE	20-25 yaş	6	4,1250	,41079	19,667	,001	2-3
	26-30 yaş	58	4,3707	,41422			
	31-35 yaş	53	3,6368	1,09913			
	36-40 yaş	75	4,1433	,52339			

	41-45 yaş	56	3,9063	,79710		
	46 ve üzeri	75	3,8733	,94652		
EDSOİ	20-25 yaş	6	4,9167	,09129	15,697	,008
	26-30 yaş	58	4,1609	,44258		1,2-3
	31-35 yaş	53	3,7704	1,16310		1,2-4
	36-40 yaş	75	4,2178	,47059		1,2-5
	41-45 yaş	56	3,9613	,96922		1,2-6
	46 ve üzeri	75	3,7689	1,14749		4-6
İKİ	20-25 yaş	6	4,2000	,43818	2,686	,748
	26-30 yaş	58	4,2793	,53762		,748
	31-35 yaş	53	3,7887	1,13369		
	36-40 yaş	75	4,1840	,53399		
	41-45 yaş	56	4,0179	,89221		
	46 ve üzeri	75	3,8907	1,12047		

Tablo 4’de katılımcıların iletişim becerileri ölçeğinden elde ettikleri puanların yaş değişkeni açısından karşılaştırması verilmektedir. Buna göre, Kruskal-Wallis testi sonuçları incelendiğinde; İİTB, KİE, EDSÖİ alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. İKİ alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu farklılaşmalar; İİTB alt boyutunda 20-30 yaş arası katılımcılar 31 yaş üstü katılımcılardan daha yüksek puan elde ettikleri, KİE alt boyutunda 26-30 yaş arası katılımcılar 31 yaş üstü katılımcılardan daha yüksek puan elde ettikleri, EDSÖİ alt boyutunda 20-30 yaş arası katılımcılar 31 yaş üstü katılımcılardan, 36-40 yaş grubunda olanların 46 yaş üzeri gruptan daha yüksek puan elde ettikleri tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle küçük yaş gruplarının daha olumlu iletişim becerilerine sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 5. Katılımcıların eğitim durumu değişkenine göre kruskal-wallis (tek yönlü varyans) testi sonuçları

Faktör	Eğitim Durumu	N	\bar{X}	SS	Kruskal-Wallis		Farklılık
					χ^2	p	
İİTB	Ortaokul	50	3,3240	1,19430	24,832	,000	
	Lise	64	4,0922	,60430			2-1
	Önlisans	6	3,1000	1,09545			3-1
	Lisans	173	3,9665	,63221			4-1
	Lisansüstü	30	3,6567	,80929			
KİE	Ortaokul	50	3,3400	1,19177	26,992	,000	
	Lise	64	4,2305	,48038			2-1
	Önlisans	6	3,1250	1,23238			4-1
	Lisans	173	4,1069	,62365			5-1
	Lisansüstü	30	4,1333	,87773			
EDSOİ	Ortaokul	50	3,3933	1,20221	24,347	,000	
	Lise	64	4,2630	,64843			
	Önlisans	6	3,5833	1,36931			2-1
	Lisans	173	4,1252	,71982			4-1
	Lisansüstü	30	3,7944	1,17988			
İKİ	Ortaokul	50	3,3240	1,19652	28,278	,000	
	Lise	64	4,3375	,63833			
	Önlisans	6	3,7000	1,20499			2-1
	Lisans	173	4,1734	,66646			4-1
	Lisansüstü	30	3,8933	1,12860			

$p < 0,05$

Tablo 5’de katılımcıların iletişim becerileri ölçeğinden elde ettikleri puanların eğitim durumu değişkeni açısından karşılaştırması verilmektedir. Buna göre, Kruskal-Wallis testi sonuçları incelendiğinde; alt boyutlarda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Lise, lisans ve lisansüstü öğrenime sahip olanların ortaokul olanlardan daha yüksek puan elde ettikleri tespit edilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların mesleki kıdem değişkenine göre kruskal-wallis (tek yönlü varyans) testi sonuçları

Faktör	Görev Süresi	N	\bar{X}	SS	Kruskal-Wallis	
					χ^2	p
İİTB	1-5 yıl	83	3,8880	,86057	3,595	,464
	5-10 yıl	139	3,8928	,78911		
	11-15 yıl	49	3,8816	,71870		
	16-20 yıl	11	3,8000	,57446		
	21 yıl ve üzeri	41	3,5805	,90670		
KİE	1-5 yıl	83	3,9970	,88818	3,123	,537
	5-10 yıl	139	4,0378	,82087		
	11-15 yıl	49	4,0000	,66927		
	16-20 yıl	11	4,0682	,78335		
	21 yıl ve üzeri	41	3,8354	,81511		
EDSOİ	1-5 yıl	83	4,0522	,92428	4,136	,388
	5-10 yıl	139	4,0624	,81360		
	11-15 yıl	49	3,9524	,88388		
	16-20 yıl	11	4,3182	,78335		
	21 yıl ve üzeri	41	3,6423	1,13747		
İKİ	1-5 yıl	83	3,9928	,90766	3,638	,457
	5-10 yıl	139	4,0691	,85929		
	11-15 yıl	49	4,1429	,70711		
	16-20 yıl	11	4,3636	,73113		
	21 yıl ve üzeri	41	3,8244	1,11193		

Tablo 6’da katılımcıların iletişim becerileri ölçeğinden elde ettikleri puanların görev süresi değişkeni açısından karşılaştırması verilmektedir. Kruskal-Wallis testi sonuçları incelendiğinde görev süresi değişkeni açısından ölçeğin hiçbir alt boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p < 0,05$).

Tablo 7. Katılımcıların gelir düzeyi değişkenine göre kruskal-wallis (tek yönlü varyans) testi sonuçları

Faktör	Gelir Düzeyi	N	\bar{X}	SS	Kruskal-Wallis	
					χ^2	p
İİTB	Düşük	17	3,4471	1,63635	1,227	,541
	Orta	280	3,8825	,72612		
	İyi	26	3,7269	,84074		
KİE	Düşük	17	3,5882	1,72514	2,374	,305
	Orta	280	4,0143	,70854		
	İyi	26	4,0769	,94807		

EDSOİ	Düşük	17	3,3725	1,58501	3,761	,152
	Orta	280	4,0536	,84024		
	İyi	26	3,8141	,85936		
İKİ	Düşük	17	3,6706	1,78177	,778	,678
	Orta	280	4,0557	,81282		
	İyi	26	4,1077	,76154		

Tablo 4.7’de katılımcıların iletişim becerileri ölçeğinden elde ettikleri puanların gelir düzeyi değişkeni açısından karşılaştırması verilmektedir. Kruskal-Wallis testi sonuçları incelendiğinde gelir düzeyi açısından ölçeğin hiçbir alt boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p < 0,05$).

Tartışma ve Sonuç

Çalışmada yer alan gençlik ve spor il müdürlüğü personelinin iletişim becerileri ölçeğinin ölçekten elde etmiş olduğu puan ortalamasına baktığımızda; Bu göre; iletişim ilkeleri ve temel beceriler (İİTB) alt boyutunda $3.84 \pm .81$, kendini ifade etme (KİE) alt boyutunda $3.99 \pm .81$, etkin dinleme ve sözel olmayan iletişim (EDSÖİ) alt boyutunda $3.99 \pm .90$, iletişim kurmaya isteklilik (İKİ) alt boyutunda $4.03 \pm .88$ olarak tespit edilmiştir.

Alan yazındaki bulgular ile bir mukayese yapıldığında spor mecrasındaki bireyler ile yapılan çalışmalarda da katılımcıların iletişim beceri düzeylerinin yüksek çıktığı anlaşılmaktadır (Öztürk ve Soytürk, 2015; Özşaker, 2013; Tepeköylü vd., 2009;). Sadece Mutlu vd. (2014) tarafından yapılan araştırmada katılımcıların iletişim beceri düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Boz ve ark. (2021) yapmış olduğu çalışmada, İstanbul Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü’nde görev yapan spor yöneticilerinin iletişim beceri

düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu ve bunun sebebinin de hepsinin lisans ve üzeri eğitime sahip olduğunu ifade etmiştir.

Benzer çalışmalarda; öğretmen adayları, eğitim yöneticileri, kamu çalışanları ve üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalarda iletişim beceri düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Arslan (2019, s. 152) Serttaş ve Tanyıldızı (2019, s. 975). Yanık (2015, s. 1369) Çelik (2013, s. 64Çetinkaya (2011, s. 571)) v)

Cinsiyet değişkeni açısından yapılan karşılaştırmada gençlik ve spor il müdürlüğü personellerinin iletişim becerilerinde ölçeğin hiçbir alt boyutunda kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır

Buğdaycı (2018), tarafından antrenörler, Tekeli (2018) tarafından elit sporcularla Gülbahçe (2010) tarafından eğitim fakültesi öğrencileri ile, Dalkılıç (2006) tarafından lise öğrencileriyle yapılan çalışmalarda cinsiyet değişkeninin iletişim beceri düzeylerine göre anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır.

Buna karşın öğrenci, öğretmen, yetişkin ve kamu çalışanları ile yürütülen birçok çalışmada ise bu araştırma sonuçlarının aksine, cinsiyet ile iletişim beceri düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ve kadınların iletişim beceri düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu sonucunu ortaya koymaktadır (Arıcı ve Angın, 2017; Aydın vd., 2017; Tan ve Tan, 2016;).

Fakat Karataş (2015) adölesanlar üzerine ele aldığı çalışmada, erkeklerin iletişim becerilerinin kadınlardan daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Medeni durum değişkeni açısından yapılan karşılaştırmada gençlik ve spor il müdürlüğü personellerinin iletişim becerilerinde ölçeğin hiçbir alt boyutunda evli ve bekâr katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir

Konuyla alakalı ile yapılan çalışmalarda medeni durum değişkeni ile iletişimi becerileri arasında herhangi anlamlı bir farklılığın olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır Çelik (2013, s. 66), Gülüm (2019, s. 57) ve Serttaş ve Tanyıldızı (2019, s. 978).

Buna karşın Acar (2019) çalışmasında evli olan öğretmenlerin, bekâr olan öğretmenlere göre iletişim becerilerinin daha yüksek olduğunu ifade ederken, sağlıklı ilişkilerde olması gereken en temel unsurlardan birisinin de, insanların konuşma ve dinleme becerisine sahip olması gerektiğini belirtmiştir.

Yaş değişkeni açısından yapılan karşılaştırmada gençlik ve spor il müdürlüğü personellerinin iletişim becerileri incelendiğinde; İİTB, KİE, EDSÖİ alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. İKİ alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu farklılaşmalar; İİTB alt boyutunda 20-30 yaş arası katılımcılar 31 yaş üstü katılımcılardan daha yüksek puan elde ettikleri, KİEalt boyutunda 26-30 yaş arası katılımcılar 31 yaş üstü katılımcılardan daha yüksek puan elde ettikleri, EDSÖİ alt boyutunda 20-30 yaş arası katılımcılar 31 yaş üstü katılımcılardan, 36-40 yaş grubunda olanların

46 yaş üzeri gruptan daha yüksek puan elde ettikleri tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle küçük yaş gruplarının daha olumlu iletişim becerilerine sahip oldukları söylenebilir.

Sert (2018, s. 58), Atalay (2018, s. 502), Akyol (2019, s. 73), Gülüm (2019, s. 56). Karademir ve Türkçapar (2016) ele aldıkları araştırmalarda yaş değişkeni açısından, farklı spor branşıyla ilgilenen sporcuların iletişim becerilerinin farklılık oluşturmadığı görülmüştür.

Eğitim durumu değişkeni açısından yapılan karşılaştırmada gençlik ve spor il müdürlüğü personellerinin iletişim becerilerinde; tüm alt boyutlarda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Lise, lisans ve lisansüstü öğrenime sahip olanların ortaokul olanlardan daha yüksek puan elde ettikleri tespit edilmiştir.

Yeltekin (2021) çevik kuvvette görev yapan polisler üzerinde yaptığı çalışmada lisans ve lisansüstü öğrenim durumu olanların daha yüksek puan elde ettikleri, davranışsal boyutta ise lisansüstü olanların ön lisans ve lisans öğreniminde olanlardan, lisans olanlarında ön lisans olanlardan daha yüksek puan elde ettikleri görülmüştür. Bir başka deyişle öğrenim durumu lisans ve lisansüstü olanların iletişim becerilerinin ön lisans olanlardan daha olumlu olduğu söylenebilir.

Akyön ve Ark. (2015) da yapmış oldukları çalışmada yüksek lisans eğitimine sahip olan polislerin iletişim becerilerinin daha olumlu olduğunu, dolayısıyla emniyet teşkilatının personelin lisansüstü eğitim yapmalarına destek olmaları gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir. Benzer bir çalışmada yüksekokul mezunu olan personelin iletişim

beceri düzeylerinin lise mezunu olan personele göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirtilmiştir (Köroğlu, 2006).

Mesleki kıdem değişkeni açısından yapılan karşılaştırmada gençlik ve spor il müdürlüğü personellerinin iletişim becerileri incelendiğinde görev süresi değişkeni açısından ölçeğin hiçbir alt boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir

Yeltekin (2020) çalışmasında meslekte çalışma yılı değişkenleri açısından çevik kuvvet polislerinin iletişim becerilerinde farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Aynı şekilde alan yazında yapılan değişik çalışmalarda farklı branş öğretmenlerinin mesleki kıdem yılı açısından iletişim becerilerine ilişkin algılarında herhangi bir farklılığa rastlanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Çelik Karatekin, 2018; Ceylan, 2017; Ata, 2015; Erdem ve Okul, 2015).

Nacar (2011), Kayhan (2014), Aküzüm ve Gültekin (2017) ile Özgök (2019) tarafından yapılan çalışmalarda, bu çalışmanın aksine mesleki kıdem değişkeninin sınıf öğretmenlerinin iletişim becerilerine dair analizlerde anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Gelir düzeyi değişkeni açısından yapılan karşılaştırmada gençlik ve spor il müdürlüğü personellerinin iletişim becerileri incelendiğinde gelir düzeyi açısından ölçeğin hiçbir alt boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Gülüm (2019, s. 58) ele aldığı çalışmada gelir durumu düzeyi ile iletişim becerileri arasında anlamlı farklılık olmadığını ifade etmişlerdir. Özdemir (2011) çalışmasında kadın futbolcularda aylık

gelir durumları açısından iletişim düzeylerinin farklılaşmadığı saptanmıştır. Fakat alan yazında yapılan çalışmalara baktığımızda; öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile ailenin aylık gelir düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (Tepeköylü, Soytürk ve Çamlıyer, 2009)

Sonuç olarak; gençlik ve spor il müdürlüğü personellerin iletişim becerileri ölçüğü alt boyutlarında ortalamanın üstünde puan elde ettikleri görülmüştür, dolayısıyla olumlu iletişim becerilerine sahip oldukları söylenebilir. Cinsiyet, medeni durum, mesleki kıdem ve gelir düzeyleri açısından gruplar arasında bir farklılık görülmezken, yaş değişkeni açısından, küçük yaş gruplarının (20-30) daha olumlu iletişim becerilerine sahip oldukları, eğitim durumu açısından lise, lisans ve lisansüstü öğrenime sahip olanların ortaokul olanlardan daha yüksek puan elde ettikleri tespit edilmiştir.

Öneriler

Öncelikle, araştırmanın farklı il müdürlüklerinde görev yapmakta olan personele uygulanabilir.

İller arasında uygulama yapılarak karşılaştırma yapılabilir.

İletişim becerilerinin daha fazla gelişmesine yönelik etkinlikler ve çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynaklar

1. Gürüz D, Temel-Eğimli A. Kişilerarası İletişim, Bilgiler-Etkiler-Engeller. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2011.
2. Cinahgır-Çankaya Z. (2011). Kişilerarası İlişkiler ve İletişimde Dinleme. Alim Kaya (Ed.) Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık. 2011.
3. Özer B. Öğretmenlik Mesleği. (Editör: Fatih Töremen). Eğitim Bilimine Giriş. (2. Basım). İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık. 2010.
4. Çağdaş A. Anne-Baba-Çocuk İletişimi (3. Basım). Ankara: Eğiten Kitabevi. 2015.
5. Gürüz D, Eğimli A. İletişim Becerileri Anlamak – Anlatmak – Anlaşmak. Ankara: Nobel Yayıncılık. 2018.
6. Eroğlu E, Ataizi M, Yüksel A., Yüksel H. Etkili İletişim Teknikleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2013.
7. Vural ZA. Kurum Kültürü ve Örgütsel İletişim. İstanbul: İletişim Yayınları. 2003.
8. Karcıoğlu F, Aykanat Z. Örgüt İklimi Ve Örgütsel İletişim: Ardahan Üniversitesi ve Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme. International Journal Of Socialscience, 2012;5(7):421-436.
9. Şahin L, Güçlü F. Genel Olarak Hizmet İçi Eğitim: Ülker Şirketler Topluluğu Hizmet İçi Eğitim Süreci ve Uygulamaları. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 2010;1(59): 217-270.
10. Metin H. Empatik İletişim ve Yönetişim. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 2011;11(32):177-203.
11. Erol N. Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Örgüt İçi İletişim Düzeyini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama: Ankara Örneği. 2006, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 153 sayfa, Bolu, (Yrd. Doç. Dr. Said Kınır).
12. Eroğlu F. Davranış Bilimleri (Cilt 4). İstanbul: Beta Yayınevi. 1998.
13. Akgün, R., & Uluocak, G. (2010). Evlilikte Etkili İletişim ve Problem Çözme :Bir

- Toplum Merkezindeki Kadınlarla Gerçekleştirilen Grup Çalışması. *Aile ve Toplum*, 11(23), 11.
- 14.Duran, Ş., & Hamamcı, Z. (2010). Evlilik Öncesi İlişki Geliştirme Programının Romantik İlişkiler Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin İletişim Becerileri ve Çatışma İletişim Tarzları Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Aile ve Toplum Eğitim, Kültür Ve Araştırma Dergisi*, 6(23), 87-99.
- 15.Korkut F. (2005). Yetişkinlere Yönelik İletişim Becerileri Semineri, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi. 28:143-149.
- 16.Korkut Owen, F. ve Bugay, A. (2014). İletişim Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 51-64.
- 17.Öztürk, Ö.T. & Soytürk, M. (2015). Beden Eğitimi, Müzik, Resim/Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin İletişim Becerilerinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(3), 39-50.
- 18.Özşaker, M. (2013). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin İletişim Becerisi Ve Benlik Saygılarının Değerlendirilmesi. *International Journal of New Trends in Arts Sports and Science Educaiton*, 2(3), 29-39.
- 19.Tepeköylü, Ö., Soytürk, M. & Çamlıyer, H. (2009). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin İletişim Becerisi Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Sportmetre*, 7(3), 115-124.
- 20.Mutlu, O.T, Şentürk, H.E, Zorba, E. Üniversite Öğrencisi Tenisçilerde Empatik Eğilim ve İletişim Becerisi, *International Journal of Science Culture and Sport*. 2014; 129-37.
- 21.Boz, C., Biçer, T., Serter, K., Kara, K.E., Şentuna, M. (2021). Spor Yöneticilerinin İletişim Beceri Düzeylerinin İşgörenlerin Motivasyonu Üzerine Etkisi . *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 10 (1) , 492-502 .
- 22.Arslan, A. (2019). Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin İletişim Becerileri ve Öz-Yeterlik Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından

- İncelenmesi. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38(1), 146-173.
- 23.Serttaş, A. ve Tanyıldızı, N. İ. (2019). Kamu İç Denetçilerinin İletişim Becerilerinin İncelenmesi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(3), 966-989.
- 24.Yanık, M. (2015). Spor Türü Ve Diğer Bazı Değişkenlerin Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeylerine Etkisi. International Journal of Human Sciences, 12(2), 1366-1376.
- 25.Çelik, M. (2013). İstanbul ili Arnavutköy İlçesindeki Ortaöğretim Kurumlarında Görev Yapan Yöneticilerin İletişim Becerilerinin Öğretmen Motivasyonları ve Akademik Tükenmişlikleri Üzerine Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- 26.Çetinkaya, Z. (2011). Türkçe Öğretmen Adaylarının İletişim Becerilerine İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 19(2), 567-576.
- 27.Buğdaycı, S. (2018). Antrenörlerin İletişim Becerileri İle Öz Yeterliliklerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Konya.
- 28.Tekeli, Ö. (2018). Elit Düzlemsel Kadın ve Erkek Voleybolcular İle Basketbolcuların İletişimle İfade Edilmesi. Balıkesir Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- 29.Gülbahçe, Ö. (2010). Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 12(2), 12-22.
- 30.Dalkılıç, M. (2006). Lise Öğrencilerinin Ana- Baba Ve Ergen İlişkilerinde Algıladıkları Problem Çözme Ve İletişim Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi).
- 31.Arıcı, İ. & Angın, Y.N. (2017). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeyleri. Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(8), 199-219.

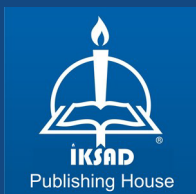
- 32.Aydın, E., Çelik, A. & Baş, M. (2017). Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının İletişim Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Uluslararası Stratejik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(1), 25-34.
- 33.Tan, Ç. & Tan, S. (2016). Öğretmen Adaylarının İletişim Becerileri İle Sınıf Yönetme Becerisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi, 3(1), 1-14.
- 34.Karataş, İ. (2015). Adölesan İnsanların İletişim Becerilerinin İncelenmesi. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- 35.Gülüm, R. (2019). Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenlerinin İletişim Becerileri İle Meslek Tutum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Kış Sporları Ve Spor Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- 36.Acar V. Öğretmen Adaylarının İletişim Becerileri. 2009, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 86 Sayfa, Burdur, (Yrd. Doç. Dr. Hülya Şahin).
- 37.Sert, A. (2018). Kamu Ve Özel Okul Öncesi Eğitim Kurumu Yöneticilerinin İletişim Becerilerinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversiteleri Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- 38.Akyol, P. (2019). Farklı Fakültelerdeki Öğrencilerin İletişim Becerilerinin Karşılaştırılması. Spor Eğitim Dergisi, 3(3), 71- 77.
- 39.Atalay, A. (2018). Doğu Anadolu Bölgesinde Çalışan Gençlik Hizmetleri Ve Spor İl Müdürlüğü Personelinin İletişim Becerileri. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(1), 494-513.
- 40.Karademir T., Türkçapar Ü. (2016). Bireysel Ve Takım Sporcularında İletişim Becerilerinin İncelenmesi. Journal Of Physical Education And Sport Sciences.

Volume: 18, Number: 4:67-80.

- 41.Akyön, F.V., Tükeltürk, Ş.A. Ve Aydın, A. (2015) Polislerin Etkili İletişime Yönelik Görüşleri: Edirne İli Örneği. Electronic Journal Of Vocational Colleges, 14.Bürokon Özel Sayısı, 359-377.
- 42.Yeltekin, A. (2020). Spor Müsabakalarında Görev Alan Çevik Kuvvet Personelinin İletişim Becerilerinin İncelenmesi. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- 43.Köroğlu, M. (2006) Emniyet Teşkilatı Emniyet Hizmetleri Sınıfı Personelinin İletişim Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ,Yüksek Lisans Tezi, Samsun, (Danışman Müge Yılmaz).
- 44.Ceylan, E.A. (2017). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocuk Sevme Düzeyleri İle İletişim Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray.
- 45.Çelik Karatekin, K. (2018). Okul Öncesi Öğretmenlerinin İletişim Becerileri İle Sınıf Yönetimi Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- 46.Erdem, A.R. Ve Okul, Ö. (2015). Sınıf Öğretmenlerinin Öğrencilerle İletişim Becerileri. Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, 2(1):1-8.
- 47.Ata, A. (2015). Öğretmen-Çocuk İletişim Becerileri Ve Öz Yeterlik İnançlarını Etkileyen Faktörler: Okul Öncesi Öğretmenleri Üzerine Bir Araştırma. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- 48.Nacar, F.S. (2010). Sınıf Öğretmenlerinin İletişim Ve Kişilerarası Problem Çözme Becerilerinin İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- 49.Kayhan N. Öğretmenlerin İletişim Becerileri İle Çatışma Yönetimi Stratejileri

Arasındaki İlişki (Gaziantep İli Örneği). 2014, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 148 Sayfa, Kahramanmaraş, (Doç. Dr. Mehmet Karakuş).

- 50.Aküzüm C, Gültekin SÖ. Sınıf Öğretmenlerinin İletişim Becerileri İle Sınıf Yönetimi Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Electronic Journal Of Education Sciences*, 2017;6(12):88-107.
- 51.Özgök D. Sınıf Öğretmenlerinin Birlikte Çalışma Düzeyleri Ve İletişim Becerilerinin İncelenmesi. 2019, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 70 Sayfa, Konya, (Doç. Dr. Sabahattin Çiftçi).
- 52.Tepeköylü ÖÖ, Soytürk, M. Beden Eğitimi, Müzik Ve Resim/Görsel Sanatlar Öğretmenlerinin İletişim Becerilerinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2015; 163: 39-50.
- 53.Özdemir, G. (2011). Ebelik Ve Hemşirelik Öğrencilerinin İletişim Becerileri Ve Yaşam Yönelimlerinin Stresle Baş Etme Tutumları Üzerine Etkisi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ISBN: 978-625-8007-92-3